

SPHUTĀRTHĀ
ABHIDHARMAKOŚAVYĀKHYĀ

BY

YAŚOMITRA
"

EDITED BY

UNRAI WOGIHARA

PROFESSOR OF SANSKRIT IN TAISHO COLLEGE

PART I

(I—III KOŚASTHĀNAM)

TOKYO

7TH—11TH YEAR OF SHOWA (1932-1936)

THE PUBLISHING ASSOCIATION OF ABHIDHARMAKOŚAVYĀKHYĀ

To
LOUIS DE LA VALLÉE POUSSIN,
the greatest contributor
baudhâdhiprajñāsīksāyai
this volume is dedicated
with the sincere regard of his colleague,
the editor.

TABLE OF CHAPTERS

	Page
I. dhātu-nirdeśaḥ	1
II. indriya-nirdeśaḥ	93
III. loka-nirdeśaḥ	253
IV. karma-nirdeśaḥ	345
V. anuśaya-nirdeśaḥ	441
VI. pudgala-mārga-nirdeśaḥ	513
VII. jñāna-nirdeśaḥ	611
VIII. samāpatti-nirdeśaḥ	663
IX. pudgala-viniścayaḥ	697

PREFACE

The third chapter of the present work, the commentary on the lokanirdeśa of Abhidharmakośa-bhāṣya was already edited by Prof. L. de La Vallée Poussin between the years 1913 and 1914 p. Chr. and appeared in book form; the first chapter of the same was also edited by Prof. S. Lévi and became visible in the Bibliotheca Buddhica Vol. XXI. 1918. The editorial task of the rest of this commentary in the same series had been entrusted to me. For this purpose, my manuscript had been completed long ago. But influenced by either the Great War or the demolition of the printing factory by an unexpected inundation or other hindrances, the printing works made little progress. In 1931, only a part of its second chapter was published by me. Such being the circumstances, I was very anxious that it might be impossible to publish the whole volume in my life time.

However, in the seventh year of Showa (1932 p. Chr.), one association called "the Publishing Association of Abhidharmakośa-vyakhyā" which aimed at publishing the whole work in Roman letters, was organized by the origination of Mr. E. Tomomatsu with the approbation of many competent fellowscholars. Encouraged by this association, with all kinds of hardships of more than three years, I accomplished this work with difficulty. As the principal original, the Calcutta-MS. (C) was used and collated with that of the Bibliothèque Nationale in Paris, copied in tracing it by the Late Dr. B. Nanjio (N). To begin with, two more other MSS., that is, one brought home by Dr. J. Takakusu and kept in the Tokyo Imperial University (T). The other brought home by Dr. R. Sakaki and stored in the Kyoto Imperial University (K), were consulted for reference. But, during the process, I was obliged to give up these last two because they contained many errata and made no contribution at all for emendation. The first and third chapters of the present work have been compared with those of Prof. S. Lévi's (L) and Prof. L. de La Vallée Poussin's (P) respectively and its effects have sometimes been put in the foot-note.

In regard to the Saṃdhi, it is not regularly followed as the case common with all other Buddhist MSS. Moreover, the punctuation marks are frequently so confusedly used that they have to be arranged in their proper positions from the meaning of the sentence; and also only at the end of sentences which are

punctuated, all of the Samdhi which require to be corrected are changed in the regular form. But, those of the rest should be kept in mind by readers as the characteristics of the Buddhist MSS. as a whole, and that they are so left untouched, because when one tries to make any correction of the mistakes in the manuscript they should give him an important foundation or suggestion. The Italics in the present work are generally used to denote the words in the original text commented by Yaśomitra; and sometimes, the quotations which were taken from other parts of the same text which ought to be written in Roman characters as a rule.

The original text by Vasubandhu has not yet been discovered except some of the Kārikās. However, the Chinese version of the same text by Paramārtha is faithfully rendered word for word, and the fact that the arrangement of terms closely pursues that of the original might be inferred from the sentence of the present commentary. Vasubandhu's Bhāṣyam of the Kārikā explains not only the limited number of words of one śloka or a half-śloka or one line, but even two or three kārikā-words whenever the case requires.

On the other hand, the order of words in the Chinese version by Hiuen-Thsang, though exquisite in terminology, does not agree with that of the original text. Hiuen-Thsang classified the Kārikā-sentences and their respective Bhāṣyam in a more comprehensive way than that of the original so as to explain at least one whole line at a time. Though the divisional method of paragraphs in the Tibetan version differs from that of Hiuen-Thsang, the principle of its classification is similar to his. Therefore, readers may realize that the position of a term or a passage in the present commentary does not always coincide with these two of Hiuen-Thsang's and the Tibetan version. So that, in order to understand the meanings laid down in this commentary, if a reader, taking Paramārtha's version as the original text, pursue his study, he would certainly feel himself as if he read the real Sanscrit original. Nevertheless, the numeration of Kārikās, for convenience's sake, does not thoroughly depend upon Paramārtha's, but on Hiuen-Thsang.

The Tibetan version is, I might say, absolutely necessary for reference to make up the deficiencies of letters or to revise the clerical errors or to comprehend clearly about the dubious and doubtful passages, in the course of study. Though it is so, in Tokyo, unhappily, we have only one of the Gnas-brtan edition which is so dubious in print that no one can read this smoothly. Accordingly,

if we desire to complete this study, we must seek other editions. So, I, at first, borrowed the Peking edition deposited now in the Otani University, Kyoto, from Mr. Enga Teramoto to whom my Sincere thanks should be paid for the kindness shown me by him, and examined several parts of my work with this; secondly, Mr. Tokwan Tada, a lecturer at the Tohoku Imperial University, who was then not yet acquainted with me, accommodated me with the parts of the chapters I—III, of his Sde-dge edition; but, I was very sorry because I, despite his former promise, could not borrow the rest of that edition from him. However sorry I may be, I have to express my sincere acknowledgment to him.

Under such circumstances as stated above, it was inevitable but that I should resort to the Gnas-brtan edition possessed by Mr. Ekai Kawaguchi who willingly lent me two copies of that edition and enabled me to compare with them from the fourth to the last chapters and to give finally their leaf-numbers. If I could not borrow this edition, most parts of the present work, without comparing with the Tibetan version, might have not appeared in public. So, I am now keenly aware of the unbiased magnanimity shown me by him and desire him to accept my cordial thanks.

October, 10th year of Showa.

U. WOGIHARA.

Sphuṭārthā
Abhidharmakośavyākhyā

1

(dhātu-nirdeśo nāma prathamam kośa-sthānam)

[Tib. 1^b] namo¹ Māra-bala-pramathanāya.²

mahā-balo jñāna-samādhi-danto
yaḥ pañjaram janmamayaṃ vidārya |
viveśa nirvṛty-aṭavim praśāntām
taṃ śāstr-nāgaṃ śīrasā namāmi. ||
paramārtha-śāstra-kṛtyā kurvāṇam śāstr-kṛtyam iva loke | 5
yaṃ buddhimatām agryam dvitīyam iva Buddham ity āhuḥ. ||
tena Vasubandhu-nāmnā bhaviṣya³-paramārtha-bandhunā jagataḥ |
Abhidharma-pratyāśaḥ kṛto 'yam Abhidharmakoś'ākhyāḥ. ||
Abhidharmabhāṣya-sāgara-samuddhṛtasyāśya śāstra-ratnasya |
vyākhyā mayā kṛtēyaṃ yathā'rtha-nāmā Sphuṭārthēti. || 10
Guṇamati-Vasumitr'ādyair vyākhyākāraiḥ padārtha-vivṛtir yā |
sukṛtā [Tib. 2^a] sā 'bhimatā me likhitā ca tathā 'yam artha iti. ||
siddhāntārthāpasṛtā kvacit-kvacid yā tu taiḥ kṛtā vyākhyā |
tām udbhāvya yathāvad vihitēha mayā 'nyathā vyākhyā. ||
Abhidharmavibhāṣayāṃ kṛta-śramā ye 'bhidharmakośe ca | 15
pravacāryatām iyam tair vyākhyā yuktā na vā yuktā. ||
yuktā ced grāhyēyaṃ na ced apohyānyathā⁴ vidhātavyā |
na hi viṣame 'rthe skhalitum na sambhaven mādrśam buddhiḥ. ||

yaḥ sarvathā sarva-hatāndhakāraḥ

samsāra-paṃkāj jagad ujjahāra

tasmai namaskṛtya yathā'rtha-śāstre

śāstram pravakṣyāmy Abhidharmakośam.

ity asya ślokaśyārtham vivṛṇvāna Ācārya āha. śāstram praṇetu-kāmaḥ svasya

¹ om n° T. ² N. adds here: namo ratna-trayāya. ³ °śyat MSS. contra metrum.

⁴ ayohyāny° MSS.

śāstur mähātmya-jñāpanārtham guṇ'ākhyāna-pūrvakam tasmai namaskāram ārabhata iti. *śāstram* Abhidharmakośam *praṇetu-kāmaḥ* kartu-kāmaḥ *svasya śāstur* ātmīyasya śāstuḥ. sa hi Bhagavān Ācāryasy' ātmīyaḥ śāsta. tac [Tib. 2^a] chāsana-pratipannatvāt. tena vā śāstrā mahā-karuṇā-paratantreṇa sakalo lokaḥ svatvena parigrhītaḥ. tasmād Ācāryasyāpi svatvena grhītasya sa Bhagavān svaḥ śāsta bhavati. *mähātmya-jñāpanārtham* iti. mah'ātmatvaṃ *mähātmyam* sva-parārtha-pratipatti-sampat *taj-jñāpanārtham* tad-avabodhārtham. *guṇ'ākhyāna-pūrvakam* guṇa-kathana-pūrvakam *tasmai namaskāram ārabhate* tasmai praṇāmaṃ karotīty arthaḥ. atīta-kālatvād ārabdhavān iti vaktavye vartamāna-kāle pada-prayogo 'dyāpi namaskār'ārambhābhiprayāt. śiṣya-paramparayā vā namaskār'ārambhāvīramāt. śabda-śāstre 'p' idr̥śa eva śabda-prayogo dr̥śyate. atha śabdā-nuśāsanam. athēty ayam śabdo 'dhikārārthaḥ prayujyata iti. guṇ'ākhyāna-mātrena mähātmyāvabodho na namaskāreṇēti cet. na. tasya tat-sūcakatvāt. namaskāreṇa hi mähātmyam sūcyate. atha vā guṇ'ākhyānenāiva mähātmyam jñāpyate na namaskāreṇa. namaskār'ārambhas tu sva-puṇya-prasavārtham. sad-ācārānuvṛtti-pradarśanārtham vā. kṛtābhimata-devatā-pūjā-stuti-namaskārā hi santāḥ kriyām ārabhanta iti satām ācārāt. tatra mähātmya-jñāpanam kimartham ity ācakṣmahe. tad-gauravōtpādanārtham. gauravōtpādanam punas tat-pravacana¹-satkṛtya-śravaṇārtham. satkṛtya-śravaṇam krameṇa śruta-cintā-bhāvanā-maya-prajñōtpādanārtham. tad-utpādanam kleśa-prahāṇārtham. tat punaḥ sarva-duḥkhōpaśama- [Tib. 3^a] lakṣaṇa-nirvāṇa-prāpanārtham iti prayojana-niṣṭhā. mähātmya-jñāpanam tv ekam Ācāryeṇa prayojanam uktaṃ sāksāt-prayojanatvāt. tad-itarāṇi tv abhyūhituṃ śakyānīti nōktāni. *ya iti Buddhāṃ Bhagavāntam adhikṛty' āhēti*. sāmānya-śabdo 'pi yac-chabdo vihita-viśeṣanatvāt viśeṣa-vṛttir bhavati. tad-yathā ya eṣaṃ brāhmaṇānāṃ gaurāḥ śukra-vāsāḥ sa Devaśarmēti. tadvad ihāpi.

yaḥ sarvathā sarva-hatāndhakāraḥ

samsāra-pāṅkāj jagad ujjahāra

tasmai namaskṛtyēti

Buddha eva Bhagavati yac-chabdo vartate. na hi Buddhād anya evaṃ guṇa-viśiṣṭaḥ sambhavatīti ato vyācaṣṭe. *ya iti Buddhāṃ Bhagavāntam adhikṛty' āhēti*. Buddha iti kartari kta²-vidhānam. buddher vikasanād buddhaḥ. vibuddha ity arthaḥ. vibuddham padmam iti yathā. ³atha vā 'vidyā³-nidrā-dvayāpagamād buddhaḥ prabuddha ity arthaḥ. prabuddha-puruṣa ity yathā. karma-kartari kta-

vidhānam ity apare. svayam budhyata iti buddha ity arthaḥ. karmaṇy api kta-vidhānam apy adōṣam paśyāmaḥ. sarva-guṇa-sampat-sampannatayā sarva-dōṣa-vinirmuktatayā ca buddhair anyair vā buddho jñāta ity arthaḥ. *Bhagavāntam* iti dvitīya-padōpādānam anādara-sambhāvanā-nivṛṭty-arthaṃ. nirupapādānam abhidhānānam hi loke anādaro dr̥śyate. Devadatta iti. Vinayavibhāṣa-kārās tu catuṣ-koṭikam kurvanti. asti buddho na bhagavān. pratyekabuddhaḥ svayam-bhūtvād buddha ity śakyate vaktum. na tu bhagavān. aparipūrṇa-dān'adi-sambhāratvāt. yo hi mähātmyavān sa bhagavān ucyate. asti bhagavān na buddhaḥ. caramabhaviko bodhisattvaḥ paripūrṇa-dān'adi¹-[Tib. 3^b] pāramitatvāt anabhisambuddhatvāc ca. asty ubhayathā Buddho Bhagavān. asti nōbhayathā etān ākārān sthāpayitvēti. ato Buddhāṃ Bhagavāntam ity ubhaya-viśeṣaṇam. hatam asyāndhakāram anena vēti *hatāndhakāraḥ*. ṣaṣṭhī-bahuvrīhau mārgeṇa hatam iti karṭr-bhūto mārgo adhyāhāryaḥ. ṭṛtīya-bahuvrīhau tu mārgēṇēti karaṇam adhyāhāryam. apara āha. vighraha-dvaya-pradarśanam hana himsā-gatyor iti² hantyartha-dvaya-parigrahārtham. yadā hatam asyāndhakāram iti vighram. tadā gaty-artho hantir gr̥hyate. gatam asyāndhakāram ity arthaḥ. yadā punas ṭṛtīya-bahuvrīhiḥ. tadā himsā'rtho hantir gr̥hyate. himsitam anenāndhakāram ity arthaḥ. evam uttarayoḥ padayor aikapadyam kṛtvā paścāt saptamī-tatpuruṣam karoti. *sarvasmin hatāndhakāraḥ sarva-hatāndhakāra* iti. tathā ca sati hata-śabdo 'tra na pūrvam nipatati. saptamī-samāsas tv iha kena lakṣaṇena bhavati³ cintyam. saptamī ṣaunḍair iti³ samāsaḥ. *hatāndhakāra*-śabdaḥ ṣaunḍ'adiṣu paṭhyate. ṣaunḍ'adinām ākṛti⁴-kṛtatvāt tatrāsyaṇupraveśo 'vagantavyaḥ. saptamī 'ti yoga-vibhāgād vā. utsargeṇa vā samāsaḥ. saha supēti⁵ sub⁶ iti vartamāne sub-antaṃ sub-antena saha samasyate. yatrēṣṭam iti a-kṛta-lakṣaṇo vā tatpuruṣo mayūra-vyaṃsak'adiṣu⁷ draṣṭavya ity anena vā katham upasarjani-bhūtam andhakāram sarvasminn ity anenābhisambadhyate. satyam nāndhakāram anenābhisambadhyate. andhakāra-ghātas tv anenābhisambadhyate. yena hy andhakāra-ghātena yogād Bhagavān hatāndhakāraḥ. sa tasyāndhakāra-ghātaḥ sarv'adhāro 'vagantavyaḥ. yathā akṣeṣu dhūrta ity. yena dhaurtya-lakṣaṇena guṇena yogāt. asau dhūrtaḥ so 'kṣ'adhāraḥ. evam ihāpy avagantavyam. anyathā 'pi cēha sambhavantam samāsam paśyāmaḥ. sarvasmin hatam *sarva-hatam*. sarveṇa prakāreṇa sarva-hatam *sarvathā sarva-hatam*. sarvathā sarva-hatam asyāndhakāram anena vēti *sarvathā sarva-hatāndhakāraḥ*. evam *hata*-śabdasyāndhakāreṇa sāmā-

¹ nam MSS. ² kta denotes a participial suffix ta. ³ . . . ³ Simply avidyā MSS. but L & Tib. nam-pa gcig-tu na ma-rig-pa.

¹ ye-śes la-sogs-pa = jñān'adi. ² Dhātupāṭha 2, 2. ³ See Pāṇini 2, 1, 40. ⁴ avṛt^o MSS. but L. ⁵ Pāṇini 2, 1, 4. ⁶ Supa L. ⁷ Cf. Pāṇini 2, 1, 12.

nādhikaranyam. na ca pūrva-nipāta iti. *sarveṇa prakāreṇēti* kliṣṭākliṣṭāndha-
 kāra-vigamataḥ. *sarvasmīn jñeye* dvādaś'āyatana-lakṣaṇe. sarvaṃ sarvaṃ iti
 brāhmaṇa yāvad eva dvādaś'āyatanānīti sūtre vacanāt. kim atra śārvaraṃ tamo 'n-
 dhakāra-sabdenōcyate. nēty āha. *ajñānaṃ hi bhūtārtha-darśana-pratibandhād*
 5 *andhakāram ity avagantavyam.* andhakāra-sabdo hi naiśe tamasi prasiddhaḥ.
 andham iva janaṃ karotīti andhakāraḥ. sad-bhūta-ghaṭa-paṭ'ādi-rūpa-darśana-
 pratibandhāt. tat-sādharmyāt ajñānam [Tib. 4^a] apy andhakār'ākhyam labhate.
 bhūtārtha-duḥkh'ādi-satya-darśana-pratibandhāt. *tac cēti* tad ajñānam. *prati-*
pakṣa-lābhenēti ārya-mārga-lābhena. vipakṣaḥ¹ kleśaḥ vipakṣa-pratighātāya pakṣaḥ
 10 *pratipakṣa* iti kṛtvā. atha vā jñānaṃ anāsravam ajñāna-pratipakṣaḥ tasya lābhena.
atyantaṃ sarvathā sarvatra jñeye punar-anutpatti-dhamatvāt hatam asamudācā-
 ra-prahāṇikṛtam ity arthaḥ. *ato 'sāv* iti Bhagavān. *pratyekabuddha-śrāvakā* apy
 abhyarhitavāt pratyekabuddha-sabdāḥ pūrva-nipātaḥ. *kāmam* ity anujñāyām.
 15 *na tu sarvathēti.* akliṣṭa-saṃmohān-atyanta-vigamāt. nanu ca sarvaṃ s'āsrava-
 vastu śrāvaka-pratyekabuddhānām api buddhavat prahīnam. kim idam ucyate.
kliṣṭa-saṃmohasya teṣām atyanta-vigama iti. tathā hy uktam. nāham eka-
 dharmam apy anabhijñāya aparijñāya duḥkhasyānta-kriyām vadāmīti. tathā
 nāham eka-dharmam apy aparijñāyāprahāya duḥkhasyānta-kriyām vadāmīti. ta-
 smāc chrāvaka-pratyekabuddhānām api tad akliṣṭam ajñānaṃ cakṣur-ādivac
 20 *chanda-rāga-prahānāt prahīnam* eva. anyathā hi śrāvaka-pratyekabuddhānām
 duḥkhānta-kriyā na bhavet. satyam asty etad evam. prahīnam eva teṣām kliṣ-
 ṭavad akliṣṭam apy ajñānaṃ. tat tu teṣām cakṣur-ādivat prahīnam api samudā-
 carati. Buddhasya tu prahīnaṃ san na samudācarati. ata eva ca viśeṣitam
 punar-anutpatti-dharmatvāt hatam [Tib. 4^b] iti. anyathā tat² sarvathā sarvatra jñeye
 25 *prahīnam ity evāvakṣyat.*³ ye tu vyācakṣate⁴ śrāvaka-pratyekabuddhānām kliṣṭa-
 saṃmoha-mātra-vigamāt saṃkleśa-vinivṛttir iti. tad apavyākhyānam eṣām yathō-
 ktam iti pratyācakṣyate. *tathā hy eṣām* iti vistaraḥ. *tathā hīti* yasmād ity arthaḥ.
 atha vā *tathēti* yathā na sarvathā *tathēti.* *hi-sabdo* hetau. *eṣām* iti śrāvaka-pra-
 tyekabuddhānām. *buddha-dharmeṣv* āvenik'ādiṣu. *ativiprakṛṣṭa-deśa-kāleṣu cār-*
 30 *theṣu* ativiprakṛṣṭa-deśeṣu ativiprakṛṣṭa⁵-kāleṣu ca. *ananta-prabhedeṣu cā* buddha-
 dharmā-svabhāveṣv api rūp'ādiṣv artheṣu. *bhavaty evākliṣṭam ajñānaṃ* samudā-
 caraty eva tad ity arthaḥ. tatra ye buddha-dharmā āvenik'ādayaḥ. teṣu svabhāva-
 parama-sūkṣma-gambhīratvād buddhād anyeṣām ajñānam. yathōktaṃ. jāniṣe

¹ 'kṣa NT, 'kṣe C, but L. ² tam MSS. but L. ³ evāvakṣyat MSS. but L. ⁴ 'kṣyate MSS.
 but L. ⁵ 'vik° MSS. but L.

tvam Śāriputra tathāgatasya śīla-skandham samādhi-skandham prajñā-skandham
 vimukti-skandham vimukti-jñāna-darśana-skandham iti Bhagavatā prṣṭena stha-
 vira-Śāradvatīputrenōktam. no hīdam Bhagavann iti. ye tv 'anye 'rthā¹ rūpiṇaḥ
 paramāṇu-saṃcitāḥ. te ativiprakṛṣṭa-deśā yadi bhavanti. ye'py avijñāpty-arūpiṇaḥ.
 te 'pi yady ativiprakṛṣṭa-deś'ādhāratvāt ativiprakṛṣṭa²-deśā bhavanti. teṣv api
 5 teṣām ajñānam aneka-loka-dhāt-antarita-deśatvāt. śrūyate hi sthavira-Maudga-
 lyāyanasya ativiprakṛṣṭa²-deśa-Māricī-lokadhātu-jāta-sva-mātr-deśāparijñānam.
 ativiprakṛṣṭa²-kāleṣv apy atīteṣu anāgateṣu vā teṣv artheṣv atibahu-kalpāntarāntarita-
 vinaśa-prādurbhāvatvāt [Tib. 5^a] teṣām bhavaty evājñānam. śrūyate hi sthavira-
 Śāriputreṇa mokṣabhāgiya-kuśala-mūlādarśanāt pravrajyā'pekṣa³-puruṣa-pratyākḥ-
 10 yānam. Bhagavatā tu tasya mokṣabhāgiyaṃ drṣṭam uktaṃ ca
 mokṣa-bījam ahaṃ hy asya su-sūkṣmam upalakṣaye
 dhātu-pāśāṇa-vivare nilīnam iva kāmcanam
 iti. sa ca puruṣaḥ pravrajita iti. *ananta-prabhedeṣu* iti. dhātu-gati-yony⁴-upapat-
 ty'ādi-prabhede durbodheṣv artheṣu. teṣām ajñānaṃ bhavaty eva. tathā hy āha.
 15 sarv'ākāraṃ kāraṇam ekasya mayūra-candrakasyāpi
 nāsarvajñair jñeyam sarvajñā⁵-balaṃ hi taj-jñānam
 iti.⁶ tāny etāni catvāry ajñāna-kāraṇāni bhavanti. teṣām kvacid ekaṃ kvacid
 dve kvacit trīṇi kvacit catvāriti sambhavato yojyāni. *ity ātma-hita-pratipatti-*
sampad iti vistaraḥ. ātma-hitāya pratipattiḥ *ātma-hita-pratipattiḥ.* ātma-hita-
 20 pratipatteḥ sampat *ātma-hita-pratipatti-sampat* phala-niṣpattir ity arthaḥ. sā cēyam
 sampat jñāna-prahāṇa-sampat-svabhāvā veditavyā. *para-hita-pratipatti-sampad*
 api tathāiva caranīyā.⁷ apare vyācakṣate. *ātma-hita-pratipattir* ātma-hita-prati-
 pādanam.⁸ ātma-hitōpagraha ity arthaḥ. tasyāḥ sampat *ātma-hita-pratipatti-sam-*
 25 *pat.* evaṃ *para-hita-pratipatti-sampad* api vyākhyeyā. sā punaḥ sarva-duḥkhō-
 pāsama-nirvāṇa-pariprāpaṇa-svabhāvā.

samsāra-paṅkāj jagad ujjahārēti

vacanāt. saṃsāraṇam *samsāra* [Tib. 5^b] ājāvaṃ-javibhāvaḥ janma-maraṇa-param-
 parēty arthaḥ. atha vā saṃsaranty asmin sattvā iti *samsāras* traidhātukam.
 saṃsāraḥ paṅka iva *samsāra-paṅkaḥ* paṅka-sādharmyāt. ata āha. *samsāro hi*
 30 *jagad-āsaṅga-sthānatvād duruttaratvāc ca paṅka-bhūta* iti. paṅko hi loke avasād'at-
 makatvāt āsaṅgasya sthānam. ata eva⁹ *ca duruttaraḥ.*⁹ caṃcalatvād vā par'āsra-

¹...¹ anyathā MSS. but L. ² 'vik° MSS. but L. ³ 'kṣya NT, 'jya C, 'kṣi L. ⁴ yāny
 CN, yāty S, jāty L; skye-gnas. ⁵ 'jñā-jñāna MSS. contra metrum. ⁶ 論三十 10^a.

⁷ varcan° NT, vacan° C, but L; brjod-pa. ⁸ 'pad° CNS but L; sgrub-par byed-pa.

⁹...⁹ cedannut° N, vadautt° C, cadanutt° T, but L.

yōttaraṇiyatvād vā *duruttaraḥ*. saṃsāro 'pi hi tṛṣṇā'bhīṣyanditatvād āsaṅga-sthānam. *duruttaraś* ca 'tasmād eva' dṛṣṭi-vicikitsā-vispanditena.² buddhāpāśrayōttaraṇiyatvena vā *duruttaraḥ*. *tatrāvamagnaṃ tādātmyānupraveśataḥ samudāyāvayava-rūpato vā*. *jagat sattva-lokam atrāṇam anākrandam anukampamānaḥ* karuṇāyamāno *Bhagavān sad-dharma-deśanā-hasta-pradānaiḥ*. *sad-dharma-deśanā eva hastāḥ*. teṣāṃ *pradānāni*. uttaraṇīya-bahutvād bahu-vacanaṃ. *tair yathābhavyaṃ abhyuddhṛtavān*. *yathābhavyam* iti anucyamānam api gamyate loka tathā dṛṣṭatvāt. *tad-yathā brāhmaṇān āniya bhojayāmāsēty ukte*. *ye tatra bhojayitum śaktā*³ grāme nagare vā saṃnihitāḥ. *tān eva bhojayāmāsēti gamyate*. *sarva-loka-brāhmaṇānāṃ bhojayitum āsakyatvāt*. *evam ihāpi yo jano bhavyo 'bhyuddhartum*. *tam evābhyuddhṛtavān* iti. *ato yathābhavyam* iti vyācaṣṭe.

⁴*tasmai namaskṛtyēti*

śīrasā praṇipatyā kriy'āspadībhūtātvaṃ namaḥ-śabdasya praṇipatyārtho namaskṛtya-śabdo bhavati. *praṇipatāś* ca loka śīrasā pratīta iti śīrasēty āha. *vān-mano-nama-skāro 'pi atrānukta-siddho guṇ'ākhyāna-pūrvakatvāt manas-karma-pūrvakatvāc* ca kāya-karmaṇaḥ. *tasmai* iti kiṃ-lakṣaṇēyaṃ caturthī. *atra bahavo vyākhyāna-kāra muhyanti*. *ācārya-Guṇamatis tac-chiṣyaś c' ācārya-Vasumitra āhatuḥ*. *namaḥ-śabda-yoge caturthī*. *namaḥ-svasti-svāhā-svadhā'lam-vaśaḍ-yogāc cēti*.⁵ *tad etad ayuktam*. *svatantrasya namaḥ-śabdasya yoge sā caturthī bhavati*. *a-svatantraś cāyaṃ namaḥ-śabdaḥ kriy'āspadībhūtāt*. *ata eva cānenālv' Ācāryeṇa Vyākhyāyuktau namaskṛtya Munim mūrdrhēti* karma-lakṣaṇā dvitīyā prayuktā. *tasmān na namaḥ-śabda-yoge caturthī 'ti*. *dvitīyāyāḥ sthāne caturthī prayuktēty apare*. *tad idam eṣāṃ icchā-mātram*. *na hi lakṣaṇam asyāstīti*. *kena tarhiyaṃ caturthī*. *saṃpradāna-lakṣaṇēyaṃ caturthī 'ti* vyācakṣmahe. *kathaṃ saṃpradāna-saṃjñā*. *karmaṇā yam abhi praiti*. *sa saṃpradānam* iti.⁶ *Cūrṇikāreṇa karma-śabda ubhayathā varṇyate*. *pāribhāṣikam*⁷ karma laukikam cēti. *tatra yadā kartur*⁸ *īpsitatamaṃ karmēti*⁹ *pāribhāṣikam*⁷ *karm' āsriyate*. *tadā kartur*⁸ *īpsitatamena yam abhi praiti*. *sa saṃpradāna-saṃjñō bhavati*. *brāhmaṇāya gāṃ prayacchatīti*.¹⁰ *etat siddham bhavati*. *yadā tu karma kriyēti laukikam karm' āsriyate*. *tadā kriyayā yam abhi praiti*. *sa saṃpradāna-saṃjñō bhavati*. *tad etat siddham bhavati*. *yuddhāya saṃnahyati*. *patye śeta* iti. *saṃnahana-kriyayā yuddham abhi praiti* kartā. *śayana-kriyayā patim* iti.

1. . . . 1 om. CNS but L & Tib. 2 viṣyand° MSS. bskyod-pa. 3 °kto CN, °kte T, but L.

4 From here up to p. 714, bhavati om. Tib. 5 Pāṇini 2, 3, 16. 6 Pāṇini 1, 4, 32.

7 par° MSS. 8 kartar MSS. but L. 9 Pāṇini 1, 4, 49. 10 Cf. Pāṇini's (1, 4, 32) example: upādhyāyāya gāṃ dadāti.

yuddh'ādīnām saṃpradāna-saṃjñā siddhā bhavati. *tathēhāpi namaskāra-kriyayā śāstāram abhi praiti Ācāryaḥ*. *tasmāc chāstari saṃpradāna-saṃjñā*. *saṃpradāna-saṃjñāyāṃ satyāṃ saṃpradāne caturthī 'ti' caturthī bhavati*. *evaṃ ca kṛtvā pūrvam praṇamya vadatāṃ pravaraṃyā śāstre*. |
pramaṇa-bhūtāya jagad-dhitaṣiṇe 5
praṇamya śāstre sugatāya tāyina. |
iti-evaṃ-ādīni kāvya-śāstrāntarōktāni śabda-rūpāṇi sunitāni bhavanti. *yadi tarhi saṃpradāna-saṃjñāivēṣyate*.

namaskṛtya Munim mūrdrhēti.

atra dvitīyā na prāpnoti. *nāṣa doṣaḥ*. *vivakṣātaḥ kārakāṇi bhavanti*. *yadā karma-vivakṣā*. *tadā dvitīyā*. *yadā saṃpradāna-vivakṣā*. *tadā caturthī 'ti ubhayam* 10
api siddham bhavati.

[Tib. 5°] *yathā'rtha-śāstra*

iti. *śāstr* iti auṇādikāḥ śabdaḥ. *tṛṇtr̥cau śaṃsikṣadādibhyaḥ saṃjñāyāṃ cāniṭāv* 15
*iti*² *tṛṇ-pratyayānto 'niṭ śāstēti bhavati*. *nanu ca saṃjñāyāṃ śāstēti bhavati*. *na cēyaṃ saṃjñā*. *saṃjñāivēyam*. *dvividhā hi saṃjñā viśeṣa-saṃjñā sāmānya-saṃjñā* 20
ca. *viśeṣa-saṃjñā Devadatto Yajñadatta* iti. *sāmānya-saṃjñā mātā-pitēty-evaṃ-ādikā*. *mātr-ādayo 'pi hi tatra saṃjñāyāṃ eva nipātyante*. *napṭṛ-neṣṭṛ*³ *tvastṛ*⁴ *hotṛ-potṛ-bhrātṛ*⁵ *jāmātr*⁶ *mātr-pitr*⁵ *dubitr* 25
iti. *tena yathā sarvāsāṃ mātr̥nām iyaṃ saṃjñā mātēti*. *sarveṣāṃ ca pitṛnām pitēti*. *evaṃ sarveṣāṃ ca śāstr̥nām iyaṃ saṃjñā śāstēti*. *sa tu śāstā dvividho bhavati*. *ayathā'rtho yathā'rthas* 30
ca. [Tib. 6°] *ayathā'rthas* ca Pūraṇ'ādīḥ. *yathā'rthas* ca Tathāgata iti. *ato viśinaṣṭi yathā'rtham aviparītam śāstīti yathā'rtha-śāstā*. *etac ca viśeṣaṇam para-hita-pratipatty-upāya-sūcanārtham*. *ata ev' āha*. *para-hita-pratipatty-upāyam asy' āviṣkarōtīty-evaṃ-ādi*. *na tv ṛddhi-vara-pradāna-prabhāvenēti* 35
prabhāva-śabdaḥ pratyekam abhisambadhyate. *ṛddhi-prabhāvena vara-pradāna-prabhāvenēti*. *ṛddhi-prabhāvas tad-yathā Viṣṇor viśva-rūpa-saṃdarśanam*. *vara-pradāna-prabhāvas tad-yathā Mahēśvaro varam prayacchatīti pravādaḥ*. *atha vā tri-pado dvamdvāḥ*. *ṛddhiś ca vara-pradānam ca prabhāvas cēti*. *prabhāvaḥ śakti-viśeṣaḥ*. *nanu ca buddhā api kadācit ṛddhi-pratīhāryaṃ vineyānām upadarśayanti*. *asty* 40
etat evam. *api tv āvarjana-mātram tu teṣāṃ*. *anuśāsani-pratīhāryeṇa tu rāg'ādi-pratipakṣa-bhāvanā-krameṇa saṃsārōttaraṇam bhavati*. *kiṃ kariṣyatīti praśnaḥ*.

namaskṛtyēti.

1 Cāndra-vyākaraṇa II, 73. Cf. Pāṇini 2, 3, 13. 2 Uṇādi-sūtra 2, 93. 3 neṣṭṛ MSS.

4 tvastṛ MSS. C inserts here kṣatṛ, NT kṣetr̥. 5 om. CNT but. L. Cf. uṇādi-sūtra 2, 95.

6 6 pitṛ-mātr̥ MSS. but L. Cf. uṇādi-sūtra 2, 95.

ktvā-vidheḥ kriyā'ntarāpekṣatvāt. samāna-kartṛkayor hi pūrva-kāle ktvā-vidhir bhavati.

śāstram pravakṣyāmīti.

5 artha-viśeṣābhidyotako nāma-samūhaḥ śāstram. kṣaṇikatvāt samuhānupapattir iti cet. na. tad-grāhaka-buddhi-rūpa-samūha-kalpanāt. ¹*śiṣya-śāsonāc chāstram iti.* [Tib. 6^b] *kiṃ śāstram* iti kiṃ nāmadheyam ity abhiprāyaḥ.

(2^{ab}) *Abhidharmakośam*

ity asya nirvacanaṃ vakṣyate. āstāṃ tāvad etat.

10 avayavārthāvabodha-pūrvakaḥ samudāyārthāvabodhaḥ ity avayavārthaṃ tāvat pṛcchati. *ko 'yam abhidharmo nāmēti.* 1.

prajñā 'malā sānucarā 'bhidharma

iti. dharmā-pravicaya-kāle prajñā pradhānam iti mukhya-vṛtṭyā prajñā-grahaṇam. *amalēty*

anāsravā. malānām āsrava-paryāyatvāt.

sānucarēti

15 *sa-parivārā.* rājñā samam carann api bhṛtyo rājānucara ity ucyate. tad-anu-vṛtṭi-kāritvāt. tathēhāpi samakālam caranto 'pi tat-sahabhuvo dharmā anucarā evōcyante. ke punas te. citta-caittāḥ anāsrava-saṃvaro jāty-ādayaś ca citta-viprayuktā iti. nanu ca cittam caittebhyaḥ pradhānam. tathā hi cittasya ime 20 citte vā bhavāś caittā iti. tena prajñāiva cittasya parivāro 'rhati. na tu cittam prajñāyāḥ caitasikatvāt. asty etat. api tu dharmā-pravicaya-kāle prajñā caittas-yāpi sarvasya kalāpasya rājāyate. kvacit kaścid dharmāḥ pradhānyam āskandati. tad-yathā abhisampratyaya-kāle śraddhēty-evam-ādi. *anāsravaḥ pañca-skandhaka* 25 *iti.* anāsrava-saṃvaras tasmin kalāpe rūpa-skandhaḥ. yā vedanā. sa vedanā-skandhaḥ. yā saṃjñā. sa saṃjñā-skandhaḥ. cetan'ādi-jāty-ādayaḥ saṃskāra-skandhaḥ. [Tib. 7^a] vijñānam cātra vijñāna-skandhaḥ. *eṣa tāvad iti.* tāvac-chabdaḥ kramārthaḥ. *pāramārthika* iti. paramārtha eva *pāramārthikaḥ.* paramārthe vā bhavaḥ *pāramārthikaḥ.* paramārthena vā divyati caratīti vā *pāramārthikaḥ.* *sāṃketikas tu sāṃvyavahārikah.*

tat-prāptaye yā 'pi cēti

30 prajñā sānucarā so 'bhidharma iti cātrādhikṛtam. tasyā anāsravāyāḥ prajñāyāḥ prāpty-arthaṃ sāksāt pāraṃparyeṇa vā yā *śrūtamayī cintāmayī ca bhāvanāmayī ca prajñā s'āsravā yā cōpapatti-pratīlambhikā sānucarā.* sā 'pi sāṃketiko 'bhidharmaḥ. tatra śrūta-prayoga-jā śrūtamayī. yukti-nidhyāna-prayoga-jā cintāmayī.

1...1 om. 眞諦 & Tib.

bhāvanā-prayoga-jā bhāvanāmayī. upapatti-pratīlambha-jā upapatti-pratīlambhikā. upapatti-pratīlambho 'syāstīti. ata inīṭhanāv iti' ṭhan-vidhānān na vṛddhiḥ. śrūta-cintāmayy upapatti-pratīlambhikā bhāvanāmayī c' arūpyāvacarī catuḥ-skandhako 'bhidharmaḥ anuparivartaka-rūpābhāvāt. rūpāvacarī tu dhyāna-saṃvara-sadbhavāt pañca-skandhako 'bhidharmaḥ.

yac ca śāstram

iti abhidharma-śāstram abhipretam. tat tu sānucaram na sānucaram iti vyākhyā-bhedaḥ. kecit tāvat a-citta-caitasika-kalāpa-rūpatvāt.

sānucaram.

iti nānuvartayanti. jāty-ādi-sambhavāt² kecid anuvartayanti. eka-skandhako 10 hy asāv abhidharmaḥ. dvi-skandhako vā. tasya ca jāty-ādayaḥ santīti. anye tu vyācakṣate śāstram iti [Tib. 7^b] Jñānaprasthānam. tasya śārīra-bhūtasya ṣaṭ pādāḥ. Prakaraṇapādāḥ Vijñānakāyaḥ Dharmaskandhaḥ Prajñāpti-śāstram Dhātukāyaḥ Saṃgītiparyāya ity atas tad api śāstram sānucaram eva *pāraṃparyeṇa* 15 *pāramārthikābhidharma-prāptaye sāṃketiko 'bhidharma ity ucyate.* upapatti-pratīlambhikā hi prajñā śāstra-śravaṇāt tad-arthaṃ anusrati. tasyāḥ śrūtamayī śrūtamayyāś cintāmayī cintāmayyāḥ s'āsravā bhāvanāmayī tasyā anāsravā prajñā jāyata iti anukramaḥ. *tad ayam* iti. *tad* iti vākyōpanyāse. *ayam* iti³ *sva-lakṣaṇa-dhāraṇatvena* niruktaḥ⁴ pāramārthikaḥ sāṃketiko 'bhidharmaḥ. *para-* 20 *mārtha-dharmam* iti. paramasya jñānasyārthaḥ *paramārthaḥ.* paramo vā 'rthaḥ *paramārthaḥ.* sarva-dharmāgratvāt *paramārthaḥ.* paramārthaś cāsau dharmāś ca *paramārtha-dharmaḥ.* *dharmā-lakṣaṇam vēti.* sva-sāmānya-lakṣaṇam khakkhaṭa-lakṣaṇaḥ pṛthivī-dhātur anityam duḥkham iti-evam-ādi. *tat pratyabhimukhaḥ* 25 *pratīlambhāya prativedhāya avabodhāya vā abhimukho dharmāḥ abhidharmaḥ.* ku-gati-pr'ādaya iti⁵ tatpuruṣa-samāsaḥ. nanu ca lakṣaṇenābhipratī abhimukhya 30 iti⁶ avyayibhavaḥ prāpnoti. yadā hy abhir lakṣaṇena saha samasyate. tadā 'vya-yibhavaḥ. tad-yathā abhyagni śalabhāḥ patanti. śalabha-patanaṃ agninā lakṣyate. so 'gnir asya lakṣaṇam. na tv ayam dharmo 'nyasya lakṣaṇam. kiṃ tarhi. lakṣyaḥ. svayam ev' abhimukhyāt. śāstr'akhyo 'pi sāṃketiko 'bhidharmaḥ prā- 30 paṇāyābhidyotanāya vā nirvāṇam dharmā-lakṣaṇam vā praty upaniṣad-bhāvenā-
bhimukhaḥ. kim-aṃga pāramārthika ity atas tatpuruṣa-samāsenābhidharma iti siddham bhavati.

(2^{cd}) *ukto 'bhidharma* iti. svabhāva-prabheda-nirvacanato avayavārtho 'vabud-

¹ Pāṇini 5, 2, 115. ² °mbhāv° T; yod-paḥi phyir saddhāvāt also probable. ³ supplied from L & ḥdi ni ṣes-bya-ba. ⁴ °kṭih MSS. but L. ⁵ Pāṇini 2, 2, 18. ⁶ Pāṇini 2, 1, 14.

dhaḥ. samudāyārthas tu na tāvad ity ataḥ samudāyārtham pṛcchati. *idaṃ tu śāstram katham Abhidharmakośam* iti.

tasyārthato 'sminn.

iti. tasyābhidharma-saṃjñakasya śāstrasyānantarōktatvāt grahaṇam.

arthata

iti na vyañjanata iti. arthato 'yam

anupraveśo

[Tib. 8^a] na sākalyena. tasmād *yathāpradhānam* ity avyayibhavaḥ. *antar-bhūtaḥ* praviṣṭa iti. *etac chāstram* madiyam *tasyārthasya kośa-sthānīyam bhavati.*

kośa-sadrśam. etasminn arthe ṣaṣṭhī-tatpuruṣa-samāsaḥ. abhidharmasya kośo 'bhidharmakośa iti. yatra hy asiḥ praviśati. sa tasya kośaḥ. atha vā *so'bhidharmo*

Jñānaprasthān'ādir *etasya* madiyasya *śāstrasy' āśraya-bhūtaḥ.* tato hy ārsād abhidharmād *etan* madiyam *śāstram nirākṛṣtam.* arthata ity adhikṛtam. *ataḥ sa*

evāsyābhidharmāḥ kośa iti. etasminn arthe bahuvrihi-samāsaḥ. abhidharmāḥ kośo 'syēti Abhidharmakośaḥ. yato hy asir nirākṛṣyate. sa tasya kośa iti. *etac chāstram*

Abhidharmakośam iti. samudāyārtho 'py asyāvagamita iti sūcayati.

(3) *kim-artham punar abhidharmōpadeśaḥ* kim prayojanam ity arthaḥ. saprayojanasya hi śāstrasya pratyāsaḥ sādhur bhavet. na niḥprayojanasya. *kena cāyam*

prathamata upadiṣṭaḥ. kena cāyam abhidharma adito deśitaḥ. aptōpa-diṣṭasya hi śāstrasya pratyāso 'rha-rūpaḥ syād ity abhiprāyaḥ. *prathamata* iti viśe-

ṣaṇam. bhadanta-Kātyāyanīputr'ādinam piṇḍikaraṇena paścād upadeśasya sid-dhatvāt. *prathamata* upadeśe hi vivādaḥ. *yata* iti vistaraḥ. *yataḥ* kāraṇāt.

Ācāryaḥ śāstra-kāraḥ. *Abhidharmakośam* pratyāsa-śāstram *vaktum* praṇetum *ādriyate.* ādaram karotīty arthaḥ. evam kṛte praśna-dvaye abhidharma-śāstrasya

sa-prayojanatām aptōpadeśatām ca pradarsāyann āha. 2.

dharmāṇām pravicya

iti vistaraḥ.

[Tib. 8^b] *yato*

vinā dharmā-pravicyena rūpam vedanā anityam duḥkham ity-evam-ākāreṇa.

*nāsti kleśōpaśamābhīyupāyaḥ.*¹

anya² iti vākya-śeṣaḥ. sa eva tu kleśōpaśamābhīyupāya iti arthād āpannam bhavati. tad-yathā n' āhāreṇa vinā prāṇa-saṃdhāraṇōpāya ity ukte sa ev' āhāraḥ

prāṇa-saṃdhāraṇōpāya ity arthād āpannam bhavati. tadvad etat. yadi kleśōpa-

śamo na syāt kim syād iti. ata āha.

kleśaiś ca bhramati bhavārṇave 'tra loka

iti. anena kleśōpaśamasyāvaśya-kartavyatām darśayati. *bhavaḥ* saṃsāra ity ekārthaḥ. bhava evārṇavo *bhavārṇavaḥ.* majjana-sthāna-sādharmyāt samudra-

kalpo bhavaḥ. etasminn bhavārṇave *atra.* pratyakṣikṛta-pañcōpādāna-skandha-

lakṣaṇa-vyatirikta-bhava-pratiśedhārtham *atra*-grahaṇam. *atra loka bhramati* tadātmyāvasthānāt. tadātmyāvasthānato 'pi hi adhikaraṇa¹-nirdeśo dṛśyate. tad-

yathā anya-pādapānupayogena palāśeṣv āramāḥ sthita iti. vṛttau tu hetv-arthatām ṛṭṭiyāyāḥ sūcayata² hetumaṇ-ṇicā hetv-artha² uktaḥ. kleśāś ca lokam bhramayantīti.

ata ity uddiṣṭa-hetu-pratyāmnyāḥ. yata evam. ata uddiṣṭo 'bhidharma ity arthaḥ. dharmā-pravicyaḥ kleśōpaśamōpāyo³ 'nānyo dharmā³ ity abhidharmōpadeśakaḥ

tad-dhetor

iti. sa eva hetus tad-dhetuḥ. tasya tasmād vā

tad-dhetor

iti. tasya dharmā-pravicyasyārthe 'bhidharmōpadeśa-hetuko dharmā-pravicyaḥ. katham nāme dharmā-pravicyaḥ syād ity *abhidharma upadiṣṭaḥ śāstrā Buddhena.*

[Tib. 9^a] *ata eva. na hi vinā 'bhidharmōpadeśena śiṣyaḥ śakto dharmān pravicya-*

yitum iti.

udita

iti vader niṣṭhāyam kṛta-saṃprasāraṇasyāttad rūpam. na tu iṇa⁴ ut-pūrvas-yārthāyogāt. *udita* ity uktaḥ upadiṣṭa ity ekārthaḥ.

kilēti.

kila-śabdaḥ parābhiprāyam dyotayati. Ābhidharmikāṇām etan matam. na tv asmākam Sautrāntikāṇām iti bhavaḥ. śrūyante hy Abhidharma-śāstrāṇām

kartāraḥ. tad-yathā Jñānaprasthānasya ārya-kātyāyanīputraḥ kartā. Prakaraṇa-pādasya sthavira-Vasumitraḥ. Vijñānakāyasya sthavira-Devaśarmā. Dharmas-

kandhasya ārya-Śāriputraḥ. Prajñāpti-śāstrasya ārya-Maudgalyānaḥ. Dhātu-

kāyasya Pūrṇaḥ. Saṃgītiparyāyasya Mahākausthilaḥ. kaḥ Sautrāntikārthaḥ. ye sūtra-prāmāṇikā na śāstra-prāmāṇikāḥ. te Sautrāntikāḥ. yadi na śāstra-prā-

māṇikāḥ katham teṣāṃ piṭaka-traya-vyavasthā. sūtra-piṭako vinaya-piṭako 'bhidharma-piṭako iti. sūtre 'pi hy abhidharma-piṭakaḥ paṭhyate. traipiṭako bhikṣur

iti nāiṣa doṣaḥ. sūtra-viśeṣā eva hy Arthaviniścay'adayo 'bhidharma-saṃjñāḥ

¹ Not quite the same as original reading given in Fragments de la Kārikā (L'abhidharmakośa de Vasubandhu par L. de La Vallée Poussin). ² nānyo CNS but L & Tib.

¹ reṇa N. ² . . . ² hetumanti ca adhaya C, hetumantibāhu abdha N, hetumannicā jaadhe S, hetumanticāja avdha T, but L. nic denotes termination of the causative. ³ . . . ³ nābhidh° MSS. but L & chos gṣan ni ma-yin. ⁴ iṇ denotes i-vowel.

yeṣu dharmā-lakṣaṇaṃ varṇyate. etad-āśaṅkā-nivṛṭty-artham āhuḥ. *sa tu prau-*
kīrṇa ukto Bhagavatēti vistaraḥ. yathā sthavira-Dharmatrātena udānā
anityā bata saṃskārā

ity-evam-ādikā vineya-vaśāt tatra-tatra sūtra uktā *varḡikṛtā* ekasthikṛtāḥ. evam
abhidharmo 'pi dharmā-lakṣaṇōpadeśa-svarūpo vineya¹-vaśāt tatra-tatra Bhagavatō-
kṛtāḥ [Tib. 9^b] *sthavira-Kātyāyanīputra-prabhṛtibhir* Jñānaprasthān'ādiṣu *piṇḍī-*
kṛtya sthāpita iti āhur Vaibhāṣikāḥ. vibhāṣayā dīvyanti caranti vā *Vaibhāṣikāḥ.*
Vibhāṣaṃ vā vidanti *Vaibhāṣikāḥ.* ukth'adi²-prakṣepāḥ 3.

(4-6) *s'āsravānāsravā dharmā*

10 iti. saha āsravaiḥ *s'āsravāḥ.* na santy āsravā eṣv iti *anāsravāḥ.* s'āsravās
cānāsravās cēti samāsaḥ. sva-sāmānya-lakṣaṇa-dhāraṇād *dharmāḥ. eṣa sarva-*
dharmāṇāṃ samāsa-nirdeśa iti. etāvanto dharmā yad uta s'āsravās cānāsravās
ca. nāṭad-vyatirikṭā dharmāḥ santi. tasmād āha *sarva-dharmāṇām* iti. *samāsa-*
nirdeśa iti saṃkṣepa-nirdeśaḥ. vistara-nirdeśas tu paścād ā śāstra-parisamāpter
15 bhaviṣyati. anye 'pi samāsa-nirdeśāḥ santi. saṃskṛtā asaṃskṛtā rūpy-arūpiṇaḥ
sanidarśanānidarśanā ity-evam-ādayaḥ. kim-artham ayam eva samāsa-nirdeśa
uktaḥ. kasminn ukte na paryanuyogaḥ. atha vā saṃklesika-vyāvadānika-pakṣa-
pradarśanārtham tad-arthatvāc chāstrasya. tat-pakṣa-dvayāvabodho hi saṃklesā-
pakṣam apahāya vyavadāna-pakṣ'āsevanān niḥśreyasāvāptir³ bhavet.

20 *saṃskṛtā mārga-varjītāḥ*

s'āsravā

iti saṃskṛtā eva nāsaṃskṛtāḥ. hetu-pratyaya-janitā rūp'ādayaḥ *saṃskṛtāḥ.* kim
sarve. nēty āha.

mārga-varjītāḥ

25 mārga-satyena varjītāḥ. mārga-satyasya saṃskṛtatvāt prasaṅga ity ata evaṃ
viśiṇaṣṭi. etad uktaṃ bhavati. mārga-satyam varjayitvā sarve saṃskṛtāḥ [Tib. 10^a]
s'āsravā iti. katham punas te s'āsravāḥ. yady āsrava-saṃprayogāt kliṣṭā eva citta-
caittāḥ s'āsravāḥ syuḥ. nānye. ath' āsrava-sahōtpādād ekasyāṃ saṃtatau saṃ-
udācarat-kleśasya sattvasya yathāsaṃbhavam pañcōpādāna-skandhāḥ s'āsravāḥ
30 syuḥ. nāsamudācarat-kleśasya. nāpi bāhyā dharmāḥ. ath' āsravāṇāṃ ye āsrayāḥ.
te s'āsravā iti. ṣaḍ ev' āyatanāni ādhyātmikāni s'āsravāṇi syuḥ. ath' āsravāṇāṃ
ālabhanāni s'āsravāṇi. nirodha-mārga-satyam api s'āsravam prāpnoti. ūrdhvā
ca bhūmir ūrdhva-bhūmy-ālabhanair āsravaiḥ s'āsravā syād ity ata āha.

¹ °naya MSS. but L. ² ukth'adi NS, ukkādi C, but L. See Pāṇini 4, 2, 60. ³ nistr° MSS.

āsravās teṣu

yasmāt samanūśerata

iti. tasmāt s'āsravā iti pūrvam evādhyāhāryas tasmāc-chabdaḥ. *anuśerata* iti
puṣṭim labhanta ity arthaḥ. pratiṣṭhāṃ labhanta ity artho vā. puṣṭi-lābhe
pratiṣṭhā-lābhe vā te rāg'ādayaḥ saṃtāyante. apare vyācakṣate. yathā 'nuśete
mamāyam āhāra ity pathyo 'nuguṇibhavatīty arthaḥ. tathā rāg'ādayo 'pi teṣu
dharmeṣu anuśerate. anuguṇibhavantīty arthaḥ. rāg'ady-abhiṣyandita-karma-
nirvartitā hi s'āsravā dharmāḥ.

karma-jaṃ loka-vaicitryam

iti¹ vacanāt. pratyay'anugūnyenānuśerate puṣṭim labhanta ity anuśayāḥ. anu-
śerate anuguṇā vartante pratyayā eṣv iti vā [Tib. 10^b] anuśayāḥ. anuśayanam
cāṣam ālabhanataḥ saṃprayogato vā draṣṭavyam. Guṇamatis tv ācārya iha
vyācaṣṭe. kim kāraṇam yat sarva-dharmeṣv āsravāṇāṃ ālabhanibhavatsu² saṃ-
skṛtā eva mārga-varjītāḥ s'āsravā ucyante iti. sarva-dharmāḥ s'āsravāṇāṃ ālam-
banam ity anabhidharmikīyam etat. akāśāpratisaṃkhyā-nirodhayor āsravānā-
15 lambanatvāt. ṣaḍ eva hy anuśayā anāsrav'ālabhanāḥ paṭhyante. te ca nirodha-
mārg'ālabhanā eva.

mithyā-dṛg-vimatī tabhyāṃ yuktā 'vidyā 'tha kevalā

nirodha-mārga-dṛg-gheyāḥ ṣaḍ anāsrava-gocarā

iti³ vacanāt. tasmān na sulikhitam etad iti paśyamaḥ. *kāmam* iti yady apīty
arthaḥ. atha vā *kāmam* iti nipāto 'bhyupagamārthaḥ. abhyupagamayata eva
nirodha-mārga-saty'ālabhanā api āsravā⁴ upajāyanta ity arthaḥ. *tatra* nirodha-
mārga-satyayoḥ. *anuśaya-nirdeśa eva jñāpayiṣyāma* iti.

nānāsravōrdhva-viṣayā asvikārād vipakṣata

ity⁵ atra. yad dhi vastv ātma-dṛṣṭi-tṛṣṇābhyāṃ svikṛtaṃ bhavati. tatrānye
'py anuśayā anuśayitum utsahante. ārdra iva paṭe⁶ rajāmsi saṃsthatum. na
cālvam anāsravam. nāpy ūrdhvā bhūmiḥ. ato na tad-ālabhanās teṣv anuśerate.
vipakṣa-bhūtau ca nirvāna-mārgau tad-ālabhanāṇāṃ kleśānām. ūrdhvā ca bhūmir
adharāṇām. ato' pi na teṣu pratiṣṭhāṃ labhante. tapta ivōpale talāni pādānām iti. 4.

[Tib. 11^a] *anāsravā mārga-satyam tri-vidham cāpy asaṃskṛtam*

ity arth'āpatti-siddhatvāt na sūtrayitavyam etad iti evaṃ codye ācārya-Guṇa-
matis tāvad āha. vaktavyam evēdam. kim kāraṇam. dvividho hi mārgo laukiko
lokōttaraś ca. ato viśeṣārtham punar abhidhīyate. ata eva cātra mārga-satyā-

¹ kārikā IV, 1^a. ² °vetsu CN, °bhaṭṭsu T. ³ kārikā V, 14. ⁴ sāsr° N; zag-pa. ⁵ Kārikā
V, 18^{ab}. ⁶ °to MSS.

grahaṇam. prasiddham cārth'āpattiyā gamyate nāprasiddham. aprasiddham cāsaṃskṛtam iti. apare vyācakṣate. tṛtīya-rāśy-āsaṃkā-nivṛtṭy-artham arth'āpattisiddham apy etat punar ucyate. yathā hi tisro vedanā bhavanti. sukhā duḥkhā aduḥkhāsukhā cēti. evaṃ dharmā api saṃbhāvyaeran. s'āsravā anāsravāḥ s'āsravānāsravāś cēti. atha vā nāva s'āsravā nānāsravāś cēti. tena ye 'rth'āpattiyā nirastāḥ. kiṃ te 'nāsravā eva utāho s'āsravānāsravā eva. āhosvin nōbhayathēti saṃdihyeta. asti hi s'āsravānāsravatva-vikalpāvakāśaḥ. katham iti. Vaibhāṣika-prakriyā tavad

dvidhā sānuśayam kliṣṭam akliṣṭam anuśayakair

10 iti¹ vacanāt. ye cakṣur'ādayo bahyā vā rūp'ādayo 'kliṣṭāḥ. te 'nuśayanair ev' āsravaiḥ s'āsravā nānanuśayanaiḥ. prahīṇais tair ananuśayanair āsravair na s'āsravāḥ. aprahīṇais tv antataḥ para-saṃtāna-gatair api s'āsravā [Tib. 11^b] evēti. Darṣṭāntika-prakriyayā 'pi ca cakṣur'ādayo arhat-saṃtāna-gatā bahyāś ca rūp'ādayo anāsravāḥ. āsravānām anāśrayatvāt. s'āsravāś ca te āsravānām apratipakṣatvād
15 iti. pāryāyikam s'āsravānāsravatvam cakṣur-ādīnām kalpyata iti² saṃdehaḥ. tat-saṃdeha-vinivṛtṭy-artham idam ucyate.

anāsravā mārga-satyam tri-vidham cāpy asaṃskṛtam

iti. niṣparyāyam anāsravā evāmī na s'āsravā yathōktam iti punar-vacanam. te tarhy arhac-cakṣur-ādayo Vaibhāṣikaiḥ kva pakṣe nikṣeptavyāḥ. kiṃ s'āsravapakṣe athānāsrava-pakṣe iti. s'āsrava-pakṣa iti ta āhuḥ. katham prahīṇair āsravais te s'āsravā vyavasthāpyante. yeṣv āsravā anuśerate anuśayitavanto anuśayīṣyante vā. te s'āsravāḥ. traikālikārtha-vivakṣayā 'pi hi loke vartamāna-kāle prayogo drśyate. yaḥ prajā rakṣati. sa rājēti. yo 'pi rakṣitavān yo 'pi rakṣiṣyati. sa cāpi rājēti gamyata evēti. ata evaṃ vyākhyāyate. atha vā yady api te prahīṇair
25 āsravair na s'āsravāḥ. aprahīṇais tu aparimitair āsravair antataḥ para-saṃtāna-gatair api s'āsravā eva bhavanti. nanu ca samāsa-nirdeśād eva

s'āsravānāsravā dharmā

iti³ tṛtīya-rāśy-aprasaṃgaḥ. [Tib. 12^a] na. tatrāika-śeṣa-nirdeśa-sambhāvāt. s'āsravāś cānāsravāś ca s'āsravānāsravāś cēti. s'āsravānāsravā iti eka-śeṣaḥ. 30 asarūpānām apy eka⁴-śeṣa iṣyate. guṇo yañ-lukor iti⁵ yathā. apare punar āhuḥ. arth'āpattiyā siddham evātat. spaṣṭikaraṇārtham tu prapaṃca ucyate. tad-yathā viśeṣaṇam viśeṣyeṇa bahulam ity⁶ anenāva sarva-siddham. pūrva-kālāika-sarva-jarat-purāṇa-nava-kevalāḥ samānādhikaraṇenēty⁷ evam-ādi-prapaṃca ucyate. tad=

¹ Kārikā V, 32^{ab}. ² kalpateti MSS. but L. ³ Kārikā I, 4^a. ⁴ aika. MSS. ⁵ Pāṇini 7, 4, 82. ⁶ op. cit. 2, 1, 57. ⁷ op. cit. 2, 1, 49.

vad etat. *katamaṃ tri-vidham asaṃskṛtam* ity apratitvatāt pṛcchati. *tri-vidha-grahaṇam* iyattā'vadhāraṇārtham.¹ santi hi kecid ekam evāsaṃskṛtam nirvāṇam ity āhur yathā Vātsīputriyāḥ. paramāṅv-ādayo bahavo asaṃskṛtā iti Vaiśeṣikāḥ. tan-mata-pratiśedhārtham iyattā'vadhāraṇam.¹ *katamaṃ dvāv* iti. pratisaṃkhyā-pratisaṃkhyā-nirodhāv eva pṛcchati. n' akāśam. akāśasya loke prasiddhatvāt. 5

tatr' akāśam anāvṛtir

iti *tatrēti* nirdhāraṇe. vākṃyōpanyāse vā. avakāśam dadātīti akāśam iti nirvacanam. bhṛśam asyāntaḥ kāśante bhāvā ity akāśam ity apare.

anāvṛtir

anāvāraṇam. karṭṛ-sādhanam karma-sādhanam vā. yo dharmo 'nyān² dharmān 10 n' āvṛṇoti² anyair vā n' āvriyate. tad *anāvāraṇa-svabhāvam akāśam*. tad a-pratyakṣa-viśayatvāt anya-dharmānāvṛtyā anumiyate. na tv āvaraṇābhāva-mātram. ata eva ca vyākhyāyate. *yatra rūpasya gatir* iti. yadi yan n' āvṛṇoti n' āvriyate vā. tad akāśam. apratighā api citt'ādayaḥ saṃskārās tathāvēti [Tib. 12^b] akāśam prāpnuvanti. na prāpnuvanti. pareṣām āvaraṇa-bhāvāt. 15 rddhimanto hi citta-caitta-balena pareṣām gatiṃ citt'ādīnām vibadhnanti.³ pratisaṃkhyā-apratisaṃkhyā-nirodhau tarhi avibandhakatvād akāśam prāpnuṭaḥ. na. tayoḥ saṃyoga-dravyānutpatti-dharmānām saṃyoga-prāpti-niyata-rodha-bhūtatvena utpatti-vighna-rodha-bhūtatvena c' āvaraṇa-bhūtatvāt. atha vā yasyānāvāraṇam eva lakṣaṇam nānyal⁴ lakṣaṇam. tad akāśam. tayoś cānya-lakṣaṇam 20 astīti na tau nirodhāv akāśam prāpnuṭaḥ. a-sarva-gataṃ tarhy akāśam anityam vā prāpnoti. āvaraṇābhāve bhāvāt. tad-bhāve cābhāvāt.⁵ kuḍy'ādiṣu hy anyasya⁶ rūpasy'āvaraṇam bhavatīti. atr'ākāśa-lakṣaṇābhāvāt akāśābhāva-prasaṃgaḥ. kuḍy'ādy-apagame ca punas tad bhavatīti anityam prāpnoti. nānityam prāpnoti. tatrāpi kuḍy'ādy-avakāśa-dānād akāśam asty eva. yadi hi tatr' akāśam na syāt 25 tasyāiva kuḍy'āder anavakāśatvād avasthānam na syāt. yat tu tatra rūpāntarasyān-avasthānam. tat kuḍy'ādy-āvaraṇān n' akāśābhāvāt. uktaṃ hi Bhagavatā. pṛthivī bho Gautama kutra pratiṣṭhitā. pṛthivī brāhmaṇa ap-maṇḍale pratiṣṭhitā. ap-maṇḍalam bho Gautama kva pratiṣṭhitam. vāyau pratiṣṭhitam. vāyur bho Gautama kva pratiṣṭhitam. akāśe pratiṣṭhitam. akāśam bho Gautama kutra pratiṣṭhitam. 30 atisarasi mahā-brāhmaṇātisarasi mahā-brāhmaṇa. akāśam brāhmaṇāpratiṣṭhitam anālambanam iti vistaraḥ. tasmād asty akāśam iti Vaibhāṣikāḥ. 5.

¹ iyantāv° CT, iyantāv° N, but L. ²...² °rmānāmvr̥ṣoti C, °rmānāṣṭānoti N, °rmān āvṛ=noti T, but L. ³ vivadhanti T, vivakṣnati (!) N. ⁴ nānya CT. ⁵ vābh° C, om. N. ⁶ anya sva-CNL, but S & gṣan-gyi.

[Tib. 13^a] *yo viśam̐yoga* iti viśeṣeṇānityatā-nirodho 'pratisam̐khyā-nirodhas ca vyudastau bhavataḥ. na hi viśam̐yoga-lakṣaṇau tau nirodhau. viśam̐yuktir viśam̐yogaḥ kleśa-viśam̐yukti-lakṣaṇaḥ. sam̐yoga-prāpti-niyatā¹-rodha-bhūto vā yo dharmaḥ. *sa pratisam̐khyā-nirodhaḥ. duḥkh'ādīnām ārya-satyānām* iti viśeṣaṇa-pari-grahāt *pratisam̐khyānam* anāsravāiva prajñā gṛhyate. na hi laukikī prajñā duḥkhasaty'ādy-ākāra. kiṃ tarhi. uttarādhara-bhūmi-śānt'ādy-udār'ādy-ākāra. *prajñā-viśeṣa* iti. *viśeṣa-grahaṇam* kleśa-prahāṇ'anantarya-mārga-prajñā-grahaṇārtham. *tena prajñā-viśeṣeṇa prāpyo nirodha* iti *pratisam̐khyā-nirodhaḥ. madhya-padalopam* kṛtvēti. śāka-pārthiv'ādīnām upasam̐khyānam. śāka-priyaḥ pārthivaḥ śāka-pārthivā itīṣṭyā² madhya-pada-lopaḥ. yadi pratisam̐khyā anāsravāiva prajñā gṛhyeta laukika-mārga-prāpyo nirodho na gṛhīta ity avyāpi-lakṣaṇam prāpnoti. nāvvyāpi. sarvo hi traidhātuka-sāsrava-vastu-nirodho 'nāsravayā prajñayā prāpyate. na sa nirodho 'sti. yo laukikyāiva prajñayā prāpyate nānāsravayēti. kiṃ laukikyā prajñayā prayojanam. yo hi laukikena mārgeṇa kaścin nirodhaḥ prāpyate. ¹⁵ sa eva punar lokōttareṇa prāpyata evēti. lokōttarāiva prajñā tatra³ na laukikī. dravya-san pratisam̐khyā-nirodhaḥ satya-catustaya-nirdeśa-nirdiṣṭatvān [Tib. 13^b] mārga-satyavad iti Vaibhāṣikāḥ.

prthak-prthag

iti nānēty arthaḥ. *yāvanti hi sam̐yoga-dravyāṇīti. sam̐yuktiḥ sam̐yogaḥ. sam̐yogāya dravyāṇi sam̐yoga-dravyāṇi. sam̐prayujyante teṣv* iti vā sam̐yogaḥ. sam̐yogāś ca te dravyāṇi cēti *sam̐yoga-dravyāṇi. s'āsrava-dravyāṇīti yāvad* uktam bhavati. s'āsravam hi dravyam stambha-sthānīyam sam̐prayojanam rajju-sthānīyam pudgalas tu balīvarda-sthāniya iti Bhagavatōktam. *anyathēti* yady eka ity arthaḥ. *sarva-kleśa-nirodha-sākṣātkriyēti. samuday'adi-darśana-* ²⁵ *bhāvanā-heya-kleśa-nirodha-prāptir* ity arthaḥ. *śeṣa-pratipakṣa-bhāvanā vaiyarthyam* iti. śeṣa-kleśa-samuday'adi-darśana-bhāvanā-prahātavy'ātmaka-pratipakṣa-mārgōtpādanam niṣprayojanam ity arthaḥ. *yat tarhy uktam asabhāgo nirodha* iti. kvōktam. *sūtre. pūrva-bhartrā Viśakhena gṛhapatinā pṛṣṭayā Dharmadin-* ³⁰ *nayā bhikṣuṇyōktam. kiṃ sabhāga ārye nirodhaḥ. asabhāga āyusman Viśakhēti.*⁴ apratisadrśo nirodha ity artham abhisam̐kṣya pṛcchati. *asya ko 'rtha* iti. bahutve hi sati pratisadrśo 'nyo bhaved iti parasyābhīprāyaḥ. *nāsya kaścit sabhāga-hetur* iti. śabhāga-hetuḥ sabhāga ity eko 'rtho hetu-śabda-lopāt. drīyante hi padeṣu padāka-deśān prayujjānā vākyeṣu ca vākyāika-deśān. tad-yathā Satyabhāmā

¹ 'ti T, cf. p. 15, 19. ² 'ṣṭhyā CN, itīṣṭyā T. ³ tamtram N; de-la. ⁴ See Majjhima-N. No. 44 & 中阿五八 (吳七 84^a 11.).

Bhāmā Devadatto Dattaḥ praviśa piṇḍim¹ praviśa tarpaṇam [Tib. 14^a] iti. nityaḥ khalu pratisam̐khyā-nirodhaḥ. tasya kiṃ sabhāga-hetunā prayojanam iti. asabhāga-hetur asabhāgaḥ. nāsti sabhāgo 'syēti asabhāgo bahuvrīhi-samāsaḥ. *nā-sau kasyacid* iti. *nāsau pratisam̐khyā-nirodhaḥ kasyacid* anyasya dharmasya sabhāga-hetur iti adhikṛtam. kiṃ kāraṇam. sam̐skṛta evēti sabhāga-hetur iṣyate. ⁵ tatra na sabhāgo asabhāga ity tatpuruṣaḥ. *na tu nāsya kaścid sabhāgo 'stīti. na tv asya nirodhasya kaścid* anyo nirodhaḥ sadṛso na bhavatiṭy arthaḥ.

utpādātyanta-vighno 'nyo nirodho 'pratisam̐khyayā.

anāgatānām dharmānām utpādasyātyantaṃ vighnaḥ atyanta-vighnaḥ atyanta-niyata-rodhaḥ.

anya

iti apratisam̐khyā-nirodhaḥ. sa hi pratisam̐khyā-nirodhāt anantarōktāt *anyāḥ.*

'pratisam̐khyayēti

prasajya-pratiśedhe ayam a-kāraḥ. na pratisam̐khyayā prāpya ity arthaḥ. atha vā 'paryudāse. pratisam̐khyayā² yad anyat *pratyaya-vaikalyam. sā 'prati-* ¹⁵ *sam̐khyā. tayā prāpyo nirodho 'pratisam̐khyā-nirodhaḥ. madhya-pada-lopāt. ayuktam etat. pratyaya-vaikalyam hy abhavaḥ. katham abhāvena sa nirodhaḥ prāpyata* iti. aupacārikatvād adosaḥ. atha vā 'pratisam̐khyā-nirodha ity na pratisam̐khyā-nirodhaḥ. apratisam̐khyā-nirodhaḥ pratisam̐khyā-nirodhād anyatva-mātram evōcyate. na tu pratyaya-vaikalyasya vyāpāra ity. *utpāda-grahaṇam* ²⁰ *anityatā* [Tib. 14^b] nirodha-vyudāsārtham. anityatā-nirodho dharmasthiter atyanta-vighno na dharmōtpādasya. *atyanta-grahaṇam asaṃjñi-nirodha-samāpattya-* ²⁵ *asaṃjñika-vyudāsārtham. tāni hy anāgatānām citta-caittānām utpāda-vighnaḥ. na tv atyantam tāvatkālikatvāt tad-vighna-bhāvasya. yathārka-rūpa-vyāsakta-* ³⁰ *cakṣur-manasa* iti vistaraḥ. *yathēty udāharaṇa-kathanam. yathārkasmin nīla-* ²⁵ *rūpe vyāsaktaṃ cakṣur manaś ca yasya. sa eka-rūpa-vyāsakta-cakṣur-manāḥ. tasya. yāni rūpāntarāṇi gṛhyamānāt nīlād anyāni nīlāntara-pīta-lohitāvadāt'a-* ³⁰ *dīni varṇa-rūpāni samsthāna-rūpāni ca śabda-gandha-rasa-spraṣṭavyāni ca sarvāni atyayante* pratyutpannam adhvānam atikrāmanti. atītam adhvānam pratipadyanta ity arthaḥ. *tad-ālambanair* iti. tāni nīlāntar'ādīni anantarōktāni ālambanāni eṣāṃ. te *tad-ālambanāḥ. ke. paṃca vijñāna-kāyāḥ. taiḥ. na śakyam utpattum* ³⁰ *iti bhāva-sādhanam etat. na hi te samarthā* iti vistaraḥ. *na hi te paṃca vijñāna-* ³⁰ *kāyā atītam viśayam sv'ālambanam api śaktā grahītum. vartamān'ālambanatvāt paṃcānām vijñāna-kāyānām. athānyad idānim nīlāntar'ādikaṃ vartamānam*

¹ piṇḍi NT, 'ṇḍam C, but L. ² . . . ³ 'sop^o NT, 'sopratisam̐khyayā C, but L.

alambya kasmān nōtpadyante. na śakyam evaṃ bhavitum. sarva-dharmāṇaṃ
 catuske niyatatvāt. hetau phala āśraya ālambane cēti. yasya vijñānasya yad ālam-
 banam. tad eva [Tib. 15^a] tasy' alambanam bhavet. bhaven nānyad iti. alambana-
 pratyaya-vaikalyāt te paṃca vijñāna-kāyā na punar utpadyante. ata āha. *sa*
 5 *teṣāṃ apratisamkhyā-nirodha* iti vistaraḥ. *teṣāṃ* paṃcānāṃ vijñāna-kāyānāṃ
pratyaya-vaikalyāt prāpyate ālambana-*pratyaya-vaikalyāt*. caturbhir eva hi pra-
 tyayair hetu-samanantar'āmbanādhipati-pratyayaiś citta-caittā utpadyamānā utpa-
 dyante. teṣāṃ anyatara-vaikalye 'pi anutpattiḥ. samanantara-pratyaya-vaikalyād
 ity apare. samanantara-pratyayo hi tadānīm citta-caitta-lakṣaṇa ekasyāiva tasya
 10 nila-vijñānasya utpattāv avakāśam dadāti. nētareṣāṃ nilāntar'ādi-vijñānānāṃ.
 yugapad-vijñānōtpatty-asambhavāt. udāharaṇa-mātram cātat. evaṃ kṣānti-labhy-
 ādināṃ paṃcānāṃ api āpāyikanāṃ anāgatānāṃ skandhānāṃ tad-utpatti-viruddha-
 pratyaya-sāmmukhibhāvena pratyaya-vaikalyāt apratisamkhyā-nirodhaḥ prāpyate
 ity udāhāryam. apratisamkhyā-nirodham eva 'cābhisaṃdhāya srotaāpannam pud-
 15 galam adhikṛtyōktaṃ Bhagavatā niruddhā asya narakās tiryacāḥ pretā iti. tad
 evaṃ-jātiyakanāṃ anāgatānāṃ dharmāṇāṃ pratyaya-vaikalyāt. pratisamkhyāṃ
 antareṇa utpādasya niyata-rodha-bhūto yo dharmāḥ. so 'pratisamkhyā-nirodha
 ity ucyate. na hi pratyaya-vaikalya-mātrād atyantam tad-anutpattir upapadyate.
 20 punas taj-jātiya-pratyaya-sāmnidhye tad-utpatti-prasaṃgāt. ko hi tadā tad-utpattau
 vibandhaḥ syād iti Vaibhāṣikāḥ. [Tib. 15^b] *catus-koṭīkam cātrēti*² vistaraḥ. *atra*
pratisamkhyā-pratisamkhyā-nirodha-lakṣaṇa-nirdeśe catus-koṭīkam catus-prakāram
 praśna-visarjanam. kim artham. vyutpādanārtham. *tad-yathā 'tīta-pratyutpan-*
nōtpatti-dharmāṇāṃ sāsraṇāṇāṃ iti. sāsraṇāṇāṃ *pratisamkhyā-nirodha eva labhyate*.
 atīta-pratyutpannānāṃ utpādasya kṛtatvāt. utpatti-dharmāṇāṃ cāvaśyam-bhāvāt.
 25 nāpratisamkhyā-nirodho labhyate. utpādātyanta-vighna-lakṣaṇo hy apratisam-
 khyā-nirodhaḥ. *tad-yathā 'nutpatti-dharmāṇāṃ anāsrava-saṃskṛtānām* iti. aty-
 anta-vighnitōtpādatvād eṣāṃ anutpatti-dharmatvam. atāś ca teṣāṃ *apratisamkhyā-*
nirodho labhyate. tad-yathā ṣaḍ-bhūmikānāṃ anāgamyā-dhyānāntara-dhyāna-
 bhūmikānāṃ śraddhā'nusāri-mārgāṇāṃ ekasmiṃ sāmmukhibhūte śeṣānāṃ paṃ-
 30 cānāṃ apratisamkhyā-nirodho labhyate. na tu pratisamkhyā-nirodho 'nāsravat-
 vāt. na hi nirdoṣam prabhānārham bhavati. *anutpatti-dharma-grahaṇam atīta-*
pratyutpannōtpatti-dharma-nirāsārtham. anāsrava-grahaṇam s'āsrava-nirāsārtham.
saṃskṛta-grahaṇam asaṃskṛta-nirāsārtham. asaṃskṛtam api hi svabhāvato [Tib.
 16^a] 'nutpatti-dharmakam. atas tat-prasaṃgo mā bhūd iti tad viśeṣaṇam. keṣā-

¹ vābh° MSS.; kyañ. ² °tra MSS. hdir...ṣes-bya-ba.

meid evaṃ pāṭhaḥ. tad-yathā anutpatti-dharmāṇāṃ anāsravāṇāṃ iti. teṣāṃ ka-
 tham asaṃskṛtānāṃ grahaṇa-prasaṃgo na bhavati. yeṣāṃ dharmāṇāṃ pratisam-
 khyā-nirodho 'pratisamkhyā-nirodhaś ca sambhavati. teṣāṃ adhikāraḥ. na cāsam-
 skṛtānāṃ tau nirodhau sambhavataḥ. utpādātyanta-vighno hy apratisamkhyā-
 nirodho na cāsaṃskṛtānāṃ utpādo 'sti. kiṃ cānutpatti-dharmāṇāṃ iti paryudā-
 5 sena nañ¹-samāsaḥ. utpatti-dharmebhyo ye 'nye tat-sadrśā dharmāḥ. te 'nutpatti-
 dharmāṇāḥ. ke ca tat-sadrśāḥ. saṃskṛtā eva nāsaṃskṛtā iti. aprasaṃgo ²saṃ-
 skṛtānām iti³ bruvate. *santi yeṣāṃ ubhayaṃ* iti pratisamkhyā-nirodhaś ca apra-
 tisamkhyā-nirodhaś ca. *tad-yathā s'āsravāṇāṃ* iti vistaraḥ. sāsraṇāṇāṃ eṣaḥ
 pratisamkhyā-nirodhaḥ prāpyate. *anutpatti-dharmatvād apratisamkhyā-nirodho*
 'pi prāpyate. yadā tadā 'nayoḥ prāptir abhipriyate nāvaśyam anayor yugapat-
 prāptir bhavati. keṣāmeid dhi pūrvaṃ pratisamkhyā-nirodhaḥ prāpyate. paścād
 apratisamkhyā-nirodhaḥ. tad-yathā 'rhata eka-rūpa-vyāsakta-caḥṣur-manasas tad-
 10 anya-rūp'ādy-āmbanānāṃ paṃcānāṃ vijñāna-kāyānāṃ. keṣāmeid pūrvaṃ apra-
 tisamkhyā-nirodhaḥ prāpyate. paścāt pratisamkhyā-nirodhaḥ. tad-yathā kṣānti-
 15 labhino 'pāya-gatināṃ. [Tib. 16^b] keṣāmeid yugapat. tad-yathā drṣṭi-prāptasyā-
 dhimātrādhimātra-kleśa-pratipakṣōdaye teṣāṃ adhimātrāṇāṃ anāgatānāṃ kleśā-
 nāṃ pratisamkhyā-nirodhaś cāpratisamkhyā-nirodhaś ca yugapat prāpyate. evam
 anyeṣāṃ api sambhavato yojyam. *tad-yathā 'tīta-pratyutpannōtpatti-dharmāṇāṃ*
 anāsravāṇāṃ iti. atī'ādināṃ eṣāṃ utpādasya vighnayitum aśakyatvāt aprati-
 20 samkhyā-nirodho na labhyate. anāsravāṇāṃ cāśāṃ pratisamkhyā-nirodho 'pi na
 labhyate. asaṃskṛtānāṃ tūtpādābhāvāt nāpratisamkhyā-nirodho 'sti. utpādātyanta-
 vighno hi apratisamkhyā-nirodha ity uktaṃ prak. anāsravāṇāṃ ca pratisam-
 khyā-nirodho 'pi nāsti. 6.³

(7) evam asaṃskṛtasyālpavaktavyatvāt purastāt tat-praśnān⁴ parisamāpayya
 25 saṃskṛtān nirdeṣṭu-kāma upodghātam utthāpayati.⁵
yad uktaṃ

saṃskṛtā mārgavarjitāḥ s'āsravā

iti. katame te saṃskṛtā iti.⁶

*te punaḥ saṃskṛtā dharmāḥ.*⁷

punaḥ-śabdaḥ prabhedāntara-pradarśanārtha uktaḥ pūrva-prabhedāḥ s'āsravānā-
 30 *ravā* iti. ayaṃ tu punaḥ-prabhedā iti. asaṃskṛta-nirdeśena vyavahitatvāt. punaḥ
saṃskṛta-grahaṇam asaṃskṛta-nirāsārtham.

¹ naa N, tamca C, nañ T, but L. ²...² °nāni N, °tāmi C, °nāmi T, but L. ³ om. MSS.
 but L. ⁴ °śrān MSS. ⁵ utpādayati T. ⁶ iti 6 MSS. ⁷ °rmaḥ CN, °rmaḥ T.

ta

iti. *tac*-chabdaḥ pūrva-prakṛtāpekṣaḥ.¹ ke ca pūrva²-prakṛtāḥ. avarjitās ca ye s'āsravāḥ. varjitās ca ye mārga-satya-svabhāvāḥ. ubhaye 'py³ apekṣitāḥ. katham gamyate.

5 ye s'āsravā upādāna-skandhās ta
iti⁴ anāsravebhyaḥ s'āsrava-niṣkarṣa-vacanāt. yad

[Tib. 17^a] rūp'ādi-skandha-pañcakam

vakṣyamāna-lakṣaṇam. te 'mī saṃskṛtā draṣṭavyāḥ. anyonyam eṣāṃ saṃ-
grahaḥ. rūp'ādi-grahaṇam śil'ādi-skandha-nirāsārtham. anye 'pi hi pañca skan-
10 dhās santi. śīla-skandhaḥ samādhi-skandhaḥ prajñā-skandho vimukti-skandhaḥ
vimukti-jñāna-darśana-skandhaś cēti. skandha-grahaṇam rūp'ādi-*viṣaya-nirāsā-*
rtham. sametya saṃbhūyē ti paryāyav etau. atha vā *sametya* samāgamyaṅanyonyam
apekṣyēty arthaḥ. *saṃbhūya* saṃjanyēty evam *saṃ*-śabdasyārtham darśayati. *na*
15 *hy'eka-pratyaya-janitam* iti. sarvālpa-pratyayatve 'pi avāṣyam dvau pratyayau staḥ.
caturbhiś citta-caittā hi samāpatti-dvayam tribhiḥ
dvābhyām anye tu jāyanta⁵
iti⁶ vacanāt. *dugdhavad*⁷ iti. saṃskṛta-śabdasya niṣṭhā'ntatvāt niṣṭhā'nta-śab-
denāva drṣṭāntam darśayati. *dugdhavad* iti dugdham nāma kṣīram. yat stanān
niṣkāsitam. tad dugdham iti nyāyam. yat tu niṣkāsiyate. yac ca nāva
20 niṣkāsiyate dhenu-stham eva vartate. tad dugdham iti na prāptam. ucyate ca
loke dugdham iti. evam ihāpi ye saṃskariṣyante utpatti-dharmāṇo 'nāgata ye 'pi
na saṃskariṣyante anutpatti-dharmāṇaḥ. te 'pi saṃskṛtā ity ucyante. *taj-jātiyatvāt*
sva-lakṣaṇa-sādṛśyatvāt.

ta evādhvēti

25 vistaraḥ. sarvābhidharmaḥ sūtrārthaḥ sūtra-nikaṣaḥ⁸ [Tib. 17^b] sūtra-vyāk-
yānam iti sūtrōktānām api adhv'adinām skandha-paryāya-rūpāṇām iha vacanam.
*gata-gacchad*⁹-*gamiṣyad*¹⁰-*bhāvād* iti. loka-prasiddham adhvānam apekṣyāyam
adhvā vyākhyātaḥ. tathā hi loke kathyate. ayam adhvā grāmaṃ gato 'yam
adhvā gacchati ayam adhvā gamiṣyati. evam ihāpi gato 'dhvā yo 'titaḥ
30 gacchati yo vartamānaḥ gamiṣyati yo 'nāgata iti. *adyante*¹¹ 'nityatayēti vā
'dhvāna ity adhikṛtam. nairuktam vidhānam apekṣyāyam artho darśitaḥ. adyante

¹ °tātpakṣ° MSS. but L. ² °rvam MSS. ³ hy MSS. dañ. ⁴ kārikā I, 8^a. ⁵ yatu see 1713, 9. ⁶ kārikā IV, 65^{abc}. ⁷ so SL & Tib. and 譬如獨陀—眞諦 (冬—3^{b10}) But dugdhēndh-anavad NC and 如乳如薪—支榮. ⁸ niṣkarṣaḥ L. mdo-gtan-la hbebs-pa. ⁹ °ccha MSS. but L. ¹⁰ tam° NT, °ṣya C, but L. ¹¹ adhvān=ad-van. dh is substituted for d. See upādi-sūtra 4, 115. or Apte s. v.

anityatayā bhakṣyanta iti adhvāna ity saṃskṛtā evādhva-śabdena Bhagavatā deśitāḥ.

kathā-vastu-

śabdenāpi ta eva saṃskṛtā Bhagavatā deśitāḥ. trīṇimāni bhikṣavaḥ kathā-
vastūni acaturthāny apañcamāni yāny 'āsrity' āryaḥ kathāṃ kathayantaḥ katha-
yanti. katamāni trīṇi. atitam kathā-vastu anāgataṃ kathā-vastu pratyutpannam
5 iti. *kathā vākyam* iti vistaraḥ. *kathā vākyam* varṇ'ātmakaḥ śabda ity arthaḥ.
tasyā vastu nāma-*viṣaya* ity arthaḥ. nāmnā¹ punar artho 'bhidheyaḥ. tathā hi
vakṣyati. vāṇ nāmni pravartate. nāmārtham dyotayatīti². yadi nāmāiva kathā-
vastu nāma ca saṃskāra-skandhālka-deśa evēti katham kṛtvā kathā-vastu-śabdena
saṃskṛtā evōktā ity ata āha. *sārthaka-vastu-grahaṇāt tu saṃskṛtam kathā-vastū-*
10 *cyate* iti. *anyathā hīti* vistaraḥ. yadi sārthakam vastu na grhyeta *Prakaraṇa-*
grantho virudhyate. kathā-vastūny [Tib. 18^a] *aṣṭādaśabhir dhātubhiḥ saṃgrhī-*
*tānāti*³. kayā punar yuktyā sārthakam vastu grhyate. dvi-vidhaḥ kathāya
viṣayaḥ. sāksāt pāramparyeṇa ca. sāksād-*viṣayo* nāma. pāramparyeṇārthaḥ.
15 sa hi sva-*viṣaya-bhūtasya* nāmno *viṣaya* iti. atas tasyāpi *viṣayo* vyavasthāpyate.
asaṃskṛtam kasmān na kathā-vastutvenōktam. adhvā-patitasya nāmno 'nadhva-
patitena sahārthāyogāt. *viṣayo hetur* iti vā artha-dvaya-vācaka-vastu-śabda-pari-
grahād vā. yad dhi kathāyā *viṣayo* hetu-pratyayaś ca bhavati. tat kathā-vastu.
asaṃskṛtam tu na hetu-pratyayaḥ kathāyā iti na kathā-vastu. atha vā atit'ā-
20 dīnām saṃskṛtānām ati-bahu-rūpatven' ākhyāna⁴-karaṇa-yogyatvāt. evam cāivam
ca⁵ Dīpaṃkaras tathāgato 'bhūt. evam cāivam ca Maitreyas tathāgato bhaviṣyati.
evam cāivam ca rājā Kapphīṇo bhavati⁶ atāḥ saṃskṛtā eva kathā-vastutvenōktā
nāsaṃskṛtāḥ. *sarvasya saṃskṛtasya nirvāṇam* iti nirupadhīṣeṣa-nirvāṇam. yady
evam s'āsravasya tad astīti bhavati s'āsravasya *sanissāratva*⁷-yogaḥ. mārga-satyasya
tu katham. kolōpamam dharma-paryāyam ājanadbhir dharmā api prahātavyāḥ
25 prāg evādharmā iti⁷ mārga-satyasyāpi *niḥsaraṇam* kalpata⁸ evēti. *sarva eva saṃ-*
skṛtāḥ saniḥsārā bhavanti.

savastukā

iti. vasanty asmin prak karyāni paścāt tata utpattir iti. *vastu hetur ity arthaḥ.*
sa eṣāṃ astīti *savastukāḥ*. pravacane hi vastu-śabdaḥ pañcasv artheṣu drṣyate⁹.
30 svabhāve [Tib. 18^b] ālambane saṃyojaniye hetau parigrahe ca. svabhāve tāvat.
yad vastu pratilabdham. samanvāgataḥ sa tena vastunēti tena svabhāvenēti gam-

¹ nāmnāḥ all MSS. but L & miñ-gis. ² 論第五 19^{b6}. ³ 品類足論九 (冬十 44^{a4}). ⁴ ākhyāta MSS. ⁵ om. MSS. but L. ⁶ samān° N, sann° C, santismār° T; nes-par hbyun-pa dañ bcas fñid-du. ⁷ vajracchedikā ed. by M.-Müller p. 23 ult. and 能斷金剛般若 (月九 42^{a11} 等). ⁸ °lpyata NT. ⁹ cf. 論六 18^b.

yate. ālambane. jñeyā dharmāḥ katame. āha. sarva-dharmā jñānena jñeyā yathāvastu yathālambanam ity arthaḥ. samyojanīye. yasmiṃ vastuni anunaya-samyojanena samyuktaḥ. pratigha-samyojanēnāpi tasminn iti. hetau. savastukā dharmāḥ katame. sarva-samskṛtā dharmā iti. parigrahe. kṣetra-vastu-grhāvastu-āpaṇa-vastu-dhana-vastu-parigrahaṃ prabhāya tataḥ prativirato bhavātīti. iha hetau vastu-śabdo veditavyaḥ hetu-vacanaḥ. kilēti. kila-śabdaḥ para-mataṃ darśayati. sva-mataṃ tv asya lakṣyate. savastukāḥ sasvabhāvaḥ samskṛtāḥ. asamskṛtās tv avastukāḥ prajñapti-sattvād iti.

(8) *ta eva punaḥ samskṛtā* iti. ye s'āsravā anāsravaḥ pūrvam uktā iti darśayati.

ye s'āsravā upādāna-skandhās ta

iti. teṣāṃ¹ ity atr' āhāryaṃ. *kiṃ siddham* iti. 'yad arth'āpannam². tad vicārayati. upādāna-skandh'ādayaḥ sūtreṣūktāḥ. tenēha te vyākhyāyante. sarvo 'bhidharmaḥ sūtrārtha iti vistareṇa uktam etat. *tat-sambhūtatvād upādāna-skandhā* iti. upādāna-sambhūtaḥ skandhā *upādāna-skandhāḥ*. madhya-pada-lopāt. *yathā* tr̥ṇa-sambhūto 'gnis *tr̥ṇāgnīḥ*. [Tib. 19^a] tuṣa-sambhūto 'gnis *tuṣāgnīr* iti. upādānānāṃ skandhā *upādāna-skandhā* iti ṣaṣṭhī-samāsēnāiva madhya-pada-lopam akṛtvā anye sādhyanti. evaṃ ca nidarśayanti. yathā tr̥ṇānāṃ agnis tr̥ṇāgnīr iti yuktaṃ. ye sattva-samkhyātāḥ. te upādāna-skandhāḥ kleśābhiṣyandita-karma-hetukatvāt. bāhyās tu bhāvāḥ katham upādāna-skandhāḥ. te 'py upādāna-nirvṛttāḥ.

karma-jaṃ loka-vaicitryam

iti³ siddhāntāt. *tad-vidheyatvād vā rāja-puruṣavad* iti. yathā rājño vidheyāḥ puruṣo rāja-puruṣaḥ. evaṃ upādānānāṃ vidheyāḥ skandhāḥ. tad-vaśen' ālambana-gaty-antara-pravṛtṭeḥ.⁴ *upādānāni vā tebhyaḥ sambhavantīti*. artha⁵-kathana-mātram etat. padāni tv evaṃ vaktavyāni. upādānānāṃ sambhavā hetavo vā skandhā *upādāna-skandhāḥ puṣpa-phala-vṛkṣavat*. yathā puṣpānāṃ phalānāṃ vā sambhavo hetur vā vṛkṣaḥ. *puṣpa-vṛkṣaḥ phala-vṛkṣa* iti vā. tadvat. arhat-skandhā api pārasāmtānikōpādāna-vidheyā vikriyōtpādanāt.⁶ tebhyo 'pi pārasāmtānikāni upādānāni sambhavantīti aviruddham eṣāṃ upādāna-skandhatvam. *raṇā hi kleśāḥ ātma-para-vyābādhanād* iti. ye hy ātmānaṃ parāṃś ca vyābādhanante. te *raṇā* yuddhanīty arthaḥ. tathāiva ca kleśā [Tib. 19^b] iti raṇā ucyante. *tad-anuśayitatvād* iti. tair anuśayitā upasevitā ity arthaḥ. atha vā

'nuśayinaḥ kṛtāḥ tair *anuśayitāḥ*. tad-bhāvas tad-*anuśayitatvam*. tasmāt. *tad-anuśayitatvāt*. atha vā teṣāṃ anuśayitatvam. tasmāt. *saraṇāḥ s'āsravavat*. s'āsravatve yad vyakhyānam. tad evāsya vaktavyam. *āryāṇāṃ pratikūlatvāt duḥkham* iti. samskāra-duḥkhatayā āryāṇāṃ tat pratikūlam. *samudety asmād duḥkham* iti *samudaya* iti. hetu-bhūtāḥ skandhāḥ samudayaḥ. phala-bhūtāḥ skandhā duḥkham iti varṇayanti. *lujyata iti loka* iti. asminn eva Rohitāśva vyāma-mātre kalevare lokaṃ prajñāpayāmi loka-samudayaṃ cēti sūtram. *lujyate* pralujyate tasmāl loka iti ca Bhagavatālvōktaṃ. *lujyate* vinaśyātīty arthaḥ. *lujir* iha gr̥hīto na lokīḥ. nairuktena tu vidhānena ga-kārasya sthāne ka-kāraḥ kṛtāḥ. tasmāl *loka* iti bhavati. *dr̥ṣṭīr asmims tiṣṭhātīti*. ye kecid bhikṣava atmata atmiyataś ca samanupaśyanti. ta imān eva paṃcōpādāna-skandhān atmata atmiyataś ca samanupaśyantīti vacanād upādāna-skandhā *dr̥ṣṭī-sthānam*¹ bhavātīti. *bhava* iti s'āsravā eva dharmāḥ bhava-śabdenōktāḥ. *bhavaḥ* katamaḥ. paṃcōpādāna-skandhā iti vacanāt. ete ca duḥkh'ādayaḥ śabdā mārga-satyē 'pi prasajyante. mārga-satyam api hi samskāra-duḥkhatayā duḥkham. [Tib. 20^a] samanantara-pratyay'adi-bhāvena cāsmāt s'āsravaṃ vastu samudeti. *lujyate* ca. dr̥ṣṭīś 'ca tad² ālambate. bhavati ca tad utpadyate ity arthaḥ. nāṣa doṣaḥ. rūḍhiṃ hy apekṣate śabda-pravṛtṭiḥ. ye dharmāḥ samskāra-duḥkhatayā āryāṇāṃ pratikūlā duḥkhā virodhinaḥ tad-utpādakāḥ prasiddhāḥ dr̥ṣṭī-puṣṭi-janakāḥ. anādīmati ca samsāre vinaśyanti bhavanti. teṣv evāmi duḥkh'ādaya āryaiḥ samketitā na mārga-satyē. tasmāt s'āsravā eva dharmā duḥkha-śabd'ady-abhidheyā bhavanti nānāsravaḥ. na hi gacchatīti gaur ity ukte sarvo gantā³ gaur ity ucyate. tasmāt sūktaṃ duḥkham samudaya ity-evam-ādī. 8.⁴

(9^{ab}) *rūpam*

iti rūpa-skandhāḥ.

paṃcēti

mana-indriya-vyudāsārtham.

arthā

viṣayaḥ aryante jñāyanta ity arthaḥ. punaḥ

paṃcēti

grahaṇam dharm'āyatana-viṣaya-nirāsārtham.

(9^{cd}) *tad-vijñān'āśrayā*

iti. *tac*-chabdo 'rthān apekṣate. teṣv artheṣu teṣāṃ vā vijñānāni *tad-vijñānāni*.

¹ yathā teṣāṃ MSS. but L. ²...² tad arth'āpattiyā MSS. but L & don-yod-kyi go-ba gaṅ yin-pa. ³ kārikā IV, 1^a. ⁴ vṛtṭiḥ MSS. but L & hjuḡ-paḥi phyir-ro. ⁵ atha MSS. but L & don. ⁶ 'y'āp° MSS. but L & gnod-pa bskyed-paḥi phyir.

¹ dān° MSS. but L & Ita-baḥi gnās-so. ²...² cāttad T. ³ gartā C, gartā N ⁴ om. MSS. but L.

teṣāṃ āśrayās tad-vijñān'āśrayāḥ.

rūpa-prasādā

iti. rūpāṇi ca tāni prasādās ca ta iti rūpa-prasādāḥ. anena viśeṣaṇena mana-indriyaṃ nirastaṃ bhavati. mano 'pi hi tad-vijñān'āśrayaḥ.

5 pañcānaṃ saha-jās ca tair

iti¹ siddhāntāt. [anusāyitas te.]² na tu mano rūpa-svabhāvam ity ato nirastaṃ. rūpa-grahaṇaṃ [Tib. 20^b] tv iha śraddhā-prasāda-nirāsārthaṃ. tad-vijñān'āśrayā ity anena viśeṣaṇena śraddhāyā aprasaṅga iti cet. na. bahuvrihi-kalpanāyāṃ tat-prasaṅga-sambhavāt. rūpa-grahaṇe tu bahuvrihi-kalpanā nivartate. na hi 10 rūpamayo 'sti prasādo yasya tad-vijñānāny āśrayatvena kalperan. prasāda-grahaṇaṃ punar indriya-grāhya-vastu-vyatirikta-rūpa-prasāda-viśeṣa-jñāpanārthaṃ. Vaibhāṣikā hi bruvate. bhūta-vikāra-viśeṣā evēndriyaṇīti. pravacane tu nāivaṃ. kim tarhi. rūp'ādi-viśaya-vyatiriktaṇi acchāni atīndriyaṇi sva-vijñānānumeyāni indriyaṇi yeṣāṃ cakṣur-ādīni adhiṣṭhānāni dṛśyante.

15 tad-vijñān'āśrayā

iti ca viśeṣaṇam anyonya-lakṣaṇa-sāṃkaryā-nivṛtṭy-artham. yadi hi rūpa-prasādās cakṣur-ādaya ity etāvad avakṣyat. cakṣur api śrotr'ādi vā cakṣuḥ. yatas tv evaṃ viśeṣyate. rūpa-vijñān'āśrayo yo rūpa-prasādaḥ. tac cakṣur iti. ato lakṣaṇa-sāṃkaryam na bhavati. na hi śrotram anyad vā indriyaṃ rūpa-vijñānasy' āśrayaḥ. 20 evaṃ yavat spraṣṭavya³-vijñān'āśrayo yo rūpa-prasādaḥ. tat kāyēndriyam iti vaktavyam. yathōktaṃ Bhagavatēti. etad vyākhyānaṃ sūtrānugatam ity abhiprāyaḥ. katham iti. ādhyātmikam iti vijñān'āśraya ity arthaḥ. ātma-śabdo hi cittam ātmēty upacaryata iti⁴ vakṣyate. ātmani adhi adhyātmam. adhyātmam eva ādhyātmikaṃ. [Tib. 21^a] ātmani citta-lakṣaṇe kartavye hetur ity ayam artha 25 ādhyātmika-śabdenōcyate. vijñān'āśraya iti yāvad uktaṃ bhavati.

atha vā yānīti vistaraḥ. atha vā

tac-

chabdena indriyaṇy abhisambadhyante. cakṣur-vijñānaṃ śrotra-vijñānam ity evaṃ-ādi pravacana-prasiddham etat. na tu rūpa-vijñānaṃ śabda-vijñānam 30 iti. loke tu kadācid evaṃ bhavet. tasmād idam vyākhyānāntaram āśriyate. tasmād aha. evaṃ ca kṛtvā Prakaraṇa-grantho 'py anuvṛtta iti vistaraḥ. katham ihāsiddham asiddhena sādhyate. cakṣur eva hy asiddham. tad-asiddhau cakṣur-vijñānam apy asiddham. katham tat tena tad-āśrayatayā sādhyate. sid-

dhā evāite¹ pañca vijñāna²-viśeṣāḥ. paraspara-viśeṣōpalakṣaṇārthaṃ tu vyaṃ etais cakṣur-ādibhis tān viśeṣayanto darśayāmaḥ. etad uktaṃ bhavati. ³etasya prathamasyākasya³ sva-saṃvedyasya vijñāna-viśeṣasya ya āśrayo rūpa-prasādaḥ. tac cakṣur-indriyaṃ. evaṃ yāvad etasya pañcamasya sva-saṃvedyasya vijñāna-viśeṣa- 5 sya ya āśrayo rūpa-prasādaḥ. tat kāyēndriyam iti. nāsiddhenāsiddhasya sādhanam.

(10) rūpaṃ dvi-vidhēti.

cakṣuṣo 'rtho varṇa-saṃsthāna-bhedād dviḥ-prakāraḥ. loka-pratitātāt tasya sva-lakṣaṇaṃ anuktvā prabheda eva kathyate. varṇas catur-vidho nil'ādir iti. nila-lohita-pitāvadātā varṇāḥ. tad-bhedā anyā⁴ iti. abhr'ādayaḥ. apare vyācakṣate. tad-bhedā anyā iti nil'ādi-[Tib. 21^b] varṇa-catuṣṭaya-saṃparka-viśeṣāt kākaṇḍa- 10 varṇ'ādayo 'pi jāyante. na kevalam abhr'ādaya iti. saṃsthānam ākṛti-viśeṣaḥ. punas tad ev' āntargaṇikenā bhedenā bhidyate.

vimśati-dhēti.

tad-yathā nila-pit'ādi. saṃsthānam aṣṭa-vidham dīrgh'ādi-visātāntam. śeṣo dvādaśa-vidho varṇa iti vimśati-dhā. nabhas cāka-varṇam iti. yad dūrato vaiḍūrya- 15 bhitty-ākāraṃ dṛśyate. ⁵vṛttaṃ vartulam. parimaṇḍalam cakralam⁵. unnataṃ sthūl'ādi-rūpaṃ. avanataṃ nimna-rūpaṃ. yatra rūpāṇāṃ darśanam iti vacanam chāyā'ndhakārayor nānākaraṇa-pradarśanārthaṃ. na vipaṃcitam na vibhaktam ity arthaḥ.

idam iha vicāryate. yadi nil'ādi-varṇa-catuṣṭaya-bhedā eva abhr'ādayo na 20 tad-vyatirikta bhavanti. yathēha kākaṇḍ'ādi-varṇā nōktaḥ. tathā 'bhr'ādayo 'pi na vaktavyā iti. nāitad vyākhyāna-karair vicāritam. śakyaṃ tv evaṃ bhaṇitum. māyā-rūpa-sadrṣatvāt nil'ādi-bhedā-bhūtā api te abhr'ādayaḥ pṛthag uktaḥ. tathā hi te dūrato bhittaya iva lakṣyante abhyāsa-gamane tu na dṛśyante. mā kasyacid evaṃ bhūt. nāitad kimcid asti. vimatir vā. kim asty etat. uta bhrānti- 25 mātram iti. tad-viparyāsa-saṃśaya-nivṛtṭy-artham ime abhr'ādaya uktaḥ. saṃty evāmi rūp'āyatana-svabhāvā iti. dīrgh'ādīnām pradeśa iti. dīrgh'ādi-visātānta [Tib. 22^a] pradeśa ity arthaḥ. kataro 'sau pradeśa ity āha. kāya-vijñapti-svabhāva 30 iti. kāya-vijñaptir hi kadācid dīrghā kadācid dhraśvā kadācid yāvad visātēti. kīdrśī punaḥ sā 'vagantavyā. tad ālambana-citta-samutthāpitaṃ yat kāya-karma. a-kāya-karma-svabhāvaṃ tu dīrgh'ādi-visātāntam nirastaṃ bodbhavyam. asty ubha- yathā. pariśiṣṭam iti. yan nirastaṃ dīrgh'ādi. abhra-dhūma-rajo-mahikā⁶ ca.

¹ eve te CN, eva te T. ² om. MSS. but L & Tib. ³...³ etasyānyasya MSS. but L & Tib.

⁴ nānya MSS. but L & Tib. v. below. ⁵...⁵ cf. Aṭṭhasālinī p. 463, l. 6 from below (Siamese ed.) cakka-saṃsthānaṃ vaṭṭam kukkuṭaṇḍa-saṃsthānaṃ parimaṇḍalam. cakralam = leb-leb-po.

⁶ 'hik' MSS.

drśyate hi nīl'ādīnām dīrgh'ādi-pariccheda iti. *nīla-pīta-lohitāvadāta-ccāyā'ndhakāraṇam dīrgh'ādi-samsthāna-grahaṇam*. tasmād eṣām api tṛtīyāyam koṭyām antarbhāva ity abhiprāyaḥ. *katham punar ekam dravyam ubhayathā vidyata* iti. *katham ekam dravyam* varṇa-samsthān'ātmakam bhavati. varṇa-rūpād dhi samsthāna-rūpam dravyāntaram iti vaḥ siddhāntaḥ. *ubhayasya tatra prajñānāt*. varṇa-samsthānasya *tatra* grahaṇāt. *jñānārtho hy eṣa vidir na sat-tārtha* iti. *vida jñāna ity¹ etasya dhātor lug-vikaraṇasya etad rūpam vidyata* iti. na tu *vida sattāyam ity² etasya dhātoḥ śyan-vikaraṇasyā*tad rūpam ity arthaḥ. *jñānam tatrōbhay'ākāram pravartate*. na *dravyam ekam ubhaya-lakṣaṇam* iti Vaibhāṣika-parihāraḥ. *kāya-vijñaptāv api tarhi prasamga* ity Ācāryaḥ. na hi *kāya-vijñaptau gṛhyamāṇāyam varṇa-grahaṇam* na pravartate. Vaibhāṣikāṇam ayam abhiprāyaḥ. *nīl'ādi-grahaṇam ātap'āloka-grahaṇam vā samsthāna-nirapekṣam pravartate*. *kāya-vijñapti-grahaṇam tu varṇa-nirapekṣam*. pariśiṣṭa-rūp'ayatana-[Tib. 22^b] *grahaṇam tu varṇa-samsthānāpekṣam pravartata* iti. Sautrāntika-pākṣikas tu ayam Ācāryo nānam arthaṃ prayacchati.³ na hi cākṣuṣam etat samsthāna-grahaṇam. mānasam tv etat parikalpitaṃ. varṇa-samniveśa-viśeṣa eva hi samsthānam. na samsthānam nāma dravyam kimcid asti. varṇāgrahaṇe samsthāna-grahaṇābhāvāt. etac ca karma-kośa-sthāne⁴ parikṣiṣyate.

sattvāsattv'ākhyas cēti. vāg-vijñapti-śabdāḥ tad-vyatiriktaś cēty arthaḥ. *sattvāsattva-samkhyatāś cēti* kecit paṭhanti. ayam eva ca ihārtho 'bhipretāḥ. yadi hi *sattvāsattva-samkāna-ja* iti ayam artho 'bhipreto bhavet. *sattv'ākhyo vāg-vijñapti-śabdo 'sattv'ākhyo 'nya* iti evam vaksyamānakam vivaraṇam niḥprayojanam eva. tasmāt *sattvāsattv'ākhyas cēti* paṭhaḥ sphuṭaḥ paṭhitavyaḥ. *upātta-mahā-bhūta-hetuka* iti. pratyutpannānīndriyāvinirbhāgāni bhūtāny upāttāni. anyāni anupāttāni. *upāttāni mahā-bhūtāni hetur asyēti upātta-mahā-bhūta-hetukaḥ*. *yathā hasta-vācchabda* iti. yadi *sattva-samkāna-ja* ity abhipretāḥ. bāhyo 'pi hi nirmīto mānuṣ'ākāro *hasta-vāc-chabdaṃ* kuryāt. sa cānupātta-mahā-bhūta-hetuka-svabhāvo 'vagantavya indriya-*vinirbhāga-vartitvāt*. sa ca mānuṣīm api vācam nirmātrvaśād bhāṣet. vaksyati⁵ hy

ekasya bhāṣamāṇasya bhāṣante sarva-nirmītaḥ.

ekasya tūṣṇīm-bhūtasya sarve tūṣṇīm-bhavanti te.

tasya ca bāhya-nirmīta-śabdasya *anupātta-mahā-bhūta-hetuka* ity atra grahaṇam. *yathā vāyu-vanaspati*-[Tib. 23^a] *nadī-śabda* iti. *yathā-śabdasyōdāharaṇārthatvāt*.

¹ Dhātupāṭha 2, 55. ² op. cit. 4, 62. ³ titi MSS. & L. ⁴ samsth° MSS. v. 論十三 4^{b2} et seq. ⁵ See 論二十七 16^{a6}.

sattv'ākhyo vāg-vijñapti-śabdo 'sattv'ākhyo 'nya iti. *sattvam ācaṣṭe sattv'ākhyāḥ*. vāg-vijñapti-śabdena hi *sattvo 'yam* ity vijñāyate. tam vāg-vijñapti-śabdaṃ var-jayitvā anyāḥ śabdo hasta-śabdo 'pi yavad asattv'ākhyā eva. kim amga asattva-samkāna-ja ity vyākhyātam bhavati. tad evam upātta-mahā-bhūta-hetukaḥ *sattv'ākhyas cāsattv'ākhyas ca bhavati*. anupātta-mahā-bhūta-hetuko 'pi nirmīta-śabdo vāg-vijñapti-svabhāvaḥ *sattv'ākhyāḥ*. tasyāiva hasta-śabdo vāyu-vanaspati-ādi-śabdaś cāsattv'ākhyā iti. *catur-vidhaḥ śabdo manojñāmanojñā-bhedāt punar aṣṭa-vidho bhavati*. *yathāko varṇa-parmāṇur* iti. *na bhūta-catuṣka-dvayam upādāya vartate śabdaḥ*. upādāya-rūpatvāt. varṇa-paramāṇuvad ity bhāvaḥ.

rasaḥ ṣoḍhēti.

ṣaṇ-mūla-jātim adhikṛtyātvam uktaṃ. *rasa-ṣaṭkasya anyonya-samparka-viśeṣāt* tv atibahu-prakāraś *rasaḥ sambhavanti*. ekaka-dvika-trika-catuṣka-paṃcaka-ṣaṭka-samparka-yogād dhi Carake triṣaṣṭī rasā upadiṣṭāḥ.

sugandha-durgandhayoḥ sama-viśama-gandhatvād iti. anutkatōtkāṭa-gandhatvād ity arthaḥ. asmin pakṣe dvi-vidho gandha iṣṭaḥ. *tri-vidhas tu śāstra* iti. *sama-gandho 'nyas tṛtīya* ity arthaḥ. [Tib. 23^b] *apare punar vyācakṣate*. *sama-gandha* ity tayor evāka-deśa ity sa evārtho bhavati. śabda-mātram tu bhidyate.

śītam uṣmābhilāṣakṛd iti. sambhavam praty evam ucyate. yo dharma uṣmābhilāṣam kuryāt. tac chītam nāmōpādāya-rūpam. grīṣme yady api tan na kuryāt taj-jātiyāt vāt tu śītam eva tad avagantavyam. *kāraṇe kāryōpacārād* iti. *at-tum-icchā jighatsā* caitasiko dharmāḥ. tasya kāraṇam. antar udare kāyēndriyeṇa yaḥ sprśyate. sā jighatsā nāmōpādāya-rūpam. *yathā*

buddhānām sukham utpāda

ity-ādi abhyudaya-niḥśreyasa¹-sukha-kāraṇatvāt buddhōtpādasya sa sukham ity ucyate. tadvat. evam *pipāsā* 'pi vaktavyā. *saṃcitāni punas tuliyanta* iti sūkṣmagurutva-sadbhāvād ity abhiprāyaḥ. atrānumānam. sagurutvam rūpāvacaram vastr'ādi. ādhār'ādheya-bhāvāt. kuṇḍa-badaravad iti. *anugrahakam kilāstīti*. *kila-śabdo Vaibhāṣika-mata-dyotanārtham*. sva-mataṃ tu samādhir evātrānugrahakāḥ. kim atra śītena parikalpitenēti. *yadā tat-prakāra-vyavaccheda* iti. *yadā nīl'ādi-prakāra-nimitt'ābhogaḥ*. *evam śrotr'ādi-vijñānam* iti. ya eṣa bahu-vidhaḥ śabda uktaḥ. *tatra kadācid ekena dravyeṇa śrotra-vijñānam utpadyate yadā tat-prakāra-vyavacchedo bhavati*. *kadācid bahubhir yadā na vyavacchedaḥ*. tad-yathā [Tib. 24^a] *tūrya-śabda-samūham anek'ākāra-tāra-mandrat'ādi-śabda-rūpam śrṇvataḥ*. evam ghrāṇa-jihvā-vijñāne api sva-viśaye yojye. *kāya-vijñānam tu*

¹ niśr° CN, tiśr° T.

param paṃcabhir iti. katham. kadācid ekena dravyeṇōtpadyate yadā tat-prakāra-vyavacchedo bhavati. kadācid dvābhyām yāvat paṃcabhir yadā na vyavacchedaḥ. *ekena ca ślakṣṇatv'ādinē* ti. kim atra kāraṇam. karkaśatv'ādinām anyabhūta-catuṣk'āśritatvāt. *nanu cāivam* iti vistaraḥ. yathā cakṣuḥ-śrotra-ghrāṇa-jihvā-kāya-vijñān'ālabhanāny abhisamasya mano-vijñānam grhṇātīti kṛtvā sāmānya-lakṣaṇa-viśayam tad vyavasthāpyate. tathā nila-pīta-lohitāvadāt'ālabhanānam caturṇām cakṣur-vijñānānam tāni catvāri bahutarāṇi c' ālabhanāny abhisamasya cakṣur-vijñānam ekam grhṇātīti *sāmānya-lakṣaṇa-viśayam tat prāpnoti*. rūp'āyatana-sāmānya-lakṣaṇam asy' ālabhanam iti kṛtvā. tathā śrotra-ghrāṇa-jihvā-kāya-vijñānāny api sva-viśayeṣu yojyāni. *āyatana-sva-lakṣaṇam pratīti*. svam lakṣaṇam *sva-lakṣaṇam*. āyatanānam sva-lakṣaṇam *āyatana-sva-lakṣaṇam*. cakṣur-vijñāna-vijñeyatv'ādi. rūp'āyatanatv'ādi vā. tat praty ete paṃca vijñāna-kāyaḥ *sva-lakṣaṇa-viśayā iṣyante* pravacane. *na dravya-sva-lakṣaṇam prati* sva-lakṣaṇa-viśayā iṣyante iti prakṛtam. dravyāṇām nil'ādikānam sva-lakṣaṇam nil'ādy-[Tib. 24^b] akāra-cakṣur-vijñān'ādi-vijñeyatvam. nil'ākār'ādi vā. na tat praty ete paṃca vijñāna-kāyaḥ sva-lakṣaṇa-viśayā iṣyamte *ity adosaḥ*. *yugapad-viśaya-samprāptāv* iti. kāya-jihvëndriyayor yugapad-viśaya-samprāptiḥ sambhavati. dvayoś ca vijñānayor yugapat-pravṛttir na sambhavati. ataḥ prechati. *katarad vijñānam pūrvam utpadyata* iti. *yasya viśayah paṭiyān*. yadi kāyëndriyasya viśayah paṭiyān jihvā-vijñānam pūrvam utpadyate. *sama-prāpte tu viśaye* tulya ity arthaḥ. *jihvā-vijñānam pūrvam utpadyate*. kasmāt. *bhoktu-kāmat'avarjitatvāt samtateḥ*. bhojanēcchā-pravaṇatvāt ātmabhāvasyēty arthaḥ. *pūrvam jihvā-vijñānam utpadyata* iti vacanāt paścāt kāya-vijñānam utpatsyata ity arthād uktam bhavati. tenātra vicāryate. kim yo 'sau jihvā-viśaya-kṣaṇena saha prāptaḥ kāya-viśaya-kṣaṇa āsīt. tatra tat kāya-vijñānam utpadyate. āho¹-svid anyasmin kāya-vijñāna-viśaya-kṣaṇa iti. anyasminn ity āha. katham ālabhana-niyamo na bhidyate. nāṣa doṣaḥ. yat tad-viśay'ālabhanam vijñānam. tad apratisamkhyā-nirodha-niruddham. anyat tu tat-sadrśam kāya-vijñānam utpadyata iti. ataḥ paścāt tad utpadyate ity ucyate jāti-sāmānyenāikatvōpacārāt.

(11) aneka-kathā-prapaṃca-vyavahitatvāt naṣṭa ivāvijñapter uddeśādhikāra iti. ata idam upanyasyati. *uktāḥ paṃcēndriyārthā yathā ca teṣām grahaṇam* iti. kadācid ekena dravyeṇa cakṣur-vijñānam utpadyata ity-evam-ādinā. [Tib. 25^a] *teṣām tu² grahaṇam* iti karmaṇi ṣaṣṭhī. *avijñaptir idānīm vaktavyēti*.

¹ aho MSS. ² sic MSS. qu. ca? de-dag ji-ltar ḥdsin-pa=yathā teṣām grahaṇam.

rūpam paṃcēndriyāny arthāḥ paṃcāvijñaptir¹ eva cēty² *avijñaptir* evāvaśiṣyate. tasyā lakṣaṇa-nirdeśā'vasara iti *vaktavyā*.

vikṣiptācittakasyēti.

kecid evam vṛttim paṭhanti. asmiṃ pāṭhe evam sūtra-vigrahaḥ. vikṣiptam nāsti vā cittam asyēti *vikṣiptācittakaḥ*. atha vā vikṣiptam cittam nāsti vā cittam asyēti *vikṣiptācittakaḥ*. ekasya citta-śabdasya lopaḥ. kecid evam paṭhanti. vikṣiptasyēti. asmin pāṭhe uttara-pada-dvayasya bahuvrīhim kṛtvā paścād evam vigrahaḥ. vikṣiptaś cācittakaś ca vikṣiptācittakaḥ. vikṣiptaḥ pudgalaḥ vikṣipta-citta ity arthaḥ. *vikṣipta-cittasyēti tad-anya-cittasyāpīti* avikṣipta-cittād anyacittasyēty arthaḥ. tad-yathā kuśalāyā avijñapteḥ samutthāpakaṃ cittam kuśalam. tad-anya-citto 'kuśalāvyākṛta-cittaḥ. sa iha vikṣipta-citto 'bhīpretaḥ. akuśalāyā tv avijñapter akuśalam cittam samutthāpakaṃ. tad-anya-cittaḥ kuśalāvyākṛta-cittaḥ. sa cāpi vikṣipta-citto veditavyaḥ. tasya. *tad-anya-cittasyāpi*. *acittakasyāpīti asaṃjñī-nirodha-samāpatti-samāpannasyāpi*. *api-śabdenāvīkṣipta-sacittakasyāpīti vijñāyata* [Tib. 25^b] iti. etat-pudgala-dvaya-vyatiriktasya tṛtīyasyāpy³- arthaḥ. *yo 'nubandha iti pravāha* iti. *yo dharmo nitya-pravāha-yukta ity arthaḥ*. pravāhena pravāhī nirdiśyate pravāhōpalakṣyatvāt. atha vā anubadhnātīti *anubandhaḥ*. *pravāha* iti ca vyākhyā-padam kṛta-bahuvrīhikam. pravṛttaḥ prakṛṣṭo vā vāho 'syēti pravāho dharmāḥ. sa eva nirdiśyate. na tat srotaḥ. *'kuśalākuśala* iti. *kuśalākuśala* evēty avadhāraṇam. avyākṛto nāstīty arthaḥ. etena cakṣur-ādayo vyudastā veditavyāḥ⁴. *prāpti-pravāho 'py asti idrśa* iti. tat-prāptir api vikṣiptāvīkṣiptācittasyāpi pravāhīnī kuśalākuśalāiva cēti *tad-viśeṣanārtham ucyate*. *mahā-bhūtāny upādāyēti*. mahā-bhūta-hetuka ity arthaḥ. yathēndhanam upādāyāgnir bhavatīty ukte. indhana-hetuko 'gnir iti gamyate. *janan'ādi-hetu-bhāvād* iti.

jananān nīśrayāt sthānād upastambhōpabṛmhaṇāt.

janana-hetus tebhya utpatteḥ. nīśraya-hetur jātasya bhūtānuvidhāyitvād acāry'ādi-nīśrayavat. pratiṣṭhā-hetur ādhāra-bhāvāt citra-kuḍyavat. upastambha-hetur anuccheda-hetutvāt. upabṛmhaṇa-hetur vṛddhi-hetutvāt⁵. katamāny mahā-bhūtāny upādāya. kim āśraya-mahā-bhūtāni. ut' āho nīśraya⁶-mahā-bhūtāni. āśraya-mahā-bhūtānity āhuḥ. *tan-nāma-kāraṇa-jñāpanārtha* iti. *yasmād rūpa-kriyā-svabhāvā 'pi satī* [Tib. 26^a] *vijñaptivat param na vijñāpayati*. *tasmād avi-*

¹ °ca vijñā° MSS. ² kārikā I, 9^{ab}. ³ °syāly C; gsum-paḥi yaṅ yin-no ṣes-bya-baḥi. qu. tṛtīyasyāpīty? ⁴....⁴ L & Tib. put this passage above before *yo 'nubandha iti*. ⁵ See 論七 8^{ab} et seq. ⁶ nāśr° MSS.

jñaptir ity arthaḥ. *rūpa-kriyā-svabhāvā* 'pīty ubhaya-viśāṣaṇam. kim artham. yad dhi vastu rūpa-svabhāvam eva na kriyā-svabhāvam. tan na param gamayati. tad-yathā cakṣur-ādayaḥ. yad api kriyā-svabhāvam eva na rūpa-svabhāvam. tad api param na gamayati. tad-yathā cetanā. yat tūbhaya-svabhāvam. tat param gamayati. tad-yathā vijñaptiḥ. vijñaptir hi sva-samutthāpakam cittam kuśalā-kuśalāvyaḥkṛtam saumyam krūram anubhayam iti vā param vijñāpayati. tena vijñaptivad iti viparita-drṣṭānta-prayogaḥ.

samāsatas tv iti vistaraḥ. śiṣya-sukhāvabodhārtham samkṣepato vākyena tad avijñapti-rūpam darśayaty Ācāryaḥ. *vijñapti-samādhi-sambhūtam kuśalākuśalam rūpam avijñaptir* iti. yathāsambhavam etat yojyam. kāya-vāk-vijñapti-sambhūtam *kuśalam* prātimokṣa-samvara-samgrhītam nāivasamvaranāsamvara-samgrhītam ca. *akuśalam* punar asamvara-samgrhītam nāivasamvaranāsamvara-samgrhītam ca. *samādhi-sambhūtam* tu kuśalam eva. tad dvi-vidham. sāsrava-samādhi-sambhūtam dhyāna-samvara-svabhāvam. anāsrava-samādhi-sambhūtam anāsrava-samvara-svabhāvam. upādāya-rūpa-svabhāvam ca. na citta-caitasik'ādi- [Tib. 26^b] svabhāvam ity avagantavyam. nanu cāvam vijñaptir api avijñaptiḥ prāpnoti. sā 'pi uttarā sabhāga-hetu-bhūta-pūrva-vijñapti-sambhūta. kuśalākuśalam evēty avadhāraṇāt vijñaptāv aprasaṅgaḥ. vijñaptir hy avyākṛtā 'pi sambhavati. ata eva divyam cakṣuḥ śrotam ca samādhi-sambhūtam api sat vijñapti- jam ca vipāka¹-rūpam nāvijñaptiḥ prasajātiti.

atr' ācārya-Saṅghabhadra² idam avijñapti-lakṣaṇa-sūtram dūṣayati.

nyūnam śāstrāpetam hānir atasyaḥ prasajyate tattvam
api-śabdādihika-vacanam viśeṣyam aviśeṣitam cātra.

anubandho hi pravāhas tenāiva vyākhyātaḥ. na c' ādyaḥ kṣaṇaḥ pravāho mā bhūd atiprasaṅgaḥ. tasmāt tasyātra lakṣaṇenāsty avarodha iti nyūnam. pravāhasya cādravyatvāt adravyam avijñaptir iti śāstrāpetam. samāhitāyās ca nāsti vikṣipta-cittācittakasyānubandha iti sā cāvijñaptir na prasajyate iti hāniḥ. avikṣipta-cittakasya tad-anubandhan nāṣa doṣa iti cet. śubhāsubhāyā vijñapter avijñapti-lakṣaṇa-prasaṅga ity atasyaḥ prasajyate tattvam. acittakasyāpiti cāpi-śabda-vaiyarthyam pūrveṇāiva kṛtatvāt. vikṣipta-cittakasyāpiti anena hi sarva-sa-
cittakāvasthā-grahaṇam. kā punar anyā avasthā. yā dvitīyenāpi-śabdena samgr-
hyetēti api-śabdādihika-vacanam. acittakam cādihikṛtya śubho [Tib. 27^a] 'vijñapy-
anubandho viśeṣaṇiḥ. na ca vyākhyāne 'pi viśeṣita iti viśeṣyam aviśeṣitam.

¹ MSS. & L put this word before-jam. But rnam-par rig-byed-las skye-ba rnam-par smin-paḥi gzugs. ² 順正理論二 (冬二 10bis), but no verse.

idam cāparam viśeṣyam aviśeṣitam apratigham rūpam iti. evam aneka-doṣa-
duṣṭatvāt na sambaddham etal lakṣaṇam iti. atra brūmaḥ. yat tāvad uktaṁ
nyūnam pravāhasyāvijñapy-upadeśād ādyaḥ kṣaṇo nāvijñaptiḥ syād iti. idam
tāvad asau praṣṭavyaḥ. ko 'yam pravāho nāma. bahuṣu kṣaṇeṣu pravāha ity
ākhyā. yady evam ādyo 'pi kṣaṇaḥ pravāhaḥ sidhyati. prathama-kṣaṇa-prabhṛti-
bahuṣu kṣaṇeṣu pravāha ity kṛtvā. tathā' hy utsāt tadāgād vā nirgacchatām
udakānam adyōdakāvayava-prabhṛtiṣu pravāha-samjñēti. nāsty avyāpitā lakṣa-
ṇasya. yadā cānubadhnātīti anubandha ity ac-pratyayāntena padena dravyam
eva nirdiśyate. tadā nyūnat'āsamkā 'pi nāsti. ata eva śāstrāpetatā-doṣo 'pi parihrto
bhavati. athāpy anubandhanam anubandha ity sroto² 'bhidhiyate. tathā 'py adoṣo
rūpādihikārat. pravāha-vartitvāt tu pravāha-śabdena pradarśyate. samāhitāyā apy
avijñapter agrahaṇam na bhavati. sā 'pi hi yady api vikṣipta-cittācittaka-sam-
tānam nānubadhnātīti avikṣiptaka-sacitta-samtānam tv anubadhnāty eva. avijña-
pti-jāti-sāmānyena tu vikṣiptācittakasyāpi yo 'nubandhaḥ. sā 'vijñaptir iti ucyate.
yat punar etad uktaṁ. avikṣipta-cittakasya tad-anubandhan nāṣa doṣa iti cet iti.
yady avikṣipta-cittakasya [Tib. 27^b] kevalasya yo 'nubandhaḥ. sā 'py avijñaptir iti
samāhitāyā avijñaptes tyāgo na bhavatīti bravīṣi. vijñaptir api kuśalākuśalā
tathāiva bhavatīty avijñaptis te prāpnotīti. sa cāpy adoṣaḥ śubhāsubhā evēty
avadhāraṇāt. vijñaptir hy avyākṛtā 'pi sambhavatīti. na vijñaptir avijñaptiḥ
prasajyate. atha vā prakarṣa-gater eṣa prasāngo na bhaviṣyati. prakarṣeṇa hi
yo 'nubandhaḥ. sāvāvijñaptiḥ. na ca vijñaptir avijñaptivat prakarṣeṇānubadhnā-
tīti. avijñapy-anirodhe 'pi tan-nirodha-daśranāt. yad apy uktaṁ. api-śabdā-
dhika-vacanam iti. tad apy ayuktam uktaṁ. tathā hy eka evēha sūtre paṭhito
'pi-śabdaḥ. vṛttau tu tena pudgala-dvayena tad-arthaḥ sambadhyata iti dviḥ punaḥ
paṭhitaḥ. tenākena sūtra-paṭhitenāpi-śabdena vikṣipta-viparitam avikṣiptam
acittaka-viparitam ca tam eva sacittakam tṛtīyam pudgalam avijñapy-āśrayam
bruvann Ācāryaḥ sva-nāmōktaṁ³ vikṣiptācittaka-pudgala-dvayam jāti-sāmānyenā-
vijñapy-āśrayam pradarśayan vijñapti-citta-caittebhyo 'rthāntara-bhūtam avijña-
ptim acaṣṭe. traya eva hi pudgalā bhavanti vijñapti-citta-visabhāga-citto vijñapti-
citta-sabhāga-citto acittakaś ca. tatra vijñapti-citta-visabhāga-citto vikṣipta-citta
ihābhipretaḥ. tasya sā vāk-kāya-vijñaptir [Tib. 28^a] niruddhā bhavati. acitta-
kasya tu citta-caittā api niruddhā iti. tatra vijñapteś citta-caitasika-kalāpāc
cārthāntara-bhūteyam avijñaptiḥ. yata ebhyo 'nubandhinītvēna viśiṣyate. tam
evārtham darśayann āha.

¹ tadā N. ² śroto T, śrotto N. ³ matam ca MSS. But L & miñ brjod-pas.

vikṣiptācittakasyāpiti.

avikṣipta-cittasyāvijñaptir varjata itī nātīsayāḥ. vijñaptir api hi tasya varjata. vikṣipta-cittasyāpi tu varjata ity atīsayāḥ. vijñaptir hi tasya nāsti. avijñaptis tv anubandhinī 'ti vijñapter viśīyate. tathā vikṣipta-cittakasyāvijñaptir varjata itī nātīsayāḥ. citta-caittā api hi tasya varjata eva. acittakasyāpi tu varjata itī atīsayāḥ. tasya hi citta-caittā niruddhāḥ. avijñaptis tv anubandhinī 'ti citta-caittebhyo viśīyate. tad evaṃ dharmāntara-viśeṣanārtham avikṣipta-citto vikṣiptācittaka-ṛṭīya-bhūtas 'tenākenāpy api¹-śabdenābhidhīyate. ata eva cāpi-śabdenāvikṣipta-sacittakasyāpity uktam Ācāryeṇa. ṛṭīya-bhūtatvāt. itarathā hy api-śabdenāvikṣipta-cittakasyāpity evāvakṣyat sa-cittakasyāpiti vā. tad-yathā trayo loke manuṣyāḥ. eko dhanavān itarāv api dhana-mātravantau. tāv abhisamīkṣya Viṣnumitrasya dhanam astīty ekenōkte dvitīyo vaktā bhavet. Devadatta-Yajñadattayor [Tib. 28^b] api dhanam astīti. api-śabdena Viṣnumitrasya² astīti. Devadatta-Yajñadatta-gatena dvaitam iv' āpannenāpi-śabdena sa eva Viṣnumitro lakṣyate na tv avasṛjyate ity arthaḥ. tena nātrāpi-śabdo 'dhika eva.² tadvad ihāpi draṣṭavyaṃ. yat punar etad uktaṃ. acittakam cādihikṛtya śubho 'vijñapty-anubandho viśeṣaṇīya itī. tad api na kimcit. avijñapty-jātim adihikṛtyātal lakṣaṇam praṇītam. sā cāvijñapty³-jātir acittakasya bhavatīti etāvad vivakṣitam. kim anena viśeṣitena. tvadiye 'py avijñapty-lakṣaṇe śubho 'vijñapty-anubandho acittakam adihikṛtya na viśeṣitaḥ.

krte 'pi visabhāge 'pi citte cittātyaye⁴ ca yat

vyākṛtāpratigham rūpaṃ sā hy avijñaptir iṣyata

itī.⁵ eṣā ca vijñapty-sambhūta kuśalānvāvijñaptir acittakasya sambhavatīti caturthe kośa-sthāne jñāpayīyate. yac cāpratigham itī avīśeṣitam itī. tad api paścād darśayīṣyāmaḥ.

sa-pratighā daśa

rūpiṇa

ity⁶ atra. daśāva dhātavaḥ sa-pratighā ity avadhāraṇāt. avijñaptir dharmadhātu-paripaṭhita. sā tv apratighēti setsyati. tasmād idam āsmākinam evam a-doṣa-duṣṭam avijñapty-lakṣaṇam itī. tad evāstu.

(12) bhūtāni pṛthivī-dhātur

itī vistaraḥ. dhātu-grahaṇam varṇa-samsthān'ātmaka-pṛthivy-ādi-nirāsārtham. *sva-lakṣaṇōpādāya-rūpa-dhāraṇād*⁷ [Tib. 29^a] dhātava itī. kāṭhiny'adi-*sva-lakṣaṇam*

¹...¹ °kenāpi MSS. but L & Tib. ²...² dhikṛtam MSS. but L & lhag-ma-ñid. ³ vā'vijñ° C. ⁴ °ttātpatyē CS, °ttānyatyā NT, but L. ⁵ 順正理論第二(冬三11^{a4}). ⁶ kārikā I, 29^b. ⁷ °nāc ca L, °nād vā MSS.

cakṣur-ādy-upādāya-rūpaṃ ca dadhātīti *dhātavaḥ*. aṣṭādaśa-dhātavas tu svasāmānya-lakṣaṇa-dhāraṇāt. gotrārtho vā dhātva-arthāḥ dhāraṇārtham anapekṣya. ṣaḍ-dhā-dhātu-deśanāyām punar-bhava-bijārtho vā dhātva-arthāḥ 'bhavam puṣṇa-ntīti¹ kṛtvā. *mahattvam eṣāṃ sarvānya-rūp'āśrayatven' audārikatvād* itī. *sarvōpādāya-rūp'āśrayatvena* mahattvād ity arthaḥ. *tad-udbhūta-vṛttiṣv* itī. tair mahābhūtair *udbhūtā* vyaktā *vṛttir* dhṛty-ādikā yeṣu. ta ime *tad-udbhūta-vṛttayaḥ* pṛthivy-ap-tejo-vāyu-skandhāḥ. teṣu. *eṣāṃ* mahā-bhūtānām *mahā-saṃniveśatvān* mahā-racanatvāt bhūtam tanvantīti bhūtāni.

dhṛty-ādi-karma-samsiddhā

itī. *dhṛty-ādi-karma-nirdeśaḥ* pṛthivy-ādiṣu śeṣānumānārtham. upal'adike hi pṛthivī-dravye saṃgraha-pakti²-vyūhana-darśanāc cheṣāṇām jala-tejo-vāyūnām astītyam anumīyate. apsu nau-saṃdhāraṇōṣṇatēraṇa³-karma-darśanāt pṛthivī-tejo-vāyūnām astītyam. agni-jvālāyām sthairya-sampinḍana-calana-darśanāt pṛthivy-udaka-vāyūnām astītyam. vāyau saṃdhāraṇa-sītōṣṇa-sparsa-darśanāt pṛthivy-ap-tejasām astītyam itī⁴ Vaibhāṣikāḥ. *vyūhanam punar vṛddhiḥ prasarpṇam vēti*. *vṛddhiḥ* sambandhādihika-śarīrāṃkur'ady-avayavōtpattiḥ. *prasarpṇam* śarīr'ādīnām prabandhena deśāntarōtpattiḥ.

uṣṇatēti

svabhāvābhidhāne 'pi bhāva-pratyayaḥ. uṣṇa eva *uṣṇatēti*. [Tib. 29^b] *deśāntarōtpādanāt pradīpēraṇavad* itī. kṣaṇikānām nāsti deśāntara-gamaṇam yat-rāvōtpattiḥ. tatrāiva vināśaḥ. tenāivam ucyate. deśāntarōtpādana-svabhāvā⁵ bhūta-srotasa irāṇā. kṣaṇikatvāt. pradīpavat. kṣaṇikāni ca bhūtāni. rūpatvāt. pradīpavat. pradīpaś ca kṣaṇikaḥ prasiddha ity udāharaṇam. *karmaṇā 'sya svabhāvo 'bhivyakta* itī. irāṇā-*karmaṇā* laghutvam viśīyate. yad *irāṇ'ātmakam* laghutvam. sa *vāyu-dhātur* itī. *laghu-samudīraṇo vāyu-dhātuḥ*. *laghu eva tu yat. tad upādāya-rūpaṃ*.

(13) pravacane pṛthivī-dhātva-ādayaḥ pṛthivy-ādayaś cōktā ity atah pṛcchati. *kaḥ punar eṣāṃ viśeṣa* itī.

loka-saṃjñayēti

loka-saṃvyavahāreṇa. *vātyēti*⁶ vātānām samūho *vātyā*. brāhmaṇ'adibhyo yann⁷ itī samūhārthe yan-pratyayaḥ. strītvāc c' āp-pratyayaḥ. *tathā hy Arthavargīyeṣūktam* itī. *Arthavargīyāṇi sūtrāṇi* Kṣudrake paṭhyante.

¹...¹ °vaṣṇuntīti C, °vam ṣuṣṇuntīti T. ² pankti C, paṃkti N. ³ °dhāraṇaṣṇut° NT, °dhāraṇautut° C. ⁴ 順正理論第二(冬三11^{b6}). ⁵ °vya T. ⁶ vāsy° CN, cāsy° T. ⁷ Pāṇini 4, 2, 42.

teṣūktam.

*tasya cet kāmāyānasyêti*¹

vistarahaḥ.

tasya

5 dehinaḥ

kāmāyānasya chanda-jātasya

yadi

kāmā

viṣaya

na samṛdhyante

10

na sampadyante.

śalya-²viddha ivāsau² rūpyate.

bādhyata ity arthaḥ. bādhanārtha-paricchinnenānena *rūpyate-śabdena*³ rūpyate rūpyata iti bhikṣava ity atra sūtre *rūpyate-śabdo* bādhanārtha eva paricchidyate.

15 *śalya-viddhaḥ kāmāyānāś ca* [Tib. 30^a] *duḥkha-vedayitṛtvād bādhyata ity yuktam. rūpaṃ tu katham bādhyate.* ata āha. *vipariṇāmōtpādanêti.* vikriyōtpādanêty arthaḥ. tathā cêhārthe sati

śalya-viddha iva rūpyata

ity atrāpi yadi vikriyata ity artho gr̥hyate. sutarām artho yujyate. *pratighāta*

20 ity. sva-deśe parasyōtpatti-pratibandhaḥ. *paramāṇu-rūpaṃ tarhîti.* dravya-*paramāṇu-rūpaṃ na rūpaṃ prāpnoti.* kasmāt. *arūpaṇāt.* niravayavatve sati arūpaṇād ity abhiprāyaḥ. pakṣa-dvaye 'py etac codyam upanyastam. bādhanarūpaṇe pratighāta-rūpaṇe ca dravya-paramāṇur niravayavatvān na śakyate rūpa-
yitum iti. *na vai paramāṇu-rūpaṃ ekam pṛthagbhūtam astîti.* ekam iti graha-
25 ṇam dravya-paramāṇu-saṃdarśanārtham. pṛthagbhūtam asaṃghāta-stham ity arthaḥ. tad idrg nāsti. saṃghāta-stham nityam bhavati.

kāme 'ṣṭa-dravyako 'śabda

ity⁴ ādi-vacanāt saṃghāta-stham tad rūpyata evêti. arthād etad abhiṣtam bhavati.

30 *tad* dravya-paramāṇu-rūpaṃ *saṃghāta-stham rūpyate* bādhyate pratihanyate ca. *atitānāgatam tarhîti* vistarahaḥ. *atitānāgatam* adeśatvān *na rūpyate* na bādhyate nāpi pratihanyate. *tad apîti* vistarahaḥ. [Tib. 30^b] *tad api rūpitam* ity atita-bādha-
ana-pratighātanārthena. *rūpayiṣyamāṇam* ity utpatti-dharmakam anāgatam. *tenāvārtha-dvayena.* *taj-jātiyaṃ cêty* utpatti-dharmaka-jātiyam anutpatti-dharma-

¹ cf. Suttanipāta verse 767. ²...² To read for meter's sake: 'viddho va' like the pāli?

³ śabdate CT but L. ⁴ kārīkā II, 23^{ab}.

kam anāgatam. *imdhhanavat.* yad apiddham yad apindhiṣyamāṇam taj-jātiyaṃ ca. tad apindhanam. taj-jātiyaṃ punar indhanam yad indhanārthe kalpitam aprāpyālvāgnim amtarā namkṣyati. *avijñaptis tarhi na rūpaṃ prāpnoti.* kasmāt. apratighatvāt. apratighatvena hi sā na bādhyate nāpi pratihanyate. *sā 'pi vijñapti-rūpaṇād* ity vistarahaḥ. *vijñaptir* avijñapti-samutthāpikā. tasyaḥ sa-
5 pratighāyā *rūpaṇāt avijñaptir api rūpyate.* *yathā* chāyā-samutthāpakasya *vṛkṣasya pracalanāt chāyā pracalati.* tadvat. *nāvikārād* iti. anena pratijñā-doṣa udgrāhyate. pareṇa hy evaṃ pratijñātam. sva-samutthāpaka-vikārānuvidhāyini avijñaptiḥ. samutthāpyatvāt. *vṛkṣa-chāyāvad* iti. sēyam pūrvābhūyupagama-virodhinī pratijñā. abhyupagato hi vijñapter vikāre 'pi avijñapter avikāraḥ. tathā
10 hy amjalim bhamktvā¹ kapotam kurvataḥ kāya-vijñaptir vikriyata ity abhyupagamyate na tv avijñaptiḥ. tasmād asādhanam etat. *vijñapti-nivṛttau vā 'vijñapti-nivṛttiḥ syād* [Tib. 31^a] ity anena dharmi-viśeṣa-viparyayo 'py asyaḥ pratijñāyā udgrāhyate. yadi *vṛkṣa-chāyā-dharma iṣyate vṛkṣa-nivṛttau chāyā-nivṛttir dṛṣṭêti.* tadvat *syāt.* atra kaścīn nāvikārād iti na samyag etad uktam iti dūṣayati. 15
vikriyata evāvijñaptir vijñapti-vikāre sati. mṛdu-madhyādhimātratve hi vijñapter mṛdu-madhyādhimātratā bhavaty avijñapter iti. tad etad ayuktam. kasmāt. utpattir evāvijñapter evaṃ bhavati. mṛdur madhyā 'dhimātrā vā. na tu vikāraḥ. utpannasya hi dharmasya punar-anyathōtpādanam vikāraḥ. tac ca rūpaṇam abhipretam. *āśraya-bhūta-rūpaṇād iti apara* iti. vṛddh'ācārya-Vasubandhuḥ. bhūta-
20 grahaṇam āśraya-bhūta-pradarśanārtham. ataś cētarahaḥ prasamjayati. *evaṃ tarhi cakṣur-vijñān'ādīnām apîti* vistarahaḥ. cakṣur-ādy-āśraya-rūpaṇāt tad-vijñānānam api rūpatva-prasaṃgaḥ. *viṣamo 'yam upanyāsa* iti. vṛddh'ācārya-Vasubandhu-
deśīyaḥ kaścīn pariharati. *avijñaptir hîti* vistarahaḥ. *chāyā vṛkṣam upaśliṣṭ'* āśr-
itya vartate. *prabhā 'pi maṇim tathāva.* *utpatti-nimitta-mātram tāni teṣām* iti. 25
nōpaśliṣṭānīti bhāvaḥ. tam itarahaḥ pratyāha. *idaṃ tāvad avai bhāṣikīyam* ity vistarahaḥ. nātad Vaibhāṣika-matam. *Vaibhāṣika-matam tu chāyā varṇa-paramāṇuḥ sva-bhūta-catuṣkam āśritya vartate* [Tib. 31^b] na vṛkṣam. tathā prabhā varṇa-paramāṇuḥ sva-bhūta-catuṣkam āśritya vartate na maṇim. pṛthag-dravya-
tvāt. ity evaṃ an-āśraya-kāraṇatvān maṇi-vṛkṣayoḥ na mahā-bhūtāvijñaptivat
30 upaśliṣṭe chāyā-prabhe iti asāmānyam dṛṣṭānta-darṣṭāntikayoḥ. *saty api ca tad-āśritatva* ity vistarahaḥ. athāpi pāraṃparyeṇa *tad-āśritatvam* abhyupagamyate. chāyā sva-bhūt'āśritā. tāni tu bhūtāni vṛkṣam āśritāni. prabhā 'pi sva-bhūt'āśritā. tāni tu² bhūtāni maṇim āśritāni. tad-anuvidhāyitvāt. tathā 'py asāmānyam.

¹ bhamptvā C, bhatkā T; bṣig-ste. ² ca MSS. & L, but Tib. nī.

niruddheṣu apy avijñāpty-āśrayeṣu mahā-bhūteṣu tasyā anirodhābhūyupagamād iti.

kṣaṇād ūrdhvam avijñāptiḥ kām'āptā 'tita-bhūta-jēti'

siddhāntāt. *tasmān na bhavaty eṣa parihāra* iti. ya ukto 'bhūd avijñāptir hi chāyēva vṛkṣam iti vistareṇa.

5 *anye punar atra parihāram āhur* iti. ayam ev' Ācāryas tan matam samarthayann āha. *āśrayo bhedaṃ gata* iti. dvi-vidha ity arthaḥ. *kaścid rūpyate cakṣur-ādīḥ* sapratighatvāt. *kaścin na rūpyate. manaḥ. viparyayāt. tasmād asamānaḥ prasamga* iti. cakṣur-vijñān'adinām apy āśraya-bhūta²-rūpaṇād rūpatva-prasamga iti. *rūpaṇād rūpam* ity āśraya-rūpaṇād ity arthaḥ.

10 *atra codayanti. vijñāpti-sambhūtāyā avijñāpter evaṃ parikareṇa rūpatvam bhavad bhavet. samādhi-sambhūtāyās tu katham rūpatvam iti. taj-jātiyatvāt tad api rūpaṃ. [Tib. 32^a] kim punas taj-jātiyatvam. mahā-bhūtāny upādāyēti bhavaḥ. teṣāṃ upādāya-rūpa-janan'adi-hetu-bhūtattvād iti.*

(14^{ab}) *indriyārthās ta evēti*

15 *Bhagavato vineya-vaśāt tisro deśanāḥ skandh'āyatana-dhātu-deśanāḥ. tāsu ca ye skandheṣu deśitā dharmāḥ. ta eva āyatana-dhātuṣu deśitāḥ. asaṃskṛtās tv atra kevalam atirikṭāḥ. sarvaś cābhidharmaḥ sūtra-vyakhyānam. ata idam uktam.*

indriyārthās ta evēti

vistarāḥ. lāghavikaś cāyam Ācāryo vedan'adi-skandha-lakṣaṇam anuktvāiva lāghavena rūpa-skandha-svabhāvan dharmān āyatana-dhātuṣu darśayati. indriyāṇi ca indriyārthās ca

indriyārthāḥ.

ta evēti

viśeṣaṇam anyēndriya-nirāsārtham anyārtha-nirāsārtham ca. āyatana-vyavasthāyām tu yathasamkhyena daś' āyatanāni cakṣur-āyatanaṃ rūp'āyatanaṃ yāvat kāy'āyatanaṃ spraṣṭavy'āyatanaṃ iti. *dhātu-vyavasthāyām* ta eva daśa dhātavaḥ *cakṣur-dhātū rūpa-dhātur yāvat kāya-dhātuh. spraṣṭavya-dhātur* iti.

(14^{cd}, 15) *ukto rūpa-skandhas tasya c' āyatana-dhātu-vyavasthānam* iti. na sakalasya rūpa-skandhasy' āyatana-dhātu-vyavasthānam uktam. avijñāpti-rūpasya 25 *vakṣyamānatvāt. katham idam ucyate. uktam* iti. bāhuliko nirdeśaḥ. bāhulyena rūpa-skandhasy' āyatana-dhātu-vyavasthānam³ uktam ity arthaḥ. katipaya-mudga-gulikā-sambhave 'pi 'māṣa-rāśi'⁴-vyapadeśavat.

tri-vidho 'nubhava iti. [Tib. 32^b] *anubhūtir anubhava* upabhogaḥ. *kasya. cittasya pudgalasya vā. sa ca tri-vidhaḥ. sukho duḥkho 'duḥkhāsukhaś ca.*

¹ kārikā IV, 6^{ab}. ² 'te CN. ³ vyavādān° MSS. ⁴....⁴ noparāṇi MSS. but L & Tib.

vastuno hlāda¹-paritāpa-tad-ubhaya-vinirmukta-svarūpa-sākṣāt-karaṇa-svabhāvaḥ. anubhūyate vā 'nena viṣaya ity *anubhavaḥ. anubhavatīti vā 'nubhavaḥ. kāya-cittōpacayāpacaya-tad-ubhaya-vinirmuktāvasthā-pravṛttaś caitasika-viśeṣaḥ sparśā-nubhava ity apare. anur lakṣaṇe³ sparśa-cihnaḥ. sparśa-nimittānubhava ity arthaḥ. sa vedanā-skandhaḥ. nimittōdgrahaṇ'ātmikēti. nimittam* vastuno 5 *avasthā-viśeṣo nilatv'adi. tasyōdgrahaṇam* paricchedaḥ. *tad-ātmikā* tat-svabhāva. *duḥkh'ādīty ādi-śabdena lohit'adinām grahaṇam. asau samjñā-skandhaḥ. yadi paricched'ātmikā samjñā* tat-samprayoge nimittam udgrhṇantīti paṃcāpi vijñāna-kāyā vikalpakāḥ syuḥ. na syuḥ. na hi paṃca-vijñāna-samprayoginī samjñā 'paṭvī. mano-vijñāna-kāya-samprayoginī tu paṭvī 'ti tad eva vikalpakam uktam. 10 *ṣaṭ samjñā-kāyā vedanāvād* iti. yathā cakṣuḥ-saṃsparśa-jā vedanēti vistareṇōktaṃ. tathā cakṣuḥ-saṃsparśa-jā samjñēti vistareṇa vaktavyam.

caturbhyo 'nya

iti. *caturbhyāḥ* skandhebhyaḥ skandhādihikārat. rūpa-skandh'ādibhyas [Tib. 33^a] tribhya uktebhyo vijñāna-skandhac cōddiṣṭa-vakṣyamānakac *caturbhyo 'nye* 15 *saṃskārāḥ saṃskāra-skandhaḥ. sūtre ṣaṭ cetanā-kāyā ity uktam* iti. saṃskāra-skandhaḥ katamaḥ. *ṣaṭ cetanā-kāyā* iti. *abhisamskarāṇe pradhānēti. evaṃ cāvam* ca syām ity abhisamskarāṇe pradhānā. karma hetur upapattaya iti vacanāt. chanda-prāpty-ādayas tu cetanā'nuvidhāyitvāt tad-ākāra-hetu-bhāvānuvidhānataḥ saṃskāra-skandha eva veditavyāḥ. tad evaṃ sati saṃskarāṇe pravṛtto 20 *dharmā-rāśiḥ saṃskāra ity uktam bhavati. apare punar āhuḥ. saṃskṛtābhisamskarāṇe cetanāyāḥ prādhānyam uktam. atah sūtre cetanā-grahaṇam. samprayukta-viprayukta-saṃskṛta-dharma-saṃgrahaṇa tu prādhānyād ayam eva skandhaḥ saṃskāra-skandha uktāḥ. saṃskṛta-rāśir* iti kṛtvā. *saṃskṛtam abhisamskarotīti bhāvinyā samjñāyā anāgatam skandha-paṃcakaṃ saṃskṛtam ity uktam. anyathā* 25 *hīti³ vistarāḥ. yadi yathā-sūtra-nirdeśam cetanāiva kevalā saṃskāra-skandha iṣyate nānye. śeṣāṇām chand'adinām caitasikānām* prāpty-ādinām *ca citta-viprayuktānām skandhāsamgrahāt. rūp'ādiṣu skandheṣu rūpaṇ'adi-lakṣaṇābhāvenāsamgrahāt. saṃskāra-skandhe cāvam. sūtre yathā-ruta-grahaṇenāsamgrahāt. 'iti skandheṣv asaṃgrahād⁴ duḥkha-samudaya-satyatvam na syāt. iti pariññā-prahāṇe na syātām.* 30 [Tib. 33^b] *pariññā* duḥkhasya *prahāṇam* samudayasya. *anabhijñāya* laukikena mārgēna *aparijñāya* lokōttareṇa. atha vā 'nabhijñāya darśana-mārgēna *aparijñāya* bhāvanā-mārgēna. *evaṃ aprahāyēty uktam* iti sūtrāntaram. *nāham eka-*

¹ hrāda NT, hnāda C. ² Pāṇini 1, 4, 84. ³ hi MSS., but de-lta ma-yin-na ṣeṣ-bya-ba. ⁴....⁴ om. MSS., but L & Tib.

dharmam api aparijñāyāprahāya duḥkhasyānta-kriyām vadāmīti. duḥkha-niro-
dham vadāmīti arthaḥ. nanu c' akāśāpratisamkhyā-nirodhau lokōttareṇa mār-
 geṇa na parijñāyete. atha ca duḥkhasyānta-kriyēṣyate. samkleśa-vastv-abhisam-
 5 kleśa-vastū. kim anayoḥ parijñeyatvena. nirodha-mārga-satye api tarhi na sam-
 kleśa-vastū iti na parijñeye syātām. duḥkha-samudaya-satya-sambandha-sadbhāvāt
 tayoḥ parijñeyatvaṃ vyavasthāpyate. tathā hi yogina evaṃ vicārayanti. asya
 sahetukasya duḥkhasya ko nirodhaḥ. kena cōpayena sa nirodhaḥ prāpyata iti.
 nirodha-mārga-satye api pariṅananti. na tv akāśāpratisamkhyā-nirodhayor duḥ-
 10 khena sambandha iti na tau pariṅananti. prayogāvasthāyāṃ tu laukikena jñānena
 tāv api sāmānya-rupeṇa sarva-dharmā anātmana iti bhāvayanti.

dharm'āyatana-dhātū'ākhyā

iti. āyatanam ca dhātus' c' āyatana-dhātū. dharmas' cāsāv āyatana-dhātus' ca
dharm'āyatana-dhātūḥ. tad-ākhyā eṣām ta ime

dharm'āyatana-dhātū-ākhyāḥ.

ke. *vedanā-samjñā-samskāra-skandhāḥ.*

sahāvijñapti-asamskṛtair

iti. sahāvijñaptiḥ sahāsamskṛtais' c' akāśādibhiḥ. [Tib. 34^a] āyatana-deśanāyāṃ
dharm'āyatanam iti. dhātu-deśanāyāṃ ca dharm-dhātur iti. sapta dravyāṇīti.
 20 avijñaptir vedanā-skandhaḥ samjñā-skandhaḥ samskāra-skandhaḥ akāśam pra-
 tisamkhyā-nirodho 'pratisamkhyā-nirodhas' cēti.

(16) *vijñānam prativijñaptir*

iti. *vijñāna-skandhaḥ prativijñaptir* ity arthaḥ skandhādhipikarāt. pratir vip-
 sārthaḥ. viṣayaṃ-viṣayaṃ pratīty arthaḥ. *upalabdhir* vastu-mātra-grahaṇam.
 25 vedanādayas tu caitasā viśeṣā¹ viśeṣa-grahaṇa-rūpāḥ. *ṣaḍ vijñāna-kāyā* iti ṣaḍ
 vijñāna-samūhāḥ.

ṣaḍ vijñānāny aho mana

iti. ṣaḍ vijñāna-dhātavo yāthāsamkhyena yas' cakṣur-vijñānam. sa cakṣur-
 vijñāna-dhātūḥ. evaṃ yāvat yan mano-vijñānam. sa mano-vijñāna-dhātūḥ. sam-
 30 astāni tv etāni ṣaṭ mano-dhātur iti veditavyam.

(17^{ab}) *ṣaṇṇām anantarātītam vijñānam yad dhi. tan mana*

iti.

ṣaṇṇām

iti nirdhāraṇe ṣaṣṭhi. teṣām eva madhye nānyad ity arthaḥ. *anantara-gra-*

¹ om. MSS. but L & Tib.

haṇam anya-vijñāna-vyavahita-nivṛtṭy-arthaṃ. yad dhi yasyānantaram anya-
 vijñānavyavahitaṃ. [Tib. 34^b] tat tasy' āsrayaḥ. vyavahitaṃ tu na tasy' āsrayaḥ.
 anyasyāsāv āsrayaḥ. yasya tad-avyavahitaṃ. ata evācittikāvasthāyāṃ¹ cirātītam
 api samāpatti-praveśa-cittam vyutthāna-cittasy' āsrayo bhavati. vijñānāntarāvya-
 dhānāt. *atīta-grahaṇam* pratyutpanna-nirāsārthaṃ. mano-vijñānam hi āsrayi
 5 tasyām avasthāyāṃ pratyutpannam. atas tad atītam iṣyate. tad eva cātad ucyate.

ṣaṣṭh'āsraya-prasiddhy-arthaṃ

iti². *vijñāna-grahaṇam* vedanādy-anantarātīta-nivṛtṭy-arthaṃ.

yad dhi. tan mana

iti jāti-nirdeśān na vīpsā-prayogaḥ. vṛttau tu dravya-padārthābhidhitasaya³ vīpsā-
 prayogaḥ. *yad-yat samanantara-niruddham vijñānam tat-tan mano-dhātur* iti.
tad-yathā sa evēti vistaraḥ. *tad-yathā sa eva putro 'nyasya pitr-ākhyāṃ labhate.*
tad eva phalam anyasya bīj'ākhyāṃ. tathēhāpi sa eva cakṣur-ādi-vijñāna-dhātur
 anyasy' āsraya iti *mano-dhātū-ākhyāṃ labhate.*

(17^{cd}) *saptadaśa dhātavo bhavanti dvādaśa vēti.* ya eva ṣaḍ-vijñāna-dhātavaḥ.
 15 sa eva mano-dhātūḥ. ya eva ca mano-dhātūḥ. ta eva ca ṣaḍ-vijñāna-dhātava iti
itarētāntarbhāve yadi ṣaḍ-vijñāna-dhātavo grhyeran nārtho mano-dhātunēti
 saptadaśa dhātavo bhavanti. yadi mano-dhātur grhyeta nārthaḥ ṣaḍ-vijñāna-
 dhātubhir iti dvādaśa dhātavo bhavanti.

ṣaṣṭh'āsraya-prasiddhy-arthaṃ

iti. *paṃcānām vijñāna-dhātūnām* āsraya-prasiddhir nāmgikriyate *cakṣur-ādi-sv'ās-*
 20 *raya-sambhavāt. mano-vijñān'āsrayo nāstīti tad-āsraya-prasiddhy-arthaṃ* [Tib.
 35^a] *mano-dhātur vyavasthāpyate. āsray'ādi-ṣaṭka-vyavasthānenāṣṭādaśa dhātavo*
bhavanti. āsraya-ṣaṭkaṃ cakṣur-ādi-mano'ntam. āsrita-ṣaṭkaṃ cakṣur-vijñān'ādi-
 25 *mano-vijñānāntam. ālambana-ṣaṭkaṃ rūp'ādi-dharmāntam* iti. Yog'ācāra-dar-
 śanena tu ṣaḍ-vijñāna-vyatirikto 'py asti mano-dhātūḥ. Tāmraparṇīyā api hrdaya-
 vastu mano-vijñāna-dhator āsrayam kalpayanti. tac c' ārūpya-dhātāv api vidyata
 iti varṇayanti. ārūpya-dhātāv api hi teṣām rūpam abhipretam. ārūpya iti ca
 iṣad-arthe ān āpīṅgalavad iti. *caramam cittam* iti. nirupadhiṣeṣa-nirvāṇa-kāle.
 30 *na mano bhaviṣyatīti. na mano-dhātur bhaviṣyatīti* arthaḥ. *na hi tad astīti.*
nōtpadyata ity arthaḥ. *na. tasyāpi mano-bhāvenēti* vistaraḥ. *nātad* evam.
kasmāt. tasyāpi carama-cittasya *mano-bhāven'* āsrayatvenāvasthitatvāt. *anya-*
kāraṇa-vaikalayāt iti. paunarbhavika-karma-kleśa-kāraṇa-vaikalayāt. *nōttara-*
vijñāna-sambhūtir iti. *na* punarbhava-pratisamdhī-vijñānam ity abhiprāyaḥ.

¹ evavāc° CT, vāc° N. ² kārikā I, 17°. ³ °dhits° MSS.

idam iha vicāryate. uktam etad. āsray'āśrit'ālabhana-ṣaṭka-vyavasthānād
 aṣṭādaśa dhātavo bhavantīti. āśrita-ṣaṭkaṃ tāvad vyavasthāpyate. cakṣur-vijñāna-
 dhātur yāvan mano-vijñāna-dhātur iti. kim asy' āśrita-ṣaṭkasya yathāsamkhyam
 āsraya-ṣaṭkaṃ vyavasthāpyate. cakṣur-vijñāna-dhātor āsrayaś cakṣur-[Tib. 35^b]
 5 dhātur yāvan mano-vijñāna-dhātor mano-dhātur āsraya iti. om ity āha. yadā
 tarhi cakṣus tat-sabhāgaṃ bhavati. tat kasy' āsrayaḥ. na kasyacit. katham tar-
 hīdam uktaṃ. cakṣur-vijñāna-dhātoś cakṣur-dhātur āsraya ity-ādi. āsraya eva
 cakṣuḥ. yas tu kiṃcid-anāśrayas tat-sabhāgaṃ cakṣuḥ. tad api taj-jātiyatvāt ca-
 kṣur-dhātutvena vyavasthāpyata eva. evaṃ yāvat kāya-dhātur vaktavyaḥ. mano-
 10 dhātur api kiṃ mano-vijñāna-dhātor ev' āsrayaḥ. nēty āha. cakṣur-vijñāna-
 dhātv-ādīnānam api hi sa āsraya iṣyate. tathā hi vakṣyati.

caramasy' āsrayo 'tītaḥ. paṃcānam sahaś ca tair
 iti'. kiṃ tarhīdam uktaṃ.

ṣaṣṭh'āsraya-prasiddhy-astham dhātavo 'ṣṭādaśa smṛtā
 15 iti.² nānyeṣāṃ āsrayaḥ sa iti kṛtvā ṣaṣṭh'āsraya-prasiddhir na bhavati. ṣa-
 ṣṭhasyāpy ayam āsrayo bhavati sambhavataḥ. ālabhana-ṣaṭkaṃ api. cakṣur-
 vijñāna-dhātor ālabhanam rūpa-dhātur yāvan mano-vijñāna-dhātor dharmā-dh-
 ātur ālabhanam iti. tad idam vicāryate. kiṃ yathā cakṣur-vijñāna-dhātor
 yāvanti rūpāni ālabhanam. sa rūpa-dhātuḥ. evaṃ yāvat kāya-vijñāna-dhātor
 20 yāvanti spraṣṭavyāny ālabhanam. sa spraṣṭavya-dhātuḥ. evaṃ mano-vijñāna-
 dhātor yāvanto dharmā ālabhanam. sa dharmā-dhātur iti. atra Sthavira āha.
 sarva-dharma-svabhāvo dharmā-dhātur aṣṭādaśa-dhātu-svabhāva ity arthaḥ. ka-
 tham asy' adhyātmika-bāhya-dhātu-vyavasthā sidhyati. cakṣur-ādāyo hi dvādaś'
 adhyātmikā iṣyante. ṣaḍ bāhya iti. [Tib. 36^a] yadi hi te 'pi dharmā-dhātāv antar-
 25 bhāvyaeran sāmkyam prāpnoti. Sthavira āha. pāryāyikam eṣāṃ adhyātmika-
 bāhyatvam. vijñānānam āsrayas te cakṣur-ādāya ity adhyātmikaḥ. mano-vij-
 ñāna-viṣayatvāt tu bāhya iti. tad evaṃ nēcchanti Vaibhāṣikāḥ. sūtra-virodhāt.
 evaṃ hi sūtra uktaṃ. dharmā bhikṣo bāhyam āyatanam ekādaśabhir āyatanair
 asaṃgrhītam anidarśanam apratigham iti. tasmāt sapta-dravyako dharmā-dhātur
 30 eṣṭavyaḥ. avijñāpti-vedanā-samjñā-samskāra-skandh'ākāśa-pratisamkhyā-nirodhā-
 pratiṣamkhyā-nirodha-svabhāvatvāt. aparipūrṇas tarhi mano-vijñāna-dhātor ālam-
 bana-nirdeśaḥ. na ca cakṣur-vijñān'ādīnām aparipūrṇa ālabhana-nirdeśa iṣyate.
 asty etad evaṃ. kiṃ tu cakṣur-ādīnām ṣaṇṇām āsrayatvena nirdeśac cakṣur-vi-
 jñān'ādīnām c' āśritatvena rūp'ādīnām ca paṃcānam paṃca-vijñāna-kāy'ālamba-

¹ kārikā I, 44^{cd}. ² kārikā I, 17^{cd}.

na-nirdeśān na teṣāṃ mano-vijñāna-viṣayatve 'pi dharmā-dhātau prakṣepa iti
 varṇayanti.

(18) *samāsatas tu jñātavyaḥ sarva-saṃgraha*
 iti. āyatan'ādibhir api sarva-saṃgrahaḥ. na tu samāsataḥ. kiṃ tarhi. vi-
 starataḥ.¹ ayam tu deśanā-trayān niṣkṛṣya samāsata uktaḥ. *rūpa-skandhena* 5
 rūpa-skandhaḥ saṃgrhīto daśa cēndriyārtha-svabhāvāny āyatanāni dhātavaś ca.
 dharm'āyatanā-dhātv-eka-deśaś cāvijñāptiḥ. [Tib. 36^b] *mana-āyatanena* vijñāna-
 skandhaḥ. tad eva ca mana-āyatanam sapta-citta-dhātavaś ca saṃgrhītaḥ. *dharmā-*
dhātunā vedanā-samjñā-samskāra-skandhāḥ saṃgrhītaḥ dharm'āyatanam dharmā-
 dhātuś ca. avijñāptir iha dviḥ saṃgrhīta. *tad-yathā cakṣur-indriyam* iti. *cakṣur-* 10
indriyam vedan'ādi-skandha-śrotr'ādy-āyatanā-dhātu-nirodha-satya-mārga-satya-
 svabhāvena viyuktaṃ. ata etad uktaṃ. *cakṣur-indriyam rūpa-skandhena cakṣur-*
āyatanā-dhātubhyām duḥkha-samudaya-satyābhyām ca saṃgrhītam tat-svabhāvatvāt.
nānyāḥ skandh'ādibhis tad-bhāva-viyuktatvād iti. mahatā 'trālpakam saṃgrhītam.
 na tu mahad alpakena. katham iti. rūpa-skandho mahān sarva-rūpa-saṃgrāhaka- 15
 tvāt. cakṣur-indriyam alpakaṃ rūpa-skandhāika-deśatvāt. rūpa-skandhena cak-
 ṣur-indriyam saṃgrhītam. na tu cakṣur-indriyena rūpa-skandhaḥ. cakṣur-indriya-
 vyatirikta-rūpa-skandha-sadbhāvat. tad-yathā hasti-padena pakṣi-padam saṃgr-
 hītam. na tu pakṣi-padena hasti-padam saṃgrhītam. tadvat. samena tu samam
 anyonyam saṃgrhītam. tad-yathā cakṣur-indriyam cakṣur-āyatanena. cakṣur- 20
 āyatanam api cakṣur-indriyenēty ayam abhidharma-nayo veditavyaḥ. *yathā saṃ-*
graha-vastubhiḥ paśadām iti. catvāri *saṃgraha-vastūni*. dānam priya-vādītā
 artha-caryā samānārthatā ca. catasraḥ *paśadaḥ* bhikṣu-bhikṣuṇy-upāsakōpāsikāḥ.
 [Tib. 37^a] tais tāsāṃ saṃgrahaḥ. *sa tu kādācītkāḥ*. kādācid-bhavaḥ *kādācītkāḥ*.
 kādācid āsāṃ diyate priyam cōcyate. na ca saṃgraha iti. *sāṃketikāḥ* sāṃvya- 25
 vahārikāḥ. svabhāva-saṃgrahas tu pāramārthika ity uktaṃ.

(19^{ab}) *jāti-gocara-vijñāna-sāmānyād eka-dhātutā*

dvitve 'pi cakṣur-ādīnām

ity arthād etad uktaṃ bhavati. *jāty*-ādi-bhedād yathāsambhavam dhātu-bhe-
 da-vyavasthānam. na tv adhiṣṭhāna-bhedād iti. tatra cakṣur-dhātv-ādīnām 30
 anyonyam jāti-gocara-vijñāna-bhedo bhavati. rūpa-dhātv-ādīnām jāti-vijñāna-
 bhedaḥ. vijñāna-dhātūnām jāti-gocara-bhedaḥ. mano-vijñānasyāpi hi dharmā-
 dhātur asādhāraṇo gocaraḥ. *evaṃ śrotra-ghraṇayor api yojyam* iti. jāti-sāmān-
 yam ubhayoḥ śrotra-svabhāvatvāt. gocara-sāmānyam ubhayoḥ śabda-viṣayatvāt.

¹ 'raḥ MSS. but L & Tib.

vijñāna-sāmānyam ubhayor eka-śrotra-vijñān'āśrayatvāt. tasmād eka eva śrotra-dhātuḥ. evaṃ ghrāṇasyāpi yojyam.

(19^{ad}) kāryāntarābhavāt tarhi dvayānutpatti-prasaṅgaḥ syād ity ata āha.

śobhā'rtham tu dvayōdbhava

5 iti. *eka-cakṣuḥ-śrotrādhiṣṭhānāka-nāsikā'bila-sambhavān mahad vairūpyam syād* ity ekasya cakṣuḥ-śrotrādhiṣṭhānasya ekasya ca nāsikā'bilasya *sambhavān mahad vairūpyam syāt. nanu cōṣṭra-mārjārōlūka-prabhṛtinām cakṣur-ādi-dvayōdbhave* 'pi na bhavaty āśraya-śobhā. jāty-antarāpekṣayā [Tib. 37^b] na teṣām āśraya-śobhā. sva-jāty-apekṣayā tu yasya cakṣur-ādi-dvayam asti. tasya tasyām sva-
10 jātav āśraya-śobhā. yasya nāsti. tasya vairūpyam iti. adūṣyam etat. ācārya-Saṅghabhadras¹ tv asya sūtrasyārtham vivavre. *śobhā'rtham* ity ādhipatyārtham ity arthaḥ. ādhipatya-sampanno hi loke śobhatity apadiśyate. yeṣām cēndriyā-
nām amūny adhiṣṭhānāni. teṣām pariśuddha-darśana-śravaṇa-²ghrāṇāy' ādhipatya-
yam² syāt. na hi yathā dvābhyām cakṣurbhyām pariśuddham darśanam bhavati
15 tathāikena. evaṃ itarayor api. evaṃ cāśām indriyatvam hīyeta. tad-artham etad uktam syād iti. ³sphuṭopalabdhy-artham ity arthaḥ.³ ihāpi śakyam evaṃ vaktum. ekam eva parisphuṭopalabdhy-āśraya-bhūtam vistṛṇam karmaṇōtpādyā-
tām. kim āśraya-vicehdenēti. Vibhāṣayām⁴ tu likhitam etat pakṣa-dvayam. śobhā'rtham dvayōdbhava ity eko vyakty-artham ity apara iti⁵. alaṃ prasāṅgena.
20 nanu ca karma-vaśāt indriya-dvayōtpattiḥ. kim anyad evōcyate śobhā'rtham vyakty-artham cēti. karma-vaśād evātrēndriya-dvayōdbhava uktaḥ. katham iti. evaṃ vibhaktāvayav'āśrayeṇānādi-kālābhystaḥ śobhā'bhimānaḥ sattvānām pra-
vartate. atas tad-abhilāṣa-pūrvakeṇa sphuṭopalabdhy-abhilāṣa-pūrvakeṇa ca kar-
maṇā tad indriya-[Tib. 38^a] dvayam abhinirvartamānam śobhā'rtham vyakty-
25 artham cōdbhavatīty ucyate.

(20^{ab}) *rāśy-āya-dvāra-gotrārthāḥ skandh'āyatana-dhātava*

iti. yathākramam rāśiḥ āya-dvāram gotram cārtha eṣām. ta ime *rāśy-āya-dvāra-gotrārthāḥ*. ke. skandh'āyatana-dhātu-śabdāḥ. atha vā rāśy-āya-dvāra-gotra-śabdānam arthāḥ. ke. skandh'āyatana-dhātavaḥ. *sūtre vacanāt*. sūtre
30 *rāśy-arthaḥ skandhārtha* iti. rāśer yo 'rthaḥ. sa skandhasyārthaḥ. tam sū-
treṇa darśayati. *yat kimcid rūpam atitānāgata-pratyutpannam* iti vistaraḥ. *aikadhyam* iti. ekadhāvaikadhyam. *anityatā-niruddham* iti. anityatayā sam-

¹ cf. 順正理論三 (冬三 17^{b16} et seq.) ²...² °yayipatyam S, °nādyādho NCL; Tib. construction is different. ³...³ sparsōpalabdhy-arthaḥ NT, sparsōpalabderthaḥ (!) C, parsōpalabdhy-artham ity artha S, but L & Tib. ⁴ 大毘婆沙論第十三 (收一 55^{b12}). ⁵ °ti. ity ?

skṛta-lakṣaṇena *niruddham* ity arthaḥ. *anityatā*-grahaṇam anya-nirodha-nirāsār-
tham. paṃcavidho hi nirodham. lakṣaṇa-nirodhaḥ samāpatti-nirodha upapatti-
nirodhaḥ pratisamkhyā-nirodho 'pratisamkhyā-nirodhaś ca. tad yady atītam
rūpam niruddham ity eva¹ brūyāt. aviśeṣitatvāt samāpatti-nirodh'ādinām api
prasaṅgaḥ syāt. na ca tair atītārthatēsyate. samāpatti-nirodho hy anāgatanām
5 eva citta-caittānam. upapatti-nirodho 'py eṣām eva. pratisamkhyā-nirodhaḥ sā-
sravaṇām eva. apratisamkhyā-nirodho 'py anutpatti-dharmānam evānāgatanām.
tasmāl [Tib. 38^b] lakṣaṇa²-nirodha-grahaṇārtham idam *anityatā*-grahaṇam. *an-*
āgataṃ anutpannam iti. pratyutpannatām asaṃprāptam. *pratyutpannam utpan-*
nāniruddham iti. *utpannu*-grahaṇam anāgata-viśeṣārtham. *aniruddha*-graha-
10 ṇam atīta-viśeṣārtham. anāgataṃ yady apy aniruddham na tūtpannam. atī-
tam api yady apy utpannam na tv aniruddham iti. *ādhyātmikam svāsāmtānikam*³
iti. cakṣur-ādikam rūp'ādikam ca. *bāhyam anyad* iti. tad eva pārasāmtānikam
asattva-samkhyātam ca. *āyatana*⁴ vēti. ādhyātmikam cakṣur-ādi-paṃcakaṃ
sva-para-saṃtati-patitam. 15

dvādaś' adhyātmika

iti⁵ vacanāt. *bāhyam anyad* rūp'ādikam viśaya-paṃcakaṃ sva-para-saṃtati-pati-
tam. asattva-samkhyātam cāvijñaptiś ca. *bāhy'ayatana*-svabhāvam iti kṛtvā.
audārikam sapratigham iti. paramāṇu-saṃcaya-svabhāvam. *sūkṣmam apra-*
tigham. avijñapti-rūpam. *āpekṣikam vēti*. apekṣayā vā audārikam sūkṣmam ca
20 bhavati. tad-yathā likṣām apekṣya audārikī yūkā. yūkām apekṣya sūkṣmā likṣēti.
tad evaṃ sati sapratigham eva audārikam ca sūkṣmam bhavati. apratigham tu
sūkṣmam evāsamcitvatvāt. *āpekṣikatvād asiddham* iti. sāvā sūkṣmā likṣā vātāyana-
rajo 'pekṣya audārikī. sāvā ca audārikī yūkām apekṣya sūkṣmēti avyavasthitam
audārika-sūkṣmatvam pārāparavat. katham hi nāma. audārikam sūkṣmam
25 bhavati sūkṣmam ca audārikam iti. *na. apekṣā-bhedād* [Tib. 39^a] iti. ⁶apekṣayā
bhedo 'pekṣā-bhedāḥ.⁶ tasmān nāsiddham. *yad evāpekṣya audārikam na jātu*
tad apekṣya sūkṣmam. na kadācit tad evāpekṣyam ity artham. *pitṛ-putravād*
iti. tad-yathā Devadattasya putro Yajñadattaḥ. Yajñadattasya putro Viṣṇumitraḥ.
sa Yajñadatto Viṣṇumitram apekṣya pitā. Devadattam apekṣya putraḥ. na c'
30 āpekṣikatvād asya pitṛ-putra-bhāvo na sidhyati. apekṣā-bhedāt. na hi sa Yajñ-
adattas tam eva Viṣṇumitram apekṣya putraḥ. nāpi tam eva Devadattam apekṣya

¹ evaṃ MSS. & L; but de-tsam-ṣig. ² °smāt kṣ° MSS. but L & Tib. ³ svāsāmt° NT, om. C. ⁴ āyatanatā MSS. skye-mched-kyi sgo-nas. ⁵ kārikā I, 39^a. ⁶...⁶ apekṣā-bhedāpekṣ-
yābhedāḥ C, apekṣya-bhedā'pekṣya-bhedāḥ N, apekṣya-bhedā'pekṣyābhedāḥ T, apekṣa-bhedāpe-
khā-bhedāḥ S, but L & Tib.

pitēti. tadvat. *hīnaṃ kliṣṭaṃ* sadbhis tyaktam iti kṛtvā. *praṇītaṃ akliṣṭaṃ* kleśādūṣitatvāt. *dūram atitānāgataṃ* saṃtāna-pracyutatvāt tad-asamprāptatvāc ca. *antikam pratyutpannam* saṃtāna-saṃnihitatvāt. *evaṃ yāvad vijñānam* iti. yā kācid vedanā atitānāgata-pratyutpannā ādhyātmikī vā bahyā vā audārikī vā sūkṣmā
 5 yā vā dūre yā vā antike tāṃ sarvām aikadhyam abhisamkṣīpya vedanā-skandha iti saṃkhyāṃ gacchati. evaṃ yāvad vijñānam vaktavyam. yāvāt sarvām aikadhyam¹ abhisamkṣīpya vijñāna-skandha iti saṃkhyāṃ gacchatīti. atit'āditvam eṣaṃ vedan'ādīnāṃ yathā rūpasya. *ayaṃ tu viśeṣo* vedan'ādīnāṃ. *audārikam paṃcēndriy'āśrayam* vedan'ādi-catuṣkaṃ. amūrtatvāt svagatam audārikatvam [Tib. 39^b]
 10 nāsti. *sūkṣmam mānasam* āśrayasyāpy amūrtatvāt. *bhūmito* vēti. audārikam sūkṣmam ca vedan'ādikam. audārikī kāmāvacarī vedanā. sūkṣmā prathama-dhyāna-bhūmikā. audārikī prathama-dhyāna-bhūmikā. sūkṣmā dvitīya-dhyāna-bhūmikā. evaṃ yāvad audārikī ākimcany'āyatana-bhūmikā. sūkṣmā bhavāgra-bhūmikēti. yathā vedanā. evaṃ yāvad vijñānam vaktavyam. *Bhadanta* iti sthaviraḥ. kaścīt
 15 Sautrāntikas tan-nāmā vā. Bhagavadviśeṣas tv āha. sthavira-Dharmatrāto 'sāv iti. atra vyaṃ brūmaḥ. yadi Dharmatrāto 'titānāgatāstitva-vādī. sa iti na Sautrāntiko na Dārṣṭāntika ity arthaḥ. tathā hi vakṣyati. bhāvānyatviko² bhadanta-Dharmatrātaḥ. sa kil'āha. dharmasyādhrvasu pravartamānasya bhāvānyathātvaṃ bhavati na dravyasyānyathātvaṃ iti.³ Sautrāntika-darśanāvalambī cāyam Bhadanta Vibhāṣāyāṃ likhitaḥ. Bhadanta⁴ ahēty-evam-ādi. bhadanta-Dharmatrāto 'pi sva-nāmnāiva Vibhāṣāyāṃ likhitaḥ. bhadanta-Dharmatrāto ahēty-evam-ādi. tena lakṣyate bhadanta-Dharmatrātād anyo 'yaṃ Sautrāntikaḥ kaścīt sthaviro bhikṣur iti. *paṃcēndriya-grāhyam* iti rūp'ādi-paṃcakaṃ. *sūkṣmam anyac* cakṣur-ādi-paṃcakaṃ. avijñaptiś ca. *manāpam* iti. mana āpnotīti manaāpam
 20 manojñam ity arthaḥ. punaḥ-saṃdhi-karaṇam cātra draṣṭavyam. pūrvatrāsiddham iti⁵ iṣad-arthena nā-parigrahāt kiṃcit siddham ity eka-savarṇa-dīrghatvaṃ. *dūram adṛśya-deśam* iti. ādhāra-deśam āśray'adhāra-[Tib. 40^a] deśam cādhi-kṛtīya. draṣṭuṃ śakyo dṛśyaḥ. dṛśyo deśo 'syēti *dṛśya-deśam* dṛśy'adhāra-deśam. dṛśy'āśray'adhāra-deśam vā. tad-yathā kuṇḍe badaram. cakṣur-ādi vā. tad *antikam*.
 30 adṛśya-deśam tu tad-viparītaṃ dūram. dūram adṛśyam iti nōktaṃ. āsannam api hi kiṃcid atisūkṣmatvān na dṛśyate. na ca tad dūram iṣyate. dṛśya-deśatvāt. kim-artham punar evaṃ Bhadantaena vyākhyāyate. *atit'ādīnāṃ sva-śabdenābhīhitatvāt*. anyathā hi punar-ukta-doṣaḥ syāt. *dūrāntikatvam tu teṣāṃ āśraya-*

¹ ek° MSS. ² Ex conj. from Tib. dños-po gñan-ñid-du hgyur-ba; °nyadhiko NTS, °nyathaiko C, °nyathātvaṃ L. ³ 論二十 3rd. ⁴ °nt CT, om. N. ⁵ Pāṇini 8, 2, 1.

vasād iti. *teṣāṃ* vedan'ādīnāṃ amūrtatvenādeśa-sthatvāt tasmād evaṃ vaktavyam. dūre adṛśyamān'āśrayā vedan'ādayaḥ. antike dṛśyamān'āśrayā iti. *audārika-sūkṣmatvam pūrvavad* iti. audārikam paṃcēndriy'āśrayam. sūkṣmam mānasam iti.

citta-caittānām āyam utpattim *tanvantīty āyatanāni*. dvayam pratītya vijñānasyōtpattir iti sarveṣāṃ āyatanatva-siddhiḥ.

ekasmīn āśraye saṃtāne vēti. āśraye samudāya-lakṣaṇe śarīre. *saṃtāne vā* citt'ādīnāṃ pravāha-lakṣaṇe. *svasyā jāteḥ*. kim. ākarā iti prakṛtam. *sabhāga-heturvāt*. pūrvōtpannam cakṣuḥ paścimasya sabhāga-hetur ity ākaro dhātuḥ. yato hi *suvarṇ'ādy*-utpattiḥ. te teṣāṃ ākarāḥ. *asamskṛtam na dhātuḥ syāt*. na hy *asamskṛtam* asamskṛtasyānyasya vā sabhāga-hetuḥ. [Tib. 40^b] *citta-caittānām tarhīti*. kim. ākarā iti prakṛtam. dvayam pratītya vijñānasyōtpattir iti sarva-dhātavo vijñānasya sa-saṃprayogasya pratyayo 'vaśyam ālambanam adhipatiś cēty ākarāḥ.

rāśi-pudgalavad iti. prajñapti-santaḥ skandhāḥ. rāśi-śabda-vācyatvāt. dhānyā-rāśivat. pudgalavad vā. sa hi prajñapti-san pudgalaḥ rūp'ādi-prajñapti-kāraṇa-nirapekṣāgrhyamāṇa¹-svabhāvatvāt dhānyā-rāśivat. *kārya-bhārōdvahanārtha* iti. kāryam eva bhāraḥ kārya-bhāraḥ. tad uhyate tenēti udvahanam. kārya-bhārasyōdvahanam kārya-bhārōdvahanam. *śarīra-pradeśaḥ sa loke skandha ity ucyate*. anenāpi kārya-bhāra uhyate nāma-rūpa-pratyayaṃ ṣaḍ-āyatanam ity-ādivacanāt. tasmāt skandha iva skandha ity aupacārika-śabdaḥ. *pracchedārtho vā*. avadhy-artho vēty arthaḥ. rūpa-pracchedo yāvad vijñāna-praccheda iti. *tad etad*
 20 *utsūtram* iti. *tad etad* ubhayaṃ kārya-bhārōdvahanārthaḥ pracchedārthaś cēti. utkrāntam sūtrād *utsūtram*. *sūtram hīti* vistareṇa tat pratipādayati. *pratyekam* iti vistaraḥ. katham ity āha. *sarvam etad atit'ādi-rūpam ekaśaḥ* ekāikam rūpa-skandha iti. samudāyena² samudāyi-dravyam uktaṃ. teṣāṃ hy atit'ādīnāṃ rūpāṅnām sa rāśir ity abhiprāyaḥ. sūtre 'py evam evōktaṃ. pṛthivī-[Tib. 41^a] dhātuḥ
 25 katamaḥ. keśā romāṇīti vistaraḥ. ekāikam keś'ādi-dravyam pṛthivī-dhātur iti vijñāyate. ayam ca parihāraḥ kārya-bhārōdvahanārtha-pracchedārtha-pakṣayor api śakyate vaktum. *na śakyam evam* iti vistaraḥ. *aikadhyam abhisamkṣīpyēti* vacanātirekāt. ekāikam rūpa-skandha iti na śakyate vijñātum. yadi hy evam artho 'bhaviṣyat. tat sarvam rūpa-skandha ity evāvakṣyat. nārtham aikadhyam abhisamkṣīpyēti vacanena. *tasmād rāśivad eva skandhāḥ prajñapti-santa* iti sthāpanā-pakṣa Ācāryasya. dravya-sad-rūpa-pratipattis tu skandha-nirdeśe tat-samudāyitvād ity avagantavyam. *rūpiṇy apīti* vistaraḥ. rūpi-grahaṇam arūpi-viśeṣanārtham. arūpi hi mana-āyatanam asaṃhatam api kāraṇa-bhāvam bibharti. *rūpiṇy apī*

¹ °kṣyāgrhy MSS. ² °day° CN.

caḥsur-ādīni āyatanāni samuditāny eva citta-caitt'āya-dvāratāṃ gacchanti nāsamu-
 ditānīti. samudāya-lakṣaṇatvāt skandhavat prajñapti-santi syuḥ. samcit'āśray'a-
 lambanā hi pañca-vijñāna-kāyā iti. na. ekaśaḥ samagrāṇāṃ kāraṇa-bhāvād iti.
 nātad evaṃ. kasmāt. ekaśaḥ pratyekam samagrāṇāṃ samuditānāṃ kāraṇatvāt.
 5 yasmād bahūnām eṣāṃ cakur-ādi-paramānūnām parasparam apekṣyamānānām¹
 ekākāśaḥ kāraṇa-bhāvaḥ. na tv asamhatānām. tad-yathā dārv-ākaraṇe bahū-
 nām ākraṣṭṛnām² [Tib. 41^b] pratyekam asāmarthyam. samuditānām tu paras-
 param apekṣyamānānām sāmartyam. yathā vā keśaḥ pṛthak-pṛthag avasthitā
 na samarthās taimirika-caḥsur-vijñāna-karaṇe. samuditās tv asamyuktā api sam-
 10 arthāḥ. tadvac caḥsur-ādīndriya-paramāṇavo rūp'ādi-ṣaya-paramāṇavaś ca cak-
 sur-ādi-vijñānōtpādane pratyekam asamarthāḥ. samuditās tu samarthāḥ. śaktir
 hi bhāvanām tādrśy avagantavyā. ṣaya-sahakāritvād vēti. yadi bahūnām āya-
 dvāra-bhāva iti samudāy'āyatanatvam syān na dravy'āyatanatvam. indriya-ṣaya-
 paramānūnām samuditānām āya-dvāra-bhāva iti tat samudāy'āyatanatvam syāt. na
 15 pṛthag-āyatanatvam syāt. iṣyate ca pṛthag-āyatanatvam dvādaś'āyatanānīti sūtrāt.
 sādhanam cātrōpatiṣṭhate. ye sahakāriṇaḥ. na taiḥ saha samudāy'ātmak'āya-
 tana-bhūtās³ caḥsur-āyatana-samudāya-dravya-paramāṇavaḥ. caḥsur-vijñāna-kā-
 raṇatvāt. caḥsur-āyatana-rūp'āyatana-samudāya-dravya-paramāṇuvāt. yathā caḥsur-
 āyatana-samudāya-dravya-paramāṇavaḥ. evaṃ yāvat kāy'āyatana-samudāya-drav-
 20 ya-paramāṇavo yojyāḥ. Vibhāṣāyām tūcyata iti. anenāpi prajñapti-santaḥ skandhā
 iti vyācaṣṭe. ayaṃ tu viśeṣaḥ. adravya⁴-santo 'pi te tatrōpacāreṇa pradarśyanta
 iti. viśeṣārthas tu-śabdaḥ. skandha-prajñaptim apekṣate iti. skandha iti pra-
 jñaptim apekṣate. rāsir iti prajñaptim [Tib. 42^a] apekṣata ity arthaḥ. param-
 ānūr ekasya dhātor iti. daśānām caḥsur-ādīnām rūpiṇām dhātūnām anyatamasya
 25 pradeśaḥ. evam āyatanānām eṣāṃ evānyatamasya rūpa-skandhasya ca pradeśaḥ.
 kasmāt. na hi prajñaptāv apekṣitāyām⁵ pradeśini pravṛttaḥ⁶ śabdaḥ pradeśe vyava-
 sthāpyate. atha nāpekṣate.⁷ kim. skandha-prajñaptim ity adhikṛtam. sa āha.
 paramānūr eko dhātur iti vistaraḥ. sa ekākas teṣāṃ āyatana-dhātūnām yo
 'nyatama ukto rūpa-skandhaś ca. bhavati hi pradeśe 'pi pradeśivad upacāra iti.
 30 pradeśe 'pi paramāṇau anyatama-rūp'āyatana-dhātuvād rūpa-skandhavac cōpacāraḥ.
 tatra tasyēvēti vatiḥ. yathā paṭāka-deśe dagdhe paṭo dagdha iti. yathā paṭa-śabdaḥ
 samudāye pravṛttaḥ. pradeśe 'py upacaryate paṭāka-deśe. tadvat skandha-śabdo

¹ kṣam° CT, om. N; cf. l. 8. ² °ṣṇān° C, °ṣṭan° T, om. N, °ṣṭān° S. hdren-par byed-pa
³ °tāc MSS. but L. ⁴ °ṣo dr° MSS. but L & Tib. ⁵ °jñapti-ap° C, °jñapti-anap° N, °jñam-
 pnanap° T; btags-pa yin-par lta-ba-la. ⁶ vṛ° MSS. but L. ⁷ athānap° MSS. but L.

'tī'ādi-rūpa-samudāye pravṛttaḥ.¹ pradeśe 'pi paramāṇav upacaryata iti. skandhā
 eva prajñapti-santo n'āyatana-dhātava iti. rūp'ādīnām skandhā iti kṛtvā. yadā tu
 rūpāny eva skandhā iti samāsaḥ. tadā dravya-santaḥ skandhā ity abhiprāyaḥ.

idam iha vicāryate. kim atra kāraṇam yad indriya-paramānūnām ṣaya-
 paramānūnām ca vijñānōtpattaye tulye 'py anyonya-sāpekṣatve na dvayanām
 5 eṣāṃ kevalēndriya-paramāṇuvād ek'āyatanatvam vyavasthāpyate. yasmāc [Tib.
 42^b] caḥsur-indriy'ādi-paramāṇavaḥ sarve sva-vijñānōtpattau sādharāṇāni kāraṇāni
 bhavanti. na tu tathā ṣaya-paramāṇavaḥ. tathā hi caḥsur-indriya-paramāṇavo
 nīla-ṣaya-vijñānōtpattāv api kāraṇam bhavanti. pī'ādi-vijñānōtpattāv api.
 nīla-ṣaya-paramāṇavas tu sva-vijñānōtpattāv eva kāraṇam bhavanti. na pī'ādi-
 10 vijñānōtpattau. ity ataś caḥsur-indriya-paramāṇubhis tad-ṣaya-paramānūnām
 atulya-vartivāt. pṛthak-sthānavasthitatvāt. na caḥsur-rūpa-paramānūnām ek'āya-
 tanatva-vyavasthānatvam yujyate. evaṃ yāvat kāyēndriya-spraṣṭavya-paramānū-
 nām ek'āyatanatva-vyavasthānam na yujyata iti vaktavyam.

(20^{ad}) mohēndriya-ruci-traidhād

iti. sammoha-prajñā'dhimokṣa²-traidhād ity arthaḥ. trayāḥ prakāras traidham
 iti. tri-dhāva traidham iti svārthe 'ṇ-pratyaya ity eke. tri-dhā-bhāvas traidham
 iti bhāve 'ṇ-pratyaya ity apare. mohēndriya-rucinām traidham. tasmād iti.
 piṇḍ'ātma-grahaṇata iti. keci caittān piṇḍato grhītvā tān ev' ātmato grhṇanti.
 piṇḍa-grāhe saty ātma-grāha-pravṛtteḥ. teṣāṃ skandha-deśanā. tasyām hi vedanā-
 20 samjñā-samskāra-bhedena tri-dhā caittā deśitāḥ. nāyam ekaḥ piṇḍaś caitta-viśeṣā
 ihēty ātma-grāhaḥ pratipakṣito bhavati. atha vā piṇḍa-rūpo 'yam ātma-bhāvaḥ.
 sa c' ātmā vedayitā samjñātā cetayitēti kecit sammūḍhaḥ. teṣāṃ skandha-deśanā.
 nāyam ātma-rūpaḥ piṇḍaś caitta ihēme vedanā-[Tib. 43^a] samjñā-samskārah
 pravartante ity ātma-grāhaḥ pratipakṣito bhavati. kecid rūpa evēti. piṇḍ'ātma-
 25 grahaṇataḥ sammūḍhā ity adhikṛtam. teṣāṃ āyatana-deśanā. tasyām hi rūpaṃ
 caḥsur-ādi-bhedena bahudhā vibhaktam. caittās tv 'aikadhyam eva³ dharm'āya-
 tanatvena cittam ca mana-āyatanatvenēti. kecid rūpa-cittayor iti. sammūḍhāḥ
 piṇḍ'ātma-grahaṇata ity adhikṛtam eva. teṣāṃ dhātu-deśanā. tasyām hi rūpaṃ
 caḥsur-ādi-bhedena bahudhā vibhaktam. cittam caḥsur-vijñān'ādi-dhātu-bhedena.
 30 na tu caittā dharmā-dhātutvenāva deśitatvād iti. tayā rūpa-citta-piṇḍa-grāha-
 sammohaḥ pratipakṣito bhavati.

indriyāṇy apīti vistaraḥ. tri-vidhaḥ pudgalaḥ tikṣṇa-madhya-mrdu-indriyat-
 vāt. atha vā tri-vidhaḥ pudgalaḥ udghaṭita-jño vipaṃcita-jñāḥ pada-parama itī.

¹ vṛ° MSS. but L. ² °kṣya MSS. ³ ...³ °kavāva CT, °kayāva N.

tatra tikṣṇēndriyāṇaṃ skandha-deśanā. te hi tikṣṇēndriyatvāt skandha-bhedenāiva
 āyatana-dhātu-bhedam pratipattum śaknuvanti. yathōktaṃ yad bhikṣo na¹ tvam
 sa te dharmah² prahātavya iti. ājñātaṃ bhagavann ity āha. yathā katham asya
 bhikṣo samkṣiptenōktasyārtham ājānāsi. rūpaṃ bhadanta nāhaṃ. sa me dharmah
 5 prahātavya iti vistarahaḥ. madhyēndriyāṇaṃ āyatana-deśanā. te hi madhyēndri-
 yatvān [Tib. 43^b] madhyenāiva nātivistīrṇen' āyatana-prabhedena dhātu-prabhedam
 pratipattum śaknuvanti. na tu samkṣiptena skandha-prabhedena. mṛdv-indri-
 yāṇaṃ dhātu-deśanā. te hi mṛdv-indriyatvāt nāvibhaktam sva-buddhi-sāmar-
 thyena pratipattum śaknuvanti.

10 *rucir api tri-vidhēti.* pūrvābhyāsa-yogād ruceṣu traividhyaṃ. atha vā śama-
 tha-caritānāṃ samkṣiptā ruciḥ. śamatha-vipaśyanā-caritānāṃ madhyā ruciḥ. vi-
 paśyanā-caritānāṃ vistīrṇā rucir iti.

(21) *kim punaḥ kāraṇam* iti vistarahaḥ. nanu ca kāraṇam uktaṃ piṇḍ'ātma-
 grahaṇataś caitta-sammūḍhānāṃ skandha-deśanēti. satyam uktaṃ. caittas teṣāṃ
 15 vibhaktā iti. *vedanā-samjñe* eva³ tu saṃskāra-skandhāt *prthak skandhī-kṛtaḥ*. na
 punar anya iti kim atra kāraṇam. *kāmādhyavasānam* iti vistarahaḥ. kameṣu ca
drṣṭiṣu cābhiśvaṅgaḥ. tayor vivāda-mūlayor adhyavasānāyor *vedanā-samjñe*
yathākramam pradhāna-hetur iti. pradhāna-grahaṇād avidy'ādayo 'pradhāna-
 hetava ity arthata uktaṃ bhavati. *vedan'āsvāda-vaśād dhi kāmān abhiśvajante*
 20 *grhiṇaḥ. viparita-samjñā-vaśāc ca drṣṭiḥ.* kim. abhiśvajanta ity adhikṛtaṃ.
 adharme dharmā-samjñino dharme cādharma-samjñino 'nātm'ādiṣu c' ātma-
 samjñinas tās tādrṣiḥ śīla-vrata-parāmarś'ādir abhiśvajante. ke te. prāyeṇa
 pravrajitāḥ. *vedanā-grāddho hēti* [Tib. 44^a] vistarahaḥ. vedan'āsaktaś caturbhir
 viparyāsair *viparyastaḥ saṃsāre janma-paramparāṃ karoti krama-kāraṇād* iti.
 25 catvāri kāraṇāni skandhānukrame *vakṣyamte.*

yathaudārika-samkleśa-bhājan'ādy-artha-dhātuta
 iti.⁴ rūpaṃ hi sapratighatvāt sarvaudārikam. arūpiṇāṃ vedanā pracāraud-
 ārikatayā. tathā hi vyapadiśanti. haste me vedanā pāde me vedanēti. dvābh-
 yām audārikatarā samjñā. vijñānāt saṃskārā ity ato yathaudārikam tat pūrvam
 30 uktaṃ ity prathamam kāraṇam. atha vā 'nādimati saṃsāre strī-puruṣā anyonyam
 rūpābhirāmāḥ. te ca vedan'āsvāda-gardhāt. tad-gardhaḥ samjñā-viparyāsāt. tad-
 viparyāsaḥ kleśaiḥ. cittam ca tat-samkliṣṭam iti yathāsamkleśam krama iti dvitī-
 yam. bhājan'ādy-arthena vā bhājana-bhojana-vyamjana-pakṛ⁵-bhokṛ-bhūta hi

¹ ma CN. ² rma MSS. om. Tib. ³ evam C. ⁴ kārikā I, 22^{ed}. ⁵ kartṛ NCS, but L & Tib. byan-po.

rūp'ādayaḥ skandhā iti tṛtīyam. dhātuto vā kāma-guṇa-rūpa-prabhāvito hi kāma-
 dhātuḥ. vedanā-prabhāvitāni dhyānāni. samjñā-prabhāvitās traya arūpyaḥ.
 saṃskāra-mātra-prabhāvitam bhavāgram. etā vijñāna-sthitayas tāsu ca pratiṣ-
 ṭhitam vijñānam iti kṣetra-bija-saṃdarśanārthaḥ skandhānukrama iti caturtham
 5 kāraṇam. atha eva ca krama-kāraṇāt vedanā-samjñe [Tib. 44^b] *prthak skandhī-*
kṛte. yata ete audārikatare samkleśānukrama-hetū bhojana-vyamjana¹-bhūte
tat-prabhāvitam ca dhātu-dvayam iti².

(22^{ab}) *na tāvad eṣv evāntar-netum śakyate arthāyogād* iti. rūpaṇ'āder arthasyā-
 yogād asaṃbhavāt. rūpa-svabhāvam yāvad vijñāna-svabhāvam iti vā na śakyam
 eṣv eva paṃca-skandheṣv antar-netum. a-tat-svabhāvāt. *na cāpi ṣaṣṭhaḥ skan-*
dho vaktum śakyate. kutaḥ. arthāyogāt. atit'ādy-arthāyogād ity arthaḥ. nanu ca
 bahutvād asaṃskṛtānāṃ *asaṃskṛta-skandho* 'nyo yoksyate. kim atit'ādy-arthenēti.
 etac cāyuktam asaṃskṛtānāṃ deśa-saṃnikarśābhāvenābhisamkṣepāyogāt. *samkle-*
śa-vastu-jñāpanārtham iti vistarahaḥ. na samkleśa-vastv anāsravatvāt. na *vyava-*
dāna-vastv asaṃskṛtatvāt. vyavadāna-hetur hi vyavadāna-vastv ity abhiprāyaḥ.
 15 atha vā rūpa-skandha ity ukte yāvad vijñāna-skandha ity ukte samkleśa-vastu
 vyavadāna-vastu ca rūpa-skandho yāvad vijñāna-skandha ity vijñāyate. na tv a-
 saṃskṛta-skandha ity ukte samkleśa-vyavadāna-vastu vijñāyata iti na sambhavati
 asaṃskṛta-skandha iti. *teṣāṃ dhātū-āyataneṣv apy eṣa prasāṅga* iti. *teṣāṃ* evam-
 vādināṃ yathā *ghaṭōparamo na ghaṭaḥ.* evam dhātūparamo na dhātuḥ. āyatanō-
 20 paramo n' āyatanam iti dharmā-dhātū-āyatanāyor apy asaṃskṛtaṃ na vyavasthāpi-
 tam syāt. sarva-dharma-saṃgrahaś ca dhātū-āyataneṣv abhipreta ity ayuktam etat.

(22^{cd}) *uktaḥ skandhānām* [Tib. 45^a] *anyāḥ prakāraḥ.*

kramaḥ punar

ity *anya-prakāra*-vacanāpekṣaḥ *punaḥ*-śabdōpanyāsa iti darśayati. *sarvaudā-*
rikam iti. *sarvebhyo* vedan'ādibhya *audārikam* rūpaṃ. sanidarśana-sapratigh-
 atv'ādi-yogāt. *arūpiṇāṃ* vedan'ādināṃ. nirdhāraṇe ṣaṣṭhī. *vedanā audārikī pra-*
cāraudārikatayā samudācāraudārikatayēty arthaḥ. *dvābhyām* saṃskāra-vijñānā-
 bhyām *audārikī samjñā.* nimitta-*paricchedena su-jñātavāt. vijñānāt saṃskāra*
audārikāḥ sukhī syām na duḥkhī syām ity abhisamkāra³-lakṣaṇatvāt. *vijñānam*
 30 *tu sarva-sūkṣmam* upalabdhi-mātra-lakṣaṇatvāt. *yathaudārikam* ca vineyānām
 artha-pratipādanam nyāyāyam iti evam skandhānukramaḥ. *te ca vedan'āsvāda-*
gardhāt. te ca strī-puruṣā *vedan'āsvāda*-sakter *anyonyam rūpābhirāmā* bhavanti.
tad-gardha iti. vedanā-gardhaḥ. *samjñā-viparyāsād* iti. nity'ādikan nimittōd-

¹ om. CT. ² 論—17^{b5}—18^{a7}. ³ skaraṇa C, skaraṇa T.

grahaṇāt. sukḥā 'pi hi vedanā saṃskāra-vipariṇāma-duḥkhatayā duḥkhā. *bhājana-bhojanam* iti vistaraḥ. rūpaṃ bhājana-bhūtaṃ vedan'āśrayatvāt. vedanā bhojana-bhūtā asvādyatvāt. samjñā *vyamjana*-bhūtā vedanāṃ tan-nimittōdgrahaṇena vyamjayatīti kṛtvā. samjñā-vaśena vā vedanā rocata iti kṛtvā vyamjana-bhūtā samjñā. 'cetanā *pakti*¹-bhūtā vipāka-vedanāṃ abhisamskṛtya upanayanāt. [Tib. 45^b] vijñānaṃ *bhoktr*-bhūtaṃ tad-anugrahād iti. bhājan'ādy-arthena vā 'nukramaḥ. *dhātuto vēti* vistaraḥ. *kāma-guṇā* eva *rūpāṇi*. taiḥ *prabhāvitaiḥ* prakarṣitaiḥ² *kāma-dhātuḥ*. *vedanā-prabhāvitāni dhyānāni*. saumanasya-sukhēndriya-prabhāvitam prathamam dhyānam. saumanasyēndriya-prabhāvitam dvitīyam. sukhēndriya-prabhāvitam tṛtīyam. upekṣēndriya-parisuddhi-prabhāvitam caturtham dhyānam. *samjñā-prabhāvitās traya ārūpyāḥ*. ākāśa-samjñā-prabhāvitam ākāś'ānamty'āyatanam. vijñāna-samjñā-prabhāvitam vijñān'ānamty'āyatanam. ākimcanya-samjñā-prabhāvitam ākimcany'āyatanam. *saṃskāra-mātra-prabhāvitam bhavāgram*. tatra hi cetanā aśitīm kalpa-sahasraṇy āyur akṣipati. vijñānaṃ kas-
māt sarveṣāṃ paścād uktam ity ata āha *etā vijñāna-sthitaya* iti vistaraḥ. catasro vijñāna-sthitayaḥ.³ rūpōpagā vijñāna-sthitīḥ kāma-dhātuḥ. vedanōpagā catvāri dhyānāni. samjñōpagā⁴ traya ārūpyāḥ. saṃskārōpagā bhavāgram. *tāsu catarṣu vijñāna-sthitiṣu pratiṣṭhitam vijñānam* tad-aśritatvāt sarva⁵-paścād uktam. *ity evam kṣetra-bija-saṃdarśanārthaiḥ skandhānukrama* ukto bhavati. *ata eva ca paṃca skandhā nālpīyāṃso na bhūyāṃsa* iti. yathaudārik'ādibhiḥ kāraṇair nālpīyāṃso na bhūyāṃsa ity arthaḥ.

(23) *paṃca vartamāna-viśayatvāt pūrvam uktāni* ti. yaṇi [Tib. 46^a] vartamāna-viśayāni. tāni parisphuṭa-viśayāni. parisphuṭa-viśayāni ca sugamānīti pūrvam uktāni. vartamāna-viśayāni ca pūrva-vṛttīni bhavanti evam ca pūrvam uktāni. *manas tv aniyata-viśayam* ity ākula-viśayitvāt asugamam. paścād-vṛtti ca prāyeṇa. katham ity āha. *kiṃcid vartamāna-viśayam kiṃcid yāvat try-adhvānadhva-viśayam* iti. *yāvac*-chabdena kiṃcid atīta-viśayam kiṃcid anāgata-viśayam kiṃcit try-adhva-viśayam. sarva-dharmā anātmanā ity yathā. kiṃcid anadhva-viśayam asaṃskṛta-viśayam ity arthaḥ. evam aniyata-viśayam manaḥ. tathā ca na tat sugamam ity paścād uktam. sugamam hi loke pūrvam upadiśyamānam dṛśyate.

bhautikārthāc catuṣṭayam

ity cakṣur-ādi-catuṣṭayam rūp'ādy-upādāya-rūpa-viśayam. tasmāt. tat kāyāt pūrvam uktam. *kāyasya tv aniyato viśayah*. *kadācid bhūtāni kadācid bhautikam*

1. . . . 1 vedanā kartṛ MSS. but L & Tib. sems. . . byan-po. che-ba. 3 論八 10^a. 4 °gās MSS. 5 rvaṃ NT.

2 °kurvitaḥ MSS. but & Tib. śas-

yadi vyavaccheda-grahaṇam. *kadācid ubhayam yady avyavaccheda-grahaṇam. śeṣam punar itarasmād yathāyogam dūr'āsūtara-vṛtīyā pūrvam uktam* iti. *śeṣam cakṣur-ādi*. tad *itarasmāt* saṃbhavato *dūr'āsūtara-vṛtīyā dūra-vṛtīyā dūrātara-vṛtīyā āsūtara-vṛtīyēti vibhajya dvayam dvayāt*. ekam cākaśmāt punar ekam¹ cākaśmād ity yoḥ ity arthaḥ. katham ity āha. *cakṣuḥ-śrotram hi dūra-viśayam tat pūrvam uktam dvayāt ghrāṇa-jihvātaḥ. tayor api cakṣuḥ-śrotrayoḥ* [Tib. 46^b] *cakṣuḥ dūrātara vṛtīyā. paśyato 'pi dūrān nadīm tac-chabdāśravaṇāt. atas tat pūrvam uktam ity vartate. cakṣuḥ śrotrāt pūrvam uktam. tayor āsūtara-vṛtīyā ity. tayor ghrāṇa-jihvayor ghrāṇam pūrvam uktam jihvāyāḥ. katham ity āha. aprāptasyāiva jihvām bhojyasya gandha-grahaṇād* iti.

idam iha vicāryate. ghrāṇa-jihve prāpta-viśaya-grāhīnyau. katham. bhojyastho gandhaḥ tena ghrāṇena grhyate. na tv abhojya²-stho³ grhyate. vāyos tu gandhāntaram udbhavati bhojyāvayavena vā sūkṣmeṇa saḥ'āgato gandho grhyate. nirucchvāsasya gandhāgrahaṇāt. na tarhīdam vaktavyam. aprāptasyāiva jihvām bhojyasya gandha-grahaṇād iti. yat tat piṇḍa-rūpaṃ bhojyam. taj jihvām aprāptam ity abhisamdhāya-vacanād adoṣaḥ. evam hy āsūtara-vṛtī ghrāṇam yad bhojyāvayava-sah'āgatam api gandham jighrati. *jihvā* tu bhojyāvayava-sah'āgatam rasam n' āsvādayati. piṇḍa⁴-bhojya-sah'āgatam eva tu rasam āsvādayatīti na s' āsūtara-vṛtī ity avagantavyam.

(24) *katham viśeṣaṇārtham* iti pratipādayann āha. *yathā gamyeta pratyekam* iti vistaraḥ. *yathā vijñāyeta ekākaśa eṣāṃ dasānām āyatanatvam* cakṣur-ādīnām paṃcānām viśayitvena. rūp'ādīnām ca paṃcānām viśayatvena *vyavasthānāt*. na *samastānām* āyatanatvam rūp'āyatanam ity ekam evēti. tathā ca parasparato viśeṣaṇam na syāt. yadi viśeṣaṇārtham nāmāntarāny ucyante navānām cakṣur-āyatanasya yāvat kāy'āyatanasya śabd'āyatanasya yāvat spraṣṭavy'āyatanasyēti. rūp'āyatanasyāpi kasmān nāmāntaram nocyate. [Tib. 47^a] ata āha. *cakṣur-ādibhiḥ ca viśeṣitair yan na cakṣur-ādi-samjñakam rūpaṃ ca. tad rūp'āyatanam jñāsyata ity asya nāmāntaram nocyate*. tad-yathā sarvasu goṣv amkitāsu ya gaur nāmkitā⁵. tasyā anamkanam evāṃkanam bhavati. tadvat. *prādhānyād* iti tribhiḥ kāraṇai rūp'āyatanasya prādhānyam. *pāny-ādi-saṃsparśair* bādhanā-lakṣaṇād *rūpaṇāt*. idam ihāmutrēti *deśa-nidarśanā-rūpaṇāt*. idam eva rūpaṃ ity loka-pratitātvaḥ ca. *viśeṣaṇārtham evākam*⁶ *dharm'āyatanam uktam* iti. katham viśeṣaṇārtham. yathā gamyeta pratyekam eṣāṃ⁷ dvādaśānām āyatanatvam viśayi-viśayatvena vya-

1 aik° MSS. 2 bhaujya MSS. 3 sthā NT. 4 piṇḍam CN. 5 amk° N, atk° T.

6 ekākam MSS. but L & Tib. 7 aiṣ° MSS.

vasthānāt na samastānām iti. cakṣur-ādibhiś ca viśeṣitair yan na cakṣur-ādi-samjñakam dharmaś ca. tad dharm'āyatanam jñāsyata iti tasya nāmāntaram nocyate. *vedan'ādīnām* ity ādi-śabdena samjñā-samskārāvijñāpty-asamskrānām grahaṇam. *viṃśati-prakāratvenē* ti.

5 rūpam dvidhā viṃśatidhēti¹

vacanāt. *cakṣus-traya-gocaratvāc* ca. *māmsa-cakṣur* asmad-ādīnām. *divyaṃ* cakṣur devānām. *āryam prajñā-cakṣur* āryāṇām anāsravam jñānam satya-catuṣ-ṭay'ālanam. ato rūpam eva cakṣus-traya-gocarām. na cakṣur-ādayaḥ. tasmāt. tad eva rūp'āyatanam uktaṃ nānyāni.

10 (25) *yeṣāṃ vāk-svabhāvam buddha-vacanam* iti. yeṣāṃ Sautrāntikānām [Tib. 47^b] vāg-vijñāpti-svabhāvam. teṣāṃ tāni rūpa-skandha-samgr̥hitāni. śabd'āyatanasya rūpa-skandha-samgr̥hitatvāt. *yeṣāṃ nāma-svabhāvam* iti. yeṣāṃ nikāyāntariyāṇām citta-viprayuktaṃ² nāmāsti. *teṣāṃ samskāra-skandhena samgr̥hitāni*. samskāra-skandha-samgr̥hitatvān nāmnaḥ. Ābhīdharmikāṇām tūbhaya-
15 svabhāvam Buddha-vacanam iṣṭam. tathā hi Jñānaprasthāna³ uktaṃ. katamad Buddha-vacanam. Tathāgatasya yā vāg vacanam vyāhāro gīr niruktir vāk-patho vāg-ghoṣo vāk-karma vāg-vijñāptiḥ. Buddha-vacanam kuśalam vaktavyam. avyākṛtaṃ vaktavyam. syāt kuśalam. syād avyākṛtaṃ. katarat kuśalam. kuśala-cittasya Tathāgatasya vācam bhāsamānasya yā vāg yāvad vāg-vijñāptiḥ. katarad
20 avyākṛtaṃ. avyākṛta-cittasya Tathāgatasyēti pūrvavat. punas tatrālvānantaram uktaṃ Buddha-vacanam nāma ka⁴ eṣa dharmāḥ. nāma-kāya-pada-kāya-vyājanakāyānām yā anupūrva-racanā anupūrva-sthāpanā anupūrva-samāyoga iti. teṣāṃ Ābhīdharmikāṇām rūpa-skandhena samskāra-skandhena ca tāny aśīti-dharma-skandha-sahasrāṇi samgr̥hitāni. sātīrekāṇi me aśīti-dharma-skandha-sahasrāṇi
25 Bhagavato'ntikāt sammukham udgr̥hitāniti sūtra-vacanam. caturaśīti-dharma-skandha-sahasrāṇi nikāyāntare sūtra-pāṭhaḥ.

(26) *śāstra-pramāṇa ity eka*

iti. śāstrasya pramāṇam śāstra-pramāṇam. śāstra-pramāṇam [Tib. 48^a] pramāṇam asya. so 'yam dharmā-skandhaḥ.

30 *śāstra-pramāṇa ity eke*

tāvad āhuḥ. *tac ca ṣaṭ-sahasrāṇīti*. tac ca śāstram *Dharmaskandha-samjñākam* grantha-prāmāṇyena ṣaṭ-sahasrāṇīti. tāni tv aśīti-dharma-skandha-sahasrāṇyantarhitāni. ekaṃ tv etad avaśīsyata iti kathayanti.

skandh'ādīnām kathāikaśaḥ.

¹ kārikā I, 10^a. ² °pramuktaṃ MSS. ³ 發智論第十二 (秋五 54^b). ⁴ om. T.

apara āhur iti vākyaḍhyāharaḥ. *skandh'ādīnām ekākā kathā dharmā-skandhaḥ*. te ca dharmā-skandhā aśīti-sahasra-samkhyā vyākhyāyante. *pratītyasamutpād'ādīni* cēha vyākhyāsyante. *pranīdhi-jñānāraṇ'ādīnām* ity ādi-grahaṇena samgraha-vastu-karma-pathāśubh'ānāpānasmṛty-ādīni gr̥hyante.

carita-pratīpakṣas tu dharmā-skandho 'nuvarṇita

5 iti. *tu-śabdaḥ pūrvōkta-pakṣa-nirākaraṇārtho 'vadhāraṇārtho vā. rāga-dveṣa-moha-mān'ādī-carita-bhedenē* ti. ādi-śabdena dr̥ṣṭi-vicikits'ādīnām grahaṇam. kecit sattvā rāga-caritāḥ. kecid dveṣa-caritāḥ. kecin moha-caritāḥ. kecin māna-caritāḥ. kecid dr̥ṣṭi-caritāḥ. kecid vicikitsā-caritāḥ. kecid rāga-dveṣa-caritāḥ. kecid rāga-dveṣa-moha-caritāḥ. kecid rāg'āśayā dveṣa-prayogaḥ. kecid dveṣ'āśayā
10 rāga-prayogaḥ. kecit kṛtrima-rāgā nigr̥hya-dveṣāḥ. kecit kṛtrima-dveṣā nigr̥hyarāgā iti. *teṣāṃ pratīpakṣeṇa Bhagavatā tāny uktānīti*.

(27) *ye 'py anye skandh'āyatana-dhātava* iti vistaraḥ. [Tib. 48^b] ye'pi skandh'āyatana-dhātavaḥ. te 'py eṣv eva *skandh'āyatana-dhātuṣu pratīpādyāḥ* praveśa-yitavyāḥ. *svam-svam svabhāvam eṣāṃ yathā vyavasthāpitam asmin śāstre vimṛśya*
15 *skandhāḥ skandheṣu pratīpādayitavyā* āyatanāny āyatanēṣu dhātavo dhātuṣu. *śīla-skandho rūpa-skandha-samgr̥hīta* iti. kāya-vāg-virati-rūpa-svabhāvatvāt śīla-skandhasya. *śeṣāḥ samskāra-skandhenē* ti. *samādhy-ādīnām* caitasikatvāt. *vimuktir* ihādhimokṣo 'bhipretaḥ. *vimukti-jñāna-darśanam* ca prajñā-viśeṣa evēti. *aṣṭāv*
20 *alobha-svabhāvatvāt dharm'āyatanenē* ti. katamāny aṣṭau. prthivy-ap-tejo-vāyuna-ṇīla-pīta-lohitāvadāta-kṛtsn'āyatanāni. tāni ca alobha-svabhāvāni apadekṣyante
alobho 'ṣṭāv

iti.¹ alobhaś ca dharm'āyatane 'ntarbhavati. tena tat-samgrahaḥ. *sa-parivārāṇi tu pañca-skandha-svabhāvatvān mano-dharm'āyatanābhyāṃ*. kim. samgr̥hitāni. tasyālobhasya parivāro 'nuparivartī-rūpam rūpa-skandho vedanā-samjñe vedanā-
25 samjñā-skandhau cetan'ādayaḥ samprayuktā jāty-ādayaś ca viprayuktaḥ samskāra-skandhaḥ. vijñānam cātra kalāpe vijñāna-skandha iti pañca-skandha-svabhāvāni tāni bhavanti. navama-daśame tv ākāś'ānanty'āyatana-vijñān'ānanty'āyatana-kṛtsne paścād vaksyete. [Tib. 49^a] *tathā 'bhibhv'āyatanānīti* tāny alobha-svabhāvatvāt dharm'āyatanena. sa-parivārāṇi tu pañca-skandha-svabhāvatvān
30 *mano-dharm'āyatanena pūrvavat vyākhyātavyāni. ākāśa-vijñān'ānanty'āyatana-kṛtsne catvāri c' ākāś'ānanty'āyatan'ādīni. ākāśa-vijñān'ākīncanya-nāivasamjñānāsamjñāyatanāni catuḥ-skandha-svabhāvatvān mano-dharm'āyatanābhyāṃ samgr̥hitāni*. na hi tatra rūpa-skandho 'sti. *pañca vimukty-āyatanānīti* vistaraḥ.

¹ kārikā VIII, 36^b.

sūtra uktam. ¹pañcāmāni vimukty-āyatanāni. katamāni pañca. iha bhikṣo Śāstā dharmam deśayati. anyatarānyataro vā vijño guru-sthānīyaḥ sabrahmacārī. yathā-yathā 'sya Śāstā anyatarānyataro vā vijño guru-sthānīyaḥ sabrahmacārī dharmam deśayati. tathā-tathā teṣu dharmeṣv artha-pratisamvedī bhavati dharmapratīsamvedī ca. tasyārtha-pratisamvedino dharmapratīsamvedinaś cōtpadyate prāmodyam. pramuditasya prītir jāyate. prīta²-manasaḥ kāyaḥ praśrabhyate. praśrabdha-kāyaḥ sukham vedayate. sukhitasya cittam samādhīyate. samāhitacitto yathābhūtam prajānāti yathābhūtam paśyati. yathābhūtam prajānan yathābhūtam paśyan nirvidyate. nirviñño virajyate. virakto vimucyate. [Tib. 49^b]

idam prathamam vimukty-āyatanam. yatra sthitasya bhikṣor vā bhikṣuṇyā vā anupasthitā smṛtir upatiṣṭhate. asamāhitam cittam samādhīyate. aparikṣiṇāś c' āśravāḥ parikṣiyante. ananuprāptam cānuttaram yoga-kṣemam nirvāṇam anuprāpnoti. punar aparam na hāva bhikṣo Śāstā dharmam deśayaty anyatarānyataro vā vijño guru-sthānīyaḥ sabrahmacārī. api tu yathā-śrūtān dharmān yathōpadiṣṭān yathā-paryavāptān³ vistareṇa svareṇa svādhyāyam karoti. yathā-yathā tān yathā-śrūtān yathōpadiṣṭān yathā-paryavāptān³ vistareṇa svareṇa svādhyāyam karoti. tathā-tathā teṣu artha-pratisamvedī bhavati pūrvavat. idam dvitīyam vimukty-āyatanam. yatra sthitasyēti pūrvavat. punar aparam na hāva bhikṣo Śāstā dharmam deśayati anyatarānyataro vā vijño guru-sthānīyaḥ sabrahmacārī. nāpi yathā-śrūtān dharmān yathōpadiṣṭān yathā-paryavāptān vistareṇa svādhyāyam karoti. api tu yathā-śrūtān dharmān yathōpadiṣṭān yathā-paryavāptān³ vistareṇa parebhyaḥ samprakāśayati. yathā-yathā yathā-śrūtān dharmān yathōpadiṣṭān yathā-paryavāptān vistareṇa parebhyaḥ samprakāśayati. tathā-tathā teṣu dharmeṣv artha-pratisamvedī bhavati pūrvavat. idam tṛtīyam vimukty-āyatanam. yatra sthitasyēti pūrvavat. punar aparam na hāva bhikṣo Śāstā pūrvavat. nāpi svādhyāyam nāpi parebhyaḥ samprakāśayati. api tu yathā-śrūtān yāvad yathā-paryavāptān cintayati tulayati upaparikṣate. [Tib. 50^a] yathā-yathā yathā-śrūtān yāvad yathā-paryavāptān³ cintayati yāvad upaparikṣate. tathā-tathā teṣu dharmeṣv artha-pratisamvedī pūrvavat. idam caturtham vimukty-āyatanam. yatra sthitasyēti pūrvavat. punar aparam na hāva bhikṣo Śāstēti pūrvavat. nāpi svādhyāyam nāpi parebhyaḥ samprakāśayati nāpi cintayati. api tv anenānyatamam bhadrakam samādhi-nimittam sādhu ca suṣṭhu ca sūdgṛhitam bhavati su-manasikṛtam su-bhāvitam su-juṣṭam su-pratividdham. tad-yathā vinī-

¹ From here up to last line cf. 集異門足論第十三 (秋—95^{b19} et seq.). ² prīti T. ³ paryāpt^o MSS., but cf. other similar passages.

lakam¹ vā vipūyakam vā vyādhmātakam vā vipaṭumakam vā vilohitakam vā vikhādītakam vā vikṣiptakam vā 'asthi vā² asthi-samkalikā vā. yathā-yathā khalv anenānyatamānyatamam bhadrakam samādhi-nimittam pūrvavat yavat su-pratividdham. tathā-tathā teṣu dharmeṣv artha-prativedī bhavati pūrvavat. idam pañcamam vimukty-āyatanam. yatra sthitasyēti pūrvavat. vimukter āyadvaram prajñā-viśeṣaḥ. *prajñā ca dharm'āyatanena samgṛhītā. sa-parivārāṇi śabda-mano-dharm'āyatanaiḥ. deśanā-svādhyāya-para-samprakāśaneṣu śabda-grahaṇac chabd'āyatanam asti. mano-dharm'āyatane tu prajñā-parivāra-bhūte sarvatra-sthe iti tribhiḥ samgrahaḥ. dvayor āyatanayor iti. sūtra uktam.*³ rūpiṇaḥ santi sattvā [Tib. 50^b] asaṃjñīnaḥ apratisaṃjñīnaḥ. tad-yathā devā asaṃjñī-sattvāḥ. idam prathamam āyatanam. arūpiṇaḥ santi sattvāḥ sarvaśa⁴ ākimcany'āyatanam samatikramya nāivasamjñā-nāsamjñ'āyatanam upasampadya viharanti. tad-yathā devā nāivasamjñā-nāsamjñ'āyatanopagāḥ. idam dvitīyam āyatanam iti. anayor dvayor āyatanayor asaṃjñī-sattvā *daśabhir āyatanaiḥ samgṛhītāḥ. gandha-ras'āyatanayor eva tatrābhāvāt. bhavati hi cyuty-upapatti-kālayos teṣāṃ mana-āyatanam iti. nāivasamjñā-nāsamjñ'āyatanopagā mano-dharm'āyatanābhīyāṃ samgṛhītā* ity adhikṛtam. teṣāṃ arūpitvāt. *Bahudhātuke 'pi dvāṣaṣṭir dhātava* iti. sūtra⁵ uktam. āyuṣmān Ānando Bhagavantam etad avocat. kiyatā bhadanta paṇḍito⁶ dhātu-kuśalo bhavati. Bhagavān aha. paṇḍita Ānanda aṣṭādaśa dhātūñ jānāti paśyati yathābhūtam. cakṣur-dhātum rūpa-dhātum cakṣur-vijñāna-dhātum. evam yavan mano-dhātum dharmadhatum mano-vijñāna-dhātum iti. itimān Ānandaṣṭādaśa dhātūñ jānāti paśyati yathābhūtam. ṣaḍ api dhātum jānāti paśyati yathābhūtam. pṛthivī-dhātum ab-dhātum tejo-dhātum vāyu-dhātum akāśa-dhātum vijñāna-dhātum iti. aparān api ṣaḍ dhātum jānāti paśyati yathābhūtam. kāma-dhātum vyāpāda-dhātum [Tib. 51^a] vihimsā-dhātum naiṣkramya⁷ dhātum avyāpāda-dhātum avihimsā-dhātum iti. aparān api ṣaḍ dhātūñ jānāti paśyati yathābhūtam. sukha⁸-dhātum duḥkha-dhātum saumanasya-dhātum daurmanasya-dhātum upekṣā-dhātum avidyā-dhātum iti. caturo 'pi dhātūñ jānāti paśyati yathābhūtam. vedanā-dhātum saṃjñā-dhātum saṃskāra-dhātum vijñāna-dhātum iti. trīṇy api dhātum jānāti paśyati yathābhūtam. kāma-dhātum rūpa-dhātum arūpya-dhātum iti. aparān api trīn dhātum jānāti paśyati yathābhūtam. rūpa-dhātum arūpya-dhātum nirodha-dhātum iti. aparān api trīn dhātum jānāti paśyati yathābhūtam. atītam

¹ For foll. nine terms cf. Mahāvīyutpatti LII. ²...² om. TS. ³ cf. 大毘婆沙論第三百三十七 (收六 42^{a18}). ⁴ sarvasa C, sarveṇa N. ⁵ See Majjhima-N. No. 115. = 中阿四七 (具七 31^b). ⁶ tān N, 'ta T. ⁷ nes-par hbyuñ-ba; but nekkhamma op. cit. & 無欲 in Ch. & context all require the form naiṣkāmya. ⁸ satva N, bhū C.

dhātum anāgataṃ dhātum pratyutpannaṃ dhātum. aparān api trīn dhātūn jānāti paśyati yathābhūtaṃ. hīnam¹ dhātum madhyamaṃ dhātum praṇītaṃ dhātum iti. aparān api trīn dhātūn jānāti paśyati yathābhūtaṃ. kuśalaṃ dhātum akuśalaṃ dhātum avyākṛtaṃ dhātum iti. aparān api trīn dhātūn jānāti paśyati yathābhūtaṃ. śaikṣaṃ dhātum aśaikṣaṃ dhātum nāvaśaikṣaṃ-nāśaikṣaṃ dhātum iti. dvāv api dhātū jānāti paśyati yathābhūtaṃ. s'āsravaṃ [Tib. 51^b] dhātum anāsravaṃ dhātum iti. aparāv api dvau dhātū jānāti paśyati yathābhūtaṃ saṃskṛtaṃ dhātum asaṃskṛtaṃ dhātum iti. imau dvau dhātū jānāti paśyati yathābhūtaṃ. iyatā c' Ānanda paṇḍito dhātu-kuśalo bhavatīti. itimāny atrā-
 10 bhisambandhīnī² vākyaṇi pratyekaṃ madhye 'pi paṭhitavyāni. 'vistara-bhayat tu³ maya na likhitānīti bodhavyaṃ. yathāyogaṃ saṃgraho veditavyaṃ iti. aṣṭādaśa tāvad dhātavaḥ ta⁴ eva ta iti. ebhis te saṃgrhītā⁵ evāṣṭādaśasu dhātuṣu.⁵ yatra⁶ pṛthivī-dhātv-ādayaḥ ṣaṭ.⁷ teṣāṃ ādyānāṃ caturṇāṃ spraṣṭavya-dhātau saṃgrahaḥ. akāśa-dhāto rūpa-dhātāv āloka-tama-svabhāvatvāt. vijñāna-dhātoḥ
 15 saptasu citta-dhātuṣu saṃgrahaḥ. kāma-dhātv-ādīnāṃ tu ṣaṇṇāṃ kāma-dhātuḥ kāma-rāga ihābhipretaḥ. sa ca caitasikaḥ. vyāpāda-dhātv-ādāyo 'pi caitasikā evēti. teṣāṃ dharma-dhātu-saṃgrahaḥ. sukha-dhātv-ādīnāṃ api ṣaṇṇāṃ tasminn eva saṃgrahaḥ. vedanā-dhātv-ādīnāṃ caturṇāṃ trayāṇāṃ dharma-dhātau. vijñāna-dhātoḥ saptasu vijñāna-dhātuṣu. kāma-dhātv-ādīnāṃ trayāṇāṃ kāma-
 20 dhātoḥ aṣṭādaśasu dhātuṣu. rūpa-dhātoś catur-daśasu vinā gandha-rasa-ghrāṇa-jihvā-vijñāna-dhātubhiḥ. arūpya-dhātor mano-dharma-mano-vijñāna-dhātuṣu. rūpa-dhātv-ādīnāṃ tu trayāṇāṃ dvayor uktaḥ saṃgrahaḥ. nirodha-dhātor dharma-[Tib. 52^a] dhātau. atīta-dhātv-ādīnāṃ trayāṇāṃ pratyekaṃ aṣṭādaśasu dhātuṣu saṃgrahaḥ. hīn'ādayas trayo dhātavaḥ kāma-dhātv-ādāya evēti eṣāṃ
 25 uktaḥ saṃgrahaḥ. kuśal'ādīnāṃ trayāṇāṃ kuśalākuśala-dhātvo rūpa-śabda-dharma-dhātuṣu⁸ saptasu ca citta-dhātuṣu.⁸ avyākṛta-dhātor aṣṭādaśasu dhātuṣu. śaikṣāśaikṣa-dhātv-ādīnāṃ trayāṇāṃ dvayor mano-dharma-mano-vijñāna-dhātuṣu. tṛtīyasyāṣṭādaśa-dhātuṣu. s'āsravānāsrava-dhātvoḥ ādyasyāṣṭādaśasu dhātuṣu. dvitīyasya mano-dharma-mano-vijñāna-dhātuṣu. saṃskṛtāsaṃskṛta-dhātvor ādya-
 30 syāṣṭādaśasu dhātuṣu. dvitīyasya dharma-dhātau saṃgrahaḥ. ta ete dvāṣaṣṭir dhātavaḥ.

(28) *ya ime tatrēti Bahudhātuke. eteṣāṃ dvayor lakṣaṇam anuktaṃ* iti.

¹ hīna MSS. ² Ex conj. from Tib. sbyar-ba. atrohinamedina C, ātrāhinamedina N, ātrāhi TS, atra hi nirbhedini L. ³ te NT, Tib. ni. ⁴ ṭha T. ⁵...⁵ eva. tathā hi L; de bṣin-du = tathā. ⁶ ye tu MSS. gañ-la. ⁷ ṣaḍ uktās L; drug ḥbyun-ba. ⁸...⁸ om. NT.

pṛthivī-dhātv-ādīnāṃ uktaṃ lakṣaṇam amī

dhṛty-ādi-karma-saṃsiddhāḥ. khara-snehōṣṇatēraṇā

iti.¹ namu ca vijñāna-dhātor² apy uktaṃ³ lakṣaṇam.

vijñānaṃ prativijñaptir

iti⁴ vacanāt. satyam uktaṃ sarveṣāṃ vijñānānāṃ lakṣaṇam. vijñāna-dhātus tu
 kim iha kiṃcid eva vijñānam ity abhipretaṃ. ut' āho sarvam iti na viveci-
 tam. asaṃskṛtaṃ c' akāśam ukta-lakṣaṇam. na tv akāśa-dhātuḥ. avaśyam hy
 ayam [Tib. 52^b] anya⁵ akāśāt. tathā hi ṣaḍ-dhātur ayam bhikṣo puruṣa iti sūtrā-
 ntaram uktaṃ. ity anayā buddhyā 'bhīhitaṃ dvayor lakṣaṇam anuktaṃ iti.
 ata ev⁶ āha. *tat kim akāśam ev' akāśa-dhātur veditavyaḥ. sarvaṃ ca vijñānaṃ*
 10 *vijñāna-dhātur* iti. *mukha-nāsik'ādiṣv* ity ādi-śabdena śrotr'ādīnāṃ grahaṇam.

āloka-tamaśi kilēti.

kila-śabdaḥ para-mata-dyotanārthaḥ. sva-mataṃ tu sa-pratigha-dravyābhāva-māt-
 ram akāśam iti abhiprāyo lakṣyate. *rātriṃ-dīva-svabhāva* iti. rātri-vartinas
 tamaso bhāskar'ātapa-lakṣyasya⁷ c⁸ ālokasyābhipretatvāt. bāhuliko vā 'yam nir-
 15 deśaḥ. *aghaṃ kila citasthaṃ rūpam* iti. citasthaṃ saṃghātasthaṃ. *atyarthaṃ*
*hanti hanyate cēti*⁹ aghaṃ nairuktena vidhinā. atyartha-śabdasya a-kār'adeśaḥ
 kṛto hantē ca gh'adeśaḥ. *tasya tat sāmantakam* iti. *tasyāghasya* kuḍy'ādikasya
sāmantakam samīpasthaṃ. tad apekṣya vyavasthāpitam ity arthaḥ. atrāpi vyā-
 khyāne *kila-śabdo* Vaibhāṣika-vyākhyāna-pradarśanārthaḥ.¹⁰ sva-mataṃ tu yat
 20 tat paścād ucyate. tad āha. *aghaṃ ca tat. anyasya* rūpasya *tatrāpratighātān*
 na pratihanyate 'nyad rūpam asminn iti kṛtvā. *sāmantakam cānyasya rūpasyēti*
 citasthasya.¹¹ asmin pakṣe karmadhārayaḥ samāsaḥ. aghaṃ ca tat sāmantakam
 ca tad iti agha-sāmantakam.

vijñānaṃ s'āsravam

[Tib. 53^a] iti. janmano hetor vijñānasyābhipretatvāt. kuta iti cet. ata āha.
yasmād ime ṣaḍ-dhātava iṣṭā

janma-nisrayāḥ.

ṣaḍ-dhātur ayam bhikṣo puruṣa iti. ṣaḍ khalu dhātūn pratītya mātuḥ kuḥṣau
 garbhasyāvakrāntir iti vacanāt. ¹²*ete hi*¹² *janmana* iti vistaraḥ. ¹³*ete hi*¹³ *janmano*
 25 *janaka-pośaka-saṃvardhakatvād ādhāra-bhūtāḥ.* janako hy atra vijñāna-dhātuḥ
 pratisaṃdhi-bijatvāt. pośakāni bhūtāni tat-saṃnīśraya-bhāvāt. saṃvardhaka

¹ kārikā I, 12^{od}. ² tur MSS. ³ ukta MSS. ⁴ kārikā I, 16^a. ⁵ anyad MSS. ⁶ evam MSS. fid. ⁷ kṣasya CN. ⁸ v' CN. ⁹ vēti NT. ¹⁰ rtham C. ¹¹ mitaskasya N, vīta-skasya CTS, but Tib. brtsegs-par gnas-pa. ¹²...¹² etarhi T. ¹³...¹³ etarhi NT.

ākāśa-dhātur avakāśa-dānāt. ata evāśāṃ dhātutva-vacanam. pratisamdhim dadhata iti dhātavaḥ. *anāsravās tu dharmā nāvam* iti. na janma-nīrayā janma-nirodhitvāt.

(29) *sanidarśana eko 'tra rūpam*

5 iti. kim idam nidarśanam nāma. yena viśeṣeṇa yogāt tad vastu tathā nidarśayitum¹ śakyate. sa viśeṣo nidarśanam ity ucyate. vacanena parasya² cakṣur-vijñānam utpannam³ vā nidarśanam. tena saha vartate *sanidarśana eko rūpa-* dhātur atrāṣṭādaśasu dhātuṣu. *rūpa-*dhātur evākaḥ sanidarśana ity avadhāra-
10 nād uktam bhavati. *anidarśanāḥ śeṣā* iti. anena cāsyā⁴ sanidarśanatvena prādhānyam uktam iti. na punarukta-doṣa-prasaṅga iti tat-siddheḥ. ete ca sanidarśanatv'ādayaḥ prabhedāḥ prāyeṇa sūtrōktā eva pradarsyante. [Tib. 53^b] tathā hi sūtra uktam. cakṣur bhikṣo ādhyātmikam āyatanam. catvāri mahā-bhūtāny upādāya rūpa-prasādaḥ rūpy anidarśanam sapratigham. yāvat kāyo bhikṣo ādhyātmikam āyatanam pūrvavat. mano bhikṣo ādhyātmikam āyatanam arūpy
15 anidarśanam apratigham. rūpāṇi bhikṣo bāhyam āyatanam. catvāri mahā-bhūtāny upādāya rūpi sanidarśanam sapratigham. śabdā hi bhikṣo bāhyam āyatanam. catvāri mahā-bhūtāny upādāya rūpy anidarśanam sapratigham. yāvat spraṣṭavyāni bhikṣo bāhyam āyatanam. catvāri mahā-bhūtāni catvāri ca mahā-bhūtāny upādāya rūpy anidarśanam sapratigham. dharmā bhikṣo bāhyam āyat-
20 anam. ekā-daśabhir āyatanair asaṅgrhītam arūpy anidarśanam apratigham iti. ete ca prabhedā dhātūnām eva ā prathama-kośa-sthāna-parisamāpteḥ kathyante. rūpa-vijñāna-vibhāgatvāt.

sapratighā daśa rūpiṇa

25 iti. *rūpi-*grahaṇam arūpi-nirāsārtham. rūpaṇam rūpam. tad eṣām astīti *rūpi-* nāḥ. *daśēti* cakṣur-dhātva-ādayaḥ pañca tad-*viśaya-dhātavaś* ca pañca cēti. dharmā-dhātor nirāsaḥ katham kṛtaḥ. sa cāpi hi rūpi 'ti śakyate vaktum. tatrā-vijñāpti-rūpa-sadbhāvāt. rūpiṇa evēty avadhāraṇāt tan-nirāsaḥ kṛto bhavati. ye hi dhātavo rūpi-svabhāvā eva⁵ te grahītavyāḥ. dharmā-dhātus tu rūpy-[Tib. 54^a] arūpi-svabhāva iti. *sva-deśe parasyōtpatti-pratibandha* iti vistaraḥ. yatrākaṃ
30 sapratigham vastu. tatra dvitīyasyōtpattir na bhavati. *yathā hasto haste 'bhyāhataḥ* pratihanyate. *upale vā*. hasto hasta-sthāne upala-sthāne vā nōtpadyate. upalo 'pi. tayor hastōpalayoḥ sthāne upalo 'pi nōtpadyate. *jale pratihanyata* iti. jale sva-*viśaye* pravartata ity arthaḥ. *prāyeṇa manuṣyāṇām*

5 iti *prāya-*grahaṇam kaivart'ādī¹-nivṛtty-artham. *asti nōbhayatrēti*. garbhe niyata-mṛtyūnām. *etān ākārān* iti. etam prakārān ity arthaḥ. *tittilā² jatunyaḥ³ mār-jār'ādīnām* ity *ādī-*grahaṇena caura-manuṣy'ādīnām vyāghr'ādīnām ca grahaṇam. *yasmim yasya kārītram*. *sa tasya viśaya* iti. kārītram puruṣa-kāraḥ. cakṣur-
10 śrotr'ādīnām rūpa-śabd'ādiṣv alocana-śravaṇ'ādī-kārītram. tac ca sva-citta-caittān praty āśraya-bhāva-śakti-viśeṣa-lakṣaṇam veditavyam. *yac citta-caittair gṛhyate* danḍāvaṣṭambhana-yogena. *tad ālambanam* rūp'ādi. tad evam sati citta-cait-
15 tānam ev' ālambanam. viśayaḥ punaś cakṣur-ādīnām api na kevalam citta-cait- tānam. *tasmāt pareṇāpravṛtter* iti. yo hi loke yataḥ pareṇa na pravartate. sa tatra pratihanyate kaṣṭhe kuḍye vā. tathā cakṣur-ādi viśayāt pareṇa na kārītram
20 karoti. viśaya eva tu karoti tasmāt tatra pratihanyata ity ucyate. [Tib. 54^b] *nipāto vā 'tra pratighāta* iti vistaraḥ. *atra* viśaye nipatanam *nipātaḥ*. yā sva-*viśaye* pravṛtīḥ. kārītram ity arthaḥ. *tad ih' āvaraṇa-pratighātenēti* vistaraḥ.

sapratighā daśēty⁴

atr' āvaraṇa-pratighātena te daśa dhātavaḥ sapratighā abhipretāḥ. tatra⁵ vi-
15 śay'ālambana-pratighatābhyām citta-caittānām api sapratighatva-prasaṅgāt *catuṣ-* koṭīkaḥ *praśnaś* catuṣ-koṣaś⁶ catuḥ-prakāra ity arthaḥ. *paścāt-pādaka* iti. yadi praśnasya paścād-bhāgam gṛhītvā visarjanayōttiṣṭhate sa *paścāt-pādakaḥ*. yadi pūrvaṃ bhāgam gṛhītvā sa pūrva-pādakaḥ. *viśaya-pratighātenāpi* ta iti citta-
20 caittāḥ. te hi viśaya-pratighāten' ālambana-pratighātena ca sa-pratighāḥ. *paṃ-* cēndriyāṇi n' ālambana-pratighātena *sapratighāny* anālambanatvāt.

yatrōtpitsor manasa

iti vistaraḥ. yatr' āśraye ālambane ca utpattu-kāmasya manasaḥ.

pratighāto

'nutpattih

śakyate paraiḥ⁷ kartum

antar'āvaraṇena.

tad eva sapratigham.

tenāntar'āvaraṇa-lakṣaṇena pratighena sapratighatvāt. sva-deśe parasyōtpatti-
pratibandhana-lakṣaṇena pratighātena sapratighatvād ity apare. kim punas tat.
30 paṃcēndriya-pañca-*viśaya-dhātu-svabhāvam.*

vīparyayāt apratigham iṣṭam.

¹ nirdeś² CT, bstan-pa. ² paraḥ CNST, gṣan-gyi. ³...³ vijñānam CNT, vijñāna S, but L & nmam-par śes-pa skyed-pa ni. ⁴ vā 'sya C. ⁵ evam C, eve T.

¹ °vartyādi MSS. ² tittilā N, tijilo C, titilo TS, pha-baṅ. ³ caddulapaḥ C, paddulapaḥ N, vaṭulayaḥ TS, kha-rkub-dag. ⁴ kārīkā I, 29^b. ⁵ na tu CNTS, but L & Tib. ⁶ koś C, kośāś N. ⁷ °te 'nyaiḥ CTSL, °te 'nyau N, but as a foot of an āryā-metre it must be read paraiḥ. cf. below.

yatrōtpitsor manasaḥ pratighāto na śakyate paraiḥ kartum yathā mano-dhātor dharma-dhātoś ca mano-vijñānōtpattau [Tib. 55^a] antar'āvaraṇam na śakyate paraiḥ kartum. ataḥ sapta¹-citta-dhātu-dharma-dhātu-svabhāvam apratigham iti siddham.

avyākṛtā aṣṭāv

5 iti. avyākṛtā evāṣṭāv ity avadhāraṇam. *kuśalākuśala-bhāvenāvyākaraṇāt avyākṛtāḥ*. ye kuśalākuśala-vyatiriktaḥ. ta evāvyākṛtā ihābhipretaḥ. na tu kuśalāḥ akuśalāvyākṛtāvvyākaraṇāt. nāpy akuśalāḥ kuśalāvvyākṛtāvvyākaraṇāt. kuśalākuśalanām kuśalākuśala-bhāvena vyākṛtatvāt. samketa-rūḍhyapekṣā hi śabda-pravṛtṭiḥ.

tri-dhā 'nya

10 iti. dhātava ity adhikṛtam. traidhātvānye nāka-dhā na dvi-dhēti avadhāraṇam. *alobh'ādi-samprayuktāḥ kuśalā* iti vistaraḥ. *alobhādveśāmoha-hry-apatrapā-samprayuktāḥ sapta-citta-dhātavaḥ kuśalāḥ*. *lobha-dveśa-mohāhri-anapatrapya-samprayuktā akuśalāḥ*. ²kutsitāc chalitā gatā² apakrāntā iti kuśalāḥ. prajñā vā kuśa iva tikṣṇēti kuśaḥ. tam lānti ādadata ity kuśalāḥ. tad-viparītā akuśalāḥ. *anye tv* *alobh'ādi-lobh'ādy-asamprayuktā avyākṛtāḥ*. *dharma-dhātur* iti vistaraḥ. *alobh'ādi* [Tib. 55^b]-*svabhāvo* yo 'yam uktaḥ. *alobh'ādi-samprayukto* vedan'ādiḥ. *alobh'ādi-samuttho* viprayuktaḥ. prāpti-jāty-ādiḥ. avijñaptiś ca. *pratisamkhyā-nirodhaś cāpara* iti catur-vidhaḥ kuśalāḥ. *dharma-dhātur lobh'ādi-svabhāva-samprayukta-samuttho*³ 'kuśalāḥ. *anyo 'vyākṛto* yo nālobh'ādi-svabhāva-samprayukta-samutthaḥ. nāpi lobh'ādi-svabhāva-samprayukta-samutthaḥ. akāśam apratisamkhyā-nirodhaḥ. teṣāṃ ca yathāśambhavam prāpti-jāty-ādayaḥ. eṣo 'vyākṛto dharma-dhātuḥ. *tad-anyāv avyākṛtāv* iti. tābhyāṃ kuśalākuśala-citta-samutthābhyāṃ rūpa-śabda-dhātubhyāṃ anyau rūpa-śabda-dhātu avyākṛta-citta-
35 samutthau kāya-vāg-vijñapti-samgrhitau vijñapti-asamgrhitau cāvvyākṛtau.

(30) *kāma-dhātu-āptāḥ sarve*

iti. *kāma-dhātu-āptāḥ sarva* evēty avadhāryate. aṣṭādaśa-dhātutva-mātra-samgrahāt. na tu pratyekam sākalyataḥ. tata āha.

rūpe catur-dasēti.

30 *tayoḥ kavāḍikār'āhāratvād* iti. tayor gandha-rasayoḥ. gandho 'pi hi kavāḍikār'āhāraḥ sūkṣmaḥ. *tatrābhāva-prasaṅga* iti. *tatra* rūpa-dhātau spraṣṭavya-dhātor *abhāva-prasaṅgaḥ* kavāḍikār'āhāratvāt.

kavāḍikāra āhāraḥ kāme⁴ try-āyatan'ātmaka

¹ saptar MSS. ²...² °tāchalibhāgatā NT, °tāchelibhāgatā C, °tāc chalitā durgater L, smad-pa-las ḥdas-siñ nan-soñ-las. ³ °murttho N, °mutthā T. ⁴ kāye MSS.

[Tib. 56^a] iti¹ siddhāntāt. *gandha-rasayor apy eṣa prasamga* iti. yau n' āhārasvabhāvau. tau tatra syātām ity arthaḥ. *asti tu spraṣṭavyasyēti*. kim. paribhoga *indriy'āśraya-bhāvena ādhāra-bhāvena prāvaraṇa-bhāvena ca*. *anye punar āhur* iti bhadanta-Śrīlātaḥ. *praśrabdhi-sahagatenēti*. praśrabdhi-sahōtpannena kāya-karmaṇyatā-sahagatenēty arthaḥ. atr' Ācāryo bhadanta-Śrīlāta-matam² anāḍṛtya
5 Vaibhāṣika-matam sāvakāśam ḍṛṣṭvā viniścayam ārabhate. *evam tarhīti* vistaraḥ. Vaibhāṣikair arthata etat pratiññātam. na sto rūpa-dhātau gandha-rasau. niḥprajojanatvāt. strī-puruṣēndriya-viṣayavad iti. tam pakṣam Ācāryo dūṣayati. duṣṭo 'yam pakṣaḥ. dharmi-viśeṣa-viparyayāpakṣalatvāt. rūpa-dhātu-gandharas'ākhyo hi dharmi vidyamāna-sva-grāhako 'bhipretaḥ. tasyāvidyamāna-sva-
10 grāhakatvam prāpnoti. yathā hi strī-puruṣēndriya-viṣayo niḥprajojanatvena avidyamāna-sva-grāhako bhavati. tathā gandha-ras'ākhyo 'pi viṣayaḥ prāpnoti. sphuṭam apy ³anumānam asti.³ yenāṁṣa dharmi-viśeṣa-viparyayo vyajyate.⁴ na sto rūpa-dhātau *ghrāṇa-jihvēndriye* niḥprajojana-viṣayatvāt. puruṣēndriyavad
15 iti. Vaibhāṣika-deśiyaḥ kaścit pratividhatte. *asti prajojanam* iti vistaraḥ. *tābh-yām* ghrāṇa-jihvēndriyābhyāṃ [Tib. 56^b] *vinā śarīra-śobhāva na syāt vāg-vijñaptiś* ca. anena ḍṛṣṭa-bādhena⁵ prasamgam nivartayati. anumānam hy atra ḍṛṣṭam bādhatte. kim tad ity ucyate. sto⁶ rūpa-dhātau ghrāṇa-jihvēndriye. saprayo-
20 janatvāt. cakṣur-indriyavad iti. Ācārya āha. *yady etat prajojanam* iti vistaraḥ. *adhīṣṭhānenāw' āśraya-śobhā vacanam ca bhavati nēndriyenēti* saprayojanatvasya hetor asiddhatam darśayati. Vaibhāṣika-deśiya āha. *nānindriyam adhīṣṭhānam* iti vistaraḥ. na rūpa-dhātau sambhavaty anindriyam ghrāṇa-jihvēndriyādhiṣṭhānam. indriyādhiṣṭhānatvāt. *puruṣēndriyādhiṣṭhānavad* iti. etena saprayo-
25 janatvasya siddhatam⁷ sthāpayati. Ācārya āha. *yuktas tad-asambhava* iti vistaraḥ. yuktas tatra puruṣēndriyādhiṣṭhānasyāsambhavo *niḥprajojanatvāt*. *ghrāṇa-jihvēndriyādhiṣṭhānam tv āśraya-śobhā* bhivyāhāra-prajojanatvāt *saprayojanam*. *ato 'sya vinā 'pindriyena yuktas sambhavaḥ*. sādhanam tatrōcyate.⁸ sambhavati rūpa-
30 dhātāv anindriyam ghrāṇa-jihvēndriyādhiṣṭhānam. saprayojanatvāt. cakṣur-indriyādhiṣṭhānavad iti. anena tam eva saprayojanatvasyāsiddhatam vyavasthāpayati. evam atra saprayojanatva-vādinī Vaibhāṣika-deśiye kasmimścīn niśiddhe
yad etad ādāv uktaṃ. evam tarhi ghrāṇa-jihvēndriyayor apy abhāva-prasaṅgaḥ niḥprajojanatvād iti tad-dūṣaṇ'abhāsatam darśayanto Vaibhāṣika āhuḥ. *niḥprajojanā 'pīti* vistaraḥ. *yathā garbhe* [Tib. 57^a] *niyata-mṛtyūnām niḥprajojanā-*

¹ kārikā III, 39^b. ² m C. ³...³ anumānayanti MSS. & L; rjes-su dpag-pa... yod-de. ⁴ vyakṣyate CT, pyakṣyate N, vakṣyate S. ⁵ bādhayā MSS. & L. ⁶ na sto N. ⁷ °ddhitam NT. ⁸ tv atr' MSS. but L & Tib.

bhinirvṛttiḥ. na hi teṣāṃ rūpa-darśan'ādir bhavati. evaṃ rūpa-dhātau ghrāṇa-jihvëndriyābhinirvṛtṭir niḥprajoyanā 'pi bhaviṣyatīti. tena na sto' rūpa-dhātau ghrāṇa-jihvëndriye. niḥprajoyanatvāt. puruṣëndriyavad iti² niḥprajoyanatvam anaikantikam pradarśyate. Ācārya āha. *syān nāma niḥprajoyanēti* vistaraḥ. 5 bhaven niḥprajoyanēndriyābhinirvṛttiḥ. na tu nirhetukā saṃskṛtānām sahetukatvāt. *yāś ca viṣayād vitṛṣṇaḥ. sa niyatam indriyād apīti*. anena hetv-abhāvaḥ pradarśyate. tatas cāivam sādhanam ucyate. na sto rūpa-dhātau ghrāṇa-jihvëndriye. nirhetukatvāt. nirhetukāṃkuravat puruṣëndriyavad vā. *puruṣëndriyam api vā kiṃ na nirvartata* ity Ācārya eva vikalpaṃ vāhayati. ko 'bhiprāyaḥ. 10 yadi niḥprajoyanā hetum antareṇāpi vā ghrāṇa-jihvëndriyayor utpattiḥ puruṣëndriyam api vā kiṃ na nirvartate. Vaibhāṣikānām hy ayaṃ pakṣaḥ. sa-ghrāṇa-jihvëndriyo rūpa-dhātu-sattva-saṃtānaḥ. rūpi-prāṇitvāt. kāmāvacara-sattva-saṃtānavad iti. Ācāryas tu puruṣëndriyam api kiṃ na nirvartata ity anena tasya pakṣasya dharmi-viśeṣa-viparyayaṃ darśayati. avidyamāna-puruṣëndriyo rūpa-dhātu-sattva-saṃtāno dharmi. tasya viparyayo vidyamāna-puruṣëndriyatvam iti. 15 Vaibhāṣikāḥ [Tib. 57^b] pariharamṭy aśobhākaratvād iti. katham iti. na rūpa-dhātau puruṣëndriyam asti. aśobhākaratvāt. kāṇa-kunṭhatvavat. tad-anumāna-badhanān na viparyēty asmakam eṣā pratijñā. yadi drṣṭam na bādha ity naiyayika-siddhāntād ity abhiprāyaḥ. Ācārya āha. *kośa-gata-vasti-guhyānām kiṃ na śobhate*. vastau guhyam vasti-guhyam. vastir yena tat puruṣëndriyam veṣṭitam. guhyam puruṣëndriyam. kośo yatra tad vasti-guhyam tiṣṭhati. kośa-gatam vasti-guhyam. yeṣāṃ ta ime *kośa-gata-vasti-guhyāḥ*. teṣāṃ kiṃ na śobhate śobhata evēty arthaḥ. anenāśobhākaratvam asiddham darśayati. *na ca prajoyana-vaśād utpattir* iti vistaraḥ. Vaibhāṣikair aśobhākaratvād iti bruvadbhir 25 arth'apattyaītat pratijñātam bhavati. prajoyana-vaśōtpādyam puruṣëndriyam iti. sa ca pakṣo 'numāna-bādhitō³ dharmi-sva-rūpa-viparyayāpakṣālatvāt. katham iti. ucyate. na prajoyana-vaśōtpādyam puruṣëndriyam. sva-kāraṇōtpādyatvāt. kāṇa-kunṭhatvavat. Vaibhāṣikā āhuḥ. *sūtram tarhi virudhyata* iti vistaraḥ. yo 'yam avidyamāna-ghrāṇa-jihvëndriyo rūpa-dhātu-sattva-saṃtāna ity pakṣaḥ. sa sāpakṣa- 30 śālah. prak-pakṣa-virodhāt. [Tib. 58^a] tathā hi Bhagavatā rūpāvacarāḥ sattvā avikalā ahinēndriyā ity uktāḥ. kāṇa-kunṭhatvābhāvatvāt. ahinēndriyāś cakṣur-ādibhir ahinatvāt. Ācārya āha. *yāni tatrēti* vistaraḥ. *yāni tatra* rūpa-dhātau ghrā- nēndriy'ādi-rahitāni cakṣur-ādīni tair ahinēndriyā ity sūtrārtha-parigrahād aviro- dhāḥ. *evaṃ tu varṇayanti* Vaibhāṣikāḥ. *sta evēti* vistaraḥ. bhavata eva tatra

¹ stau MSS. ² cf. supra 61¹³. ³ patito MSS. but L & Tib.

rūpa-dhātau *ghrāṇa-jihvëndriye na tu gandha-rasau. ātmabhāva-mukhena hi sva-saṃtāna-mukhena ṣaḍ-āyatane* cakṣur-ādike *tṛṣṇā-samudācāraḥ* prāṇinām pravartate. tad-abhiṣyanditam ca karmēti. sahetuke rūpa-dhātau ghrāṇa-jihvëndriye. tatas ca sahetukatvāt. sta eva te rūpa-dhātau. sa-hetukāṃkur'ādivad iti. anena ca na sto rūpa-dhātau ghrāṇa-jihvëndriye nirhetukatvād iti yat sādhanam 5 uktaṃ. tad asiddham iti pratipādayanti. *puruṣëndriye tu maithuna-sparśa-mukhena*. kiṃ. tṛṣṇā-samudācāra ity prakṛtam. maithuna-sparśa-vīta-rāgāś ca rūpāvacarāḥ sattvāḥ. tasmāt tatra na tṛṣṇā-pūrvakam karma bhavati. *tasmād* ahेतukatvāt. tatra puruṣëndriyam nāsti nirhetukāṃkur'ādivad iti *siddham rūpa-dhātau caturdaśāva dhātava* ity. 10

ārūpy'āptā¹

iti vistaraḥ.

mano-dharma-mano-vijñāna-dhātavo

[Tib. 58^b] ev' arūpy'āptā ity avadhāraṇād anye dhātavo na santīty uktaṃ bhavati. *yasmād rūpa-vīta-rāgānām tatrōpapattiḥ. ato daśa rūpa-svabhāvā dhātavaś* cakṣur- 15 ādayaḥ paṃca rūp'ādayaś cāpi paṃca na santi. *tad-āśray'ālambanāś ca paṃca vijñāna-dhātavo na santīti*. te cakṣur-ādayo rūp'ādayaś ca yathākramam āśrayā ālambanāni ca yeṣāṃ. ta ime tad-āśray'ālambanāḥ. āśrayānām cakṣur-ādīnām ālambanānām ca rūp'ādīnām abhāvāt te 'pi cakṣur-vijñān'ādi-dhātavas tatra na santi. 20

(31^{ab}) *s'āsravānāsravā ete traya*

iti. eta eva trayāḥ s'āsravānāsravā ity avadhāraṇam.

śeṣāś tu sāsravā

iti. kim artham idam ucyate. nanv² eta eva trayāḥ s'āsravānāsravā ity avadhāraṇāt. śeṣāḥ sāsravā ity siddham. na siddham. katham. śeṣāṃ s'āsravā evān- 25 āsravā eva vā syur ity āśāṃkāḥ. tan-nivṛtṭy-artham idam ucyate. śeṣāḥ sāsravā evēti.

(31^{cd}) *scavitarka-vicārā hi paṃca vijñāna-dhātava*

iti. savitarka-savicārā evēti hi-śabdo 'vadhāraṇe.

antyaś trayas tri-prakārā

iti. *antya* eva *tri-prakārā* ity avadhāraṇam. *anyatra vitarka-vicārābhyām* ity. vitarka-vicārau samprayuktaka-dharma-dhātu-svabhāvau tayor atra grahaṇa-pra- 30 samga ity parivarjyete.³ [Tib. 59^a] vitarko⁴ hi dvitīya-prakārāntare 'ntarbha- viṣyati. vicāro 'pi dhyānāntara-jaś tṛtīye prakāre 'ntarbhavati. tad-anyas tu

¹ °pyāpta MSS. ² na tv MSS. ³ Acc. to L, °vaksyante C, parivarjyate NTS. ⁴ °rkā MSS.

triṣv api prakāreṣu nāntarbhavatīti vakṣyati. *te ete mano-dhātv-ādayaḥ sampra-*
yukta-dharma-dhātu-paryantāḥ kāma-dhātau prathame ca dhyāne sasāmantake
maule savitarkāḥ savicārāḥ vitarka-vicāra-samprayogāt. ata eva dhyānāntare
'vitarkā vitarkābhāvāt. vicāra-mātrā vicāra-samprayogāt. ata eva dvitīyāt pra-
bhṛti yāvad bhavāgram tayoḥ abhāvād avitarkā avicārāḥ. sarvaś cāsamprayukto
dharma-dhātur iti. yathāsambhavaṃ traidhātuka-rūpa-citta-viprayuktā asaṃskṛ-
taś ca dhyānāntare ca vicāraḥ avitarko. vitarkābhāvāt. avicāro dvitīya-vicā-
rābhāvāt. vicāra eṣu triṣu prakāreṣu nāntarbhavatīti. kāma-dhātu-prathama-
dhyāna-bhūmiko vicāraḥ prathame tavat prakāre nāntarbhavati. savitarkaḥ sa-
vicāra iti. sa hi savitarkaḥ sambhavati na tu savicāro vicārāsamprayogāt.
dvitīye 'pi nāntarbhavati. avitarko vicāra-mātra iti. vitarka-samprayogāt.
dvitīya-vicārābhāvāt ca. tṛtīye 'pi nāntarbhavati. avitarkaḥ avicāra iti. sa hi
yady api avicāro dvitīya-vicārābhāvāt. na tv avitarko [Tib. 59^b] vitarka-sampra-
yogāt. sa katham vaktavya ity ata āha. avicāro vitarka-mātra iti. dvitīya-vicārā-
bhāvāt avicāraḥ. vitarka-samprayogāt vitarka-mātraḥ. ata evēti. yasmāt savi-
tarka-savicārāṇāṃ bhūmau vicāra eva caturthaḥ prakāro bhavati. avicāro vitarka-
mātra iti.

śeṣā ubhaya-varjita

iti. *śeṣā daśa rūpiṇo 'dhātava uktāḥ.*¹ *te 'vitarkā vicāra-mātrā vā avitarkā*
avicārāḥ syur iti āsaṃkāyām avadhārya tad-ubhaya-varjita eva śeṣā avitarkā
avicārā evēty arthaḥ.

(32) *katham avikalpakā ity ucyanta* iti. cakṣur-vijñāna-samaṅgi nilaṃ vijā-
 nāti nōhati² nilam iti vacanāt. *tri-vidhaḥ kila vikalpa* iti. kila-śabdaḥ para-
 mata-dyotanārthaḥ. svābhiprāyas tu cetanā-prajñā-viśeṣa eva vitarka iti na sva-
 bhāva-vikalpo 'nyo dharmo 'stīti. tathā hy anena Paṃcaskandhaka³ uktam.
 vitarkaḥ katamaḥ. paryeṣako mano-jalpaḥ cetanā-prajñā-viśeṣaḥ yā cittasy' aud-
 ārikatā. vicāraḥ katamaḥ. pratyavekṣako mano-jalpas tathāiva yā cittasya sūkṣ-
 matā. anabhyūhāvasthāyām cetanā abhyūhāvasthāyām prajñēti vyavasthāpyate.
tad eṣāṃ svabhāva-vikalpo 'stīti. tad iti vākyaḥ panyāse nipātas tasmād-arthe vā.
 svabhāvenāiva [Tib. 60^a] vikalpa audārika-lakṣaṇatvat. *svabhāva-vikalpo vitarkaḥ.*
 sa eṣāṃ paṃcānāṃ vijñāna-kāyānāṃ samprayogato 'sti tasmāt sa-vikalpā uktāḥ.
nētarāv abhinirūpaṇā'nusmarāṇa-vikalpāv eṣāṃ staḥ. tasmād avikalpakā ucyante.
yathā eka-pādako 'śvaḥ apādaka iti. pāda-traye cchinne ekasminn api pāde saty

¹...¹ vonuktāḥ MSS. ² Ex. conj. notuli S, notu NCL; sūam-du ma-yin-no. ³ 大乘五蘊論 (來九 99a18).

apādaka ity ucyate. tadvad eka-vikalpā avikalpakā iti. *sā hy abhinirūpaṇā-*
vikalpa iti. sā mānasy asamāhitā prajñā śruta-cintā-mayy upapatti-pratilambhikā
 ca. sā hi manasi bhavā mānasī. *vyagrā vividhā 'grā vyagrā vividh'ālabhanēty*
 arthaḥ. vigata-pradhānā vā muhur-muhur ālabhanāntar'āśrayaṇāt. *vyagrā*
kasmād abhinirūpaṇā-vikalpa ity ucyate. tatra-tatr' ālabhane nāmāpekṣayā
 'bhipravṛtṭeḥ. rūpaṃ vedanā anityaṃ duḥkham ity-ādy-abhinirūpaṇac ca. samā-
 hitā tu bhāvanāmāyī nāmānapekṣy' ālabhane' pravartata iti. nāśā 'bhinirūpaṇā-
 vikalpa ity ucyate. *mānasy eva sarvā smṛtir* iti. *samāhitā cāsamāhitā ca. sā*
 kila nāmānapekṣā anubhūtārtha-mātr'ālabhanā pravartate. smṛtiḥ katamā. cetaso
 'bhilāsa iti lakṣaṇāt. paṃca-vijñāna-kāya-samprayuktā tu nānubhūtārthābhilāsa-
 pravṛtṭēti [Tib. 60^b] nānusmarāṇa-vikalpa itīṣyate.

(33) *sapta s'ālabhanā*

ity ubhayāvadhāraṇaṃ. saptāiva s'ālabhanāḥ s'ālabhanā eva ca saptēti.

ardham ca dharmataḥ.

s'ālabhanam iti. ukta-vyatirekeṇēdam ucyate. atrāpy ubhayāvadhāraṇaṃ. dhar-
 mārddham eva s'ālabhanam. s'ālabhanam eva ca dharmārddham iti. yasmāc
 ca saptāiva s'ālabhanā dharmārddham cāiva s'ālabhanam iti avadhāraṇam asti
 tasmāc ccheṣā daśa rūpiṇo dhātavo dharma-dhātu-pradeśaś cāsaṃyukto 'nālabhanā
 iti siddham ity uktam. tathā hy anavadhāraṇe hy ayam artho na sidhyet.

navānupāttā

iti navānupāttā evēty avadhāraṇaṃ. *aṣṭamasyārdhena sārddham* iti. sahēti
 yāvat.

te cāṣṭāv

iti. *te ca* sapta citta-dhātavo dharma-dhātuś ca yasyārdham s'ālabhanam
 uktam. *aṣṭa-grahaṇaṃ sakala-dharma-dhātu-grahaṇārthaṃ. mā² dharma-dhātv-*
*ardhāgrahaṇaṃ vijñāyiti.*³

te cāṣṭau śabdas cā-

para iti navānupāttā ity uktāḥ.

anye nava dvi-dhēti.

cakṣur-ādayaḥ paṃca śabda-varjyāś ca rūp'ādayaś catvāra iti nava te dvi-dhāva.
 upāttānupāttā ity arthaḥ. na tūpāttā evēti. etad-arthaṃ ca.

anye nava dvi-dhēti

punaḥ sūtritām. *anugrahōpaghātābhyām anyonyānuvidhānād* [Tib. 61^a] iti.
 cakṣur-dhātv-ādinām anugrahōpaghātābhyām aṃjan'ādi-pāṇi-ghāt'ādi-lakṣaṇa-

¹ 'pekṣā^o MSS. ² sā C. ³ 'jñāviti CN, vijñāviti T.

bhyām citta-caittānam anugrahōpaghātau bhavataḥ. citta-caittānam cānugrahō-
paghātābhyām saumanasya-daurmanasya-lakṣaṇābhyām cakṣur-dhātṷ-ādīnam
anugrahōpaghātau bhavataḥ. atas te *citta-caittair adhiṣṭhāna-bhāvenōpagrhitā*
ucyante svikṛtā ity arthaḥ. *yal loke sa-cetanam* iti sa-jīvam ity arthaḥ.

(34) *spraṣṭavyam dvi-vidham*

ity ubhayāvadhāraṇam. spraṣṭavyam eva dvi-vidham dvividham eva spraṣṭav-
yam evēti.

śeṣā rūpiṇo nava bhautikā

ity atrāpy ubhayāvadhāraṇam.

dharma-dhātṷ-eka-deśās ca bhautika

ity atrāpy ubhayāvadhāraṇam. yasmāc cāte ubhayāvadhāritāḥ. tasmāc *cheṣāḥ*
sapta citta-dhātavo dharma-dhātṷs cāvijñāpti-varjyo nōbhayathēti siddham. *bhū-*
tānām catuṣka¹-khakkhaṭ'ādi-lakṣaṇāvadhāraṇā² iti. catuṣkāvadhāraṇāt pṛthiv-
ap-tejo-vāyu-dhātavaḥ spraṣṭavya-dhātau catvāri bhūtāni. ślakṣṇatv'ādayas tatra
cakṣur-ādayās ca na bhūtāni. khakkhaṭ'ādi-lakṣaṇāvadhāraṇāc ca pṛthiv-
ap-tejo-vāyu-dhātṷsv anye dharmās cakṣur-ādayo nāntarbhāvaṃ gacchanti. katham.
catvāri mahā-bhūtāni pṛthivī-dhātur [Tib. 61^b] ab-dhātus tejo-dhātur vāyu-dhātṷ.
pṛthivī-dhātṷ katamaḥ khakkhaṭatvam ity vistaraḥ. *teṣām ca spraṣṭavyatvād*
iti. teṣām ca khakkhaṭatv'ādīnām spraṣṭavyatvāt. yasmāt tāni spraṣṭavyāni.
varṇ'ādayas tu draṣṭavyāḥ śrotavyā ghrātavyāḥ svādayitavyāḥ. katham gamyate
spraṣṭavyāni tānīti. ata āha. *na hi kāthiny'ādīni cakṣur-ādibhir gṛhyante.*
kim tarhi. kāyēndriyenālvēty ato 'vagamyate spraṣṭavyāni tānīti. syān matam
te 'pi varṇ'ādayaḥ spraṣṭavyā ity ata āha. *nāpi varṇ'ādayaḥ kāyēndriyēna.*
kim. gṛhyanta ity prakṛtam. *uktam ca sūtra* ity vistaraḥ. aparasminn api sūtre
spaṣṭam ādarśitam. katham ity vistareṇa yāvad idam uktam. *spraṣṭavyāni bhikṣo*
bāhyam āyatanam catvāri mahā-bhūtāni catvāri mahā-bhūtāny upādāya rūpy
a-nidarśanam sa-pratigham iti. *śeṣam* cakṣur-ādy-āyatanam *na bhūtānīti* spaṣṭam
ādarśitam. *yat tarhi sūtra uktam* ity vistaraḥ. *yac cakṣuṣi māmsa-piṇḍe khak-*
khaṭa-khara-gaṭam khara-prakāra ity arthaḥ. cakṣur-indriyam khakkhaṭa-svabhā-
vam ity matvā codayanti. *tenāvinirbhāga-vartino māmsa-piṇḍasyāṣa upadeśa³*
iti. tena cakṣur-indriyenāvinirbhāga-vartino 'dhiṣṭhānasya etad vacanam. bhavati
hi crkṣur-adhiṣṭhāne 'pi cakṣur-upacāraḥ. ata eva māmsa-piṇḍa ity grahaṇam.
anyathā cakṣuṣīty evāvakṣyat yadindriyam evēsyate. [Tib. 62^a] *ṣaḍ-dhātur ayam⁴*

¹ catustvā C, catuṣtvā NTS, catuṣkam L.

² vakṣ' all MSS. but L & Tib.

³ 'ṣop MSS. but L.

⁴ ḥdi; api MSS.

bhikṣo puruṣa ity vistaraḥ. *Garbhāvakraṅti-sūtre* kalal'ādy-avasthāyam ity¹ bhūta-
mātrōpadeśān na bhautikam astīti codyam āsamky' āha. *mūla-sattva-dravya-*
saṃdarśanārtham iti. 'mūlasya sattva-dravyasya' saṃdarśanārtham eva. pṛthivī-
dhātṷ-ādayās catvāro mūla-sattvam. paṃcānām cakṣur-ādīnām sparś'āyatanānam
tata utpatteḥ. mano-dhātur api mūla-sattvam manaḥ-sparś'āyatanasya tata utpat-
teḥ. atha vā caturṇām pṛthivī-dhātṷ-ādīnām upādāya-rūp'āśrayatvāt. vijñāna-
dhātōś ca caitasikānām āśrayatvāt ta eva mūla-sattvam. katham gamyate. *punaḥ*
ṣaṭ-sparś'āyatana-vacanāt. tattrāva sūtre paścād uktam. ṣaṭ sparś'āyatanānīti
cakṣuḥ-sparś'āyatanam yāvan manaḥ-sparś'āyatanam ity. ato vijñāyate mūla-
sattva-dravya-saṃdarśanārthatvāt *ṣaḍ-dhātur ayam bhikṣo puruṣa* ity vacanam.
na tu bhūta-mātratvād ity. nanu ca yathā vijñāna-dhātōr avyatiriktam api manaḥ-
sparś'āyatanam punar ucyate. evam cakṣur-ādīny api catur-dhātṷ-avyatiriktāni
punar ucyerann ity. ato na punaḥ ṣaṭ-sparś'āyatana-vacanena tad-vyatirikta-
bhautikāstivta-siddhiḥ. nātat evam. yadi hi pṛthivī-dhātṷ-ādaya eva sparś'āya-
tanāni abhaviṣyan bhūtāny eva sparś'āyatanānīty evāvakṣyat. na tv evam. kim
tarhi. cakṣuḥ-sparś'āyatanam yāvan manaḥ-sparś'āyatanam ity. ato 'vagamyate.
pṛthivī-dhātṷ-ādī-vyatiriktāni cakṣur-ādīnīti. [Tib. 62^b] vijñāna-dhātus tu cakṣur-
ādī-sparś'āyatana-vacanānuṣaṃgena punar ucyate. sparś'āyatanam ity ko 'rthaḥ.
sparśasya caitasikasy' āśraya ity arthaḥ. *cittābhāva-prasaṃgāc cēti.* yadi ṣaḍ-
dhātur ayam bhikṣo puruṣa ity yathābhūtam eva dravyāni gṛhyeran nānyāni
tad-āśritāni dravyāni. tenātat prāptam. vijñāna-dhātu-mātra-grahaṇāt. atra
caitasikānām tad-āśritānām agrahaṇa-prasaṃgaḥ. iṣṭatvād adoṣa ity cet. na.
sāpakṣālatvād asya pakṣasya. sāpakṣālo hy ayam pakṣaḥ. citta-viṣeṣā eva cai-
tasikā ity sva-siddhānta-virodhāt. ten' āha. *na ca yuktam cittam eva caittā* ity
abhyupagantum.³ kasmāt. *saṃjñā vedanā ca caitasika eṣa dharmās citta-niśrīta*
iti sūtra-vacanāt. sādhanam cātrōpatiṣṭhate. cittād arthāntara-bhūte saṃjñā-
vedane. skandha-deśanāyām pṛthag deśitatvāt. rūpa-skandhavad ity. atha vā
sv'āśrayād arthāntara-bhūte saṃjñā-vedane. tad-āśritatvāt. yat sv'āśray'āśritam
tat sv'āśrayād arthāntara-bhūtam. tad-yathā kuḍy'āśritam citram. *sa-rāg'ādi-*
citta-vacanāc cēti. sa-rāgam cittam sa-rāgam cittam ity yathābhūtam prajānāti.
vigata-rāgam cittam vigata-rāgam cittam ity yathābhūtam prajānāti. sa-dveṣam
cittam sa-dveṣam cittam ity yathābhūtam prajānātīti vistaraḥ. [Tib. 63^a] atra

¹ ati MSS. but L. ²...² mūlasya sattva-dravya NCT, mūla-sattvasya dravya L, om. S;
sems-can-gyi rdsas-kyi ḡsi. ³ Ex conj, atyutyattum N, atyutpattum C, abhyutpattam T,
abhyutpannam S, pratipattum L; khas-blan-bar.

sādhanam. sa-rāgam cittam iti citta-rāgayoh parasparato 'rthāntaratvam. saha-yoga-nirdiṣṭatvāt. sa-putraś caitra iti saha-yoga-nirdiṣṭa-caitra-putravād iti.

saṃcitā daśēti.

paramāṇu-saṃcaya-svabhāvā daśāivēty arthaḥ. anye tu dhātavo 'smād avadhāraṇān na saṃcitā iti siddham.

(35) *tulayatīti* kasya dhātor etad rūpam. tathā hi tula unmana ity asya dhātos tolayatīti rūpam bhavati. nāṣa doṣaḥ. tulām karoti tulayatīti prātipadika-dhātor etad rūpam iṣyate. karmaṇi ca tulya iti rūpam bhavati.

bāhyam dhātu-catustayam

10 *iti rūp'ādikam śabda-varjyam. paraśu-dārv-ādi-saṃjñakam* iti. paraśv-ādi-saṃjñakam *chinatti* dārv-ādi-saṃjñakam *chidyate*. sambhavam praty evam ucyate. kadacit paraśv-ādi-saṃjñakam chidyate. dārv-ādi-saṃjñakam api cchinatti. *saṃbandhōtpādina* iti vistaraḥ. sambandhenāvibhāgenōtpattum śīlam asyēti saṃbandhōtpādi. *saṃghāta-sroto* rūp'ādi-saṃghāta-saṃtāna ity arthaḥ. *tasya vibhaktōtpādanam*

15 *vibhakta-jananam yat sa chedaḥ. kṣaṇikānam hi bhāvanām* vinā 'pi paraśv-ādina cchedo bhavaty eva. saṃtāna-nirodhas tu paraśv-ādinēti. paraśv-ādikam chinattīty ucyate. kāraṇa-sāmagrī-viśeṣa-vaśād vikārya-viśeṣōtpattir bhavati. tatra dhātu-catustayam avacchinatti chidyate vēty avadhāryate. tathā 'vadhāraṇac cānye dhātavo nōbhayathēti siddham. ata eva c' āha. *na kāyē-*

20 *ndriy'ādīni chidyanta* iti vistaraḥ. atra na cakṣur-indriy'ādīnīti vaktavye kasmāt kāyēndriy'ādīnīti vacanam. yasmāt kāyēndriye parisphuṭaś chedo bhavati yadi bhaved ity atah [Tib. 63^b] kāyēndriya-purassarāṇindriyāṇi kathyante. *niravaśe-ṣāṅga-cchede* sarvāṅga-pratyamga-cchede. *tad-advaidhikaraṇāt* teṣām kāyēndriy'ādīnām advaidhikaraṇāt. katham punar gamyate tad-advaidhikaraṇam iti.

25 *ataḥ punar āha. na hīndriyāṇi dvi-dhā bhavanti chinnaśyāṅgasya kāyād apagatasya nirindriyatvāt.* idam api katham gamyate. nirindriyam tad aṅgam yac chinnaṃ kāyād apagatam iti. yasmāt tat pratītya spraṣṭavy'ādikam ca kāy'ādi-vijñānānupattih.¹ katham tarhi chinnena punar lagnena nāsikā'greṇa kāya-vijñānōtpattih. nāsikā-mūla-sambandhena punaḥ kāyēndriyōtpatter adoṣaḥ.

30 *katham iha gr̥hagodhik'ādīnām pucchāni chinnāni spandante yadi tatra kāyēndriyam nāsti. vāyu-dhātor eṣa vikāro nāstītat kāyēndriyasya karmēty avagantavyam. na cāpi chindanti maṇi-prabhāvad acchatvāt. yathā maṇi-prabhā na chinatti acchatvāt. tadvad indriyāṇi.*

dahyate tulayaty evam

¹ °jñānānutpattih L.

ity evam-śabdena tad eva *bāhyam dhātu-catustayam* tathātvena pradarśyate. kṣāṭh'ādīnām agni-kṛto vikāro dāhaḥ. sa cēndriyāṇām na bhavati maṇi-prabhāvad acchatvāt. na hi tāni kṣāṭh'ādivac carm'ādivad vā vikriyante. kiṃ tarhi. tat-sambandhāt pravāha-chedo bhavati. tul'ādi-bhūtam ca tad eva dhātu-catustayam *tulayati nēndriyāṇi* tathāhvācchatvāt. amūrtānām tu dhātūnām amūrtatvād eva *ched'ady-asambhava* iti. teṣām ched'ādi na cintyate. *na śabda uccheditvād* iti. [Tib. 64^a] kiṃ. chinatti chidyate dahyate tulayati vā 'pravāha-vartitvāt.

vivādo dagdhṛ-tulyayor

ity uttaratrāpidam anuvartate na śabda uccheditvād¹ iti. tad eva *dhātu-catustayam dāhakaṃ tulyam cēti*. agni-kṣār'ādi dāhakaṃ. samastasyātra dhātu-catustayasya bhasm'ādi-vikāra-hetutvāt. lavaṇ'ādi tulyam. tatrāpi samastasya tulāvanati-hetutvād ity ekeṣām abhiprāyaḥ. *tejo-dhātur eva dagdhā gurutvam eva ca tulyam* iti. tejo-dhātur evāgni-jval'ādi-gata-udbhūta-vṛttir dahati. pṛthivī-dhātva-ādīnām udbhūta-sva-vṛttitve 'py adāhakatva-darśanāt. gurutvam eva cōpādāya-rūpam udbhūta-vṛtti tulyate. atap'ādiṣu laghu-dravyeṣu rūp'ādīnām udbhūta-vṛttitve 'py atulyatva-darśanāt.

(36, 37^{ab}) *paṃcādhyātmam*

iti. *paṃca-grahaṇam mano-nivṛtty-arthaṃ. adhyātma-grahaṇam rūp'ādi-nivṛtty-arthaṃ. vipāka-j'aupacayikā eva paṃc' ādhyātmikā na naiṣyandikā* ity avadhāraṇam. kasmāt. *tad-vyatirikta-naiṣyandābhāvāt. vipāka-jā² aupacayikāś ca* yady api naiṣyandikā bhavanti.

niṣyando hetu-sadrśa

iti³ kṛtvā. te tu vipāka-j'aupacayikatvenāiva saṃgrhītatvāt. na naiṣyandikā iti gr̥hyante. ye tu sva-hetu-sadrśā na ca vipāka-jā na c' aupacayikāḥ. ta iha naiṣyandikā [Tib. 64^b] abhipretāḥ. na cāivamvidhāś cakṣur-ādāyo bhavanti. kiṃ tarhi vipāka-jā vā aupacayikā vā bhavantīty ata evam ucyate. *tad-vyatirikta-naiṣyandābhāvāt* iti. katham punar jñāyate naiṣyandikāś te na santīti. mṛtaśyānanuvṛtteḥ. na hi rūp'ādivan mṛtasya cakṣur-dhātva-ādāyo 'nuvartante. *vipāka⁴-hetor jātā* iti. vipākasya phalasya hetur vipāka-hetuḥ. vipāka-hetor jātā *vipāka-jāḥ. madhya-pada-lopāt* hetu-śabda-lopāt *go-rathavat.* yathā gobhir yukto ratho *go-ratha* iti. *phala-kāla-prāptam vā karmēti.* vipāka-phalōtpatty-anantara-kṣaṇāvastham ity arthaḥ. *vipacyata iti vipākaḥ.* karma-kartari ghañ. vipākā jātā *vipāka-jāḥ. phalam tu vipaktir evēti vipāka* iti. bhāve ghañ. *bhavatu vā⁵ heturu phalōpacāra* iti vistaraḥ. avipāka-svabhāvo 'pi karma-lakṣaṇo hetur vipāka ity

¹ utsed° MSS. ² j MSS. ³ kārīkā II, 58°. ⁴ na v° NT. ⁵ cā MSS. yañ-na.

ucyate. tad-utpādakavāt. *yathā phale hetūpacāra* iti vistaraḥ. *śaḍ imāni spars'āyatanāni* cakṣur-ādīni *paurāṇaṃ karma* purāṇe janmani bhavaṃ purāṇam eva vā *paurāṇaṃ karma*. tāni spars'āyatanāni apaurāṇa-karma-svabhāvāny api paurāṇaṃ karmēty ucyamte. taj-jātavāt. evam iha viparyayōpacāro draṣṭavyaḥ. 5 *āhāra-saṃskāra-svapna-samādhi-viśeṣair upacitā' aupacayikā* iti. viśeṣa-śabdaḥ pratyekam abhisambadhyate. tatr'āhāra-svapnau loke pratītau. saṃskāro 'bhyamga-snānānuvāsan'ādi-svabhāvaḥ. [Tib. 65^a] samādhiś cittālkāgratā-lakṣaṇaḥ. samīpe caya upacayaḥ. upacaye bhavā aupacayikāḥ sainikavat. upacayā eva vā aupacayikāḥ vainayikavat. svārthe taddhita-vidhānāt. *brahma-caryeṇa cēty eke* iti. 10 *brahma-cāriṇām upasāntēndriyaṇām śarīrōpacaya-darśanāt. anupaghāta-mātraṃ tu tena syād* iti. abrahma-caryeṇa śarīrāpacayaḥ. brahma-caryeṇa tu śarīrāpacayo na bhavati. tasmād āha. *anupaghāta-mātraṃ tu tena brahma-caryeṇa syāt nōpacayaḥ*. upacayas tv āhār'ādibhir eva. kasmāt tarhi pravrajitānām keśamcic charīrāpacayo² bhavati. kāma-paridāh'ādi-yogād asau bhavet. *pratiprākāra iv'ārakṣē* ti. 15 *upacaya-saṃtāno vipāka-saṃtānasya* parivāryāvasthānen' *ārakṣā. śabda aupacayika* ity anupacita-kāyasya śabda-sauṣṭhavādarśanāt. *icchātaḥ pravṛtter* iti. śabdo me syād iti icchayā śabdaḥ pravartate. anicchayā na pravartate. vipāka-jaś ca dharmo 'nicchato 'pi pravartate. tasmān na vipāka-jaḥ śabdaḥ. sādhanam cātrōcyate. na vipāka-jaḥ śabdaḥ. icchātaḥ pravṛtteḥ. yoniśo-manasikāra-caitasikavat. 20 *yat tu vipāka-jaṃ. na tasyēccayā pravṛtṭiḥ. tad-yathā cakṣur-indriyasyēti. yat tarhīti* vistaraḥ. anena sva-siddhānta-viruddhatām pratijñāyā udgrāhayati. *ṛtīyā 'sau paramparēty eka* iti vistaraḥ. *bhūtāni* pārūṣya-virateḥ karma-pathasya kaṅthe vipāka-svabhāvāni [Tib. 65^b] nirvartante. tebhyaḥ *śabdaḥ*. dvitiye 'pi pakṣe *karmebhyo vipāka-jāni bhūtāni. tebhya aupacayikāni* āhārōpacayataḥ samādhy- 25 *upacayato vā bhūtāntarāṇi. tebhyo naiṣyandikāni* pūrva-bhūta-vyatirikṭāny āgantukāni bhūtāni. *tebhyaḥ śabda* iti. paramparā'bhinirvartanam tv abhisamdhāya *pārūṣya-virater brahma-svaratā nirvartata* ity uktam. anena sva-siddhānta-viruddhatā tasyaḥ pratijñāyāḥ parihriyate. *yadi śabdavad yukti-virodhaḥ syād* iti. śabda icchātaḥ pravartata iti³ vipāka-yukti-virodhāt na vipāka-ja uktāḥ. *tad yadi* 30 *tadvac chārīriky* api *vedanā* icchātaḥ pravartate *na vipāka-jā syāt*. na tv icchātaḥ sā pravartate. kim tarhi. anicchayā 'pi sā pravartate. cakṣur-ādivat. tasmād vipāka-jēti yujyata ity abhiprāyaḥ. kiḍrśī punaḥ sā. yā sukha-duḥkha-pratyayōpasamhāram antareṇāpi pravartate. *naiṣyandikāḥ sabhāga-sarvatraga-hetu-janitā* iti. *sabhāga-sarvatraga-hetubhir* eva janitā na vipāka-hetunēti avadhāraṇam.

¹ °serūp° MSS. ² charīrōp° C. ³ 論二 9^{b2}.

vipāka-jā vipāka-hetu-janitā iti. vipāka-hetunā janitā eva na tu vipāka-hetunāiva janitā ity avadhāraṇam. *sabhāga-hetunā 'pi janitā vipāka-jā bhavanti*. tatra cāṣṭāv apratighā naiṣyandikā vipāka-jā evēty avadhāryate. *na hi et* [Tib. 66^a] *aupacayikāḥ saṃcayābhāvāt*. a-paramāṇu-saṃcaya-svabhāvavād ity arthaḥ.

tri-dhā 'nya

iti. tri-dhā 'nya evēty avadhāryate. tatra *vipāka-jā* indriyā-vinirbhāgina eva.

vipako 'vyakṛto dharmāḥ sattv'ākhyā

iti¹ vacanāt. *naiṣyandik' aupacayikās* tu indriya-vinirbhāgino 'pi. katham punar gamyate. indriya-vinirbhāgino 'pi naiṣyandikāḥ santīti. mṛtasyāpi tad-anuvṛttidarśanāt. na hy asattva-saṃkhyatā vipāka-jā iṣyante.

dravyavān eka

iti. eka eva dravyavān ity avadhāraṇam. *sāratvād dravyam* ity avināśāt. *kṣaṇam ekam anaiṣyandikā bhavanti* ti. kṣaṇam ekam asabhāga-hetu-nirvartitaḥ. pūrva-kṣaṇānāsraṇābhāvāt kṣaṇikā na tu kṣaṇāntara-vināśīna ity ayam artho 'bhipretaḥ. anyathā hi paścimā eva dhātavaḥ kṣaṇikā ity avadhāraṇāt tad-itareṣām dhātūnām 15 akṣaṇikatva-prasaṅgaḥ. katham punar duḥkha-dharma-jñāna-kṣānti-kalāpe mano-dhātur mano-vijñāna-dhātus ca yugapat bhavataḥ. na hi vijñāna-dvaya-samavahānam iṣyate. nōcyate yugapat tau bhavata iti. kim tarhi. ekam atra vijñānam dhātu-dvayatvena vyavasthāpyate. nāma-dvayena kathayata ity arthaḥ. tena 20 vyācaṣṭe *duḥkha-dharma-jñāna-kṣānti-saṃprayuktaṃ cittam mano-dhātur mano-vijñāna-dhātus cēti*. [Tib. 66^b] *śeṣās tat-sahabhūvo dharmā-dhātur* iti. tatra kṣānti-kalāpe cittād anye dharmāḥ *śeṣāḥ. tat-sahabhūvas* tayā kṣāntiyā sahabhūvaḥ. tad-yathā anāsraṇa-saṃvaro rūpaṃ vedanā-saṃjñā-cetan'ādayaḥ saṃprayuktaḥ. teṣām ca prāpti-jāty-ādayo dharmā-dhātur iti.

(37^{ca}) *samanvāgamam pratilabhata* iti. prāptim a-labdha-pūrvam labhata ity 25 arthaḥ. *cakṣur-vijñāna-dhātunā 'pi sa* iti. kim. samanvāgamam pratilabhata ity adhikṛtam.

prthag lābha

ity anena prathama-dvitiye koṭyau darśite.

sahāpi cēty

anena ṛtīyā koṭir darśitā. caturthī tu ukta-nirmuktēti sugamatvān na darśitā.

ca-

śabdena vā sā 'py uktā. aprthag asaha cēti. *kāma-dhātav krameṇa cakṣur-indriyam pratilabhamāna* iti. *kāma-dhātav sthitaḥ pudgalaḥ krameṇa kalal'ādi-*

¹ kārikā II, 58^{ab}.

krameṇa mṛtyu-krameṇa vā. *cakṣur-indriyam*.¹ kiṃ-pratisamyuktaṃ. kiṃ kāma-dhātāv eva. nēty ucyate. aviśeṣeṇa kāma-pratisamyuktaṃ vā rūpa-pratisamyuktaṃ vā *pratilabhamānaḥ*.² kalal'ādy-avasthāyāṃ tathā krameṇa maraṇasyācak-
 5 ṣuṣman-maraṇasya ca kāle *cakṣur-dhātunā* asamanvāgataḥ. kalal'ādy-avasthāyāṃ tathā maraṇāvasthāyāṃ vā tad-abhāvāt. ṣaḍ-āyatanōtpatty-avasthāyāṃ bhavasyāntarāle vā³ tenēdānīm *samanvāgamam pratilabhate*. na tu *cakṣur-vijñāna-dhātunā* asamanvāgataḥ samanvāgamam pratilabhate. yasmād asau kuśala-kliṣṭenātītā-nāgatena³ samanvāgata eva pūrvam antarā-bhava-pratisamdhikāle. viprakṛtāvasthā hy eṣā 'dhikriyate na pratilabdhat-
 10 [Tib. 67^a] *dhātunēti* vistaraḥ. *dvitīy'ādi-dhyānōpapannas* tatra tasya cakṣur-vijñāna-dhātor abhāvāt tena pūrvam asamanvāgata idānīm *cakṣur-vijñānam* prathama-dhyāna-bhūmikam anivṛtvāyākṛta-svabhāvaṃ *sammukhikurvānaḥ*. tena cakṣur-vijñāna-dhātunā samanvāgamam pratilabhate. na tu *cakṣur-dhātunā* asamanvāgataḥ samanvāgamam pratilabhate. pratilabdhat-
 15 *pracyutaś cādhasād upapadyamāna* iti. *dvitīy'ādi-dhyāna-pracyuto* 'dhasāt prathame dhyāne kāma-dhātau cōpapadyamānaś cakṣur-vijñāna-dhātunā asamanvāgataḥ samanvāgamam pratilabhate. antarā-bhava-pratisamdhāne kuśala-kliṣṭena atītānāgatena. na tu cakṣur-dhātunā asamanvāgataḥ samanvāgamam pratilabhate. pratilabdhat-samanvāgatavāt. *syād ubhayenēti* vistaraḥ. *ārūpya-dhātu-cyuta*
 20 ubhābhyāṃ cakṣur-dhātu-cakṣur-vijñāna-dhātubhyāṃ pūrvam asamanvāgataḥ. antarā-bhava-pratisamdhāy-avasthāyāṃ eva cakṣur-dhātunōtpādābhimukhena cakṣur-vijñāna-dhātunā kuśala-kliṣṭenātītānāgatena samanvāgamam pratilabhate. avikalēndriyā hy antarābhavikāḥ. *nōbhayena etān ākārān sthāpayitvēti*. koṭi-trayōktān dharma-prakārān tyaktvēty arthaḥ. *ārūpya-dhātu-cyutas* tatrāivōtpadya-
 25 māno nōbhābhyāṃ asamanvāgataḥ samanvāgamam pratilabhate. asamanvāgatatvam tatrāsti na tu samanvāgama-pratilambhaḥ. *dvitīy'ādi-dhyānōpapannaś* ca cakṣur-vijñānam *sammukhikurvāno* nōbhābhyāṃ asamanvāgataḥ samanvāgamam pratilabhate. katham. cakṣur-dhātunā yady api samanvāgamam pratilabhate na tu cakṣur-dhātunā 'sāv asamanvāgataḥ. cakṣur-vijñāna-dhātunā yady
 30 apy asau asamanvāgato na tu samanvāgamam [Tib. 67^b] pratilabhate tad-asammukhikurvānatvāt. cakṣuṣmān kāma-dhātu-sthaḥ sakṛn-maraṇāt antarā-bhava-

¹ L & Tib. add labhate. ² . . . ṣaḍ-āyatanōtpatty avasthāyāṃ tathā krameṇa maraṇasyācak-
 ṣuṣman-maraṇasya cākarobhavasya (!) cāntarāle cakṣur-dhātunā asamanvāgataḥ. kalal'ādy-ava-
 sthāyāṃ tathā maraṇāvasthāyāṃ vā tad-abhāvāt N, like N except cāntarobhavasya instead of
 cākarobhavasya C, like N except cāntarāhevasya instead of cākarobhavasya T, but L & Tib.
³ 'ṣṭena tenātīt' CNL, 'ṣṭona tenātīt' T; Tib. has not tena.

pratisamdhau nōbhābhyāṃ asamanvāgataḥ samanvāgamam pratilabhate. tabhyaṃ
 samanvāgatatvāt. *yaś cakṣur-dhātunā samanvāgataś cakṣur-vijñāna-dhātunā 'pi*
 sa iti.

prthag labhaḥ sahāpi cēty

anenāiva sūtreṇēdam api *catuḥ-koṭikam* vartayati. labho hi pratilambhaḥ. prā-
 5 pti-mātre 'pi vivakṣayā kadācid bhavati. prathame catuḥ-koṭike pratilambho
 'dhikṛto dvitīye tu prāpti-mātram. *prathamā koṭir* iti vistaraḥ. *dvitīy'ādi-dhyā-*
nōpapanno 'vaśyam cakṣur-dhātunā samanvāgata indriyair avikalatvāt. cakṣur-
 vijñāna-dhātunā 'trāsamanvāgataḥ. tatrābhāvāt. prathama-dhyāna-bhūmikasya
 cakṣur-vijñānasyāsamukhikriyamānatvāt. *kāma-dhātāv alabdha-vihīna-cakṣur*
 10 iti. alabdham vihīnam vā cakṣur asyālabdha-vihīna-cakṣuḥ. alabdha-cakṣuḥ
 kalal'ādy-avasthaḥ. vihīna-cakṣur vinaṣṭa-cakṣuḥ. sa kāma-dhātau cakṣur-vij-
 ñāna-dhātunā antarā-bhava-pratisamdhau pratilabdhenā kuśala-kliṣṭena saman-
 vāgataḥ. na cakṣur-dhātunā tasyābhāvāt. *labdhāvihīna-cakṣur* iti. labdham
 avihīnam cakṣur asya *labdhāvihīna-cakṣuḥ*. sa kāma-dhātau cakṣur-dhātunā
 15 cakṣur-vijñāna-dhātunā ca tathā pūrvam pratilabdhenēdānīm tv anena cāvyaḥ-
 tena samanvāgataḥ. *prathama-dhyānōpapannaś* ca tenōbhayena samanvāgataḥ.
 sva-bhūmikasya 'tatrāvaśyam astitvāt para-bhūmikasya cakṣuṣaḥ sambhavāt.
dvitīy'ādi-dhyānōpapannaś ca *paśyan*. prathama-dhyāna-[Tib. 68^a] bhūmikam
 cakṣur-vijñānam *sammukhikurvāna* ity arthaḥ. sa cāpy avaśyam anenōbhayena
 20 samanvāgataḥ. *caturthy etān ākārān sthāpayitvēti*. *ārūpyōpapannaḥ*.

yathāyogam abhyūhitavyāv iti. *yaś cakṣur-dhātunā* asamanvāgataḥ samanvā-
 gamam pratilabhate *rūpa-dhātunā 'pi* saḥ. yo vā rūpa-dhātunā cakṣur-dhātunā
 'pi saḥ. cakṣur-dhātu-rūpa-dhātvoḥ syāt

prthag labhaḥ sahāpi ca.

prthak tāvat. syāc cakṣur-dhātunā samanvāgataḥ.² na rūpa-dhātunā. kāma-
 dhātau krameṇa cakṣur-indriyam pratilabhamānaḥ. syād rūpa-dhātunā na cakṣur-
 dhātunēti iyam koṭir nāsti.

sahāpi.

syāt ubhayenāsamanvāgataḥ samanvāgamam pratilabhate. *ārūpya-dhātoś cyuto*
 30 *rūpa-dhātau kāma-dhātau cōpapadyamānaḥ*. nōbhayena etān ākārān sthā-
 payitvā. *yaś cakṣur-dhātu-samanvāgato rūpa-dhātunā 'pi* sa iti pūrvapādakaḥ.
 yas tāvac cakṣur-dhātunā samanvāgato rūpa-dhātunā 'pi saḥ. syāt rūpa-dhātunā
 na cakṣur-dhātunā kalal'ādy-avasthāsv a-labdha-cakṣur labdha-vihīna-cakṣuś ca.

¹ tasyāv° MSS. & L, but de-la. ² as° MSS. but L & Tib.

yaś cakṣur-vijñāna-dhātunā asamanvāgataḥ samanvāgamaṃ pratilabhate rūpa-dhātunā 'pi saḥ. yo vā rūpa-dhātunā 'samanvāgataḥ samanvāgamaṃ pratilabhate cakṣur-vijñāna-dhātunā 'pi saḥ. tathāiva tayoh syāt

prthag lābhaḥ sahāpi ca.

5 prthak tāvat. syāc cakṣur-vijñāna-dhātunā na rūpa-dhātunā. dvitīy'ādi-dhyānō-
papannaś cakṣur-vijñānaṃ sammukhikurvānaḥ. syād rūpa-dhātunā na cakṣur-
vijñāna-dhātunā. [Tib. 68^b] ārūpya-dhātōś cyuto dvitīy'ādiṣu dhyāneṣūpapadya-
mānaḥ.

sahāpi.

10 syād ubhayenāsamanvāgataḥ samanvāgamaṃ pratilabhate. ārūpya-dhātu-cyutaḥ
kāma-dhātau brahma-loke cōpapadyamānaḥ. nōbhayena. etān ākārān sthā-
payitvā. yaś cakṣur-vijñāna-dhātunā samanvāgato rūpa-dhātunā 'pi saḥ. yo vā
rūpa-dhātunā cakṣur-vijñāna-dhātunā 'pi saḥ. pūrvapādakaḥ. yas tāvac cakṣur-
vijñāna-dhātunā samanvāgato rūpa-dhātunā 'pi saḥ. syād rūpa-dhātunā na cakṣur-
15 vijñāna-dhātunā 'pi. dvitīy'ādi-dhyānōpapannaś cakṣur-vijñānaṃ asaṃmukhikur-
vānaḥ. yathā cēyaṃ cakṣur-vijñāna-rūpa-dhātunāṃ pratilambha-samanvāgama-
cintā. tathā śrotra-vijñāna-śabda-dhātū-ādīnāṃ api pratilambha-samanvāgama-
cintā kartavyā. śrotra-vijñāna-dhātvoḥ syāt

prthag lābhaḥ sahāpi cēty

20 adi.

(38^{ab}) dvādaś' ādhyātmikā

iti. ubhayāvadhāraṇam. avadhāraṇād eva cānye rūp'ādayo bāhyā iti siddham.
ātmany adhy adhyātmam. adhy ātmānam iti vā adhyātmam. adhyātmam eva
ādhyātmikāḥ. adhyātme¹ vā bhavaḥ adhyātmikāḥ. ahaṃkāra-saṃniśrayatvāc
25 cittam ātmēty upacaryata ity ahaṃkāra-saṃniśraya ātmēty ātma-vādināḥ saṃ-
kalpayanti. cittam cāhaṃkāra-saṃniśraya ity ātmēty upacaryate. katham ity āha.

ātmanā hi sudāntena svargaṃ prāpnoti paṃḍita

ity uktam gāthāyām. katham punar gamyate cittam ātma-śabdenōcyata iti. tata
āha. cittasya cānyatra damanam uktam Bhagavatēti. anyatra gāthāyām uktam.

[Tib. 69^a] cittasya damanam sādhu cittam dāntam sukh'āvaham²

30 iti. tenāyam arthaḥ. ātmani citti³-kārye ātmānam vā cittam adhikṛtya ye dhar-
māḥ pratyāsanna-bhāvāt āsraya-bhāvena vartante. te ādhyātmikāḥ. ye tu viśaya-
bhāvena vartante. te bāhyā iti. kaḥ punaḥ pratyāsanna-bhāvaḥ. yena vijñānaṃ
tad-vikāram anuvidhatte. cakṣur-ādiṣv eva hi vijñānaṃ lakṣyate na rūp'ādiṣv

¹ °tmam CT, °tma N. ² v. Dhammapada verse 35. ³ Acc. to L, citte MSS.

iti. tathā hi cittam indriya-sambaddhe śarīra-deśe paricchidyate na viśaya-deśa
iti. evaṃ tarhi ṣaḍ vijñāna-dhātava iti vistarāḥ. iha pañca tāvad vijñāna-
dhātavo vartamānā eva gr̥hyante. indriya-viśaya-samāna-kālatvat. vartamāna-
viśayā hi pañca vijñāna-kāyāḥ. mano-vijñāna-dhātur api vartamāna evēha
vyavasthāpyate. yasmān mano-dhātur asy' āsrayo 'nantarātīto vyavasthāpyate. 5
kāla¹-bhedād eva hi mano-dhātu-mano-vijñāna-dhātvoḥ prthag-vyavasthānam.
tasmāt ta² ādhyātmikā na prāpnuvanti. na hy ete mano-dhātutvam aprāptā
atītatvam aprāptāś³ cittasy' āsrayi-bhavanti. yadā⁴ tadā ta eva te bhavantīti
lakṣaṇam nātivartanta iti. kim anena vākyena sādhitam. idam anena sādhitam.
vartamānānam apy eṣām āsraya-bhāvo bhaviṣyatīti bhaviṣyad-āsraya-bhāven'
10 adhyātmikatvam bhavatīti. yadi vā 'nāgata-pratyutpannasyēti vistarāḥ. atīte
'dhvani yan mano-dhātu-lakṣaṇam. tad anāgata-pratyutpannāyor apy adhvanor
asty evēty abhiprāyaḥ. na hi lakṣaṇasyādhvasu [Tib. 69^b] vyabhicāro 'sti. na
hi svabhāva-parityāgo 'stīty arthaḥ.

(38^{cd}) dharma-saṃjñakāḥ sabhāga

15 iti. dharma-saṃjñakāḥ sabhāga evēty avadhāryate. yo hi viśayo yasya vijñā-
nasya niyata iti. tad-yathā cakṣur-vijñānasya rūpaṃ niyato viśayo yāvan mano-
vijñānasya dharmāḥ. yadi tatra tac cakṣur-vijñānam utpannam utpatti-dharmi
vā. yāvad yadi tatra mano-vijñānam utpannam utpatti-dharmi vā. sa viśayaḥ
sabhāga ity ucyate. tasya ca svabhāva-sahabhū-nirmuktā iti. svabhāvena saha-
20 bhūbhīś ca nirmuktāḥ svabhāva-sahabhū-nirmuktāḥ. sarva-dharmās tasya vijñā-
nasy' ālambanam. na svabhāvaḥ. sv'ātmani vṛtti-virodhāt. na hi tad evāp-
guly-agraṃ tenāivāmguly-agreṇa spr̥syate. na⁵ sāivāsi-dhārā tayāivāsi-dhārāyā
chidyate. na sahabhavaḥ. saṃprayuktā viprayuktā vā. atisaṃnikṛṣṭatvat. na
hy akṣi-stham aṃjanam tena gr̥hyate. sa punaś citta-kṣaṇo 'nyasya citta-kṣaṇasya
25 ālambanam iti. ye pūrvasmin kṣaṇe svabhāva-sahabhūvo dharmā n' ālambitā
abhūvan. te 'py ālambitā iti dvayoḥ kṣaṇayoḥ sarva-dharmā ālambanam bhavanti.
tasmād dharma-dhātur nityam sabhāgaḥ. dharma-dhātur hi niyato manasa eva.
tat-sabhāgās ca śeṣāḥ.

ca-śabdena sabhāgās cēti. śeṣā eva sabhāga-tat-sabhāgā ity avadhāryate. nanu
ca dharma-[Tib. 70^a] dhātur eva sabhāga evēty avadhāraṇe śeṣā na sabhāgā⁶ iti
sabhāga⁷-tat-sabhāgāḥ setsyanti. na setsyanti. yady api na sabhāgā evēti⁸ bha-

¹ atha MSS. but L & Tib. ² °smāt tu N, °smāta T, °smā C. ³ °ptā MSS. ⁴ L inserts
here bhavanti as Tib. ⁵ om. MSS. & L but med. ⁶ bhāgā MSS. rten-pa dan beas-pa.
⁷ °gas N. ⁸ evehi MSS. eva hi L, ṣes-bya-ba.

veyuḥ. tat-sabhāgā evēti tu sambhavyeḥ. tan-nivṛṭty-artham idam ārabhyate. sabhāga-tat-sabhāgā eva śeṣāḥ. na tu sabhāgā eva nāpi tat-sabhāgā evēti.

yo na sva-karma-kṛt

sa tat-sabhāga iti sambandhanīyaṃ

tat-sabhāgās cēti.

anantarōktatvāt. uktaṃ bhavati. *yaḥ sva-karma-kṛt sa sabhāga* iti. a-sva-karma-kṛd eva tat-sabhāgās tat-sabhāga eva vā 'sva-karma-kṛd ity avadhāraṇe 'rthāpattiyā sva-karma-kṛt sabhāga iti. *rūpāṇy apaśyad* iti. adrākṣīd iti vaktavyaṃ. evaṃ hy adyatanātitam hyastanātitam ca pariḡrhitam bhavati. anyathā hy avyāpi lakṣaṇaṃ syāt. athāivam eva pāṭha udāharaṇa-mātraṃ tad draṣṭavyaṃ. adyatanātitam api vaktavyaṃ. *evaṃ yāvan manaḥ svena viṣaya-kāritreṇa vaktavyam* iti. svena viṣaya-puruṣa-kāreṇa vaktavyaṃ. katham iti. yena śrotreṇa śabdān aśṛnot śṛnoti śroṣyati vā. tad ucyate sabhāgaṃ śrotam iti sarvaṃ.¹ *vijñāna-samāyuktam asamāyuktam cēti* vijñāna-sambaddham asamaddham cēty arthaḥ. *yad ekasya cakṣuḥ sabhāgaṃ. tat* [Tib. 70^b] *sarveṣāṃ. kiṃ. sabhāgam* iti vartate *evaṃ tat-sabhāgam apīti.* yad ekasya cakṣus tat-sabhāgaṃ. tat sarveṣāṃ tat-sabhāgam ity arthaḥ. *prāpta-grahaṇād* iti. gandh'ādayaḥ. ye Devadattena ghrāṇ'ādīndriya-prāptā gṛhyante. na te Yajñadattena gṛhyante. sva-ghrāṇ'ādika-praviṣṭatvāt. ity *asādhāraṇatvād eṣāṃ cakṣur-ādivad atideśo nyāyīyaḥ.* ya ekasya gandhaḥ sabhāgaḥ. sa sarveṣāṃ. evaṃ tat-sabhāgo 'pīti vaktavyaṃ. na tu vaktavyaṃ yathā rūpam evaṃ gandh'ādaya iti. *asti hy eṣa sambhavo ya eva gandh'ādaya ekasya ghrāṇ'ādi-vijñānam utpādayeyuḥ. ta evānyeṣāṃ apīti.* yadi te Devadatta-ghrāṇ'ādīndriya-prāptā bhavyeḥ Devadattasya vijñānam utpādayeyuḥ. atha Yajñadatta-ghrāṇ'ādīndriya-prāptā Yajñadattasya vijñānam utpādayeyur ity arthaḥ. atha vā *ta evānyeṣāṃ apīti.* tatrāntargata-sūkṣma-krimi-prabhṛtīnam api vijñānam utpādayeyuḥ. na tasyāiva Devadattasya yasya ghrāṇ'ādīndriya-prāptās te gandh'ādaya iti. *indriya-viṣaya-vijñānānam anyonya-bhajanam* iti. āśraya-viṣay'āśrayi-bhāvenānyony'ābhimukhyena pravṛtīḥ. tathā hīndriya-dhātavo vijñāna-dhātūn āśraya-bhāvena yathāyogaṃ bhajante. sevanta ity arthaḥ. viṣaya-dhātūms ca viṣayi-bhāvena. tathā viṣaya-dhātavaḥ svēndriya-dhātūn viṣaya-bhāvena bhajante. vijñāna-dhātūms tu viṣaya-bhāvena ālambana-bhāvena vā bhajante. tathā [Tib. 71^a] vijñāna-dhātavaḥ svēndriya-dhātūnām āśrayi-bhāvena bhajante. viṣaya-dhātūms ca viṣayi-bhāven' ālambaka-bhāvena vā bhajanta. ity anyonya-bhajanam bhāgaḥ. bhāve ghañ.² *kāritra-bhajanam vā bhāgaḥ.* kāritram

¹ sarvatra yojaniyaṃ L & Tib. ² ghañ denotes a Taddhita Suffix a.

cakṣur-ādīnām darśan'ādi. vijñāna-dhātūnām vijñātṛtvaṃ. viṣaya-dhātūnām tad-viṣay'ālambana-bhāvaḥ. tasya kāritrasya bhajanam kāritra-bhajanam. sa eṣāṃ astīty arthaḥ. pradarsana-mātram etat. vighrahas tv evaṃ kartavyaḥ. saha bhāgena vartante sabhāgā iti. samāno vā bhāga eṣāṃ ta ime sabhāgāḥ. samānārthasya saha-śabdasya sa-bhāva ādiṣṭaḥ. *sparśa-samāna-kāryatvād vā.* kiṃ. sabhāgā iti prakṛtam. atra karmani ghañ. bhajyata iti bhāgaḥ. vighrahas tu pūrvavat. sparśas caitasikaḥ. *eṣāṃ* indriya-viṣaya-vijñānānam samānam kāryam. cakṣuḥ pratītya rūpāni ca utpadyate cakṣur-vijñānam. trayāṇām samnipātaḥ sparśa ity-ādi-vacanāt. *ye punar a-sabhāgā* iti vistaraḥ. ye punar anye cakṣur-ādaya ittham a-sabhāgāḥ. *teṣāṃ sabhāgānām* ukta-lakṣaṇānam *sabhāgāḥ* sadṛśāḥ. *te tat-sabhāgāḥ.* teṣāṃ tair vā sabhāgās te tat-sabhāgāḥ. tulyārthe hy atra sabhāga-śabdo gṛhyate.

(39) *darśana-heyā* iti. darśanam prathamataḥ satya-darśanam anāsravaṃ pañca-daśa-citta-kṣaṇa-saṃgrhitam. *bhāvanā* tad eva punaḥ-punar-darśanam. laukikam vā samāhitam jñānam bhāvanā.

daśa bhāvanayā heyāḥ pañca cēti.

rūpiṇo dhātavo daśa pañca ca tad-vijñāna-dhātava iti. [Tib. 71^b] katham punar etad gamyate. eta eva ta iti.

antyaṣ trayam tridhēti

vacanāt. antya-trayāt anye pañcadaśa dhātava eva ta ucyanta iti. *te bhāvanā-heyā evēty* avadhāryante. *tri-prakārā* iti. darśana-heyā bhāvanā-heyā aheyā cēty arthaḥ. *eta eva tri-dhā aṣṭāśīty-anuśayās tat-sahabhūva* iti. dhātu-prakār'ākāra-bhinnāḥ satkāya-dṛṣṭy-ādayo 'nuśayās tat-sahabhūvo vijñāna-vedan'ādayaḥ samprayuktāḥ asamprayuktāni ca tal-lakṣaṇānulakṣaṇāni. *tat-prāptayaś ca sānucarā* iti. *tac*-chabdena anuśay'ādayaḥ sambadhyante. teṣāṃ anuśayānam tat-sahabhūvaṃ ca prāptayas *tat-prāptayaḥ.* yady apy anuśaya-sahabhūvo bhavanti. na tu sarvāḥ. kāścid dhi prāptayo 'nuśay'ādi-sahabhūvo bhavanti yaḥ saha-jāḥ. kāścit tu pūrvam paścāc ca tebhyo bhavanty atāḥ pṛthak prāpti-grahaṇam. *sānucarā* iti grahaṇena anuprāptayas tal-lakṣaṇāni ca saṃgrhyante. *śeṣāḥ s'āsravā bhāvanā-heyā* iti. eta eva trayo 'ntyā dhātavo ye śeṣā darśana-heyebhyo 'nye s'āsravaḥ. te bhāvanā-heyāḥ. ke punas te. daśānuśayās tat-sahabhūvas tat-prāptayaś ca sānucarāḥ. kuśala-s'āsravaḥ. anivṛtāvyaḥ ca saṃskārāḥ. avijñāpti-rūpaṃ ca s'āsravaṃ sānucaram. [Tib. 72^a] *anāsravā aheyā* iti mārga-satyāsamskṛta-svabhāvaḥ. *nanu cānyad apīti* vistaraḥ. *pṛthagjanatvam* anivṛtāvyaḥ saṃskāra-svabhāvatvād bhāvanā-heyā-madhyagatam. *apāya-saṃvartanīyam ca*

kāya-vāk-karma rūpa-svabhāvatvād bhāvanā-heyam uktam. ity ataś codayanti Vātsīputriyāḥ. ārya-mārga-virodhitvād iti. pṛthagjanatvam ārya-mārgōtpāde na bhavati. niyate c' āpāyike karmaṇi sati ārya-mārgo nōtpadyate. ārya-mārgōtpāde ca saty āpāyikam karma nōtpadyate. tasmāt satkāya-drṣṭy-ādivat tad ubhayaṃ darśana-heyam iti varṇayanti. tat-pratiśedhārtham uktam apy etad abhisamkṣeṇa. sukha-pratipatty-artham punar ucyate.

na drṣṭi-heyam akliṣṭam na rūpam nāpy a-ṣaṣṭha-jam.

drṣṭir darśanam. akliṣṭam anivṛtāvyaḥkṛtam kuśalam vā na darśana-heyam. rūpam tu kliṣṭam api na darśana-heyam.

a-ṣaṣṭha-jam

pañcēndriya-jam pañca-vijñānam tad arūpam kliṣṭam api san na darśana-heyam. ato 'nyat tu darśana-heyam sambhavati yathōktam. akliṣṭāvyaḥkṛtam ca pṛthagjanatvam samucchinnā-kuśala-mūla-vītarāgāṇām api tat-samanvāgamād iti. samucchinnā-kuśala-mūlāḥ kuśalair dharmair asamanvāgatā iṣṭāḥ. pṛthagjanatvena tu samanvāgatāḥ. [Tib. 72^b] yasmāt te pṛthagjanā iṣyante. tasmān na kuśalam pṛthagjanatvam. kliṣṭam api tan na bhavati. vītarāgāṇām api tena samanvāgamāt. kliṣṭasya hi vastunaḥ svabhāva-prahāṇam iṣyate. prāpti-chedaḥ¹ prahāṇam ity arthaḥ. tad yadi pṛthagjanatvam kliṣṭam syāt laukika-vītarāgāṇām tasya prāpti-cheda iti tenāsamanvāgamaḥ syāt. iṣyate ca teṣāṃ tena samanvāgamaḥ. tathā hi te laukika-vītarāgāḥ pṛthagjanā evēṣyante. akliṣṭāvyaḥkṛtatvāikatve 'doṣaḥ. chanda-rāga-prahāṇam hy akliṣṭasyēṣyate. tad-ālambana-kleśa-prāpti-cheda ity arthaḥ. na tu tad-ātmiya-prāpti-cheda iṣyate. tathā hy uktam Bhagavatā yo bhikṣavo rūpe chanda-rāgaḥ. tam prajahīta. evaṃ vas tad rūpam prahīnam bhavātīti vistaraḥ. tasmād akliṣṭāvyaḥkṛtam pṛthagjanatvam teṣāṃ prahīnam api cakṣur-ādivat samudācarati. atas tena samanvāgamo bhavati. kim punaḥ kāraṇam. akliṣṭāvyaḥkṛtatvāt pṛthagjanatvam na darśana-prahāṭavyam. rūpatvāc ca kāya-vāk-karma ity āha. satyeṣu avipratipatteḥ. a-kleśadusṭatvāt pṛthagjanatvam na duḥkh'ādiṣu satyeṣu vipratipadyate. na viparītarūpeṇa pravartata ity arthaḥ. anāmbakatvāc ca. kāya-vāk-karmāpy anāmbakatvād eva na vipratipadyate. tasmāt tad ubhayaṃ na darśana-heyam. ayam ca satyeṣu avipratipatter [Tib. 73^a] iti hetur a-ṣaṣṭha-je 'py anuvartayitavyaḥ. duḥkhe² dharma-jñāna-kṣāntau pṛthagjanatva-prasaṃgāc cēti. ayam upacaya-hetuḥ pṛthagjanatvasyāiva darśana-heyatva-nivṛtty-artham ucyate kāya-vāk-karmaṇo 'nabhisambandhāt. duḥkhe² dharma-jñāna-kṣāntau pṛthagjanatva-prāptiś chi-

¹ 'da MSS. ² duḥkha MSS. but L.

dyate. na tu chinnā tat-praheya-kleśa-prāptivat.

nirudhyamāno mārgas tu prajahāti tad-āvṛtim

iti² vacanāt. duḥkhe¹ dharma-jñāne tu tat-prāptiś chinnā. tena tat-prāpti-sadbhāvāt duḥkhe¹ dharma-jñāna-kṣānty-avasthāyāṃ sa pudgalaḥ pṛthagjanaḥ syāt. na cāsau tasyām avasthāyāṃ pṛthagjana iti śakyate vyavasthāpayitum adhigat'āryamārgatvāt. tathā hi pṛthagjanatvam katamad. ārya-dharmāṇām alābha iti pṛthagjanatva-lakṣaṇam. sa c' ārya-dharmāṇām lābhenālābho vyāvartate. tasmād ārya evāsav iti. idaṃ tāvat bhavanto Vaibhāṣikāḥ praṣṭavyāḥ. tat pṛthagjanatvam kim bhāvanā-mārga-pratilambhād eva prahīyate. nēty ucyate. tat pṛthagjanatvam nava-bhaumikam kāmāvacaram yavat bhāvāgrikam. tac cākliṣṭam. tena prati-bhūmi-navama-kleśa-prakāra-prahāṇavasthāyāṃ prahīyate. sarvaṃ hy akliṣṭam s'āsravam navama eva vimukti-mārgē³ prahīyate. yady evam avītarāgāvasthāyāṃ āryaḥ pṛthagjanaḥ syāt. na. pṛthagjanatvasya vihīnatvāt. [Tib. 73^b] duḥkhe dharma-jñāna-kṣāntēḥ prabhṛti hi tad vihīnam eva. na tu prahīnam. kaḥ punar vihāna-prahāṇayor viśeṣa iti. vihānam prāpti-chede vyavasthāpitam. prahāṇam tu pratipakṣa-lābhe vyavasthāpitam. tasmāt prāpti-chedāt tena pṛthagjanatvenāsamanvāgamāt tasyām avasthāyāṃ ārya eva bhavati. na pṛthagjana ity adoṣa eṣaḥ.

(40, 41) cakṣuś ca dharma-dhātoś ca pradeśo drṣṭir

iti. cakṣur eva dharma-dhātu-pradeśa eva drṣṭir ity avadhāryate. satkāya-drṣṭy-ādikē⁴ ti. satkāya-drṣṭir antagrāha-drṣṭir mithyā-drṣṭir drṣṭi-parāmarśaḥ śīla-vrata-parāmarśaś cēti. śaikṣasyānāsravē⁵ ti prajñēty adhikṛtam. aśaikṣasyāśaikṣi 'ti. aśaikṣasyānāsravā prajñā aśaikṣi. kṣayānutpāda-jñāna-varjyēti vaktavyam. vakṣyati hi

kṣayānutpāda-dhīr na drg

iti.⁴ sameghāmeghē⁵ ti vistareṇa yavat kliṣṭākliṣṭa-laukiki-śaikṣy-aśaikṣibhir drṣṭi-bhir dharma-darśanam iti. loke bhavā laukiki. kliṣṭā cākliṣṭā ca kliṣṭākliṣṭe.⁵ kliṣṭākliṣṭe⁵ cāsau laukiki ca. kliṣṭākliṣṭa-laukiki. kliṣṭākliṣṭa-laukiki ca śaikṣi cāśaikṣi ca kliṣṭākliṣṭa-laukiki-śaikṣy-aśaikṣyaḥ. tābhir dharma-darśanam. kīdṛṣam ity āha. sameghāmegha-rātrim-diva-rūpa-darśanavad iti. yathā [Tib. 74^a] sameghāyāṃ rātrau rūpa-darśanam. evaṃ kliṣṭayā laukikyā satkāya-drṣṭy-ādikayā drṣṭyā dharma-darśanam. avyaktataram ity arthaḥ. yathā tasyām eva rātrau ameghāyāṃ rūpa-darśanam. evaṃ akliṣṭayā laukikyā drṣṭyā dharma-darśanam.

¹ duḥkha MSS. but L. ² kārikā VI, 81^{cd} ³ 'rga MSS. ⁴ kārikā VII, 1^b. ⁵ 'stā CT, om. N.

avyaktam ity arthaḥ. yathā sameghe divase rūpa-darśanam. evaṃ śaikṣyā dr̥ṣṭyā dharma-darśanam. vyaktam na tv atyartham. yathā punar ameghe divase rūpa-darśanam. evaṃ aśaikṣyā dr̥ṣṭyā dharma-darśanam. atyartham vyaktam ity arthaḥ.

atīraṇād

5 itī asamtīraṇāt. samtīraṇam punar viśayōpanidhyāna-pūrvakam niścay'ākaraṇam. ata eva cānyā 'pīti vistaraḥ. ata evāsamtīraṇād anyā 'pī mānasī kliṣṭā rag'ādisamprayuktā akliṣṭā vā¹ kṣayānutpāda²-jñānānivṛtāvākr̥tā prajñā na dr̥ṣṭiḥ. rūp'ālocanārthenēti. cakṣur na samtīrakatvena³ dr̥ṣṭiḥ. kim tarhi. rūp'ālocanārthena. 10 prajñā tu samtīrakatvenēti darśitam bhavati. anya-vijñāna-samamgīna itī. anya-vijñāna-sammukhibhāvinaḥ pudgalasyānya-vijñāna-vyāsaktasyēty arthaḥ. paśyec cakṣur-indriyam viśay'ādisamnidhyāt. yasya tu cakṣur-vijñānam paśyatīti pakṣaḥ. tasya tad-vijñānāsambhavad adosaḥ. tad eva cakṣur-āśritam vijñānam paśyatīty astv itī. darśanasya tad-bhāve bhāvāt tad-abhāve cābhāvāt.

dr̥ṣyate rūpam na kilāntaritam yata

15 [Tib. 74^b] itī kila-śabdaḥ para-matau.⁴ tasyāpratighatvād itī. vijñānam amūrtim kuḍy'ādīny atikramyāpi paśyēt. Vijñāna-vādy āha. nāva hy āvr̥te cakṣur-vijñānam utpadyate ity an-abhāsa-gatatvāt viśayasyēty abhiprāyaḥ. kim khalu nōtpadyata ity apratighatvāt kuḍy'ādīni vyatibhidya kuḍy'ady-avyavahita iva viśaye vijñānam 20 utpatsyata itī bhāvaḥ. yasya tv itī. yasya mama Vaibhāṣikasya pakṣaḥ cakṣuḥ paśyatīti. tasya mama cakṣuṣaḥ sapratighatvāt vyavahite kuḍy'adibhir vṛtty-abhāvaḥ. tasya cakṣuṣa ālocana-vṛtty-abhāvaḥ. vijñānam tarhi Vaibhāṣikasya vyavahite 'pī prāpnotīti codyam antarnītam āsamkya sa eva Vaibhāṣikaḥ punar āha. vijñānasyāpy anutpattir itī. yathāiva cakṣuṣo vyavahite vṛtty-abhāvo yujyate 25 vijñānasyāpy anutpattir vijñāna-vṛtty-abhāva āśrayeṇa sahāika-viśaya-pravṛttatvāt yujyate. ya eva hi cakṣuṣo vyavahito 'rtho viśayaḥ syāt. sa eva vijñānasyēti yuktā vijñānasyāpy anutpattīḥ. tava tu Vijñāna-vādinō 'pratighatvād vijñānasya vyavahite vijñānam utpadyeta. na tūtpadyate. tasmāc cakṣuḥ paśyati na vijñānam itī siddham. evaṃ Vijñāna-vādinī pratiśiddhe tat-pakṣam Ācāryo gr̥hītv' 30 āha. kim nu vai cakṣuḥ prāpta-viśayam itī vistaraḥ. yathā kāyēndriyam prāpta-viśayam kuḍy'ādi-[Tib. 75^a] vyavahitam viśayam na gr̥hṇāti. kuḍy'ādi-pratighatāt. tataḥ pareṇa pravartitum alabhamānatvāt. kim evaṃ cakṣuḥ prāpta-viśayam kuḍy'ādi-pratighatena pratihatam sat tataḥ pareṇa gantum alabhamā-

¹ ca NCT but L & Tib. ² °danā MSS. but L. ³ °raktatvena T. ⁴ masau C, matī N, mahau T, pradarśanaḥ L; pha-rol-poḥi gṣun-lugs ston-par byed-pa yin-no.

nam tam kuḍy'ādi-vyavahitam viśayam na gr̥hṇātīti. nātad yujyate. tasmāt sapratighatvāt āvr̥tam cakṣur na paśyed itī na vaktavyam. kācābhra-pātala-sphaṭikāmbubhiś cāntaritam katham dr̥ṣyata itī. kācenābhrapātalaena sphaṭikenām-bunā cāntaritam vyavahitam rūpam katham dr̥ṣyate. sapratighatvād dhi kuḍy'ādi-vyavahitavat kāc'ādi-vyavahitam cakṣur na paśyēt tac ca paśyatīti siddhāntaḥ. 5 yatr' ālokasyāpratibandha itī. aloke hi sati viśaya abhāsa-gato bhavatīti vijñānōtpatti-sambhavaḥ. evaṃ hi vijñāna-kāraṇam paṭhyate. cakṣur-indriyam anupahatam bhavati. viśaya abhāsa-gato bhavati. taj-jaś ca manaskāraḥ pratyupasthito bhavatīty ata āvr̥te rūpe kāc'ādibhis tatrōtpadyate eva cakṣur-vijñānam yatra tu pratibandho 'kāc'ādi-svabhāvaiḥ kuḍy'adibhis tamasvadbhiḥ tatr' 10 āvr̥te nōtpadyate. kim. cakṣur vijñānam itī. anutpannavād āvr̥tam nēkṣata itī. yat tvayā kim khalu nōtpadyata itī anutpattau kāraṇam pr̥ṣtam idam tat-kāraṇam itī brūmaḥ. yat tarhi sūtra uktam itī vistaraḥ. cakṣuṣā rūpāṇi dr̥ṣtvā na nimitta-grāhī bhavati nānuvyamjana-grāhī 'ti viṣṭaraḥ. yasmāc cakṣuḥ paśyati. tasmāt pudgalaś cakṣuṣā paśyatīty abhiprāyaḥ. Ācāryaḥ prāha. ten' [Tib. 75^b] 15 āśrayeṇēti ayam atrābhisamdhīḥ. 'cakṣur āśrityēty evātrābhisamdhīḥ.¹ cakṣuṣā āśrayeṇa vijñānena dr̥ṣṭvēty arthaḥ. katham jñāyata ity āha. yathā manasā dharmān vijñāyēti. manasā āśrayeṇa vijñānena vijñāyēti bhavati. na hy ananta-rātītam mano dharmān vijñānati. vartamānavasthāyam hi vijñānam kārītram karoti. āśrita-karma vā āśrayasyōpacaryata itī. āśritasya vijñānasya karma 20 darśanam āśrayasya cakṣuṣa upacaryate. vijñāne paśyati sati cakṣuḥ paśyatīty upacāraḥ. yathā mamcāḥ krośantīti. yathā mamca-stheṣu puruṣeṣu krośatsu mamcāḥ krośantīty upacāraḥ. tadvat. yathā ca sūtra uktam itī vistaraḥ. Vaibhāṣikānam apy ayam pakṣaḥ. na cakṣur vijñānati. kim tarhi. vijñānam vijñānātīti. atha cōktaṃ cakṣur-vijñāyāni rūpāṇi kāntānīti. tatr' āśrita-karma āśra- 25 yasyōpacaryata itī avāśyam pratipattavyam. dvāram yāvad eva rūpāṇām darśanāyēti. dvāram iva dvāram hetur āśraya ity abhiprāyaḥ. anen' āgamenā ten' āśrayeṇēti yo 'rtha uктаḥ. tam eva samarthayati. tena cakṣuṣā dvāreṇa vijñānam paśyatīti. darśane tatra dvār'ākhyēti. cakṣur brāhmaṇa dvāram yāvad eva rūpāṇām darśanāyēty atra.² na hy etad yujyate darśanam rūpāṇām 30 darśanāyēti. atrāvācakatvān nātad yujyata ity [Tib. 76^a] abhiprāyaḥ. yadi darśanam kāraṇam dr̥ṣyate 'nenēti darśanam itī. kartari vā lyuṭ³ paśyatīti darśanam itī. darśanāyēti ca bhāva-sādhanam. dr̥ṣṭir darśanam tasmai darśanāyēti. ka-

¹...¹ om. MSS. but L & Tib. ² arthaḥ MSS. but L & Tib. ³ lyuṭ denotes a kṛt-suffix ana.

tham etad¹ yujyate. yasmāc cakṣur-vyatiriktaṃ darśanaṃ nāsti. ālocanam iti cet. na. vijñānāvvyatiriktatvāt. vijñānam eva hy ālocanam. nāto 'nyat paśyamaḥ. yadi tu cakṣur-dvāraṃ vivaraṃ rūpāṇaṃ darśanāya vijñānāyēty artho gṛhyeta² tad yujyate. *tad-yathā kācit prajñā paśyaty apy ucyata* iti. paśyatīty apy ucyata iti iti-śabdo 'trādhyāhāryaḥ. anenōpanyāsenā darśana-vijñānāyor anarthāntara-bhāva iti darśayati. kā punar asau 'yā prajñāivam³ ucyate. yā darśan'ātmikōkta.

tad-anyōbhayath' ārya dhīr

iti.⁴ tasyāivam jānata evaṃ paśyata iti sūtre 'pi vacanāt. *kimcid* iti vacanān na sarvaṃ vijñānaṃ paśyatīty uktaṃ bhavati. cakṣur-vijñānaṃ hi paśyatīty ucyate. na tu śrotr'ādi-vijñānaṃ iti. *kā 'nyā drṣṭi-kriyēti*. yasyōpalambhakatvaṃ. tasya darśanaṃ yujyata ity abhiprāyaḥ. *tad etad acodyam* iti vistarāḥ. yadi *vijñānaṃ vijñānāti*. karṭṛ-bhūtasya vijñānasya kā 'nyā vijñāna-kriyēti vaktavyam iti tulyaṃ codyam āpadyate. *na ca tatra karṭṛ-kriyā-bhedaḥ*. na kartur vijñānasya kriyāyāś ca vijñāna-lakṣaṇāyā bhedo 'nyatvam asti. bhavati ca karṭṛ-kriyā-sambandha-vyapadeśaḥ. *vijñānaṃ vijñānāti*ti. [Tib. 76^b] *tadvad ihāpi bhavet. cakṣuḥ paśyatīti* acodyam etat. *cakṣur-vijñānaṃ darśanaṃ ity apare. tasy' āśraya-bhāvāc cakṣuḥ paśyatīty ucyate. yathā nādasy' āśraya-bhāvāt ghaṇṭā⁵ nadatīty ucyate*. [vijñānaṃ tarhi kasy'⁶ āśraya-bhāvād rūpaṃ vijñānāy' āśraya-bhāvād iti. cakṣur-vijñānasy' āśraya-bhāvād ity arthaḥ. *tad vijñānaṃ darśanaṃ ity rūdham loke* iti. darśanaṃ ity loke rūdham na tu vijñānaṃ ity rūdham. *katham gamyata* ity āha. *tathā hi tasmīn⁸ utpanne rūpaṃ drṣṭam ity ucyate na vijñātam* iti. *Vibhāṣāyāṃ apy ucyata* iti. sa evārtho 'bhidhiyata ity abhiprāyaḥ. *cakṣuḥ-saṃprāptaṃ cakṣur-ābhāsa-gataṃ. vijñānaṃ tu sāṃnidhya-mātreṇēti*. n' āśraya-bhāva-yogenēti darśayati. *yathā sūryo divasakara* iti. *yathā sāṃnidhya-mātreṇa sūryo divasaṃ karotīty ucyate. tathā vijñānaṃ vijñānāy' ucyate. kasmāt. loke tathā siddhatvāt. nirvyāpāraṃ hīdaṃ* iti vistarāḥ. *nirvyāpāraṃ ity nirīham. anena hi kartur arthāntara-bhūtaṃ vā kriyāṃ pratiṣedhati. dharma-mātraṃ* iti. svataṃtrasya kartuḥ pratiṣedham karoti. *hetu-phala-mātraṃ cēti*. asaty api kartari hetu-phalayoḥ kārya-kāraṇam arthatvaṃ darśayati. *tatra chandata upacārāḥ kriyante⁹ yad¹⁰ vastu vyavahārāṃgam tenēha vyavahārārtha-saṃsiddhy-artham asad* api sad-rūpeṇa parikalpya [Tib. 77^a] *karṭṛ-kriy'ādi-vyavasthānaṃ kriyate. cakṣuḥ paśyati vijñānaṃ vijā-*

¹ etan na NCTL, entad S. Tib. has no negation. ² °hye CN. ³...³ yaivam MSS. but L; gañ-ṣig de-skad-du...bye-brag. ⁴ kārikā VII, 1^{ac}. ⁵ ghaṇṭam MSS. ⁶ kany MSS. but L. ⁷ om. Tib. ⁸ kasmīn MSS. ⁹ °nta MSS. ¹⁰ yadi MSS. & L but Tib.

nātīty evam-ādi. *nātrābhīniveṣṭavyaṃ*.

bhāvo bhavitr-apekṣo 'nya

ity-ādi. *janapada-niruktiṃ¹ nābhīniveṣetēti²* janapadas tatra niyata niścita cōktir janapada-niruktiḥ. tām³ nābhīniveṣeta.⁴ tasmād⁵ atrēyaṃ niruktir iti. na vā sarvām evārthavatiṃ niruktiṃ kalpayet. *saṃjñāṃ ca lokasya nābhīdhāved* ity. atmā jīva ity evam-ādikāṃ *saṃjñāṃ lokasya* nādhyāropayet. abhūta-samāropeṇāsty atmā śarīr'ādi-vyatirikta ity nātīva gacched ity arthaḥ. atha vā *saṃjñāṃ ca lokasya* nābhīdhāven nātisaret.⁶ arthābhāvāt saṃjñā 'pi nāstīti na kalpayed' ity arthaḥ. atisaraṇam atikramaṇam ity eko 'rthaḥ.

(42^{ab}) *ubhābhīyāṃ apīty*

apī-śabdād ekenāpi nātra niyamaḥ. dvayor vivṛtayoḥ pariśuddhataraṃ darśanaṃ iti. uktaṃ bhavati nākatārānyathībhāvād iti. *unmīlītārdha-nīmīlitayor akṣṇoḥ ekatarasyānyathībhāvād* dvayor ekatarad yady anyathībhavati. yadi yad unmīlitaṃ. tad ardha-nīmīlitaṃ kriyēt sarva-nīmīlitaṃ vā. yac cārdha-nīmīlitaṃ. yadi tat sarva-nīmīlitaṃ kriyēt sarvōnmīlitaṃ vā. tadā dvi-candra-darśanaṃ na bhavati. ato 'vagamyate dvayor apī cakṣuṣor atra vijñānōtpattau vyāpāro 'stīti. *deśāpratiṣṭhitatvāt rūpavad* ity viparīta-drṣṭāntaḥ. yathā rūpasya deśa-pratiṣṭhitatvāt āśraya-[Tib. 77^b] *vicchedād vicchedo* bhavati. nāivam vijñānasya. na hi vijñānaṃ deśa-pratiṣṭhitam. kiṃ tarhi. deśāpratiṣṭhitam amūrtatvāt. deśāpratiṣṭhitatvāc ca n' āśraya-vicchedād vicchedo bhavati.

(42^{cd}) *tathā hi dūrād rūpaṃ paśyatīti*. yatra rūpaṃ drṣyate. na tatra tad-grāhakaṃ cakṣur-indriyam asti. tatra pramāṇānupalabhyamānatvāt. tatrāvidyā-māna-Devadatt'ādivat. yathā cakṣuḥ. evaṃ śrotram api vaktavyaṃ. itara āha. sva-viśaya-deśa-prāpti cakṣuḥ-śrotram. indriyatvāt. ghrāṇēndriy'ādivat. anenānumānena tatra pramāṇānupalabhyamānatvaṃ⁸ hetum asiddham darśayati. Ācārya āha. *sati ca prāpta-viśayatva* ity vistarāḥ. yadi prāpta-viśayaṃ cakṣuḥ-śrotram kalpyeta *divyaṃ cakṣuḥ-śrotram iha manuṣyeṣu dhyāyināṃ nōpajāyēt*. yadi hi cakṣuḥ-śrotram api viprakṛṣṭa-deśa-sthaṃ vyavahitaṃ ca kuḍy'ādibhir yathāyogaṃ rūpaṃ śabdaṃ gṛhṇīyāt. evam asya divyatvaṃ sambhavet. tac ca prāpta-viśayatve na syāt. *ghrāṇ'ādivat*. yathā ghrāṇa-jihvā-kāyāḥ prāpta-viśaya-tvāt divyā dhyāyināṃ nōpajāyeran. tadvat. anena sva-viśaya-deśa-prāpitva-pakṣasya dharmi-viśeṣa-viparyayāpakṣalatvaṃ⁹ darśayati. sambhavad-divyatve hi cakṣuḥ-śrotre dharmi. asambhavad-divyatva-bhāvo viśeṣa-viparyayaḥ. sa prāpnotīti

¹ ktaṃ MSS. ² °veś° MSS. ³ tām MSS. ⁴ °set CN. ⁵ kasmād MSS. & L but Tib. ⁶ °ven nāmīś° N, °vet C. ⁷ rnam-par brtag-pa = vikalp°. ⁸ prām° CN. prāṇ° T. ⁹ °ryasāpekṣ° N. °ryasāpakṣālam TC.

doṣaḥ. anena doṣeṇānumānatvāt.¹ tat-pramāṇānupalabhyamānatvaṃ siddham vyavasthāpayati. tasmād aprāpta-viṣayaṃ cakṣuḥ-śrotraṃ. *yady aprāpta-viṣayaṃ cakṣur* iti vistaraḥ. āsannenāti-dūra-sthena tiraskṛtena vā tulyā tad-aprāptir iti [Tib. 78^a] tatra darśanaṃ prasamjayati. kim idam parasya sādhanam⁵ uta dūṣaṇam iti. yadi tāvad evaṃ sādhanam ati-dūram tiraskṛtaṃ cakṣuḥ-śrotreṇa grhyate.² aprāptatvāt. āsanna-viṣayavad iti. tad-asādhanam hetoḥ svayam anīścitatvāt. pūrvābhyupagama-virodhād vā. atha dūṣaṇam sarvāprāpta-grāhakatvaṃ cakṣuḥ-śrotra-lakṣaṇasya dharmināḥ prasajyate. tad adūṣaṇam anumāna-bādhanāt. katham ity āha. *katham tāvad ayaskānto na sarvam aprāptam ayaḥ karṣayati* ti praśna-mukhenāyaskānta-nidarśanam upanyasya sarvāprāptāgrāhakatvaṃ cakṣuḥ-śrotrasya sādhayati. na sarvāprāpta-grāhakaṃ cakṣuḥ-śrotraṃ. sarvāprāpta-graḥaṇa-śakti-hīnatvāt. ayaskāntavat. ayaskānto hy aprāptam ayo grhṇāti karṣatīty arthaḥ. na ca sarvam aprāptam grhṇāti. tadvac cakṣuḥ-śrotraṃ. *prāpta-viṣayatve 'pi cātāt samānam* iti. nāti-dūra-tiraskṛto viṣayaś¹⁵ cakṣuḥ-śrotreṇa grhyate. grahaṇāyogyatvāt. samprāptānjanada-śalākāvat. atha vā na sarva-sva-grāhya-grāhi cakṣuḥ-śrotraṃ. indriya-svābhāvāt. ghrāṇēndriy'-ādivat. *ghrāṇ'ādīnām hi prāpto viṣayo na tu sarvaḥ. sahabhū-gandh'ādy-agrahaṇāt. ghrāṇ'ādi-saha-bhūni hi gandha-rasa-spraṣṭavyāni ghrāṇ'ādibhir na grhyante. śaktir hīndriyāṇām idrṣī 'ti. manas tv arūpitvād* iti. prāptatvaṃ mūrtānām²⁰ eva vyavasthāpyeta nāmūrtānām iti. mano 'prāpta-viṣayam [Tib. 78^b] iti na vicāraḥ kriyate.

trayam anyathēti.

prāpta-viṣayam eva *trayam* iti iṣṭāvadhāraṇārtham ārambhaḥ. anyathā hi prāptā-prāpta-viṣayam ity api sambhāvya. *nirucchvāsasya gandhāgrahaṇād* iti. yad²⁵ ucchvāsena sārddham sūkṣmaṃ bhūta-catuṣkaṃ ghrāṇam āgataṃ. tasya gandho ghrāṇena ghrāyate. vāyau gandhāntaram utpannam ity apare. *miśribhaveyur* ekadeśibhaveyuh. *athākadēśena.* kim. sprṣeyur iti vartate. *katham śabdābhiniṣpattir* iti. yadi na sprṣanti. anabhighāte śabdābhiniṣpattir na prāpnotīty abhi-prāyaḥ. *ata evēti Kāsmirāḥ. yadi hi sprṣeyuh. hasto haste 'bhyāhataḥ³ sajjeta⁴* jatunēva jatv-antarām. *katham citam⁵ pratyāhataṃ na viśiryata* iti. anyonyam asprṣatām paramāṇūnām samhātaḥ pratyāhataḥ paṇy-ādibhiḥ *katham na viśiryate. tad evāṣāṃ nirantaratvaṃ yan madhye nāsti kiṃcid* ity ālok'ādi *madhye nāstīti nirantaratvaṃ eṣāṃ vyavasthāpyate. tad eva ca prāptatvaṃ nānyathēti. api*

¹ °ṣeṇānum° N, °ṣeṇānanum° C, °ṣeṇānanumānat T. ² sic MSS. & L. Qu. °hyeta? ³ ty° MSS. ⁴ sarjeta C, sajjeta N. ⁵ cittam MSS., samcittam L.

khalv iti. api cēty arthaḥ. *saṃghātāḥ sāvayavatvāt sprṣantīty adoṣaḥ. yo 'sau doṣa ukto yadi sarv'ātmanā sprṣeyur miśribhaveyur dravyāṇy athāka-deśena sāvayavāḥ prasajyerann* iti.¹ *kāraṇam pratīti.* yasya yādṛṣam kāraṇam. tasya tat kāraṇam. sprṣtam asprṣtam vā pratīty āha. *kadācid* iti vistaraḥ. *sprṣṭa-hetukam* iti. sprṣtam anyonyam hetur asya *sprṣṭa-hetukam.* evam *asprṣṭa-hetukam.* [Tib. 79^a] *yadā viśiryata* iti. tad-yathā śuṣkā mṛc cūrṇīkriyamāṇā. *yadā cayaṃ gacchatīti.* tad-yathā himam. tad dhi pūrvam sūkṣmaṃ paścān mahad bhavati. *cayavatām caya* iti. tad-yathā mṛt-piṇḍa-dvaya-samnipāte. *uttara-kṣaṇāvasthānam syād* iti. utpadya sprṣṭi-yogāt. *nirantare tu sprṣṭa-samjñēti Bhadantaḥ. Bhadanta-matam cāṣṭavyam* iti. Vaibhāṣika-matam kasmān nāṣṭavyam. nanu Vai-¹⁰ bhāṣikair apy evam uktaṃ. tad evāṣāṃ nirantaratvaṃ yan madhye nāsti kiṃcid iti.² asty evam. sāvakaśam tu tad vacanam. yan madhye nāsti kiṃcid iti bruvāṇā Vaibhāṣikā madhye ālok'ādi nēcchanti. anya-paramāṇu-praveśānavakāśam tu na bruvate. *anyathā hi sāntarāṇām paramāṇūnām śūnyeṣu antareṣu gatih kena pratibadhyeta* gatimata iti vākya-śeṣaḥ. ayam cāparo doṣaḥ. *na ca para-*¹⁵ *mānubhyo 'nye saṃghātāḥ yathā Vaibhāṣikāḥ kalpayanti. ta eva te³ saṃghātāḥ paramāṇavaḥ⁴ sprṣyante. yathā rūpyanta* iti.⁵ saṃghātā eva nāka ity arthaḥ. *yadi ca paramāṇor* iti vistaraḥ. paramāṇu-apariniṣpattim vaktu-kāmaḥ Ācāryo vicārayati. *yadi paramāṇor* ekasya pūrva'ādi-dig-bhāga-bhedaḥ kalpyeta *sprṣṭasyā-*²⁰ *nyonyam asprṣṭasya vā⁶ sāvayavatra-prasaṃgaḥ. na cet. kim. dig-bhāga-bheda* iti vartate. *sprṣṭasyāpy aprasaṃgaḥ.* kasya. sāvayavatvasya. [Tib. 79^b] atra sādhanam. na niravayavaḥ paramāṇuḥ. dig-bhāga-bhedavattvāt.⁷ māṣa-rāśivad²⁵ iti. tad etad dig-bhāga-bhedavattvaṃ nēcchanti Vaibhāṣikāḥ. dig-bhāga-bhedo hi saṃghāta-rūpāṇām eva kalpyate. evaṃ ca varṇayanti. dharmatātvēyam yat sapratighānaṃ bhinna-deśatvaṃ. teṣāṃ nairantaryeṇāvasthānāt a-bhinna-deśatvaṃ mā bhūd iti sāntarāṇām api sapratighatvena gatih pratibadhyata iti.

(43^{ab}) *āśu-vṛtṭyā ca parvat'ādīnām alāta-cakr'ādivad* iti. ātma-parimāṇa-tulyasyāivārthasya grahaṇa iṣyamāṇe katham parvat'ādīnām mahatām sakṛd iva grahaṇam lakṣyate na krameṇēty āśamkya yuktim tathā grahaṇe kathayati. *āśu-vṛtṭyā cēty-ādi.* yathā alāta-cakr'ādi-grahaṇam krameṇa vartamānaṃ sakṛd iva³⁰ lakṣyate. tathā parvata-nadī-śabd'ādi-grahaṇam āśu-vṛtṭyā bhavati. *āhosvit tulyā tulyasyēti. drākṣū-phal'ādi-darśane tulyasya. vālāgra-parvat'ādi-darśane atulyasyēty abhiprāyaḥ. unmiṣṭa-mātreṇēti* na krama-darśana-nyāyena. *evaṃ śrot-*

¹ 論二 17^{b9}. ² v. p. 84²¹. ³ om. L & Tib. ⁴ om. L & Tib. ⁵ nte MSS. but L & Tib. ⁶ om. NC. ⁷ °vatvon MSS.

reṇēti vistaraḥ. kadācid alpiyāmsō yadā maśaka-śabdaṃ śrṇoti. kadācit samāḥ yadā śrotra-paramāṇu-sama-pramāṇaṃ kasyacīc chabdaṃ śrṇoti. kadācid bhū-
yāmsō yadā megha-śabdaṃ śrṇotīti. ajāji-puṣpavad avasthitāḥ kālajiraka-puṣpa-
vad avasthitāḥ eka-talāvasthitā ity arthaḥ. bhūrjābhyantarāvasthitā ity karnā-
bhyantare yad bhūrja-pattra-varṇ'ākāraṃ. tad bhūrjam ivēti bhūrjam. tad-abhyam-
tare 'vasthitāḥ śrotreṅdrīya-paramāṇavaḥ. [Tib. 80^a] ghāṭā'bhyantare ghāṭā nāsā-
puṭī. mālāvād avasthitānīti. maṅgalena sama-paṃktyā 'vasthitānīti. vālāgra-
mātraṃ kilēti. āgama-sūcanārthaḥ kila-śabdaḥ. asphuṭam avyāptam. sa kilēti
karma-sāmarthyād evāvisaraṇaṃ syād iti. kila-śabdena aruciṃ sūcayati. samcit'
āśray'ālabhanatvād iti samcit'āśrayatvāt samcit'ālabhanatvāc ca.

(43^{ed}) caramasy' āśrayo 'tīta

iti. atīta evēty avadhāraṇaṃ. ata evōcyata iti. yasmāt paṃca vijñāna-kāyā
indriya-dvay'āśrayāḥ. cakṣur-ādīndriy'āśrayā mana-indriy'āśrayāś ca. tasmāc
catuḥ-koṭika¹ uttiṣṭhate. prathamā koṭiś cakṣur iti. cakṣur-vijñānasya cakṣur
āśraya-bhāvena na samanantara-pratyaya-bhāvena. na hi cakṣuś citta-caitta-sva-
bhāvaṃ.

citta-caittā acaramā utpannāḥ samanantara

iti² ca samanantara-pratyaya-lakṣaṇaṃ. dvitīyā koṭiḥ samanantarātītaś caitasiko
dharma-dhātus tasya samanantara-bhāvena. ṣaḍ eva hy āśrayā vijñānasyeṣ-
yante cakṣur-ādayo manaḥ-paryantā nānye. tṛtīyā samanantarātītaṃ manaḥ.
ubhaya-lakṣaṇa-yuktatvāt. caturthī ukta-nirmuktā dharmāḥ. koṭi-traya-muktā
viprayuktā asaṃskṛt'ādayaḥ. [Tib. 80^b] evaṃ yāvat kāya-vijñānasya svam indri-
yaṃ vaktavyam iti. yaḥ śrotra-vijñānasy' āśraya-bhāvena. samanantara-pratyaya-
bhāvenāpi sa. tasyēti catuḥ-koṭikaḥ. prathamā koṭiḥ śrotraṃ. dvitīyā samanantar-
ātītaś caitasiko dharma-dhātuḥ. tṛtīyā samanantarātītaṃ manaḥ. caturthī koṭiḥ
ukta-nirmuktā dharmā. ity evaṃ anyad api vaktavyam. mano-vijñānasya pūrva-
pādaka iti. yo mano-vijñānasy' āśraya-bhāvena. samanantara-pratyaya-bhāvenāpi
sa. tasyēti pūrva-pādakaḥ. yas tāvad āśraya-bhāvena. samanantara-pratyaya-bhā-
venāpi sa iti. manas tāvad avaśyam asau samanantara-pratyayaḥ. syāt sama-
nantara-pratyaya-bhāvena n' āśraya-bhāvena. samanantarātītaś caitasiko dharma-
dhātur a-cakṣur-ady-āśraya-ṣaṭ-svabhāvatvāt.

(44^{ab}) tad-vikāra-vikāritvād

iti vistaraḥ. teṣāṃ cakṣur-ādīnaṃ vikāras tad-vikāraḥ. tad-vikāreṇa vikāras
tad-vikāra-vikāraḥ. sa eṣāṃ astīti tad-vikāra-vikāriṇi vijñānāni. tad-bhāvas

¹ kam MSS. ² kārikā II, 63^{ab}.

tad-vikāra-vikāritvam. tasmāt. cakṣur-ādaya evāśāṃ āśrayā ity avadhāryate.
anugrahōpaghāta-paṭu-mandatā'nuvidhānād iti. cakṣur-ādīnaṃ amjan'adibhir
anugrahaṃ reṇv-ādibhiś cōpaghātaṃ cakṣur-adi-vijñānāny anuvidadhate. sasuk-
hōtpādāt saduḥkhōtpādāc ca. yathākramaṃ paṭu-mandatāṃ ca teṣāṃ anuvidad-
hate. [Tib. 81^a] paṭu-mandatōtpādād ato 'vagamyate. cakṣur-adi-vikāreṇa vijñāna-
vikāro bhavatīti. nanu ca paṭuni rūpe paṭu-cakṣur-vijñānam utpadyamānaṃ
dṛśyate. mande maṃdam iti. [teṣāṃ cakṣur-ādīnaṃ.]¹ yady api rūpasya paṭu-
maṃdate cakṣur-vijñānam anuvidadhīta. vidhurāvasthayos tu cakṣu-rūpayoś
cakṣur-avasthām eva cakṣur-vijñānam anuvidhatte. na rūpāvasthāṃ. tathā hi
cakṣuṣi anugrāhite rūpe cōpahate² tad-vita-rāgāṇaṃ madhya-sthānaṃ ca cakṣur-
vijñānam avikāram utpadyate. na tu saduḥkham utpadyate. rūpe punar anu-
grāhite 'parityakte cakṣuṣi cōpahate kāmala-vyādhinā timirōpaghātena vā pīta-
darśanaṃ bhrāntaṃ keṣoṅḍuk'ādi-darśanaṃ vā pravartate. tathā paṭuni rūpe
jarayā mande cakṣuṣi maṃdaṃ cakṣur-vijñānam utpadyate. evaṃ mande rūpe
cakṣur yady atipaṭu bhavet paṭu cakṣur-vijñānam utpadyate. tathā hi jāti-sva-
bhāvena paṭuni ḡdhra-cakṣuṣi mande 'pi śava-rūpe aneka yojana-viprakṛṣṭe 'pi
cakṣur-vijñānam utpadyate. ity evaṃ śrotr'ādīny api yojyāni.

(44^{ed}) ato 'sādhāraṇatvāc cēti.

ata āśraya-bhāvāt. asādhāraṇatvāc ca. āśraya-bhāvo vyakhyāta iti na taṃ praty
ādriyate. asādhāraṇatvam eva tu vyācakṣāṇa āha. kātham asādhāraṇatvam
ity-ādi. anya-cakṣur-vijñānasyāpīti. anya-saṃtāna-vijñānasyāpīty arthaḥ. tair
[Tib. 81^b] eva nirdeśyata iti. cakṣur-ādibhiś cakṣur-vijñānaṃ yāvan mano-
vijñānaṃ. na rūp'ādibhiḥ rūpa-vijñānaṃ yāvad dharma-vijñānaṃ. yathā bheri-
śabdo yavāṃkura iti. asādhāraṇatvāt tābhyāṃ bheri-yavābhyāṃ yathā nirdeśo
loke bheri-śabdo yavāṃkura iti na tu daṇḍa-śabdaḥ kṣetrāṃkura iti vā. daṇḍo
hi paṭah'ādi-śabdasyāpi kāraṇibhavet. kṣetraṃ ca śāli-godhūmāṃkurasyāpīti
sādhāraṇatvāt na tābhyāṃ nirdeśaḥ kriyate. asādhāraṇābhyāṃ tu bheri-yavā-
bhyāṃ nirdeśaḥ. tadvad ihāpi draṣṭavyam. api khalu cakṣur iva vijñānaṃ
ubhayoḥ sattva-saṃkhyātāt. rūpaṃ tv asattva-saṃkhyātam api. cakṣuṣā vijñā-
naṃ cakṣur-vijñānaṃ. tasya kāraṇa-bhāvāt. cakṣuṣe vijñānaṃ cakṣur-vijñānaṃ.
sukha-duḥkha-vedanā-saṃprayuktasya vijñānasya cakṣur-anugrahōpaghāta-pravṛt-
tatvāt. cakṣuṣo vijñānaṃ cakṣur-vijñānaṃ. asādhāraṇatvena tataḥ pravṛtteḥ.
cakṣuṣo vijñānaṃ cakṣur-vijñānaṃ. sattva-saṃkhyātasyāiva svāmi-bhāvāt. ca-
kṣuṣi vijñānaṃ cakṣur-vijñānaṃ. tat-saṃprayoginyaḥ sukhāyā duḥkhāyā vā

¹ om. L & Tib. ² cāp° MSS., but cf. line 11 of this page.

vedanāyāś cakṣuṣy eva paricchidyamānatvāt. evaṃ śrotr'ādiṣu yoḥyam. tad evaṃ cakṣur-ādibhir eva vijñāna-nirdeśo yujyate na rūp'ādibhiḥ. evaṃ tṛtīya-caturtha-dhyāna-bhūmikena cakṣuṣū tad-bhūmikādharma-bhūmikāni rūpāṇi paśyato [Tib. 82^a] yojayitavyam iti. tasyāiva kāma-dhātūpapannasya yojayitavyam. evaṃ tṛtīya-ādī-dhyāna-cakṣuṣū yojyam iti. tasyāiva prathama-dhyānōpapannasya tṛtīya-caturtha-dhyāna-cakṣuṣā paśyato yoḥyam.

(45, 46) na kāyasyādharmaṃ cakṣur

iti. adhara-bhūmikam ity arthaḥ. sva-bhūmikam ūrdhva-bhūmikam cābhyanujñātaṃ bhavati. pañca-bhūmikāni hi kāya-cakṣū-rūpāṇi. kāyaḥ śarīraṃ. etāni kāy'ādīni pañca-bhūmikāni. kāmāvacarāṇi prathama-dhyāna-bhūmikāni yāvac caturtha-dhyāna-bhūmikāny ārūpya-dhātāv abhāvāt. dvi-bhūmikam cakṣur-vijñānam iti. kāmāvacaram prathama-dhyāna-bhūmikam ca. tayor vitarka-vicārasadbhāvāc cakṣur-vijñānasya cāvaśyaṃ sa-vitarka-vicāratvāt.

ūrdhva-rūpaṃ na cakṣuṣa

15 iti. nōrdhva-bhūmikam rūpaṃ cakṣuṣo viśayo bhavati. ūrdhva-bhūmikasya rūpasya sūkṣmatvāt. sva-bhūmikam adhara-bhūmikam cābhyanujñātaṃ bhavati.

vijñānaṃ ca.

kim. ūrdhvaṃ na cakṣuṣa iti prakṛtam. kāmāvacarasya cakṣuṣo 'dhara-bhūmikasya prathama-dhyāna-bhūmikam cakṣur-vijñānaṃ na bhavati. sva-bhūmikam adhara-bhūmikam vā 'bhyanujñātaṃ bhavati. kāmāvacarasya cakṣuṣaḥ sva-bhūmikam kāmāvacaram eva cakṣur-vijñānaṃ bhavati. prathama-dhyāna-bhūmikasya cakṣuṣaḥ prathama-dhyāna-bhūmikam eva cakṣur-vijñānaṃ bhavati. kāmāvacaram tu cakṣur-vijñānaṃ asya na¹ bhavati. nanu cōktam adhara-bhūmikam abhyanujñātaṃ iti. satyam uktam etat. [Tib. 82^b] kim tu. asaty ātmīye adhara-bhūmikam iṣyate. na satīti. dvitīya-tṛtīya-caturtha-dhyāna-cakṣuṣo hy asaty ātmīye prathama-dhyāna-bhūmikam evādharmaṃ cakṣur-vijñānaṃ bhavati. na tu kāmāvacaram parama-nihīnatvāt. sambhavatas tv evam uktam adhara-bhūmikam abhyanujñātaṃ iti. asyēty anantarōktasya cakṣur-vijñānasyēti. cakṣur-vijñāna-jāteḥ rūpaṃ sarvato viśayaḥ. sambhavatas tu yoḥyam. kāmāvacarasya cakṣur-vijñānasya sva-bhūmikam eva rūpaṃ. prathama-dhyāna-bhūmikasya tu prathama-dhyāna-bhūmika-cakṣur-āśrayasya cakṣur-vijñānasya sva-bhūmikam adhara-bhūmikam ca rūpaṃ viśayaḥ. caturtha-dhyāna-bhūmika-cakṣur-āśrayasya tu caturtha-dhyāna-bhūmikam rūpaṃ tataś cādharma-bhūmikam sarvaṃ viśayaḥ. evaṃ yāvat dvitīya-dhyāna-bhūmika-cakṣur-āśrayasya dvitīya-dhyāna-bhūmikam tataś

¹ om. MSS. but L & Tib.

cādharma-bhūmikam rūpaṃ viśayaḥ. evaṃ cakṣur-vijñāna-jāter ūrdhvaṃ adhaḥ sva-bhūmau ca rūpaṃ viśayo bhavati. kāyasya cōbhe rūpa-vijñāne sarvato bhāvata iti. kāmāvacarasya kāyasya śarīrasya sva-bhūmikōrdhva-bhūmike rūpa-vijñāne bhavataḥ. prathama-dhyāna-bhūmikasya kāyasya prathama-dhyāna-bhūmikam eva vijñānam. rūpaṃ tu svōrdhvādharma-bhūmikam. yathā sv'āśrayam cakṣuḥ. dvitīya-ādī-dhyāna-bhūmikasya kāyasya vijñānam adhara-bhūmikam eva prathama-dhyāna-bhūmikam evēty arthaḥ. rūpaṃ tu dvitīya-tṛtīya-dhyāna-bhūmikasya kāyasya svōrdhvādharma-bhūmikam [Tib. 83^a] yathā sv'āśrayam cakṣuḥ. caturtha-dhyāna-bhūmikasya kāyasya rūpaṃ svādharma-bhūmikam. tata ūrdhvaṃ rūpābhāvāt.

tathā śrotram

10 iti. yathā cakṣur uktam. tathā śrotram vyākhyātavyam. katham ity āha. yatra kāye sthitaḥ śrotreṇa śabdān śṛnoti. kim tāni kāya-śrotra-śabda-vijñānāny eka-bhūmikāny eva bhavanti. āhosvid anya-bhūmikāny api.¹ āha. sarveṣāṃ bhedaḥ. kāma-dhātūpapannasya svena śrotreṇa svām śabdām śṛnvataḥ sarvaṃ sva-bhūmikam bhavatīti vistareṇa anayā diśā 'tra grantho vaktavyaḥ. yāvad ayaṃ tu niyamah.

na kāyasyādharmaṃ śrotram ūrdhvaṃ śabdo na ca śruter

vijñānaṃ cāsya śabdā tu kāyasyōbhe ca sarvata

iti vistareṇa yoḥyam. katham iti.

na kāyasyādharmaṃ śrotram.

pañca-bhūmikā hi kāya-śrotra-śabdāḥ kāmāvacarā yāvac caturtha-dhyāna-bhūmikāḥ. dvi-bhūmikam śrotra-vijñānaṃ kāmāvacaram prathama-dhyāna-bhūmikam ca. tatra yad-bhūmikaḥ kāyaḥ. tad-bhūmikam ūrdhva-bhūmikam vā śrotram bhavati. na tv adhara-bhūmikam. yad-bhūmikam śrotram. tad-bhūmiko 'dhara-bhūmiko vā 'sya śabdo viśayo bhavati.

ūrdhvaṃ śabdo na ca śruteḥ.

na hi kadācid ūrdhva-bhūmikaḥ śabdo 'dhara-bhūmikena śrotreṇa śrotuṃ śakyate.

vijñānaṃ ca

ūrdhvaṃ na śrotrasya śabdavat.

asya śabdā tu kāyasyōbhe ca sarvataḥ.

asyēti anantarōktasya śrotra-vijñānasya śabdaḥ sarvato viśaya ūrdhvaṃ adhaḥ sva-bhūmau ca. kāyasya cōbhe śabda-vijñāne sarvato bhāvata iti.

anīyatam mana

¹ cf. 論二 21^{a7}, 8.

iti. yathā cakṣuḥ śrotraṃ vā niyamitaṃ na kāyasyādharaṃ cakṣuḥ śrotraṃ vēty evam-ādina. nāivam niyamitaṃ manaḥ. ata ev' āha. *pañca-bhūmike 'pi kāye sarva-bhūmikāni mana-ādīni bhavantīti* [Tib. 83^b] mano-dharma-mano-vijñānāni¹ sarva-bhūmikāni kāmāvacarāṇi yāvad bhāvāgrīkāni. tad-yathā kāma-dhātūpa-
 5 panno yadi kāmāvacarān manaso 'nantaraṃ kāmāvacaram eva kāmāvacara-dhar-
 m'ālambanaṃ mano-vijñānam utpādayati. sarvāṇi kāmāvacarāṇi. yadi prathama-
 dhyāna-bhūmikād yāvad bhāvāgra-bhūmikād *upapatti-kāle samāpatti-kāle vā*
 sambhavataḥ kāmāvacaraṃ tathāiva mano-vijñānam utpādayati. manas tatastyam.
 10 śeṣāni kāmāvacarāṇi. atha tatrāiva tad-vijñānam utpādayati. dharmās tv ālam-
 banaṃ prathama-dhyāna-bhūmikā yāvad bhāvāgra-bhūmikāḥ. dharmās tatastyāḥ.
 śeṣāṇi pūrvavat. evaṃ prathama-dhyānōpapanno yāvad bhāvāgrōpapanno yathā-
 yogam vaktavyaḥ.

(47) *samāpta ānuṣaṅgikāḥ prasamga*

iti.

15 cakṣuś ca dharmā-dhātōś ca pradeśo dṛṣṭir
 ity² etad adhikārikam. atha³ yatra kāye sthitaś cakṣuśā rūpāṇi paśyātīty⁴ evam-
 ādir ayam ānuṣaṅgikāḥ prasamgaḥ. darśana-sambandhād āgatatvāt.

pañca bāhyā dvi-vijñeyā

20 iti. pañca-grahaṇam dharmā-dhātu-nirākaraṇārtham. bāhya-grahaṇam cakṣur-
 ādi-nirāsārtham. *bāhyā eva pañca dvi-vijñeyā* ity avadhāraṇād *anye trayodaśa*
dhātava eka-vijñāna-vijñeyā iti siddham. *pañca-vijñāna-kāyānām aviṣayatvāt.*

nityā dharmā asaṃskṛtā

iti. asaṃskṛtā eva nityā ity avadhāraṇam. adhva-saṃcārābhāvāt nityāḥ.

dharmārdha indriyam ye ca [Tib. 84^a] *dvādaś' adhyātmikāḥ smṛtā*

25 iti. dhātava ity adhikāraḥ. *dvāvīṣāṭīndriyāṇy uktāni sūtra* iti.⁵ atha Jātīś-
 roṇo brāhmaṇo yena Bhagavāṃs tenōpasamkrāntaḥ. upasamkramya Bhagavatā
 sārddham samṃmukham sammodanīm samprañjanīm vividhām kathām vyatisār-
 yāikānte nyaśīdat. ekānta-niṣaṇṇo Jātīśroṇo brāhmaṇo Bhagavantam idam avocat.
 indriyāṇīndriyāṇīti bho Gautama ucyante. kati bho Gautama indriyāṇi. kiyatā
 30 cēndriyāṇam saṃgraho bhavati. dvāvīṣāṭī imāni brāhmaṇa indriyāṇi. kata-
 māni dvāvīṣāṭīḥ. *cakṣur-indriyam śrotreṇdriyam ghrāṇēndriyam jihvēndriyam*
kāyēndriyam mana-indriyam strī'ndriyam puruṣēndriyam jīvitēndriyam⁶ sukhēnd-
riyam duḥkheṇdriyam saumanasyēndriyam daurmanasyēndriyam upekṣēndriyam

¹ vijñāni MSS. ² kārikā I, 40^a. ³ atha vā L. ⁴ 論二 21^{a7, 8}. ⁵ cf. 大毘婆沙論百四二 (收
 六 58^{b7}). ⁶ om. MSS. but Tib.

śraddhēndriyam vīryēndriyam smṛtīndriyam samādhēndriyam prajñēndriyam
anājñātam-ājñāsyāmīndriyam ajñēndriyam ajñātāvīndriyam. itīmāni brāhmaṇa
 dvāvīṣāṭī indriyāṇi. iyatā indriyāṇam indriya-saṃgraho bhavati. atha Jātīśroṇo
 brāhmaṇo Bhagavato bhāṣitam abhinandyānumodya Bhagavato 'ntikāt prakrānta
 5 iti.

dharmārdha

iti dharmā-dhātū-eka-deśa ity arthaḥ.

dharmārdham

iti napuṃsaka-nirdeśena kecit paṭhanti. teṣāṃ pāṭhe ardha-dharma ity sama-
 pravibhāgaḥ prāpnoti. ardham napuṃsakam iti¹ lakṣaṇāt. ardha-pippalī 'ti¹⁰
 yathā. atha napuṃsaka-liṅgo 'py ardha-śabda ekadeśārthe vartate tadāivam
 samāsaḥ kriyate. dharmāś cāsāv ardham ca dharmārdham. dharme vā 'rdham
 dharmārdham iti. *Abhidharmikās tu ṣaḍ-āyatana-vyavasthām anādṛtyēti.* cakṣur-
 āyatanam yāvat kāy'āyatanam [Tib. 84^b] mana-āyatanam iti ṣaḍ-āyatanam iti ṣaḍ-
 āyatana-vyavasthām yukta-rūpam anādṛtya *jīvitēndriyānantaraṃ mana-indriyam*
 15 *paṭhanti.* *s'ālambanatvāt.* vedanēndriy'ādīni hi s'ālambanāni anantaraṃ paṭh-
 anti. *jīvitēndriy'ādīny ekādaśēti.* jīvitēndriyam vedanēndriyāṇi pañca śrad-
 dh'ādīni cēti. *trayāṇām ca bhāga* iti. ajñāsyāmīndriy'ādīnām nava-dravy'ātma-
 kānām. mana-indriyam muktvā 'nyāny aṣṭau dravyāṇi *dharmā-dhātū-eka-deśaḥ.*
 20 *cakṣur-ādayaḥ pañca sva-nāmōktā* iti. pañca cakṣur-ādayo dhātavaḥ pañcēnd-
 riyāṇi cakṣur-indriyam yāvat kāyēndriyam. *strī-puruṣēndriye ca kāyēndriyāka-*
deśa evēti. pañca cakṣur-ādi-dhātavaḥ saptēndriyāṇi bhavanti. *sapta citta-dhā-*
tavo mana-indriyam iti. evaṃ *dvādaś'adhyātmikā* dhātavo 'ṣṭāv indriyāṇi bha-
 vantīti. dvādaś'adhyātmikā dhātava eva dharmārdha eva cēndriyam ity avadhā-
 25 raṇāt *pañca dhātavo rūp'ādayas* tad-anya-dharma-dhātu-pradeśo *nēndriyam* iti
 siddham.

acārya-Yaśomitra-kṛtau sphuṭārthāyam Abhidharmakośa-vyakhyāyam
 dhātu-nirdeśo nāma prathamam kośa-sthānam.

II

(indriya-nirdeśo nāma dvitīyaṃ kośa-sthānam)

(1) *uktānīndriyāṇīti*. prathamasya dvitīyasya ca kośa-sthānasya sambandhōpanipātataṃ darśayann āha. *uktānīndriyāṇīti*. prathama-kośa-sthānāvasāne yasmād

dharmārdham indriyam

ity¹ uktam. tasmād idam āyātam iti sambandhaḥ. [Tib. 85^a] *kaḥ punar indri-* 5
yārtha iti. vaiyākaraṇair anyathā indriya-śabdārtha-vyutpattiḥ kṛtēti. atha
 praśnayati. *kaḥ punar indriyārtha* iti. *idi paramāśvārye* iti² paṭhyate. tasya
 dhātor indantīndriyāṇīti rūpaṃ draṣṭavyam. katham kṛtvā. indantīti in-
 drāṇi ra-pratyaya auṇadikaḥ. indraṇy evēndriyāṇīti svārthe ghas³-taddhitaḥ.
 atha vā indantīndriyam. bahutvāt tu bahu-vacanena kṛto nirdeśa indan- 10
 tīndriyāṇīti. tasmāt indantīty⁴ asya śabdasya indriyam ity ādeśaḥ. katham.
 a-varṇasya ra-bhāvaḥ ti-śabdasya cēy'ādeśaḥ. tena nairuktana vidhānena indri-
 yam iti bhavati. tad-yathā kuñjara iti. vaiyākaraṇair hi kuñjo 'syāstīti kuñjara
 iti matv⁵-arthiyena kuñjara-śabdo vyutpādyate. nairuktais tu tad anādṛtya kuñ-
 jaraḥ kuñja-cāritvād iti nairuktana nyāyena sādhyate. tadvad ihāpi draṣṭavyam. 15
 yadi hi vaiyākaraṇa-nayena indrasya liṅgam indriyam ity vyutpādyeta. *ādhipa-*
tyārtha indriyārtho hiyet' adhipatyārthaś cēsyate. tasmād ittham indriya-śabdasya
 vyutpattir nāṣṭavyēti. *drṣṭvā śrutvā ca viśama-parivarjanād* iti. *drṣṭvā* śvabhr'ā-
 di *śrutvā ca* vyāghr'ādi-rutam. śvabhr'ādi-vyāghr'ādi-ruta-viśama-parivarjanāt.
sasamprayogayor iti sacaitasikayoḥ. *rūpa-darśana-śabda-śravaṇayor* cēti. cakṣuḥ 20
 paśyati śrotraṃ śrṇōtīty-ādi Vaibhāṣikāṇāṃ siddhāntaḥ. ten' ālambana⁶-viśeṣa-
 lakṣaṇayor darśana-śravaṇayor *asādḥāraṇa-kāraṇatve* cakṣuḥ-śrotrayor *ādhipatyam*.

¹ Kārikā I, 47^c. ² Dhātupāṭha I, 64. ³ ghas denotes a Taddhita-suffix iya. ⁴ indatīty C, idantīty T, om. Tib. ⁵ matu denotes a Taddhita-suffix mat. ⁶ ālocana MSS., gṛod-par byed-pa.

ātmabhāva-śobhāyām pūrvavad [Tib. 85^b] iti. aghrān'ādīnām sattvānām a-kānta-rūpatvāt. a-kānt'ātmabhāvadvād ity arthaḥ. *taiḥ kavaḍīkār'āhāra-paribhogād* iti. tair ghrān'ādibhis tat-paribhogād iti. katham gandhasya kavaḍīkār'āhāratvam. nāsikayor gandha-grāsa-vyavacchedena kavaḍīkaraṇāt. katham spraṣṭavyasya kavaḍīkār'āhāratvam. kāyena snānābhyaṅg'ādika-spraṣṭavyasya roma-kūpa-mukha-grāsa-vyavacchedena kavaḍīkaraṇāt.

dvayoḥ kilēti.

kīla-śabdaḥ para-mata-dyotane. 'sva-matam asya' paścād vakṣyate.

dvayor

10 iti pratyekam abhisambandhaḥ. *sattva-bhedaḥ strī-puruṣa* iti. strī 'ty eko ni-kāya-sabhāgaḥ. puruṣa ity aparaḥ. tayor bhedaḥ. *sattva-vikalpa iti stan'ādeḥ samsthānasya svarasy' ācārasya cānyathātvam* viśeṣa ity arthaḥ. *saṃkleśa-vyavadānāyor ity apara* iti Pūrv'acāryaḥ. na sattva-bheda-vikalpayoḥ. antare-nāpi puruṣendriyam rūpāvacarānām vikalpa-siddheḥ. vikalpa-kṛtāś² ca sattva-
15 bheda ity abhiprāyaḥ. *tad-viyukta-vikalānām* iti. viyuktāś ca te vikalāś ca viyukta-vikalāḥ. tābhyām strī-puruṣendriyābhyām viyukta-vikalāś *tad-viyukta-vikalāḥ.* ke. *ṣaṇḍha-panḍakābhaya-vyañjanāḥ.* *tad-viyuktāḥ ṣaṇḍha-panḍakāḥ.* teṣām strī-puruṣendriyābhāvāt. *ṣaṇḍha-panḍakānām* [Tib. 86^a] punaḥ kaḥ prativīśeṣaḥ. *ṣaṇḍhakāḥ svabhāvato niḥ-strī-puruṣendriyāḥ.* *panḍakā upakrameṇō-*
20 *pahatendriyāḥ.* vinaye tu *panḍakā* eva pañca paṭhyante. prakṛti-panḍakāḥ. *īrṣyā-panḍakāḥ.* *pakṣa-panḍakāḥ.* *āseka-panḍakāḥ.* *lūna-panḍakāś cēti.* tatra prakṛti-panḍakāḥ *ṣaṇḍha* ihābhipretaḥ. yasya hi prakṛtyā vyañjanam nāsti. sa prakṛti-panḍakāḥ. *śeṣā* iha *panḍakā* iṣyante. *lūna-panḍako* hi tāvad indriya-
25 cchedāt indriya-vikala ity sphuṭa eṣaḥ. *pakṣa-panḍak'adayas* tv indriyākarmaṇyatvena *tad-vikalā* eva. indriya-karmaṇyatva-kāle 'pi *tad-vikalā* iti vyavasthāpyanta eva. *tad-indriya-karmaṇyatvasya* puruṣa-sukha-viśeṣājanakatvāt prasava-janakatvāc ca. indriya-sadbhāv'āsamkā-nivṛtty-artham eva cēha *ṣaṇḍha-panḍakā* iti pṛthak-pāṭhaḥ. anyathā hi vinayavad ihāpy Abhidharme³ *panḍakā* ity eva⁴ paṭhyeran. *ubhaya-vyañjanās* *tad-vikalāḥ.* *sthāna-bhramśa-vaikalyād* alpa-sukha-hetutva-vaikalyāc ca. apare vyācakṣate. *tad-viyuktāḥ ṣaṇḍhāḥ.* *tad-vikalāḥ*
30 *panḍakāḥ.* upakrama-vaikalyāt. *ubhaya-vyañjanās* ca *tad-vikalāḥ.* *sthāna-bhramśa-vaikalyāt.* alpa-sukha-hetutva-vaikalyāc cēti. teṣām *asaṃvar'ādīni na bhavanti.*

1. . . . 1 sva-matamalpa N, sva-matasya T. rañ-gi ḡsun-lugs ni=sva-matam or sva-matam tu?
2 hṛtāś NT, byas-pa yin-no. 3 rma MSS. 4 evam CN; kho-na.

nṛnām asaṃvaro hitvā ṣaṇḍha-panḍa-dvi-dh'akṛtīn.¹

ānantaryam ṣaṇḍh'ādīnām tu nēsyate

alpōpakārya-alajjitvāt.²

[Tib. 86^b] chinatti strī pumān dṛṣṭi-carita

iti³ vacanāt. *strī-puruṣāṇām tu tāni bhavanti.* ataḥ saṃkleśe ādhipatyam strī-
puruṣendriyayoḥ. *saṃvara-phala-prāpti-vairāgyāṇi cēti.* *saṃvaras* tri-vidhaḥ
prātimokṣa-saṃvaro dhyāna-saṃvaro 'nāsrava-saṃvaraś ca. teṣām eko 'pi saṃ-
varo na bhavati kim aṅga sarvaḥ.

saṃvaro 'py evam

iti⁴ vacanāt. ata eva ca srotaāpatty-ādi-phala-prāptiḥ kām'ādi-vairāgyam ca
teṣām na sambhavati. strī-puruṣāṇām tu bhavatīti. ato vyavadāne 'pi strī-pur-
uṣendriyayor ādhipatyam iti. *nikāya-sabhāga-sambandha-saṃdhāraṇāyor* iti.
jīvitendriyasya *nikāya-sabhāgōtpattau.* *nikāya-sabhāga-sambandhe* tasy' ādhi-
patyam vyavasthāpyate. *nikāya-sabhāga-saṃdhāraṇe* c' ādhipatyam. jīvitendriya-
vaśena *tad-ūrdhvam-avasthānāt.* *mana-indriyasya punarbhava-sambandha* iti.
kliṣṭena *punarbhava-sambandhāt.* jīvitendriyād asya ko viśeṣaḥ. jīvitendriyasya
antarābhava eva sambandhanam. *mana-indriyasya tūpapatti-bhave* 'pi. samāna-
kālam ca jīvitendriyam *nikāya-sabhāgena* tat-sambandhanam karoti. *mana-*
indriyam tu bhinna-kālam api *punarbhave*⁵ tat-sambandhanam karoti. *vaśi-bhā-*
vānuvartana ity. cittasya *vaśi-bhāvam* anuvartate loko dharmo vā yathōktam.
cittena nīyate loko nīyata ity vistarāḥ. *gāthāyām apy uktam.*

*cittena nīyate lokaś cittena parikṛṣyate*⁶

eka-dharmasya cittasya [Tib. 87^a] *sarva-dharmā vaśānugā*

iti.⁷ *rāg'ādīnām tad-anuśāyitvād* iti. teṣu sukh'ādiṣu anuśāyitum śīlam eṣām
āmbanataḥ saṃprayogato vā. ta ime tad-anuśāyino rāg'ādayaḥ. *tad-bhāvas* *tad-*
anuśāyitvam. tasmād iti. yathōktaṃ sukhāyām vedanāyām rāgo 'nuśete. duḥ-
khāyām dveṣaḥ. aduḥkhāsukhāyām moha ity.⁸ *tair hi vyavadāyata* iti. tair
viśudhyatīty arthaḥ. tad evam kleśa-viśuddhāv eṣām *śraddh'ādīnām ādhipatyam*
uktaṃ bhavati.

vyavadāne 'pi sukh'ādīnām ādhipatyam ity apara iti. na kevalam saṃkleśe
sukh'ādīnām ādhipatyam. kim tarhi. *vyavadāne 'pīty api-śabdasyārthaḥ.* Abhid-
hārmikāḥ kecid evam āhuḥ. *vyavadāne 'pi teṣām ādhipatyam astīti Āgamam*

1 kārīkā IV, 44^{ab}. 2 rāl° MSS. contra metrum. kārīkā IV, 98^{abc}. In MSS. 'ānantaryam' is transferred between °ṣyate and alpōpak° 3 kārīkā IV, 81^{ab}. 4 kārīkā IV, 44°. 5 °va MSS. 6 °rihrṣyate MSS. yoṅs-su draṅs-pa; but 玄奘 rendered it by 遍攝受=parikṛṣyate?. 7 See Saṃyutta-N. (I, 7 Addha-vaggo 2). 8 論三 3^{ba}.

ānayanti. *yasmāt sukhitasya cittaṃ samādhīyata ity uktam sūtre. duḥkhōpaniṣac
chraddhā. duḥkham upaniṣad asyāḥ. sēyaṃ śraddhā duḥkhōpaniṣat. duḥkha-
hetukēty arthaḥ. duḥkhe sati kasyacid dharṃe ratna-traye vā śraddhā jāyate.
pravrajyāṃ 'vā 'bhilaṣati.¹ ṣaṇ ṇaiṣkramy'āśritāḥ saumanasy'ādāya iti. ṣaṇ
5 naiṣkramy'āśritāni saumanasyāni. ṣaṇ naiṣkramy'āśritāni daurmanasyāni. ṣaṇ
naiṣkramy'āśritā upekṣāḥ. [Tib. 87^b] naiṣkramyaṃ s'āsravo² 'nāsravo mārgaḥ.
dhātoḥ saṃsārād vā niṣkramaṇaṃ vairāgyam ity apare. yathōktaṃ sūtre. cakṣur-
vijñeyāni rūpāni pratityōtpadyate saumanasyaṃ naiṣkramy'āśritaṃ naiṣkramy'ā-
lambanam ity arthaḥ. naiṣkramyānukūlam iti vā. evaṃ yāvan manaḥ pratitya
10 dharmāmś ca utpadyate saumanasyaṃ naiṣkramy'āśritam iti. tathā cakṣur-vij-
ñeyāni rūpāni pratitya utpadyate daurmanasyaṃ naiṣkramy'āśritam. evaṃ yāvan
manaḥ. tathā cakṣur-vijñeyāni rūpāni pratityōtpadyate upekṣā naiṣkramy'āśritā.
evaṃ yāvan manaḥ. naiṣkramyaṃ prāpsyāmīti kasyacid saumanasyam. na
naiṣkramyāya mayā yatnaḥ kriyate iti kasyacid daurmanasyam. kasyacid pra-
15 tisamkhyāyōpekṣā teṣu rūp'ādiṣu bhavati.*

(2—4) *apare punar āhur iti Sautrāntikāḥ. vijñāya viṣama-parihārād iti.
vijñānena viṣama-parihāraḥ kriyate. na cakṣuḥ-śrotreṇēty abhiprāyaḥ. nāpi
vijñānād anyad rūpa-darśanaṃ śabda-śravaṇam vā 'stīti. na rūpa-darśana-śabda-
śravaṇam grahaṇa-vyatiriktam vicāryamāṇam labhyate. grahaṇam ca vijñānam
20 evēti nānyad bhavati. tasmāc cakṣuḥ-śrotra-vijñānayoḥ sasamprayogayor utpat-
tau yad ādhipatyam uktam. tad eva tad bhavati. nānyatr' ādhipatyam etad
[Tib. 88^a] ity abhiprāyaḥ. manasaḥ punaḥ sarvārthōpalabdhāv³ iti.*

svārthōpalabdhy-ādhipatyād

ity⁴ eva siddhe *manasaḥ sarvārthōpalabdhāv* iti vacanaṃ dharma-dhātor a-sarva-
25 dharma-svabhāvatvāt. vyākhyātam cātat purastāt. *nanu cārthānām apy atr'
ādhipatyam* iti. dvayaṃ pratitya vijñānasyōtpattir iti vacanāt. *adhikaṃ hi
prabhutvam ādhipatyam* iti. adhikaḥ prabhur adhipatis tad-bhāva *ādhipatyam*⁵
iti. *sarva-rūpōpalabdhou sāmānya-kāraṇatvād* iti. nīla-pit'ādi-sarva-rūpōpalab-
dhau eka-rūpasya cakṣuṣaḥ kāraṇatvāt. *na tu⁶ rūpasyāika-rūpasya nīla-pit'adi-
sarva-rūpōpalabdhou kāraṇatvam. na hi nīla-rūpaṃ pīta-rūpōpalabdhou kāraṇam
bhavati. tat-ṣaṭu-mandat'ādy-anuvidhānāc cōpalabdhē* iti. *yasmād upalabdhīś
cakṣur-ādi-ṣaṭu-mandatām anuvidhatte. tad-yathā ṣaṭuni cakṣuṣi ṣaṭvī tad-upa-
labdhīḥ. mande mandēti. ādi-śabdena akuśala-kuśala-savedanā'vedanā'nuvidhā-*

naṃ. akuśale manasy akuśalōpalabdhīḥ. kuśale kuśalā. savedane savedanā.
avedane 'vedanēti.¹ na rūpasya ṣaṭu-mandat'ādy anuvidhatte upalabdhīḥ. ten'
āha. *tad-viparyayād* iti. tasmāc cakṣur-ādinām adhikam aiśvaryaṃ [Tib. 88^b]
na rūp'ādinām.

kāyāt strī-puruṣēndriye

iti. atra sādhanam. kāyēndriya-svabhāvaṃ strī-puruṣēndriyam. spraṣṭavya-
vijñāna-janakatvāt. a-strī-puruṣēndriya-svabhāva-kāyēndriyavat. vaidharmyaṇa
cakṣur-indriyavat. *stry-ākṛti-svara-ceṣṭābhiprāyā* iti. *stry-abhiprāya-puruṣābhi-
prāyayor viparyayaṇa. tad evaṃ sati sattva-vikalpa eva strī-puruṣēndriyayor ādhi-
patyam. nikāya-sabhāga-sthitau jīvitēndriyasy' ādhipatyam.* na tu Vaibhāśika-
vat nikāya-sabhāga-sambandhe. tatra manasa ev' ādhipatyāt. *saṃkleśe vedanā-
nām* iti. atra Vaibhāśikaiḥ sārddham aikamatyam. *tathā hi tvir* iti vistaraḥ.
tathā hi taiḥ śraddh'ādbihīḥ kleśās ca viṣkaṃbhyante laukika-mārga-gatair mā-
gaś c' āvāhyate nirvedhabhāgiy'ādi-gataiḥ. tad evaṃ vyavadāna-saṃbhāre śrad-
dh'ādinām pratyekam ādhipatyam uktam bhavati. *na hy avimukta-cittasyāsti*
15 *parinirvāṇam* iti. ājñātāvindriyaṃ kṣaya-jñān'ādy anāsravam indriyaṃ. tad eva
ca vimuktaṃ kleśa-vimuktyā saṃtāna-vimuktyā ca. tat-prāptasya nirupadhiśeṣa-
nirvāṇam bhavati. tasmād ājñātāvindriyasya nirupadhiśeṣa-nirvāṇa ādhipatyam
vyavasthāpyate. *drṣṭa-dharma-sukha-vihāraṃ pratīti* [Tib. 89^a] vistaraḥ. drṣṭo
dharmo *drṣṭa-dharmaḥ. drṣṭa-janmēty arthaḥ. sukho vihāraḥ sukha-vihāraḥ.*
20 *drṣṭa-dharṃe sukha-vihāraḥ drṣṭa-dharma-sukha-vihāraḥ. taṃ praty ājñātāvindri-
yasy' ādhipatyam. vimukti-prīti-sukha-pratisaṃvedanād* iti. *vimuktiḥ kleśa-
prahāṇam. prītiḥ saumanasyam. sukhaṃ praśrabdhi-sukham. vimuktyā prīti-
sukhasya pratisaṃvedanam vimukti-prīti-sukha-pratisaṃvedanam.* tasmād iti.
tad uktam bhavati. vimukti-prīti-sukha-pratisaṃvedanam eva drṣṭa-dharma-
25 sukha-vihāra iti.

(5) *vāk-pāṇi-pāda-pāyūpasthānām api cēndriyatvam upasaṃkhyātavyam* iti.
Sāṃkhyāś cakṣur-indriy'ādi-vyatiriktāni vāg-indriy'ādini kalpayanti. vāg-indriyaṃ
yena *vacanaṃ kriyate. pāṇindriyaṃ yena kiṃcid dravyam ādīyate. pādēndriyaṃ*
yena *viharaṇam kriyate. caṃkramaṇam ity arthaḥ. pāy-indriyaṃ yena puri-
30 ṣōtsargaḥ kriyate. upasthēndriyaṃ kāyēndriyāika-deśa-vyatiriktam yen' ānandaḥ
sukha-viśeṣaḥ prāpyate. na khalūpasamkhyātavyam* avidy'ādinām *indriyatvam.*
yenārthena Bhagavatā dvāviṃsatir indriyaṇy uktāni. tatrāvidy'ādinām ayogāt.
ko 'sāv artha ity āha.

¹...¹ cābh° NT, ḥam. ² °vā MSS. ³ °lambhāv MSS. ⁴ kārikā II, 2^a. ⁵ ādhepaty° N
T, ādhety° C. lhag-par dbaṅ-byed-pa fiid. ⁶ nu MSS....ni....ma-yin.

¹ tivāveneti N, vāvedaneti C, cāvedaneti T; tshor-ba-med-pa yin-no ṣes-bya-ba yin-no.

citt'āśrayas tad-vikalpa

iti vistaraḥ. *cittasy' āśrayas tad-āśrayasya vikalpaḥ*
sthitih saṃkleśo

vyavadāna-

sambhāro vyavadānaṃ cēti.

etac ca *ṣaḍ-āyatanam maulam sattva-dravyam* [Tib. 89^b] iti. tad-itaśeṣam tad-
āśritatvāt. tathā hi *ṣaḍ-indriy'ādhipatya-sambhūtam indriyādhiṣṭhānam. ṣaḍ vā*
viśayā vijñāna-kāyās ca. tad etad api sattva-dravyam iṣyate na tu maulam. na
hy adhiṣṭhān'ādy-ādhipatya-sambhūtam ṣaḍ-āyatanam iti. vyavadāna-sambhāra-
ṇam paṃcabhir iti śraddh'ādibhiḥ. *vyavadānaṃ tribhir* iti. *anājñātam-ājñāsa-*
yāmindriy'ādibhiḥ.

(6) *aparaḥ kalpaḥ.*

pravṛtter āśrayōtpattir

iti vistaraḥ. *pravṛtti-pakṣam nivṛtti-pakṣam cādihikṛtyōcyate.*

pravṛtteḥ

samsārasy' āśraya utpattiḥ

sthitih upabhogaś ca.

nivṛtter api *nirvānasy' āśraya utpattiḥ sthitir upabhogaś ca. etāvata ca pur-*
uśārtha-parisamāptir iti. *nirarthikā tad-anyēndriya-prajñaptiḥ. bhavatām api*
puruśārtha-parisamāptiḥ paṭhyate. tasya śabd'ādy-upalabdhir ādir guṇa-puruśāna-
tarōpalabdhir anta¹ iti. tatra ṣaḍ-āyatanam mūla-sattva-dravya-bhūtam samsarattī
pravṛtter āśrayaḥ. utpattiḥ strī-puruṣēndriye iti. *utpadyate 'syā ity utpattiḥ.*
kasmād ity āha. tata utpatteḥ. kasya. ṣaḍ-āyatanasya. manaḥ-kāyēndriyayoḥ
sākṣāt tābhyām utpatteḥ. cakṣur-ādīnām caturṇam kramenōtpatteḥ. sthitir jīvi-
tēndriyēṇa ṣaḍ-āyatanāvasthānāt. upabhogo vedanābhiḥ sukh'ādibhiḥ. śraddh-
'ādayo hi nivṛtter āśraya iti. *śraddh'ādīnām pratiṣṭhā-bhūtatvāt. ajñāsyām-*
indriyam prabhava ity *ādibhavaḥ² prathamato 'nāsravōtpatteḥ. [Tib. 90^a] sthitir*
ājñēndriyam prābandhikatvāt. upabhoga ajñātāvindriyēṇēti. tena vimukti-prīti-
sukha-pratisamvedanāt. ata etāvanty evēndriyāṇīti nāvīdy'ādīnām indriyatvam
iṣṭam ity arthaḥ. ata eva cāśām eṣo 'nukrama iti. *cakṣur-indriyam yāvad*
ājñātāvindriyam iti *pravṛtti-nivṛtṭyor āśray'ādi-bhāvāt. vācas tu nēndriyatvam.*
vacane śikṣā-viśeṣāpekṣatvāt. jāta-mātro hi bālako vināiva śikṣayā cakṣuṣā rūpaṇi
paśyati. na tv evaṃ vacanaṃ karoti. tasmād indriya-dharmātikrāntatvāt. na
vāg indriyam bhavitum arhati. jihvēndriyādhiṣṭhānasyaiva tv etat karma vaca-

¹ aṃtara N; mthaḥ yin-no. ² di-bhavataḥ N, ābhavaḥ C; daṅ-por skye-ba-ste.

nam iti. *pāṇi-pādasya c' ādāna-viharaṇād ananyatvād* iti. *pāṇir eva hy anyathā*
'nyatra cōtpanna ādānam ucyate. pāda eva cānyathā 'nyatra cōtpanno viharaṇam
iti. karmābhāvāt. sv'ātmani ca vṛtti-virodhāt.¹ na pāṇi-pādasyēndriyatvam.
uraga-prabhṛtīnām iti. *sarp'ādīnām pāṇi-pādam nāsti. atha ca teṣām ādāna-*
viharaṇam bhavati na *pāṇi-pādasyēndriyatvam. teṣām apy asti sūkṣmam* iti *cet.*
na. sādhyatvāt. pāyor api nēndriyatvam utsarga ity *aśucy-utsarge. guru-drav-*
yasya yasya kasyacid ākāśe chidre sarvatra pāyu-sthānād anyatrāpi patanāt. guru-
dravyasya gurutvād *evaṃ svayaṃ patanaṃ nēndriya-kṛtam. vāyunā ca tat-*
preraṇād iti. *vāyunā tasya guror aśuci-dravyasya preraṇā. [Tib. 90^b] vāyor eva*
tat karma syān na pāyv-indriyasya. tad-anupalabdheḥ. upasthasyāpi nēndriyat-
vaṃ ānanda iti. *kāyēndriyāika-deśa-strī-puruṣēndriya-vyatirikta-kalpitasya upas-*
thasya nēndriyatvam ānande. kāyēndriyāika-deśa-bhūta-strī-puruṣēndriya-kṛtam
hi tat. kliṣṭam saukhyam iti *vākyārthaḥ. kaṇṭha-dantākṣi-vartmāṅguli-parvanām*
apīti vistaraḥ. *yadi yathōktāt kāraṇāt etāvanty evēndriyāṇīti nēsyate. kaṇṭhasy-*
ābhyavaharaṇe. dantasya carvaṇe. akṣi-vartmana unmeṣa-nimeṣe. parvaṇaḥ asthi-
samdhī-saṃkoca-vikāsa-kriyāyām indriyatvam prasajyeta. sarvasya vā kāraṇa-
bhūtasye²ti vistaraḥ. *sarvasya vā kāraṇa-bhūtasya bīj'ādeḥ svasyām kriyāyām*
sva-kārya-kriyāyām ankur'ādi-lakṣaṇāyām indriyatvam prasajyetēty *adhikṛtam.*
yadi yasya yatra puruṣakāro 'sti. tasya tatrēndriyatvam iṣyate. sa ca niyama-
hetuḥ pūrvōkto nēsyate. tasmād ayuktaṃ vāg-ādīnām indriyatvam.

(7, 8) *tatra cakṣur-ādīnām* iti vistaraḥ. *tatrēti vākyōpanyāse. kṛto nirdeśa*
iti.

tad-vijñān'āśrayā rūpa-prasādās cakṣur-ādayaḥ.³

kāyāt strī-puruṣēndriye.³

vijñānaṃ pravivijñaptir

iti.⁴

jīvitēndriyasyēti.

āyur jīvitam ādhāra ūśma⁵-vijñānāyor hi ya

ity⁶ *atra. śraddh'ādīnām caitteṣu* iti.

śraddhā'pramādaḥ praśrabdhir

ity⁷ *atra pradeśe. nanu ca vedanāyā api kṛto nirdeśaḥ caitteṣu ca kariṣyate*
vedanā 'nubhava

iti.⁸

¹ tti-nirodhāt MSS.; ḥgal-baḥi phyr. ² Kārikā I, 9^{cd}. ³ kārikā II, 2^c. ⁴ K. I, 16^a.
⁵ ūśna CN; cf. 452^a, 6. ⁶ K. II, 46^{ab}. ⁷ K. II, 26^a. ⁸ K. I, 14^c.

vedanā cetanā samjñēti¹
vacanāt. [Tib. 91^a] satyaṃ sāmānyam rūpaṃ vedanāyā uktaṃ vakṣyate ca.
viśeṣa-vibhāga-rūpaṃ tv iha vivakṣitam iti *sukh'ādīnāṃ kartavyo nirdeśa* ity āha.
ājñāsyāmīndriy'ādīnāṃ tarhi na kartavyo yasmān manaso lakṣaṇam uktaṃ.
5 śraddh'ādīnāṃ caitteṣu kariṣyate. sukha-saumanasyōpekṣāṇām iha kriyate. eṣāṃ
api kartavya eva. yasmān nava-dravya-svabhāvatvam eṣāṃ darśayitavyam. eta-
syāṃ cāvasthāyām etāṇi nava dravyāṇy anājñātam-ājñāsyāmīndriy'ākhyāṃ labh-
ante. etasyāṃ avasthāyām ājñēndriy'ākhyāṃ etasyāṃ ājñātāvīndriy'ākhyāṃ la-
bhanta iti. sa eṣāṃ avasthā-viśeṣo darśayitavya ity atah sūktam etat. *sukh'ādī-*
10 *nām ājñāsyāmīndriy'ādīnāṃ ca kartavya* iti.

asātā yā kāyikī vedanēti

asātēti sātā-nivṛtṭy-artham. *kāyikī* 'ti mānāsī-nivṛtṭy-artham. tatra kāyāś cak-
ṣur-ādayaḥ pañca paramāṇu-saṃcay'ātmakatvāt. tatra kāye bhavā² *kāyena vā*²
āśrayeṇa saha caratīti *kāyikī*. yā *upaghātikā* pañcēndriy'āśrayā vedanā. tat

duḥkhēndriyam

ity avagantavyam.

sukham sātēti.

atrēndriyam ity anuvartate. *kāyikī* 'ti ca.

sātēti

20 *grahaṇam asātā-nivṛtṭy-artham*. tad etad uktaṃ bhavati. *tat sukhēndriyam*. yā
'*nugrāhikā* pañcēndriyā vedanēti.

dhyāne tṛtīye tu [Tib. 91^b] *caitasī sā sukhēndriyam*

iti. *tṛtīye tu dhyāne caitasy* api sātā vedanā *sukhēndriyam* iti vyavasthāpyate.
kasmāc caitasy eva sātā tatra grhyate na kāyikī 'ti. ata āha. *na hi tatra kāyikī*
25 *vedanā' stī*.³ *pañca-vijñāna-kāyābhāvād* iti. tṛtīye dhyāne 'kasmāt sā na⁴ sau-
manasyēndriyam. ata āha. *tṛtīye tu dhyāne prīti-vītarāgatvāt*. *sukhēndriyam*
eva sā. *na saumanasyēndriyam*. sātātvaḍ dhi sukhāṃ ucyate. na prītir asaṃ-
praharṣ'ākāratvāt. tathā hi sūtra uktaṃ. prīter virāgād upekṣako viharatīti
vistareṇa yāvat smṛtimān⁵ sukha-vihārī tṛtīyaṃ dhyānam upasampadya viharatīti.
30 saumanasyād anyā prītir iti cet. ata āha. *prītir hi saumanasyam* iti.

asātā caitasī punar daurmanasyam

iti. *upaghātikā caitasikī vedanā daurmanasyam*.

upekṣā tu madhyēti.

¹ K. II, 25^a. ²...² om. C. ³ nāsti NT; tshor-ba ni med-do. ⁴...⁴ kasmān māna MSS.
ci-hi phyr....de....ma-yin. ⁵ māna MSS. dran-pa dañ ldan-ṣiñ.

upekṣēndriyam tu yā madhyā vedanā. nāivasātānāsātēty arthaḥ.

ubhayī

'ti. *ubhayāvayavāv asyā ubhayī*. *kāyikī caitasikī* 'ty arthaḥ.

avikalpanād

iti. *abhinirūpanā-vikalpābhāvād* ity arthaḥ. *prāyeṇēti* grahaṇam samādhi-
5 *ja-vipāka-ja-prīti-sukha-parivarjanārtham*. *na tu kāyikam* iti. *na tu kāyikam*
sukha-duḥkham vikalpanād utpadyate. kiṃ-kāraṇam ity āha. *viśaya-vāśād ar-*
hatām apy utpatter iti. *prahīṇa-priyāpriya-vikalpanām apy arhatām viśaya-va-*
śenāiva kāyika-sukha-duḥkhōtpādāt. [Tib. 92^a] *atas tayor indriyatvena bheda*
10 *iti*. *tayoḥ kāyika-caitasikayoḥ sukhayor duḥkhayoś ca indriyatvena bhedaḥ pṛtha-*
ktvam sukhēndriyam saumanasyēndriyam duḥkhēndriyam daurmanasyēndriyam
iti. *upekṣā tu sva-rasenāvwānabhisamskāreṇāvikalpayata* evānabhinirūpayata¹ evō-
tpadyate kāyikī caitasikī vā vipāka-jā naiṣyandikī vā. *tasmād ekam indriyam*
kriyate indriyatvenābhedaḥ upekṣēndriyam iti. *anyathā ca kāyikam* iti vistaraḥ.
15 *anyenānubhava-rūpa-viśeṣeṇa kāyikam sukhāṃ anugṛhṇāti*. *anyena caitasikam*.
sthiraṃ hi kāyikam. *asthiraṃ hi caitasikam*. *evaṃ duḥkham anyenānubhava-*
rūpa-viśeṣeṇa kāyikam upahanti. *anyena caitasikam* iti. *upekṣāyām nāśa*²
vikalpa iti. *eṣa sva-rūpa-viśeṣa-lakṣaṇo vikalpo nāsti*. *ata upekṣaṇam praty*
*upekṣā-kriyām*³ *prati*. *avikalpanāt a-svabhāva-viśeṣād abhedaḥ*.

dr̥g-bhāvanā'saikṣa-patha

iti. *dr̥g darśanam*. *dr̥ṣo bhāvanāyā āśaikṣasya ca panthā*

dr̥g-bhāvanā'saikṣa-pathaḥ.

tasminn eva *mārga-traye* yāni *manaḥ-sukha-saumanasyōpekṣā-śraddhā-vīrya-smṛti-*
samādhi-prajñ'ākhyāni nava dravyāṇi. tāni *darśana-mārga anājñātam-ājñāsyā-*
25 *mīndriyam bhāvanā-mārga ājñēndriyam āśaikṣa-mārga ājñātāvīndriyam* iti
vyavasthāpyante. anyonyam apekṣyamāṇāni tāni nava dravyāṇi tat-tan nāma
labhante. [Tib. 92^b] *navēti* ca kalāpāntarāpekṣayāivam⁴ uktaṃ. na tv ekas-
miṃś citta-kalāpe nava dravyāṇi bhavanti. sukha-saumanasyōpekṣēndriyāṇām
ekatarasyāiva bhāvāt. yadi hi sa mārgo 'nāgamya-dhyānāntara-caturtha-
dhyān'ākāśa-vijñān'ākīṃcany'āyatana-bhūmikaḥ. tatrōpekṣēndriyam eva. na
30 sukha-saumanasyēndriye. yadi tṛtīya-dhyāna-bhūmikaḥ. tatra sukhēndriyam eva
nānyad iti. *anājñātam ājñātaṃ pravṛtta* iti. *anājñātam satya-catuṣṭayam ājñā-*

¹ °yate C, °yita N; mñon-par rtog-pa-med-pa. ² tv esa MSS; med. ³ Ex conj. °ksāyām
MSS. btan-sñoms-su bya-ba. ⁴ °ksyāiv° N, °ksāiv° CT; bltos-nas.

tum veditum *pravṛttaḥ* ajñāsyāmīti prārabdhaḥ. tasyēndriyam anājñātam-ajñā-
syāmīndriyam. a-luk-samāsaḥ. ākhyāta-pratirūpakaś cāyam ajñāsyāmīti śabdaḥ.
bhāvanā-mārgē nāsty apūrvam ajñeyam tad eva tu satya-catustayam *ājānāti śe-
ṣānuśaya-prahāṇārtham* bhāvanā-heya-kleśa-prahāṇārtham. tasy' ajñāsyā pudga-
5 lasyēndriyam ajñēndriyam. ajñam evēndriyam iti vā. *aśaikṣa-mārgē tv ajñātam
ity avagamah ajñāt'āva* iti. artha¹-kathana-mātram etat. śabda-vigrahas tv evam
kartavyaḥ. ajñātam ity āva² ajñātāvaḥ. avateḥ ghañi³ rūpam etad āva iti. *so⁴
'syāstīti matv⁵-arthiyah ajñāt'āvī. ajñātam avitum śīlam asyēti vēti* tācchiliko
niniḥ.⁶ *tathā-bhūtasyēndriyam* iti. *tathā-bhūtasya* pudgalasyēndriyam. ajñātāvina
10 ity arthaḥ.

(9) *amalam trayam*

iti. *amalam* eva *trayam* ity avadhāryate. nanu cāyam anāsrava-s'āsrava-pra-
kāra-bheda ukto dhātu-nirdeśe.

[Tib. 93^a] anāsravā mārga-satyam

15 iti.⁷ tathā

s'āsravānāsravā ete trayah śeṣās tu s'āsravā

ity⁸-ādi-vacanāt. satyam ukto 'yam evam-ādiḥ prakāra-bhedaḥ. sa tu sāmānya-
rūpeṅkto na bheda-rūpeṇa. ataḥ śiṣya-sukha-pratipatty-artham ayam evam-ādi-
prakāra-bhedaḥ pratipada-rūpeṇa punar abhidhīyata ity evam avagantavyam.
20 dvi-dhā navēti na sūtrayitavyam.⁹ ekāntānāsrava-s'āsrava-nirdhāraṇād eva hi
dvi-dhā navēti siddheḥ. yadi hy etāni navāḥkāntēnānāsravāṇi syuḥ. ekāntānā-
sraveṣv ajñāsyāmīndriy'ādiṣu paṭhyeran. tathāḥkānta-s'āsravāṇi syuḥ. ekānta-
s'āsraveṣu rūpīndriya-jīvita-duḥkha-daurmanasyeṣu¹⁰ paṭhyeran.¹¹ na cālvam.¹² ato
nava dvidhēti siddham. asty etad evam. matāntara-nivṛtṭy-artham tu punar
25 idam ucyate

nava dvi-dhēti.

dvi-dhāiva nava. nānāsravāṇi yathāḥke kathayanti. tat-siddhaye c' Āgamam
ānayanti. *yasyēmānīti* vistarah. *sarveṇa sarvāṇi na santīti.* *sarveṇa* prakāreṇa
mṛdu-madhyādhimātra-bhedena. *sarvāṇīti* pañcāpi *na santīty* arthaḥ. *prthag-
jana-pakṣāvasthitam vadāmīti vacanāt.* arthād etad uktaḥ bhavati. yasyēmāni
30 santi sa ārya iti. *nēdam jñāpakam. teṣām anāsravatvam adhikṛtyēty* Ācāryaḥ.
tathā hy [Tib. 93^b] *ārya-pudgala-vyavasthānam kṛtvā yasyēmānīty* āhēti. katham.

¹ atha MSS.; don. ² eva MSS. sñam-du rtogs-pa. ³ ghañi denotes a Kṛt-suffix a. ⁴ sā
MSS. ⁵ matu denotes a Taddhita-suffix mat. ⁶ nini denotes a Kṛt- & a Taddhita-suffix
in. ⁷ Kārikā I, 5^a. ⁸ K. I, 31^{ab}. ⁹ °vyah MSS. ¹⁰ °sya madhye MSS. ¹¹ paṭhyeran
MSS., ston-par hgyur-ba ṣig-na. ¹² vālvam MSS.; de-lta yañ.

pañcēmāni bhikṣava indriyāṇi. katamāni pañca. śraddhēndriyam yāvat pra-
jñēndriyam eṣām pañcānām indriyāṇām tikṣṇatvāt paripūrṇatvād arhan bhavati.
tatas tanutarair mṛdutarair anāgāmī bhavati. tatas tanutarair mṛdutaraiḥ sakṛdā-
gāmī. tatas tanutarair mṛdutaraiḥ sakṛdāgāmī. tatas tanutarair mṛdutaraiḥ
5 srotaāpannaḥ. tato 'pi tanutarair mṛdutarair dharmānusāri. tatas tanutarair
mṛdutaraiḥ śraddhā'nusāri. iti hi bhikṣava indriya-pāramitām pratītya phala-
pāramitā prajñāyate. phala-pāramitām pratītya pudgala-pāramitā prajñāyate.
yasyēmāni pañcēndriyāṇi sarveṇa sarvāṇi na santi. tam aham bāhyam pṛthag-
jana-pakṣāvasthitam vadāmīti. tad evam ārya-pudgala-vyavasthānam kṛtvā
yasyēmānīty āha Bhagavān iti. *prthagjano vā dvi-vidha* iti. *ābhyanterakaś ca* 10
bāhyakaś ca. *a-samucchinna-kuśala-mūla* ābhyanterako Bauddha-saṃgrhitatvāt.
samucchinna-kuśala-mūlas tu bāhyakas tad-viparyayāt. ata eva ca bāhyam iti
viśeṣaṇam. itarathā hi pṛthagjana-pakṣāvasthitam vadāmīty evāvakṣyat. *uktaḥ
ca sūtra¹* iti. atha Bhagavato 'cirābhisambuddhasyāttad abhavat. adhigato me
dharmo gambhīro gambhīrāvabhāso dur-darśo dur-avabodho 'tarkyo 'tarkāva- 15
caraḥ sūkṣmo [Tib. 94^a] nipuṇaḥ paṇḍita-vijñā-vedaniyaḥ. taṃ cāham pareṣām
āvedayeyam. taṃ ca pare na vijānīyuḥ. sa mama syād vighātaḥ. syāt klama-
thaḥ. syāc cetaso 'nudayaḥ. yan nv aham ekākī arāṇye pravāṇe dṛṣṭa-dharma-
sukha-vihāratā-yogam anuyukto vihareyam. atha Brahmanaḥ Sahā-pater bra-
hma-loke sthitasyāttad abhavat. naśyati batāyam lokaḥ. praṇāsyati batāyam 20
lokaḥ. yatrēdānīm kadācit karhicit tathāgatā arhantaḥ samyaksambuddhā loke
utpadyante. tad-yathā udumbara-puṣpam. tasya cādya Bhagavato 'lpōtsuka-
vihāritāyam cittam krāmāti na dharma-deśanāyām. yan nv aham gatvā 'dhyeṣaye-
yam. atha Brahmā Sahā-patiḥ tad-yathā balavān puruṣaḥ sammimjitaḥ bāhum
prasārayet. prasāritaḥ vā sammimjayet. evam eva Brahmā Sahā-patiḥ brahma- 25
loke 'ntarhito Bhagavataḥ purastāt pratyasthāt. atha Brahmā tasyām velāyām
gāthām abhāṣata.

prādurbabhūva Magadheṣu pūrvam

dharmo hy asuddhaḥ samalānubaddhaḥ.

apāvṛṇīṣva amṛtasya dvāram

vadasva dharmam virajam² niraṃgaṇam.³

atha Bhagavān tasyām velāyām ime gāthe abhāṣat.

kṛcchreṇa me adhigato Brahman khilām pravāḍālya.⁴

¹ cf. 根本說一切有部毘奈耶破僧事第五 (卷三. 二三左十八行以下.), Vinaya-piṭakam I, (Mahāvagga) p.
43² et seq., Lalitavistara. (Lefmann) 392² et seq. ² °jo MSS. ³ ganam MSS. ⁴ Sic
contra metrum. To read vidāliya?

bhava-rāga-paritaiś ca nāyaṃ dharmāḥ su-saṃbudhaḥ.¹
prati-srotōpamaṃ mārgaṃ gabhīram ati-durdrśam
na drakṣyante rāga-raktās tamaḥ-skandhena c' avṛtāḥ.

Brahmā 'vocat. santi bhadanta [Tib. 94^b] sattvā loke jātā loke vṛddhās tik-
5 ṣṇēndriyā api madhyēndriyā api mṛdv-indriyā apīty apravartita eva dharmā-
cakra iti vistaraḥ. indriyaṇi śraddh'ādīni. yais te bhavyā uktāḥ. yasmād apra-
vartite 'pi dharmā-cakre santi tikṣṇēndriyā ity-ādy uktam. tasmāt santy eva
s'āsravāṇi śraddh'ādīnīti. sadevakāl lokād iti vistaraḥ. na tāvad aham asmāt
sadevakāl lokāt sa-Mārakāt sa-Brahmakāt sa-śramaṇa-brāhmaṇikāyāḥ prajāyāḥ
10 sa-deva-mānuṣāyā mukto niḥṣṛto viṣṇuyukto viprayukto viparyāsāpagatena cetasā
bahulaṃ vyahārsam² iti vistara-vacanam. na cānāsravāṇām eṣa³ parīkṣā-prakāra
iti. na hy anāsravāṇām āsvāda ādīnavo niḥsaraṇam vā yujyate.

(10) arhann iti. nānāgāmī. kleśāvimukta-saṃtānatvāt. vṛddhimān iti prā-
ptābhijñāḥ. ceto-vaśitvam prāpta iti. asamaya-vimuktaḥ. jīvita-parīkṣāram iti.
15 jīvītāya parīkṣāras tad-anugunatvāt. dattvā tat praṇidhāyēti. tad āyuh praṇi-
dhāya cetasi kṛtvēty arthaḥ. katham ity āha. yan me bhoga-vipākam karma.⁴
tad āyur-vipākam bhavaty iti. prānta-koṭikam iti.

vṛddhi-niṣṭhā-gatam

iti⁵ lakṣaṇam asya vakṣyate. cittam utpādayati vācam ca bhāṣata iti. citta-
20 vācāv api tat-siddhaye kuryāt nāka-kāraṇa-sādhyam hi kāryam. tad anena [Tib.
95^a] vipāka eva jīvitēndriyam iti darśayati. yan me⁶ bhoga-vipākam karma. tad
āyur-vipāka-dāyī bhavaty iti. dhyāna-bhāvanā-balaṃ tu tasy' ākarsakam iti.
vipākōccheṣam vipacyata⁷ iti. akāla-maraṇenāparisaṃmāpta-phalasya tyaktasya
janmāntara-karmaṇo bhāvanā-balena vipākōccheṣam ākṛṣya pratisaṃvedayate. te-
25 ṣām tādrśa iti teṣām yoginām.

pūrva-karma-jaṃ sthiti-kāl'āvedham iti. pūrvasmin janmani karma pūrva-
karma. tato jātaḥ pūrva-karma-jaḥ. sthitiḥ indriya-mahā-bhūtānām pravāhaḥ.
sthiteḥ kālaḥ sthiti-kālaḥ. tasy' āvedha ākṣepaḥ. sthiti-kāl'āvedhaḥ. tāvat-
saṃsāra⁸-kṣaṇānubandha-sāmarthyam ākṣepaḥ. tena hy asau sthiti-kāla āvid-
30 hyate. tam⁹ pūrva-karma-jaṃ sthiti-kāl'āvedham indriya-mahābhūtānām vyā-
vartayanti yoginaḥ. apūrvam ca samādhi-jaṃ āgantukam ākṣipanti.

¹ 'bodhaḥ MSS.; see Vinayapiṭaka I, p. 5⁹. ² vyavah^o NT, 'harṣam CS; gnas-par mi gyur-ro.
³ eva NC; ḥdi. ⁴ om. all MSS. & Tib. But here requires this word. v. line 22 below.
⁵ Kārikā VII, 46^c. ⁶ yad dhi MSS.; corrected by the Tibetan version of the Kośa-bhāṣyam
bdag-gi...gañ yin-pa. ⁷ rnam-par smin-par byed=?vipācayata. ⁸ saṃskāra MSS., ḥkhor-
ba. ⁹ tat or tan MSS.

praśnāt praśnāntaram upajāyata iti. atha yad arhan bhikṣur āyuh-saṃskārān
sthāpayati. taj jīvitēndriyam kasya vipāka ity¹ asmāt praśnāt kim-artham āyuh-
saṃskārān adhitiṣṭhantīti praśnāntaram. para-hitārtham śāsana-sthity-artham
cēti. para-hitārtham buddhā bhagavantaḥ. śāsana-sthity-artham eva śrāvakaḥ.
2 roga'ādi-bhūtam² c' ātma-bhāvam iti. roga-gaṇḍa-śaly'ādi-bhūtam tri-duḥkhata-
yogāt. kva kasya cēti. kvēty asya praśna-visarjanaṃ manuṣyeṣu eva [Tib. 95^b]
triṣu dvīpeṣu iti. kasyēty asya visarjanaṃ stri-puruṣayor asamaya-vimuktasyārthataḥ
prānta-koṭi-dhyāna-lābhina iti. tasya hīti vistaraḥ. samādhan ca vaśitvam prānta-
koṭika-dhyāna-lābhinaḥ tikṣṇēndriyatvāt. kleśaiś cānupastabdhā saṃtatir nira-
vaśeṣa-kleśa-prahānāt. drṣṭi-prāptasya yady api samādhan vaśitvam asti. na tu
tasya kleśair anupastabdhā saṃtatih. samaya-vimuktasya yady api kleśair anu-
pastabdhā saṃtatih. na tu samādhan vaśitvam. asamaya-vimuktasya tūbhayam
asti.

bahu-vacanam iti. jivita-saṃskārān iti yad vacanam. tad bahu-vacanam.
kasmād ity āha. bahūnām iti vistaraḥ. bahūnām saṃtāna-vartinām jivita-
saṃskārāṇām utsarjanādhiṣṭhānāt. na hy ekasya kṣaṇasya utsarjane 'dhiṣṭhāne
vā prayojanam asti. pravāheṇa³ para-kāryābhiniṣpādanāt.³ ekasya ca kṣaṇasyā-
piḍākaratvāt. na ca kālāntara-sthāvaram iti. kālāntara-sthāna-śīlam kālāntara-
sthāvaram akṣaṇikam. tac cāttad āyur dravyam na bhavātīti dyotanārtham bahu-
vacanam ity eke. bahuv eva saṃskāreṣu iti Sautrāntikānām ayam pakṣaḥ. ekas-
20 minn api kṣaṇe bahavas te saṃskārāḥ. yeṣv āyur iti prajñaptih. nākam āyur
nāma dravyam asti. te ca saṃskārāḥ paṃca-skandha-svabhāvāś catuḥ-skandha-
svabhāvā vā draṣṭavyāḥ. anyathā hi nāva saṃskāra-grahaṇam akariṣyata. evam
tu vaktavyam abhaviṣyat. Bhagavān jīvitāny adhiṣṭhāya āyūṃsy utsrṣṭavān iti
maraṇa-vaśitva-jñāpanārtham iti. maraṇe [Tib. 96^a] vaśitvam astīti. traīmāsyam
eva nōrdhvam iti. trayo māsāḥ samāhṛtās tri-māsam. tri-māsam eva traīmāsyam.
atra kalādhvanor atyanta-samyoge⁴ dvitīyā bhavati. nōrdhvam traīmāsyād vineya-
kāryābhāvāt. Subhadrāvasānatvāt Buddha-kāryasya. tasyāpi saṃpādanārtham
iti pratijñāta-sampādanārtham. anyathā vacana-mātram syād iti. kalpāvaśeṣaḥ.
kalpa ekaḥ sakalaḥ kalpādhikaḥ kalpaḥ sātireka ity arthaḥ.⁵ skandha-ma-
30

¹ 論三 8^{a7}. ² ...² rogābhibhūtam MSS. nad-la-sogs-par gyur-pa., but 眞諦 & 玄奘 agree to the
reading of MSS. ³ ...³ gṣan-gyi don mñon-par bsgrub-paḥi phyir (Peking edition), simply
don... (sde-dge edition). To read parārthābh? ⁴ Pāṇini 2, 3, 5. ⁵ ...⁵ sic MSS. bskal-pa-
las lhag-pa ṣes-bya-ba-la. bskal-pa ni bskal-pa gcig rañs-pa yin-no. bskal-pa-bas (?las) lhag-pa
ni bskal-pa-bas (? las) lhag-pa yin-te. bskal-pa-bas (?las) thal-ba ṣes-bya-baḥi tha-tshig-go. Acc.
to Tib. perhaps to read: kalpāvaśeṣa iti. kalpa eka-kalpaḥ sakalaḥ. kalpāvaśeṣaḥ kalpādhikaḥ.
kalpaḥ sātireka ity arthaḥ. And Tib. has here the equivalent of tasyāpi saṃpādanārtham iti.
pratijñāta-sampādanārtham. anyathā vacana-mātram syāt.

raṇa-mārayor iti. catvāro mārāḥ devaputra-Mārāḥ kleśa-mārāḥ skandha-mārāḥ maraṇa-māraś ca. tatra prathame yāme *deva-putra-Māro nirjītaḥ*. dvitiye yāme divyena cakṣuśā lokam vyavalokya ṛtīye yāme *kleśa-māro nirjītaḥ*. Vaiśālyam tu traimāsyam jivita-samskāraṇ adhiṣṭhāya āyuh-samskāraṇ utsrṣṭavān. skandha-
5 māra-nirjayārtham utsrṣṭaḥ skandhāḥ. teṣūtsrṣṭeṣu martavyam syāt. ato maraṇa-
māra-nirjayārtham adhiṣṭhitā iti *Vaiśālyāḥ*.

niṣṭhitom ānuṣaṅgikam yat praśnāt praśnāntaram upajātam.

dvedhā¹ dvādaśēti.

dvedhāiva dvādaśa evēty avadhāryate.

ṛte 'ntyād aṣṭakāc

chraddh'ādikād ajñātāvindriya-paryantāt.

daurmanasyāc ca.

jīvitēndriyād ekānta-vipākād *anyāni dvādaśēndriyāṇi* vipākaś cāvīpākaś ca. tatra cakṣur-ādīni puruṣēndriyāvasānāni *sapta* svapn'ādy-abhinirvṛttāny *aupacaryi-*
15 *kāny avipākaḥ*. [Tib. 96^b] *mano-duḥkha-sukham* iti vistaraḥ. yāni mana-ādīni *kuśala-kliṣṭāni tāny avipākaḥ*. yāni ca *yathāyogam airyāpathika-śailpasthānika-*
nairmāṇika-svabhāvāny avyākṛtāni *tāny avipākaḥ*. *yathāyogam* iti viśeṣaṇam. airyāpathik'ādīnām mānasatvena duḥkhēndriyāsambhavāt sukha-saumanasyayoś
ca kvacid asambhavāt. tatra kāma-dhātāv airyāpathikam mana-indriyam tat-
20 samprayukte ca saumanasyōpekṣēndriye avipākaḥ. rūpa-dhātāv airyāpathikam mana-indriyam avipākaḥ. vedanēndriyam ca tat-samprayuktam yathābhūmi.
nairmāṇikam pañca-bhūmikam. tatra cōpekṣēndriyam evāvīpākaḥ. airyāpathika-
śailpasthānika-nairmāṇikāni nityam upekṣēndriyeṇa samprayuktānīti bhadant-
Ānantavarmā.² *śeṣāṇi vipāka* iti. kuśala-kliṣṭ'airyāpathika-śailpasthānika-nair-
25 māṇika-svabhāvebhyo mana-indriy'ādibhyo 'nyāni mana-indriy'ādīni vipāka-jāni
vipākaḥ. *śeṣāṇy avipāka iti siddham* iti. jīvitēndriyam dvādaśa cakṣur-ādīni
hitvā tad-avadhāraṇād eva śeṣāṇy avipāka iti siddham. katamāni punas tāni.
daurmanasyēndriyam na vipākaḥ kuśalākuśalatvāt. tathā hi vakṣyati.

tat tv ekam savīpākam

30 iti.³ śraddh'ādy

aṣṭakam kuśalam

ity⁴ avipākaḥ.

[Tib. 97^a] vipāko 'vyākṛto dharmāḥ. sattv'ākhyā

¹ dveṣo MSS.

² bhadantānantadharmā MSS.; btsun-pa go-cha-mthaḥ-yas.

³ Kārikā II, 11^a.

⁴ kārikā II, 12^a.

iti¹ vipāka-lakṣaṇābhāvāt.

yadi daurmanasyēndriyam na vipāka ity anen' Āgama-virodham darśayati. *samprayoga-vedanīyatām adhikṛtyēti*. vedanīyam vedanā. daurmanasyam ved-
anīyam asminn iti daurmanasya-vedanīyam karma.² *saumanasyōpekṣā-vedanīye*
5 *apīti*. samprayoga-mātra-vacanād daurmanasyavat saumanasyōpekṣe api na vipā-
kaḥ prāpṇuta iti parasyābhīprāyaḥ. *samprayoge 'pi na doṣo vipāke 'pīti*. sauma-
nasyam vedanīyam asmin saumanasya-vedanīyam karma. tathā saumanasyam
vipākatvena vedanīyam asya saumanasya-vedanīyam karmēti. *agatyā hy etad*
evam gamyētēti. yadi daurmanasyam yuktyā paricchinnam na vipāka iti. tata
evam *agaty'* akhyāyeta samprayoga-vedanīyatām adhikṛtyōktam iti. ten' āha
10 *kā punar atra yuktir daurmanasyam na vipāka* iti. atha vā *agatyā hy etad*
evam gamyeta. kvacit samprayoga-vedanīyatā. kvacid vipāka-vedanīyatēti.
brūyās tvaṃ sarvatrāiva tarhi samprayoga-vedanīyatēti. ata etad antarābhīprāyam
abhisamīkṣy' āha. *kā punar atra yuktir daurmanasyam na vipāka* iti. *daur-*
manasyam hīty [Tib. 97^b] *aniṣṭa-cintan'ādikaiḥ parikalpa-viśeṣair utpādyate ca*
15 [vyutpādyate ca]³ *vyupaśāmyate ca. saumanasyam apy evam* iti. *parikalpa-viśeṣair*
iṣṭa-cintan'ādibhir utpādyate ca vyupaśāmyate ca. vīta-rāg'ādīnām tarhīti. yas-
mād *vīta-rāg'ādīnām daurmanasyam vyāvartate. na hi cakṣur-ādiko vipāka-*
bhūto vīta-rāg'ādīnām vyāvartate. daurmanasyam tu vyāvartate. vacanād daur-
manasyena kāma-vītarāgo 'samanvāgata iti.⁴ sūtre 'py uktam. a-vīta-rāgasya
20 dvi-śalyā vedanōktā kāyikam duḥkham pratisamvedayate caitasikam ca daurmana-
syam iti. vacanāt vīta-rāgasya ca eka-śalyā kāyikam eva duḥkham pratisamveda-
yata iti. *saumanasyam apy eṣām* iti vistaraḥ. vīta-rāgāṇām avyākṛtam vipāka-
rūpam *saumanasyam* kīdrśam syāt. samāpatti-saṃgrhitam teṣām saumanasyam
sambhavati. tac ca kuśalatvān na vipākaḥ. ato vaktavyam. *kīdrśam* teṣām
25 saumanasyam *vipāka* iti. *yādrśam tādrśam astv* iti. aparicchidyamānam api tad
asty evēti darśayati. *tasyāsti vipākāvakāśo na daurmanasyasya. sarvathā 'py*
asamudācārāt samāpatty-avasthāyām apy asamāpatty-avasthāyām apīty ato na
vipāka iti siddham. *mana-indriyam ubhayor ubhayasyēti. ubhayoḥ sugati-dur-*
gatyoḥ ubhayasya kuśalākuśalasya. vipāka ity adhikāraḥ. idam utsrṣṭam jīvitē-
30 *driyāṣṭamāni sugatau kuśalasya* [Tib. 98^a] *vipāka* iti.⁵ tatra katham ubhaya-vyam-
janam a-sādhu-sammatam kuśalasya vipāka ity āha. *sugatāv ubhaya-vyamjanas-*
yākuśalena tat-sthāna-pratilambha iti. *sthānam* asya bhraṣṭam. ato 'syākuśalena

¹ Kārikā II, 58^{ab}.

² kaḥ MSS. las.

³ Tib. has no equivalent. Seemingly: vyu (tpādyate

ca vyu) paś^o

⁴ 論三 17^{ab}.

⁵ 論三 11^{ab}.

pratīlambho viprayukto dharmah. ubhayaṃ tu vyaṃjanaṃ kuśalasyāiva vipāka ity abhiprāyaḥ.

(11) *tat tv ekaṃ savipākam*

iti. tad ekaṃ savipākam evēty arthaḥ. ten' āha. *tu-śabda eva-kārārtho bhinnakramas' cēti.* bhinna-sthāna ity arthaḥ. *tad ekaṃ savipākam tv* iti hi kramo na bhinnaḥ syāt. śloka-bandh'ānugūnyena tv evam uktam. *na hi tad avyākṛtam* iti. savipākam evēty avadhāraṇe yuktīm darśayati. dve hi vastunī avipāke iṣyete.¹ avyākṛtam anāsravaṃ ca. *vikalpa-viśeṣōtpādyatvān* na tad avyākṛtam. *asamāhitatvāc ca nānāsravam.* avyākṛtam hi pūti-bījavan na vipāka-dānāya samartham. anāsravaṃ tu tṛṣṇā'nabhiṣyanditatvān nālaṃ vipāka-dānāyānabhiṣyandita-sāra-bījavat. pāriśeṣyād akuśalaṃ vā tad bhavet kuśala-s'āsravaṃ vā. ataḥ savipākam eva nāsty avipākam daurmanasyam.

daśa dvi-dhēti.

daśāiva dvi-dhā dvi-dhāiva ca daśēty avadhāraṇam. dvi-dhēti savipākāvīpākānī.

[Tib. 98^b] *mano 'nya-vitti-śraddh'ādīni cēti.*

manas' ca anya-vittayaś ca śraddh'ādīni cēti. vittir vedanā. anya-grahaṇena daurmanasya-varjitam grhyate daurmanasyasyōktatvāt.

śraddh'ādīni

śraddhā-vīrya-smṛti-samādhi-prajñā. grhyanta ity adhikṛtam anyad avipākam iti. yathōkta-daurmanasy'ādy-avadhāraṇāt. jivitaṃ rūpāni ca saptēndriyāny ājñāsyāmindriy'ādīni ca tṛiṇy avīpākānīti *siddham* avyākṛtatvāt anāsravatvāc ca yathākramam.

(12) *aṣṭakam kuśalam*

iti. *aṣṭakam kuśalam* evēty avadhāraṇam.

dvi-dhā daurmanasyam

iti. *dvi-dhāiva daurmanasyam daurmanasyam* eva *dvi-dhēty* avadhāraṇam. *dvi-dhēti kuśalam cākuśalam ca.* anyad api dvaidham asti. kuśalam cāvīpākam ca akuśalam cāvīpākam cēti. tat katham idam avadhāryate. kuśalam cākuśalam cēti. vyākhyānato viśeṣa-pratipattiḥ. atha vā daurmanasyam savipākam evēti nirdhāritam. tasmād idam eva dvaidham bhavati nānyat.

anyā ca vittir

iti daurmanasya-varjyam vedanā-catustayam tasyōktatvāt.

tredhēti.

kuśalākuśalāvīpākānī. trayāḥ prakārās tredhā. dvi-tryoś ca dhamuñ. edhāc cēti²

¹ iṣyate MSS. ² Simply edhā MSS., see Pāṇini 5, 3, 45 & 46.

tredhēty edhā-śabda-vyutpattiḥ. alobh'ādi-samprayuktāni kuśalāni. lobh'ādi-samprayuktāny akuśalāni. ato 'nyāny [Tib. 99^a] avyākṛtāni.

anyad eka-dhēti.

jīvitāṣṭamam anyad eka-dhāivēty avadhāryate. *avyākṛtam evēty* arthaḥ. etad-arthaṃ ca punar asya karaṇam. anyathā hy akuśalam eva kuśalāvīpākam evākuśalāvīpākam eva vā tad sambhavyate. tasmād abhīpsitākadhātva-prasiddhyarthaṃ punar ucyate. yasyāikadhātvaṃ sambhavati. tad bhavati. kiṃ ca sambhavaty avyākṛtatvam iti.

(13) *kām'āptam amalam hitvēti.*

amalam eva *hitvā kām'āptam* bhavati. *'tad dhy apratisamnyuktam¹ evēti.* a-dhātu-patitam evēty arthaḥ.

rūp'āptam strī-pum-indriye

iti vistarāḥ. strī ca pumāṃś ca *strī-pumāṃsau. samāsānto² vidhir* anitya iti paribhāṣayā samāsānto na bhavati. tayor indriye *strī-pum-indriye.*

duḥkhe cēti

duḥkha-vedanā-svabhāve indriye *duḥkha-daurmanasye* ity arthaḥ. te strī-pum-indriye duḥkha-daurmanasye amalam cēhānuvartamānam hitvā. śeṣam rūp'āptam indriyam bhavati.

kvōcyanta iti pṛṣṭe sūtram darśayati. *asthānam anavakāśa* iti vistarāḥ. atra sūtra ity abhiprāyaḥ. *anyaḥ puruṣa-bhāvo 'sti. yaḥ kāmā-dhātav puruṣāṇām bhavatīti.* stan'ādi-samsthāna-svar'ācārānyathātvaṃ. *duḥkhēndriyam nāstīti. āśrayasyācchatvāt* tad abhigāta-jam nāsti. *akuśalābhāvāc ca* vipāka-jam ca nāsti. *daurmanasyēndriyam nāsti samatha-sniḡha-samtānatvād* iti. yasmāc ca samāthēna samādhinā [Tib. 99^b] pratigha-vigamāt. raukṣyam samtāne nāsti. tasmād daurmanasyēndriyam nāsti. *āghāta-vastv-abhāvāc cēti. āghātaḥ* kopaḥ. *tasya vastu* viśayaḥ *āghāta-vastu.* nava c' āghāta-vastūni. anartham me akārṣit karoti kariṣyati cēty āghāta-vastu-trayam. mitrasya me anartham akārṣit karoti kariṣyati³ aparam āghāta-vastu-trayam. amitrasya me artham akārṣit karoti kariṣyati cēty aparam āghāta-vastu-trayam iti. eṣam navānām āghāta-vastūnām abhāvāt viśaya-kṛtam api daurmanasyam nāsti. na kevalam hetu-kṛtam nāstīti darśayati. hetu-kṛtam hi tad yat sva-samtāna-pratigha-kṛtam. pratyaya-kṛtam ca tad yan nav'āghāta-vastu-kṛtam iti.

sukhe cāpōhya rūpi cēti.

¹...¹ tedvyapr^o N, tad-vyapratīsampray^o C, tadhyapratīsampray^o T; de ni de-ldan-pa ma-yin-pa. ² nto MSS. ³ om. MSS.; ṣeṣ-bya-ba.

ca-śabdena pūrvōktam anukṛṣyate. ten' āha. strī-pum-indriye duḥkhe cāmalaṃ
ca hitvēti vartata iti.

sukhe

iti. sukha-vedanā-svabhāve sukha-saumanasyēndriye. rūpindriyaṃ cakṣur-ādi.

(14) *vitti-trayaṃ sukha-saumanasyōpekṣā* iti. sukhēndriyaṃ yat tṛtiya-dhyāna-
bhūmikam darśana-heyānuśaya-samprayuktaṃ. tad darśana-heyam. tatrāiva ato
'nyat s'āsravam. pañca-vijñāna-kāyikam ca kāmāvacaram. prathama-dhyāna-
bhūmikam ca tri-vijñāna-kāyikam bhāvanā-prahātavyam. anāsravam tu sukhēn-
driyam aheyam. [Tib. 100^a] saumanasyaṃ darśana-heya-samprayuktaṃ darśana-
heyam. ato 'nyat s'āsravam bhāvanā-heyam. anāsravam aheyam. upekṣēndri-
yaṃ tu sarva-gam iti su-gamam.

dvi-heyā durmanaskatē ti.¹

daurmanasya-yogād durmanaskaḥ. tad-bhāvo *durmanaskatā*. daurmanasyam ity
arthaḥ. yasya guṇasya hi bhāvād dravye śabda-niveśaḥ. tad-abhidhāne tva-
talāv² iti lakṣaṇāt. tad darśana-heya-samprayuktaṃ darśana-heyam. ato 'nyad
bhāvanā-heyam. nāheyam asamāhitatvāt.

(15) *kāmeṣu ādau vipākau dve labhyete*

iti. kāma-pradhānatvāt kāma-dhātuḥ kāma iti nirdiśyate iti³ vakṣyate. aṇḍa-ja-
jarāyu-ja-samsveda-jais sattvaiḥ kāma-dhātāv ādau prathamato dve indriye vipā-
k'ātmake labhyete. *kāyēndriyaṃ jīvitēndriyaṃ ca*. kasmāt. pratisaṃdhi-kāle
mana-upekṣēndriyayor avaśyaṃ kliṣṭatvāt.

upapatti-bhavaḥ kliṣṭaḥ sarva-kleśaiḥ sva-bhūmikair
iti⁴ vacanāt. cakṣur-ādīnāṃ ca tasyām avasthāyām avidyamānatvāt.

nōpapādukair

iti apavādaḥ. aviśeṣitatvād dhy upapādukair api tathāiva dve eva labhyeyātām iti
prasaṃgaḥ. tasmād ayaṃ pratiseḍhaḥ. kim upapādukais te dve nāiva labhyete.
labhyete na tu dve eva. ten' āha.

taiḥ ṣaḍ vēti

vistaraḥ. [Tib. 100^b] *yady avyañjanā bhavanti*. yady avidyamāna-strī-puruṣēnd-
riyāḥ. *yathā prāthamakalpikā* iti.

yug'ādy-utpannāḥ prāg āsan rūpivat sattvā

iti⁵ vacanāt. *katamāni ṣaṭ*. cakṣur-ādīni pañca *jīvitam* ca ṣaṣṭham iti. *yathā*
dev'ādīṣu iti. *ādi-śabdena nāraḥ'ādayo* 'pi gṛhyante. antarā-bhavōpapatti-bhava-

¹ °skṛtēti MSS.; yid mi-bde. ² tal denotes a taddhita-suffix ta (tā f). ³ 論三 14^a.
⁴ kārikā III, 33^{bc}. ⁵ kārikā III, 96^a.

pratisaṃdhy-avasthāyām tāni prathamato labhyante. *kiṃ punar ubhaya-vyañjanā*
apy upapādukā bhavanti ti. nihīnōbhaya-vyañjanōtpattih. viśiṣṭā cōpapādukā
yonih. katham anayoḥ samāyoga iti codanā'bhiprāyaḥ. *rūpa-pradhānatvād*
rupāñīti rūpa-dhātur nirdiśyate. *rūpa-pradhānatvād* iti. rūpānāṃ svacchatvād
bhāsvaratvād ity arthaḥ. atha vā na kāma-guṇa-pradhāno rūpa-dhātuḥ. kim
tarhi. rūpa-mātra-pradhānaḥ. nāpy ārūpya-dhātuvaḍ arūpa-pradhāna iti. *sūtre*
'py uktam iti. *sūtre 'py evaṃ drṣṭam*. na mad-upajñam evāttad iti darśayati.
ye 'pi *te śāntā vimokṣā atikramya rūpāṇy ārūpyāḥ*. te 'py anityā adhruvā anāśvā-
śikā vipariṇāma-dharmāṇa iti vistaraḥ. *avyañjanair upapādukair* iti prāthama-
kalpikaiḥ. *samāpattitāś ca paratvād* iti. yasmāt pūrvaṃ rūpa-samāpattih. paś-
cād ārūpya-samāpattih. tasmād rūpa-dhātor uttara ārūpya-dhātuḥ. *upapattitāś*
ca pradhānatvād iti. yasmāc cōpapattitāḥ *pradhānataraḥ* [Tib. 101^a] rūpa-
dhātor ārūpya-dhātuḥ. bahūni kalpa-sahasraṇi tatrātiprasānto vipāko bhavati.
ato 'py asāv uttaro na tūpapatti-deśataḥ.

ārūpya-dhātur asthāna

iti¹ vacanāt.

(16) *nirodhayaty uparamann*

iti. *mriyamāṇa ārūpya-dhātāv* etāny eva *trīṇīndriyāṇi nirodhayati*. sāvavādaṃ
cāttad veditavyam.

śubhe sarvatra pañca cēti²

vacanāt.

rūpe 'ṣṭāv

iti. rūpa-dhātāv aṣṭāv etāny eva. *saha pañcabhiś cakṣur-ādibhir* nirodhayet.
sakṛt-samagrēndriya-maraṇāt. ata ev' āha. *sarve hy upapādukāḥ samagrēndriyā*
upapadyante mriyante cēti.

kāme daśa navāṣṭa vēti.

ubhaya-vyañjano dasēndriyāṇi nirodhayati. yadi samagra-pañcēndriyo bhavati.
eka-vyañjano nava. *avyañjano 'ṣṭau*. yadi tu vikalēndriyo 'ndho badhiro vā
bhavati. tadā tad indriyaṃ parihāryam. sāvavādaṃ cāttat sarva-kāma-dhātāv
eva veditavyam. tad apavādam āha.

krama-mṛtyos tu catvārīti.

na hy eṣāṃ pṛthag-nirodha iti. *na hy eṣāṃ* kāma-dhātāv anyonyaṃ virahayya
nirodho 'stīty abhiprāyaḥ.

śubhe sarvatra pañca cēti.

¹ Kārikā III, 3^a. ² K. II, 16^d.

sarvasya pūrvōktasya maraṇa-vidher

nirodhayaty uparamann ārūpye jivitaṃ mana

ity¹ evam-āder apavādaḥ. trividhaṃ hi maraṇa-cittaṃ sambhavati. kliṣṭam avyākṛtaṃ kuśalaṃ ca. [Tib. 101^b] tatra kliṣṭāvyākṛta-cittasyōtsarga-nyāyena maraṇa-vidhir uktaḥ. *kuśala-cittasya tu maraṇe śraddh'ādayaḥ pañcādhikāḥ prakṣeptavyāḥ. eṣāṃ hi śraddh'ādīnāṃ kuśale cetasy avaśyaṃ bhāvāḥ.* tena yatra triṇy uktāni tatrāṣṭau. yatrāṣṭau tatra trayodaśa. yatra daśa tatra pañcadaśa. yatra nava tatra caturdaśa.² yatra punar aṣṭau tatra trayodaśa. yatra catvāri tatra navēti *vistareṇa gaṇanīyam.* rūp'ārūpya-dhātvor nāsti krama-maraṇam.

¹⁰ (17) *indriya-prakarane sarva indriya-dharmā vicāryanta* iti. *indriya-prakarane* iha kriyamāne. *sarva indriya-dharmā* indriyāvasthā-viśeṣāḥ kāritra-viśeṣā vā *vicāryanta* ity eke vyācakṣate. apare tu vyācakṣate. *indriya-prakarane* indriya-skandhake³ *sarva indriya-dharmā* avasthā-viśeṣāḥ kāritra-viśeṣā vā *vicāryante.* tenēhāpi te vicāryante. tat-pratyāsatvāt asya śāstrasyēty abhiprāyaḥ.

¹⁵ *nav'āptir antya-phalayor*

iti. *navabhir* indriyair *āptir*

nav'āptiḥ.

kasya.

antya-phalayoḥ.

²⁰ ante⁴ bhavate *antye.* antye phale *antya-phale.* tayoh. *ke punar antye.* *srotaāpatti-phalaṃ arhattva-phalaṃ ca.* yathā danḍasya dvāv antau bhavataḥ. evaṃ paṅkty-avasthitānāṃ caturṇāṃ phalānāṃ *srotaāpatti-phalaṃ arhattva-phalaṃ* cānte bhavataḥ. *sakṛdāgāmi-phalaṃ anāgāmi-phalaṃ ca madhye bhavataḥ.* tayor antyayoḥ phalayor navabhir evēndriyaiḥ prāptiḥ. katamair navabhir ity āha. ²⁵ *śraddh'ādibhir ajñātāvīndriya-varjyair* [Tib. 102^a] *mana-upekṣēndriyābhyāṃ cēti.* *navabhir* iti. tatrāivam abhisamaya-kramaḥ. duḥkhe dharma-jñāna-kṣāntiḥ. duḥkhe dharma-jñānam. duḥkhe 'nvaya-jñāna-kṣāntiḥ. duḥkhe 'nvaya-jñānam. samudaye dharma-jñāna-kṣāntiḥ. samudaye dharma-jñānam. samudaye 'nvaya-jñāna-kṣāntiḥ. samudaye 'nvaya-jñānam. nirodhe dharma-jñāna-kṣāntiḥ. nir- ³⁰ odhe dharma-jñānam. nirodhe 'nvaya-jñāna-kṣāntiḥ. nirodhe 'nvaya-jñānam. mārge dharma-jñāna-kṣāntiḥ. mārge dharma-jñānam. mārge 'nvaya-jñāna-kṣāntiḥ. mārge 'nvaya-jñānam. iti ṣoḍaśa kṣaṇā abhisamaya ity ucyante. tatra duḥkhe dharma-jñāna-kṣāntir yāvan mārge 'nvaya-jñāna-kṣāntir iti pañcadaśa

¹ Kārikā II, 16^{ab}.

² °śr MSS.

³ 發智論第十四根蘊 (秋五 63^a), 婆沙論第四十二 (収六 58^a).

⁴ antye NT.

kṣaṇā darśana-mārgaḥ.

adrṣṭa-drṣṭer dr̥ṇi-mūrgas tatra pañcadaśa kṣaṇā

iti¹ vacanāt. tac c' ajñāsyāmīndriyam ity ucyate. mārge 'nvaya-jñānam tu ṣoḍaśaḥ sa bhāvanā-mārgaḥ. tataḥ prabhṛtyā vajrōpama-samādher yāvan anāsravo mārgaḥ sarvo 'sau bhāvanā-mārgaḥ. tac c' ajñēndriyam ity ucyate. kṣaya-jñā- ⁵ nāt prabhṛti sarvo 'nāsravo mārgo 'śaikṣa-mārgaḥ. tac c' ajñātāvīndriyam ity ucyate. tatra srotaāpatti-phalaṃ mārge 'nvaya-jñāna-kṣānty-avasthāyām prāpyate. śraddh'ādīni cātra pañcēndriyāni avaśyaṃ bhavanti.² tasyā avasthāyāḥ kuśala- ¹⁰ tvāt. ajñāsyāmīndriya-svabhāvā cāsau mārge 'nvaya-jñāna-kṣāntir vartamāna. mana-indriyam ca tat-samprayuktaṃ³ bhavati. upekṣēndriyam cāvaśyaṃ anāga- ¹⁵ my'āśrayatvāt.⁴ [Tib. 102^b] anāgamyasya ca upekṣēndriya-samprayuktatvāt. mārge 'nvaya-jñānam tu asyām avasthāyām ajñēndriya-svabhāvam utpādābhimukhaṃ vartate. tena śraddh'ādibhiḥ pañcabhir ajñāsyāmīndriyen' ajñēndriyeṇa mana- ²⁰ upekṣēndriyābhyāṃ cēti tat-phalaṃ navabhiḥ prāpyate. *ubhābhyāṃ hi tasya prāptir* iti. *ānantarya-mārgen' ajñāsyāmīndriya-svabhāvena vimukti-mārgēna c'* ²⁵ *ajñēndriya-svabhāvena tasya prāptiḥ.* *viśamyoga-prāpter āvāhaku-saṃniśrayatvāt* *yathākramaṃ.* tasyā viśamyoga-prāpter ānantarya-mārgasy' *āvāhakatvāt.* jana- ³⁰ katvāt. vimukti-mārgasya ca tasyāḥ *saṃniśrayatvāt.* ādhāratvāt ity arthaḥ. dvābhyāṃ caura-niṣkāsa-kapāṭa-pidhānavat. yathā hi dvayor manuṣyayoḥ⁵ ekena cauro niṣkāsyate. dviṭiyenāsya kapāṭam pidhīyate. tath' ānantarya-mār- ³⁵ geṇa viśamyoga-prāptir āvāhyate kleśa-prāptim ādāya nirodhāt. vimukti-mār- ⁴⁰ geṇ'ādhāryate. viśamyoga-prāpti-sahōtpādāt. *arhattvasya punaḥ śraddh'ādibhir* *ajñāsyāmīndriya-varjyair* iti. vajrōpama-samādhy-avasthāyām arhattva-phalaṃ prāpyate. śraddh'ādīni *mana-indriyam* ca pūrvavat. vajrōpama-samādhi-kalāpas tasyām avasthāyām ānantarya-mārga ajñēndriya-svabhāvo vartamānaḥ. sukha- ⁴⁵ saumanasyōpekṣēndriyānāṃ cānyatamat. yadi tṛtīyam dhyānam niśrityārhattvam prāpyate. sukhēndriyam tatra vartamānaṃ. [Tib. 103^a] atha prathamam dviṭi- ⁵⁰ yam dhyānam niśritya tatra saumanasyēndriyam. athānāgamyā-dhyānāntāra- ⁵⁵ caturtha-dhyān'akāśa-vijñān'akimcany'āyatanānāṃ anyatamaṃ niśritya tatrōpek- ⁶⁰ ṣēndriyam vartamānaṃ. kṣaya-jñāna-kalāpas tu asyām avasthāyām vimukti- ⁶⁵ mārga ajñātāvīndriya-svabhāva utpādābhimukho bhavati. tena śraddh'ādibhiḥ ⁷⁰ pañcabhir ajñēndriyen' ajñātāvīndriyeṇa mana-indriyeṇa sukha-saumanasyōpek- ⁷⁵ ṣēndriyānāṃ cānyatamenēti *tat-phalaṃ navabhiḥ prāpyate.* ānantarya-vimukti-

¹ Kārikā VI, 31^{ab}.

² °ntīti MSS.; but Tib. has no iti.

³ samy° MSS. mtshuṅs-par ldan-

pa. ⁴ samāg° MSS. mi lcogs-pa med-pa. ⁵ °r mantayoḥ N, °r nattaryayoḥ T; mi gūis-las.

mārgābhyāṃ tat-prāptir iti pūrvavad vyākhyānaṃ.

saptāṣṭa-navabhir dvayoḥ

prāptir iti vākya-śeṣaḥ. *pratyekam* iti vistaraḥ. sakṛdāgāmi-phalasya *saptabhir aṣṭābhir navabhir vā prāptiḥ*. evaṃ anāgāmi-phalasya. tat pratipādayann āha. 5 *sakṛdāgāmi-phalaṃ tāvad yady ānupūrvakaḥ prāpnoti 'sa ca' laukikena mārga-geṇēti*. laukiko mārgaḥ śānt'ādy-udār'ādy-ākāraḥ.

śānt'ādy-udār'ādy-ākārā uttarādhara-gocarā

iti² vacanāt. tenōttarāṃ bhūmim śāntataḥ pranītataḥ niḥsaraṇataś cēha yogi paśyati. adharāṃ audārikato duḥkḥilataḥ sthūla-bhittikataś ca paśyati. sa 10 cāyaṃ catuḥ-prakāro varṇyate. prayoga-mārga ānantarya-mārgo vimukti-mārgo viśeṣa-mārgaś ca. tatra prayoga-mārgo yata ānantarya-mārga utpadyate. sa punar yena kleśān prajahāti. vimukti-mārgo [Tib. 103^b] 'py ānantarya-mārgād ānantaram utpadyate. kleśa-prahāṇa-prāpter ādhārakaḥ. viśeṣa-mārgas 15 tata uccaṃ viśiṣṭo mārgaḥ. tena mārgaṇa nava-prakārāḥ kleśāḥ praheyāḥ. adhimātrādhimātro 'dhimātra-madhyo 'dhimātra-mṛduḥ madhyādhimātro madhya- 20 madhyo madhya-mṛduḥ mṛdv-adhimātro mṛdu-madhyo mṛdu-mṛduś cēti. tad yadi pṛthagjanaḥ prajahāti darśana-bhāvanā-heyān kleśān miśrikṛtya tena mṛdu-madhyādhimātr'ādi-bhedena nava-dhā kṛtvā prajahāti. mṛdu-mṛdubhyāṃ ānan- 25 tarya-vimukti-mārgābhyāṃ adhimātrādhimātraṃ kleśa-prakāraṃ prajahāti. evaṃ yāvad adhimātrādhimātrābhyāṃ ānantarya-vimukti-mārgābhyāṃ mṛdu-mṛdu- 30 kleśa-prakāraṃ prajahāti. āryas tu bhāvanā-heyān eva kleśāṃs tathāiva nava-dhā kṛtvā prajahāti. darśana-heyānāṃ darśana-mārgaṇa prak-prahīṇatvāt. lokōttaras tu bhāvanā-mārgas tathāiva ṣoḍaś'ākāraḥ. anity'ādy-ākāra-bhedāt. sa cāpi ta- 35 thāiva prayog'ādi-mārga-bhedāc catur-bhedaḥ. ihāpi mṛdu-mṛdubhyāṃ ānantarya-vimukti-mārgābhyāṃ adhimātrādhimātraṃ kleśa-prakāraṃ prajahāti. evaṃ yāvad adhimātrādhimātrābhyāṃ ānantarya-vimukti-mārgābhyāṃ mṛdu-mṛdu-kleśa-pra- 40 kāraṃ prajahāti. eṣa laukika-lokōttarayor mārgayor diṅ-mātra-nirdeśaḥ. tat sakṛdāgāmi-phalaṃ ānupūrvakeṇa vā labhyeta bhūyo-vīta-rāgeṇa vā. tatr' ānu- pūrviko yaḥ srotaāpatti-phalaṃ prāpya kramāt sakṛdāgāmi-phalaṃ prāpnoti. 45 [Tib. 104^a] kaś cāsau. yaḥ sakala-bandhana eka-prakār'ādy-upalikhito vā yadi na ṣaṣṭha-prakārōpalikhito niyāmam avakrāmati. ṣoḍaśe citta-kṣaṇe sa srotaāpanno bhavati. sa bhāvanā-heyasyāikasya yāvat ṣaṣṭhasyāiva vā prakārasya prahāṇāya 50 śamatha-caritatvāt laukikam api mārgam utpādayati. sa ṣaṣṭha-prakāre prahīṇe³ sakṛdāgāmi-phalaṃ prāpnoti. *tasya phalasya saptabhir indriyaiḥ prāptiḥ śrad-*

1....¹ sarva C; de yañ. ² Kārikā VI, 50^{bcd}. ³ 'hāṇe NC.

dh'ādibhiḥ pañcabhir mana-indriyeṇa upekṣēndriyeṇa ca saptamenānāgamya- 5 *nirśrayatvāt.*¹ *atha lokōttareṇa mārgaṇa tasyāṣṭābhir indriyaiḥ prāptiḥ*. tair ev' *ājñēndriyeṇa cāṣṭhamena*. tany eva hi śraddh'ādīni saptēndriyāṇi ājñēndriy'ākha- yāṃ labhante. anāsravatvāt. *atha bhūyo-vīta-rāga* iti. yo laukikena mārgaṇa 10 pṛthagjanāvasthāyāṃ ṣaṭ-prakārōpalikhito 'bhūt. sa bhūyo-vīta-rāga ity ucyate. bhūyasā prakāreṇa vīta-rāga iti kṛtvā. sa yadi sakṛdāgāmi-phalaṃ prāpnoti. 15 katham sa² prāpnoti iti. abhisamaya-krameṇa pūrvōktena mārga 'nvaya-jñāna- kṣāntya-avasthāyāṃ prāpnoti. tasya *navabhir yathāiva srotaāpatti-phalasya*. śraddh'ādibhir ājñātāvīndriya-varjyaiḥ. mana-upekṣēndriyābhyāṃ cēti pūrvavat 20 vyākhyānaṃ. ayam hi srotaāpatti-phalaṃ aprāpyāiva ṣoḍaśe kṣaṇe sakṛdāgāmi bhavati. *anāgāmi-phalaṃ yady ānupūrvakaḥ prāpnotīti*. ih' [Tib. 104^b] ānu- pūrvako yaḥ srotaāpatti-phalaṃ sakṛdāgāmi-phalaṃ ca prāpya anāgāmi-phalaṃ 25 prāpnoti. yo vā bhūyo-vīta-rāgo bhūtvā srotaāpatti-phalaṃ alabdhvāiva sakṛdā- gāmi-phalaṃ eva ca labdhvā 'nāgāmi-phalaṃ prāpnoti. sa ca *yadi laukikena mārgaṇa* prāpnoti. *tasya saptabhir indriyaiḥ prāptiḥ*. *yathā sakṛdāgāmi-phalasy'* 30 *ānupūrvikiyasyēty abhipretam*. śraddh'ādibhiḥ pañcabhir mana-upekṣēndriyā- bhyāṃ cēty arthaḥ. *atha lokōttareṇa mārgaṇa tasyāṣṭābhis tathāivēti*. *yathā sakṛdāgāmi-phalasyāivāṣṭābhir* ity arthaḥ. ājñēndriyam aṣṭamaṃ bhavatīti. *atha vīta-rāga* iti. kāma-dhātu-mātra-vīta-rāgo laukikena mārgaṇa navame prakāre 35 prahīṇe prathamād api vā dhyānād yāvad ākimcanyād api vā vīta-rāgo yo 'nāgāmi- phalaṃ prāpnoti. *tasya navabhiḥ prāptiḥ*. *yathā srotaāpatti-phalasya*. srota- āpatti-phalasya hi darśana-mārgaṇa prāptiḥ. aśya ca darśana-mārgaṇāiva prāptir 40 iti tulyatvam. *ayam tu viśeṣaḥ*. *sukha-saumanasyōpekṣēndriyāṇām anyatamaṃ bhavati*. *niśraya-viśeṣād* iti. yadi tṛtīyaṃ dhyānaṃ niśritya³ niyāmam avakrā- mati. *sukhēndriyaṃ* tatra bhavati. *atha prathama-dviṭīye dhyāne niśritya sau-* 45 *manasyēndriyaṃ* tatra bhavati. athānāgamya-dhyānāntara-caturtha-dhyānānām anyatamaṃ niśritya *upekṣēndriyaṃ* tatra bhavatīti. [Tib. 105^a] *yadā 'py ayam ānupūrvika* 50 *iti vistaraḥ*. *yadā 'py ayam* adhigata-pūrva-phala *ānupūrvikas* tik- ṣṇēndriyaḥ. sa *navame vimukti-mārga dhyānaṃ pravīṣati maulaṃ laukikena mārga- ṇa tadā 'py aṣṭābhir indriyaiḥ anāgāmi-phalaṃ prāpnoti*. tatra maula-dhyāna- 55 samgrhīto vimukti-mārgo bhavati. tatra ca *saumanasyēndriyaṃ*. ānantarya-mārgas tv anāgamya-samgrhīta eva. yadi na pravīṣati tatra cōpekṣēndriyam eva nānya- thā. tasya prāptir aṣṭābhiḥ śraddh'ādibhiḥ pañcabhir mana-upekṣā-saumanas- yēndriyaiś cēti. *ubhābhyāṃ ca tasya prāptir* iti. ānantarya-vimukti-mārgābhyāṃ.

¹ niḥsr° MSS. rten-pa yin-paḥi phyir. ² ca MSS. ³ niśritya MSS. brten-nas.

caura-niṣkāsa-kapāṭa-pidhānavad iti¹ vyakhyātam etat. *atha lokōttareṇa pravī-*
śatīti. sa eva ānupūrvikas tīkṣṇēndriyo veditavyo 'dhikārānuvṛtteḥ. tasya nava-
bhir indriyaiḥ prāptis tair evēdānīm uktair indriyaiḥ. ājñēndriyeṇa ca nava-
mena. tāny eva hi indriyāni anāsravatvād ājñēndriy'akhyām labhante. idam
5 iha codyate. kasmād ānupūrvika evam ukto na punar vīta-rāga-pūrvī. na hi
vīta-rāga-pūrvī anāgamyā-niśrayeṇa darśana-mārgam utpādyā ṣoḍaśe citta-kṣaṇe
maulam prathamam dhyānam pravīśati. tatrādhigate 'nādarāt. ānupūrviko hi
maula-dhyānārthi tasyānadhigata-pūrvatvāt. tasmād asti saṃbhavo yad asau
maulam eva pravīśati. vīta-rāga-pūrvī tu catuḥ-satya-darśanam prati kṛt'ādarō²
10 na dhyānam pratīti [Tib. 105^b] na tatra ṣoḍaśe citta-kṣaṇe maulam dhyānam
pravīśatīty abhiprāyaḥ.

nav'āptir antya-phālayor

ity³ uktaṃ. tad virodhayati *yat tarhi Abhidharma uktaṃ. Jñāna-prasthāne.*
katibhir indriyaiḥ arhattvaṃ prāpnotīti. āha. ekādaśabhir iti.⁴ tat katham na
15 virudhyata ity abhiprāyaḥ.

ekasya saṃbhavād

iti. kasyacid evākasya pudgalasya saṃbhavo na sarvasya saṃbhavaḥ. yo hi
mṛdv-indriyaḥ *parihāya parihāya sukha-saumanasyōpekṣābhiḥ* niśraya-viśeṣāt
pāryāyikibhir *arhattvaṃ prāpnuyāt. taṃ praty evam uktaṃ. ekādaśabhir* iti.
20 na tu saṃbhavo 'sti sukha-saumanasyōpekṣānām ekasmim kāle samavadhānam
ity arthaḥ. citta-caittānām ekāka-dravyōtpatteḥ. yo hi kaścin mṛdv-indriyaḥ
pudgalo 'nāgamyam anyam vōpekṣēndriya-niśrayam niśritya arhattvaṃ prāpnuyāt.
tasya tat-prāptir upekṣēndriyeṇa. tataḥ punar api parihīyate. tataḥ prathamam
dvitiyam vā dhyānam niśritya punar arhattvaṃ prāpnuyāt. tasya tat-prāptiḥ
25 saumanasyēndriyeṇa. tataḥ punar api parihīyate. tataḥ sa tṛtīyam dhyānam
niśritya punar arhattvaṃ prāpnuyāt. tasya tat-prāptiḥ sukhēndriyeṇa iti. pra-
tyekam tatra phala-prāptau avāśyam navālvēndriyāni vyāpriyante. śraddh'ādini
pañca mana-ājñājñātāvindriyāni sukha-saumanasyōpekṣēndriyānam cānyatamad
iti. punaḥ-punaḥ prāptes tad ekādaśabhir ity uktaṃ. katham anāgāmīno 'py
30 eṣa prasamgo [Tib. 106^a] na bhavatīti. kasmāt tatra śāstre 'rhattva-phalam eva
ekādaśabhiḥ prāpnotīty uktaṃ. na tūktam anāgāmī-phalam apīti. na hy asau
parihīṇaḥ kadācit sukhēndriyeṇa prāpnotīti. asāv anāgāmī tṛtīya-dhyānōrdhva-
bhūmi-lābhāt parihīṇo bhavati. ūrdhva-bhūmer eva parihīṇo bhavati. nāsāv

anāgāmī-phalāt parihīṇa ity ucyate. evam yāvat. dvitiya-dhyānāt. yadā tu
prathamāt parihīṇo bhavati. tadā 'nāgāmī-phalāt parihīṇa ity ucyate. pañcā-
vara-bhāgiya-prahāṇād dhi anāgāmī-phalam vyavasthāpyate. yadā ca sa kāma-
vairāgyāt parihīṇaḥ. tadā tṛtīyam dhyānam asya nāsti. tat katham sukhēndri-
yeṇānāgāmī-phalam prāpnuyāt. tata āha. *na hy asau parihīṇaḥ kadācit sukhē-*
5 ndriyeṇa prāpnotīti. kim. saumanasyēndriyeṇa prāpnuyāt. yata evam sukhē-
driyasyāiva pratīṣedhaḥ. prāpnuyāt yadi navame vimukti-mārge maulam dhyānam
pravīset. nātat asti. yo hi parihīṇo bhavet. sa mṛdv-indriyaḥ. yaś ca mṛdv-
indriyaḥ. sa na śaknoti navame vimukti-mārge maulam dhyānam praveṣṭum.
tīkṣṇēndriyas tu śaknoti. indriya-saṃcārasya¹ duṣkaratvāt. asty etat. kim tu yady
10 asau mṛdv-indriya ānupūrviko 'nāgāmī-phalam prāpya tataś ca parihīṇo bhūtvā
indriya-saṃcāram kuryāt. indriya-saṃcāreṇa ca tīkṣṇēndriyo bhūtvā pūrvakeṇāiva
kramēnānāgāmī-phalam prāpnuvan yadi navame vimukti-mārge maulam [Tib.
106^b] pravīset. tasya tadā 'nāgāmī-phala-prāptir aṣṭābhir navabhir vā bhavati.
śraddh'ādibhiḥ pañcabhir mana-indriyeṇa upekṣēndriyeṇa c' anantarya-mārga-
15 saṃgrhītena saumanasyēndriyeṇa ca maula-dhyāna-vimukti-mārga-saṃgrhītenēti.
lokōttareṇa cen maulam dhyānam pravīset. ebhiś caṣṭābhir ājñēndriyeṇa ca
navamenēty avagantavyam. tasmāt sūktaṃ. na hy asau parihīṇaḥ kadācit sukh-
ēndriyeṇa prāpnotīti. vīta-rāga-pūrvī tarhy ekādaśabhis tat prāpnuyāt. katham.
yo mṛdv-indriyaḥ pudgalas tṛtīya-dhyāna-lābhi tṛtīyam dhyānam niśritya niyāmam
20 avakrāmet. sa ṣoḍaśe citta-kṣaṇe anāgāmī bhavati. sā tat-phala-prāptiḥ. sukhē-
ndriyeṇa śraddh'ādibhiḥ pañcabhir mana-ājñāsyāmīndriy'ājñēndriyaiś cēti. sa
tato 'nāgāmī-phalāt parihīṇa indriyōttāpanena tīkṣṇēndriyam ātmānam kṛtvā
anāgamyā-niśrayeṇālvānāgāmī-phalam prāpnuvan navame vimukti-mārge maulam
pravīset. tasya tat-phala-prāptiḥ pūrvavad upekṣēndriyeṇa saumanasyēndriyeṇa
25 ca śraddh'ādibhiś cāpi pañcabhir mana-indriyeṇa caṣṭāmena lokōttara-mārgatvāt
ājñēndriyeṇāpi navamenēti. evam dvayoḥ kālayor ekādaśabhir indriyaiś sa pud-
galas tad anāgāmī-phalam prāpnuyād iti. tatas tat pratīṣedhārtham idam āha.
na ca vīta-rāga-pūrvī parihīyate. tad-vairāgyasya dvi-mārga-prāpaṇād iti. na
ca kāma-vītarāgaḥ kenacin niśrayeṇa niyāmam [Tib. 107^a] avakrāntaḥ parihīyate.
30 kasmāt. tad-vairāgyasya kāma-vairāgyasya dvi-mārga-prāpaṇāt. laukika-lokōt-
tara-mārga-prāpaṇāt. iha phalam dvi-vidham. saṃskṛtam asaṃskṛtam ca.

saṃskṛtāsaṃskṛtam phalam

iti² vacanāt. tatra yad asaṃskṛtam viśamya-lakṣaṇam anāgāmī-phalam. tat

¹ 論二三 13^a. ² hṛt^o MSS.; gus-pa byas-pa yin. ³ kārikā II, 17^a. ⁴ 發智論第十五 (秋五 65¹⁴).

¹ °syā MSS; but Tib. has no negation. ² Kārikā VI, 52^b.

pūrvaṃ laukikena mārgena prāptam. niyāmāvakrāntau ca lokōttareṇa mārgena punas tat prāptam. dvi-vidhā hi tasya prāptiḥ. laukikī lokōttarā ca. tasmāt sthiraṃ tad vairāgyam. tasmād ato na parihīyate. nanu ca

phalād dhānir na pūrvakāt.¹

⁵ *darśana-heyānām avastukatvād*² ity etad api kāraṇāntaram asti. kasmāt³ tad iha nōktam ity etad api vaktavyam. api khalu para evaṃ brūyāt. mā bhūd darśana-heyā-kleśa-vairāgya-parihāniḥ. bhāvanā-heyā-kleśa-mātra-vairāgya-parihānis tu kasmād asya⁴ parihīnakasya na bhavet. pañcāvāra-bhāgiya-prahāṇād dhi anāgāmi-phalam bhavati. tatra ca satkāya-drṣṭiḥ śīla-vrata-parāmarśo vicikitsā ca darśana-¹⁰ heyāḥ. kāma-cchando⁵ vyāpādāś ca bhāvanā-heyau. tayoś ca tasya vīta-rāga-pūrviṇo 'bhisamayānte ṣoḍaśe citta-kṣaṇe prahāṇasya laukikena mārgena prāptasya tat-sāmarthyāt punar an'āsravā prāptir bhavati. an'āsrava-gotrāṇam labdhatvāt. [Tib. 107^b] an'āsravaṃ hi navama-vimukti-mārga-svabhāvaṃ saṃskṛtam anagāmi-phalam asaṃskṛtam ca kāma-cchand'ādi-prahāṇam tasyām avasthāyām labhyate. ¹⁵ tasmād idam eva kāraṇam uktaṃ. āryeṇa⁶ tad vairāgyasya dvi-mārga-prāpanād iti. kāma-cchand'ādi-prahāṇasya dvi-mārga-prāpanād ity arthaḥ.

(18—20) *upekṣā-jīvita-mano-yukto 'vaśyaṃ trayānṛvita*

iti. *upekṣayā jīvitena manasā vā yukto 'nvito 'vaśyaṃ trayeṇa samanvāgataḥ* tenānvōpekṣā-jivita-manaḥ-svabhāvena. *na hy eṣām anyonyena vinā samanvāgama* ²⁰ *iti. yadānkasya samanvāgamaḥ. tadētarayor api samanvāgamaḥ. tenāṣāṃ sama-nvāgama-vyavasthānam kriyate. cakṣur-ādīnām tu na kriyate. tasmād āha. cakṣuḥ-śrotra-ghrāṇa-jihvëndriyair* *iti vistaraḥ. cakṣuḥ-śrotra-ghrāṇa-jihvëndri-* *yair ārūpya-dhātūpapanno na samanvāgata* ity atra kāyëndriyā-grahaṇam. *kāma-* *dhātāu ca yenāpratīlabdha-vihīnānīty* asyōpacayārthasya cakṣur-ādiṣv eva saṃ- ²⁵ *bhāvān na kāyëndriye. anyathā hi rūpibhir indriyair ārūpyōpapanno na sam-* *anvāgata ity evōcyate. apratīlabdhāni* kalal'ādy-avasthāyām. *vihīnāni* labdha-*vināśād andhatv'ādy*⁷ *avasthāyām krama-marāṇe vā. pṛthagjanā na samanvāgatā* *iti viśeṣaṇam. āryasyāvaśyaṃ samanvāgatatvāt. na hi tasya bhūmi-saṃcāreṇa* *anāsrava-sukh'ādi-tyāgaḥ. daurmanasyena kāma-vīta-rāga* *iti. iha-stho dhāt-* ³⁰ *antara-stho vā pṛthagjano v'* [Tib. 108^a] *āryo vā na samanvāgataḥ. pṛthag-* *jana-phala-sthā* *iti. phala-sthāḥ srotaāpann'ādayo 'bhisamayānte vihīnatvāt.* *tenānājñātam-ājñāsyāmīndriyeṇāsamanvāgatāḥ. ājñëndriyeṇa darśana-mārga-*

¹ Kārikā. VI, 60^b. ² 論第二十五 3^b. ³ tasm° MSS. ciḥi-phyir. ⁴ asyā N. ⁵ °ma-chabdo CT, °ma-chabdā N; ḥdod-paḥi ḥdun-pa. ⁶ ācāry° MSS. ḥphags-pa. ⁷ arthatv° MSS loṅ-ba-nīd.

sthā aprāptatvād asamanvāgatāḥ. aśaikṣa-mārga-sthāḥ phala-prāptau vihīnatvāt *asamanvāgatāḥ. apratiṣiddhāsv avasthāsu yathōkta-samanvāgamo*¹ *veditavya* *iti. yā apratiṣiddhā avasthāś cakṣur-ādibhir indriyaiḥ samanvāgamam prati. tās-* *avasthāsu yad-yad indriyam uktaṃ. tais-taiḥ samanvāgato veditavya ity arthaḥ.* *tad-yathā kāma-dhātāv apratīlabdha-vihīnāvasthām hitvā cakṣur-ādibhir jihvā-* ⁵ *'ntaiḥ samanvāgataḥ. kāyëndriyeṇa kāma-rūpa-dhātūpapannaḥ samanvāgata ity-* *ādi.*

caturbhis sukha-kāyābhyām

iti. yukta ity vartate. avaśyam iti ca. saṃkhyā'nukrama-vivakṣāyām tu tad-
anantaram tair ity evānantaram sukh'ādi-grahaṇam. *sukhëndriyeṇa samanvāgata* ¹⁰ *iti. caturtha-dhyān'ārūpya-dhātūpapannam pṛthagjanam muktvā sarvaḥ sukhēn-* *driyeṇa samanvāgataḥ. tasyānyair nāvaśyaṃ samanvāgataḥ. cakṣur-ādibhir* *jihvëndriyāntair ārūpya-dhātāu kāma-dhātāu ca apratīlabdha-vihīnāvasthāyām* *asamanvāgamaḥ. kāyëndriyeṇa ca ārūpya-dhātāu. strī-puruṣëndriyābhyām rūp-* ¹⁵ *ārūpya-dhātvoś ca. kāma-dhātāu ca alabdha-vihīnāvasthāyām. duḥkhëndriyeṇa* *rūp'ārūpya-dhātvoḥ. saumanasyëndriyeṇa pṛthagjanas tṛtiya-dhyānōpapannaḥ.* [Tib. 108^b] *daurmanasyëndriyeṇa kāma-vīta-rāgāvasthāyām. śraddh'ādibhiḥ pañ-* *cabhiḥ samucchinna-kuśala-mūlāvasthāyām. ājñāsyāmīndriyeṇa pṛthagjana-phala-* *sthāvasthāyām. ājñëndriyeṇa pṛthagjana-darśana-mārga-sthāśaikṣāvasthāyām.* ²⁰ *ājñātāvīndriyeṇa pṛthagjana-śaikṣāvasthāyām asamanvāgata ity. yaḥ kāyëndriyeṇa* *so 'pi caturbhir* *iti. kāma-dhātūpapannaḥ kāyēnkriyeṇa samanvāgatas tasya.* *nānyair avaśyaṃ samanvāgamaḥ. cakṣur-ādibhiḥ kāma-dhātāv alabdha-vihīnā-* *vasthāyām asamanvāgamaḥ. strī-puruṣëndriyābhyām etasyām evāvasthāyām rūpa-* *dhātāu cāsamanvāgamaḥ.*² *duḥkhena cāsminn*³ *eva. sukhena ca pṛthagjanasya* *caturtha-dhyānōpapattāv asamanvāgamaḥ. saumanasyena pṛthagjanas tṛtiya-catur-* ²⁵ *tha-dhyānōpapanno 'samanvāgataḥ. daurmanasyena śraddh'ādibhiś cānyaiḥ pūr-* *vavad asamanvāgamo vaktavyaḥ.*

pañcabhiś cakṣur-ādīmān

iti. cakṣuḥ-śrotra-ghrāṇa-jihvāvān ity arthaḥ. *tena cēti.*⁴ *tena* cakṣuṣā. cakṣuṣi *saty* *avaśyaṃ kāyëndriyam. na tu śrotr'ādīni. kāma-dhātāv alabdha-vihīnatva-* ³⁰ *saṃbhavāt. strī-puruṣëndriy'ādīnām pūrvavad vyabhicāro vaktavyaḥ. evaṃ śrotra-* *ghrāṇa-jihvëndriyair* *iti. yaḥ śrotrëndriyeṇa. so 'vaśyaṃ pañcabhir upekṣā-* *jīvita-manaḥ-kāyais tena cēty evaṃ sarvaṃ neyam.*

saumanasyī ca.

¹ °gato MSS. ² vā 's° MSS. dañ. ³ vā 'sm° MSS. dañ. ⁴ yeti MSS. de dañ ṣes-bya-ba.

kiṃ. pañcabhir [Tib. 109^a] avaśyaṃ samanvāgata ity adhikṛtaṃ. cakṣur-ādiṣv
eva saumanasyaṃ kasmān na prakṣiptaṃ. anya-sthāna-pāṭhāt. tathā hy ādi-
śabdena prakṣepa ākulaḥ syāt. *dvitīya-dhyāna-jaś tṛtīyālabhī katamena sukhēn-*
driyeṇa samanvāgata iti. sukhēndriyaṃ kāma-dhātau pañca-vijñāna-kāyikaṃ.
5 prathame ca dhyāne tri-vijñāna-kāyikaṃ asti. tṛtīye tu dhyāne mānaṣaṃ. ato
dvitīya-dhyāna-jo nādhareṇa sukhēndriyeṇa samanvāgataḥ. tasya bhūmi-saṃcār-
eṇa tyaktatvāt. na tṛtīya-dhyāna-bhūmikena tasyālabhitvād iti matvā codayati.
katamena sukhēndriyeṇa samanvāgata iti. āha. *kliṣṭena tṛtīya-dhyāna-bhūmike-*
*nā*ti. sarve hy adhara-bhūmy-upapannāḥ sattvā upari-bhūmikenāprahīṇeṇa kli-
10 ṣṭena samanvāgatā itī siddhāntaḥ. śeṣēndriya-vyabhicāraḥ pūrvavad vaktavyaḥ.

duḥkhi tu saptabhir

iti. kāma-dhātūpapanno hy eṣa. tasmād *avaśyaṃ kāyēndriyeṇa caturbhiś ca*
vedanēndriyair iti. daurmanasya-varjyaiḥ. tad-vīta-rāgāvasthāyāṃ daurmanas-
yaṃ vyabhicarati. *mano-jīvitēndriye* ¹ca staḥ.¹ ity avaśyaṃ saptabhir indriyaiḥ
15 samanvāgataḥ. śeṣēndriya-vyabhicāras tu pūrvavad vācyāḥ.

strī'ndriy'ādimān

aṣṭ'ādibhir

iti. *strī*-puruṣa-daurmanasya-śraddhā-vīrya-smṛti-samādhi-prajñēndriyavān ity
arthaḥ. jīvita-maṇaḥ-sukha-duḥkha-saumanasyōpekṣēndriyānām uktatvāt. ājñā-
20 tāvīndriy'ādīnām ca trayānām vakṣyamānatvāt. [Tib. 109^b] eṣāṃ evāṣṭānām ind-
riyānām grahaṇaṃ bhavati. *yaḥ strī'ndriyeṇa samanvāgata* iti. sa kāma-dhā-
tūpapanna eva strī'ndriyavattvāt. ataḥ so 'vaśyaṃ aṣṭābhir indriyaiḥ samanvā-
gataḥ. katamair ity āha. *taiś ca saptabhiḥ strī'ndriyeṇa cē*ti. kāya-jīvita-mano-
bhiś caturbhiś ca vedanēndriyair itī saptabhiḥ strī'ndriyeṇa cāṣṭamena. śeṣair
25 aniyamaḥ. yathōktaṃ cakṣur'ādīnām vaikalya-sambhavād ity-ādibhiḥ kāraṇaiḥ.
strī'ndriyavat puruṣēndriyavān api vaktavyaḥ. *daurmanasyavān* api kāmōpapa-
naḥ kāmā-vīta-rāga itī tathāiva taiḥ *saptabhir daurmanasyena* ca. *śraddhāvān*
api traidhātukaḥ sattva itī taiḥ *pañcabhiḥ śraddh'ādibhir* a-vinā-bhāvibhir *upe-*
kṣū-jīvita-manobhiś ca samanvāgataḥ. śeṣair aniyamaḥ pūrvavat. yathā śraddhā-
30 vān evaṃ yāvat prajñāvān. *ājñāte indriyam ājñātēndriyam* itī.² ājñāta eva
indriyaṃ ājñātēndriyaṃ. niravaśeṣ'ājñāta indriyaṃ ity arthaḥ. ājñēndriyaṃ
api hi ājñāta indriyaṃ na tu niravaśeṣe sāvaśeṣatvāt praheyasya. atha vā padā-
kadeśa-grahaṇeṇa ājñātāvī pudgala ājñāta ity ucyate. tasyēndriyaṃ ājñātēndri-
yam itī. *ya ājñēndriyeṇa so 'vaśyaṃ ekādaśabhir* itī. ājñēndriyavān phala-

¹...¹ vasta MSS. kyaṃ yod. ² Deest in both Chinese versions, but in the Tib.

sthaḥ śaikṣaḥ triṣv api dhātuṣu bhavati. sa caturtha-dhyān'ārūpyōpapannaḥ
kathaṃ sukha-saumanasyēndriyābhyāṃ samanvāgataḥ. [Tib. 110^a] yasmād āryaḥ
kāma-vairāgye 'vaśyaṃ saumanasyēndriyaṃ pratilabhate. dvitīya-dhyāna-vairā-
gye ca sukhēndriyaṃ. te ca bhūmi-saṃcāre 'pi na tyajyete. tathā hi yakṣyati.

bhūmi-saṃcāra-hānibhyāṃ dhyān'āptam tyajyate śubhaṃ

tath'ārūpy'āptam. āryaṃ tu phal'āpty-uttapti-hānibhir

iti.¹ phala-prāptīndriyōttāpane 'pi yady api te pratipannaka-mārga-mṛdv-indriya-
mārga-saṃgrhīte tyajyete. tathā 'py apare phala-stha-tikṣṇēndriya-mārga-sva-
bhāve labhyete. tasmāt tābhyāṃ sukha-saumanasyābhyāṃ bhūmi-saṃcāre 'pi
aparityaktābhyāṃ caturtha-dhyān'ārūpyōpapanno 'pi āryaḥ samanvāgata eva bha-
vati. śeṣaiḥ pūrvavad aniyamaḥ.

ājñāsyāmīndriyōpetas trayodaśabhir anvīta.

iti vistarāḥ. ājñāsyāmīndriya-samanvāgataḥ kāmāvacaraḥ sattvaḥ kāma-dhātāv
ev'ājñāsyāmīndriyōtpādanāt.

asaṃvegād iha vidhā tatra niṣṭhēti vācanād²

iti.³ tasmād avaśyaṃ *kāyēndriyam* asyāsti. catasro vedanā daurmanasya-varjyāḥ
tasya vīta-rāgāvasthāyāṃ vyabhicārāt. tatrāvaśyaṃ itī vartate. trayodaśabhir
ebhir indriyair avaśyaṃ eva samanvāgata ity avadhāryate. na tu trayodaśabhir
evēti. śeṣair aniyamaḥ. andh'ādiṣv api darśana-mārga-sambhavāt. strī-puru-
20 ṣēndriyayor vaikalye kathaṃ darśana-mārgōtpattiḥ. strī-puruṣēndriya-viyukta-
vikalānām hi saṃvara-phala-prāpti-[Tib. 110^b] vairāgyāṇi na santīti.⁴ kecit tāvad
āhuḥ. pratilabdha-saṃvarānām phala-prāptir bhavati. dvi-vyaṃjanōdayād dhi
prātimokṣa-saṃvara-tyāgo bhavati. na tad-vaikalayāt. krama-maraṇād vā strī-
puruṣēndriye nirodhe 'py abhyasta-nirvedhabhāgiyasya darśana-mārgōtpattir
bhavati. apare punar āhuḥ. pudgala-sāmānyam ihādhikriyate. nākatrāvēn-
25 driyair āvaśyaka-samanvāgama-vyabhicārāv ucyete. katham.

upeaśā-jīvita-mano-yukto 'vaśyaṃ trayānvīta

iti⁵ yāvat. upekṣā-samanvāgataḥ pudgalaḥ kāma-dhātūpapanno vā yāvad bhavā-
grōpanno vā sarvo 'sāv avaśyaṃ trayeṇa samanvāgataḥ. cakṣur-ādi-vyabhicāras
tu sambhavato na sarvatra. kaścid eva hi rūpibhir indriyair asamanvāgato ya
30 ārūpya-dhātūpapannaḥ. na tu yo rūpa-dhātūpapannaḥ. vistareṇa yāvat kaścid eva
śraddh'ādibhir asamanvāgato yaḥ samucchinna-kuśala-mūlaḥ. na tu sa eva ārū-
pya-dhātūpapannaḥ. tathēhāpi yāvān ājñāsyāmīndriyōpetaḥ sarvo 'sāv ebhir yathō-
ktais trayodaśabhir indriyair avaśyaṃ samanvāgataḥ. vyabhicāras tu sambhava-

¹ Kārikā IV, 41. ² vac° MSS. ³ Kārikā VI, 57^d. ⁴ Cf. 論三 2^{al}. ⁵ Kārikā II, 18^{ab}.

tah kasyacid eva. tathā hi kasyacie cakṣur-indriyeṇāsamanvāgamo yo 'ndhaḥ. kasyacie chrotrēndriyeṇa yo badhiraḥ. evaṃ ghrāṇ'ādibhiḥ. yāvat kasyacit stri'ndriyeṇa yaḥ puruṣaḥ. kasyacit puruṣēndriyeṇa yā stri. kasyacid daurmanasyena yo vita-rāgaḥ. ity evam evāvagantavyaṃ.

(21) *sarvālpair niḥśubho 'ṣṭābhir*

iti ekaḥ pudgalaḥ. sarvebhyo 'lpair [Tib. 111^a] yaḥ samanvāgataḥ. sa kiyadbhir alpaiḥ samanvāgata ity āha. *niḥśubho yaḥ samucchinna-kuśala-mūlaḥ*. sa ca kāma-dhātāv eva.

cchinatti stri pumān dṛṣṭi-carita

10 iti.¹ kāma-vairāgyaṃ cātra² na sambhavati. tasmād asya pañcāpi vedanēndriyāṇi santi. kāyēndriyaṃ ca jīvita-manasī ca sta eva sarvatra. cakṣur-ādīni tu na santi. krama-maraṇāvasthāyāṃ andhatv'ādy-avasthāyāṃ ca teṣāṃ abhāvāt. vedayata iti kṛtvēti kartari kvip.³ *vedanaṃ vā vid* iti bhāva-sādhana aṇādikāḥ kvip.³ jñāpakam darśayati. *yathā sampadanam sampad* iti.

15 *tath' ārūpya*

iti saṃkhyā-mātram tathā-śabdena saṃbadhyate. *ekānta-kuśalatvāt śraddh'ādīni śubha-grahaṇena gṛhyanta* iti. śubhāny eva nākuśalāvākṛtāni yāni tāni śubhānity arthaḥ. *ājñāsyāmīndriy'ādīnām api grahaṇa-prasaṃga* iti. tāny api ekānta-kuśalāni. tasmāt tad-grahaṇa-prasaṃga iti. *na. aṣṭādhikārād* iti.

20 *niḥśubho 'ṣṭābhir*

ity etasmāt.

upekṣ'āyur-maṇaḥ-śubhair

aṣṭābhir ity ājñāsyāmīndriy'ādīnām nirāsaḥ kṛto bhavati. aṣṭa-śabdena kṛtāvadhitvāt. *bālādhikārāc cēti*. bālo 'trādhikriyate.

25 *bālas tath' ārūpya*

iti⁴ vacanāt. [Tib. 111^b] ājñāsyāmīndriy'ādy-abhāve ca pṛthagjano bhavati. pṛthagjanatvaṃ katamat. ārya-dharmāṇām alābha iti⁵ vacanāt. tasmāt teṣv anāśraveṣu aprasaṃga iti.

(22) *dvi-vyaṃjano yaḥ samagrēndriya* iti. *dvi-vyaṃjano* 'pi hi *samagra-cakṣur-ādikaḥ*. evam *ekānnaviṃśatyā samanvāgato* nānyathā. *ājñātāvīndriyaṃ dvayoś cānyatarad* iti. rāgitvād⁶ ājñātāvīndriyaṃ ekāntena varjayitavyaṃ. ārya-sya c' ājñāsyāmīndriy'ājñēndriyābhyām avāśyaṃ paryāyeṇa samanvāgamāt. yad' ājñāsyāmīndriyaṃ. na tad' ājñēndriyaṃ. yad' ājñēndriyaṃ. na tad' ājñāsyā-

¹ Kārikā IV, 81^{ab}. ² vāsyā MSS. ḥdi-la...yaḥ. ³ See O. Böhthlingk, Pāṇini (Erklärung der grammatischen Elemente) s. v. kvip. ⁴ Kārikā IV, 81^{ab}. ⁵ 論四 19^{ab}. ⁶ rāsity^o MSS. chags-pa dan bcas-pa yin-paḥi phyir.

mīndriyaṃ. *ukta indriyāṇāṃ dhātu-prabheda-prasaṃgen' āgatānāṃ vistareṇa prabheda* iti. aṣṭādaśānām dhātūnām katīndriyaṃ kati nēndriyaṃ iti' dhātu-prabheda-prasaṃgena.

dharmārdham indriyaṃ ye ca dvādaś' ādhyātmikāḥ smṛtā

iti.² indriyāṇi āgatāni. teṣāṃ prabhedaḥ

amalaṃ trayam

ity³ evam-ādi-vistareṇōktaḥ.

(23) *kim ete saṃskṛtā dharmā* iti. ye te skandha-dhātva-āyatanatvenābhīhitāḥ pūrvam. *yathā bhinna-lakṣaṇā* iti. rūpyate iti rūpaṃ. anubhavo vedanā. nimittoḍgrahaṇam saṃjñēty-ādi. *saṃskṛta-grahaṇam utpattimattvāt. ut' āho niyata-sahōtpādā api. kecit santīti. santi* hi *kecit* sahōtpādā na tu niyata-sahōtpādāḥ. yathā cakṣur-ādi-sahōtpādāḥ. tad-vijñān'ādayaḥ cakṣur-ādīnām sabhāga-tat-sabhāga-bhāvāt. tasmād evaṃ pṛcchati. *sarva ime dharmāḥ* [Tib. 112^a] *pañca bhavaṃtīti*. pañca-vastuka-nayena evaṃ sarva-dharma-saṃgraho vyavasthāpyate. rūp'ādi-kalāpa-mukhena dharmā-nirdeśaḥ. sukha-pratipatty-artham. *tatrāsaṃskṛtam nāvōtpadyata* iti. *na* tat prati sahōtpāda-niyamaś cintyate. *sarva-sūksmō rūpa-saṃghātaḥ paramāṇur* iti. *saṃghāta-paramāṇur* na dravya-paramāṇuḥ. yatra hi pūrvāpara-bhāgo nāsti. tat sarva-rūpāpacitaṃ dravyaṃ dravya-paramāṇur itiṣyate. tasmād viśiṇaṣṭi *saṃghātaḥ paramāṇur* iti.

kāme 'ṣṭa-dravyako 'śabda

20 iti. *kāma-dhātora yadā śabdo 'tra nōtpadyate. tadā niyatam aṣṭa-dravyaka eva bhavati nāto nyūna-dravyakaḥ*.

aparēndriya

25 iti. aparāṃ indriyaṃ asminn ity *aparēndriyaḥ*. cakṣur-ādīmān ity arthaḥ. yatra hi cakṣuḥ śrotr'ādi vā tatra kāyēndriyeṇa bhavitavyaṃ tat-pratibaddhāvṛttitvāc cakṣur-ādīnām. *sa-śabdāḥ punar ete paramāṇava* ity aṣṭa-dravyak'ādayaḥ saṃghāta-paramāṇavaḥ sa-śabdā utpadyamānā *yathākramaṃ nava daśākhādaśa-dravyakā utpadyante*. yo 'ṣṭa-dravyakaḥ. sa nava-dravyakaḥ. yo nava-dravyakaḥ. sa daśa-dravyakaḥ. yo daśa-dravyakaḥ. sa ekādaśa-dravyakaḥ. *asti hīndriyāvīnirbhāgī śabdo 'pīti*. indriyād vinirbhaktuṃ yo na śakyate. *sa indriyāvīnirbhāgī śabdaḥ*. indriyāpṛthag-vartī 'ty arthaḥ. avinirbhogī 'ti kecid bhuji paṭhanti.

katham avinirbhāge bhūtānām kaścid eva saṃghātaḥ kathina ity-ādi. *kathinaḥ pṛthivī-dhātuḥ. dravo* [Tib. 112^b] 'b-dhātuḥ. *uṣṇas tejo-dhātuḥ. samudīraṇā'*

¹ 論二 22^{bc}. ² Kārikā I, 47^{cd}. ³ K. II, 9^a. ⁴ °no NT.

vāyu-dhātuḥ. tulya-bhūta-sadbhāvāt tulya-rūpais tat-samghātaiḥ bhavitavyam ity abhiprāyaḥ. yad yatra paṭutamam iti vistaraḥ. yad dravyam pṛthivyādi-lakṣaṇam. yatra samghāte paṭutamam sphuṭatamaḥ prabhāvataḥ śaktito na tu dravyataḥ vdbhūtam utpannam. tasya tatrōpalabdhīḥ. tasya dravyasya

5 tatra samghāta upalabdhī¹ grahaṇam. sūcī-tūli-kalāpa-sparśavat. tatra sūcya loha-mayyaḥ pratitā loke. tūlyo viraṇ'ādi-puṣpa-mūla-daṇḍāḥ. yāḥ simkā iti prakṛta-jana-pratitāḥ. tāsām sūcinām tūlinām ca kalāpaḥ. tasya sparśaḥ sūcī-tūli-kalāpa-sparśaḥ. tasya cōpalabdhīḥ. tasya paṭutamasya prabhāvata vdbhūtasya bhūtasyeti. tatra tasyēvēti. anena lakṣaṇena vatiḥ². etad uktaḥ bhavati. yathā tulye 'pi sūcinām tūlinām kalāpa-sadbhāve tikṣṇatvāt sūcinām eva

10 sparśo³ vyaktam upalabhyate. na tūlinām atikṣṇatvāt. tathā kvacid eva samghāte kāṣṭh'ādike kāṭhinam upalabhyate. kvacid dravaḥ pāniye. kvacid uṣṇo⁴ 'gnau. kvacit samudīraṇā⁵ vāyau. na ca tatra-tatra samghāte catvāri mahābhūtāni na santi. saktu-lavaṇa-cūrṇa-rasavac ca. saktu-cūrṇānām lavaṇa-cūrṇānām ca yathā rasayōpalabdhīḥ. lavaṇa-cūrṇa-rasa eva vyaktam upalabhyate. na tu saktu-cūrṇa-rasaḥ. tadvad ihāpīti. samgraha-dhṛti-pakti-vyūhanād iti. samgraha-karmaṇā 'b-dhātor astitvam gamyate kāṣṭh'ādike. anyathā pāmsu-muṣṭīvat tad viśīryate. yadi tatrāb-dhātor na syāt. dhṛti-karmaṇā 'psu nau-prabhṛtinām [Tib. 113^a] pṛthivi-dhātor astitvam gamyate. pakti-karmaṇā tejo-dhātor

20 astitvam gamyate. yadi hi tan na syāt kāṣṭh'ādikam na pūti-bhaves. vyūhana-karmaṇā vāyu-dhātor astitvam gamyate. prasarpaṇam hi tasya na syād vṛddhir vā yadi vāyu-dhātus tatra na syāt. evam anyatrāpi yojyam. pratyaya-lābhe ca satīti vistaraḥ. pratyayānām agny-ādinām lābhe sati kāṭhin'ādinām "ca dravaṇ'ādi-bhāvāt." dravaṇa⁷-ghanatv'ādi-bhāvāt. tad-yathā 'gni-bhūte sati kāṭhinasya lohasya dravaṇam. tena jñāyate lohe 'b-dhātor astīti. tathā dravyasya śaity'ādi-pratyaya-lābhe kāṭhinyam. tena jñāyate pṛthivi-dhātor atrāstitvam iti. tathā kāṭhina-samgharsād auṣṇyam upalabhyate. tena tejo-dhātor atrāstitvam gamyate. iti evam sambhavato 'nyatrāpi yojyam. apsu śaityātiśayād auṣṇyam gamyate ity apara iti bhadanta-Śrīlataḥ⁸. yasmād āpaḥ śītāḥ śītatarāḥ śītataṃsā

30 ca upalabhyante. tato jñāyate tejasas tatrānyatara-tamōtpatteḥ śaityātiśayaḥ. tena ca tatra tejo 'stīti gamyate.

avyatibhede 'pīti vistaraḥ. tam matam Ācāryo dūṣayati. yathā na ca

¹ 'bdhi MSS. ² vati denotes a Taddhita-suffix vat. ³ samsp^o C; reg-pa. ⁴ 'śmo NC, 'śto T. ⁵ 'no MSS. ⁶...⁶ drava-dravyādravyāṇām ca dravaṇādi-bhāvāt (!) N, uvṛddhavyānām ca dravaṇādi-bhāvāt C, drava-dravyādravyāṇām ca dravaṇādi-bhāvāt T; yaṅ gśer-ba la-sogs-par hgyur-baḥi phyr-la. ⁷ gśer-ba la-sogs-pa yaṅ = dravaṇādinām ca. ⁸ 'lābhaḥ MSS. dpal-len.

śabdasya dravyāntareṇa vyatibhedo miśribhāvo 'sti atīśayaś ca bhavati svabhāva-bhedāt paṭuḥ śabdaḥ paṭutaraḥ paṭutama iti. evam ihāpi bhavet. yathā ca vedanāyā na kenacid dravyāntareṇa vyatibhedo bhavati [Tib 113^b] svabhāva-bhedāt taratamyenātiśayaḥ. tathēhāpīti. nānena tejo-'stitvam gamyate. tā eva hy āpaḥ kāścic chītaḥ kāścic chītatarāḥ kāścic chītatamā iti. bijatas teṣu teṣām

5 bhāvo na svarūpata ity apara iti Sautrāntikāḥ. bijataḥ śaktiḥ sāmartyata ity arthaḥ. na svarūpato na dravyata ity arthaḥ. śaktir eva hi nānā-vidhā 'sti yayā yogibhir adhimokṣa-viśeṣeṇa suvarṇa-dhātū rūpya-dhātus tāmra-dhātor ity evam-ādayo dhātvaḥ kriyante. kasmād ity āha. samty asmim dāru-skandhe vividhā dhātava iti vacanāt. dhātu-śaktayo hi tatraivam Bhagavatōktāḥ. na hi tatrātibahūnām suvarṇa-rūpy'ādinām 'svarūpato 'vakaśo¹ 'stīti.

katham vāyau varṇa-sadbhāva iti Vaibhāṣikān evam codayanti.

kāme 'ṣṭa-dravyaka

iti² niyame katham vāyau varṇo 'stīti nirdhāryate. na hi kathamcit tatra varṇa upalabhyate. śraddhānīya eṣo 'rtho nānumānīya iti Vaibhāṣikāḥ. para-

15 m'aptair ayam ukto 'rtha iti pratyetyavo nārtho 'numāna-sādhyā ity abhiprāyaḥ. samsargato³ gandha-grahaṇād vēti. asti vā 'numānam iti darśayati. gandhavatā tu dravyeṇa vāyoh samparkād gandha upalabhyate. sa ca gandho varṇam na vyabhīcarati. yatra hi gandhaḥ. tatra varṇena bhavitavyam iti. atra ca sādha-

20 na-vacanam. varṇavān vāyur gandhavattvāj [Tib. 114^a] jāti-puṣpavad iti.

rūpa-dhātav gandha-rasayor abhāva ukta iti.

vinā gandha-rasa-ghrāṇa-jihvā-vijñāna-dhātubhir

iti⁴ vacanāt. tena tatratyāḥ paramāṇavaḥ ṣaṭ-saptāṣṭā dravyakā iti. tatratyās tatra bhavāḥ. tatratyāḥ paramāṇavaḥ samghāta-paramāṇavo 'dhikṛtāḥ. ya ihāṣṭa-dravyaka ukto nirindriyo 'śabdaḥ. sa tatra ṣaḍ-dravyakaḥ. yo nava-

25 dravyakaḥ kāyēndriyā. sa sapta-dravyakaḥ. yo daśa-dravyako 'parēndriyaḥ. so 'ṣṭa-dravyakaḥ. sa-śabdakāḥ punar ete saptāṣṭa-nava-dravyakā ity avaganta-

vyaṃ. ukta-rūpatvān na punar ucyaṇta iti. ukta-kalpatvān na punaḥ sūtryanta ity arthaḥ.

kiṃ punar atra dravyam eva dravyam iti vistaraḥ. mukhya-vṛttyā yad dravyam yasya sva-lakṣaṇam asti. tad dravyam grhyate. āho-svid āyatanam dravyam ity adhikṛtam. āyatanam api hi dravyam iti śakyate vaktum sāmānya-

viśeṣa-lakṣaṇa-sadbhāvāt. kiṃ cātaḥ. kaś cāto doṣa ity arthaḥ. yadi dravyam eva dravyam grhyate. yadi rūpa-paryanta-lakṣaṇam pṛthivyādi-paramāṇu-dravyam

¹...¹ 'taḥ tatrāvako^o MSS. tatra is wanting in Tib. ² Kārikā II, 23^{ab}. ³ 'tā MSS, ḥdres-par. ⁴ Kārikā I, 30^c.

gr̥hyate. *atyalpam idam ucyate. aṣṭa-dravyaka ity-ādi. samsthāna-gurutva-laghutva-
ślakṣṇatva-karkaśatva-śīta-jighatsā-pipāsānām sambhavato dravyāntarānām kvacit-
kvacit sadbhāvāt. tathā ca sati yo 'ṣṭa-dravyakaḥ. sa nava-dravyako yāvac caturdaśa-
dravyaka ity aṣṭa-dravyaka-niyamo bhidyate. evaṃ nava-dravyak'ādiṣu yojyam.*
5 *evam rūpa-dhātav [Tib. 114^b] api ṣaṭ-saptāṣṭa-dravya-niyama-bhedo vaktavyaḥ. catur-
dravyako hi vaktavya ity. yasmād bhūtāny api pṛthivy-ādīni spraṣṭavy'āyatanam.*
sprāṣṭavyam dvi-vidham

iti¹ vacanāt. tasmāt kāme catur-dravyako 'śabdaḥ. rūpaṃ gandho rasaḥ spra-
ṣṭavyam iti. sa-śabdas tu pañca-dravyaka ity vaktavyam. *yad āśraya-bhūtam*
10 *ity. pṛthivy-ādīni catvāri. yad āśrayi-bhūtam ity. rūpaṃ gandho rasaḥ spraṣṭa-
vyāka-deśaś ca. tad evaṃ samsthānasya rūpe 'ntarbhāvāt. gurutv'ādīnam ca
spraṣṭavya ity. nātyalpam idam ucyate. nāpy atibahu. āśraya-bhūtānām spra-
ṣṭavy'āyatanān niḥkṛṣya catur-dhā nirdeśāt. evam api bhūyānsīti vistavaḥ. yad
bhūta-catuṣkam āśraya ekasyōpādāya-rūpasya nīlasya pītasya vā. na tad evānya-
15 syōpādāya-rūpasya gandhasya rasasya v' āśrayaḥ. kiṃ tarhi. anyad eva
bhūta-catuṣkam tasy' āśraya ity Vaibhāṣika-siddhāntaḥ. tatra punar jāti-dravyam
ity. bhūta-catuṣka-jātir atra gr̥hyate. yā² hy ekasya bhūta-catuṣkasya jātiḥ.
tām anyāni bhūta-catuṣkāni nātīkrāmanti. evaṃ vikalpena vaktum ity. kimcid
atra dravyam eva dravyam gr̥hyate yad āśraya-bhūtam. kimcid atr' āyatana-
20 dravyam gr̥hyate yad āśrayi-bhūtam. yac cāttad āśraya-bhūtam. taj jātyā gr̥hyata
ity.³ *chandato hi vācām pravṛttiḥ. arthas tu parikṣya ity. chandata icchātaḥ
saṃkṣepa-vistara-vidhānānuvidhāyinyo vācaḥ pravartante. arthas tu tāsām⁴ pari-
kṣyaḥ. kim evaṃ niyata- [Tib. 115^v] sahōtpādāni tāni bhavanti. na bhavantīti.
Yog'ācāra⁵-cittās tu saṃghātāvasthāne bhūtānām bhautikānām ca niyamam var-
25 ṇayanti. katham ity. ucyate. asti samudāya eka-bhautikas tad-yathā śuṣko mṛt-
piṇḍaḥ. asti dvi-bhautikaḥ sa ev' ārdraḥ. asti tri-bhautikaḥ sa evōṣṇaḥ. asti yāvat
sarva-bhautikaḥ sa ev' ārdra uṣṇaś ca mṛt-piṇḍo gamanāvasthāyām ity. upādāya-
rūpe 'pi yad upādāya-rūpaṃ yasmin samudāye upalabhyate. tat tatrāstīti vedi-
tavyam. asti samudāya ekōpādāya-rūpikaḥ. tad-yathā prabhā. asti dvy-upādā-
30 ya-rūpikaḥ. tad-yathā⁶ sa-śabda-gandho vāyuh.⁶ try-upādāya-rūpikaḥ. tad-yathā
dhūmaḥ. tasya rūpa-gandha-spraṣṭavya-viśeṣa-prabhāvitatvāt. spraṣṭavya-viśeṣaḥ
punar atra laghutvam veditavyam. catur-upādāya-rūpikaḥ. tad-yathā guḍa-
piṇḍaḥ. pañcōpādāya-rūpikaḥ. tad-yathā sa eva sa-śabdaḥ. ity evam-ādī⁷ api**

¹ Kārikā I, 34^a. ² yo CN, ye T. ³ 論四 2^b et seq. ⁴ tābhyam MSS. de-dag-gi.
⁵ 瑜伽論第三 (來—13^b). ⁶ ...⁶ Simply śabda- MSS.; rluñ sgra dan dri dan bcas-pa.
⁷ °disv MSS. la-sogs-pa.

vaktavyam.

(24^{ab}) *śeṣānām vaktavya ity citta-caittānām viprayuktānām ca.*
citta-caittāḥ sahāvaśyam

ity. na cittaṃ caittair vinā utpadyate. nāpi caittā vinā cittenēty avadhāryate.
na tu sarvaṃ cittaṃ sarva-caitta¹-niyata-sahōtpādāṃ. nāpi sarva-caittāḥ sarva-
5 citta-niyata-sahōtpādā ity.

[Tib. 115^b] *sarvaṃ saṃskṛta-lakṣaṇair*

ity. *saṃskṛta-lakṣaṇair* yad yuktaṃ. tat sarvaṃ taiḥ *saṃskṛta-lakṣaṇair* jāty-
ādibhir avāṣyam sahōtpadyate. kiṃ punas tad ity āha. *yatkimcid utpa-
dyate rūpaṃ cittaṃ caitasikāś citta-viprayuktāś cēti.* pūrvam eva hy asaṃskṛtaṃ
10 bahiṣkṛtaṃ. tatrāsaṃskṛtaṃ nāivōtpadyate iti² vacanāt. *vikalpārtho vā-śabda*
ity. *kimcid prāptyā sahōtpadyate yat sattva-saṃkhyātām.* kimcin na yad asattva-
saṃkhyātām ity *vikalpaḥ.* pratisaṃkhyā'pratisaṃkhyā-nirodhayor yady api prāptir
asti na tu tāv utpadyete ity na tayor grahaṇam. sahōtpādāna-niyamo hy ayam
ārambha³ ity. asattva-saṃkhyātasya prāptir nāstīti kim atra kāraṇam. sarva-sattva-
15 sādharmaṇatvāt. saha-jayāiva ca prāptyā prāptimān sahōtpadyate. na pūrva-
paścāt-kāla-jayēty avagantavyam.

(24^{cd}) *gati-viśaya ity. utpatti-viśaya ity arthaḥ. mahābhūmikā ity. mahattvam*
sarva-citta-bhavatvāt.

(25) *ime kilēti.* kila-śabdaḥ para-mata-dyotane. sva-mataṃ tu chand'ādayaḥ
20 sarva-cetasi na bhavanti. tathā hy anenāiv' Ācāryeṇa Pañcaskandhake⁴ likhitaṃ.
chandaḥ katamaḥ. abhiprete vastuni abhilāṣaḥ. adhimokṣaḥ katamaḥ. niścite
vastuni tathāivāvadhāraṇam ity-ādi. *cetanā cittābhisaṃskāra ity. citta-praspan-
daḥ praspanda [Tib. 116^a] iva praspanda ity arthaḥ. viśaya-nimitta-grāha ity.*
viśaya-viśeṣa-rūpa-grāha⁵ ity arthaḥ. sparśa indriya-viśaya-vijñāna-saṃnipāta-jā
25 *sprṣṭir ity. indriya-viśaya-vijñānānām saṃnipātāj jāta sprṣṭiḥ. sprṣṭir iva spr-
ṣṭiḥ. yad-yogād indriya-viśaya-vijñānāny anyonyam sprṣantīva sa sparśaḥ. dharma-
pravīcayā ity. pravīcinotīti pravīcayāḥ. pravīciyante vā anena dharmā ity pra-
vīcayāḥ. yena saṃkīrṇā iva dharmāḥ puṣpānīva pravīciyante uccīyanta ity*
30 *arthaḥ. ime s'āsravā ime 'nāsravaḥ. ime rūpiṇaḥ ime 'rūpiṇa ity. dharmānām*
pravīcayāḥ dharma-pravīcayāḥ. pratītatvāt prajñēti vaktavye śloka-bandh'ānu-
gunyena matir ity kārīkāyām uktaṃ. smṛtir ālambanāsaṃpramoṣa ity. yad-
yogād ālambanam na mano vismarati. tac cābhilapatīva⁶. sā smṛtiḥ. manaskāraś

¹ citta NC, om. T; sems-las byuñ-ba. ² 論四 1^{ab}. ³ °mva T, °raddha N; brtsams-pa-yin.
⁴ 大乘五蘊論 (來九 98^b). ⁵ °haka C. ⁶ °laṣat^o MSS.; mñon-par brjod-pa.

cetasa ābhoga iti. ālambane *cetasa* āvarjanam. avadhāraṇam ity arthaḥ. mana-
saḥ kāro *manaskāraḥ*. mano vā karoti āvarjayatīti *manaskāraḥ*. *adhimuktis*
tad-ālambanasya guṇato 'vadhāraṇam.¹ rucir ity anye. yathāniscayaṃ dhāra-
ṇēti Yog'ācāra-cittāḥ. *samādhiś cittasyārkāgratēti*. *agram* ālambanam ity [Tib.
5 116^b] eko 'rthaḥ. yad-yogāc cittam prabandhena ekatr' ālambane vartate. sa
samādhiḥ. yadi samādhiḥ sarva-cetasi bhavati. kim artham dhyāneṣu yatnaḥ
kriyate. balavat-samādhi-niṣpādanārtham.

katham ekasmimś citte daśanām bhinna-lakṣaṇānām caittānām astitvaṃ gam-
yata iti ata āha. *sūkṣmo hi citta-caittānām viśeṣa* iti vistarāḥ. sa eṣa *viśeṣaḥ citta-*
10 *caittānām durlakṣyaḥ* prabandheṣv *api tāvat kiṃ punaḥ kṣaṇeṣu* kāla-paryanta-
lakṣaṇeṣu. *rūpiṇānām api oṣadhīnām* mūrtānām *api kāsāmcit haritakī-prabhṛtīnām*
bahu-rasānām ṣaḍ-rasānām *indriya-grāhyā* jihvēndriya-grāhyāḥ. *duravadhārā*²
duḥparicchedā *bharanti*. *kiṃ punaḥ ye dharmā* amūrtā *buddhi-grāhyā* mano-
vijñāna-mātra-grāhyāḥ. tasmād aptōpadiṣṭā iti kṛtvā tathāiva te pratipattavyā
15 ity abhiprāyaḥ.

(26) *śraddhā cetasaḥ prasāda* iti. kleśōpakleśa-kaluṣitam cetaḥ śraddhā-yogāt
prasīdati. udaka-prasādaka-maṇi-yogād ivōdakam. *satya-ratna-karma-phalābhi-*
*sampratyaḥ*³ *ity apare* iti. akāreṇa śraddhā-nirdeśaḥ. satyeṣu caturṣu ratneṣu
ca triṣu karmasu ca śubhāsubheṣu tat-phaleṣu ca iṣṭāniṣṭeṣu samty evātānīty
20 *abhisampratyaḥ* 'bhisampratipattiḥ śraddhēti. *apramādaḥ kuśalānām dharmāṇām*
bhāvanēti. *bhāvanā* nāma *kuśalānām* [Tib. 117^a] pratilambha-niṣevāṇa-svabhāva.

pratilambha-niṣev'ākhye śubha-saṃskṛta-bhāvane

iti⁴ vacanāt sā katham *apramādo* nāma caitasiko bhaviṣyati. yasmin sati sā pra-
tilambha-niṣevāṇa-bhāvanā bhavati. so 'pramādaḥ tātparya-lakṣaṇaḥ. ata āha.
25 *yā teṣv avahitatēti*. tad evaṃ sati bhāvanā-hetāv ayaṃ bhāvanōpacāraḥ kṛta iti.
cetasa ārakṣēti. yaḥ sāmkleśikebhyaḥ⁵ cittam arakṣate.⁶ so 'pramāda iti. *citta-*
karmaṇyatēti. yad-yogāc *cittam karmaṇyam* bhavati. sā *citta-karmaṇyatā* citta-
lāghavam ity arthaḥ. *nanu ca sūtre kāya-prāśrabdhir apy uktēti*. kaś ca paryā-
yo yat praśrabdhi-sambodhy-aṃga-dvayaṃ bhavati. asti kāya-prāśrabdhir asti
30 citta-prāśrabdhiḥ. tatra yā 'pi kāya-prāśrabdhiḥ. tad api praśrabdhi-sambodhy-
aṃgam abhijñāyai sambodhaye nirvāṇāya samvartate. yā 'pi citta-prāśrabdhiḥ.
tad api praśrabdhi-sambodhy-aṃgam abhijñāyai sambodhaye nirvāṇāya samvar-

tata iti.¹ katham iyam ekālvōcyate. *praśrabdhiś citta-karmaṇyatēti*. sā tu *yathā*
kāyikī vedanēti. *yathā* cetasy *api vedanā* paramāṇu-saṃcay'ātmakēndriy'āśraya-
tvāt *kāyikī* 'ty ucyate *tathēyam api* praśrabdhir *avagantavyā*. *katham sā bodhy-*
aṃgeṣu yokṣyata iti asamāhitatvāt paṃcānām vijñāna-kāyānām pṛcchati. *tatra*
tarhātī vistarāḥ. [Tib. 117^b] *tatra* sūtre kāya-vaiśāradyam eva *kāya-karmaṇyatā* 5
bhūta-viśeṣa-lakṣaṇā pṛity-adhyākṛtā. pṛita-manasaḥ kāyaḥ praśrabhyata iti vaca-
nāt. *katham sā bodhy-aṃgam* iti. pṛthak-kalāpatvāt s'āsravatvāc ca na yujyata
ity abhiprāyaḥ. *pṛitih pṛiti-sthānīyās ca dharmāḥ pṛiti-sambodhy-aṃgam* iti
vistarāḥ. tīrthikāḥ kila Bhagavac-chrāvakan evam āhuḥ. śramaṇo bhavanto
Gautama evam āha. evaṃ yūyaṃ bhikṣavaḥ paṃca nivarāṇāni prahāya cetasa 10
upakleśa-karāṇi prajñā-daurbalya-karāṇi sapta bodhy-aṃgāni bhāvayatēti. vayam
apy evaṃ brūmaḥ. tatrāsmākaṃ śramaṇasya ca Gautamasya ko viśeṣo dharmā-
deśanāyaḥ. tebhyo Bhagavatā etad upadiṣṭam. paṃca santi daśa bhavanti. daśa
santi paṃca vyavasthāpyante. *pratighaḥ pratigha-nimittam ca* nav' āghāta-vas-
tūni² *vyāpāda-nivarāṇam uktam* Bhagavatā. tad-ānukūlyāt. tathā sapta santi 15
caturdaśa bhavanti. caturdaśa santi sapta vyavasthāpyante. pṛitih pṛiti-nimittam
cēty³ anena bhedena. tad-ānukūlyād iti. *na ca saṃkalpa-vyāyāmau prajñā-sva-*
bhāvāv iti. taylor yathākramam vitarka-vīrya-svabhāvavāt. *na tau prajñā-sva-*
bhāvau. yadā ca tri-skandho mārgaḥ kriyate śīla-skandhaḥ samādhi-skandhaḥ
prajñā-skandha iti. tatra prajñā-skandha-nirdeśa uktam. prajñā-skandhaḥ kata- 20
maḥ. samyag-dṛṣṭih samyak-saṃkalpaḥ samyag-vyāyāma iti. *upekṣā* [Tib. 118^a]
citta-samatēti. yad-yogāc cittam samam anābhoge vartate. sōpekṣā saṃskārō-
pekṣā nāma. tri-vidhā hi upekṣā. vedanōpekṣā saṃskārōpekṣā apramāṇōpekṣā
cēti.

nanu cōktaṃ durjñāna eṣāṃ viśeṣa iti. sūkṣmo hi citta-caittānām viśeṣaḥ. 25
sa eṣa duḥparicchedaḥ pravāheṣv *api tāvad ity*⁴ ādi vacanāt. duḥkhena jñāyate
dur-jñānaḥ. *asti hi nāma durjñānam api jñāyate*. yad aviruddham ekasmimś
citta-kṣaṇe dharmāntareṇa spars'ādina. *idaṃ tu khalu atī-durjñānam yad virodhe*
'py avirodha iti. ābhogānābhogayor ekasmimś citta-kṣaṇe *avirodho* vyavasthā-
pyata iti vākya-śeṣaḥ. na hi viruddhayoḥ sukha-duḥkhayor ekasmimś citta-kṣaṇe 30
bhāvo dṛṣṭa iti. *anyatr' ābhoga* iti. *anyatr'* ālambane *ābhogo 'nyatrānābhoga ity*
avirodhaḥ. *evaṃ-jātiyakam atrānyad apy āyasyatīti*⁵. virodha-jātiyaṃ yathā vitarka-
vicārau. taylor hi lakṣaṇam citt'audārikatā vitarkaḥ. citta-sūkṣmatā vicāra iti.

¹ 'nāt MSS. ² 'dhānā MSS.; nes-par gzuñ-bar dkaḥ-ṣiñ. ³ 'pratya MSS. mñon-par yid ches-
par yin. ⁴ Kārikā VII, 33^{ab}. ⁵ 'kebhyaś NC, 'ketyās T; kun-nas fion-moñs-pa-dag-las.
⁶ 'ksyate MSS. kun-tu sruñ-ba.

¹ Cf. Saṃyutta-Nikāya V, 111 & 雜阿含第二十七 (辰三 56^{b1}). ² See p. 109^a. ³ Cf. Saṃyutta-
Nikāya V, 108 et seq. & 雜阿含第二十七 (辰三 56^a). ⁴ 論四 3⁹⁹. ⁵ 'syāt° MSS. hbyuñ-bas ṣes-byā-ba.

vitarka-vicār'audārya-sūkṣmate

iti¹ vacanāt. tayos tu ekatra citte virodha iti vakṣyate. *yas tasya nayaḥ. so 'syāpīti.* paryāyeṇānāyor vṛttir ity abhiprāyaḥ. *hrīr apatrāpyam ca paścād va-*
kṣyate iti.

5 ahrīr agurutā 'vadye bhayādarśitvam atrapēty²

atra viparyaya-grahanāt. *sa tu prajñātma* iti. *sa tv amohaḥ prajñā-svabhāvaḥ.*
prajñā ca [Tib. 118^b] *mahābhūmikēti.*

matih smṛtir

iti³ vacanāt. *nāsau kuśala-mahābhūmika evōcyate.* kim tarhi. akuśal'ādi-bhūmi-
10 ko⁴ 'pīti. *avihethanēti.* yad-yogāt paro na viheṭhyate. sā *'vihimsā vihimsā-*
pratipakṣaḥ caitasikaḥ. cetaso 'bhūtsāha iti. kuśala-kriyāyām yaś cetaso *'bhū-*
utsāhaḥ. tad vīryam. yas tv *'akuśal'ādi-kriyāyām⁵ cetaso 'bhūtsāhaḥ.* nāitad
vīryam. kausīdyam eva tat. pravacane paṭhyate. sīdan'ātmakatvāt. tathā
hy uktaṃ Bhagavatā. ito bāhyakānam yad vīryam kausīdyam eva tad iti.

15 (27^{ab}) *moho nāmāvidyēti.*

vidyā-vipakṣo dharmo 'nyo 'vidyēti.⁶

paścād vyākhyāyate. *bhāvanā-vipakṣo dharmo* iti. bhāvanāyā abhāva-mātra-
pratipattir mā bhūd iti *bhāvanā-vipakṣa* ity āha. evam kausīdy'ādīṣv api vyākhye-
yam. *kāya-gurutā-citta-gurutēti.* praśabdhi-pratipakṣo dharmāḥ. *yathā kā-*
20 *yikī vedanēti. yathā vedanā rūpindriy'āśrayatvāt caitasiky api kāyikī 'ti vyākhyā-*
tā. tathā kāyikaṃ styānam. pañca-vijñāna-kāya-samprayuktaṃ styānam kā-
yikam ity ucyate. auddhatyaṃ cetaso 'vyupāsama iti. nṛtya-gīt'ādi-śṛṅgāra-
veśālamkāraḥ'ādy⁷-*auddhatya-samniśraya-dāna-karmakāś caitasiko dharmāḥ.*

na cātra styānam paṭhyate ity Abhidharme. *prāpti-jñā devānām priyo na tv*
25 *iṣṭi-jñā* [Tib. 119^a] iti. pāṭha-prāmānya-mātreṇa daśa kleśa-mahābhūmikāḥ prāptā
ity etām eva prāptim jānīte *devānām priyo na tv ācāryaṇam iṣṭim icchām jā-*
nīte. ko 'yam *devānām priyo* nāma. rjuka-jātīyo *devānām priya* ity eke vyā-
cakṣate. aśaṭho hi *devānām priyo* bhavati. mūrkhō *devānām priya* ity apare.

yo h'īśvarāṇām iṣṭaḥ sa na tāḍanena⁸ śikṣata

30 iti mūrkhō bhavatīti. *yathāvāmoha* iti. *yathāvāmohaḥ* kuśala-mūlam prajñā-
svabhāvatvān mahābhūmika ity vyavasthāpito *na kuśala-mahābhūmika* evēty ava-
dhāryate. tataś ca kuśala-mahābhūmikeṣu na paṭhitāḥ. tathā muṣita-smṛty-

¹ Kārikā II, 34^a. ² Kārikā II, 33^{ab}. ³ K. II, 25^b. ⁴ Sic MSS.; sa chen-po la-sogs-pa = ādi-
mahābhūmika. ⁵...⁵ mi-dge-ba bya-ba-la = akuśala-kriyāyām. ⁶ K. III, 28^a. ⁷ °rakāy
MSS. rgyan-la-sogs-paḥi. ⁸ Sic MSS. gtams-siñ. Qu. pāṭhanena?

ādāyo 'pi pañca mahābhūmikatvāt na kleśa-mahābhūmikā evēty avadhāryante.
tataś ca ime na kleśa-mahābhūmika-madhye paṭhyante. katham ity āha. *smṛtir*
eva hi kliṣṭā muṣita-smṛtitā. samādhir eva kliṣṭo vikṣepa ity evam-ādīti. ādi-
śabdena prajñāiva kliṣṭā asaṃprajanyam. manaskāra eva kliṣṭo 'yonīso-mana-
skāraḥ. adhimuktir eva kliṣṭā mithyā'dhimokṣa ity darśayati.

ata evōcyata ity vistaraḥ. yata evam smṛty-ādāyo muṣita-smṛtit'ādāyo vya-
vasthāpyante. nāitad-vyatirikṭā. *ata evōcyate catuṣ-koṭika* iti. *ye mahābhūmikāḥ*
kleśa-mahābhūmikā api ta ity 'kākv' aprcchati.¹ *catuṣ-koṭikāḥ.* syur mahābhū-
mikāḥ na kleśa-mahābhūmikaḥ. [Tib. 119^b] syuḥ kleśa-mahābhūmika na mahā-
bhūmikaḥ. syur mahābhūmikāś ca kleśa-mahābhūmikaś ca. syur nāiva mahā-
10 bhūmika na kleśa-mahābhūmikaḥ. *trītyā smṛty-ādāya* iti. ye muṣita-smṛty-āda-
yaḥ pañca yathōktāḥ. ete hi mahābhūmikāḥ kleśa-mahābhūmikaś ca. *caturthī*
etān ākārām sthāpayitvēti. ukta-nirmukṭā dharmāḥ kuśala-mahābhūmik'ādāyaś
caitasikā rūp'ādāyaś cānya ity. *teṣām anyathā catuṣ-koṭika* iti. dvitīyāyām ko-
15 tyām vikṣepaḥ prakṣeptavyaḥ. na tu trītyāyām. ata evam vaktavyam. pra-
thamā koṭiḥ pūrvavat. dvitīyā āśraddhyam kausīdyam avidyā auddhatyam pra-
mādo vikṣepaś ca. trītyā smṛty-ādāyaś catvāraḥ. muṣita-smṛty-asaṃprajanyā-
yonīso-manaskāra-mithyā'dhimokṣā ity arthaḥ. caturthī pūrvavat. yat tūktaṃ
na cātra styānam paṭhyata ity.² tān pratibravīti. *styānam punar iṣyata* ity vis-
20 taraḥ. *tasyāpāṭhe kasyāparādha* ity. kim asya styānasya *apāṭhe* mamāparādhaḥ.
kim Ābhidharmikasyēti. Abhidharma-kārasyaḥ aparādho na mamēty abhiprā-
yaḥ. styānasya sarva-kleśa-samyogitvenābhimatatvāt. *evam tv āhur* ity. tatra
śāstre styānasyāpāṭhe kāraṇam āhur Ābhidharmikaḥ.³ *kṣiprataram kilēti.* [Tib.
120^a] *kila-śabdo 'sambhāvanāyām.* katham hi nāma kliṣṭo dharmāḥ śuklasya
samādher anugūṇo bhaviṣyati. lay'auddhatye hi samādhi-paripamṭhinī. tat ka-
25 tham paripamṭhy evānugūṇe ity. *na hy ete jātu sahacariṣṇutām⁴ jahīta* ity. *na*
hy ete styān'auddhatye kadācit sahacara-dharmatām tyajata ity arthaḥ. *tathā 'pi*
yad yasyādhimātram ity. evam api ca⁵ styānam auddhatyam vā *yasya* pudgala-
syādhimātram. sa pudgalas *tac-caritaḥ* styāna-carita auddhatya-cārīto vā 'vagan-
30 tavyaḥ. kvacid dhi kalāpe kaścid dharmo udbhūto⁶ bhavatīti. *nānyatrēti* kuśa-

(27^{cd}) *akuśale tv āhrīkyam anapatrapēti.*

¹...¹ kāṃksāp° MSS. tshig-zur-gyis kun-tu ḥdri-bar byed-pa. ² 論四 5⁹⁹ ³ abh° MSS.

⁴ °riṣṭatām N, °he varīṣṭūtām C, °he vanīṣṇanām T; lhan-cig spyod-pa-ñid. ⁵ ya MSS.;
evam api ca = de lta-yin mod-kyi. ⁶ uddhṛto MSS. śas-che-bar.

tu-śabdo viśeṣaṇe avadhāraṇe vā. akuśala evēti.

(28) *paritta-kleśa-bhūmikā*

iti. *paritto*¹ 'lpakaḥ. ko 'sau. *avidyā-mātram*. avidyāiva kevalēty arthaḥ. *te-nāvidyā-mātrenē* ti. nānyena rāg'adinā kleśena. *bhāvanā-heyenē* ti. na darśana-
 5 heyena. *mano-bhūmikenā* vēti. na pañca-vijñāna-kāyikena. yasmād ime kro-
 dh'ādaya upakleśā *mano-bhūmihā* eva bhavanti. ato manaḥ-samprayogāt paritta-
 kleśa-bhūmikā ucyante. rāg'adi-kalāpe hy avāśyam avidyayā bhavitavyam iti na
 paritto rāg'adikaḥ. tad evaṃ ye sarvatra caitasike. te² mahābhūmikā. ye kuśala
 eva. te kuśala-mahābhūmikāḥ. [Tib. 120^b] ye kliṣṭe nivṛte cākuśale ca. te kle-
 10 śa-mahābhūmikāḥ. ye tv akuśala eva. te 'kuśala-mahābhūmikāḥ. ye paritta-
 kleśa-samprayukte cetasi. te paritta-kleśa-bhūmikāḥ³. *eṣāṃ tu nirdeśa upakleśeṣu*
karīṣyata iti. anuśaya-nirdeśe.

(29-31) *anye 'pi cāniyatā* iti. ye kadācit kuśale 'kadācid akuśale' kadācid
 avyākṛte cetasi bhavaṃti. *middh'ādaya* iti. *ādi-śabdenārati-vijṛmbhikā-tandri-*
 15 *bhakte 'samat'ādaya upakleśāḥ kleśās ca rāg'ādāyo 'py aniyatatvena* grhyante. na
 hy ete rāg'ādayaḥ pañcānāṃ prakāraṇāṃ anyatamasmim niyatā bhavanti. na
 mahābhūmikās sarvatra cetasy abhāvāt. na kuśala-mahābhūmikāḥ kuśalatvāyo-
 gāt. na kleśa-mahābhūmikāḥ sarvatra kliṣṭe tad-abhāvāt. na hi sapratighe cetasi
 rāgo bhavati sarāge ca cetasi pratighaḥ. iti evaṃ anye 'pi kleśa vaktavyāḥ.
 20 atr' ācārya-Vasumitraḥ samgraha-ślokaṃ āha.

vitarka-cāra-kaukrtya-middha-pratigha-saktayaḥ

mānaś ca vicikitsā cēty aṣṭāv aniyatāḥ smṛtā

iti. tad idam aṣṭāniyama⁴-vacanaṃ na budhyāmahe. drṣṭayo 'pi kasmān nāni-
 yatā iṣyante. na hi sapratighe savicikitse vā citte mithyā-drṣṭiḥ pravartate.

25 *āvenikatve 'kuśale drṣṭi-yukte ca* [Tib. 121^a] *viṃśatiḥ*

kleśaiś caturbbhiḥ krodh'ādyaiḥ kaukrtyenāḥ kavimṣatir

iti⁶ vacanāt. tasmād yadvā tad vēdam uktam iti paśyamaḥ.

kāmāvacaram tāv pañca-vidham iti. *kuśalam ekaṃ. akuśalam dvi-vidham.*
āvenikam avidyā-mātra-samprayuktaṃ rāg'ādy-anya-kleśa-samprayuktaṃ ca. *avy-*
 30 *ākṛtam epi dvi-vidham. nivṛtāvvyākṛtam* satkāyānta-grāha-drṣṭi-samprayuktaṃ.
anivṛtāvvyākṛtam ca vipāka-j'ādīni. kukṛta-bhāvaḥ kaukrtyam iti. arthasya ku-
 kṛtasya dharmāḥ. sa tu⁷ caitasika iti na sambadhyate. tasmād āha. *iha tu*

¹ °ttaḥ kleśo 'lpakaḥ MSS.; chuñ-nuḥi ni chuñ-baḥo. ² Supplied from Tib. de-dag ni.

³ Corrected Tib. °śa-mahābh° MSS. ⁴....⁴ Supplied from Tib. res-ḥgaḥ ni mi-dge-ba-la.

⁵ aṣṭa-n° MSS. ma-ñes-par. ⁶ Kārikā II, 30. ⁷ na MSS.; ni.

punaḥ kaukrty'ālambano dharma iti. kiṃ-svabhāva ity āha. *cetaso vipratīsāra*
 iti. yadi kaukrty'ālambano dharmāḥ kaukrtyam ucyate. tat-samprayuktā apy
 anye citta-caittāḥ kaukrtyam prāpnuvanti. na prāpnuvanti. teṣāṃ aprādhānyāt.
 vipratīsārāvasthāyāṃ hi kaukrtya-lakṣaṇaṃ caitasikaṃ kaukrty'ākāram udbhūta-
 5 vṛttikam. anye citta-caittās tad-akāreṇānuvartante. kasyacid eva hi dharmasya
 kasmimścic citta-kalāpe prādhānyam iti varṇayamti. *śūnyat'ālambana-vimokṣa-*
mukhaṃ śūnyatē ti. skandhānāṃ antar-vyāpāra-puruṣa-rahit'ālambanaṃ *vimokṣa-*
mukhaṃ samādhi-viśeṣaḥ śūnyatē ty ucyate. vinilaka-vyādhmat'ady-*aśubh'ālam-*
banāḥ alobhaḥ aśubhēty ucyate. ¹bhāvanā-sambaddhatvāt strī-liṅga-nirdeśaḥ.
*aśubhā bhāvanēti.*¹ tathēhāpi kaukrty'ālambanaś caitasiko dharmāḥ kaukrtyam
 10 iti. [Tib. 121^b] *sthānena sthāninām atideśaḥ. sarvo grāma āgata* iti. sabhūmikāḥ
 śālā-samudāyo *grāmaḥ. sthāniṣu manuṣyeṣv āgateṣu vaktāro bhavaṃti sarvo*
grāma āgata iti. evaṃ *sarvo deśa āgata* iti. *sthāna-bhūtaṃ ca kaukrtyam vip-*
ratīsārasyē ti. vipratīsār'ālambanatvāt. tasmād yuktaḥ tathā-nirdeśaḥ. *phale vā*
hetūpacāra iti. *hetuḥ kaukrtyam. phalaṃ vipratīsāraḥ. tasmim phale hetur*
 15 *upacaryate. hetu-vācakena śabdena phalam ucyata* ity arthaḥ. *yathā ṣaḍ imāni*
spars'āyatanāni paurāṇaṃ karmē ti. pūrva-janma-kṛtasya *paurāṇasya* karmaṇaś
 cakṣur-ādīni *ṣaṭ spars'āyatanāni* phalāni. teṣu yathā karmōpacaryate. tadvat.
yat tarhy akṛt'ālambanaṃ. tat katham kaukrtyam iti. yad akṛtaṃ. tan na kṛtam
 20 iti matvā codayati. *akṛte 'pi kṛt'ākhyā bhavatī* ti. *akṛte 'py* arthe kṛta-śabda-
 prayogo *bhavati. katham* ity āha. *na sādhu mayā kṛtam yat. tan na kṛtam*
 iti. *kṛtam* iva *tad* iti kṛtvā. *yat kuśalam akṛtvā tapyata* iti. *yat kuśalam dān-*
ādikaṃ akṛtvā tapyate paścāt tāpibhavati. tad kuśalam. *akuśalam ca kṛtvā*
 25 *kim. tapyata* iti adhikṛtaṃ. yac cākuśalam prānātipāt'ādikaṃ *kṛtvā tapyate.*
 tad api kuśalam. *viparyayād akuśalam. yad akuśalam akṛtvā tapyate kuśalam*
ca kṛtvē ti. *yat pāpam akṛtvā paścāt tāpibhavati* na sādhu mayā kṛtaṃ yat.
 [Tib. 122^a] *tan na kṛtam* iti. tad akuśalam kaukrtyam. yac ca *kuśalam dān'*adi-
 kaṃ *kṛtvā paścāt tāpibhavati* na sādhu mayā kṛtaṃ yad dān'ādikaṃ kṛtam iti.
 tad apy akuśalam. *tad etad ubhayam apy ubhayādhiṣṭhānaṃ bhavatī* ti. *tad etat*
 kaukrtyam *ubhayam* api kuśalam cākuśalam ca *ubhayādhiṣṭhānaṃ bhavati* yathō-
 30 ktena vidhānena.

āvenika

iti. rāg'adi-prthag-bhūta ity arthaḥ.

drṣṭi-yukte cē ti.

¹....¹ om. Tib.

ca-śabdaḥ akuśala ity anukarṣanārthaḥ. mahābhūmika eva kaścit prajñā-viśeṣo dṛṣṭīr iti. samtirikā yā prajñā. sā dṛṣṭiḥ. sā cēhākuśalā gṛhyate. tasmād āha. mithyā-dṛṣṭiś cēty-ādi.

kaukrtyenāḥ kavimśatir

5 iti kavikrtyena cēti. 'lupta-nidṛṣṭāś' ca-kāro draṣṭavyaḥ. kleśaiś caturbhir ity-ādiṣu pratyekam vākya-parisamāptir veditavyā. na hi rāg'ādayaḥ paraspāreṇa samprayujyanta ity Ābhidhārmikāḥ. sa ca kleśa āveṇikōktāś ca vimśatir iti. daśa mahābhūmikāḥ² ṣaṭ kleśa-mahābhūmikāḥ dvāv akuśala-mahābhūmikau vitarko vicāraś cēti³ vimśatiḥ. sa ca kleśo rāgaḥ pratigho māno vicikitsā cēty

10 ekavimśatiḥ. ekavimśatir bhavaty evēti kriyā'vadhāraṇam avagantavyam. kro-
dh'ādibhir apīti.

krodhōpanāha-śāṭhyēṣya-pradāsa⁴.mrakṣa-matsarā

māyā-mada-vihimśāś cēti⁵

[Tib. 122^b] ebhir api samprayukte citte ekavimśatir eva caitasikāḥ. te c' āveṇi-
15 kōktāḥ pūrvavat. sa cōpakleśaḥ krodho vā yāvad vihimśā vēti.⁶ kaukrtyena ca samprayukte te ca pūrvōktāḥ tac ca kaukrtyam ity ekavimśatiḥ. kaukrtyam api hy upakleśaḥ. sva-tamtram iṣyate. samāsata āveṇika ity vistarāḥ. avidyā-mātra-samprayukte cetasi akuśale dṛṣṭi-samprayukte cākuśale vimśatiḥ. anyā-kleśōpa-
kleśa-samprayukte tv akuśala evāḥ kavimśatiḥ.

20 nivṛtāvyaḥkṛtam ity. kleś'acchāditaṃ kuśalākuśalatvena avyākṛtam yat. tan nivṛtāvyaḥkṛtam. anācchāditaṃ tv anivṛtāvyaḥkṛtam vipāka-j'airyāpathika-śailpa-
sthānika-nairmānika-svabhāvam. bahir-deśakā avyākṛtam api kaukrtyam icchantīti. Kāsmīra-maṇḍalād ye bahir-deśa-sthitāḥ. te bahir-deśakāḥ. trayodaśēti kvacid anivṛtāvyaḥkṛte kaukrtyam trayodaśamam adhikam prakṣipyā. middham pracalā-
25 yamānavasthāyāṃ svapna-darśānavasthāyāṃ vā kuśalākuśalāvyaḥkṛtatvād iti. śā-
stre⁷ vacanāt. katham middham kuśalam vaktavyam 'akuśalam vaktavyam' avyā-
kṛtam vaktavyam iti. āha. kuśalam vaktavyam akuśalam vaktavyam avyākṛtam
vaktavyam iti. yatra [Tib. 123^a] dvāvimśatiḥ. tatra trayovimśatir iti vistarāḥ.
yatra dvāvimśatiś caitasikā ity uktaṃ. tatra tan middham trayovimśam. trayovim-
30 śateḥ pūraṇam ity arthaḥ. yatra trayovimśatiḥ kaukrtyam adhikam kvacid iti.
tatra tan middham caturvimśam. evaṃ yāvad anyatra dvādaśāvyaḥkṛte matā mi-

1...¹ sic NT, tid° C; mi mñon-par bstan-par. Qu. nirdeśāś? ² Simply bh° MSS.; sa mañ-po-pa. ³ 論四 8^{a10}. ⁴ prahāsa MSS.; tshig. See Mahāvīyutpatti CIV, 43 & Dharmasamgraha XXX. ⁵ Kārikā II, 28^{ab}. ⁶ cēti MSS. ḥam. ⁷ 發智第二 (秋五 8^{a16}), 婆沙第三七 (收二 49^{b13} 以下). ⁸...⁸ Supplied from Tib. mi-dge-ba yin-par brjod-par bya-ba ḥam.

ddham trayodaśam vaktavyam. bahir-deśaka-matena tu kautṛtyādhike caturdaśam middham bhavatīti yojyam.

(32) ato yathōktād iti. ato yathā-varṇitāc caitta-sahōtpāda-niyamāt. kau-
krtyam middham ca sarvathā nāstīti. na kuśalam nāpy avyākṛtam kuta evā-
kuśalam iti. sarvathā middham kaukrtyam ca nāsti. śāṭhya-mada-māyā varjyā
5 iti.

māyā śāṭhyam ca kām'ādya-dhyānāyor brahma-vañcanāt.¹

styān'auddhatya-madā dhātu-traya

iti² vacanāt. etāni varjyante teṣam tatra sadbhāvāt. anyat sarvam tathāvēti.
kuśale citte pūrvavat dvāvimśatiḥ. āveṇike dṛṣṭi-yukte ca nivṛtāvyaḥkṛte 'ṣṭādaśa
10 kāma-dhātuvat. rāga-māna-vicikitsā'nya-kleśa-samprayukte māyā-śāṭhya-madōpa-
kleśa-samprayukte ca ekānavimśatiḥ. te ca sa ca kleśa upakleśo vā tatrāḥkā-
nnavimśo bhavati. anivṛtāvyaḥkṛte vipāka-j'airyāpathika-nairmānike pūrvavat
dvādaśa.

dhyānāntare vitarkaś cēti.

kaukrtya-middhākuśalāni cēti ca-śabdaḥ. kim. na santīty [Tib. 123^b] adhikṛtam.
śeṣam tathāvu vitarka-nyūnaṃ. yathā-pratisiddham nāstīti. kaukrtya-middhā-
kuśala-vitarkā na santīty arthaḥ. vicāraś ca māyā-śāṭhyam cēty api-śabdād
15 iti. vicāraś cēti etāvati vaktavye³ vicāraś cāpīty api-śabdādhikyād arth'adhikyam
iti. māyā-śāṭhyam api tatra nāstīty ayam aparārtho labhyate. madas tu nāpāsyate.
20

styān'auddhatya-madā dhātu-traya

iti⁴ vacana-sāmarthyāt. śeṣam tathāvēti. kuśale vitarka-vicāra-nirmuktā⁵ vim-
śatiḥ. āveṇike dṛṣṭi-yukte ṣoḍaśa. rāg'ādi-kleśa-samprayukte madōpakleśa-sam-
prayukte ca saptadaśa. daśa mahābhūmikāḥ ṣaṭ kleśa-mahābhūmikāḥ. sa ca
kleśaḥ sa vōpakleśaḥ.⁶ anivṛtāvyaḥkṛte daśa mahābhūmikā⁷ evēti gamanīyam.
25 Brahmaṇo hi yāvac chāṭhyam ity vistarāḥ. tatra śāṭhya-pūrvakatvān māyā 'pi
gṛhītā bhavati. parṣat-sambandhān nōrdhvam ity. yeṣam parṣad asti. teṣam
parṣad-grahaṇārtham māyā-śāṭhyam pravartate. aṣṭau parṣadaḥ paṭhyante. kṣa-
triya-parṣat brāhmaṇa-parṣat gṛhapati-parṣat śramaṇa-parṣat caturmahārājika-
parṣat trayastrimśat-parṣat māra-parṣat Brahma-parṣat. tāsām anyatamo 'pi ūrdh-
30 vam ato nāstīti māyā-śāṭhyābhāvaḥ. Brahmaṇas tu parṣad asti. tasmād āha.
sa hi svasyāṃ parṣadi niṣaṇṇo 'svajitā bhikṣuṇā brahma-loka-gatena praśnaṃ

¹ 'hma-carya-vañc° MSS. tshans-pa ḥdrīd phyir-ro. ² Kārikā V, 52^{ad}. ³ °ktavyam MSS.

⁴ Kārikā V, 52^d. ⁵ °kto N, °kta C. ⁶ cōp° MSS. ḥam. ⁷ °kāya NT, °kāḥ ya C; Tib. has no equivalent for ya.

prṣṭaḥ. kutrēmāni catvāri mahā-bhūtāni aparīśeṣaṃ [Tib. 124^a] *nirudhyanta* iti. *aprajānann arūpya-dhātau catvāri mahā-bhūtāni aśeṣaṃ nirudhyanta* ity anava-
budhyamānaḥ *kṣepaṃ kathā-prakaraṇam akārṣit. aham asmi Brahmēti* vistarahaḥ. *Brahmēty* uktvā *mahā-Brahmēti* vacanaṃ brahmāntarebhya ātmano viśiṣṭatva-
5 *pradarśanārtham. īśvara īśana-śīlaḥ. kartā nirmātā sraṣṭā 'srja* iti¹ *paryāyā*
uttarōttara-vyakhyā-yogo vā. pitēva pitṛ-bhūtaḥ. *keśāṃ. bhāvānām.*²

(33) *uktam etaa*³ *iti vistarahaḥ. yā bhūmir* yac *cittaṃ yāvantaś ca caittāḥ.*
sā bhūmis tac *cittaṃ tāvantaś ca caittā* ity *uktam etat. 'tatra vihitam'* iti śāstre
vihitam. *tatra vihitam* iti kecit *paṭhamti. sa eva cātrārthaḥ. guṇeṣu guṇavatsu*
10 *cēti. sva-para-sāmtānikeṣu maitri-karuṇ'ādiṣu guṇeṣu. guṇavatsu* ca *pudgaleṣu*
ācāra-gocara-[gaurav'ādi]⁵-sampanneṣu. yad-yogād gauravaṃ na *karoti. asāv*
agauravatā. nāsti gauravam asyēty agauravaḥ. tad-bhāvaḥ agauravatā caitasika-
viśeṣaḥ. *ko 'sāv* iti. *paryāyāv ahuḥ. apratīsatā a-bhaya-vaśavartitēti. śiṣyaṃ*
prati iṣṭa iti *pratīśaḥ. gurusthāniyaḥ. nāsti pratīśo 'syēti apratīśaḥ. tad-bhā-*
15 *vaḥ apratīsatā. bhāvābhidhānena caitto grhyate. bhayaṃ nāma mānasaś caitto*
dharmāḥ. bhayena vaśe vartitum śīlam asyēti bhaya-vaśavartī. na bhaya-vaśa-
vartī [Tib. 124^b] *a-bhaya-vaśavartī tad-bhāvo 'bhaya-vaśavartilā. tad eva c'*
āhrikyam. nāsti hrīr asyēty ahrikaḥ. tad-bhāva āhrikyam. sa ca gaurava-prati-
dvaṃdvo dharmāḥ. na tad-abhāva-mātram.

20 *avadye bhayādarśitvam atrapēti.*
avācyam avadyam. ataś c' āha. avadyam nāma yad garhitam sadbhīr iti. *tatrā-*
bhaya-darśitā anapatrāpyam iti. *avadye 'niṣṭa-phalādarśitēty* arthaḥ. *bhīyate*
'smād ity atra *bhaya-śabdo 'pādāna-sādhanāḥ. tasmād bhaya-śabdena aniṣṭam*
phalam ucyate. abhayasya darśanam a-bhaya-darśitēti vistarahaḥ. *yadi tāvad evaṃ*
25 *kriyeta* na *bhayam abhayam. abhayam draṣṭum śīlam asyēti abhadya-darśī. tad-*
bhāvo 'bhaya-darśitēti. prajñā vijñāsyate. prajñayā hi *abhayaṃ paśyati. atha*
punar evaṃ kriyate bhayaṃ draṣṭum śīlam asyēti bhaya-darśī. na bhaya-darśī
a-bhaya-darśī. tad-bhāvo 'bhaya-darśitā. a-bhaya-darśitēti avidyā vijñāsyate.
tathā hy avidyā-yogād bhayaṃ na *paśyati. nāva hi darśanam darśitēti* vistarahaḥ.
30 *na prajñā nāpy avidyā. kim tarhi. tayoh prajñā'vidyayor yo nimittam upakleśaḥ.*

¹....¹ srjēti N, srja iti T; Tib. has simply iti here. But cf. infra 288^b (MS.) where it gives
hbyin-byed-do. And the corresponding word of the Bhāṣya here (edited by prof. Th. Stecher-
batsky) p. 150 read hbyin-pa-poḥo. Qu. srja intended for sarja? ² bhāvanām N, yāvonaṃ T;
dños-po-rnams-kyiḥo. ³ om. Tib. ⁴....⁴ Tib. has here: gṣuñ-las sems-les byuñ-ba kha-cig
tha-dad-du bya-ba hbyuñ-ba=granthe keśāmcic caittānām nānakaraṇam vihitam (?) This read-
ing agrees with Paramārtha's translation of the Bhāṣya. ⁵ om. Tib.

tad a-bhaya-darśanam. *tac cānapatrāpyam* [Tib. 125^a] *iti. apatrapate 'nenēty*¹
apatrāpyam. kṛtya-lyuṭo bahulam iti² *karāṇe nyat³-pratyayaḥ. na apatrā-*
pyam anapatrāpyam iti. *hrī lajjāyām trapuṣ lajjāyām* ity⁴ *ekārthayor anayor*
dhatvoḥ katham arthāmtare vācakatvam iti *aparitusyānto 'nye punar āruḥ.*
ātmāpekṣayēti vistarahaḥ. *evam api dve apekṣe yugapat katham setsyata* iti. 5
asminn api pakṣe yugapat-apekṣā-dvayāsambhava iti *paśyamś codaka āha. evam*
apīti. api-śabdena ayam api pakṣo duṣyatīty abhiprāyaḥ. āhrikyam ana-
patrāpyam cāikasmimś citte katham bhavata iti *matvā codayati. dve apekṣe yu-*
gapat katham setsyata iti. *na khalūcyate yugapat ātmānam param cāpekṣata* iti
vistarahaḥ. *paryāyeṇa vṛttim anayor darśayati. kasyacid dhi doṣair ātmānam* 10
apekṣamāṇasyāpi na pravartate lajjā. kasyacit param apekṣamāṇasyēti. vipar-
yayeṇa hrīr apatrāpyam cēti vistarahaḥ. *prathamena tāvat kalpena*

*ahrīr agurutā 'vadye bhayādarśitvam atrapēti*⁵

anena. sagauravatēti vistarēṇa *bhayadarśitā apatrāpyam* iti. *bhaya-darśitā-*
nimittam apatrāpyam ity arthaḥ. *dviṭiyena kalpena ātmāpekṣayā doṣair alajja-* 15
nam āhrikyam parāpekṣayā 'napatrāpyam iti *anena. ātmāpekṣayā doṣair lajjanam*
hrīḥ. parāpekṣayā 'patrāpyam iti. *evam api dve apekṣe* iti vistarēṇa *codya-pari-*
hārau vaktavyau. [Tib. 125^b] prema-gauravayor ekatvam manyante kecit. tasmād
anayor nāna-karāṇa-pradarśanārtham āha.

prema śraddhēti.

premāiva śraddhā na *gauravam. na tu śraddhāiva prema. ten' āha. dvi-vidham*
hi prema kliṣṭam akliṣṭam cēty-ādi. syāc chraddhā na premēti catuḥ-koṭikaḥ.
duḥkha-samudaya-satyayoḥ śraddhāivābhisampratyaya⁶-rūpā na *prema asprḥaṇī-*
yatvāt. syāt prema na śraddhēti. priyātā-rūpā trṣṇā nābhisampratyaya-rūpēti
śraddhā na *bhavati. ubhayam śraddhā* ca *prema* ca. *abhisampratyaya-rūpatvāt* 25
spṛḥaṇīyatvāc ca nirodha-mārga-satyayos tad-ubhay'ātmakam bhavatīty arthaḥ.
nōbhayam etān ākārān sthāpayitvēti. anye caitasikā vedan'ādayaḥ viprayukt'ā-
dayaś ca. evaṃ dharm'ālambanasya premnaḥ śraddhāyāś ca' catuḥ-koṭikam
kṛtvā pudgal'ālambanasya catuḥ-koṭikam karoti. pudgaleṣv iti vistarahaḥ. *tatra*
sārdham viharamtīti sārddha-vihāriṇaḥ śiṣyāḥ. ye pravrajitāḥ guror amte va- 30
samtīti amtevāsinaḥ. niśrayādhyayana-sambandhinaḥ. teṣu putr'ādiṣu prema na
gauravam kliṣṭam akliṣṭam cēti sambhavataḥ. gauravam na prema

¹ 'trapatēty anenēty MSS.; ḥdis khrel yod-par byed-pas na. ² Pāṇini 3, 3, 113. ³ nyat de-
notes a suffix ya. ⁴ See Dhātupāṭha 3, 3. & 1, 399. ⁵ Kārikā II, 33^{ab}. ⁶ 'tya MSS.
⁷ Supplied from Tib.

gurutvaṃ hrīr

iti¹ vakṣyamāṇa-lakṣaṇaṃ gauravaṃ na prema gaurava-sthānatvāt. *ubhayaṃ* prema gauravaṃ ca. tad-ubhay'ātmakaṃ bhavatīty arthaḥ. [Tib. 126^a] *nōbhayaṃ etān ākārān sthāpayitvā* yo 'nyo jano 'sambaddho nirguṇaḥ. tatra na prema
 5 na gauravam iti. *tat-pūrvikā ca² priyatā premēti.* guṇa-sambhāvanā-pūrvikā priyatā tac ca prema. *tasmān na sāvā śraddhā premēty* Ācāryaḥ.

gurutvaṃ hrīr

iti. *yathōktā hrīḥ sagauravatā* sapratīśatā sa-bhaya-vaśavartitēty³ uktā. *yā hrīḥ.* tad gauravaṃ. tad evaṃ prema śraddhā-lakṣaṇaṃ bhavati. hrī-lakṣaṇaṃ tu
 10 gauravam ity uktam tayor nānā-karaṇaṃ.

evaṃ sa-pratīśatā 'pīti. evaṃ hrīr api *dharmeṣu ca pudgaleṣu ca.* ye pudgal'ālaṃbane śraddhā-hriyau. *te tatra na sta* iti pudgal'ālaṃbane śraddhā-hriyāv adhikriyete yayor aikyaṃ manyante. *te ārūpya⁴-dhātāu na staḥ* kāmā-rūpa-dhātvor eva bhavata ity uktam.

(34) *kathaṃ punar anayor ekatra citte yoga* iti. na hi tad eva cittam tad-yogād audārikaṃ ca sūkṣmaṃ ca yujyate vipratīśedhāt. *niṣṭhyūtā* iti. niḥ-pūrvasya ṣṭhivate niṣṭhāyam etad rūpaṃ niṣṭhyūtā. nirastam ity arthaḥ. *nāti-śyāyate* nātighanibhavati. *nātilivilyate* nātidravibhavati. *nātisūkṣmaṃ bhavati* nātyaudārikam iti. madhyamāvastham ity arthaḥ. *evaṃ tarhi nimitta-bhūtau*
 20 ity vistaraḥ. *yathōdak'ātapau sarpiṣaḥ śyānatva-vilīnatvayor nimitta-bhūtau.* na tu punas *tat-svabhāvau śyānatva-vilīnatva-svabhāvau.* evaṃ vitarka-vicārau cit-tasy' audārikatā-sūkṣmatayor [Tib. 126^b] *nimitta-bhūtau na tu punar audārika-sūkṣmatā-svabhāvāv* iti. ata evaṃ vaktavyaṃ.⁵ *citt'audārikatā-hetur vitarkaḥ.* citta-sūkṣmatā-hetur vicāra iti. brūyās tvam abhyupagamād adoṣa eṣa iti. tata
 25 idaṃ doṣāntaram aha. *āpekṣikī c' audārika-sūkṣmatēti* vistaraḥ. *bhūmi-prakāra-bhedāt.* *bhūmi-bhedāt prakāra-bhedāc* ca. *bhūmi-bhedāt* tāvat. prathama-dhyānam apekṣya kāma-dhātur audāriko mahā'bhisamskāratatvāt. kāma-dhātum apekṣya prathamam dhyānam sūkṣmam alpābhisamskāratatvāt praśāntam iti. tad eva punar dvitīyam dhyānam apekṣya audārikaṃ. evaṃ *yāvad bhavāgraṃ*
 30 sūkṣmam. *prakāra-bhedād* api tasyām eva bhūmau āpekṣikyāv audārika-sūkṣmate. tad-yathā ya eva te trayāḥ kleśānām mūla-prakāra mṛdu-madhyādhimātrā guṇānām ca. kāma-dhātau yāvad bhavāgre teṣām adhimātraḥ kleśa audārikaḥ. mṛduḥ sūkṣmaḥ. kleśa-viparyayeṇa guṇānam iti. evaṃ bhūmi-prakāra-bheden⁶

¹ Kārikā II, 33. ² ni; Qu. tu? ³ 論四 11a2. ⁴ cār° MSS. ⁵ ca vyaktam N; no 'ca' in Tib.

āpekṣikyāv audārika-sūkṣmate ity *ā bhavāgrād audārika-sūkṣmate syātām.* ani-ṣṭam cātat. vitarka-vicārayoḥ kāma-dhātu-prathama-dhyāna-bhūmikatvād iti. *na c' audārika-sūkṣmatayā jāti-bhedo yukta* iti. vitarka-vicārayor jāti-bheda
 5 iṣyate. anyo vitarko 'nyo vicāra iti. *na c' audārikatvena sūkṣmatvena ca vitarka-vicārayor yathākramaṃ svabhāva-bhedo yuktaḥ.* kimkāraṇam. jāti-bhinnayor hi vedanā-samjñayor audārika-sūkṣmatā bhavati. na ca punar audārika-sūkṣmata-yāva tayoḥ [Tib. 127^a] *svabhāva-bhedaḥ.* kim tarhi. anubhava-lakṣaṇatayā
 10 nimittōdgrahaṇa-lakṣaṇatayā ca tayoḥ svabhāva-bhedaḥ. tasmād apy anayor nāsti lakṣaṇam. *anye punar āhur* iti Sautrāṅkikāḥ. *vāk-samskārā* iti. vāk-samutthā-pakā ity arthaḥ. *vitarkya vicārya vācam bhāṣate nāvitarkeya nāvīcāryēti.*¹ vitarka-vicārair² evaṃ cāivaṃ ca bhāṣiṣya iti. *tatra ye audārikāḥ.* *te vitarkā vāk-samskārāḥ.* karmaṇā svabhāvo dyotito na śakyam anyathā sva-lakṣaṇaṃ pra-
 15 darśayitum iti. *evaṃ sūkṣmās te vicārāḥ.* etasyām kalpanāyām samudāya-rūpā vitarka-vicārāḥ. paryāya-bhāvinaś ca bhavaṃti. citta-caitta-kalāpasya vāk-sam-utthāpakatvāt. *kathaṃ punar anayor ekatra citte yoga* ity uktam. ato Vaibhā-
 20 ṣika āha. *yadī cākatra citte 'nyo dharma audārika* iti vistaraḥ. ekatra citte vitarka audārika-svabhāvo 'nyo dharmo vicāras tu sūkṣma-svabhāvo 'paraḥ. tau ca yathākramaṃ citt'audārikatā-sūkṣmatā-hetutvāc citt'audārikatā-sūkṣmatēty ucya-te. atha vā 'cittasy' audārikaś citt'audārikaḥ.³ *citt'audārika-bhāvāḥ* citt'audāri-
 25 katā. evaṃ citta-sūkṣmatā 'pi vaktavyēti *ko 'tra virodhaḥ.* *na syād virodho yadī* vitarka-vicārayor jāti-bhedaḥ. *syād* vedanā-samjñāvat. vedanā hy audārikī sam-jñā sūkṣmā. tayos tu jāti-bhedo 'stīti audārika-sūkṣmatāyām apy ekatra citte na virodhaḥ. *ekasyām tu jātau* anavadhṛta-lakṣaṇāyām aikyena ca kaiścid grhītayām
 30 mṛdv-adhimātratā audārika-[Tib. 127^b] sūkṣmatā-lakṣaṇā *yugapan na sambhavatēty* arthād ayugapat sambhavatīty uktam. tathā hi vedanā anyo vā dharmāḥ paryāyeṇa mṛdūtām adhimātratām ca bhajate. *nāvāṃ vyakto bhavati.* kim. jāti-bhedaḥ. kasmāt. *pratyekaṃ jātīnām mṛdv-adhimātratvāt.* vedanā hy audārikī bhavati. sūkṣmā vā 'pekṣā-bhedāt. *katham* iti. vedanā samjñām apekṣya audārikī. rū-
 35 pam apekṣya sūkṣmā. tathā samjñā samskārān apekṣya' audārikī. vedanām apekṣya sūkṣmā. vitarka-vicāravād eva vā. bhavato 'pi hi kāmāvacarau vitarka-vicārāv audārikau prathama-dhyāna-bhūmikau sūkṣmau. dhyānāntare ca vicārāḥ sūkṣmatara iti. tad evaṃ *pratyekaṃ jātīnām mṛdv-adhimātratvāt.* *nāvāṃ vya-*
 40 *kto bhavati.* na mṛdv-adhimātratayā jāti-bhedo vyakto bhavatīty arthaḥ. atra

¹ MSS. have here vitarkya vicāryēti, but preferring to the Tib. they are left out. ² °rai NT, °re C ³....³ Ex conj. cittāudārikaś cittōdārikaḥ NC, om. T; sems-la rtsiñ-pa yod-pas-na sems rtsiñ-paḥo.

Samghabhadr'acārya āha.¹ ekatra ca citte audārika-sūkṣmate bhavato na ca virodhaḥ. prabhāva-kālānyatvāt. yadā hi citta-caitta-kalāpe vitarka udbhūta-vṛttir bhavati. tadā cittam audārikaṃ bhavati. yadā² vicāraḥ. tadā sūkṣmaṃ. rāga-moha-carita-vyapadeśavat. rāga-moha-yaugapadye 'pi hi tayor anyatarōd-
 5 bhūta-vṛtti-yogāt. rāga-carito moha-carita iti vā vyapadiśyate. tadvad ihāpi draṣṭavyam iti. atra vyaṃ brūmaḥ. bhavati kasmimścit kalāpe kasyacid dharma-sya udbhūta-vṛttitvaṃ. kiṃ tv anayor na lakṣaṇaṃ vivecitam iti. na kiṃcid etat. nanu ca citt'audārikatā-sūkṣmatā-lakṣaṇau vitarka-vicārāv uktau. [Tib. 128^a] satyam uktau. pratyekaṃ tu jātīnām audārika-sūkṣmate iti tāv audārika-sūkṣ-
 10 matā-lakṣaṇau bhavitum arhato yathōktam iti nāttad asmān ārādhayati. nāiva hi vitarka-vicārāv ekatra citte bhavata ity apara ity Ācārya-matam. asmin mate yathōkta-doṣa-prasaṃgo na bhavati. kas tv anayoḥ paryāya-vartinor viśeṣaḥ. atra Pūrv'acāryā āhuḥ.³ vitarkaḥ katamaḥ. cetanām vā niśritya prajñām vā par-
 15 yeṣako mano-jalpo 'nabhyūhābhyūhāvasthayor yathākramaṃ sā ca cittasy' audā-
 rikatā. vicāraḥ katamaḥ. cetanām vā niśritya prajñām vā pratyavekṣako mano-
 jalpo 'nabhyūhābhyūhāvasthayor yathākramaṃ sā ca citta-sūkṣmatēti.⁴ asmin pakṣe vitarka-vicārāv eka-svabhāvau samudāya-rūpau paryāya-vartinau paryeṣaṇa-
 pratyavekṣaṇ'ākāra-mātreṇa bhinnāv iṣyete.⁵ tatrōdāharaṇaṃ kecid ācakṣate. tad-
 yathā bahuṣu ghaṭeṣv avasthiteṣu ko 'tra dṛḍhaḥ ko jarjara iti muṣṭinā 'bhig-
 20 nato ya ūhaḥ. sa vitarkaḥ. iyaṃto jarjarā dṛḍhā vēti yad ante grahaṇaṃ. sa vicāra iti. *katham idānīm prathamam dhyānam paṃcāṅgam* iti vistaraḥ. vivi-
 ktaṃ kāmair viviktaṃ pāpakair akuśalair dharmair savitarkaṃ savicāraṃ viveka-
 jam prīti-sukhaṃ prathamam dhyānam upasampadya viharatīti sūtre paṃcāṅgam
 uktam. tat katham. *bhūmitas tat paṃcāṅgam uktam na kṣaṇata* iti. prathama-
 25 dhyāna-[Tib. 128^b] bhūmiḥ kadācid vitarkaṇa vyavakīrṇā kadācid vicāreṇa. tad
 evaṃ saṃtānam adhikṛtya paṃcāṅgam uktam na kṣaṇam adhikṛtyēty adōṣaḥ.

yena kenacit parato viśeṣa-parikalpenēti. bhūtenābhūtena vā parata utkarṣa-
parikalpena sūro 'rthavān asmi śīlavān buddhi-sampanna iti vā ya cetasa unnatīḥ
 sa māno nāma caitasiko dharmāḥ.

paryādānam tu cetasa

30 *iti tu-śabdo viśeṣanārtho bhinna-kramaś cāvagantavyaḥ.* ata ev' āha. *madus tu*
*sva-dharmeṣu eva raktasyēti*⁶ vistaraḥ. *cetasāḥ paryādānam* iti. yena *sva-dhar-*

¹ 順正理論第十一 (冬三 61^{ab}). ² yadi MSS. gaṅ-gi tshe. ³ Cf. 大乘阿毘達磨雜集論第一 (來八 33^b), 大乘五蘊論 (來九 99^a), 大乘廣五蘊論 (往十 68^b), & Haribhadra (my ed.) p. 29^a. ⁴ kṣmatā MSS. śib-pa-ñid yin-no ṣes. ⁵ iṣyate MSS. ⁶ °sya MSS. chags-paḥi ṣes-bya-ba.

meṣu eva rūpa-śaury'adiṣu raktam cetāḥ paryādīyate saṃnirudhyate. sa *rāga-*
niṣyando madaḥ. yaḥ sva-dharmeṣu eva 'raktasya darpa-cetasāḥ paryādānāt kuśala-
 dharmā-kriyābhyāḥ pratisaṃhārah' mada iti² acārya-Samghabhadraḥ. *saṃpra-*
harṣa-viśeṣo mada iti. kliṣṭa-saumanasyam abhipretam. tad etan nēcchanti Vai-
 bhāṣikāḥ. yasmāt saumanasyam ā dvitīyād dhyānāt. madaś ca traidhātukaḥ. 5

styān'auddhatya-madā dhātu-traya

iti³ vacanāt.

(35) *uktāḥ saha cittaena caittāḥ prakāreṇa* iti. *cittam tāvat prakāreṇa uktam*

vijñānam prati-vijñaptir

ity⁴ evam-ādinā sva-lakṣaṇa-skandha-dhātva-āyatana-kuśal'ādi-prabhedena. *caittā* 10
 api sva-[Tib. 129^a] lakṣaṇa-paraspara-viśeṣeṇa citta-saṃkhyā'vadhāraṇa-kāma-pra-
 thama-dhyān'ādi-bhūmi-prabhedena.

ekārtham

iti. yac cittam. tad eva manas tad eva vijñānam ity eko 'rtho 'syēty *ekārtham.*
 nirvacana-bhedas tūcyate. *cinotīti cittam* iti. kuśalam akuśalam vā *cinotīty* 15
 arthaḥ. nairuktena vidhinātvam siddham. *manuta iti manaḥ.* mana jñāna ity
 asya aṇādika-pratyayāt tasyāttad rūpaṃ *mana* iti. *vijñānāty* ālambanam iti *vijñā-*
nam kartari lyuṭ.⁵ *citaṃ*⁶ *śubhāśubhair dhātubhir* iti *cittam.* bhāvanā-saṃni-
 veśa-yogena Sautrāntika-matena Yog'acāra-matena vā. *āsraya-bhūtam manaḥ*
 20 *āsrita-bhūtam vijñānam* iti *āsraya-bhāvāpekṣam manaḥ.*

saṃnām anantarātītam vijñānam yad dhi. tan mana

ity⁷ artha-parigrahāt. *āsrita-bhāvāpekṣam vijñānam.* dvayaṃ pratītya vijñāna-
 syōtpattir iti⁸ vacanāt.

*citta-caitasāḥ s'āsray'ālamban'ākārāḥ*⁹ *saṃprayuktāś cēti.*

ca-śabda ekānukarṣanārthaḥ. ya eva hi *citta-caittā* ity anena śabdenābhīhitāḥ. 25
 ta eva *s'āsrayā* ity anenāpi śabdenābhīdhiyante. evaṃ *s'ālambanāḥ s'ākārāḥ*
saṃprayuktāś ca. tatra *s'āsrayā indriy'āsritavāt.* ṣaḍ-āyatan'āsritatvād ity arthaḥ.
*s'ālambanā*¹⁰ *viśaya-grahaṇāt.* na hi vin' ālambanena citta-caittā utpadyante. [Tib.
 129^b] *s'ākārāḥ tasyāiv' ālambanasya prakāreṇa*¹¹ *ākāraṇāt.* yena te s'ālambanāḥ

¹...¹ raktasya darpa-cetasāḥ paryādānam kuśalānparkevātpupratisaṃhārah (1) T, raktasya darpaṃ cetasaḥ paryādānam kuśalānyakriyābhyupratisaṃhārah (!) C, raktasya darpaṃ cetasaḥ paryādānam kuśalāny akriyātyupapatti-saṃhārah N; chags-paḥi sems rgyags-pa dge-baḥi chos bya-ba-dag-las yonṣ-su gtugs-śiñ phyir logs-pa de ni. ² 順正理論第十一 (冬三 61^b). ³ Kārikā V, 52^d. ⁴ Kārikā I, 16^a. ⁵ lyuṭ denotes a suffix ana. ⁶ bsags-pas & 眞諦 has 所增長故 (冬一 18^a), but MSS. read citra with 種種 of 玄奘. ⁷ Kārikā I, 17^{ab}. ⁸ Cf. 論二 20^b. ⁹ āśr° MSS. rten dañ dmigs dañ rnam-bcas dañ. ¹⁰ °na MSS. dmigs-pa dañ bcas-pa-dag-ste. ¹¹ °raṇa MSS. rnam-pa re-re-nas.

tasyāw' ālambanasya prakāreṇa' grahaṇāt. katham. vijñānaṃ hi nilaṃ pītaṃ
vā vastu vijānāti upalabhata ity arthaḥ. tad eva tath' ālambanaṃ vastu vedanā
'nubhavati. samjñā paricchinati. cetanā 'bhisamskarotīty evam-ādi. atha vā
tasyāw' ālambanasya vijñānaṃ sāmānya-rūpeṇa upalabhyatā-rūpaṃ grhṇāti. viśeṣa-
5 rūpeṇa tu vedanā 'nubhavanīyatā-rūpaṃ grhṇāti. samjñā paricchedyatā-rūpaṃ
grhṇātīty evam-ādi. *samprayuktāḥ samam prayuktatvād* iti. samā aviprayuktās
cānyonyam ity *samprayuktāḥ. āśray'ālamban'ākāra-kāla-dravya-samatābhir* iti.
yen' āśrayeṇa cittam utpadyate. tenāw' āśrayeṇa vedanā-samjñā-cetan'ādaya
utpadyante. tathā yen' ālambanena cittam. tenāiva vedan'ādayaḥ. yen' akāreṇa
10 cittam. tenāiva vedan'ādayaḥ. yadi hi nil'ākāraṃ cittam nil'ākārā eva tat-sam-
prayuktā vedan'ādaya utpadyante. yasmiṃś ca kāle cittam tasminn eva vedan'
ādayaḥ. yathā ca citta-dravyam ekam evōtpadyate na dve trīṇi vā. tathā vedanā-
dravyam ekam evōtpadyate na dve trīṇi vā. tathā samjñā-dravyam cetanā-dravyam
ity evam-ādi. tenēdam evāntyam durgamam ity vyācaṣṭe. *yathāiva hy ekam*
15 *cittam evam caittā api ekākā* iti.

(36) viprayuktān vaktu-kāma Ācārya upōdghātaṃ karoti *nirdiṣṭās citta-cai-*
ttāḥ sa-vistara-prabhedā viprayuktās tv [Tib. 130^a] avasara-prāptā idānim ucyanta
ity abhiprāyaḥ. *sa-vistara-prabhedā* iti. *vistaraś ca prabhedāś ca vistara-prabhe-*
dau. saha vistara-prabhedābhyam *sa-vistara-prabhedāḥ.* atha vā vistareṇa pra-
20 *bhedāḥ vistara-prabhedāḥ.* saha vistara-prabhedena *sa-vistara-prabhedāḥ.* tatra
cittam tāvat sa-vistara-prabhedam² nirdiṣṭam.

vijñānaṃ prati-vijñaptir mana-āyatanam cēty³-
evam-ādinā. caittā api
vedanā 'nubhava
25 ity⁴ ārabhya yāvat
pañca-dhā caittā
iti⁵ vistareṇa.

nāma-kāy'ādayaś cēti.

ca⁶-śabda evamjātīyakānukta-viprayukta-pradarśanārthaḥ. samgha-bheda-prabh-
30 tayo hi dravyataś citta-viprayuktā iṣyante ity *ye 'py evamjātīyakā* iti⁷ śāstre 'py
uktatvāt. *citta-viprayuktā* iti *citta-grahaṇam citta-samāna-jātīya-pradarśanārtham.*
cittam iva cittaena ca viprayuktā ity arthaḥ. kiṃ ca teṣāṃ cittaena samāna-

¹ kāraṇo MSS. rnam-pa re-re-nas. ² dena MSS, corrected by Tib. rgyas-pa dan rab-tu
dbye-ba dan bcas-pa. ³ Kārikā I, 16^{ab}. ⁴ K. I, 14^c. ⁵ K. II, 24^c. ⁶ iti MSS. yañ.
⁷ Cf. 品類足論第一 (冬十 13^{a14}).

jātīyatvaṃ. yad arūpiṇo 'mī bhavanti. rūpitvād eva hi viprayuktatve 'pi rūpaṃ
na viprayuktatve nāma labhate. yad vā 'mīṣāṃ 'nāma-rūpaṃ iti' nāmatvaṃ
tat teṣāṃ cittaena samāna-jātīyatvaṃ. caittā api cittaena tulya-jātīyaḥ. te tu
cittaena saḥ' ālambane samprayuktās tad-viśeṣanārtham *viprayukta-grahaṇam.* asa-
mskṛtam api tat-samāna-jātīyam anālambanatvenēti tat-parihārārtham saṃskāra-
5 *grahaṇam* [Tib. 130^b] ata ev' āha. *ime saṃskārā na cittaena samprayuktā na ca*
rūpa-svabhāvā ity citta-viprayuktā ucyanta iti.

(37) *tatrēti.* vākyōpanyāse nidhāraṇe vā. *tāvaca-chabdaḥ* krame.

prāptir lābhaḥ samanvaya

iti. *prāptir* iti sāmānya-samjñā. *lābhaḥ samanvaya* iti viśeṣa-samjñā. *lābhaḥ* 10
pratilambha ity eko 'rthaḥ. *samanvayaḥ* samanvāgama ity an-arthāntaram. pra-
tilambha ity ukte samanvāgamasyāgrahaṇam. samanvāgama ity ukte pratilam-
bhasyāgrahaṇam. *prāptir* ity ukte tūbhayōdgrahaṇam. ata ev' āha. *dvi-vidhā*
hi prāptiḥ. aprāpta-vihīnasya ca pratilambhaḥ. pratilabdhenā ca² samanvāgama
iti. aprāptam ca vihīnaṃ cāprāpta-vihīnaṃ. tasyāprāpta-vihīnasya pratilambhaḥ. 15
aprāptasya tad-yathā duḥkhe dharma-jñāna-kṣāntēḥ. vihīnasya tad-yathā kāmā-
vacarasya kāma-vairāgyeṇa tyaktasya dhātu-pratyāgamanāt parihānyā vā punaḥ-
pratilambhaḥ. pratilabdhenā ca dvitīy'ādiṣu kṣāṇeṣu samanvāgamaḥ. tasyāḥ
samanuvartanāt. yaś ca pratilambhaḥ yaś ca samanvāgamaḥ. sā dvi-dhā prā-
20 ptiḥ ity ukte samanvāgame ca prāpti-śabdo vartate. abheda-vivakṣāyām
tu prāptiḥ pratilambhaḥ samanvāgama ity eka evārthaḥ. tathā hi prathame
kṣāṇe duḥkhe dharma-jñāna-kṣāntēḥ prāptiḥ pratilambha iṣyate. sā 'pi saman-
vāgama ity ucyate. prathama-kṣāṇa-stha [Tib. 131^a] ārya-pudgalo duḥkhe dharma-
jñāna-kṣāntīyā samanvāgata ity ucyate.

ājñāsyāmīndriyōpetas trayodaśabhir anvita

ity³-adi-vacanāt. katham ayaṃ lakṣaṇa-nirdeśaḥ. na hi bheda-vivakṣāyām api
paryāya-vacanena lakṣaṇa-nirdeśaḥ kalpate. prāptiḥ katamā. yaḥ pratilambho
yaḥ samanvāgama ity. paryāya-vacanam api kadācit lakṣaṇāya kalpate. analo
jātavedā agnir ity. sūtre 'py uktam avidyā katamā. pūrvānte ajñānam aparānta
ajñānam ity vistarāḥ. *viparyayād evāprāptir iti siddham* iti. viparyayād evā-
30 *prāptir* ity siddhe nātad-artham sūtram kartavyam ity abhiprāyaḥ. aprāptir
apratilambho 'samanvāgama ity viparyayād etat trayam gamyate. tathāiva cāpra-
tilambhāsamanvāgamayor aprāptir ity sāmānya-samjñā. tasmād evam ca vaktavyam.
dvi-vidhā aprāptir a-prāpta-pūrvānam apratilambhaḥ. prāpta-vihīnānam asaman-

¹...¹ Tib. miñ-gi no-bo-ñid, nāma-rūpaṃ eva? ² Supplied from Tib. ³ Kārikā II, 20^d.

vāgama iti. atha vā 'pratilabdhasya vihīnāspa c' adyāprāptir apratilambhaḥ. apratilabdhenā vihīnena ca dvitīyādiṣu kṣaṇeṣv¹ asamanvāgama iti.

prāpty-aprāpti sva-saṃtāna-patitānām

iti. saṃskṛtānām *prāpty-aprāpti sva-saṃtāna-patitānām* evēty avadhāryate. na para-saṃtāna-patitānām iti. na para-sattva-saṃtati-patitānām dharmānām. sva-saṃtatau *prāpty-aprāpti* bhavata ity arthaḥ. ten' āha. na hi parakīyāiḥ kaścit samanvāgata iti. nāpy asaṃtati-patitānām iti nāsattva-saṃtati-patitānām ity arthaḥ. tasmād āha. na hy asattva-saṃkhyātāiḥ [Tib. 131^b] kaścit samanvāgata iti. māly'ābharan'ādayaḥ kaṣṭha-kuḍy'ādi-gatāś ca rūp'ādayo 'sattva-saṃkhyātāḥ. cakṣur-ādayaḥ sattva-saṃkhyātāḥ keś'ādayo rūpindriya-sambaddhaḥ sattva-saṃkhyātā eva veditavyāḥ. tad-anugrahōpaghāta-pariṇāmānuvidhānāt. tathā hi rūpindriyōpaghātāt pāliṭy'ādi-vikāraḥ keś'ādīnām dṛśyate. rasāyanōpayogena cānugrahāt pāliṭy'ādi-pratyāpattir iti sarveṣāṃ sattva-saṃkhyātānām prāptir bhavātīti siddhāntaḥ.

nirodhayor

iti pratisaṃkhyā-nirodhāpratisaṃkhyā-nirodhayor asattva-saṃkhyātayor api prāpty-aprāpti bhavataḥ. *sarva-sattvā apratisaṃkhyā-nirodhena* yathā-pratyaya-vaikalyam samanvāgatāḥ. *sakala-bandhan'ādi-kṣaṇa-stha-varjyā* iti. ādau kṣaṇaḥ duḥkhe dharmā-jñāna-kṣānti-kṣaṇaḥ. tatra sthitā *ādi-kṣaṇa-ssthāḥ*. sakalāni bandhanāny eṣāṃ iti *sa-kala-bandhanā*. a-prahīna-sarva-prakāra-kleśāḥ. sakala-bandhanāś c' ādi-kṣaṇa-ssthāś ca ta iti *sakala-bandhan'ādi-kṣaṇa-ssthāḥ*. te varjyā eṣāṃ tair vā varjyāḥ *sakala-bandhan'ādi-kṣaṇa-stha-varjyāḥ*. ke. *sarva āryāḥ*. te *pratisaṃkhyā-nirodhena samanvāgatāḥ*. sakala-bandhan'ādi-kṣaṇa-ssthāś tv āryā na samanvāgataḥ. tasyām hy avasthāyam kṣānti-vadhyāḥ [Tib. 132^a] kleśāś chidyante na chinnāḥ. tan-nirodho 'pi prāpyate na prāpto

nirudhyamāno mārgas tu prajahāti tad-avṛttim

iti² siddhāntāt. eka-prakārōpalikhit'ādayas tv āryā laukika-mārga-prāptena nirodhena tasyām avasthāyam samanvāgataḥ. ata ūrdhvaṃ dvitīyādiṣu kṣaṇeṣu samanvāgatā eva anāsra-va-mārga-prāptenāpi nirodhena. *prthagjanāś ca kecit samanvāgatā* ity eka-prakārōpalikhit'ādayaḥ. *ākāśena tu nāsti kaścit samanvāgata* iti asaṃbandhāt. nirodhābhyam tv asti sambandhaḥ. tasmād akāśasya prāptir nāsti. *yasya ca nāsti prāptis tasyāprāptir api nāstīti* siddhānta eṣa Vaibhāṣikānām.

kuta etad iti. rūp'ādi-cakṣur-ādivat-svarūpa-kāryānupalambhāt pṛcchati.

¹ lakṣṇ^o MSS. skad-cig-ma. ² Kārikā VI, 81^{cd}.

sūtrād iti.¹ vyākhyānam eva² Vaibhāṣikaḥ sādhayati. *daśānām aśaikṣānām dharmānām* iti vistaraḥ. daśāśaikṣā dharmāḥ. aṣṭāv aśaikṣāny ārya-mārgāṅgāni samyag-vimuktiḥ samyag-jñānam ca. teṣāṃ *utpādāt* saṃmukhibhāvāt. *pratilaṃbhād* āditaḥ prāpteḥ. *samanvāgamāt* paścāt prāpteḥ. *paṃcāṅgam* viprahīnaḥ. prahīna-paṃcāṅga³ ity arthaḥ. *paṃcāṅgāni* satkāya-drṣṭiḥ śīla-vrata-paramarśo vicikitsā kāma-cchando vyāpāda iti. etāny anāgāmi-phala-prāptau prahīnanīti na yujyante. imāni tu prayujyamānāni⁴ paṃcāṅgāni paśyāmo yad utōrdhva-bhāgiyāni rūpa-rāga ārūpya-rāga auddhatyam māno 'vidyā cēti. pratinidhi-bhūtyāḥ prāpter yogāt prakṛti-stho 'py arhann ārya ity ucyate. [Tib. 132^b] sādhanam cātra. dravyato 'sti samanvāgamaḥ sūtrōktatvād ayatana-dravyavad iti. Ācāryas taṃ pratyāha. *tena tarhy asattv'ākhyair api cakra-ratn'ādibhiḥ para-sattvair api strī-ratn'ādibhiḥ samanvāgamo* dravya-san⁵ *prāpnoti*. *sūtre vadanāt*. katham iti sūtram darśayati. *rājā yavad vistara* iti. *rājā bhikṣavaś cakra-vartī saptabhī ratnair* samanvāgataḥ. tasyēmāni sapta ratnāni. tad-yathā cakra-ratnam hasti-ratnam aśva-ratnam maṇi-ratnam strī-ratnam gṛha-pati-ratnam pariṇāyaka-ratnam eva⁶ saptamam *iti vistaraḥ*. ebhis saptabhī ratnais samanvāgamaḥ sūtra ukto na ca dravyato 'stīti anaikāntikatam darśayati. pratijñā-doṣam cāyam udgrāhayati. anumāna-virodhāt. katham ity ucyate. na dravya-san daśāśaikṣa-dharma-samanvāgamaḥ samanvāgama-svābhāvyaḥ cakravartī-sapta-ratna-samanvāgamavad iti. anena pratijñāyā dharmā-svarūpaṃ viparyāsayati. *vaśitvam kāma-cāra* iti. icchānuvidhāyitvam. *tatra vaśitvam* iti Cakravartī-sūtre. *anyatra punar dravyāntaram* iti. Daśāśaikṣa-dharma-samanvāgama-sūtre. *kaḥ punar evam⁷ ayoga* iti. pravacane hi dvi-vidham iṣyate dravya-sac ca vastu prajñāpti-sac cēti katham ayuktir iti Vaibhāṣikaḥ. Ācārya āha. *ayam ayoga* iti vistaraḥ. iha yad dravya-sad vastu tat pratyakṣa-[Tib. 133^a] grāhyam vā bhaved anumāna-grāhyam vā. tatra pratyakṣa-grāhyam *rūpa-śabd'ādi* paṃcēndriya-grāhyatvāt. mano-vijñāna-grāhyam api kimcit pratyakṣam. *rāga-dveṣ'ādi* sva-saṃvedyatvāt. *cakṣuḥ-śrotr'ādi* tv anumāna-grāhyam cakṣur-vijñān'ādi-kṛtyānumeyatvāt. tad-bhāvābhāvayos tad-bhāvābhāvāt. prāptiḥ punar na pratyakṣa-grāhyā na cānumāna-grāhyā tat-siddhau niravadyānumānadarśanāt. tasmād *dravya-dharmāsamābhāvād ayoga* iti sthitam etat. idānim Ācāryas tat-pakṣam utthāpyōthāpya dūṣayati. *utpatti-hetur* iti vistaraḥ. yasya prāptir asti sa utpadyate hetu-sadbhāvāt. *asaṃskṛtasya na syāt prāptir* yasmād asaṃskṛtam anutpādyam. *ye ca dharmā aprāptā* duḥkhe

¹ 'tr'ādi MSS.; mdo-las te ṣeṣ-bya-ba ni. ² 'khyātam eva MSS.; luñ-gis. Qu. āgamaena?
³ 'ṅgam MSS. ⁴ Sic MSS.; spañs-par ni ruñ-no ṣeṣ-bya-ba. Qu. prahīnāni yujyamānāni?
⁵ 'vyam sat MSS. rdsas-su yod-par. ⁶ evam CN; kho-na. ⁷ evas NT; de-lta-na.

dharma-jūāna-kṣāntya-ādayaḥ. *ye ca tyaktāḥ bhūmi-saṃcāra-vairāgyataḥ. tad-*
yathā kāmāvacarā akliṣṭā ūrdhva-bhūmy-upapattya kliṣṭās ca vairāgyeṇa tyaktāḥ.
 teṣāṃ dhātu-pratyāgamataḥ parihānyā vā *katham utpattiḥ syāt.* na hi teṣāṃ
 prāptir asti. anutpanna-niruddhatvāt. *saha-ja-prāpti-hetukā cet.* kā. teṣāṃ
 5 utpattir adhikṛtā. *saha-jū yā prāptir* idānim utpadyate. sā teṣāṃ janikēti.
 āha. *jātir idānim kim-karī jāti-jātir vēti.* kim-karaṇa-silā *kim-karī. jātir*
 lakṣyaṃ dharmāṃ janayati. [Tib. 133^b] *jāti-jātis* tu tal-lakṣaṇaṃ jātiṃ jana-
 yati. tena yadi lakṣyānāṃ dharmānāṃ utpattiḥ prāpti-hetukōcyeta tatra jātiḥ
 kim-karī. atha lakṣaṇānāṃ. utpattis tad-dhetukōcyeta. tata āha. jāti-jātir vā
 10 kim-karī 'ti vikalpāḥ. atha vā yadi bhavataīvaṃ kalpyeta. jātir dharmāṃ jana-
 yati. prāptiḥ punar jātiṃ janayati. tatra ucyate. jāti-jātir vā kim-karī 'ti.
sakala-bandhanānāṃ khalv opīti vistarāḥ. yeṣāṃ eko 'pi kleśa-prakāro na pra-
 hīṇaḥ. te sakala-bandhanāḥ. teṣāṃ *sakala-bandhanānāṃ khalv api mṛdu-ma-*
dhyādhimātra-kleśōtpatti-[prakāra]¹-bhedo na syāt. kasmāt. *prāpty-abhedāt.* vi-
 15 kala-bandhanānāṃ hi prāpti-vaikalyān mṛdu-madhyādhimātra-kleśōtpatti-bhedaḥ
 parikalpyeta na tu sakala-bandhanānāṃ. prāptināṃ tulyatvāt. *yato vā sa bheda-*
iti. yato vā karaṇād abhyāsato 'nyato vā sa bhedaḥ. kasyacit sakala-bandha-
 nasyādhimātraḥ. kasyacin madhyaḥ. kasyacin mṛduḥ. *tata eva bheda-karaṇāt*
tad-utpattir astu. teṣāṃ mṛdv-ādīnāṃ kleśānāṃ utpattiḥ. *tasmān nōtpatti-hetuḥ*
 20 *prāptir* iti. Vaibhāṣika āha. *kaś cāvam āhēti* vistarāḥ. *vyavasthā-hetuḥ prāptiḥ.*
asatyāṃ hi prāptau laukika-mānasānāṃ iti.² loke bhavo³ *laukikaṃ.* mana eva
 mānasāṃ. laukikaṃ mānasāṃ eṣāṃ te ime *laukika-mānasāḥ. ārya-prthagjanāḥ.*
 āryās ca pṛthagjanās ca. laukika-mānasa-grahaṇaṃ ārya-viśeṣaṇaṃ. [Tib. 134^a]
 pṛthagjanā hi nityam eva laukika-mānasāḥ. āsamjñikāsamjñī-samāpatty-avasthā-
 25 yāṃ vā pṛthagjana-viśeṣaṇaṃ api sambhavati. *teṣāṃ ārya-prthagjanānāṃ.* teṣāṃ
 iti nirdhāraṇe ṣaṣṭhi. sambandha-lakṣaṇā vā. *teṣāṃ na syād vyavasthānam* iti
 paricchedaḥ. yat kṛtaṃ vyavasthānaṃ. sā prāptiḥ. *prahīṇāprahīṇa-kleśātā-vi-*
śeṣād iti. *prahīṇa-kleśā* āryāḥ. *aprahīṇa-kleśāḥ* pṛthagjanāḥ. tad-bhāvāḥ. sa
 eva viśeṣāḥ. iti *prahīṇāprahīṇa-kleśāta-viśeṣāḥ.* tasmād. *etad vyavasthānaṃ*
 30 *bhavitum arhati.* nanu ca pṛthagjanā api kecit prahīṇa-klāśā bhavanti. katham
 avadhāryate. āryā eva prahīṇa-kleśā iti. atyaṃta-samudghāta-vacanād evam
 uktaṃ. *etac cāvā katham* iti. *eṣāṃ prahīṇāḥ kleśā eṣāṃ aprahīṇa* iti yad etad
 vyavasthānaṃ. tat katham bhaviṣyati. *prāptau tu satyāṃ* kleśa-prāptyā *etat*
sidhyati vyavasthānaṃ. *tad-vigamāvigamāt* kleśa-prāpti-vigamāvigamāt *chedā-*

¹ om. Tib. as next line. ² om. MSS. ṣeṣ-bya-ba. ³ °vam MSS.

cchedād ity arthaḥ. yeṣāṃ tat-prāpti-vigamāḥ. te āryāḥ. yeṣāṃ avigamāḥ. te
 pṛthagjanā iti. nanu ca pṛthagjanānāṃ api keṣāṃcit kleśa-prāptir vigatā. vi-
 gatā. na tu lokōttareṇa mārgeṇa. sa tarhi lokōttara-mārga-kṛto [Tib. 134^b] vi-
 śeṣāḥ katham paricchidyate¹ lokōttareṇyaṃ kleśa-prāptir vigatā laukikenēyam
 iti. s'āsravānāsrava-visaṃyoga-prāpti-bhedāt. *āsraya-viśeṣād etat sidhyatīti.*
 5 *ātmabhāva-viśeṣād etad vyavasthānaṃ eṣāṃ prahīṇaḥ kleśa eṣāṃ aprahīṇaḥ kleśa*
iti sidhyati. tathā parāvṛtta iti. tathā 'nyathā-bhūtaḥ. *tat-praheyānāṃ* darśana-
 bhāvanā-mārga-praheyānāṃ. *agni-dagdha-vrīhivad* iti. *yathā 'gni-dagdho vrīhir*
abijībhūto bhavati. evaṃ yathōktena nyāyenābijībhūtaḥ āsrayaḥ kleśānāṃ prahīṇa-
kleśa ity ugate. upahata-bija-bhāve vā. āsraya ity adhikṛtaṃ. tena *laukikena*
 10 *mārgeṇa prahīṇa* iti śakyate vaktum. bijasyōpaghāta-mātra-bhāvāt. *viparyayād*
aprahīṇa iti. anirdagdha-bija āsraye 'nupahata-bija-bhāve vā. *yaś cāprahīṇa* iti
 vistarāḥ. *yaś cāprahīṇo* 'nantarōktena vidhinā darśana-prahātavyaḥ kāmāvacaro
 yāvad bhāvāgrikaḥ bhāvanā-prahātavyo vā kāmāvacaro yāvad bhāvāgrikaḥ. *tena*
 15 *samanvāgataḥ. yaś ca prahīṇas* tathāiva yāvad bhāvāgrikaḥ. *tenāsamanvāgata*
iti prajñāpyate. prajñāpti-dharmo 'yam iti darśayati. *kuśalā² api dvi-prakārā*
 iti vistarāḥ. yathā kliṣṭā dvi-prakārā ity *api-śabdārthaḥ.* samuccaye vā kuśalāś
 cēty arthaḥ. *tad-bija-bhāvānupaghātād* iti. teṣāṃ utpatti-lābhikānāṃ kuśalānāṃ
 bijam *tad-bijaṃ.* tad-bijasya bhāvas *tad-[Tib. 135^a] bija-bhāvāḥ.* kasya. *āśra-*
 20 *yasya.* tad-bija-bhāvānupaghātas *tad-bija-bhāvānupaghātāḥ.* tasmāt. *tad-bija-*
bhāvānupaghātāt samanvāgataḥ. kaiḥ. ayatna-bhāvibhiḥ kuśalāiḥ. upaghātād
asamanvāgata ucyate. ko 'sāv ity āha. *samucchinna-kuśala-mūlaḥ. tasya*
tv iti. *tasy'* āsrayasya tad-bija-bhāvāsyā *upaghāto mithyā-dṛṣṭyā vedītavyo nān-*
yathā. ten' āha. ³na tu³ khalu kuśalānāṃ dharmānāṃ bija-bhāvāsyātīyantaṃ sam-
 25 *tatau samudghāto yathā kleśānāṃ ārya-mārgenātyantaṃ samtatau samudghāta*
 ity abhiprāyaḥ. *'ye punar* iti vistarāḥ. *ye* prāyogikāḥ. *tair utpannāiḥ.* teṣāṃ
 utpattis tad-utpattiḥ. *tad-utpattau vaśitvaṃ* sāmārthya-viśeṣāḥ. *tasyāvighātāt.*
 kasya. *samtateḥ. samanvāgama ucyate.* kaiḥ. *tair yatna-bhāvibhiḥ kuśalāiḥ.*
yasmād evaṃ. tasmād bijam eva śakti-viśeṣa evātra samanvāgamāvasthāyām an-
 30 *apoddhṛtaṃ* kliṣṭānāṃ dharmānāṃ ārya-mārgenānupahataṃ laukikena mārgeṇa.
 ayatna-bhāvināṃ ca kuśalānāṃ dharmānāṃ mithyā-dṛṣṭyā. *paripuṣṭam ca vaśitva-*
kāle yatna-bhāvināṃ kuśalānāṃ bijam iti prakṛtaṃ. *samanvāgam'ākhyāṃ labha-*
te. nānyad dravyaṃ. yad Vaibhāṣikāiḥ kalpitaṃ. kim punar idaṃ bijam nā-

¹ °chedy° MSS. yoṅs-su chod-par ḥgyur. ² ak° N; dge-ba. ³...³ na nu MSS. ma-yin.
⁴...⁴ gañ-dag ḥbad-de skye-ba ṣeṣ-bya-ba rgyas-par ḥbyuñ-ba ni = *ye yatna-bhāvīna* iti vistarāḥ.

mēti. dravy'āsamkayā pṛcchati. *yan nāma-rūpaṃ phalōtpattau samartham. yat*
 'pañca-skandh'ātmakam rūpaṃ phalōtpatti-samartham¹ sāksād anantaram [Tib.
 135^b] *pāraṃparyeṇa* dūrataḥ. *ko 'yam pariṇāmo nāmēti. Sāmkhyānam² pari-*
 nām'āsamkayā pṛcchati. *saṃtater anyathātvam* iti. *anyathōtpadaḥ. kā cēyam*
 5 *saṃtatir* iti. *kiṃ yathā Sāmkhyānam avasthita-dravyasya dharmāntara-nivṛttau*
dharmāntara-prādurbhavaḥ tathā 'vasthayinyāḥ saṃtater anyathātvam iti. *nēty*
ucyate. kiṃ tarhi. hetu-phala-bhūtā. hetuś ca phalam ca hetu-phalam. hetu-
phalam iti *nairantaryeṇa pravṛttās traivyadhvikāḥ saṃskārāḥ* saṃtatir iti *vyava-*
sthāpyante. yatra tūktam iti *vistarāḥ. yatra tu sūtra nktam. kim* ity āha.
 10 *lobhena samanvāgataḥ abhavyaḥ ayogyaś catvāri smṛty-upasthānāni kāya-smṛty-*
upasthān'ādini utpādayitum iti. *yadi bījaṃ prāptiḥ. bījaṃ nityam astīti smṛty-*
upasthānōtpattir na syāt. bhavadīyayām api prāptau tad-utpattir na syād iti tu-
 lyam *etat. tasmād ubhābhyām api vaktavyam. tatrādhivāsanam lobhasyāvino-*
 15 *danam vā samanvāgama* iti. *adhivāsanam abhyanuññanam. avinodanam avy-*
upaśamanam. sarvathā prajñāpti-dharmo na dravya-dharma iti. *sarva-prakāreṇā*
yady utpatti-hetur yadi vyavasthā-hetur yady āsraya-viśeṣaḥ yady adhvāsanam
avinodanam vā sarvathā prajñāpti-dharmaḥ. prajñāptyā saṃvṛtyā vyavahāreṇa
dharmāḥ prajñāpti-dharmo na dravyato dharmāḥ svabhāva
 ity arthaḥ. *atha vā dravyam ca tad dharmāś ca sa dravya-*[Tib. 136^a] *dharmo*
 20 *na rūp'ādivat vidyamāna-sva-lakṣaṇo dharmo ity arthaḥ. tasya ca pratiśedhaḥ*
tasya ca prajñāpti-dharmasya pratiśedho 'samanvāgama iti.

idam asyēti jñāna³-cihnam prtilabdha-dharmāvipranāśa-kāraṇam ca prāptir ity⁴
 ācārya-Saṃghabhadraḥ. ⁵idam asyēti⁵ jñāna-cihnam ity asiddham *etat. āsraya-*
 viśeṣeṇa *taj-jñānam* iti *brūmaḥ. yadi ca prtilabdha-dharmāvipranāśa-kāraṇam*
 25 *prāptir iṣyate. prāpta-parityāgo nāiva syāt. bhavati ca. tasmād akāraṇam* *etat. sa⁶eva*
ca śakti-viśeṣa-lakṣaṇam bīja-bhāvam Ācāryeṇa vyavasthāpitam dūṣayati. kim *ayam*
śakti-viśeṣaś cittād arthāntaram ato 'narthāntaram. kiṃ cātaḥ. arthāntaram *cet.*
siddham prāptir astīti. saṃjñā-mātre tu vivādaḥ. anarthāntaram *cet. nanv*
akuśalam⁷ kuśalasya bījaṃ abhyupagatam bhavati. akuśalasya ca kuśalam. ko *hi*
 30 *nāma auṣṇyasya tejaso 'narthāntaratve saty auṣṇyam eva dāhakaṃ adhyavasyen*
na tejaḥ. kuśala-bījaṃ hy akuśale cetasy avyākṛte vā vartate. evam *akuśala-*
bījaṃ kuśale cetasy avyākṛte vā vartate. tathāiva cāvyaākṛta-bījaṃ *api kuśale*

¹...¹ phuṅ-po lña skyed-par nus-pa. pañca-skandhōtpatti-samartham; or to read as present text
 only altering rūpaṃ to nāma-rūpaṃ? ² °khyāya MSS. graṅs-can-paḥi. ³ °nam MSS.
⁴ 順正理論第十二 (冬三 64^{b10}). ⁵...⁵ corrected by Tib.; ḥdi-la ni ḥdi yod-do ṣes bya-ba. idam
 asya MSS. ⁶ 正理第十二 (冬三 64^{a2}) ⁷ k² MSS. mi-dge-ba.

cakuśale¹ ca vartate. s'āsrava-bījaṃ cānāsrave 'nāsrava-bījaṃ ca s'āsrave cetasi
 vartata iti sām̐karya-doṣaḥ prasajyata iti.² atra vyaṃ brūmaḥ. anarthāntara³-
 bhāve sām̐karya-doṣa bhavet. tat tu bījaṃ na cittād arthāntaram vaktavyam.
 nāpy anarthāntaram. upādāya-prajñāpti-rūpatvāt. [Tib. 136^b] athāpy anarthāntara-
 bhāvas tathā 'py adoṣaḥ. kuśalena hi cittenōtpannena sva-jātiye 'nya-jātiye vā
 5 sva-saṃtāna-citte bījaṃ ādhīyeta. tataḥ kāraṇa-viśeṣāt kārya-viśeṣa iti viśiṣṭam.
 tena tac cittam utpadyeta. tad viśiṣṭam cittam kuśala-bīja-kārya-kriyāyām samar-
 tham utpadyeta. evam akuśalenāpi sva-jātiye 'nya-jātiye vā sva-saṃtāna-citte
 bījaṃ ādhīyeta. tac ca tena viśiṣṭam cittam⁴ akuśala-bīja-kārya-kriyāyām samartham
 utpadyeta. evam avyākṛtenāpi cittaena sva-jātiye 'nya-jātiye vā sva-saṃtāna-citte
 10 bījaṃ ādhīyeta. tac cāpi tena viśiṣṭam avyākṛta-bīja-kārya-kriyāyām samartham
 utpadyeta. s'āsravenāpy anāsrave citte bījaṃ ādhīyeta. anāsravenāpi s'āsrava ity
 evam anyonya-bij'adhāyakam anyonya-janakam ca cittam cittāntarād utpadyamā-
 nam anyonya-vāsyā-vasakatvena pravartate. na ca kuśalenākuśale citte śakti-viśeṣa
 āhita iti tad akuśalam kuśalatām āpadyate. kuśalam vā tad akuśalatām. śakti-
 15 viśeṣa-mātratvāt. śaktir⁵ bījaṃ vāsanēty eko 'yam arthaḥ. evam akuśal'ādi-vāsanā
 'pi vaktavyā. yavat s'āsravenānāsrave śakti-viśeṣ'adhāne 'pi. anāsravenāpi s'āsrave
 śakti-viśeṣ'adhāne. na tat s'āsravam anāsravam sampadyate. anāsravam vā s'āsrava-
 vam ity. bhavatām api Vaibhāṣikāṇām idaṃ cīṃtyate. yadā s'āsrava-[Tib. 137^a]
 citta-samanantaram anāsravam anāsrava-citta-samanantaram vā s'āsrava-cittam
 20 utpadyate. tadā kiṃ pūrvakaḥ s'āsrava-kalāpo 'nāsrava-kalāpo vā śaktimān samana-
 ntara-pratyay'ādi-bhāvenōttara-kalāpōtpattāv utāśaktimān. kiṃ cātaḥ. yady aśa-
 ktimān samanantara-pratyay'ādi-bhāvo 'py'asya hiyeta. atha śaktimān. sā śa-
 ktiḥ kiṃ s'āsrave cetasi s'āsravā āhosvid anāsravā. tac cittam s'āsravasyānāsrava-
 vasya ca cittāntarasya samanantara-pratyay'ādi-bhāvam kuryāt. tat kiṃ yayāiva
 25 śaktyā s'āsravasya samanantara-pratyay'ādi-bhāvam kuryāt tayāivānāsravasya.
 yadi tayāiva katham śakti-kārya-sām̐karyam⁶ na bhavet. athānyayā śaktyā s'āsrava-
 vasyānyayā 'nāsravasya samanantara-pratyay'ādi-bhāvam kuryāt. katham ana-
 yor ekatra śaktyos tasmāc cittād ananyayor bhinna-rūpatā bhinna-kāryatā ca
 yujyate. yujyate cet. asmākam api cittād ananyāsām̐ śaktinām tatrāvasthānam
 30 kārya-bhedaś ca bhaviṣyati. evam anāsravasyāpi cittasya s'āsravānāsrava-citta-
 samanantara-pratyay'ādi-bhāvena sambhavataḥ tathāiva śaktyor bhinna-rūpatā
 kārya-bhedaś ca vaktavyaḥ. tena yad uktam nanv akuśalam kuśalasya bījaṃ

¹ vāk² MSS. dañ. ² This quotation is abridged. Cf. l. c. ³ arth² MSS. don tha-dad-pa ma-yin.
⁴ Supplied from Tib. sems. ⁵ °kti MSS. ⁶ samk² MSS.

abhyupagataṃ bhavatīty-ādi tad ayuktaṃ. na hi kuśal'āhitena śakti-viśeṣeṇa viśiṣṭaṃ samartham akuśalam akuśala-bija-kāryaṃ karoti. [Tib. 137^b] kiṃ tarhi. kuśala-bija-kāryaṃ eva karoti. sv'āhitena tu śakti-viśeṣeṇa tad akuśalaṃ svabija-kāryaṃ karoti. tat katham idam ucyate. kuśalasyākuśalaṃ bijam iti. brūyās tvam akuśala-citte tat kuśala-bijam āhitaṃ kathaṃ akuśalaṃ na bhavatīti. na bhavanto bijārthaṃ jānate. kuśalena cittaena nirudhyamānena¹ tathā śakti-viśiṣṭaṃ akuśalaṃ cittaṃ janyeta yathā tac cittaṃ svōtpatti-yogyam bhaviṣyati sāksāt pāramparyeṇa vēti² śakti-viśeṣa eva bijam. na bijam nāma kiṃcid asti. prajñāpti-sattvāt. ata eva prāpty-aprāpti prajñāpti-satyāv ucyete. *dravya-satyāv*
¹⁰ *eva tu Vaiḥbhāṣikā varṇayanti.*

(38, 39^{ab}) *atītānām dharmānām atītā 'pi prāptir* iti vistaraḥ. *atītānām dharmānām* tad-yathā kliṣṭānām *atītā prāptir* yā utpanna-niruddhā sā 'gra-jā 'pi sambhavati. saha-jā 'pi. paścāt-kāla-jā 'pi. teṣāṃ evānāgatā *prāptir* anutpannā. *pratyutpannā* yā paścāt-kāla-jā utpannāniruddhā. *anāgatānām api prāptir* atītā
¹⁵ yā 'gra-jōtpanna-niruddhā.³ anāgatā yā 'nutpannā. *pratyutpannā 'gra-jōtpannāniruddhā.* tathā *pratyutpannānām* apy atītā *prāptir* yā 'gra-jōtpanna-niruddhā. anāgatā yā 'nutpannā. *pratyutpannā* yā saha-jā. atit'ādī-jāti-sāmānyam ca grhītvāivam uktam. na tv ekasyātītasyaivaśyaṃ tri-vidhā prāptir asti. 'na hi vipākajasyānāgatā 'titā vā⁴ prāptiḥ sambhavati.

²⁰ *avyākṛt'āptiḥ saha-jēti⁵*
vacanāt. [Tib. 138^a] yadi tu prati-dravyam prāpti-vyavasthā kriyeta sambhavam praty etad evaṃ bhavet. kliṣṭānām utpatti-pratīlambhikānām ca kuśalānām atit'ādīnām atit'ādayaḥ prāptayo 'vaśyaṃ bhavanti. na hi pṛthagjanasyānutpannasya anāsravasya mārgasyātītā pratyutpannā ca prāptir asti. sāvādaś cāyam
²⁵ utsargo vagantavyaḥ.

avyākṛt'āptiḥ saha-jēti⁶
vacanāt. asaṃskṛtānām tu prāptir utpanna-niruddhā 'titā. 'nutpannā 'nāgatā. utpannāniruddhā pratyutpannā. su-gamatvāt tu na sūtritām etat. *kāma-rūp'ārūpyāvacarāṇām kāma-rūp'ārūpyāvacarī yathākramam* iti. kāma-dhātūpapannasya
³⁰ kāmāvacarāṇām dharmānām kāmāvacarī prāptiḥ. tasyāiva rūpāvacarāṇām rūpāvacarī. tasyāiva 'ārūpyāvacarāṇām ārūpyāvacarī. rūpa-dhātūpapannasya ca kāmāvacarāṇām. tad-yathā nirmāna-cittānām kāmāvacarī. rūpāvacarāṇām rūpāva-

¹ skyes-pas (!). ² cēti MSS. ḥam. 論四 16^b. ³ 'tpannānir' MSS. skyes-la ḥgags-pa yin-no. ⁴ ...⁴ na hi vipākajasyānāgatā pratyutpannā vā MSS. rnam-par smin-pa ḥdas-pa la ni thob-pa ḥdas-pa ḥam. ma-ḥoṅs-pa med-do. ⁵ Kārikā 39°. ⁶ kārikā 39°.

cari. ārūpyāvacarāṇām ārūpyāvacarī. ārūpya-dhātūpapannasya tad-dhātukānām tad-dhātukāiva prāptiḥ.

anāptānām catur-vidhēti.

a-dhātū-āptānām saṃskṛtāsaṃskṛtānām *anāsravāṇām catur-vidhā prāptiḥ.* kāma-rūp'ārūpyāvacarī cānāsravā ca. *samāsenā* sarvān anāptān abhisamasyēty arthaḥ. ⁵ pratyekaṃ tu na catur-vidhā. tata āha. *tatrāpratisaṃkhyā-nirodhasyēti* vistaraḥ. kāma-[Tib. 138^b] dhātūpapannasya kāmāvacar'ādīnām yathāsambhavam apratisaṃkhyā-nirodhasya prāptiḥ kāmāvacarī. rūpa-dhātūpapannasya rūpāvacar'ādīnām apratisaṃkhyā-nirodha-prāptiḥ rūpāvacarī. ārūpya-dhātūpapannasya 'ārūpyāvaca-
¹⁰ car'ādīnām apratisaṃkhyā-nirodha-prāptir ārūpyāvacarī. sattva-saṃtāna-vaśe-
nāiva hi tat-prāptir vyavasthāpyate. na tu teṣāṃ vaśeṇa yeṣāṃ apratisaṃkhyā-nirodhaḥ. yadi hy evaṃ syāt mārga-satyasyāpratisaṃkhyā-nirodha-prāptir anā-
¹⁵ sravā syāt. *pratisaṃkhyā-nirodhasya rūp'ārūpyāvacarī cānāsravā cēti.* na kāmā-
vacarī. kāma-dhātōr apratipakṣatvāt. rūpāvacareṇa tu mārgeṇa prāptasya rūpā-
²⁰ vacarī prāptiḥ. ārūpyāvacareṇa 'ārūpyāvacarī. anāsraveṇa mārgenānāsravā. ā-
²⁵ yasya tu rūpāvacareṇa mārgeṇa prāptasya rūpāvacarī cānāsravā c' ārūpyāvacareṇa 'ārūpyāvacarī cānāsravā ca.

laukiken' ārya-vairāgye viśaṃyog'āptayo dvi-dhēti¹

vacanāt. *mārga-satyasyānāsravārvēti.* laukikim asya prāptim pratiṣedhayati. *sēyam samasya catur-vidhēti.* samāsenā traidhātukī cānāsravā cēti² uktam arthaṃ
²⁰ nigamayati. *śaikṣāṇām³* iti. śaikṣā dharmāḥ śaikṣasyānāsravā dharmā. *āśaikṣā*
āśaikṣasyānāsravā. [Tib. 139^a] mārga-satya-bhāvā evāite⁴ draṣṭavyāḥ. śaikṣāśai-
kṣebhyas tv anye *nāiva śaikṣā nāśaikṣāḥ.* asaṃskṛtā api yāvan nāiva śaikṣā
²⁵ nāśaikṣā iṣyante. teṣāṃ

tri-dhā

prāptiḥ *śaikṣ'ādi-bhedena.* śaikṣī āśaikṣī nāiva śaikṣīnāśaikṣī cēti. *anāryeṇa*
³⁰ *prāptasyēti.* pṛthag-janena *prāptasya.* *tasyāiva 'śaikṣeṇēti.⁵* *tasyāiva* pratisaṃ-
khyā-nirodhasya *śaikṣeṇa* mārgeṇa prāptasya *śaikṣī.* *āśaikṣeṇāśaikṣī.⁶* kṣaya-jñāna-
samprayuktena mārgeṇa prāptasya. viśaṃyoga-prāpti-saṃnīśrayatvāt kṣaya-jñā-
³⁵ nasya. yady api sā vajrōpamena śaikṣeṇa prāpyate tad-āvāhakatvāt. tat-prāpta-
tva-vacane tu śaikṣyāḥ⁷ prāpteḥ āśaikṣī prāptir viśeṣitā syād iti na tena śaikṣeṇa

¹ Kārikā VI, 47^{ab}. ² 論四 17^{ab}. ³ slob-paḥi chos-rnams-kyi = śaikṣa-dharmānām. ⁴ ta MSS. ḥdi-dag. ⁵ 'kṣaṇēti MSS.; s'lob-paḥi lam-gyis = śaikṣa-mārgeṇa. ⁶ mi-slob-pas thob-pa ni mi-slob-paḥo ṣes-bya-ba ni = āśaikṣeṇa prāptā 'śaikṣī. ⁷ corrected by Tib. slob-pas thob-pa-las. 'kṣāḥ MSS.

āsaikṣi 'ty uktam. *tasyāiv' ārya-mārga-prāptasyānāsravēti. tasyāiva* pratisamkhyā
nirodhasya *ārya-mārga-prāptasya anāsravā. mārga-satyasya cānāsravā* prāptir ity
adhikṛtam. āryeṇa laukika-mārga-prāptasya pratisamkhyā-nirodhasya prāptiḥ
kiṃ s'āsravā ut' āho 'nāsravā. ubhayathēty āha. sā kasmān nōktā. sāvaśeṣam
5 bhāṣyam. paścād darśayiṣyate

laukiken' ārya-vairāgye viśamyog'āptayo dvi-dhēti'
nōcyate. yā tv asaṃkīrṇā prāptiḥ sāvēhōcyate iti veditavyam.

(39^{ca}, 40^{ab}) *durbalatvād* iti. anabhisamskāravattvād durbalatvam.

dve abhijñe iti. divya-[Tib. 139^b] cakṣur-abhijñām divya-śrotrābhijñām. *nir-*
10 *māṇa-cittam ca varjayitvū. kim.*

avyākṛt'āptiḥ saha-jēti'²

sambandhaniyam. *teṣām hi balavattvād* iti vistaraḥ. *teṣām hi* divya-cakṣur-
abhijñādīnām *balavattvāt. kim. pūrvam-paścāt-saha-jā* prāptiḥ. *prayoga-viśeṣa-*
niṣpatter iti. *prayoga-viśeṣeṇa niṣpattir* divya-cakṣur-abhijñādīnām. *tasyāḥ. pra-*
15 *yoga-viśeṣa-niṣpatter* balavattvam. balavattvāt pūrvam-paścāt-saha-jā prāptir ity
artha-sambandhaḥ. *śailpsthānikasyāpi* kasyacit tad-yathā Viśvakarmaṇaḥ. *air-*
yāpathikasya ca tad-yathā sthāvirasyāśvājitasya³. *atyartham abhyastasya* bhṛṣam
ātmasāt⁴-kṛtasyēchanti Vaibhāṣikāḥ. *kim. pūrvam-paścāt-saha-jā* prāptir iti.

nivṛtasya ca rūpasyēti.

20 *ca-śabdaḥ* samuccayārthaḥ. prāptiḥ saha-jēti samucciyate. tac ca kliṣṭam rūpam
prathama-dhyāna-bhūmikam eva vijñapti-rūpam veditavyam. tato 'nyāsu bhūmiṣu
tad-utthāpakābhāvāt. *adhimātreṇāpīti* vistaraḥ. *adhimātreṇāpi* cittaena nivṛtā
vijñaptir utthāpitā. tad eva cādhimātram vijñapti-cittam *avijñaptim. nōtthāpa-*
yati. ato daurbalya-siddhiḥ. tasyā daurbalya-siddheḥ saha-jāiva prāptiḥ.

25 *prāpti-bheda* iti. vipāka-j'ādīnām anivṛtāvyākṛtānām saha-jā prāptiḥ. abhijñā-
dvay'ādīnām tu pūrvam-paścāt-saha-jā prāptir iti tad-bhedaḥ.

kāma-rūpasya nāgra-jēti.

[Tib. 140^a] *kāmāvacarasya* kuśalākuśalasya vijñāpty-avijñāpti-rūpasyāgra-jāprāptiḥ
sarvathā nāsti. yadi kuśalasya yady akuśalasya ⁵nāsty eva sarvathēty
30 arthaḥ.⁵ *saha-jā cāsti paścāt-kāla-jā cēti*⁶ sambhavataḥ. tad-yathā prathamasya
vijñāpty-avijñāpti-kṣaṇasya ādau saha-jā *prāptir bhavati. dvitīy'adiṣu* kṣaṇeṣu
tasyāiv' ādyasya kṣaṇasya paścāt-kāla-jā bhavati. evam anyeṣām api dvitīy'ādīnām
kṣaṇānām saha-jā paścāt-kāla-jā prāptir veditavyā. *kāmāvacarasyāiva rūpasyāgra-*

¹ kārīkā VI, 47^{ca}. ² kārīkā 39^c. ³ to MSS. ⁴ °sās CN, °sā T; nañ-du ḥgyur-pa. ⁵ . . . ⁶ med-pa kho-naḥo ṣes-bya-baḥi tha-tshig-go=nāsty evēty arthaḥ. ⁶ vēti CN, °lajāivēti T; dañ.

jā prāpti-pratiṣedhād dhyānānāsrava-samvara-rūpasyāgra-jā prāptir asty evēty
utsṛṣṭā bhavati.

(40^{ca}, 41) *aprāptir anivṛtāvyākṛtāiva sarvā. kasmād* vyavasthāpyate. yady
aprāptiḥ kleśānām kliṣṭā bhavet. prahīṇa-kleśasya kleśavad eva na syāt. yadi
kuśalā syāt samucchinna-kuśala-mūlasya na syāt. anāsravānām dharmānām
aprāptir anāsravā syāt. kiṃ syāt. pṛthagjano na syān nityam ārya-dharma-
samanvāgatatvāt. pariśeṣyād anivṛtāvyākṛtāvāprāptir iti vyavasthāpyate. *pratyut-*
pannasya nāsty aprāptiḥ pratyutpannēti. pratyutpannasya dharmasya prāptir
vartate. tasmād asyāprāptir nāsti pratyutpannā. tasya prāpty-aprāptyoḥ sama-
vadhānāsambhavāt. *atitānāgatayos tu trayadhviki* 'ti. aprāptānām prāpta-vihī-
nānām ca prāyogikānām guṇānām anāgatānām ca cakṣur-ādīnām api ca yeṣām
[Tib. 140^b] prāptir nāsti atitā 'py asty aprāptir anāgatā 'pi pratyutpannā 'pi.
sroto-nyāyena hi teṣām aprāptir utpadyate nirudhyate 'nāgatāvasthānēti.

kām'ādy-āptāmalānām cēti.

tri-dhēty anukarṣaṇārthaḥ *ca-kāraḥ. kām'ādiṣu* dhātuṣu *āptā* aviyuktāḥ *kām'ādy-*
āptāḥ. kām'ādy-āptānām amalānām cāprāptiḥ tri-vidhā. upapatty-āsraya-vaśena
tad-vyavasthāpanāt. dharma-sahāvvyavasthāpini hy aprāptiḥ. na prāptivad dharma-
vaśena vyavasthāpyate. tasmāt *kāma-dhātūpapannasya kāma-rūp'ārūpyāvacarānām*
anāsravānām ca dharmānām *aprāptiḥ kāmāvacarī. rūpa-dhātūpapannasya rūpā-*
vacarī. ārūpya-dhātūpapannasya ārūpyāvacarī. tad-yathā kāma-dhātūpapannasya
30 *prāyogikānām guṇānām upapatti'-lābhikānām* api kuśalā³-samucchedāvasthāyām
aprāptir a-vita-rāgatvāc ca rūp'ārūpyāvacarānām akliṣṭānām aprāptiḥ pṛthagjan-
atvāc cānāsravānām aprāptiḥ *kāmāvacarī. tathā rūpa-dhātūpapannasya kāmāva-*
carānām bhūmi-saṃcāra-tyaktānām rūp'ārūpyāvacarānām ca 'prāyogikānām guṇā-
nām⁴ pṛthagjanatvāc cānāsravānām aprāpti rūpāvacarī. tathāiva c' *ārūpya-dhā-*
tūpapannasya *kāma-rūpāvacarānām bhūmi-saṃcāra-tyaktānām ārūpyāvacarānām*
ca prāyogikānām [Tib. 141^a] guṇānām pṛthagjanatvād eva cānāsravānām aprāptir
ārūpyāvacarī 'ty neyam.

pṛthagjanatvam katamat. ārya-dharmānām alābha ity anena śāstra-pāthe-
nānāsravatvābhāvam aprāpter darśayati. *katameṣām ārya-dharmānām alābha* iti.
30 *ārya-dharmā duḥkhe dharma-jūṇāna-kṣāntim* ārabhya sarvo 'nāsravo mārga iti ata
evam pṛcchati. *sarveṣām a-viśeṣa-vacanād* iti. *sarveṣām* duḥkhe dharma-jūṇāna-
kṣānti-ādīnām śaikṣāśaikṣa-jūṇānām alābhaḥ. kasmāt. aviśeṣitatvāt. yady

¹ vāp^o MSS.; dañ. ² utpatti MSS. ³ dge-baḥi rtsa-ba=kuśala-mūla. ⁴ . . . ⁵ Simply prā-
yogikānām MSS. sbyor-ba-las byuñ-baḥi yon-tan-rnam.

evam utpannāyam api duḥkhe dharmā-jñāna-kṣāntau pariśiṣṭānām ārya-dharmā-
nām alābho 'syāstīti anāryaḥ syāt. tasmād idam āha. *sa tu yo vinā lābhenēti-*
yo vinā lābhenālābhaḥ. tat pṛthagjanatvam iti. *anyathā hīti* vistarāḥ. yady
ārya-dharmānam lābhe 'pi sati anyeṣām api dharmānam alābhaḥ pṛthagjanatvam
5 iṣyate *buddho 'pi śrāvaka-pratyekabuddha-saṃtānikair* ārya-dharmair *asamanvā-*
gamāt anāryaḥ syāt. kevalālābha-grahaṇāt tv aprasaṃgaḥ. *eva-śabdāḥ tarhi*
paṭhitavya iti. ārya-dharmānam alābha evēti. *eka-padāny api hy avadhāraṇānīti.*
kevala-padāny apīty arthaḥ. *ab-bhakṣo vāyu-bhakṣa* iti. *ab-bhakṣa* eva *vāyu-*
bhakṣa evēti nōcyate. eva-śabdasya cārtho gamyate. tadvad ihāpīti. [Tib. 141^b]
10 atha vā apa eva yo bhakṣayati so 'b-bhakṣaḥ. yo vāyū eva bhakṣayati sa vāyu-
bhakṣa iti. yathā 'tra lupta-nirdiṣṭasya eva-kārasāvadhāraṇārtho gamyate. tadvad
ihāpy alābha evēti. *duḥkhe dharmā-jñāna-kṣānti¹-tat-saha-bhuvām ity* apara iti
vistarāḥ. *duḥkhe dharmā-jñāna-kṣāntes tat-saha-bhuvām* ca vedan'ādinām dhar-
mānam *alābhaḥ pṛthagjanatvam.* asmim pakṣe utpannāyam api duḥkhe dharmā-
15 jñāna-kṣāntau pariśiṣṭānām ārya-dharmānam alābho 'stīty anāryaḥ syād iti yo
doṣa uktaḥ. sa na saṃbhavati. yadā tarhi phala-prāptiḥ. tadā duḥkhe dharmā-
jñāna-kṣānti-tat-saha-bhuvām vihanir iti phala-prāptāv anāryaḥ syād iti doṣa-
parihārārtham āha. *na ca tat-tyāgāt. na ca teṣām kṣānti-saha-bhuvām tyā-*
gād anāryatva-prasaṃgaḥ. tad-alābhasyātyantam hatatvāt. tasyālābhasyātyanta-
20 *vihinatvāt. katham. asāv atyantam hatas tat-saṃtāne punar anutpatteḥ. te tarhi*
tri-gotrā iti. śrāvaka-pratyekabuddha-buddha-gotrā iti. *katameṣām alābhaḥ. sa-*
rveṣām iti. śrāvaka-ādi-gotrānam. *evam tarhi sa eva doṣa* iti. buddho 'pi tri-
gotrālābhād anāryaḥ syād ity arthaḥ. *punaḥ sa eva parihāra* iti. *sa tu yo vinā-*
lābhenēti pūrvavat prapaṃco yavat tad-yathā ab-bhakṣo vāyu-bhakṣa iti. *yatnas*
25 *tarhi vyartha* [Tib. 142^a] iti. kṣānti-pariśiṣṭ'ārya-dharmālābha-sadbhāvād anāryaḥ
syād ity asya doṣasya parihāraya kṣānti-tat-saha-bhuvām alābhaḥ pṛthagjanatvam
iti yo *yatnas* sa *vyarthaḥ* syāt. pūrva-pakṣa-doṣa-parihāra evāyam āsthiyate.
anutpann'ārya-dharmā saṃtatir iti. anutpannā ārya-dharmā asyām ity *anutpan-*
n'ārya-dharmā saṃtatih pṛthagjanatvam. anutpann'ārya-mārgā skandha-saṃtatir
30 ity arthaḥ. arthād utpann'ārya-dharmā saṃtatir āryatvam ity uktaḥ bhavati
āśraya-parāvṛtteḥ.

athēyam aprāptir iti. sarva-dharmāprāptiś codyate. n' ārya-dharmāprāptir
eva. *yathā tāvad* iti. udāharaṇam etat. *tasya lābhāt tad vihiyata* iti. *tasy'* ārya-
mārgasya *tābhāt tat pṛthagjanatvam* alābha-lakṣaṇam *vihiyate.*

¹ 'ntis MSS.; bzod-pa dan de dan.

kiṃ-dhātukaṃ tat pṛthagjanatvam. tri-dhātukaṃ ity eke. nanu cōpapatty-
āśraya-vaśenālābho vyavasthāpyate. pṛthagjanatvam cālābha-svabhāvam. tasmād
asya kāmāvacarasya sattvasya kāmāvacaram eva pṛthagjanatvam asti. na rūp'arūpyā-
vacaram. atas traidhātukaṃ vihiyata iti ayujyamānam etat paśyāmaḥ. atha punar
anutpatti-dharmatām tad āpannam iti kṛtvā traidhātukaṃ tad vihiyata iti upacāra-
kalpanā. bhavaty eṣa. nāṣā vāryate. kāmāvacarasyāiva tv ekasya pṛthagjana-
5 tvasya prāptir asti. tal laukikāgradharmāvasthāyām vihiyata [Tib. 142^b] iti veda-
yāmaḥ. tac ca kāma-vairāgye navame vimukti-mārgē¹ prahīyate. rūp'arūpya-
dhātvor utpadyamānasya tv āryasya pratibhūmy-avasthitanām pṛthagjanatvānam
ārya-mārga-prāpti-sāmarthyān nāiva prāptir utpadyate. pratibhūmi tu navame
10 vimukti-mārgē teṣām prahāṇam bhavātīti avagantavyam.

bhūmi-saṃcārāc cēti. yadā ca kāma-dhātor vairāgyam kṛtvā prathamam
dhyānam saṃcarati. tadā ca tat kāmāvacaram pṛthagjanatvam vihiyate. na c'
āryo bhavati. prathama-dhyāna-bhūmika-pṛthagjanatva-prādurbhāvāt. evam²
ārūpya-dhātu-saṃcārād rūpāvacaram pṛthagjanatvam vihiyate. ūrdhva-bhūmeś
15 cādharām bhūmim saṃcarate ūrdhva-bhūmikaṃ pṛthagjanatvam vihiyata iti
vaktavyam. *evam anyeṣām api yojyam* iti. yath' ārya-mārgasya prāptyā
pṛthagjanatvam *aprāptir vihiyata* iti yojitam. *evam anyeṣām api śruta-cintā-*
may'adikānām dharmānam aprāptir vihiyata iti *yojyam.* katham. kāmāvacarānam
tāvac chruta-cintā-may'adikānām dharmānam prāpti-lābhād aprāptir vihiyate.
20 upapatti-lābhikānam ca kuśalānam prāptyā samucchinna-kuśalasyāprāptir³ vihiyate.
bhūmi-saṃcārāc ca. yadā cāyam kāma-dhātoś cyutvā prathamam dhyānam upapa-
tyā saṃcarati. tadā ca tad-bhūmikānam gati-saṃgrhitanām skandhānam aprāptir
vihiyate. akliṣṭāvya-kṛtā eva hi gatayo vakṣyante.⁴

avyākṛt'āptiḥ [Tib. 143^a] saha-jēti⁵

cōktam. evam prathama-dhyāna-bhūmikānam prāyogikānam guṇānam prāpter
aprāptir vihiyate. bhūmi-saṃcārāc ca. ūrdhva-bhūmikānam gati-saṃgrhitanām
skandhānam tad-bhūmi-saṃcārād vihiyata iti. idam ekeṣām bhūmi-saṃcāra-vyā-
khyānōdāharaṇam tatra aviviktaḥ paśyāmaḥ. ūrdhva-bhūmikānam gati-saṃgr-
hitanām skandhānam⁶ aprāptir na kevalam bhūmi-saṃcārād vihiyate. kiṃ tarhi.
30 tat-prāptito 'pīti. idam tv asaṃkīrnam udāharaṇam paśyāmaḥ. tad-yathā dvi-
tiy'ādi-dhyāna-bhūmikānam prāyogikānam guṇānam tad-alābhinaḥ kāmāvacarasya
sattvasyāprāptir asti. sa yadi kāma-vairāgyam kṛtvā prathama-dhyāna upapa-

¹ N adds here: teṣām prahāṇam bhavātīti, which Tib. omits. ² evan MSS.; de bsin-du.

³ dge-baḥi rtsa-ba... ma thob-pa = kuśala-mūlasyāpr.^o ⁴ 論第八 5^b. ⁵ Kārikā II, 39^c.

⁶ skandh'āyatanānam MSS. phuñ-po-rnams-kyi.

dyate. sā teṣām aprāptir bhūmi-saṃcārād vihiyate. prathama-dhyāna-bhūmikā tu teṣām aprāptir udbhavatīti. evam anyeṣām api yojyaṃ.

nanu cāvāni anavasthā-prasaṃgaḥ prāptinām iti. prāpter api prāptiḥ. asyā apy anyā. tasyā apy anyā ity anavasthā. *paraspara-samanvāgamād* iti. prāpti-prāpti-yogāt prāptyā samanvāgataḥ. prāpti-yogāt prāpti-prāptyā samanvāgata ity arthaḥ. *prāpty-utpādād* iti vistaraḥ. prāpty-utpādāt tena dharmeṇa cittaena vā samanvāgato bhavati. *prāpti-prāptyā ca* samanvāgata ity vartate. *prāpti-prāpty-utpatteḥ prāptyāva samanvāgato bhavatīti*. evaṃ prāptir ubhayatra vyāpriyate. prāpti-prāptis tv ekatrēti ato nānavasthā. *kuśalasya kliṣṭasya cēti*. anayor agra-ja-pāścāt-kāla-ja-prāptivād grahaṇaṃ. avyākṛtasya [Tib. 143^b] hi saha-jāiva prāptir iti. *dvitīye kṣaṇa* iti vistaraḥ. *dvitīye kṣaṇe* tasya dharmasya tat-prāpteḥ prāpti-prāpteś ca prāptaya ity *tisraḥ prāptayaḥ*. prāpti-yogād dhi taiḥ samanvāgato bhavati. tābhis tisṛbhiḥ prāptibhiḥ samanvāgamārthaṃ *punas tisro 'nuprāptaya* *udbhavāntīti* *ṣaḍ bhavanti* prāptayaḥ. *prathama-dvitīya-kṣaṇōtpannānām dravyānām* iti. dharmeṇa sārddham navānām dravyānām *nava prāptayaḥ sārddham anuprāptibhir aṣṭādaśa bhavanti*. evam *uttarōttara-vṛddhi-prasaṃgenēti* vistaraḥ. *uttarōttarasya kṣaṇasya vṛddhiḥ prāptibhiḥ*. *uttarōttare vā kṣaṇe vṛddhiḥ prāptinām*. tasyaḥ *prasaṃgaḥ uttarōttara-vṛddhi-prasaṃgaḥ*. tena. *uttarōttara-vṛddhi-prasaṃgena*. *etāḥ prāptayo visarpantya* iti. diṅ-mātraṃ darśayisyāmaḥ. *caturthe kṣaṇe prathama-kṣaṇōtpannais tribhir dharmaiḥ prāpty-anuprāptimadbhir bhavitavyaṃ*. *dvitīya-kṣaṇōtpannābhir* api ṣaḍbhiḥ prāpty-anuprāptibhiḥ punaḥ prāpty-anuprāptimatibhir bhavitavyaṃ. evaṃ *ṛtīya-kṣaṇōtpannābhir aṣṭādaśabhiḥ prāpty-anuprāptibhiḥ* punar api prāpty-anuprāptimatibhir bhavitavyaṃ iti *prathama-dvitīya-ṛtīya-kṣaṇōtpannānām saptavimsatiḥ prāptayaḥ sārddham anuprāptibhis tāvatibhir* iti *catuḥpaṃcāśat prāptayaś caturthe kṣaṇe bhavanti*. paṃcame tu *kṣaṇe prathama-dvitīya-ṛtīya-kṣaṇōtpannāḥ prāpty-anuprāptayaḥ* punaś *catuḥpaṃcāśac caturtha-kṣaṇōtpanna-prāpty-anuprāptayaś ca dviś-catuhpaṃcāśad bhavanti*. *trīni catuḥpaṃcāśatkāni dvāṣaṣṭyuttara-śataṃ prāptinām jāyate*. evam *uttarōttara-vṛddhi-prasaṃgo vaktavyaḥ*. *atitānāgatānām* ity atra *pratyutpannā-grahaṇam anāvāśyakatvāt*. [Tib. 144^a] *utpatti-lābhikānām cēti*. atra *prāyogikā-grahaṇam anāvāśyakatvād* eva. *sa-saṃprayoga-saha-bhuvām* iti. sa-vedan'adi-sajāty-ādīnām. *an-ādy-anta-saṃsāra-paryāpannānām anādāv anante ca saṃsāre saṃgrhitānām*. *anantā aprameyā ekasya prāṇīnaḥ*. kim aṅga bahūnām. *kṣaṇe kṣaṇe upajāyante prāptaya* iti. *ananta-dravyā eva*.¹ *ananta-prāpti-dravyā* ity arthaḥ.

¹ evam MSS. nīd.

aty-utsavo batāyaṃ prāptinām iti. *parihāsa-vacanam etat*. *kevalaṃ na pratighātinyaḥ* arūpiṇivāt *yato 'vakāsaṃ labhaṃte prāptayaḥ*.

(42^a) *sabhāgatā sattva-sāmyam*

iti vistaraḥ.¹ samāno bhāgo bhajanam eṣām iti sa-bhāgaḥ. tad-bhāvaḥ *sabhāgatā*. samāno vā bhāgo bhajanaṃ sa-bhāgaḥ.² sa-bhāga eva *sabhāgatā*. yad-yogāt *sabhāgo* bhavati. tad *dravyaṃ*. *sattvānām sāmyaṃ sāmānyaṃ sādṛśyam* ity arthaḥ. *sattva-grahaṇam asattva-nirāsārthaṃ*. *sattvānām sattva-saṃkhyātānām ca dharmānām sādṛśyaṃ sabhāgatā*. *asattva-saṃkhyātānām śāli-yav'adinām neṣyate*. *nikāya-sabhāga ity asyāḥ 'śāstre saṃjñēti*. Jñānaprasthān'ādike śāstre *nikāya-sabhāga* iti anayā saṃjñayā ayaṃ citta-viprayukto nirdiśyate. iha tu śloka-bandh'anugūnyāt *sabhāgatēti* anayā saṃjñayēty *abhiprāyaḥ*. *sā punar abhin-nā bhinnā cēti*. yā *sarva-sattva-vartinī*. sā *pratisattvam* [Tib. 144^b] anyā 'nyā 'py *abhinnēty* ucyate *sādṛśyāt*. na hi sā *yathā Vaiśeṣikānām ekā nityā cēti*. *bhinnā*³ yā *kvacid vartate kvacin na vartate*. *tata āha*. *bhinnā punar* iti *vistaraḥ*. *dhātavaḥ trayāḥ kām'ādayaḥ*. *gatayaḥ paṃca narak'ādayaḥ*. *yonayaś catasro 'ṇḍaj'ādayaḥ*. *jātayo brāhmaṇ'ādayaḥ*. *ādi-śabdena upāsikā-bhikṣuṇī-nāvaśaik-śanāśaik'ādayaḥ saṃgrhyante*. *skandh'āyatana-dhātuta* iti. *rūpa-skandha-sabhāgatā yāvad dharma-dhātu-sabhāgatā*. *avisīṣṭam* iti. *sāmānya-rūpaṃ*. *prajñaptis cēti*. *abhidhānaṃ cēty arthaḥ*. *evaṃ skandh'ādi-buddhi-prajñaptayo 'pi yojyā* iti. *yadi skandha-sabhāgatā-dravyam avisīṣṭam na syād anyo'nya-viśeṣa-bhinneṣu skandheṣu skandhaḥ skandha ity abhedena buddhir na syāt prajñaptis cēti*. evaṃ *dhātva-ādi-buddhi-prajñaptayo 'pi yojyā ity eke paṭhanti*. teṣām evaṃ *vaktavyaṃ*. *yadi sabhāgatēti vistareṇa yāvad anyo'nya-viśeṣa-bhinneṣu dhātuṣu kāmāvacaraḥ kāmāvācara* iti *abhedena buddhir na syāt prajñaptis cēti*.

catuḥ-koṭika iti. *syāt cīyavētopapadyeta na ca sattva-sabhāgatām vijahyān na ca pratilabhetēti*. *sattva-sabhāgatām* iti. *sattvānām sabhāgatā sattva-sabhāgatā* manūsyatv'ādi-lakṣaṇā. *sattva-grahaṇam* [Tib. 145^a] hi *dharma-viśeṣanārthaṃ*. *sattva-sabhāgatā hy atra catuḥ-koṭike vivakṣitā na dharma-sabhāgatēti*. na tu *sattvas sattva* ity *ākāra-sabhāgatēhābhipretā*. *yadi hi sā 'bhipretā syāt*. *ṛtīyā koṭir na sidhyeta gati-saṃcāre 'pi*⁴ *tasyaḥ sattva-sabhāgatāyās tādavasthyāt*. *tatrāvōpapadyamāna* iti. *tad-yathā manūṣya-gateś cyutvā manūṣya-gatāv evōpapadyamānaḥ*. *manūṣya-gateś cyavate maraṇād upapadyate ca tasyām eva pratisaṃdhi-bandhāt*. na *cāsau manūṣya-sabhāgatām vijahāti na ca pratilabhate tasyā manūṣya-sabhāgatāyās tādavasthyāt*.

¹ om. Tib. ² bhāgaḥ MSS. skal-pa mñam-paḥo. ³ °nnād MSS. tha-dad-pa ni. ⁴ ti MSS. kyañ.

dvitīyā¹ niyāmam avakrāman iti. *sa sattva-sabhāgatām pṛthagjanatva-svabhāvām sabhāgatām vijahāti āryatva-svabhāvām sabhāgatām aparām pratilabhate. tṛtīyā gati-samcārād* iti. *tad-yathā manuṣya-gateś cyutvā deva-gātāv upapadyamānaḥ. cyavate tathāiva maraṇād upapadyate ca pratisamdhī-bandhāt. sattva-sabhāgatām manuṣya-sabhāgatā-lakṣaṇām vijahāti. pratilabhate ca deva-sabhāgatā-lakṣaṇām aparām iti. caturthy etān ākārān sthāpayitvēti. pūrvōkta-koṭi-svabhāva-prakārān varjayitvēty arthaḥ. tad-yathā jīvan pṛthagjana āryo vā kiṃcid alabhamānaḥ.*

*yadi pṛthagjana-sabhāgatā nāma dravyam asti kiṃ punaḥ pṛthagjanatvena ārya-dharmālābha-svabhāvena kalpitena prajojanam iti vākya-śeṣaḥ. pṛthagjana-sabhāgatayāiva pṛthagjana iti paricchidyeta yathā [Tib. 145^b] manuṣya-sabhāgatayāiva manuṣya iti. na hi manuṣya-sabhāgatāya anyan manuṣyatvaṃ kalpyate Vaibhāṣikair alābhavad anya-svabhāvam. tatra ca sādhanam. na sva-sabhāgatāya anyat pṛthagjanatvam. sva-sabhāgatā-pratyayābhidheyatvāt. manuṣyatvavat. nārva ca lokaḥ sabhāgatām paśyati arūpiṇītvād iti. na lokaś cakṣuṣā sabhāgatām paśyaty arūpiṇītvād arūpavatitvād a-rūpa-svabhāvatvād vā. yathā na paśyati evam na śṛṇoti yāvan na sprśatīti. anena pratyakṣāsiddhatām darśayati. na cānām prajñāyā paricchinnatīti. anenānumānenāpi na sidhyatīti darśayati. pratipadyate ca sattvānām jāty-abhedam iti. satyā api tasyāḥ katham tatra vyāpāra iti. jāty-abheda-pratipattau jāty-abheda-pratipattir asti. sā tu na sabhāgatayā dravyāntara-kalpitayā kṛtā pramānenānupalabhyamānatvena tasyā vyāpārasambhavāt. brūyās tvam. na nirmittā sāmānya-buddhir bhavitum arhati. tena yan nimittam tasyāḥ sāmānya-buddheḥ. tat sabhāgatā nāma dravyam iti. vāyam api tām sāmānya-buddhiṃ sanimittam brūmaḥ. sādṛśya-kṛtā hi sā buddhiḥ. tac ca sādṛśyam na dravyāntaram iti brūmaḥ. tenocyate. *api cāsattva²-sabhāgatā 'pi kiṃ nēśyate* iti vistarāḥ. na dravyāntara-sabhāgatā-nimittā sattvaḥ sattva iti sāmānya-buddhiḥ. sāmānyākāra-pravṛttatvāt. *śāli-yava-mudga-māṣ'ādi-sāmānya-buddhivat. śāli-yava³-[Tib. 146^a] sva-jāti-sādṛśya-kṛtā hy eṣā sāmānya-buddhiḥ. na ca teṣām sva-jāti-sādṛśyam svato 'rthāntaram bhavati. tāsām ca sabhāgatānām* iti vistarāḥ. anyā sattva-sabhāgatā 'nyā dhātu-sabhāgatā 'nyā gati-sabhāgatēti anyo'nya-bhinnāḥ sabhāgatā iṣyante. *tāsām sabhāgatēti prajñaptir* iyaṃ sabhāgatā iyaṃ sabhāgatēty abhedena *katham bhavadbhiḥ kriyate. vyavahāraḥ pratyayaś ca katham jāyate. yady atrāpi sabhāgatā'ntaram pratijñāyeta yena sabhāgatā-sāmānya-buddhir bhavet. bhavet⁴ so 'yam apakṣaḥ prak-pakṣa-virodhāt.**

¹ 'ya MSS. ² vās° MSS. yañ. ³ nas la-sogs-pa = °v'ādi. ⁴ °ven na so 'yam apakṣaḥ MSS. Acc. to Tib. dehi phyogs....phyogs-su mi ruñ-nō. the phrase either would be °ven na so 'yam pakṣaḥ or °vet so 'yam apakṣaḥ.

Vaiśeṣikāś cāvaṃ dyotitā iti. *jvalitāḥ samarthitā ity abhiprāyaḥ. te 'pi hi sāmānya-padārtha-vādino bhavanto 'piti. ayam tu teṣām Vaiśeṣikāṇām viśeṣaḥ. eko 'py anekasmim vartate srak-sūtravat. Bhūta-kaṇṭhe-guṇavac cēti. yadi dyotitāḥ sāmānya-padārtha-vaditvāt. yadi na dyotitā ekāneka-nityānityatv'ādi-viśeṣa-vaditvāt. na hi para-lokāstītv'ādīni Vaiśeṣikāiḥ kalpitānīti na vyavasthāpyante. saced itthamtvam āgacchatīti. prānātipāten' āsevitena bhāvitena bahulikṛteṇa narakeśūpapadyate. saced itthamtvam āgacchati manuṣyānām sabhāgatām prāpnoti prānātipātenālp'āyur bhavatīti vistarāḥ. idam-prakāra ittham. tad-bhāvāḥ itthamtvam iti. [Tib. 146^b] śārīrēndriya-samsthāna-ceṣṭ'āhār'ādi-sābhāgya¹-kāraṇam anyonyābhir abhisambandha-nimittam ca sabhāgatēti² acārya-Samghabhadraḥ. tad etad etenāiva pratyuktam. vāyam api hy evam icchāmaḥ. na tu sā sabhāgatā dravyāntaram. ta eva hi saṃskārās tathā-kāraṇa-bhāvam pratipadyante iti.*

(42^{bcd}) *āsamjñīkam asamjñīṣu nirodhaś citta-caittānām*

iti vistarāḥ. *asamjñīnām idam āsamjñīkaṇ. asamjñīṣu vā bhavam āsamjñīkam. nirudhyante 'nena citta-caittāḥ. citta-caittān vā nirunaddhīti nirodhaḥ. yenānāgate 'dhvany avasthitāś citta-caittāḥ kālāntaram tāvatkālam samnirudhyante. nōtpattum labhante ity arthaḥ. tad āsamjñīkaṇ nāma dravyaṇ. nadī-toya-samnirodhavat. setuvad ity arthaḥ. dhyānāntarikāvad* iti. *yathā Brahma-purohitā nāma te devā yeṣām kecin Mahā-brahmaṇaḥ pradēśe bhavaṃti dhyānāntarikāyām. tathā Brhat-phalā nāma te devā yeṣām asamjñī-sattvaḥ pradēśe bhavaṃti. na bhūmy-antare bhavaṃti. upapatti-kāle cyuti-kāle ca samjñīna iti sambandhaniyam. kliṣṭena manasā pratisamdhī-bandhāt.*

upekṣāyam cyutōdbhavāv

iti³ ca niyamāt. *pūrva-samāpatti-saṃskāra-parikṣayād* iti. *pūrva-samāpatti-saṃskāra-lakṣaṇasya vipāka-hetoḥ parikṣayāt. tataḥ samāpta-phalatvād ity arthaḥ. [Tib. 147^a] pūrva-samāpatti-saṃskār'avedha-parikṣayād ity apare vyācakṣate. a-pūrvānupacayāc cēti. cittābhāvāt karmānupacayād ity abhiprāyaḥ. kṣiptā iva kṣīṇa-vegā iṣavaḥ pṛthivīm* iti. *upapadyante ity prakṛtam. pūrvam ayam 'padir jany⁴-arthaḥ. idānim artha-vaśād gaty-arthaḥ. sampadyante* gacchantīty arthaḥ. *pṛthivīm gacchantīti vākya-śeṣa ity apare.*

(43) *asamjñīnām sattvānām samāpattir asamjñī vā samāpattir iti asamjñī-samāpattiḥ. etāvat tathā-śabdenānvākṣyata* iti. *vipāka ity evam-āder artha-viśeṣasyānabhipriteḥ. avyākṛtam eva hi āsamjñīkam. kuśalāiva cēyam samāpattir*

¹ saubh° MSS. brten-pa mtshuṅs-pa-ñid-kyi. ² 順正理論第十二(冬三 66^{aa}.) ³ Kārikā. III, 42^a. ⁴....⁴ yadirjany NT. yadiyany C. tshig....bskyed-par bya-baḥi. ⁵ artham MSS.

iti¹ vakṣyate.

pañca-skandhako vipāka iti. cyuty-upapatti-kāle citta-caittānam vipākatva-radbhāvāt.²

tata eva tal-lābhī 'ti. *yata eva parihīṇo* 'pi punar utpādyāsamjñī-sattveśu-
5 *papadyate tata eva tal-lābhī niyāmaṃ nāvakrāmoti.* niyāmāvakrāmtyaiva
hy āryo 'pāya-gaty-āsamjñika-Mahā-brahma-Kauravōpapatty-aṣṭamabhav'ādīnām
apratisaṃkhyā-nirodham pratilabhate. *vinipāta-sthānam ivānām paśyamtī* ti.
apāya-sthānam ivānām paśyamtīty arthaḥ. giri-taṭ'ādi-vinipāta-sthānam ivēty
apare. *nihsaraṇa-samjñīno hi tāṃ samāpadyamte.* pṛthagjanā mokṣa-samjñīna
10 ity [Tib. 147^b] arthaḥ. *na cāvvaṃ āryā* viparīta-samjñīnaḥ pratilabhamte. *dhyānavad*
iti. caturtha-dhyāna-lābhād atītānāgatam anādimati saṃsāre labdha-pūrvam catur-
tham dhyānam pratilabhamte yoginaḥ. tasmāt *kiṃ* tadvad eva atītānāgatām tāṃ
pratilabhamta iti pṛcchati. *anye* 'pi tāvan na pratilabhamta iti. pṛthagjanā *api tāvan*
nātītānāgatām *pratilabhamte* yeṣāṃ tāvad iyaṃ ātmīyā samāpattiḥ. kiṃ punar āryā
15 yeṣāṃ iyam anātmīyēti. *ucitā* 'pi *satī* 'ti. anādimati saṃsāre labdha-pūrvā 'pi *mahā-*
'bhisamskāra-sādhyatvān mahā-yatnābhiniśpadyatvād ity arthaḥ. *acittakatvāc ca.*
*ekādhwik' āpyate*³

samānādhvikā labhyata ity arthaḥ. *yathā prātimokṣa-saṃvara* iti. prātimokṣa-
saṃvaro 'ṣṭa-vidho 'pi yadā samādīyate. tadā sa prāpyate. prāptiś ca tasya
20 tasminn eva kṣaṇe utpadyate. *labdhayā tu tayā samāpattyā dvitīy'ādiṣu kṣaṇeṣu*
prātimokṣa-saṃvaravad eva *samanvāgato bhavati.* *yāvan na tyajati tāṃ samā-*
pattim. tat-tyāgas tu parihānyā bhūmi-saṃcārād vā. *acaittikatvān nānāgatā bhā-*
vyate. kuśalam hi cittam anāgatam bhāvīyate. na tv iyaṃ acittakēti na tadvad
anāgatā bhāvīyate.

(44, 45^{ab}) *nīrodh'ākhyā tathārvēti.*

samāpattir iti vartate. *eva*-śabdo 'vadhāraṇe. *yathā* 'samjñī-samāpatti-nirdeśe
athā-śabdena nirodhaś citta-caittānam iti atidiśyate. *tathāivēhāpi* [Tib. 148^a] *nī-*
rodha-samāpatti-nirdeśe sa evaṃ-prakāro 'tidiśyate iti. *sānta-vihāra-samjñā-pūrv-*
*vakeṇa*⁴ *manasikāreṇēti.* *vihāroḥ* kriḍā-vihāra iva vihāraḥ. samādhi-viśeṣaḥ.
30 *sānto vihāraḥ sānta-vihāraḥ.* sānta-vihāre samjñā *sānta-vihāra-samjñā.* sā pūrvā
asyēti *sānta-vihāra-samjñā-pūrvakaḥ* manasikāro manaskāra iti yo 'rthṛḥ aluk-
⁵samāsāt sa manasikāra⁵ iti bhavati. samjñā-vedita-samudācāra-pariśrāmtā hi tatra
sānta-vihāra-samjñīnas tathā-vidhena manasikāreṇa enāṃ nirodha-samāpattim
samāpadyamte. *tāṃ tv* asamjñī-samāpattim *nihsaraṇa-samjñā-pūrvakeṇa* mokṣa-

¹ 論五 3^{b56}. ² sambh^o MSS.; yin-paḥi-phyir-ro. ³ āpyete CN. v. 161, 27. ⁴ 'rvik^o N.
⁵⁵ °sādaman^o MSS. Tib. om.

samjñā-pūrvakeṇēty arthaḥ. *apara-paryāya-vedanīyā cēti.* *apara-paryāyas* tṛtī-
y'ādi-janma. tatra *vedanīyā.* katham. ya āryaḥ kāma-dhātau nirodha-samāpattim
utpādyā bhavāgra utpadyeta.¹ tasya sā paripūrikōpapadya-vedanīyā. yas tu tataḥ
parihīṇo rūpa-dhātāv upapadya kālāmtareṇa ca punar api bhavāgraṃ labdhvā
nirodha-samāpattim utpādyānutpādyā vā bhavāgra upapadyate. tasya sā 'para-
paryāya-vedanīyā bhavati. yas tv iha parinirvāyāt. *tasyānīyatēti.*

uccheda-bhīrutvād iti. sarv'ātmabhāvōccheda-bhīrutvāt. vyathamte hy apunar-
bhavāt prapātād iva bālīśāḥ. asamjñī-samāpattau kasmād uccheda-bhayaṃ na
bhavati. [Tib. 148^b] tatra rūpa-sadbhāvāt. rūpe hy ātma-samjñām abhiniveśya
tām samāpadyamte. nirodha-samāpattau tu ārūpya-bhūmikātvād rūpam api
nāstīti sarv'ātmabhāvābhāvaṃ paśyamto na tāṃ samāpattim utsahamte. 'nanu c'
ārūpyeṣu nikāya-sabhāga-jīvitēndriy'ādayaś citta-viprayuktā santi. kasmāt tatr'
ātma-samjñām abhiniveśya tāṃ na samāpadyamte. viprayuktānām adṛśyatvāt.
*ārya-mārga-balena cōtpādanāt.*² katham punar gamyate ārya-mārga-balena tad
utpādanam iti ata āha. *drṣṭadharmā-nirvāṇasya tad-adhimuktita* iti. drṣṭe
15 janmani nirvāṇam *drṣṭadharmā-nirvāṇam.* tasya. *tad-adhimuktitaḥ.* tad iti
adhimuktiḥ *tad-adhimuktiḥ.* tena vā 'dhimuktis tad-adhimuktiḥ. tad-adhimuktes
tad-adhimuktitaḥ. drṣṭe janmani etan nirvāṇam iti āryas tām adhimucyate. kecit
punar evaṃ paṭhamti. drṣṭa³-nirvāṇasya tad-adhimuktita iti. evaṃ ca vyācakṣate.
drṣṭam nirvāṇam anenēti drṣṭa-nirvāṇaḥ. tasy' āryasya tasyām adhimuktis tad-
20 adhimuktiḥ. tad-adhimuktes tad-adhimuktitaḥ. etad uktaṃ bhavati. drṣṭa-
nirvāṇa āryas tām adhimucyate nānya iti. nanu ca pṛthagjano 'pi laukikena
mārgena drṣṭa-nirvāṇaḥ. na pṛthagjano drṣṭa-nirvāṇaḥ. prāpta-nirvāṇas tu⁴ bhavet.
tad-uttarām hi bhūmiṃ pṛthagjanaḥ sāmtataḥ paśyan vairāgyam labhate na
nirvāṇam iti acodyam etat. *prayoga-labhyārvēyam* iti. [Tib. 149^a] iyam api
25 samāpattir asamjñī-samāpattivad eva *mahā'bhisamskāra-sādhyēti.* tathāiva
*ekādhwik' āpyate.*⁵

katham ity āha. *na cātītā labhyata* iti. yadā parihīṇaḥ punas tām utpādayati.
tadā prayogenāpūrvāiva labhyate. prātimokṣa-saṃvaravad iti vistareṇa vyākhyeyā.
citta-balena tad-bhāvanād iti. citta-balenānāgata-bhāvanād ity arthaḥ.

bodhi-labhyā muner

iti. prayoga-labhyārvēyam ity utsargasyāyam apavādaḥ. śrāvaka-pratyekabu-
ddhānam sa vidhir iti kṛtvā.

¹ °dyate CT. ² vōt^o MSS. skyed-paḥi yaṃ phyir-ro. ³ °ṣṭe CN, °ṣṭam T. ⁴ MSS. add
here: bhavam, which Tib. om. ⁵ Kārikā. II, 33¹.

kṣayānutpāda-jñāne bodhir

iti¹ vakṣyati. ten' āha. *kṣaya-jñāna-sama-kālam* iti vistaraḥ.

s'āsravaś ca kṣaya-jñāna

iti² buddhā bhagavaṃta etāṃ pratilabhaṃte. *nāsti buddhānāṃ kiṃcit prāyogi-*

kaṃ nāmēti. yothōktaṃ stotra-kāreṇa

na te prāyogikaṃ kiṃcit kuśalaṃ kuśalāntaga

icchā-mātrā-'vabaddhā³ te yatra-kāmāvasāyitēti.

kathaṃ punar Bhagavān ubhayato-bhāga-vimukta iti. kleś'āvaraṇaṃ samāpatty-

āvaraṇaṃ cōbhayato-bhāgaḥ. *tato vimuktaḥ. sidhyaty utpāditāyām ivēti.* sidh-

10 *yati ubhayato-bhāga-vimukto* Bhagavaṃ samṃmukhī-kṛta-pūrvāyām iva. *tasyāṃ*

vaśitva-lābhāt. tat-samṃmukhī-kāraṇa-sāmarthya-yogataḥ. *prāg eva tām* iti vistaraḥ.

dharmatāśā yad bodhisattvaś caramabhaviko bhavāgra-lābhī bhūtvā caturtha-

dhyāna-saṃnīśrayeṇa darśana-[Tib. 149^b]mārgam utpādyā tataś ca vyutthāya

bhavāgraṃ samāpadyate. *tato nirodha-samāpattiṃ samāpadyate.* *tato vyutthāya*

15 *punaś caturtha-dhyāna-saṃnīśrayeṇa bhāvāgrika-bhāvanā-prahātavya-kleśa-prahā-*

ṇaṃ kṛtvā kṣaya-jñāna-kālāt prabhṛti anuttara-samyaksambuddho bhavatīty evaṃ

śaikṣāvasthāyāṃ sa tām utpādayatīti Pāścātyāḥ Kāsmīra-maṇḍalāt paścād bhavaḥ

Pāścātyāḥ. *Netri-padam* iti śāstra-nāma *sthavirōpaguptasya.* *yatrēdaṃ vākyaṃ.*

nirodha-samāpattiṃ utpādyā kṣaya-jñānam utpādayatīti vaktavyaṃ Tathāgata iti.

20 *satyābhisamaye ṣoḍaśabhīr* iti. duḥkhe dharma-jñāna-kṣāntim ārabhya yāvan

mārgē 'nvaya-jñānam iti *ṣoḍaśabhīś citta-kṣāntiḥ.* *bhavāgra-vairāgye caṣṭādaśa-*

bhīr iti. *nava-prakārāṇāṃ kleśānāṃ bhāvāgrikāṇāṃ bhāvanā-heyānāṃ prahāṇāya*

nav' ānāṃtārya-mārgā nava ca vimukti-mārgā ity aṣṭā-daśabhiḥ. ta ete *catu-*

25 *triṃśad bhavaṃti* ṣoḍaśa caṣṭādaśa cēti. *adho-bhūmikā na⁴ punaḥ prahēyā bha-*

vamṭīti. kāmāvacar'ādīnāṃ kleśānāṃ laukikena mārgēṇa pṛthagjanatvāvasthāyām

eva prahīnatvāt. yady eṣa niyamaḥ prahīna-kleśa-pratipakṣōtpādanam na karta-

vyam iti. atha kim-artham prahīneṣu kāmāvacareṣu kleśeṣu tat-pratipakṣam

dharma-jñāna-pakṣam mārgam abhisamaya-kāla utpādayati. tan-nāṃtariyakatvād

anvaya⁵-jñāna-pakṣasya mārgasya. [Tib. 150^a] na hy asatyam dharma-jñāna-pa-

30 *kṣōtpattāv* anvaya-jñāna-pakṣa-samṃmukhī-bhavaḥ sambhavati. etad dhy anvaya-

jñānasyānvaya-jñānatvaṃ yad ataḥ paścād bhavatīti. Pāścātyā āhuḥ. *kiṃ punaḥ*

syād iti vistaraḥ. ko doṣaḥ syād yadi visabhāgaṃ s'āsravaṃ cittam aṃtarā sam-

¹ Kārikā. VI, 70c. 論二十五 12^{ab}. cf. 冬二 15^{b6}. ² K. VII, 32^b. 論二十六 19^{b6}. cf. 冬二 21^{b4}

³ °mātrā ca baddhā MSS. bṣed-pa tsam-la rag-las (lus?) lags. ⁴ ni MSS. fion-moṃs-pa-rnams

...ma = kieśā na. ⁵ anva MSS.

mukhī-kuryāt. Vaibhāṣikā āhuḥ. *vyutthān'āśayaḥ syād* iti vistaraḥ. *vyuttānā-*

bhiprāyaḥ Bodhisattvaḥ *syāt.* *vyutthāna*-kuśalaḥ syād ity apare. kuśala-mūlārtho

hy āśayārthaḥ. tad etad uktaṃ bhavati. idrśāni kuśala-mūlāni bodhisattvanām

yaiḥ samṃmukhī-bhūtais tāvan na vyuttiṣṭhaṃte yāvad ek'āsana evānuttarā sa-

myaksambodhiḥ prāptēti. Bahirdeśakā āhuḥ. *satyam avyutthān'āśayo¹* na tu yathā

5 *bhavaṃto varṇayaṃtīti.* pūrvam eva tu varṇayaṃti. *kṣaya-jñāna-sama-kālam*

iti² yaḥ pakṣaḥ.

(45^{ad}) *yady apy anayor bahu-prakāro viśeṣa* iti. ekā

dhyāne 'mtye.³

aparā

bhavāgrajā.⁴

ekāṃ nihsaraṇa-saṃjñayā samāpadyate 'parāṃ vihāra-kāmatayēty evam-ādi-bahu-

prakāra-viśeṣaḥ. sāmyaṃ tv anayoḥ.

kāma-rūp'āśraye bhūte

15 *iti. syād rūpa-bhava* iti vistaraḥ. yaḥ kvacid rūpa-bhavaḥ sarvo 'sau bhavaḥ

paṃca-vyavacāra iti catuḥ-koṭikaḥ.⁵ *syād rūpa-bhavo na cāsau bhavaḥ paṃca-*

vyavacāraḥ. [Tib. 150^b] *rūpāvacarāṇāṃ saṃjñināṃ devānāṃ visabhāge citte*

sthitānām asaṃjñi-samāpattiṃ nirodha-samāpattiṃ ca samāpannānām asaṃjñi-

nāṃ ca devānām āsaṃjñike pratilabdhe yo bhavaḥ. syād bhavaḥ paṃca-vyava-

20 *cāro na cāsau rūpa-bhavaḥ. kāmāvacarāṇāṃ sattvānāṃ sabhāge citte sthitānām*

yo bhavaḥ. syād rūpa-bhavaḥ sa ca bhavaḥ paṃca-vyavacāraḥ. rūpāvacarāṇāṃ

saṃjñināṃ devānāṃ sabhāge citte sthitānām asaṃjñinām⁶ ca devānām āsaṃjñike

'pratilabdhe yo bhavaḥ. syān nāiva rūpa-bhavo na cāsau bhavaḥ paṃca-vya-

vacāraḥ. kāmāvacarāṇāṃ sattvānāṃ visabhāge citte sthitānām asaṃjñi-samāpat-

25 *tiṃ nirodha-samāpattiṃ ca samāpannānām yo bhavaḥ. ārūpya-bhavaś ca. tatra*

prathamā koṭir udāharaṇam. rūpa-bhavo rūpāvacaram skandha-paṃcakam.

paṃca-vyavacāraḥ⁷ paṃca-skandhaka ity arthaḥ. *vyavacāra⁸ iti Kāśyapasya*

tathāgatasya skandha-saṃjñā. viśeṣeṇāvavacāro vyavacāraḥ.⁹ anyathī-bhāvena

visaṃvādanam ity arthaḥ. so 'syāstīti vyavacāraḥ.¹⁰ arśa-ādibhyo 'j ity¹¹ a-kāro

30 *matv¹²-arthīyaḥ. visaṃvādani 'ty arthaḥ.*

phena-piṇḍōpamaṃ rūpaṃ vedanā budbudōpamēty¹³.

¹ °yā MSS. Tib. also sg. ² 論五 5^a 7. ³ Kārikā. II, 43^b. °mte MSS. But cf. p. 187¹⁰. ⁴ K.

II, 44^b. ⁵ For this catuḥ-koṭikaḥ see 秋五 90^{b7-10}. ⁶ om. MSS. Supplied from Tib.

⁷ rnam-par ḥdrīd-pa-can. ⁸ cf. pāli vokāra. ⁹ rnam-par ḥdrīd-pa. ¹⁰ rnam-par ḥdrīd-pa-

can. ¹¹ Pāṇini 5. 2, 127. ¹² matu = matup. v. Pāṇini 4, 4, 128 &c. ¹³ Saṃyutta III, 142.

ādinā viśamvādanāt. tatra¹ yadi rūpa-dhātāv a-samjñi-²samāpattir nēṣyate³ asam-
jñi samāpattiṃ nirodha-[Tib. 151^a] samāpattiṃ samāpannānām iti nōcyeta. tena
rūpāvacya asamjñi-samāpattir iti gamyate. *tatra api tv ayaṃ viśeṣa* iti. *tatra*
sādharmye 'pi viśeṣo bhavati. *paścād rūpa-dhātāv* iti. ya āryā nirodha-samā-
pattiṃ utpādyata tataḥ parihīnā dhyānaṃ ca labdhvā rūpa-dhātāv upapadyante.
5 taiḥ parihīna-pūrvaiḥ pūrvābhyaśa-vaśād rūpa-dhātau nirodha-samāpattir utpā-
dyeta. asamjñi-samāpattis tu kāma-rūpa-dhātau prathamato 'pi prthagjanair utpā-
dyata ity ayaṃ viśeṣaḥ.

kim apy asti parihāṇir iti. nirvāna-saḍṛṣi 'yam samāpattiḥ. katham ataḥ
10 parihāṇir ity asambhāvayan prcchati. *Udāyi-sūtram*³ iti. ārya-Śāriputra-bhāṣitam
etat sūtram. Udāyi tu tatra vibandhaka ity Udāyi-sūtram ity ucyate. katham
iti. Śrāvastyāṃ nidānaṃ. tatr' ayuṣmāṃ Chāriputro bhikṣūn āmaṃtrayate
sma. ih' ayuṣmaṃto bhikṣuḥ śīla-saṃpannāś ca bhavati samādhi-saṃpannāś ca
15 *prajñā-saṃpannāś ca. so 'bhikṣṇaṃ samjñā-vedita-nirodhaṃ samāpadyate ca*
vyuttiṣṭhate ca. asti cātat sthānam iti yathābhūtaṃ prajānāti. sa na hāva drṣṭa
eva dharme 'pratipady ev'⁴ ājñām ārāgayati. nāpi maraṇa-kāla-samaye. bhedāc
ca kāyasyātīkramya devān kavaḍḍikāra-bhikṣān anyatamasmin divye manomaye
kāya⁵ upapadyate. sa tatrōpapanno 'bhikṣṇaṃ samjñā-[Tib. 151^b] vedita-nirodhaṃ
samāpadyate ca vyuttiṣṭhate ca. asti cātat sthānam iti yathābhūtaṃ prajānāti.
20 tena khalu punaḥ samayen' ayuṣmān Udāyi tasyāṃ eva parśadi samniṣaṇṇo 'bhut
samnipatitaḥ. ath' ayuṣmān Udāyi ayuṣmaṃtaṃ Śāriputram idam avocat. asthā-
nam etad ayuṣmaṃ Chāriputrānavakāśo yad bhikṣur anyatamasmiṃ divye mano-
maye kāye upapanno 'bhikṣṇaṃ samjñā-vedita-nirodhaṃ samāpadyate ca vyut-
tiṣṭhate cāsti cātat sthānam iti yathābhūtaṃ prajānāti. dvir api trir api ayuṣ-
25 māṃ Udāyi ayuṣmaṃtaṃ Śāriputram idam avocat. asthānam etad ayuṣman.
iti pūrvavat. ath' ayuṣmataḥ Śāriputrasyāntad abhavat. yāvat trir api me ayaṃ
bhikṣur bhāṣitam prativahati pratikrośati. na ca me kaścit sa-brahmacārī bhā-
ṣitam abhyanumodate. yan nv ahaṃ yena Bhagavāṃs tenōpasamkrāmeyāṃ.
ath' ayuṣmāṃ Chāriputro yena Bhagavāṃs tenōpasamkrāmtaḥ. upasamkrāmya
30 Bhagavataḥ pādaū śirasā vaṃditvāikāṃte niṣaṇṇaḥ. ekāṃte niṣaṇṇāś c' ayuṣmāṃ
Chāriputro bhikṣūn āmaṃtrayate sma. ih' ayuṣmaṃto bhikṣuḥ śīla-saṃpannāś
ca bhavati. pūrvavat. tena khalu samayen' ayuṣmān Udāyi pūrvavat. evaṃ
dvir api trir apy ayuṣmān Udāyi ayuṣmaṃtaṃ Śāriputram idam avocat. pūr-

¹ tad MSS. de-la. ²...² °ttim āpyate MSS. yod-par mi bśed-na. ³ Anguttara V, 166. =
中阿含第五 (吳五 27^b 7 et seq.). ⁴...⁴ pratipatyev N, pratipattev C. dañ-po-ñid-du. 勤修 of 玄奘
seems to have read: 1 pratipattyaiva. ⁵ kāya C, Kyaya N.

vavat. ath' ayuṣmataḥ Śāriputrasyāntad abhavat. śāstur api me purastād ayaṃ
bhikṣur yāvat trir api bhāṣitaṇo prativahati pratikrośati. na ca me kaścit sa-
brahmacārī [Tib. 152^a] bhāṣitam abhyanumodate. yan nv ahaṃ tūṣṇiṃ syāṃ.
ath' ayuṣmāṃ Chāriputras tūṣṇiṃ abhūt. tatra Bhagavān ayuṣmaṃtaṃ Udāyinaṃ
āmaṃtrayate sma. kaṃ punas tvam Udāyinn anyatamaṃ divyaṃ manomayaṃ
5 kāyaṃ samjāniṣe. nanu yāvad evārūpiṇaṃ samjñāmayāṃ. evaṃ bhadanta. tvam
tāvan moha-puruṣāndha eva sann acakṣuś cakṣuṣmatā Śāriputreṇa bhikṣuṇā sār-
dham abhidharme 'bhivinaye saṃlapitavyaṃ manyasa iti. tatra Bhagavān ayuṣ-
maṃtaṃ Udāyinaṃ saṃmukham avasādyā ayuṣmaṃtaṃ Ānandaṃ āmaṃtrayate
sma. tvam apy Ānanda sthaviraṃ bhikṣuṃ viheṭhyamānaṃ adhyupekṣase. kā-
10 ruṇyaṃ api te moha-puruṣa nōtpannaṃ sthavire bhikṣau viheṭhyamāna iti. tatra
Bhagavān ayuṣmaṃtaṃ Udāyinaṃ ayuṣmaṃtaṃ c' Ānandaṃ saṃmukham ava-
sādyā bhikṣūn¹ āmaṃtrayate sma. iha bhikṣavo bhikṣuḥ śīla-saṃpannāś ca bha-
vati. samādhi-saṃpannāś ca vistareṇa yāvad asti cātat sthānam iti yathābhūtaṃ
prajānātīty uktvā Bhagavān utthāy' āsanād vihāraṃ prāvīkṣat pratisaṃlayanāyēti.
15 atr' ayuṣmān Udāyi ārūpyāvacarō 'yaṃ manomayaḥ kāya ukta iti manasikṛtvā
pratibandham akārṣit. tatra hi rūpaṃ nāsti. mana eva tu sa-saṃprayogam
asti. tasmān manomayaḥ kāyaḥ. tatra cēyaṃ samāpattir na samāpadyate iti
tasyābhiprāyaḥ. ārya-Śāriputrasya [Tib. 152^b] tu rūpāvacarō divyo manomaya-
20 kāyo 'bhipretaḥ śukla-śoṇitam anupāyya² prādurbhāvāt. ata eva cāsāv ayuṣmān
Udāyi Bhagavatā prṣṭaḥ. kaṃ punas tvam Udāyinn anyatamaṃ divyaṃ mano-
mayāṃ kāyaṃ samjāniṣe. nanu yāvad evārūpiṇaṃ samjñāmayāṃ iti. tenāpy
evaṃ bhadamtēti pratipannaṃ. Bhagavān api rūpāvacarāṃ eva divyaṃ mano-
mayāṃ kāyaṃ abhiprety' ārya-Śāriputrasya mataṃ samarthayan tam ayuṣmaṃtaṃ
Udāyinaṃ avasādayati sma. tvam tāvan moha-puruṣāndha eva sann acakṣuś
25 cakṣuṣmatā Śāriputreṇa bhikṣuṇā sār-dham abhidharme 'bhivinaye saṃlapitavyaṃ
manyasa iti. *asti cātat sthānam* iti yad etan nirodha-samāpatteḥ samāpadanaṃ
vyutthānam cēty etat sthānam *yathābhūtaṃ prajānāti. 'pratipady evēti'* pūrvam
evēty arthaḥ. *ājñām ārāgayatīty* arhattvaṃ prāpnotīty arthaḥ. *iyam ca samā-*
30 *pattir bhāvāgriki'* ⁴ti⁵ vistaraḥ. nirodha-samāpattir bhāvāgriki. yaś ca tal-lābhī.
tasya bhavāgra evōpapattiḥ syān na rūpa-dhātau. uktaṃ ca sūtre. sa tatra
rūpa-dhātāv upapanno 'bhikṣṇaṃ samjñā-vedita-nirodhaṃ samāpadyate ca vyu-
ttiṣṭhate cēti. tasmād asty ataḥ parihāṇir iti gamyate. yujyata evāntad Vaibhā-

¹ °kṣūm CN, °kṣum T. ² anupāya MSS. ³...³ °pattyaceti N, °patyaceti C; Left out in T;
cf. 164¹⁶. ⁴ °kāṃ T. ⁵ Left out in all MSS.

sikānām. Sautrāntikanām tu katham etat. ārya eva hi nirodha-samāpatti-lābhi na. c' ārya-mārgād asti parihāṇir iti Sautrāntika-siddhāntaḥ. [Tib. 153^a] tasy' āryasya katham upari-bhūmikād ārya-mārgāt parihāṇir iti iṣyate.¹ teṣām apy etat sūtram na virudhyate. katham. yo hi kaścid bhavāgra-lābhi niyāmam avakrāmati. so 'nāgāmī san nirodha-samāpattim utpādayet. sa bhavāgrān nirodha-samāpattes ca parihīyeta. na tu mārgāt. ūrdhva-bhūmikasy' ārya-mārgasya kadācid anutpāditatvāt. sa parihāṇo bhūtvā dhyānam utpādyā rūpa-dhātāv upapadyet. tasmād asty atah parihāṇir na c' ārya-mārgāt parihāṇir iti na sva-siddhānta-virodhaḥ. *navānupūrva-samāpattaya* iti. catvāri dhyānāni catvāra ārūpyā nirodha-samāpattis ca. *prāthamakalpikam pratīti*. āditaḥ samāpatti-vidhāyakam pratīty arthaḥ.

niyatōbhayathā-vedanīyatvād iti. *niyata-vedanīyā* 'samjñi-samāpattir upapadya-vedanīyatvāt. *ubhayathā-vedanīyā* nirodha-samāpattir niyatāniyata-vedanīyēty arthaḥ. *niyata-vedanīyā* anāgāmināḥ. aniyata-vedanīyā 'rhata ihāiva parinirvānāt. *prathamōtpādanato 'pīti*. asaṃjñi-samāpattim kaścit prathamam manuṣyeṣu sūtpādayati. kaścid rūpa-dhātau. nirodha-samāpattim tu manuṣyeṣu evōtpādayati. parihāṇas tu rūpa-dhātau. [Tib. 153^b] atha kasmān 'manuṣyeṣu evānām utpādayati. samjñā-vedanā-dvāreṇa vitarka-vicār'ādi-caitta-pracāra-parikhinno 'nāgāmī tam tena vihareṇa sukham vihareyam iti nirodha-samāpattim utpādayati. rūpa-dhātūpapannas tv anāgāmī rūpa-dhātoḥ śāmtatvān na tathā tatrātya-caitasika-pravṛtṭyā pīdyata iti na prathamatas tatrōtpādayati. parihāṇas tu pūrvābhāsatas tam utpādayati. ārūpya-dhātūpapanno 'py ata eva śāmtatvān nāvāsamjñānāsamjñāyatanōpapanno nōtpādayati. nirupadhiṣeṣa²-nirvāna-prasaṃgād vā. tatra hi rūpam nāsti citta-caittā yadi nirudhyeran parinirvānam evāsya syāt. citta-viprayuktānām kevalānām avasthānāsamarthyāt.³ *niyata-vedanīyasya*⁴ karmaṇo 'parisamāpta-phalasya vighna-bhāvenāvasthānān na parinirvāna-sambhavaḥ. asaṃjñi-samāpattim tu mokṣa-samjñayā nihsaraṇa-samjñā-pūrvakeṇa manasi-kāreṇa samāpadyata iti rūpa-dhātāv api prathamataḥ samāpadyate.

kasmāt punar etc iti vistaraḥ. *sarva-citta-caitta-nirodha-svabhāvatvāt* ubhe apy ete samāpatti citta-caitta-nirodhe iti vaktavye ity abhiprāyaḥ. *tat-prātikūlyena tat-samāpatti-prayogād* iti. samjñā-vedanā-prātikūlyena *taḥ* samāpattyoḥ *prayogāt*. samjñā-prātikūlyenāsamjñi-samāpatti-prayogaḥ [Tib. 154^a] samjñā rogaḥ samjñā śalyaḥ samjñā gaṇḍaḥ etac chāntam etat praṇītam iti vistaraḥ. samjñā-vedita-prātikūlyena nirodha-samāpatti-prayogaḥ. *para-citta-jñāna-vaca-*

¹ riṣyate MSS. ḥdod. ² °se CN. ³ °rthyā CN. ⁴ MSS. add here ca which Tib. omits.

navad iti. yathā *para-citta-jñāna-vacanam* na ca para-citta-jñānena caittā na jñāyante kadācit. atha ca parasya cittaṃ jñāsyāmīty evaṃ prathamataḥ prayogāt para-citta-jñānam ity ucyate. na para-citta-caitta-jñānam iti. tadvad ihāpy anayoḥ samāpattyoḥ tathā vacanam.

tatrācittakāny eva nirodhāsamjñi-samāpatti-āsamjñikānti Vaibhāṣik'ādayaḥ. aparispṛuṭa-mano-vijñāna-sacittakānti sthavira-Vasumitr'ādayaḥ. ālaya-vijñāna-sacittakānti Yog'ācarā iti siddhānta-bhedaḥ. tasmād idam upanyasyate. *katham idānīm bahu-kāla-niruddhād* iti vistaraḥ. *bahu-kāla-niruddha-grahaṇam* samāntara-niruddha-nirāsārtham. samāntara-niruddh'ādīdānīm¹ katham bhavati. yadi samāntara-niruddham astīty abhyupagataṃ bahu-kāla-niruddham apy astīti kiṃ nābhyupagamyate iti *Vaibhāṣikāḥ*. na samāntara-niruddhasyāstitvaṃ brūmaḥ api tu vartamānam cittaṃ ātmano 'nya-citta-hetu-bhāvam vyavasthāpya nirudhyate 'nyac cōtpadyate tulā-daṇḍa-nāmōnnāmat. tac ca niruddham aparaṃ ca cittaṃ [Tib. 154^a] utpannam bhavatīty anāntara-niruddhāc cittāc cittāntaram utpadyate ity ucyate. vartamāna-sāmpīpye vartamānavad iti kṛtvā. *apare punar āhur* iti Sautrāntikāḥ. *katham tāvad ārūpyōpapannānām* iti vistaraḥ. *tāvac-chabdaḥ* kramārthaḥ. idam eva *tāvad* drṣṭāntārthaṃ vaktavyam ity arthaḥ. rūpasya hi samāntara-pratyayo nēṣyate. tat katham utpadyate. *tasmāc cittād eva taj jāyate na rūpād* iti brūmaḥ. *anyonya-bijakam hy etad ubhayam* iti. citte 'pi sēndriyasya kāyasya bijam asti kāye ca sēndriye citta-syēti. *Paripṛcchāyām* iti. *Paripṛcchā-nāma-śātram* kṛtiḥ *sthavira-Vasumitrasya*. sa tasyām āha. Paṃcavastuk'ādīny api hi tasaya samti śāstrāni. tasmād viśinaṣṭi. *tasyāiva doṣa* iti. katamaḥ sa doṣaḥ. katham idānīm bahu-kāla-niruddhāc cittād iti ya uktaḥ.² *trayāṇām samnipāta* iti. indriya-viṣaya-vijñānānām. *saṃjñā-vedanoyor apy atra nirodho na syād* iti. bhadaṃta-Vasumitrasyātan mataṃ. sa cittakatve 'pi tasyā nirodha-samāpattēḥ samjñā-vedanayos tatra nirodha iti. tasmād *bhadaṃta-Ghoṣaka* evaṃ prasaṃgam karoti. *avidyā-saṃsparśa-jam* iti. *avidyā-saṃhitāḥ sparśo*³ *'vidyā-saṃsparśaḥ*. tasmāj jātam *avidyā-saṃsparśa-jam*. na tu *vedanōtpattāv* iti. na tu *vedanōtpattāv sparśo viśeṣita* idṛṣaḥ sparśo vedanā-pratyaya iti. sa eva bhadaṃta-Ghoṣaka upasaṃharati. *tasmād acittikēti*. [Tib. 155^a] *katham acittikāyāḥ samāpattitvam* iti. dhyān'ādi-samāpattitvam arhati. samādhinā hi citta-caittāḥ samāpādyante ekāgrī-kriyānta ity evaṃ matvā pre-

¹ °ddhānām C. °ddhād idānīm NT. da ni ḥgag ma-thag la-sogs-pa yañ. ²...² cittādi ca ukt° N, cittād iti ṣa ukt° T, Lacuna in C; sems-las ṣes bśad-pa gañ yin-paho. ³...³ °taḥ saṃsp° MSS. ma-rig-pa dañ lhan-cig-paḥi ḥdus-te reg-pa-las ni.

chati. mahā-bhūta-samat'āpādanād iti. mahā-bhūtāni samāny apadyante 'nayēti samāpattiḥ. evam asyaṃ nirodha-samāpattau dhyān'ādiṣu ca samāpattitvaṃ. kā punar iha mahā-bhūtānāṃ samatā. cittōtpatti-prātikūlya-samavasthānaṃ. samā-gaccham'tīti samāpadyante. samāgaccham'ti tām iti samāpattiḥ karma-sādhanam. dhyān'ādiny api samāgaccham'ti yoginaḥ. tasmād dhyān'adinām api samāpattitvaṃ bhavati.

dravyata¹ iti sva-lakṣaṇataḥ. cittōtpatti-pratibam'dhanāt. yasmāc² cittōtpattiṃ³ pratibadhnitāḥ. na. samāpatti-cittanāvēti. nātad evaṃ. kasmāt. samāpatti-cittanāva tat-pratibam'dhanāt. cittōtpatti-pratibam'dhanād ity arthaḥ. katham iti tat pratipādayati. samāpatti-cittam eva hīti vistaraḥ. tat samāpatti-cittam eva nānyad dravyam. cittāmtara⁴-viruddham anāgata-citta-viruddham utpadyate. yena cittena kālāmtaram nātyam'tam apravṛtti-mātram bhavati. mātra-[Tib. 155^b] śabdo dravyāmtara-vyāvartanārthaḥ.⁵ tad-viruddh'āśray'āpādanāt. citta-virud-dhasy' āśrayasya samtānasy' āpādanāt kāraṇāt. yad etad apravṛtti-mātram. sā¹⁵ śau samāpattir iti prajñāpyate. prajñāpti-dharmo 'yaṃ na dravya-dharma ity arthaḥ. yadi na dravya-dharmaḥ katham asau saṃskṛtam iti prajñāpyate ity ata āha. tac cāpravṛtti-mātram. na pūrvam abhūt nōttara-kālam vyutthitasya yogino bhavatīti. saṃskṛtā śau samāpattir asaṃjñi-samāpattir nirodha-samāpattir vā prajñāpyate saṃvyavahārato na tu dravyataḥ. atha vēti vistaraḥ. āśrayasyāva²⁰ tathā-samāpādanam tathā-vyavasthānam. avasthā-viśeṣaḥ. samāpatti-'janitāyā asyāḥ⁶ samāpattir ity arthaḥ. sa cāvasthā-viśeṣaḥ pūrvam n' āsit pāścāc ca na bhavati vyutthitasyēti saṃskṛtatvaṃ na virudhyate. atha vā samāpādanam iti pāṭhaḥ. saṃskṛtāvasthā-viśeṣatvād asyāḥ samāpatteḥ saṃskṛtatvaṃ sidhyatīty arthaḥ. evam āsaṃjñikam iti vistaraḥ. cittam evāsau yogī tatrāsaṃjñiṣu citta-²⁵ pravṛtti-viruddham labhate. tac cāpravṛtti-mātram citta-caittānām iti vākya-śeṣaḥ. āsaṃjñikam iti prajñāpyate na tu dravyato 'stīty abhiprāyaḥ.

(46^{ab}) ya ūsmaṇa iti vistaraḥ. ūsmaṇo vijñānasya ca jivita-pratibaddhā pravṛttiḥ. tasmāj jīvitam ūsmaṇo vijñānasya c' ādhāra ucyate⁷ sthiti-hetus tayor eva. nityānivr'tti-[Tib. 156^a] prasamga iti. nityam eṣāṃ srotāḥ prasajyeta. nikāya-sabhāgasya sthiti-kāl'āvedha iti. nikāya-sabhāgo vyākhyātaḥ. ta eva tathā-³⁰ bhūtās saṃskārā rūp'ādi-skandha-svabhāvā iti⁸. teṣāṃ sthitiḥ prabam'dhaḥ. ta-syāḥ kālo yāvat tena sthātavyam. ta eva tāvantaḥ saṃskāra-kṣaṇāḥ. tasy' āve-

¹ ucyata NC. ² tasmāt C. ³ otti all MSS. ⁴ cintāmt^o all MSS. ⁵ rtham C. ⁶....⁶ Ex conj. ^oto yat sā C, ^otā yasyā N. sñoms-par hjug-pas bskyed-pa hdi-la. ⁷ ota C, dravyata N. ⁸ cf. 論第五^{2b1}.

dhaḥ pratisam'dhi-kṣaṇe pūrva-janma-karmaṇo hetu-bhāva-vyavasthānaṃ. kaḥ punar asau hetuḥ. sāmārthya-viśeṣaḥ. sa hi skandha-prabandha-lakṣaṇāyāḥ sthiteḥ kṣaṇa-paramparayā kāraṇam bhavati. ata eva sthiti-kāl'āvedha ucyate. tāvatkālam pravāh'ākṣepalakṣaṇatvāt. tāvat so 'vatiṣṭhata iti. sa nikāya-sabhāgaḥ. sasyānām pāka-kāl'āvedhavat. yathā sasyānām pāka-kāl'āvedhaḥ sāmārthya-⁵ viśeṣa-svabhāvo bijenāmkura ev' adhiyate yaḥ kṣaṇa-paramparayā ā pāka-kālāt sasya-samtāna-hetur bhavati. tadvad etat. kṣiptiṣu-sthiti-kāl'āvedhavac ca. yathā kṣiptasyēṣoḥ śarasya sthitiḥ ākāśa-deśāmtarōtpattiḥ samtānānuvṛttiḥ. tasyāḥ kālo maryādā yataḥ pareṇa sā na bhavati. tasy' āvedho hetu-vyavasthānaṃ. kaḥ punar asau hetuḥ. prayatna-bhūtātiśaya-nirvṛtta-vāyu-dhātu-janita-sāmārthya-¹⁰ viśeṣaḥ. tad-yathā kṣiptiṣu-sthiti-kāl'āvedho na dravyāmtaram tadvad ayam āyur-lakṣaṇam āvedho draṣṭavyaḥ.

ya tu manyata iti Vaiśeṣikaḥ. saṃskāro nāma guṇa-viśeṣa iti. pṛthivy-ādīnām vaiśeṣiko guṇaḥ saṃskāro nāma karma-jaḥ [Tib. 156^b] karma-hetuś ca vega-dvitiya-nāmā iṣau jāyate. yad-vaśād yasya guṇasya vaśād gamanam iṣor¹⁵ ā patanād bhavatīti. tam praty a-drṣṭānta eṣaḥ. yathā hi saṃskāro nāma bhā-vāmtaram asti. evam āyur api syād iti. tena tan matam dūṣayaty Ācāryaḥ. tasyēti vistaraḥ. tasya Vaiśeṣikasya tad-ekatvāt saṃskārākatvāt. pratibam'dhā-²⁰ bhāvāc ca pratibam'dhasya kṣāṭha-pratyāghāt'ādi-lakṣaṇasyābhāvāc ca. kiṃ. de-sāmtaraiḥ śighrataratama-prāpti-kāla-bhedānupapattiḥ. śighrā śighratarā śighra-tamā prāptiḥ śighrataratama-prāptiḥ. kaiḥ. saha deśāmtarair ākāśa-deś'ādibhiḥ. tasyāḥ kālāḥ. tasya bhedaḥ. tasyānupapattiḥ. śighrā śighratarā śighratamā deśāmtaraiḥ saha prāptir nōpapadyate. pūrvōktād asmāt kāraṇa-dvayāt saṃ-²⁵ skāryāvīśiṣṭatvāt patanānupapattiś ca. patanam ca iṣor nōpapadyate sati saṃskāre. na hy etad iṣtam sati kāraṇe kāryam na bhavatīti. vāyunā tat-pratibam-dha iti cet 'syān matam¹ vāyur atra pratibam'dhaḥ. pratibam'dha-viśeṣāc chighra-taratama-prāpti-kāla-bhedaḥ patanam cōpapadyata iti sparśavad-dravya-samyogād abhāvaḥ karmaṇa iti vacanāt. atrōcyate arvāk-patana-prasamgo jyā-vibhāgānam-taram evārvāg avarata eva. vāyu-samyogāt sa iṣu patet. atha pratibadhyamāno 'pi vāyunā nārvāk patet na vā kadācit [Tib. 157^a] patet na pāścād api pated ity³⁰ arthaḥ. kiṃ-kāraṇam. vāyor aviśeṣāt. yathā hi samipe vāyur evam dūre 'pīti.

caturthi viśamāparihāreṇēti. atyaśan'āder viśamasyāparihāreṇa. kṣiṇa āyuṣi punya-kṣayasya maraṇe nāsti sāmārthyaṃ. tena tṛtīyā koṭir na prāpnoti. tasmād ubhaya-kṣaye sati maraṇam ubhaya-kṣayād iti. ubhaya-kṣaye satīti yo 'rthaḥ.

¹....¹ tasyātametaṃ N, tasyām evaṃ C. gal-te....ṣeṣ bya-bar ḥdod-na.

so 'rtha ubhaya-kṣayād ity ayam artha ukto veditavyaḥ. āyur-akṣayād api mara-
 ṇam bhavatīti katham gamyate. sasy'ādi-sādharmyāt. sasy'ādīnām hi bij'āvedha-
 pārīkṣaye sati satsu pratyayāmtareṣu kṣetrōdak'ādiṣu drṣṭā samtāna-nivṛttir aprā-
 pyāiva phala-kālam phala-pāka-kālam vā. bijasya nātisāratvāt. saty api ca sāra-
 5 bij'ākṣepe salil'ādi-sthiti-vṛddhi-pratyābhāvād drṣṭā samtāna-nivṛttiḥ. sāra-bij'āk-
 ṣepa-sthiti-vṛddhi-pratyayābhāve 'pi drṣṭā. yadā bij'ākṣepas ca parisamāpto bha-
 vati salilasya cābhāvaḥ. saty api ca sāra-bij'ākṣepe salil'ādi-sthiti-vṛddhi-pratyaye
 ca jaṅgam'ādy-upakrama¹-kṛtā drṣṭā sasy'ādīnām samtāna-nivṛttir iti. *yasy' āsra-*
yōpaghātād upaghātas tat-samtaty-adhīnatvād iti. Bahirdeśika-matam etat.
 10 āsraya-samtati-pratibaddham tad āyur iti *samtaty-upanibaddham* ity ucyate. *Kāś-*
mīra-mate 'pi sa evārthaḥ. śabda-mātram tu bhidyate. *sāmtarūyam nīramtarā-*
yam iti. atha vā *samtaty-upanibaddham* iti sva-samtaty-upanibaddham samtāna-
 varty eva tat kevalam na tu sakṛd utpannam tiṣṭhatīti [Tib. 157^b] *sāmtarūyam*
 ity ucyate. anen' āgamaṇa asty akāla-mṛtyur iti darśayann āha. *sūtre 'py uktaṃ*
 15 *catvāra ātmabhāva-pratīlambhā* iti vistaraḥ. *ātma-samcetanā* ātmanā māraṇam.
para-samcetanā pareṇa māraṇam. *buddhānām cēti vaktavyam.* kim. ātma-sam-
 cetanāiva kramate. *svayam-mṛtyutvāt.* anupakramaṇa-dharmāṇo hi buddhā bha-
 gavaṃto āyur-utsarga-vaśitva-lābhinaś ca. *prāyeṇēti* grahaṇam caturtha-koṭy-
 abhīhita-nāra-k'āmtarābhavik'ādi-parivarjanārtham. *rāja-rṣayaś* cakravartī-pūrvā
 20 pravrajitāḥ. *Jina-dūto* yo Buddhena bhagavatā *dūtaḥ* kaścit sampreṣitaḥ tad-
 yathā Śukaḥ kaścid Bhagavatā Āmrāpalyaḥ preṣito Licchavibhiś ca योग्याṃ kur-
 vānair drṣṭaḥ sara-jālen' apūryamaṇo 'pi mārayitum na śakyate. yāvad dhi sa
 dūta-kṛtyam na karoti tāvan n' ātma-samcetanā kramate na para-samcetanā.
Jin'ādiṣṭa iyaṃtam kālam anena jīvitavyam iti ya ādiṣṭo Bhagavatā. *Dharmil'ā-*
 25 *dayaḥ* pūrvayogavidbhya āgamitavyāḥ. *ādi-śabdena* cānye 'pi tata eva c' āga-
 mayitavyāḥ. teṣam n' ātma-samcetanā kramate na para-samcetanā. *caramabha-*
vikānām ca ye tasminn eva janmani arhattvam prāpnuvānti. *Bodhisattva-mātus*
tat-garbhāyā Bodhisattva-garbhāyāḥ. *cakravartī-mātuḥ cakravartī-garbhāyā* n'
 ātma-samcetanā [Tib. 158^a] na para-samcetanā. yadi tarhi sarveṣam rūp'ārūpyā-
 30 vacarāṇām n' ātma-samcetanā na para-samcetanā *atha kasmāt sūtre uktaṃ* iti
 vistaraḥ. *tatra cōbhayaṃ nāstīti.* *tatra* nāivasamjñānāsamjñ'āyatane svabhūmika
 ārya-mārgo nāstī yāvad eva samjñā-samāpattis tāvad ājñā-prativedha iti vacanāt.
 nāpy upari-bhūmi-sāmaṃtaka ūrdhva-bhūmy-abhāvāt. *para-bhūmika ūrya-mārga*
 ity ākimcany'āyatana-bhūmikaḥ.

¹ so MSS. gnod-pa. cf. Pāli upakkama 'attack' & below l. 17, anupakramaṇa = mi-brdsi-ba.

āry'ākimcanya-sāmmukhyād bhavāgre tv' āsra-va-kṣaya
 iti vacanāt. *paryamta-grahaṇāt tarhīti.*² *tarhīty* arthāmtara-vivakṣayām nipātaḥ.
tad-ādi-sampratyaya iti. tasya paryamtasya nāivasamjñānāsamjñ'āyatanasy' *ādiś*
 catvāri dhyānāni trayaś ca śeṣā ārūpyāḥ. na tu kāma-dhātus *tad-ādir* asamā-
 hitatvena visādṛśyāt. samāpattito vā dhyān'ārūpyā eva *tad-ādih.* navānupūrvā
 5 samāpattaya iti vacanāt. tatra *sampratyayas tad-ādi-sampratyayaḥ.* asti kvacid
 anyatrāpy evam drṣṭam iti astīty āha. *kvacid ādinā paryamta* ity-ādi. *tad-yethā*
devā brahmakāyikā iti. *devā brahmakāyikāḥ* tat-paryamta-grahaṇac ca brahma-
 purohitā mahābrahmāṇas ca *prathamā sukhōpapattih.* *tad-yathā devā ābhāsvarā*
 10 *iti. ābhāsvarās* tad-ādi-grahaṇac ca paritt'ābhā apramaṇ'ābhās ca *dvitīyā sukhō-*
papattir iti. tīsa eva hi sukhōpapattaya [Tib. 158^b] iṣyaṃte
 sukhōpapattayas tīso nava tri-dhyāna-bhūmaya
 iti vacanāt. *eṣa hi drṣṭāmta-dharma* iti. etad drṣṭāmta-caritam yad *ekam* api
*tat-prakāram nīrdiśate*³ na sarvam śeṣa-sampratyayaś ca bhavati. *tad-yathā ani-*
 15 *tyaḥ śabdaḥ.* kṛtakatvāt. *yathā ghaṭa* iti paṭ'ādīny api grhyaṃte. *tad-yathā-*
 śabdasya drṣṭāmta-vācakatvāt. *anupasaṃhāra eṣ* iti. adṛṣṭāmta ity arthaḥ.
manuṣyās tad-ekatyās ca devā iti. *tad-eke devāḥ* ṣaṭ kāmāvacarā devāḥ pratha-
 mābhīnirvṛtta-varjyās ca prathama-dhyānōpapannā devā ity etāvamta eva nānā-
 20 tva-kāyā nānātva-samjñīnaḥ sattvā nātad-vyatiriktāḥ samtīti nāyam *tad-yathā-*
śabdo drṣṭāmta-vācakaḥ. *tasmād upadarśanārtha evāyam draṣṭavyaḥ.* upadar-
 śanārthatve ca sati tad eva sthitam etat. *paryamta-grahaṇāt tad-ādi-sampratyaya*
 iti.

(46^{cd}) *viparyayād asaṃskṛta* iti. yatrāntāni na bhavaṃti. so 'saṃskṛta iti.
 nanu ca sthītir asaṃskṛta-lakṣaṇam asti. nāsaṃskṛtasya sthītir dravāmtara-
 rūpā 'sti. dravyāmtara-rūpāni cēha saṃskṛta-lakṣaṇānīṣyamta ity acodyam
 25 etat. *nanu ca trīṇīmānīti* vistaraḥ. katham. *sūtre⁴ trīṇīmāni bhikṣavaḥ*
saṃskṛtasya saṃskṛta-lakṣaṇāni. katamāni trīṇi. saṃskṛtasya bhikṣava utpādo
 'pi prajñāyate. vyayo 'pi prajñāyate. sthīty-anythingam apīti. *caturtham*
apy atra vaktavyam syād iti Vaibhāṣikāḥ. *kiṃ cātra nōktam* iti codakaḥ.
sthītir iti Vaibhāṣikāḥ. *yat tarhīdam sthīty-anythingam* apīti [Tib. 159^a] sthīti-
 30 śabdo 'tra śrūyate. katham idam ucyate sthītir nōktēti codakābhiprāyaḥ. *jarāyā*
eṣa paryāya iti. *jarāyam* uktā sthīter anythingam sthīty-anythingam iti.
tad-yathā jāter utpāda iti paryāyaḥ. *antītyatāyās ca vyayaḥ.* *tathā jarāyā*

¹ Kārikā VIII, 20^{cd}. ² om. MSS., supplied from Tib. ³ śyate MSS. ⁴ Anguttara III, 47. 吳一 51^a.

sthity-anyathātvam paryāya iti. kasmāt punar lakṣaṇa-catuṣṭe sati Bhagavatā trīṇy evōktāntīti. ata āha. *ye hi dharmā* iti vistaraḥ. *udvejanārtham vineyānām jāti-jarā'nityatā* iti dharmānām lakṣaṇāny uktāni. abhiprāyiko hi sūtra-nirdeśo na lakṣaṇiko yathā 'bhidharmah. *jarā'nityate punaḥ pratyutpannād atītam* iti. ⁵ *saṃcārayati* ity adhikāro 'nuvartate. *jarā'nityate pratyutpannād* adhvano 'tītam adhvānam saṃcārayataḥ. kasmāt. *durbalī-kṛtya vighātāt*. *jarā durbalī-karoti*. anityatā nihamtīti kṛtvā. nanu cānityatāiva dharmam pratyutpannād adhvano 'tītam adhvānam saṃcārayati. na jarā. jarā hi kevalam dharmam durbalī-karoti. kasmād evam ucyatē. *jarā'nityate pratyutpannād atītam saṃcārayata* ¹⁰ *iti*. āha. *durbalī-karaṇam* api tad-adhva-saṃcārayāiva vartate. na hy a-durbalī-kṛtasyādhva-saṃcāro 'stīti jarā 'pi tat-saṃcāre vyavasthāpyate. *asaṃskṛtasyāpi ca sva-lakṣaṇa-sthiti-bhāvād* iti. sva-lakṣaṇe sthitiḥ. sthityā bhāvaḥ. tasmāt sthiti-bhāvāt. asau sthitiḥ saṃskṛta-lakṣaṇam na vyavasthāpitā. sthitiḥ hy ¹⁵ saṃskṛtatva-prasaṅga-parijihirṣayā na lakṣaṇam uktam ity abhiprāyo bhagavato Dharma-svāminah.

*anye punaḥ kalpayamti*ti. sūtre 'pi sthitiḥ uktēti kathayaṃti. *sthitim jarām cābhīsamasya* sthitiś ca sthity-anyathātvam ca sthity-anyathātvam iti *abhisamasya* ekam lakṣaṇam uktam sūtre. na vibhāgaśah. kasmāt. trīṇīmāni saṃskṛta-²⁰ lakṣaṇānīti vacana-virodha-prasaṅgāt. kim atra prayojanam ity ata āha. *eṣā hy eṣu saṃg'āspadam* iti vistaraḥ. *eṣā hi* sthitiḥ eṣu jāty-ādiṣu saṃg'āspadam saṃgasthānam dharmo 'nayā 'tiṣṭhatīti abhirayaḥ¹ *Śriyam ivānām sthitim Kālakarṇī-sahitām* alakṣmī-sahitām *darśayāmāsa Bhagavān tasyām* sthityām *asaṃgārtham*. nāsyām āsaṃgaḥ kartavyo yasmād iyam anitatayā 'nubaddhā Lakṣmīr ivālakṣmyēti ²⁵ tad ekīyam vyākhyānam. apare tu vyācakṣate. nāsyām āsaṃktavyam yasmād iyam jarayā 'nubaddhā Lakṣmīr ivālakṣmyēti. jarayā hy anyathātvā-lakṣaṇayā asyā ekī-karaṇam nānityatayēti. *ataś catvāry eva saṃskṛta-lakṣaṇānīti*. ubhāyor api pakṣāyor ayam upasaṃhāraḥ.

(47^{ab}) *anyair jāty-ādibhir bhavitavyam* iti. jāti-sāmarthyāt kaścit saṃskṛto ³⁰ dharmo jāyate. *jātir api saṃskṛtā*. tasmāt tasyā api anyayā jātyā bhavitavyam sv'ātmani vṛtti-virodhāt.

sarvam saṃskṛta-lakṣaṇair

iti² ca siddhāntāt. evam jar'ādayo [Tib. 160^a] 'pi yojoyah.

jāti-jāty-ādayas teṣām

¹...¹ °ṣṭhaty atah MSS. gnas-par hgyur-ro sñams-pa yin-no. ² Kārikā II. 24^b.

iti. *jāti-jāty-ādayas* ca teṣām iti ca-śabdo lupta-nirdiṣṭo draṣṭavyaḥ. *nanu cāi-* *kārkasyēti* vistaraḥ. *ekārkasya* lakṣaṇasya *catur-lakṣaṇī* caturṇām lakṣaṇānām samāhāraḥ *catur-lakṣaṇī prāpnoti*. *aparyavasāna-doṣas ca anīṣṭhā-doṣas ca*. teṣām anulakṣaṇānām punar anya-jāty-ādi¹-prasaṅgāt. jāter jāter jāti-jāter yāvad anityatāyā anityatāyā anityatā'nityatāyās ca prasaṅgāt.

te 'ṣṭa-dharmāika-vṛttayah.

te iti puṃ-linga-nirdeśo dharmābhisaṃbandhāt. *te* jāty-ādi-jāti-jāty-ādi-svabhāvā dharmā yathākramam *aṣṭa-dharmāika-vṛttayah.* jāty-ādinām *aṣṭāsu dharmeṣu vṛttiḥ*. *jāti-jāty-ādīnām cāika-dharme*. *ātma-navamā hīti* lakṣaṇānulakṣaṇāpekṣa evam uktam. na hi yathāsaṃbhavam tatra prāpty-ādayo bhūtāni bhautikāni vā ¹⁰ nōtpadyante.

*kāme 'ṣṭa-dravyako 'śabdah.*²

*sarvam saṃskṛta-lakṣaṇaiḥ prāptyā vēti*³

cāivam-ādi-vacanāt. *jātir ātmānam virahayyēti* vistaraḥ. sv'ātmani vṛtti-virodha ity atah *ātmānam virahayya* muktivā *'ṣṭau dharmān janayati*. katamān aṣṭau. ¹⁵ tam dharmam rūpam cittaṃ vā sthitim jarām anityatām jāti-jātim sthiti-sthitim jarā-jarām anityatā'nityatām ca janayati. *jāti-jātis tu tām eva jātim janayati*. evam *jarā'nityate* api yathāyogaṃ yojoye iti. [Tib. 160^b] jarā ātmānam virahayya aṣṭau dharmān jarayati. jarā-jarā punas tām eva jarām. anityatā ātmānam virahayya aṣṭau dharmān vināśayati. anityatā'nityatā punas tām evā-²⁰ nityatām iti.

tad etad ākāśam pātyata iti. vibhidyaṭa ity abhiprāyaḥ. sapratigha-dravyābhāva-mātram *ākāśam*. n' *ākāśam* nāma kiṃcid asti. tad vibhaktuṃ yathā na śakyate na yujyate vā. evam ime jāty-ādayaḥ asaṃto dharmā vibhaktuṃ na śakyante na yujyante vā. tata āha. *na hy eta* iti vistaraḥ. ²⁵ *na hy ete dravyataḥ* sva-lakṣaṇataḥ *saṃvidyamte yathā vibhajyamte*. jātir ātmānam virahayyāṣṭau dharmān janayatīti evam vistareṇa *vibhajyamte*. *yathā rūp'ādīnām dharmānām* iti. atr' *ādi-śabdena śabd'ādi-vedan'ādi-cakṣur-ādinām grahaṇam*. tatra rūpa-śabd'ādi tāvat *pratyakṣeṇa* cakṣur-vijñān'ādi-lakṣaṇena *pramāṇenōpalabhyate*. vedan'ādy api *pratyakṣeṇāvōpalabhyate* sva-saṃvedyatvāt. ³⁰ cakṣur-ādi tu cakṣur-vijñān'ādinā 'numānenānumiyate. cakṣur-vijñān'ādi-saṃniśrayo rūpa-prasādaś cakṣur-ādini tad-bhāvābhāvayos tad-bhāvābhāvāt. *Āgamo* 'pi cakṣuśā rūpāni drṣṭvēti vistaraḥ. evam śrotreṇa śabdām cchrutvēti vistareṇa evam gandh'ādiṣv api yojoyam. [Tib. 161^a] tathā yatkiṃcid rūpam atitānāgata-

¹ ādi supplied from Tib. ² Kārikā. II, 23^a. ³ K. II, 24^b.

pratyutpannam iti vistaraḥ. evaṃ vedan'ādiṣv api yojyaṃ. pārasāmtānikānāṃ
tv arūpiṇāṃ vedan'ādīnāṃ astitvānumānam ātmīyavac charīra-vikāraṃ dr̥ṣṭvā
tat-saṃpratipatteḥ. Āgamo 'pi cakṣuḥ pratītya rūpāṇi cōtpadyate cakṣur-
vijñānaṃ saha-jātā vedānā saṃjñā cetanēti vistaraḥ. jāty-ādayas tu na cakṣur-
5 indriy'ādi-pratyakṣā bhavaṃti. na cāiśāṃ astitve samartham anumānam asti.
na cāpy Āgamo dravyato 'stitve. *yat tarhi sūtra uktam* iti vistaraḥ. nanu
cāyam Āgamo 'sti *saṃskṛtasyōtpādo 'pi prajñāyate* iti vistaraḥ. *arthaś ca prati-*
saraṇam uktam Bhagavatēti. catvārimāni bhikṣavaḥ pratisaraṇāni. katamāni
catvāri. dharmāḥ pratisaraṇaṃ na pudgalaḥ. arthaḥ pratisaraṇaṃ na vyaṃjanaṃ.
10 nītārtha-sūtraṃ pratisaraṇaṃ na neyārthaṃ. jñānaṃ pratisaraṇaṃ na vijñānaṃ
iti. tathā *'rtha-pratisaraṇo bhavati.* na *vyaṃjana-pratisaraṇa* iti. *kaḥ punaḥ*
asyārtha iti. *asyōpanyastasya Saṃskṛtalakṣaṇa¹-sūtrasya.* tam artham āha. *avi-*
dyā'mdhā hi bālā iti vistaraḥ. *saṃskāra-prabandham ātmata ātmīyataś cādhi-*
muktāḥ kṛta-rucayo 'bhiṣvajante ity arthaḥ. *saṃskṛtatvaṃ pratītyasamutpannatvam*
15 *iti paryāvāv etau.* sametya sambhūya pratyayaiḥ kṛtaṃ saṃskṛtaṃ. taṃ [Tib.
161^b] taṃ pratyayaṃ pratītya samutpannaṃ pratītyasamutpannam iti. *na tu kṣa-*
ṇasyēti. pravāhasyāiva saṃskṛtatvaṃ dyotayitu-kāma idam āha. *na tu kṣaṇasya*
saṃskṛtatvaṃ. *na hi kṣaṇasyōtpād'ādaya utpāda-vyaya-sthity-anyathātva-lakṣaṇā*
dharamāḥ prajñāyante kṣaṇasya duravadhāratvāt. brūyās tvam aprajñāyamānā
20 *apy ete lakṣaṇaṃ bhavitum arhaṃtīty* ata āha. *na cāprajñāyamānā ete lakṣaṇaṃ*
bhavitum arhaṃtīti. prajñāyamānam eva hi lakṣaṇaṃ bhavati. tad-yathā jalasya
balākēti. *ata evātrēti.* *ata evātra* sūtre *prajñāyata iti pada-grahaṇam.* anyathā
hi saṃskṛtasyōtpādo 'pi vyayo 'pi sthity-anyathātvam apīty evāvakṣyat. *saṃskṛ-*
tatve lakṣaṇānīti. saṃskṛtam iti *lakṣaṇānīty* artha-pratigrahārthaṃ *punaḥ saṃ-*
25 *skṛta-grahaṇam.* *jala-balākāvad* iti. vaidharma-dr̥ṣṭāṃto 'yaṃ yathā balākā jalā-
stitve lakṣaṇaṃ na punar jalasya jalatve lakṣaṇaṃ. *māvaṃ vijñāyi.* kim.
saṃskṛtasya vastunaḥ *astitve 'mūni lakṣaṇāni.* *sādhv-asādhutve vā kanyā-lakṣa-*
ṇavad iti. yathā kanyāyāḥ śubhāśubhāni lakṣaṇāni yathākramaṃ *sādhv-asādhu-*
tve lakṣaṇānīti. yadi hy amūni tathā saṃskṛtasya vastuno 'stitve *sādhv-asādhu-*
30 *tve vā lakṣaṇāni*ṣyeran trīṇimāni saṃskṛta-lakṣaṇānity ucyeta. saṃskṛtasya saṃ-
skṛta-lakṣaṇānīti na kriyeta. kṛtaṃ ca. tena jñāyate saṃskṛtatve lakṣaṇānīti.
[Tib. 162^a] katham punar avidyamānā jāty-ādayaḥ pravāhe vyavasthāpyante
prajñāyante vā. na brūmo jāty-ādayo na saṃvidyaṃta iti. yathā tu dravya-
rūpeṇa vibhajyaṃte. tathā na saṃvidyaṃta iti brūmaḥ. yathā tarhi bhavatāṃ

¹ Anguttara III, 47. 吳—51^a.

saṃvidyaṃte. tathā kathyatāṃ. ata āha. *pravāhasy' ādir utpāda* iti vistaraḥ.
nivṛttir vyaya iti. pravāhasyōparatir vyayaḥ. *sa eva pravāho 'nuvartamāna* iti.
sadr̥śa-kṣaṇānuvṛtter *anuvartamānaḥ pravāhaḥ. sthītir iti ucyate.* *tasyāḥ pūrvā-*
para-viśeṣa iti. pūrvasmād aparasya kṣaṇasya *viśeṣaḥ.* pūrvāparayoḥ kṣaṇayor
vā *viśeṣaḥ pūrvāpara-viśeṣaḥ.* *evaṃ ca kṛtvōktam* iti. pravāha-rūpān evōtpād'ādīn
5 *kṛtvā 'nityōpasthita-smṛtitāṃ āyusmataḥ Sumdaranandasy' ārabhyōktam.¹* pra-
vāha-gatā hi *vedanās* tasya *viditā ivōtpadyante²* *viditā iva³ tiṣṭhante viditā iva⁴*
parikṣayaṃ paryādānaṃ gacchamti na kṣaṇa-gatāḥ. kṣaṇasya duravadhāratvād
iti. viditasya ca kṣaṇasyāvasthānāsambhavāt. etam evārthaṃ śloka-dvayena
saṃgr̥hṇann āha.

jātir ādīḥ pravāhasyēty-

ādi sarvam uktaṃ.

sthitīs tu sa

iti. *sa eva pravāhaḥ sthītiḥ.*

tasyāivēti.

tasyāiva pravāhasya.

tad-uccheda iti.

prabandhōcchedaḥ.

kṣaṇikasya hi dharmasyēti

ślokaḥ. kṣaṇiko hi dharmāḥ.

sthitim aṃtareṇa

vinaśyed ity arthaḥ. sthītir astīti manyase cet. *sa* ca dharmo *vyety eva* satyāṃ
api sthītau. vinaśyaty eva kṣaṇikatvāt. vinaśa-hetv-abhavāt.

tasmād vṛthā tat-parikalpanā

niṣprayojanā sthīti-parikalpanenēty arthaḥ. dvitīy'ādi-kṣaṇāvasthānena [Tib. 162^b]
25 hi sthīti-parikalpanā na vṛthā bhavet. tasmāt pravāha eva sthītiḥ. yasmāt kṣaṇikasya
hi dharmasya sthīti-parikalpanā vyarthēti. *evaṃ ca kṛtvā 'yam apīti.* *pravāha*
eva sthītir iti kṛtvēty arthaḥ. *na hi kṣaṇasyōtpannasyāvinaśo 'stīti.* atra kasya-
cid evam abhiprāyo bhavet. sthīti-sadbhāvād ekam kṣaṇam avinaśo dharmasyōt-
30 pannasya. yadi hi sthītir na syāt. so 'py ekaḥ kṣaṇo na syād iti. na. hetu-pratyaya-
pūrvakatvāt tad-astitvasya. asmin satīdam bhavatīti⁵ vacanāt. sthītir upagr̥hṇā-
tīti cet. syān matam hetu-pratyayebhya utpadyamānaṃ dharmam sthītir upagr̥h-
nātīti. yadi sthītir nōpagr̥hṇiyāt kim syāt. ātma-sattā dharmasya na bhavet.

¹ Cf. Anguttara VIII, 9. 雜舍 (辰二 59b²⁰) ² ev° MSS. rig bṣin-du. ³ ava MSS. rig bṣin-du.

⁴ astam NC, aṣṭam S; rig bṣin-du. ⁵ 論第九卷十二丁左第二行.

janikā tarhi sthitiḥ prāpnoti na sthāpikā. saṃtānam avasthāpayatīti cet. hetu-pratyayeṣu sthity-ākhyā prasajyate. hetu-pratyayānām saṃtāna-hetutvāt. *nikāya-sabhāga-cittam yujyata* iti. ekasmiṃ nikāya-sabhāge 'nekam api cittam *ekam* ity ucyate. eka-nikāya-sabhāga-sambhūtatvād ity abhiprāyaḥ. tac *cittam yujyata eka-smiṃś citta* iti vaktum. anyathā hi katham ekasyāiva citta-kṣaṇasya jātiś ca maraṇam cānyathātvam ca syāt.

uttarōttara-kṣaṇānubandhaḥ sthitiḥ iti. pūrvasya kṣaṇasya uttaraḥ kṣaṇaḥ pratidinhi-bhūtaḥ sādrśyāt. ataḥ sa pūrvaḥ kṣaṇo 'dyāpi avatiṣṭhata ivēti kṛtvōt-taraḥ kṣaṇaḥ sthitiḥ ucyate. *yadā tarhi sadṛśā utpadyante* iti. *yadā sadṛśā utpa-dyante*. tadā visadrśatvam [Tib. 163^a] nāsti. visadrśatvam ca sthity-anyathātvam uktam. ataḥ sadṛśōtpattau sthity-anyathātvam nāstīti avyāpi-lakṣaṇam syād ity abhi-prāyaḥ. *kṣiptākṣipta-bali-durbala-kṣiptasyēti* vistaraḥ. kṣiptam ca tad akṣiptam ca *kṣiptākṣiptam*. bali-durbalābhyām kṣiptam *bali-durbala-kṣiptam*. kṣiptākṣi-ptam ca tad bali-durbala-kṣiptam ca *kṣiptākṣipta-bali-durbala-kṣiptam*. kim tat. *vajr'ādi*. ādi-grahaṇena loha-pāṣāṇ'āder grahaṇam. apare punar evam vighrahaṃ kurvanti. kṣiptaś cākṣiptaś ca *kṣiptākṣiptau*. bali-durbalābhyām kṣiptau *bali-durbala-kṣiptau*. kṣiptasyāivāyam dvidhā-bhedaḥ. kṣiptākṣiptau ca bali-durbala-kṣiptau ca *kṣiptākṣipta-bali-durbala-kṣiptam*. *vajr'ādir* asya *vajr'ādih*. asmin vighrahe vajr'ādi viśeṣaṇam. kṣiptākṣipta-bali-durbala-kṣiptam viśeṣyam. tasya *vajr'āder* evamvidhasya yathāsaṃbhavam *cir'āsūtara-pātaḥ*. kṣiptasya ciram-pātaḥ. akṣiptasya ciratarah pātaḥ. durbala-kṣiptasy' āsu-pātaḥ. bali-kṣiptasy' āsūtaraḥ pātaḥ. tasya *kālah*. kālasya *bhedaḥ*. *cir'āsūtara*-[Tib. 163^b] *pāta-kāla-bhedāt*. *tad-bhūtānām* vajr'ādi-mahābhūtānām. *pariṇāma-viśeṣaḥ* kṣiptasyānya-thā-pariṇāmo yena ciram-pātaḥ. evam yāvad bali-kṣiptasyānyathā-pariṇāmo yen' āsūtaraḥ pātaḥ. tasya pariṇāma-viśeṣasya *siddhiḥ*. tasyāḥ pariṇāma-viśeṣa-siddheḥ *na te nirviśeṣā bhavantīty* adhikṛtam. *antimasya tarhīti* vistaraḥ. *śabda-syārciśas ca* dip'āder yo 'ntyah *kṣaṇaḥ* saṃtānōparati-kāle. nirupadhiśeṣa-nirvāṇa-kāle vā 'rhataḥ. tasya *ṣaḍ-āyatanasya* *uttara-kṣaṇābhāvāt* sthitiḥ nāsti. sthiter abhāvāt *sthity-anyathātvam nāstīti* avyāpinī *lakṣaṇa-vyavasthā prāpnoti*. yēyam uktā tasyā visadrśatvam sthity-anyathātvam iti. *yasyāsti sthitiḥ*. *tasyā-vaśyam anyathātvam bhavati*. yasya nāsti sthitiḥ. tasya nāsti sthity'-anyathātvam ity uktam bhavati. saṃbhavam hi praty evam uktam sūtre trīṇimāni saṃskṛta-lakṣaṇānīti. tasmād aṃtya-śabdārciḥ-kṣaṇa-prabhṛtinām utpāda-vyayāv eva dve lakṣane iti abhiprīyete. tad-anyeṣāṃ tu sthity-anyathātvam apīti. apara āha.

¹ om. Tib.

aṃtyānām api śabdārciḥ-kṣaṇa-prabhṛtinām sthitiḥ asti yat svāvasthānam. tasyāś cānyathātvam pūrva-kṣaṇāpekṣam iti. teṣāṃ api trīṇi saṃskṛta-lakṣaṇāni vya-vasthāpyamta iti. *katham idānīm sa eva dharmo lakṣyaḥ*. *tasyāiva ca lakṣaṇam* iti. lakṣya-lakṣaṇayor [Tib. 164^a] jala-balākāvāt anyatvam paśyamtaś codayaṃti. tad vyabhicārayamtaḥ Sautrāntikā āhuḥ. *katham tāvan mahāpuruṣa-lakṣaṇānī* ty-ādi. *mahāpuruṣa-lakṣaṇāni* mahāpuruṣa-saṃgr̥hitatvān *nāto 'nyāni*. brūyān na mahāpuruṣa-lakṣaṇa-mātram mahāpuruṣaḥ. dharmā-mātram tv abhūtvā bhavati bhūtvā ca na bhavatīti adṛṣṭāṃta eṣaḥ. atra brūmaḥ. samam evāitat. yathā hi mahāpuruṣa-lakṣaṇāni mahāpuruṣ'ākhyāni mahāpuruṣa-lakṣaṇ'ākhyāni ca bhava-ṃti. evaṃ saṃskṛto dharmāḥ saṃskṛtaṃ cōcyate saṃskṛta-lakṣaṇam ca. utpā-¹⁰ d'ādi-lakṣaṇena hy avasthā-viśeṣeṇa sa dharmo lakṣyate. yadā ca pravāha-lakṣaṇa-vyavasthā kriyate. tadā samudāyibhiḥ samudāyo lakṣyate. yathā mahāpuruṣa-saṃjñāḥ samudāyo mahāpuruṣa-lakṣaṇaiḥ samudāyibhir iti. etena *sāsn'ādīni* lakṣaṇāni vyākhyātāni. *kūṭhiny'ādīni cēti* vistaraḥ. ubhaya-siddho 'yam dṛṣṭā-¹⁵ mtaḥ pravacana-siddhatvāt. kaṭhina-lakṣaṇo hi pṛthivī-dhātur ucyate. na ca pṛthivī-dhātor anyat kaṭhinyam. evaṃ sarvatra yojyam. sa eva hi pṛthivī-dhā-tuḥ kaṭhina-lakṣyamāṇaḥ kaṭhina-lakṣaṇa ucyate. etad eva saṃskṛtam abhūtvā-bhavad-bhūtvā-cābhaval-lakṣyamāṇam saṃskṛta-lakṣaṇam ucyate. lakṣyata iti lakṣaṇam iti kṛtvā. na ca tat tasmād anyat. *yathā cōrdhva-gamanenēti* vistaraḥ. kṣaṇikavādīno Vaibhāṣikasya dhūmasyōrdhva-gamaṇam [Tib. 164^b] nānyad asti. ²⁰ sa evōrdhva-deśāntareṣu niraṃtaram utpadyamāna ūrdhva-gamaṇ'ākhyāṃ labhate. tad ūrdhva-gamaṇam tato bhinnam iva lakṣyate. na ca dhūmasya ūrdhva-gama-natvam anyad iṣyate. *na ca tat tasmād anyat*. *na ca tad ūrdhva-gamaṇam tasmād dhūmāt anyat*. *sa evātra nyāya* iti. evam utpādo vināśo 'nyathātvam ca tato bhinnam iva lakṣyate. na ca saṃskṛtasya saṃskṛtam anyad bhavatīti. ²⁵ *na ca saṃskṛtānām rūp'ādīnām tāvat saṃskṛtatvam lakṣyate gr̥ṇat' āpi svabhā-vam gr̥ṇat' āpi* rūp'ādīnām svabhāvam. *yāvat prāg-abhāvo na jñāyate*. *yāvat* teṣāṃ rūp'ādīnām *prāg-utpatty-abhāvo na jñāyate*. *paścāc ca*. kim. abhāvaḥ. prāg-abhāvaś ca pradhvansābhāvaś ca yāvan na jñāyate. *saṃtateś ca viśeṣo* yā-van na jñāyate iti vartate. *tasmān na tenāiva tat lakṣitam bhavati*. *na tenāiva* ³⁰ saṃskṛtatvena saṃskṛtatvam lakṣyate. kim tarhi. prāg-abhāv'ādibhis *tat saṃ-skṛtatvam lakṣyate*. yadi hi rūp'ādīnām svabhāvam gr̥ṇan saṃskṛtam iti gr̥-ṇīyāt prāg-abhāvam paścād-abhāvam ca saṃtateś ca viśeṣam ajñātvā *tenāiva tal lakṣitam* syāt. na tv evaṃ jānīta iti *na tenāiva tal lakṣitam bhavati*. *na ca* ³⁵ *tebhyo 'pi* rūp'ādibhyo *dravyāṃtarāṇy eva jāty-ādīni vidyamte*.

jātir ādiḥ pravāhasyēti¹

vistareṇa vacanāt. eṣāṃ sahabhūtatvāt jāty-ādinām samānakālōtpādatvāt. na. kāritra-kāla-bhedād iti. nāntad evaṃ. kasmāt. kāritra-kāla-bhedāt. puruṣakāra-kāla-bhedād ity arthaḥ. tat pratipādayann āha. anāgatā hi jātiḥ kāritraṃ ka-
5 rotīti vistaraḥ.

kim anāgatam [Tib. 165^a] dravyato 'sti nāstīti. anāgatam eva tāvad dravyato nāstīti pratipādayisyate. kuto 'nāgatā jātiḥ kāritraṃ karotīty abhiprāyaḥ. saty api tu tasmīnn iti. saty api tu dravyato 'nāgate jātir anāgatāvasthāyām kāritraṃ kurvatī katham anāgatā sidhyati. aprāpta-kāritraṃ hi anāgatam iti² siddhāntaḥ. 10 sa virudhyeta. tasmāt tad vaktavyam. katham vartamānā sidhyatīti. uparata-kārित्रो 'tita iṣyate³. jātiś cānāgatāiva. uparata-kāritre hi vartamānāvasthāyām evātītā prāpnotīti na vartamānā bhaved iti vartamāna-lakṣaṇam vaktavyam iti. aparisaṃpāpta-kārित्रो vartamāna iti cet. atito 'py vartamānaḥ syāt. atitasyāpi hi phala-dāna-kārित्रam iṣyate. yadāvaṃ hy enaṃ sthītir iti vistaraḥ. sthiti-jarā-
15 vināśa-vṛttayo hy anyonya-vipratīṣiddhāḥ. na hi sa eva dharmas tiṣṭhati ca jīryati ca vinasīyati cēti yukto vyavasthāpayitum. tasya kṣaṇikatvam bādhyata iti. prathamam sthitiḥ sthāpayati. tato jarā jarayati. tato 'nityatā vināśayati. kṣaṇa-trayāvasthānāt. kṣaṇikatvam bādhyata iti. eṣa eva hi naḥ kṣaṇa iti. kārya-parisaṃpāpta-lakṣaṇo na tūtpatty-ananta-vināśa-lakṣaṇa ity arthaḥ. evam apīti
20 vistaraḥ. saḥōtpannānām krameṇa kārित्रam na yujyate. kuta etat. sthitis tēvat sthāpayati. na tu tasmin kāle jarā jarayati nāpy anityatā vināśayati³. punaḥ kenābalīyastvam [Tib. 165^b] paścāt kenābalīyastvam yad enām yasmād enām sthitiṃ saha dharmeṇa yasyāsau sthitiḥ. tena dharmeṇa saḥānityatā nihamti. kṛta-kṛtyā punaḥ kartum nōtsahate jātivad iti. yathā jātiḥ kṛta-kṛtyā janyam
25 janayitvā parikṣiṇa-śaktir na punar janayati. tathā sthitiḥ api tadvad eva na punaḥ sthāpayatīti. na hi śakyam iti vistaraḥ. na vartamānatām ānītam janyam punar ānetum śakyate 'navasthā-prasaṃgāt. śakyam tu khalu sthityā sthāpyam atyaṃtam sthāpayitum. sthiter vināśa-pratibandha-lakṣaṇatvāt. te eva jarā'nityate
30 na śaknoti. jarā hi sthitiṃ durbalī-karoti durbalām anityatā nihamtīti.

Ācārya āha. yadīti sarvaṃ. yadi hi te jarā'nityate balīyasyau syātām pūr-
vam eva syātām sthiti-kārित्रa-kāle. yataḥ sā sthitiḥ na labhate kārित्रam kartum. nīvṛtta-kārित्रāyām iti vistaraḥ. yadā nīvṛtta-kārित्रā sthitiḥ. tadā te 'pi jarā-
'nityate na tiṣṭhataḥ. sa cāpi dharmāḥ. sthiti-kārित्रād dhi teṣāṃ sthitiḥ kalpate.

¹ 五論 14^b. ² 論二十 4^a. ³ Cf. 論二十 4^a.

tasmāt te 'pi na tiṣṭhataḥ. katham atīṣṭhantyaḥ jarā'nityate kutra vā dharmiṇy'
atiṣṭhati kārित्रam kartum utsahiṣyete. kim vā punas tābhyāṃ jarā'nityatābhyāṃ
kartavyam. sthiti-sāmarthyād dhi sa dharma utpanna-mātro na vinasṭo 'bhūt.
sa tayā uparata-kārित्रayā sthityā 'py upekṣyamāṇo 'sthāpyamāno dhravam na
sthāsyatīti. ayam evāśya vināśo yad idam anavasthānam. kim punar jarā'nityatā-
5 bhyāṃ [Tib. 166^a] kāryam ity abhiprāyaḥ. na ca tasmād eva tasyānya-prakāratā
yujyata iti. yadi sa eva nāsāv anyathā. athānyathā na sa eva. yayor hi anya-
thātvaṃ. tayor anyatvaṃ drṣṭam tad-yathā Devadatta-yajñadattayoḥ.

yo 'py āha nikāyāṃtarīya iti ārya-Saṃmatīyaḥ. sa ghaṭāder mudgar'ādi-kṛto
vināśa iti manyate kālāṃtarāvasthāyi hi tasya rūpaṃ. citta-caittānām tu kṣaṇika-
10 tvam. ata ucyate. citta-caittānām ca kṣaṇikatvābhyupagamāt tad-anītyatāyāś
citta-caittānītyatāyā vināśa-kāraṇānapekṣatvāt svayam vinasvaratvāt sthity-anityate
kārित्रam yugapat kuryātām. ata ekasya cittasya caittasya vā yugapat-sthiti-vina-
ṣṭatā anyonya-viruddho 'pi samprasajyate. evam etat sūtram sunītam iti. yad
etat trīṇīmāni bhikṣavaḥ saṃskṛtasya saṃskṛta-lakṣaṇānīti. 15

(47^{ad}) sati sāmagrye bhāvāt. asati cābhāvāt iti. sati hetu-pratyayānām sūma-
grye bhāvāt janyasya. asati cābhāvāt. na jāteḥ. kim. sāmarthyam paśyāma
ity adhikṛtam. na hi hetu-pratyaya-sāmagrye 'pi taj janyam kadācid bhavati
kadācin na bhavati. atra bhadaṃtānamtavarmā āha. yathā cakṣur na vinā
ālok'ādibhiś cakṣur-vijñānam janayati. na cātas tad-utpattau na kāraṇam. evam
20 jātir na vinā hetu-pratyayair dharmam janayati. na cātas tad-utpattau na kā-
raṇam iti. atrōcyate. [Tib. 166^b] asamānam etat. cakṣur hi drṣṭa-sāmarthyam
satsv ālok'ādiṣu andhānandhayoś cakṣur-vijñānasyānutpatty-utpatti-darśanāt. na
tv evam jātir iti. sūkṣmā api hi dkarma-prakṛtaya iti. tad-yathā sparś'ādīnām
caitasikānām prakṛtayaḥ svabhāvā duḥparicchedyatvāt sūkṣmāḥ. asty etad evam.
25 adṛśyamāno 'pi kaścid dharmāḥ kārित्रeṇa nirdhāryate. na tv evam jātiḥ kārि-
treṇa nirdhāryate. sparśasya hi kārित्रam Bhagavatāiva nirdhāritam. yaḥ kaścid
vedanā-skandhaḥ saṃjñā-skandhaḥ saṃskāra-skandhaḥ. sarvas sa sparśam
pratītyēti vistaraḥ. jātam ity eva tu na syāt asatyām jātāv iti. sva-lakṣaṇāpekṣā
rūpe rūpa-buddhiḥ. na tu jātam iti sva-lakṣaṇāpekṣā jāta-buddhiḥ. vedan'ādiṣv
30 api bhāvāt. tasmād arthāntara-bhūta-jāti-dravyāpekṣeyam jāta-buddhir iti nir-
dhāryate. ṣaṣṭhī-vacanaṃ ca na syāt rūpasyoṭpāda iti. vaiyadhikarāṇye hi ṣaṣṭhī-
nirdeśo na samānādhikarāṇye. ten' āha. yathā rūpasya rūpam iti. vaidharma-
drṣṭāṃta eṣaḥ. yathā rūpaṃ rūpād ananyad iti kṛtvā ṣaṣṭhī-nirdeśo na bhavati

¹ sic MSS. chos mi-gnas-pa. Qu. dharme 'tiṣṭhati. ?

rūpasya rūpam iti. tathā rūpasyōtpāda iti na syāt. tasmāj jāti-nimitto 'yam
 śaṣṭhī-nirdeśa iti gamyate. *evam yāvad anityatā yathāyogam vaktavyēti*. sthitam
 eva¹ tu na syāt asatyām sthitau. śaṣṭhī-vacanam ca rūpasya sthitir iti yathā
 rūpasya rūpam iti. jīrnam ity eva tu na syāt asatyām jarāyām. śaṣṭhī-vacanam
 ca rūpasya [Tib. 167^a] jarēti yathā rūpasya rūpam iti. tathā vinaṣṭam ity eva
 tu na syāt asatyām anityatāyām. śaṣṭhī-vacanam ca rūpasya vinaśa iti yathā
 rūpasya rūpam iti.

tena tarhīti vistarāḥ. yadi jātam-ity-evam-ādi-buddhi-siddhy-artham śaṣṭhī-
 vidhānārtham ca jāty-ādayaḥ kalpyante *anātmatvam apy eṣṭavyam*. na hi nir-
 nimittā anātma-buddhir bhavitum arhati. athānātmatvam prajñaptisad iṣyate.
 tan-nimittā 'nātma-buddhiḥ. jāty-ādy api prajñapti-sad eṣṭavyam. tan-nimittā
 ca jāty-ādi-buddhir iti. sādhanam cātra. prajñapti-sat jāty-ādi. dravyasad ape-
 kṣya gr̥hhyamānatvād. anātmatvavad iti. *satt'ādayo 'pīti*. ādi-śabdena dravya-
 tva-rūpa-ghaṭatv'ādi gr̥hyate. *ekam rūpam dve rūpe mahad anu pṛthak samyuk-*
taṃ vibhaktam param aparam sad-rūpam iti. tathā dravyam etad rūpam idam
 ghaṭo 'yam ity evam-ādi-buddhi-siddhārtham samkhy'ādayo 'pi Vaiśeṣika-pari-
 kalpitā abhyupagamtavyāḥ. *śaṣṭhī-vidhānārtham ca rūpasya samyoga* iti. *samyoga-*
grahaṇam udāharāṇa-mātram. rūpasya vibhāgaḥ paratvāparatvam ity-evam-ādy
 api yojyam. *eṣā ca śaṣṭhī katham kalpyate rūpasya svabhāva iti*. na hi Vai-
 bhāṣikāṇām [Tib. 167^b] rūpād anyo rūpasya svabhāva iṣṭaḥ. *jātam* iti. *jātam*
 eva na vinaṣṭam ity *abhūtvā-bhāva-jñāpanārtham kriyate prajñaptiḥ*. *bahu-vikalpa*
 iti. *bahu-bhedo rūpa-vedan'ādi-bhedāt*. *tasya viśeṣanārtham rūpasyōtpāda* iti na
 vedan'ādīnām utpāda iti *viśeṣanārtham śaṣṭhīm kurvanti*. *mā 'nyaḥ pratyāyi*
rūpa-samjñaka evōtpādo na vedan'ādi-smjñaka iti. dr̥ṣṭāntam kathayanti. *can-*
danasya gandh'ādayaḥ śilā-putrakasya śarīram iti. anarthāmtara-bhāve 'pi śaṣṭhī-
 nirdeśaḥ kriyate. gandh'ādi-samūha-mātram hi candanam iti Bauddha-siddhānta-
 taḥ. Vaiśeṣika-siddhāntāpekṣayā tu asiddhaś candana ity aparō dr̥ṣṭānta upanya-
 syate. *śilā-putrakasya śarīram* iti. śilā-putraka-śarīrayor Vaiśeṣikāṇām api sid-
 dhānte nārthāntara-bhāvo bhavati ca śaṣṭhī-nirdeśaḥ. arthāntara-parikalpa-kṛto
 hi tathā nirdeśaḥ. *evam sthity-ādayo 'pi yathāyogam vedītavyā* iti. tasmāt pra-
 jñapti-mātram evēdam pravāhāvasthāna-jñāpanārtham kriyate sthitam iti. sā ca
 pravāhāvasthāna-lakṣaṇā sthitir bahu-vikalpā. tasya viśeṣanārtham rūpasya sthi-
 tir iti śaṣṭhīm kurvanti. yathā rūpa-samjñakāiva [Tib. 168^a] sthitiḥ pratiyeta
 mā 'nyā pratyāyīti. tathā prajñapti-mātram evātat pūrvāpara-viśeṣa-jñāpanārtham

¹ Qu. ity eva? Cf. supra & infra.

kriyate jīrnam iti. sā ca pūrvāpara-viśeṣa-lakṣaṇā jarā bahu-vikalpā. tasya viśeṣaṇā-
 rtham rūpasya jarēti śaṣṭhīm kurvanti. yathā rūpa-samjñakāiva jarā pratiyeta
 mā 'nyā pratyāyīti. tathā prajñapti-mātram evātat pravāha-nivṛtti-jñāpanā-
 rtham kriyate vinaṣṭam iti. sa ca pravāha-nivṛtti-lakṣaṇo vinaśo bahu-vikalpāḥ.
 tasya viśeṣanārtham rūpasya vinaśa iti śaṣṭhīm kurvanti. yathā rūpa-samjñaka
 eva vinaśaḥ pratiyeta mā 'nyaḥ pratyāyīti. sarvatra ca dr̥ṣṭānta-dvayam vaktā-
 vyam. tad-yathā candanasya gandh'ādayaḥ śilā-putrakasya śarīram iti.

yathā ca dharmatayēti. dharmatā dharma-prakṛtiḥ dharma-svabhāvo dharma-
 śaili 'ty arthaḥ. dharmatā dharma-prakṛtir iti kuta etat. cakṣuḥ samṛddhe¹ sūn-
 yam nityena dhruveṇa śāsvatena avipariṇāma-dharṇeṇa ātman' ātmīyena ca. tat
 kasya hetoḥ. prakṛtir asyāiṣēti. *yathā ca dharmatayā na sarvam jātimad iṣyate*
ākāś'ādi. *tathā dharmatayā na sarvam jāyata ity eṣṭavyam*. na hy atra kimcit
 kāraṇam asti. yat saṃskṛtam eva jātimad bhavati nāsaṃskṛtam iti anyatra dharmā-
 tāyāḥ. evam asatyām api jātau saṃskṛtam evōtpadyate. nāsaṃskṛtam iti.
yathā ca tulya-jātimatām keśamcid rūpa-vedan'ādīnām tad-anye pratyayās tebhyo
 rūpōtpatti-pratyayebhyo 'nye vedan'ādy-utpatti-pratyayās *tad-anye*. te *tad-anye*
pratyayās tad-anyasyōtpādane na samarthā bhavanti. tebhyo vedan'ādibhyo 'nyat
tad-[Tib. 168^b] *anyat*. kim tad. rūpaṃ. tasya. *tad-anyasya* te vedan'ādi-pra-
 tyayā utpādane yathā na samarthā bhavanti. *evam asaṃskṛtasy' ākāś'āder ut-*
pādane sarve 'pi rūpa-vedan'ādi-pratyayā na samarthāḥ syur iti. pūrvam svabhāva-
 niyamenōktam idānīm śakti-niyamenēti.

na hi dūṣakāḥ santīti vistarāḥ. *yathā na mṛgāḥ santīti yavā nōpyante*
 upyanta evēty arthaḥ. dvau pratiṣedhau prakṛtam artham gamayataḥ. *yathā na*
makṣikāḥ patantīti modakā na bhakṣyante. kim tarhi. bhakṣyanta eva. tathā
 na dūṣakāḥ santīti āgamo 'bhidharma-śāstrāṇy apāsyante. *tasmād doṣeṣu prati-*
vidhātavyam. *doṣeṣu* para-vyavasthāpitesu parihāraḥ kartavyaḥ. *siddhāntaś cānu-*
sartavyo na parityājya ity abhiprāyaḥ.

(48^{ab}) *nāma-kāy'ādayaḥ samjñā-vākyaḥ kṣara-samuktayo*
 iti. *samjñā-samuktayo nāma-kāyāḥ*. *vākya-samuktayoḥ* pada-kāyāḥ. *akṣara-*
samuktayo vyamjana-kāyāḥ. *samjñā-karaṇam* iti loka-bhāṣeyaṃ. *samjñā-karaṇam*
 nāmadheyam iti paryāyaḥ. tathā hi loke vaktāro bhavanti. Devadatta ity asya
samjñā-karaṇam iti. samjñāyāḥ karaṇam samjñā-karaṇam. yena samjñā caita-
 siko dharmāḥ kriyate janyate. samjñāiva vā karaṇam *samjñā-karaṇam*. *samjñā-*
grahaṇam cānya-karaṇa-nivṛtty-artham. *karaṇa-grahaṇam caitasika-viśeṣanā-*

¹ Sic MSS. chos-ñid-kyis = dharmatayā.

thaṃ. yadi hi saṃjñā nāmēty ucyeta caitasiko 'pi sambhāvyeta. tat punaḥ saṃjñā-karaṇaṃ [Tib. 169^a] nāma rūpaṃ śahdo raso gandho vēty evam-ādi. vākyaṃ padam iti. padyate gamyate 'nenēti. padaṃ tu sup-tiñ-antaṃ padaṃ grhyate¹. ten' āha. yāvata 'rtha-parisamāptis tad-yathā

anityā bata saṃskārā

iti evam-ādīti. ādi-śabdena

utpāda-vyaya-dharmaṇaḥ

utpadya hi nirudhyante. teṣāṃ vyupaśamaḥ sukham

ity evam-ādi. asyā gāthāyā evam arthaṃ vyācakṣate.

anityā bata saṃskārā

iti pratijñā.

utpāda-vyaya-dharmaṇa

iti hetuḥ. yasmād utpāda-vyaya-dharmavantas tasmād anityā iti paricchidyante utpadya hi nirudhyanta

iti drṣṭāntaḥ. ya utpadyante nirudhyante ca te anityaḥ. tad-yathā ghaṭ'ādayaḥ. tathā ca saṃskārā iti. apare punar vyācakṣate. asiddha-hetu-sādhanārtham etad iti. katham etad gamyate.

utpāda-vyaya-dharmaṇas

ta iti yasmād ete utpadya nirudhyamānā drṣṭā iti. apare varṇayanti.

anityā bata saṃskārā utpāda-vyaya-dharmaṇa

iti paryāya-dvayam etad ucyate. kasmād ity āha. yasmād

utpadya nirudhyanta

iti hetu-vacanaṃ.

teṣāṃ vyupaśamaḥ sukham

ye hy anityās te duḥkhā atas

teṣāṃ vyupaśamaḥ sukham

iti vineya-janaṃ niyojayati. yena-kriyā-guṇa-kāla-sambandha-viśeṣā gamyante. sāvyaya-kāraka-viśeṣaṇaṃ vākyaṃ iti vākya-vido vadanti. tad-yathā pacati paṭhati gacchatīti kṛṣṇo gauro [Tib. 169^b] rakta iti pacati pakṣyati apākṣid iti kriyā-guṇa-kālānāṃ sambandha-viśeṣā gamyante. tat padaṃ. tathā hi sāmānya-vartamānānāṃ padānāṃ yad viśeṣe 'vasthānaṃ sa vākya'rtha ity āhuḥ. tad evaṃ sva-lakṣaṇābhidyotakaṃ nāma kriy'ādi-sambandha-viśeṣābhidyotakaṃ padam ity uktam bhavati. vyaṃjanaṃ akṣaram iti varṇa ity arthaḥ. na tu hal eva acām api vyaṃjanakatvenēṣṭatvāt.

¹ 'hyante N.

nanu cākṣarāṇy api lipy-avayavānāṃ nāmānīti. lipayo manuṣy'adibhiḥ patr'adiṣu ye likhitāḥ. teṣāṃ akṣarāṇi nāmāni. rūpa-nāma-grahaṇe rūpa-pratitivad vyaṃjana-grahaṇe lipi-pratitih. ato vyaṃjanam api lipy-avayavānāṃ nāma bhavati itī lakṣaṇa-saṃkaryam. tataś ca yad abhipretam nāmno vyatiriktam anyad eva vyaṃjanam akṣaram iti. tan nōpapadyate. na vai lipy-avayavānāṃ iti vistaraḥ. viparitam etad iti vyācaṣṭe. yat tu vyaṃjana-grahaṇe lipi-pratitir iti. tat pratyāyā-pratyāyaka-bhāvena saṃketitvat. na tu tan-nāma-bhāvāt.

samuktir iti uca samavāya¹ ity etasya dhātoḥ ktini² samuktir iti etad rūpaṃ bhavati. yo 'rthaḥ samavāya iti. so 'rthaḥ samuktir iti. samavāya³ ity arthaḥ.

nanu ca te iti Sautrāntika-vacanaṃ. nāte vāk-svabhāvā iti vistareṇa Vaibhāṣika-vacanaṃ. na ca ghoṣa-mātreṇēti. nānakṣar'ātmakena ghoṣeṇārtho 'vagamyate. kiṃ tarhi. vāñ nūmni pravartate. tan nām' ātma-rūpatām iva vāca āpādayad arthatvaṃ dyotayati. tāṃ vācam upādāya padārtham dyotayati. [Tib. 170^a] pratyāyayātīty arthaḥ. Sautrāntika āha. na vai ghoṣa-mātraṃ vāg iti vistaraḥ. na vyaṃ ghoṣa-mātraṃ vāg iti varṇayāmaḥ. kaścīd eva tu ghoṣo varṇ'ātmakaḥ. sāvva vāk. yo 'rtheṣu kṛtāvadhīḥ kṛta-maryādaḥ. etena saṃketāpekṣaḥ śabdo 'rtham pratyāyayati. na yaḥ kaścīd chabda iti darśayati. kṛta-saṃketāḥ śabdo 'rtham pratyāyayātīti. tac cātac-chabda-mātrāt pratīta-padārthakāt sidhyatīti. tac cātad-artha-dyotanaṃ nāma-rahitāc chabdāj 'jāty-ady'-abhidheya-padārthakāt sidhyatīty ayam asyārtha iti. yady utpādayatīti vistaraḥ. vāci satyāṃ sa citta-viprayukta utpadyata itīṣyate ten' āsaṃkyate yady utpādayatīti. evaṃ cet sarvaṃ ghoṣa-mātraṃ vṛṣabh'ādi-garjitam api nāmōtpādayiṣyati. ghoṣa-svabhāvā vāg iti kṛtvā. brūyās tvaṃ viśiṣṭa eva ghoṣo yo varṇ'ātmakaḥ sambhāvitaḥ. sa eva nāmōtpādayatīti. atrōcyate. yādṛśo vā ghoṣa-viśeṣa iṣyate nāmna utpādayati. sa evārthasya dyotako bhaviṣyati. na tu sa citta-viprayukta ity abhiprāyaḥ. atha prakāśayātīti vistaraḥ. ghoṣeṇōtpadyamānena sa citta-viprayukta utpadyate. sa taṃ prakāśayaty artha-dyotanaṇyēti yadiṣyate. atrōcyate. sarvaṃ ghoṣa-mātraṃ nāma prakāśayatiṣyati pūrvavad vācyam. na khalv api śabdānāṃ sāmāgryam astīti. yad anekākṣaram nāma. tad-utpatti-parikalpo 'neka-śabdāpekṣaḥ. tenāiva vicāryate. ihōccarita-pradhvansinaḥ śabdāḥ. tasmād eṣāṃ yugapad-avasthānaṃ nāsti. ekasya ca dravya-sato [Tib. 170^b] dharmasya bhāgaśaḥ khaṇḍaśa utpādo na yukto yathā ghaṭa-paṭ'adeḥ prajñapti-sataḥ kalpyata itī katham utpādayanti vāñ nāmōtpādayet. yadā tad utpādayati. tadā

¹ Dhātupāṭha 4, 114. ² ktin denotes a kṛt suffix -ti. ³ spyi = samudāya (?) ⁴ . . . Sic. NC, jñātyāy S. Qu. jñāta-? but kyañ.

katham sā tad utpādayatīti vākyārthaḥ. vartamānā hi vān nāmōtpādayanty utpādayet. na ca sarve vāc-chabda-kṣaṇā yugapad-vartamānā bhavanti. yadā hi rūpam iti ra-śabdo vartamāno bhavati. tadā ū-kāra-pa-kārā-kārā anāgatā bhavanti. yadā ū-kāro vartamāno bhavati. tadā ra-śabdo 'titaḥ. pa-kārā-kārāv anāgatāu. evaṃ pa-kārā-kārāv api kramaśo yadā vartamānau bhavataḥ. tadētare na vartamānā iti. evam sā vān nāma naivōtpādayet. brūyās tvam vartamāno ra-śabdasya rūpa-nāmnāḥ pūrvaṃ bhāgam utpādayati. ū-śabdo 'pi vartamāno dvitīyaṃ bhāgam evaṃ yāvad a-kāra-śabdasya tasya caturtha-bhāgam utpādayatīti. tad ayuktam. ekasya dharmasya bhāgaśa utpādāsambhavad iti. uktam etat. *katham tāvad atitāpekṣaḥ paścimo vijñapti-kṣaṇa utpādayaty avijñaptim* iti. prātimokṣa-saṃvara-samādāne kāya-vāg-vijñaptayaḥ pravartante. tāsām nāsti sāmagryam. atha cātita-kāya-vāg-vijñapti-kṣaṇāpekṣaḥ paścimo vijñapti-kṣaṇaḥ prātimokṣa-saṃvara-saṃgrhitām avijaptim utpādayati. evam atitā-śabda-kṣaṇāpekṣaḥ paścimo vāc-chabda-kṣaṇo nāmōtpādayatīti. *evaṃ tarhīti* vistaraḥ. *paścima-śabda eva nāmna utpādāt* [Tib. 171^a] *yo 'pi tam evākaṃ śrṇoti* yo 'pi paścimam evākaṃ śabdam śrṇoti rūpam iti. *so 'py artham pratipadyeta.* *so 'pi rūpa-nāmārtham* grhṇiyāt. tan-nāmōtpatteḥ. na cāivaṃ pratipadyate. tasmād ayuktam etat. *athāpy evaṃ kalpyetīti* vistaraḥ. kṣaṇa-pratibhāsā varṇa-vāg vyamjanam api tat-pratibhāsam iti pakṣāntaram upanyasyate. *vāg vyamjanam janayati.* *vyamjanam tu nāma janayatīti.* *atrāpi sa eva prasamgo vyamjanānām sāmagryābhāvāt.* katham. na khalu vyamjanānām sāmagryam asti. na cāikasya dharmasya bhāgaśa utpādo yukta iti katham utpādayat¹ vyamjanam nāmōtpādayet. katham tāvad atitāpekṣaḥ paścimo vijñapti-kṣaṇa utpādayaty avijñaptim. evaṃ tarhi paścima eva vyamjane nāmna utpādāt yo 'pi tam evākaṃ paścimam vyamjanōtpādakaṃ śabdam śrṇoti. yo vā tad evākaṃ paścimam vyamjanam śrṇoti. *so 'py artham pratipadyeta.*² *eṣa eva tu prasamgo nāmnaḥ prakāśatve vāca* iti. na khalv api śabdānām sāmagryam asti. na cāikasya dharmasya bhāgaśaḥ prakāśo yukta iti katham prakāśayanti vāk nāma prakāśayet. katham tāvad atitāpekṣaḥ paścimo vijñapti-kṣaṇaḥ prakāśayaty avijñaptim. evaṃ tarhi paścima eva śabde nāmnaḥ prakāśād yo 'pi tam evākaṃ śabdam śrṇoti. *so 'py artham pratipadyeta.* athāpy evaṃ kalpyeta. vāg vyamjanam prakāśayati. vyamjanam tu nāmēti. atrāpi sa eva prasamgo vyamjanānām sāmagry-abhāvāt. yasya tarhi śabda-mātram nāmānekākṣaram ca nāma bhavati na ca śabdānām³

¹ °yed MSS. cf. 183^u.

² °dyate MSS. cf. line 16 above.

³ yi-ge-rnams = akṣarāṇām or vyañjanānām.

sāmagryam asti. tasya katham nāmārtham pratīyayati. [Tib. 171^b] sarvākṣarasamṛty-anantaravāt artha-pratipatteḥ. ata eva ca nāntariyaka-nyāyena prathamākṣara-śravaṇa-kāla eva śeṣākṣarānumṛti-balena kaścid artham pratipadyata evēti. *vyamjanasyāpi vān naivōtpādikā na prakāśikā yujyata* iti. pūrvaṃ śabdasyōtpādyam śabdasya vyamgyam vā vyamjanam abhyupagamyā doṣa udgrāhitaḥ. idānīm śabda-vyatiriktānupalabdheḥ utpādyā-vyamgyatvam api tasya nāstīti tad eva unmūlayati. na tu śabdānām sāmagry-abhāvād iti doṣo vaktavyaḥ. na hy aneka-śabdāpekṣā vyamjana-pratipattiḥ. api ca ghoṣa-svabhāvatvād vācaḥ sarvaṃ ghoṣamātram vyamjanam utpādayiṣyati prakāśayiṣyati vā. yādṛśo vā ghoṣa-viśeṣa iṣyate vyamjanasyōtpādakaḥ prakāśako vā. sa eva vyamjanārtham kariṣyati. *athāpy artha-sahajam nāma jāty-ādīvad iṣyētīti* vistaraḥ. *atha* sahaje nāmni kalpyamāne vācōtpādyam prakāśyam vā nāmēty evam-ādī-ghoṣa-prasamgo na bhaviṣyati matvā pakṣāntaram idam vikalpyate. yathā jāty-ādīni lakṣaṇāni artha-sahajāny evēṣyante nātītānāgatasyārthasya vartamānāni bhavanti. evam eva yadi nāmēṣyate. *atitānāgatasyārthasya vartamānam nāma na syāt.* tataś cātītānāgatārthavyavahāro na śakyeta kartum. na hy atitānāgatam nāmārtham dyotayitum arhati. yathā 'tītānāgatā vān nāma nōtpādayitum vyamjayitum cārhati. nāma-bahutve ca na sahajam nāma paricchidyeta. *asamskṛtānām* [Tib. 172^a] cānutpattimattvāt *sahaja-nāma na syād iti anīṣṭir evēyam* na kartavyaivēyam iṣṭir ity abhiprāyaḥ. *nāma-saṃnīṣṛitā gāthēti.*

gāthā vākyam. sā nāmāni saṃnīṣṛitā nāmasūtpanneṣu bhāvāt. tasmāt santi nāmāni vākyam cēti vacanāvakaśo 'stīty āha. *tatrārtheṣu kṛtāvadhīḥ śabdo nāmēti* vistaraḥ. *artha-kṛtāvadhī-śabda-svabhāvānām nāmnam racanā-viśeṣo gāthā.* vinyāsa-viśeṣa ity arthaḥ. *paṃktivād* iti. yathā *paṃktiḥ* pipilik² ādīnām racanā-viśeṣo na tato dravyāntaram upapadyate. tadvat. eka-kāla-vartinām pakṣi-pipilik² ādīnām racanā-viśeṣaḥ paṃktir ity ucyate. krama-vartinām tu śabdānām na racanā-viśeṣaḥ tena vaiṣamyam iti vacanāvakaśam abhisamīkṣya dvitīyo dṛṣṭānta upanyasyate. *citt'ānupūrvyavac cēti.* yathā 'nukrama-vartibhyaś citta-bhyo nānyad ānupūrvyam asti. tadvat. *apārīhikā tat-prakṛptir*¹ iti. niṣprāyojanā nāma-padayor arthāntara-parikalpanēty arthaḥ. *na hi sarve dharmās tarka-gamyā* iti. kecid eva tarka-gamyā na sarve. ye hi tathāgata-jñāna-gocara-patitā eva. na te tarka-gamyā ity abhiprāyaḥ.

(48^u) citta-viprayukta-prabheda-vivakṣayā idam upanyasyate. *atha kiṃ pratisamyuktā* iti vistaraḥ. kasmin dhātau pratisamyuktāḥ *kiṃ pratisamyuktāḥ.*

sattv'ākhyā asattv'ākhyā iti kiṃ iti.

kāma-rūp'āpta-sattv'ākhyā niṣyandāvyākṛtā

iti. *kāma*-[Tib. 172^b] *rūp'āptā* eva *sattv'ākhyā* eva *niṣyandā* evāvyākṛtā eva cēty avadhāraṇam. *te tv anabhilāpyā* iti. *te tv* arūpy'āptā nāma-kāy'ādayo 'kathyā vācas tatrābhavāt. katham te santīti gamyaṃte. yadā te nābhilapyante. tasmāt kāma-rūp'āptā eva n' arūpy'āptā iti Vaibhāṣikāḥ. *sattv'ākhyā* eva ca *sattva-pra-* yatnābhinirvṛtta-varṇ'ādī-svabhāvatvāt. *yaś ca dyotayati. sa taiḥ samanvāgata* iti. kutaḥ. punar iyam āsamkā. anyonyasya taiḥ samanvāgamaḥ syād iti. asyēdam nāmēti vyapadeśāt. yathā cakṣur-indriyeṇa draṣṭāva samanvāgato na dṛśyaḥ *sattvaḥ*. tathā dyotayitāva taiḥ samanvāgato na *dyotyah. naiṣyandikāḥ* sabhāga-hetu-janitatvāt. na vipāka-jā icchātaḥ pravṛtteḥ. n'aupacayikā arūpiṇām cayābhavād iti. *anivṛtāvyākṛtāś ca.* na kuśalā nākuśalāḥ. kasmāt. samu- cchinna-kuśala-mūla-kāma-vitarāgāṇām api tat-samanvāgama-prasamgāt. itarathā hi yadā samucchinna-kuśala-mūlaḥ kuśalān dharmān dyotayati. tadā 'sya kuśala- dharma-samanvāgamaḥ syāt. evam kāma-vitarāgasyāpy akuśala-dharma-dyotane yojyam. tasmād *anivṛtāvyākṛtā* eva. *anivṛtāvyākṛtānam* kuśalākuśalair avirodhāt.

(49) *tathā sabhāgatē* ti. [Tib. 173^a]

tathā-śabdena *sattv'ākhyā-naiṣyandikāvyākṛtatvam* eva *sabhāgatāyā* atidiśyate. tri-dhātva-āptāyā apavāda-rūpeṇa vakṣyamānatvāt.

sā tv

iti. *tu*-śabdo viśeṣanārthaḥ. nāma-kāy'ādibhyo hi *sabhāgatā* viśiṣyate. katham ity āha.

vipākā 'pī ti.

vipāka-jā 'pīty arthaḥ. *na kevalam iyaṃ naiṣyandiki. kiṃ tarhi. vipāka-jā 'pī* ti. na tv aupacayiki tathāiva cayābhavāt.

āptayo dvidhē ti

dvidhā-śabdena naiṣyamdika-vipākajātva-prabhedāv eva prāptīnam ucyete. pra- bhedāntarasyōktatvāt.

lakṣaṇānām api

jāty-adinām tāv eva prabhedāv evam eva vaktavyau.

asamanvāgamo

'prāptiḥ. *sā* 'nivṛtāvyākṛtā 'pī na vipāka-jā. na hi vipākasyāpy asamanvāgamo vipāko bhavitum arhati. tathā hy akuśalasya kuśala-s'āsravasya ca vipāka iṣyate. na cānayo aprāptir vipāko bhavitum arhati. yo hi buddhi-pūrvakāś cetan'ātmakas tat-samprayukta-samuttho vā dharmāḥ. sa vipāka-hetuḥ. na cāsamanvāgama

evam buddhi-pūrvaka-karmakṛta iti ato na vipāka-jaḥ. *śeṣam eṣāṃ vaktavyam uktam* iti. *eṣāṃ* prāpti-lakṣaṇa-samāpatty-asamanvāgamānām *vaktavyaṃ* vyākhyā- tavyam *uktaṃ* vyākhyātam ity arthaḥ. [Tib. 173^b] kiṃ punas tac *cheṣam* iti. dhātva-āptatā *sattvāsattv'ākhyatā* kuśalākuśalāvyākṛtatā ca. katham punas tad uktaṃ. prāptes tāvad dhātva-āptatōktā

svadhātukā tad-āptānām

iti¹ vacanāt. *sattv'ākhyatōktā* samanvāgama²-vacanāt. na hy asattva-samkhyātena samskṛtena santi samanvāgamāḥ.

prāpty-aprāpti sva-samānā-patitānām

iti³ vacanāt. katham kuśalākuśalāvyākṛtatōktā.

śubh'adinām śubh'adikēti⁴

vacanāt. lakṣaṇānām api traidhātuka-pratisamyuktatōktā

sarvaṃ samskṛta-lakṣaṇair

iti⁵ vacanāt. *sattvāsattv'ākhyatā* 'py ata evōktā. sarva-samskṛta-sahabhūtvāt. ata eva ca kuśalākuśalāvyākṛtatā 'py uktā.

caittā dvau samvarau teṣāṃ cetaso lakṣaṇāni ca

cittānuvartinaḥ kāla-phal'ādi-śubhat'adibhir

iti⁶ vacanāt. asaṃjñi-samāpatte rūpadhātva-āptatōktā

dhyāne 'ntya

iti⁷ vacanāt. kuśalata 'pi

śubhēti⁸

vacanāt. *sattv'ākhyatā* 'py ata

evōpapadya-vedyāivēti⁹

vacanāt. nirodha-samāpatter apy arūpyadhātva-āptatōktā

bhavāgra-jēti¹⁰

vacanāt. kuśalata 'pi

śubhēti¹¹

vacanāt. *sattv'ākhyatā* 'pi ata eva. kuśala-samskṛtatvāt. asamanvāgamasya tri- dhātva-āptatōktā

kām'ady-āptāmalānām cēti¹²

[Tib. 174^a] vacanāt. *sattv'ākhyatā* samanvāgama-vacanāt. avyākṛtatā 'py uktā

akliṣṭāvyākṛtā 'prāptir

¹ Kārikā. II, 38^c. ² 論四 14⁷. ³ K. II, 37^{cd}. ⁴ K. II, 38^b. ⁵ K. II, 24^b. ⁶ K. II, 52. ⁷ K. II, 43^b. ⁸ K. II, 43^c. ⁹ i.c. ¹⁰ K. II, 44^b. ¹¹ K. II, 44^c. ¹² K. II, 41^a.

iti¹ vacanāt. *śeṣayoś c' āsamjñika-jīvitayoh.* kim. vaktavyam uktam iti vartate. āsamjñikasya rūp'apta-sattv'ākhyā-vipakāvvyākṛtatōktā

vipākas te brhatphalā

iti² vacanāt. jīvitasya tri-dhātva-āptatōktā

āyur jīvitam

iti³ vacanāt. āyusaś ca traidhātukatvāt. sattv'ākhyatā 'py ukta

vipāko jīvitam

iti⁴ sūtrāt. vipāko hi sattv'ākhyā eva

vipāko 'vyākṛto dharmāḥ sattv'ākhyo vyākṛtōdbhava

iti⁵ vacanāt. ata evāsyānivṛtāvvyākṛtatā 'py uktēti. Ācāryeṇa tu yad darśanaḥ⁶ vaktavyam uktam. tad vivṛtam. *katham prāpt'ādīnāṃ sattv'ākhyatōk ā. sam- anvāgama-vacanād ity-ādi.*

(50) *ka ime hetavaḥ ke ca pratyayā* iti. hetūnām pratyayānām ca kaḥ prativīśeṣaḥ. na kaścid ity āha. tathā hy uktam Bhagavatā.⁷ dvau hetū dvau pratyayau samyag-dṛṣṭer utpādāya. katamau dvau. parataś ca ghoṣo 'dhyātman ca yoniśo-manaskāra iti. hetuḥ pratyayo nidānam kāraṇam nimittam liṅgam upaniṣad iti paryāyāḥ. upaniṣac-chabdas tu kadācid upāṃsau kadācit prāmukhya iti. tad-yathā 'pi sūryōpaniṣado devā iti. upāṃsū-prayoga upaniṣat-prayoga [Tib. 174^b] iti. yadi prativiśeṣo nāsti kim artham hetūnām pratyayānām ca pṛthag-nirdeśaḥ. anyenārtha-viśeṣeṇa hetu-nirdeśo 'nyena pratyaya-nirdeśaḥ. hetu-nirdeśe hi avighna-bhāva-sahabhūtvā-sadrśatv'ādir artha-viśeṣa uktaḥ. pratyaya-nirdeśe tu hetu-samanantarav'adibhir aparo 'rtha-viśeṣa ukta iti. atha katam- asmin sūtre ṣaḍ dhetava uktāḥ. sarvo hy abhidharmāḥ sūtrārthaḥ sūtra-ni- kaṣaḥ sūtra-vyākhyānam iti. amtarhitam tat sūtram iti Vaibhāṣikāḥ. tathā hi Ekōttarik'āgama ā śatād dharmā-nirdeśa āsit. idāniṃ tv ā daśakād dṛṣyamta iti kathayanti. api tu samti pratiniyata-hetu-vācakāni sūtrāni. tāny udahariṣyamaḥ. cākṣuḥ pratitya rūpāni cōtpadyate cakṣur-vijñānam iti kāraṇa-hetuḥ. janānā- vighna-bhāvena hy eṣa vyavasthāpyate. imāni trīṇi mārgāṃgāni samyag-dṛṣṭim anuparivartante. taiḥ saha jātā vedanā samjñā cetanā cēti sahabhū-hetuḥ. anyonyānuparivartanāḥkākṛtyārthena hy eṣa vyavasthāpyate. samanvāgato 'yam pudgalaḥ kuśalair api dharmair akuśalair api yavad asti cāsyāṇusahagataḥ kuśala-mūlam asamucchinnam yato 'sya kuśala-mūlād anyat kuśala-mūlam ut-

¹ Kārikā. II, 40^c. ² K. II, 42¹. ³ K. II, 46^a. ⁴ K. II, 10^a. ⁵ K. II, 58^{ab}. ⁶ sic NC, arś^o S. go dkaḥ-ba. Qu. durjñeyam? ⁷ cf. 順正理論十五 (冬三 80^{a2}). ⁸ From here up to 189¹² see 順正理論十五 (冬三 80^{a2} et seq.)

patsyate. evam ayaṃ pudgala āyatyāṃ viśuddhi-dharmā bhaviṣyatīti sabhāga-hetuḥ. eṣa hy atīta-pratyutpannānām dharmānām sva-phalā¹-nirvartanārthena vyava- sthāpyate. iyam ucyate darśana-mūlikā śraddhā 'vetya-jñāna-samprayuktā. yad vijānāti. tat [Tib. 175^a] prajānātīti samprayuktaka-hetuḥ. ek'ālabhana-kṛtyārthena hy eṣa vyavasthāpyate. mithyā-dṛṣṭeḥ puruṣa-pudgalasya yac ca kāya-karma tad- dṛṣṭer yac ca vāk-karma yā cetanā yaḥ praṇidhiḥ ye ca saṃskārās tad-anvayaḥ. sarve 'py ete dharmā anīṣṭatvāya samvartante 'kāntatvāyāpriyatvāyāmanaāpatvāya. tat kasya hetoḥ. dṛṣṭir hy asya pāpikā yad uta mithyā-dṛṣṭir iti sarvatraga-hetuḥ. eṣa hi sabhāga-visabhāga-kliṣṭa-dharma-prabandha-janakārthena vyavasthāpyate. iha kṛtasya karmaṇaḥ kuśalasya s'āsravasya bhāvanāmayasya tatrōtpannā vipākaḥ² pratisamvedayante. samcetanīyasya karmaṇaḥ kṛtasyōpacitasya vipāka iti vipāka- hetuḥ. eṣa hi visadrśa-phal'ākṣepakatvena vyavasthāpyate. ity ata ete ṣaḍ dhe- tavaḥ sūtrata eva prasiddhā iti

ṣaḍvidho hetur iṣyate

Vaibhāṣikair ity abhiprāyaḥ.

(51^a) *svato 'nya*

ity ātmano 'nya ity arthaḥ. sv'ātmani vṛtti-virodhāt sv'ātmā na hetuḥ. *sarva- dharmāḥ saṃskṛtāsaṃskṛtāḥ kāraṇa-hetur* iti. kāraṇam eva hetuḥ *kāraṇa-hetuḥ*. yo hetur viśeṣa-samjñāyā nōcyate sāmānyam hetu-bhāvam parigrhyōcyate. sa *kāraṇa-hetuḥ*. anyeṣu hi viśeṣa-samjñā-nirukteṣu hetuṣu yo na viśeṣitaḥ kāraṇam ca. tasya tad eva viśeṣaṇam bhavati. *yathā rūp'āyatanaḥ uktam* iti. [Tib. 175^b] *utpādam praty avighna-bhāvāvasthānād* iti. yasmād *utpādam praty* utpattimatam svato 'nye dharmā *avighna-bhāvenāvatiṣṭhante*. tasmāt kāraṇa-hetur ity ucyate.

nanu ca ye 'syājānata iti vistarāḥ. jñānam cen nōdayanty ete. *udapats- yanta² āsravās ta* iti vistaro lṛṇy³ arthaḥ. ten' āha. *asyājānataḥ* anutpanna- darśana-bhāvanā-mārga-pudgalasya *ye* darśana-bhāvanā-mārga-vadhyā rāg'ādāya *āsravā udapatsyamta. jānata* utpanna-darśana-bhāvanā-mārgasya⁴ pudgalasyāsya tad-vadhyās *te* rāg'ādāyo nōtpadyante. tataḥ kim ity āha. *jñānam eṣāṃ vighnam utpattau karoti* darśana-bhāvanā-mārga-saṃgrhitam. *sūrya-prabhā ca jyotiṣaṃ darśanasya* vighnam utpattau karotīti adhikṛtam. evam sati *katham svabhāva- varjyāḥ sarva-dharmāḥ saṃskṛtasya kāraṇa-hetur bhavaṃti*. yasmād āsravōt- pattau na jñānam kāraṇa-hetuḥ. jyotir-darśanōtpattau ca sūrya-prabhā. evam hi vaktavyam syāt. āsravōtpattau svabhāva-jñāna-varjyāḥ sarva-dharmāḥ kāraṇa-

¹ sa-phala MSS.; hbras-bu hdra-ba=? sama-phala. But 順正理論 reads: 自果. ² 'nto CN.

³ lṛṇ denotes the conditional. ⁴ 'syāsya MSS.

hetuḥ. jyotir-darśanōtpattau ca svabhāva-sūrya-prabhā-varjyāḥ sarva-dharmāḥ
 kāraṇa-hetur iti. *utpadyamānasyāvighna-bhāvāvasthānād* iti. samagreṣu hetu-
 pratyayeṣu anantara-bhāvī dharma *utpadyamāna* ucyate. tasyōtpadyamānasyōt-
 pādam prati sarva-dharmā evāvighna-bhāvenāvatiṣṭhamte. na sarvasyēty avagamta-
 5 vyam. jñāne punaḥ sati ta āsravā nōtpadyamānā bhavaṃti. prāpty-ady-abhāvena
 pratyaya-sāmagry-abhāvāt. jyotir-darśanam api pratyaya-vaikalyād eva [Tib. 176^a]
 nōtpadyamānam iti yojyam. atas tad-avastham idam svabhāva-varjyāḥ sarva-
 dharmāḥ saṃskṛtasya kāraṇa-hetur bhavaṃtīti. *tad-yathā 'nupadrotāraṃ bhoja-*
kam iti vistaraḥ. anupadravakaraṃ grāma-patim abhisamdhāya *manuṣyā brūyuh.*
 10 *svāminā smaḥ sukhītā* iti. kasmāt ta evaṃ vaktāro bhavanti. yasmād asāv
 upadrava-karaṇe samartha upadravaṃ na karoti. *tad-yathā nirvāṇasyānutpatti-*
dharmāṇām ca. kim. katham hetu-bhāvaḥ *sarvōtpattau.* *nārak'ādīnām ca* nāraka-
 tiryagyony-ādīkānām *ārūpya-skamdhōtpattau* katham hetu-bhāvaḥ. *nārak'ādi-*
 grahaṇaṃ manuṣy'ādīnām kadācid bhavet upadeś'ādīnēty abhiprāyaḥ. *asaṃto*
 15 *'pi hi eva* iti. *asaṃto 'pi hy* ete nirvāṇ'ādayas tathāiva. *yathā saṃto* vidyamānā
vighnaṃ kartum asamarthāḥ syuh. ato 'satām satām caiśam nirvāṇ'ādīnām vig'na-
 karaṇe nirviśiṣṭatvaṃ. asat-tulyās ta ity arthaḥ. *asamarthe 'pī* ti vistaraḥ. upadravaṃ
 kartum *asamarthe 'pī* bhojake grāmīnās tathā vaktāro bhavanti. svāminā smaḥ
 20 *sukhitā* iti. *sa evātra drṣṭānto yaḥ prāktanah.* ato 'nenāiva drṣṭāntena vighna-
 yitum asamarthanām api nirvāṇ'ādīnām avighna-bhāvāvasthānāt kāraṇa-hetu-
 bhāvaḥ siddhaḥ. kasmāt punar asat-tulyānām nirvāṇ'ādīnām kāraṇa-hetutvam
 [Tib. 176^b] iṣyate. na punar asatām śāsa-viśāṇ'ādīnām. asad-drṣṭāntābhāvāt. na hy
 asantaṃ bhojakam adhikṛtya grāmīnā bhavaṃti vaktāraḥ. svāminā smaḥ sukhītā
 25 *iti.* na vā śāsa-viśāṇena smaḥ sukhītā iti. acodyam etat. *sāmūnyena eva nirdeśah*
iti. yaś ca pradhānaḥ kāraṇa-hetur yaś cāpradhānaḥ sarvam adhikṛtyōktaṃ.
 svato 'nye kāraṇa-hetur
iti. *yo hi pradhāno janakaḥ.* sa¹ kāraṇa-hetuḥ. sa sutarām avighna-bhāvenā-
 vatiṣṭhate na kevalam itaraḥ. *āhāraḥ śārīrasyōtpādane* 'pi samartha ity adhi-
 kṛtaṃ. āhāra-samudayāt kāya-samudaya iti vacanāt. ras'ādi-pariṇāma-yogāt.
 30 *bij'ādayo 'ṃkur'ādīnām* iti. bijāṃkura-nāla-gaṇḍa-prasav'ādīnām utpādane sa-
 marthā ity evaṃ.

yas tv evaṃ codayatīti vistaraḥ. kāraṇe sati kāryeṇa bhavitavyam iti matvā
 codayati. *kasmān na sarvasyōtpādo yugapad bhavati.* *yathā ca prāṇātipāta-*
*kāraḥ prāṇātipāta-bhāg bhavati.*² *tathā sarve 'pi kasmān na tad-bhājo bhavaṃtīti.*

¹ deest Tib. ² tīti MSS.; corrected by Tib.

na kāraḥ bhāvenēti. *na* mukhya-vṛttyā 'sya kāraṇatvam iti darśayati. tena
 sarvasya tāvad yugapad utpādo na prāpnoti. pratyaya-sāmagry-abhāvenānutpādyā-
 mānatvāt. prāṇātipāta-yogaś ca na bhavaty akāraḥ katvāt. yas tu kāraḥ. sa
 prāṇātipāta-bhāg eva bhavati.

mano-vijñānam utpadyate kuśalākuśalam iti. 'kuśalam mano-vijñānam iti 5
 nirvāṇ'ālambanavāt. nirvāṇ'ālambanāt [Tib. 177^a] kuśalād akuśalād vā mano-
 vijñānam utpadyate.¹ *tataś cakṣur-vijñānam* iti. evaṃ *paraṃparayā tasyāpi*
 nirvāṇasya pratyayī-bhāvād *asti sāmārthyam.* kva. cakṣur-vijñāna ity adhikṛtaṃ.
evaṃ anyasyāpi pratipattavyam iti. nārak'ādīnām apy ārūpya-skamdhōtpattau
 sāmārthyam. katham. amī bata nāraka-pret'ādayaḥ parama-duḥkhitā iti nārak':
 10 ādy-ālambanam mano-vijñānam kuśalam utpadyate. yataḥ krameṇa śīle vyava-
 sthitasya bhāvanāyam prayogāt ārūpya-samāpattir upapattis cōpapadyata iti.

(51^{bed}) *sahabhūr ye mithaḥ-phalā*

iti. hetur iti vartate. *sahabhūr* hetus te dharmā bhavaṃti. *ye dharmā mithaḥ-*
phalā ye paraspara-phalā ity arthaḥ. *sahabhū-hetuḥ* *sahabhūva* iti nōktaṃ. kasmāt. 15
 saṃti hi dharmāḥ kecit *sahabhūvo* na tu *sahabhū-hetuḥ.* *tad-yathā nil'ādy-*
upādāya-rūpaṃ bhūtaiḥ *sahabhūr* bhavati. na cānyonyam *sahabhū-hetuḥ.* ato
mithaḥ-phalā

ity artha-parigrahaḥ. idam ca sāvaśeṣam lakṣaṇam. ato vakṣyati. vinā 'pi cān-
 yonyaphalatvena dharmo 'nulakṣaṇānām *sahabhū-hetuḥ.* na tāni tasyēty upasaṃ- 20
 khyātavyam iti. upasaṃkhyāna-karaṇam ca mahāśāstratā-pradarśanārtham. sō-
 pasamkhyānam hi vyākaraṇ'ādi mahā-śāstram drṣyate.

bhūtavat

iti. *tad-yathā'rthe vati²-pratyayaḥ.* *evaṃ ca kṛtvā sarvam eva saṃskṛtaṃ saha-*
bhū-hetur yathāyogam iti. [Tib. 177^b] yasmāt saṃskṛta-lakṣaṇāni lakṣyasya saha- 25
 bhū-hetuḥ. so 'pi teṣām. ato *yathāyogam* yathāsaṃbhavaṃ *sarvam saṃskṛtaṃ*
sahabhū-hetuḥ saṃskṛtasya lakṣaṇavattvāt. lakṣya-lakṣayoś ca *sahabhūhetutvāt.*
 na tu sarvam sarvasya. anya-lakṣaṇair asahabhūhetutvād iti *yathāyoga-grahaṇam.*

(52^{abc}) *teṣām ca ye jāty-ādayaś cittasya cēti.* *teṣām ca* citta-saṃprayuktānām
 cetan'ādīnām dhyāna-saṃvarasyānāsrava-saṃvarasya ³*ye jāty-ādayaś* catvāro 30
 dharmās *cittānuparivartina ucyante.*³

¹...¹ mya-nan-las ḥdas-pa-la dmigs-pa yid-kyi rnam-par śes-pa dge-ba mi dge-baḥi yid-kyi rnam-
 par śes-pa skye-la = *nirvāṇ'ālambanam* *mano-vijñānam* kuśalam akuśalam vā *mano-vijñānam*
utpadyate. ² vati denotes tad-dhita suffix vat. ³...³ chos skyes-pa la-sogs-pa gaṅ yin-pa.
 sems-kyi skye-ba la-sogs-pa gaṅ dag yin-paḥi chos de dag ni sems-kyi rjes-su hjug-pa ses byaḥo
 = *ye jāty-ādayo dharmās cittasya ca te cittānuparivartina ucyante.* Acc. to this rendering after
 dharmās to add: *cittasya ca te.*

(52^a) *kāla-phal'ādi-śubhat'ādibhir*
 iti. kālena ca phal'ādibhiś ca śubhat'ādibhiś cēti
kāla-phal'ādi-subhat'ādibhiḥ.
kālatas tāvad iti vistaraḥ. cittena sahaite ekōtpāda eka-sthitaya eka-nirodhās ca.
 5 *tad-bhāvaḥ. tayākōtpāda-sthiti-nirodhatayēti.* ekam adhvānaṃ patitā ekādharma-
 patitāḥ. *tad-bhāvaḥ. tenākādhva-patitavēna caturthenēti.* kālataś cittaṃ anu-
 parivartante. *eka-phalatayāka-vipakatayāka-niṣyaṃdatayā ca cittaṃ anupari-*
variante. phalam iha puruṣakāra-phalaṃ viśamyoga-phalaṃ ca. vipāka-phala-
 niṣyaṃdayoḥ prthag-grhītatvāt. adhipati-phalaṃ tu sarva-sādhāraṇatvāt na ga-
 10 *nyate.* ayaṃ *cāka-śabdaḥ* saṃkhyāne sādhāraṇe vā eka-phalatayēty-[Tib. 178^a]
 ādi. pūrvakas tv *eka-śabdaḥ* saharthe cittena sahoṭpāda-sthiti-nirodhatayēty
 arthaḥ. na hy atra saṃkhyānārthaḥ sambhavati. na hi yaś cittasyōtpādaḥ. sa
 eva cittānuparivartināṃ. yo vā teṣāṃ. sa cittasyēti. *evam daśabhiḥ kāraṇair*
 15 *iti.* kālataś caturbhir ekōtpādatayāka-sthititayāka-nirodhatayākādhva-patitavēna
 cēti. nanu cāikōtpāda-sthiti-nirodhatayēti etenāiva ekādharma-patitam uktam. na
 sarvam uktam. anutpattika-dharminī hi citte te cittānuparivartina ekādharma-
 patitā bhavaṃti. nāikōtpāda-sthiti-nirodhā iti. tasmād ekādharma-patitavāṃ catur-
 20 *thaṃ kāraṇaṃ* ucyate. eka-phala-vipāka-niṣyaṃdatayēti tribhiḥ. *kuśalākuśalā-*
vyākṛtatayā cēti punas tribhir iti daśabhiḥ. paryāya-vṛttim jātim vā praty
 25 *evam uktam daśabhir* iti. na hy ekatra citte daśa kāraṇāni bhavaṃti. na hi
 kuśale cetasi akuśalāvyākṛte kāraṇe bhavataḥ. na cākuśalāvyākṛte citte anutpatti-
 dharminī. 'avyākṛte citte anutpatti-dharminī' ekādharma-patitavēna eka-phala-ni-
 30 *ṣyaṃdatābhyāṃ avyākṛtatvena cēti* caturbhiḥ. utpatti-dharminī tv ebhir eva catur-
 bhir ekōtpāda-sthiti-nirodhatābhiś cēti saptabhiḥ. anāsrave 'py evaṃ. avyā-
 kṛtatāṃ tu kevalam apanīya kuśalata [Tib. 178^b] prakṣeptavyā. akuśale tu kuśala-
 s'āsrave cānutpattika-dharminī akuśalatayā kuśalatayā ca yathāvastu ekādharma-
 patitavēna eka-phala-vipāka-niṣyaṃdatābhis cēti pañcabhiḥ. utpatti-dharminī tu
 35 *tasminn ebhir eva pañcabhir ekōtpāda-sthiti-nirodhatābhiś cēty aṣṭabhiḥ.*

sarvālpam cittaṃ iti. *sarvebhyo* yad alpa-parivāraṃ *cittaṃ.* tat *sarvālpam* ity
 30 *ucyate.* tat punaḥ katamat. dvitīya-dhyānāt prabhṛti ūrdhvaṃ anivṛtāvyaḥ cittaṃ
 cittaṃ. tatra vitarka-vicārau na staḥ. na cāpi kuśal'ādi-mahābhūmikāḥ. kevala-
mahābhūmikā eva *daśa* bhavanti. *tal-lakṣaṇānām* iti. daśa-mahābhūmika-lak-
ṣaṇānām. na tad-anulakṣaṇānām viprakṣtatvāt. svānulakṣaṇānām tu bhavati

1....¹ Supplied from Tib. lun-du ma-bstan-paḥi sems mi skye-baḥi chos-can-la ni.

saṃnikṣtatvāt. ata āha. *aṣṭānām ca sva-lakṣaṇānulakṣaṇānām* iti. *svāny anu-*
lakṣaṇāni sthāpayitvēti. lakṣaṇeṣu anulakṣaṇānām vyāparaḥ. na viśiṣṭe ca citte.
 nyūnāni tāni. rājāyate hi cittaṃ lakṣaṇānulakṣaṇānām. atas cittaṃ anulakṣa-
 5 *ṇānām sahabhū-hetuḥ.* na tu tāni cittasya. lakṣaṇānām tu citte 'sti vyāpara iti
tāni cittasya sahabhū-hetur bhavanti.

caturdaśēty apara iti. yathā 'nulakṣaṇānām nāsti dharme vyāparaḥ. kim
 tarhi. dharmasya lakṣaṇeṣu. ato na teṣāṃ hetu-bhāvo dharma iṣyate. tathā
 saṃprayuktesv eva tal-lakṣaṇānām vyāparaḥ. [Tib. 179^a] na citta iti na tāni
 cittasya sahabhū-hetuḥ. cittaṃ tu teṣāṃ rāja-kalpam iti sahabhū-hetur bhavati
 10 *apareṣāṃ abhiprāyaḥ. Prakaraṇa-grantho hy evaṃ virudhyeta* daśānām mahā-
 bhūmikānām yāni catvāriṃśal lakṣaṇāni. tāni yadi cittasya sahabhū-hetur nē-
 syeran. yasmāt Prakaraṇeṣūktam.¹ catvāry ārya-satyāni duḥkha-satyam yāvan
 mārga-satyam. eṣāṃ kāti satkāya-dṛṣṭi-hetukāni na satkāya-dṛṣṭer hetuḥ. kati
 15 *satkāya-dṛṣṭer* hetur na satkāya-dṛṣṭi-hetukāni. kati satkāya-dṛṣṭi-hetukāni satkāya-
 dṛṣṭeś ca hetuḥ. kati nāiva satkāya-dṛṣṭi-hetukāni na satkāya-dṛṣṭer hetuḥ iti
 20 *praśne* kṛte visarjanaṃ karoti. dve nāiva satkāya-dṛṣṭi-hetuke na satkāya-dṛṣṭer
 hetuḥ. nirodha-satyam mārga-satyam ca. dvayor bhedaḥ. duḥkha-samudaya-
 satyayor vibhaṅgaḥ. katham iti. *duḥkha-satyam* syāt satkāya-dṛṣṭi-hetukaṃ na
 25 *satkāya-dṛṣṭer* hetuḥ. syāt satkāya-dṛṣṭi-hetukaṃ satkāya-dṛṣṭeś ca hetuḥ. syān
 nāiva satkāya-dṛṣṭi-hetukaṃ na satkāya-dṛṣṭer hetur iti tri-koṭikam. dvitīyā koṭir
 30 *nāsti.* tatra *satkāya-dṛṣṭi-hetukaṃ na satkāya-dṛṣṭer* hetuḥ. atīta-pratyutpannān
 duḥkha-darśana-prahātavyān anuśayāṃs tat-saṃprayuktaṃ ca duḥkha-satyam
 sthāpayivā. [Tib. 179^b] atīta-pratyutpannān samudaya-darśana-prahātavyān sar-
 35 *vatraḡān anuśayān* tat-saṃprayuktaṃ ca duḥkha-satyam sthāpayivā. anāgatam
 ca satkāya-dṛṣṭi-saṃprayuktaṃ duḥkha-satyam sthāpayivā. *satkāya-dṛṣṭeś* tat-
 40 *saṃprayuktānām ca dharmānām jātim jarām sthitim anityatām ca sthāpayivā*
yat tad anyat kliṣṭam duḥkha-satyam. satkāya-dṛṣṭi-hetukaṃ satkāya-dṛṣṭeś ca
hetur yad etat sthāpitam iti. nāiva satkāya-dṛṣṭi-hetukaṃ na satkāya-dṛṣṭer hetur
 45 *akliṣṭam duḥkha-satyam.* yathā duḥkha-satyam evaṃ samudaya-satyam iti Pra-
 karaṇa-granthaḥ. tasyārthaṃ vivṛṇmahe. ye 'tīta-pratyutpannā duḥkha-darśana-
 50 *prahātavyā* daśānuśayāḥ satkāya-dṛṣṭy-ādayaḥ. te sthāpitāḥ. tair daśabhir anu-
 śayaiḥ saṃprayuktaṃ duḥkha-satyam vedan'ādikam sthāpitam. kim atrāsthāpi-
 55 *taṃ.* eta evānāgatā daśānuśayās tat-saṃprayuktaṃ ca vedan'ādikam duḥkha-
 satyam varjayivā 'nāgata-satkāya-dṛṣṭi-saṃprayuktaṃ duḥkha-satyam. tad dhi

¹ 品類足論十三 (冬十 58^b et seq.)

sthāpayiṣyate. anāgataṃ ca satkāya-drṣṭi-samprayuktaṃ duḥkha-satyam sthāpa-
yitvēti vacanāt. tat-prāpti-jāty-ādayaś cāsthāpitā varjayitvā satkāya-drṣṭes tat-
samprayuktānām [Tib. 180^a] ca dharmānām jāty-ādin. te hi sthāpayiṣyante.
5 satkāya-drṣṭes tat-samprayuktānām ca dharmānām jātim jarām sthitim anityatām
ca sthāpayitvēti vacanāt. tad evaṃ tāvad anāgato 'nuśayas tat-samprayuktaṃ ca
sthāpitād anyat. tad anyat kliṣṭam ity ucyate satkāya-drṣṭi-hetukam. satkāya-
drṣṭi-hetur asyēti satkāya-drṣṭi-hetukam. sabhāga-hetunā sarvatraga-hetunā cātita-
pratyutpanna-satkāya-drṣṭi-hetukatvāt. na tu satkāya-drṣṭer hetuḥ na hy anāgato
dharmāḥ sabhāga-hetuḥ sarvatraga-hetur vā vyavasthāpyate. na ca sahabhū-
10 hetuḥ samprayuktaka-hetur vā 'tra sambhavati. na hi satkāya-drṣṭiḥ satkāya-
drṣṭyā saha bhavati samprayujyate vā. ekasmiṃ kalāpe dvitiya-satkāya-drṣṭy-
abhāvāt. na cāpy anta-grāha-drṣṭy-ādibhiḥ saha bhavati samprayujyate vā.
prthak-kalāpatvāt. viprayuktās teṣām atita-pratyutpannānām duḥkha-darśana-
heyānām prāptayo jāty-ādayaś cāsthāpitāḥ. te sthāpitakād anye kliṣṭās ca. te
15 'pi sarvatraga-hetunā pūrvōtpanna-satkāya-drṣṭi-hetukā. na tu te satkāya-drṣṭer
hetuḥ. kasmāt. prāptayas tāvad vṛkṣa-prapātikāvat sva-sarvatragebhyo bahir
avasthitatvān na sarvatragā vyavasthāpyante. sarvatragatvābhāvāc ca [Tib. 180^b]
na satkāya-drṣṭeḥ sarvatraga-hetuḥ. sarvatraga-jāty-ādayo 'pi yady api sarvatragā
iṣṭāḥ.

20 prāpti-varjyāḥ saha-bhuvo ye 'py ebhis te 'pi sarva-gā
iti' siddhānta-vacanāt. na tu te citta-caittavat paścimānām citta-caittānām
sarvatraga-hetuḥ. sva-lakṣya-vyāpāra-paratvena aprādhānye satī citta-caittānta-
reṣu sarvatraga-puruṣakārābhāvāt. sarvatraga-vyavasthānam tu teṣām jāty-ādinām
sva-saṃtāna-sarvatraga-hetutvāt. tasmān na te satkāya-drṣṭer hetur iti śāstrārtho
25 lakṣyate. sabhāga-hetus tarhi kasmān na bhavati. sabhāga-hetu-vyavasthā hi²
puruṣakārāpekṣayā 'pi. yasya hi dharmasya janane yaḥ puruṣakāravān dharmāḥ.
sa tasya sabhāga-hetuḥ. idam eva ca jñāpakam yathēṣṭam sabhāga-hetu-vyava-
sthēti. Vibhāṣāyām apy evam uktaṃ. cakṣuś ca cakṣuṣaḥ sabhāga-hetur Deva-
datta-cakṣuṣo Devadatta-cakṣuḥ sabhāga-hetuḥ. dakṣiṇam dakṣiṇasya vāmaṃ
30 vāmasya yāvāc cakṣur-dravyam cakṣur-dravyāntarasya. bāhyeṣv api yavo yavasya
śālīḥ śāler iti. yadi hi sarva-cakṣuḥ sarvasya cakṣuṣaḥ sabhāga-hetur iṣyetāvya-
kṛtatvam tulyam iti kṛtvā nālvam viśeṣaṇam ucyeta. tasmān na te satkāya-drṣṭeḥ
sabhāga-hetur ity avagantavyam. apare tv āhuḥ. sāvaśeṣam etad bhāṣyam.
tasmāt [Tib. 181^a] sa-jāty-ādikās te 'nuśayās tat-samprayuktās ca dharmāḥ

¹ Kārikā. V, 13^{cd}. ² 'pi MSS. deest Tib.

sthāpitā veditavyā. ye hi dharmasya tat-samprayuktānām ca jāty-ādayaḥ sahabhū-
hetur bhavanti. taiḥ sārddham te dharmāḥ pūrvōtpannāḥ sarvatraga-hetuḥ sa-
bhāga-hetur vā bhavanto bhavanti.

prāpti-varjyāḥ sahabhuvo ye 'py ebhis ta 'pi sarva-gā
iti' siddhāntāt. ata evōktaṃ. satkāya-drṣṭes tat-samprayuktānām ca dharmānām 5
jātim jarām sthitim anityatām ca sthāpayitvēti. tasmaj jāty-ādayo 'pi kecit
sthāpitāḥ. ato 'nyad asthāpitam ity avagantavyam. yuktir iha draṣṭavyā. yato
yuktiḥ. tato 'vagantavyam. samudaya-darśana-prahātavyā api ye sarvatragā
atita-pratyutpannās tat-samprayuktaṃ ca duḥkha-satyam vedan'ādikam. tat
sthāpitam. kim anyat samudaya-darśana-prahātavyam asthāpitam. ye sarvatragā 10
anāgatās tat-samprayuktaṃ ca duḥkha-satyam vedan'ādikam. tad asthāpitam.
ye 'py asarvatragā rāg'ādayas traiyadhvikā api. yāś ca teṣām sarveṣām prā-
ptayaḥ. na te sthāpitāḥ. jāty-ādayas tv ekasmiṃ pakṣe nāiva sthāpitāḥ.
pakṣāntare tu kecit sthāpitāḥ. kecin na sthāpitāḥ. tad etat sarvam asthāpitam
samudaya-darśana-prahātavyam [Tib. 181^b] sarvatraga-hetunā satkāya-drṣṭi-hetukam 15
bhavati. pūrvōtpanna-satkāya-drṣṭi-hetukatvāt. na tu satkāya-drṣṭer hetuḥ. sarva-
tragānām tat-sahabhuvām cānāgatatvenāsarvatraga-hetutvāt. asarvatragānām ca
rāg'ādinām tat-sahabhuvām ca vedan'ādinām jāty-ādinām cākasmin pakṣe sarva-
prāptīnām cāsarvatragatvāt. nirodha-mārga-darśana-prahātavyā bhāvanā-prahā-
20 tavyāś ca kliṣṭā anuśaya-tat-samprayukta-tat-samuttha-jāty-ādi-svabhāvā asthāpi-
tāḥ. te sarvatraga-hetunā satkāya-drṣṭi-hetukāḥ. na tu te satkāya-drṣṭer hetuḥ.
sarvatraga-hetutvāsambhavād itara-hetv-ayogāc ca. satkāya-drṣṭi-hetukam satkāya-
drṣṭeś ca hetur yad etat sthāpitam iti. ye 'tita-pratyutpannā duḥkha-darśana-
prahātavyā dasānuśayās tat-samprayuktaṃ ca duḥkha-satyam yac ca pakṣāntare
jāty-ādikam. tat sabhāga-hetunā sarvatraga-hetunā ca pūrva-satkāya-drṣṭi-hetu- 25
kam. ye ca satkāya-drṣṭi-jāty-ādayas tat-samprayukta-jāty-ādayaś ca. te sahabhū-
hetunā pūrvōktābhyām ca hetubhyām tad-dhetukāḥ. ye punaḥ satkāya-drṣṭi-
samprayuktāḥ. te samprayukta-hetunā ca pūrvōktaiś ca hetubhis tad-dhetukāḥ.
satkāya-drṣṭeś ca tathāiva hetuḥ. ye 'py atita-pratyutpannāḥ samudaya-darśana-
prahātavyāḥ sarvatragās [Tib. 182^a] tat-sahabhuvāś ca vedan'ādayo jāty-ādayaś ca 30
pakṣāntare. te sarvatraga-hetunāiva satkāya-drṣṭi-hetukāḥ. satkāya-drṣṭeś ca
hetuḥ. pūrvōtpannā hi satkāya-drṣṭis teṣām hetuḥ. te ca pūrvōtpannāḥ satkāya-
drṣṭer iti. asaṃkliṣṭam tu duḥkha-satyam kuśalam anivṛtāvya-kṛtam ca na satkāya-
drṣṭi-hetukam na ca satkāya-drṣṭer hetuḥ. paṃcavidha-hetutvāsambhavāt. janako

¹ V. supra.

hy atra hetur adhikriyate. na kāraṇa-hetuḥ. sādharmaṇatvāt. vipāka-hetoś cēhāyogaḥ. satkāya-dr̥ṣṭer nivṛtāvyaḥkr̥tatvenāvīpākatvāt. tatra yad etad uktaṃ satkāya-dr̥ṣṭes tat-samprayuktānām ca dharmāṇām jātiṃ jarām sthitim anityatām ca sthāpayitvēti tad virudhyeta. yadi hi satkāya-dr̥ṣṭi-samprayukta-dharma-jātyādayo na sahabhū-hetur bhaveyuḥ. na te sthāpyeran. ye hi sthāpitāḥ. te satkāya-dr̥ṣṭi-hetukāḥ. satkāya-dr̥ṣṭeś ca hetur iti. *ye tarhi tat-samprayuktānām ity etan na paṭhanti.* teṣāṃ kathāṃ Prakaraṇa-grantho virudhyetēty adhyāhāryam. te hi satkāya-dr̥ṣṭer jātiṃ jarām sthitim anityatām ca sthāpayitvēty evaṃ paṭhanti. tat-samprayuktesv eva tal-lakṣaṇāni vyāpriyante. na satkāya-dr̥ṣṭāu. [Tib. 182^b] atas tāni tasyā na sahabhū-hetur itī teṣāṃ evamvādinām abhiprāyaḥ. *tair apy etat paṭhitavyam* iti. evam apāthe doṣa ity atas tair etat paraṃ paṭhitavyam. tat-samprayuktānām cēti. tat-samprayuktā hi satkāya-dr̥ṣṭer ātma-kalpā ek'ālam-bana-kṛty'ady¹-arthatvāt. tasmād yathā teṣu tat-samprayuktesv etāni lakṣaṇāni sahabhū-hetuḥ. tathā satkāya-dr̥ṣṭāv apīti Vaibhāṣikābhiprāyaḥ. *arthato vārvam boddhavyam* iti. satkāya-dr̥ṣṭi-grahaṇena satkāya-dr̥ṣṭi-samprayuktānām api grahaṇam adhikārānuvṛtter vā tair² evaṃ boddhavyam. tat-samprayuktānām cēti. *Kāśmīrā* na bahir-deśakā iti darśayati.

saha-bhv api tad iti. caitt'ādi. cittasya hi caittās tāni ca lakṣaṇāni sahabhū-hetuḥ sahabhūni ca tāni bhavanti. *dharmasyānulakṣaṇānīti* vistaraḥ. *dharmasya jāti-jāty-ādīni sahabhūni.* na sahabhū-hetunā hetur vipakṛṣṭatvāt. jāty-ādiṣu hi teṣāṃ vyāpāro na dharme. *tāni cānyonyam tāni* ³*cānulakṣaṇāni anyonyam* sahabhūni jāty-ādiṣu vyāpārāt. na sahabhū-hetunā hetuḥ. dharmas tu teṣāṃ sahabhū-hetur bhavati. prādhānyāt. sa hi rājēva yātrāyāṃ sabhṛtyaḥ tad bhṛtya-vargam sarvaṃ sva-kalāpam ākarṣann iva pravartate. *cittānuparivarty-anulakṣaṇāni* cēti. 'cittānuparivartinām caitta'⁴ [Tib. 183^a] dhyānānāsra-va-samvarānām 'teṣāṃ ca lakṣaṇānām' anulakṣaṇāni ca *tathāiva cittasya* sahabhūni. na tu sahabhū-hetunā hetuḥ. *eva-śabdo* 'rtha-pradarśanārthaḥ. *tāni cānyonyam anuparivarty-anulakṣaṇāni* sahabhūni. na tu sahabhū-hetunā hetuḥ. *sapratigham cōpādāya-rūpam anyonyam* aṣṭa-dravyak'ādiṣu paramāṇuṣu rūpaśabda-gandha-rasa-spraṣṭavy'ātmakam sahabhūḥ. na tu sahabhū-hetunā hetuḥ. *sapratigha-grahaṇam apratigha-nirāsārtham.* apratigham hi dhyānānāsravaṃ samvara-rūpam saptavidhāvijñapti-svabhāvaṃ parasparaṃ sahabhūḥ. sahabhū-hetunā ca hetur iti. *sarvaṃ ca bhūtair* iti. *sapratigham cāpratigham cōpādāya-rūpaṃ yathā-sva-bhūtaiḥ sahabhūḥ.* na tu sahabhū-hetunā hetuḥ. *prāptayaś ca saha-*

¹ ādy deest Tib. ² tena MSS.; corrected by Tib. ³ vā n° MSS. ⁴ om. CS. & Tib.

jāḥ prāptimato dharmasya sahōtpāde 'pi na sahabhū-hetuḥ pūrvam-paścāt-kāla-jāt prāptinām. asahabhūtvād eva sahabhūhetutvāprasamga iti. *saha-ju* iti viśeṣaṇam. *kasmād* ity āha. *an-eka-phala-vipāka-niṣyandatvād* iti. yasmāt tāsāṃ prāptimatā saha nākaṃ *phalaṃ* puruṣakāra-phalaṃ vṛkṣa-prapāṭikavat pṛthak-srotatvāt. nāpy ekaṃ vipāka-phalaṃ.

n' akṣepike samāpattī acitte prāptayo na ca iti¹ vacanāt. [Tib. 183^b] na cāpy eka-niṣyanda-phalaṃ prāptinām hi prātaya eva niṣyanda-phalaṃ pṛthak-samtānatvāt. cittānuparivartinām evākaṃ phalaṃ vipāka-niṣyanda-phalaṃ cēsyate. *na prāptinām.* na tās cittaiḥ *saha-carīṣṇavaḥ saha-carāṇa-śilāḥ.*

sarvam apy etat syād iti. yat tāvat sahabhū-hetunā hetur iti vistareṇa yad uktaṃ. *bij'ādīnām* iti. *ādi-śabdenāmkura-nāla-kāṇḍ'ādīnām* grahaṇam. *eṣa nyāyo na dr̥ṣṭa* iti. sahōtpannayor hetu-phala-bhāva-lakṣaṇo *nyāyo na dr̥ṣṭaḥ.* pūrvam hi bijam paścād amkuraḥ. pūrvam abhigātaḥ paścād chabda iti. *tad-yathā pradīpaḥ prabhayor amkura-chāyayoś ca.* kiṃ. hetu-phala-bhāva iti var-tate. pradīpaḥ saprabha evōtpadyate na niṣprabhaḥ. amkuras' ātape utpadya-mānasyāiva chāyā bhavati. atha ca pradīpaḥ prabhāyāḥ sahōtpannāyā hetur bhavati chāyayāś cām-kuraḥ. tadvat. *sampradhāryam tāvad* iti vistaraḥ. asiddho dr̥ṣṭānta iti parasyābhiprāyaḥ. yasmāt *pūrvōtpannāva* varti-sneh'ādikā *sāmagrī saprabhasya pradīpasyōtpattau hetuḥ.* pradīpasya prabhāyās ca sāiva *sāmagrī* hetuḥ. na tu pradīpaḥ prabhāyā hetur iṣyate. evaṃ sacchāyasyāmkurasyōtpattau pūrvōtpannāiva sāmagrī bij'ātap'ādikā vācyā. *niyamata* iti. yasya dharmasya bhāve yasya dharmasya bhāvo niyamena na yadṛcchayā. *sa hetuḥ. itaro hetumān* kārya-[Tib. 184^a] dharma ity arthaḥ. *sahabhūvaṃ ca dharmāṇām.* tad-yathā bhūtānām caturṇām citta-caittānuparivartinām lakṣya-lakṣaṇānām *cālkasya bhāve sarveṣāṃ bhāva ekasya cābhāve sarveṣāṃ abhāva iti yukto hetu-phala-bhāvaḥ.*

syāt tāvat sahōtpannānām iti vistaraḥ. sahōtpannānām hetu-phala-bhāva iṣyate. tad-yathā cakṣuḥ sahōtpannam api cakṣur-vijñānena tad-utpattau hetur bhavati. *parasparaṃ tu kathāṃ.* na hi cakṣur-vijñānam tasya cakṣuṣo hetur bhavatīti. āha. *ata eva kāraṇād* bhāvābhāvayos tadvattvād ity arthaḥ. caitt'ādīnām bhāve cittasya bhāvād abhāve cābhāvāt te 'pi cittasya hetavo bhavantīti. *evaṃ tarhīti* vistaraḥ. yady ekasya bhāve sarveṣāṃ bhāvaḥ sarveṣāṃ cābhāva ekasyēty ato 'nyonyam hetu-phala-bhāvaḥ.

¹ Kārikā. IV, 96^{cd}.

kāme 'ṣṭa-dravyaka

ity¹ *avinā-bhāvino* 'pi rūpa-rasa-gandha-spraṣṭavya-svabhāvasyōpādāya-rūpasyā-
nyonyam eṣa prasamgaḥ. anyonya-sahabhū-hetu-prasamga ity arthaḥ. *bhūtaiś ca*
sārdham upādāya-rūpasya sahabhū-hetutva-prasamgaḥ. *cittānulakṣaṇ'ādīnām cēti.*²
5 *ādi-śabdena* cittānuparivarty-anulakṣaṇānam ca. *citt'ādibhir* iti. atrāpy *ādi-*
śabdena cittānuparivartibhiś cānyonya-hetu-prasamgaḥ. tenāiva c' *ādi-śabdena*
prāptibhiḥ sahabhūhiḥ [Tib. 184^b] prāptimatām eṣa prasamga ity vaktavyam. *tri-*
daṇḍānyonya-balāvasthānavad iti. anyonya-balenāvasthānam *anyonya-balāvasthā-*
nam. tri-daṇḍasyānyonya-balāvasthānam *tri-daṇḍānyonya-balāvasthānam.* tadvat.
10 *yathā* tri-daṇḍasya daṇḍa-trayasyānyonya-balenāvasthānam. evam sahabhuvām
citta-caittādinām *hetu-phala-bhāvaḥ sidhyati.* *mīmāṃsyaṃ tāvad etad* iti vistarāḥ.
parikṣyam *etat.* na siddho 'yam drṣṭānta ity abhiprāyaḥ. sahoṭpannās *trayo*
daṇḍās teṣāṃ balam. tena *sahōtpanna-balena kim eṣāṃ* daṇḍānām *avasthānam.*
āho-svit pūrva-sāmagrī-vaśāt tathōtpāduḥ. āho-svid yathāivaiṣām avasthitaḥ pūrva-
15 *bhūta-bhautika-samudāya-lakṣaṇa-sāmagrī-vaśāt* sahabhāvaḥ. tathaiva paścād api
paraspar'āśritānām utpāda iti. *anyad api ca tatra kiṃcid bhavati* nānyonya-
balam evēti darśayati. kim tad ity āha. *sūtrakam* daṇḍa-trayaṃ niveṣitam.
śamkuko vā kilako vēty arthaḥ. *pṛthivī vā dhārikā* 'dhastāt. *eṣām api nūmēti.*
eṣām api sahabhuvām *anye 'pi sabhāga-sarvatraga-vipāka-kāraṇa-hetavaḥ*
20 *sūtrak'ādi-sthāniyā bhavantīti siddhaḥ sahabhū-hetuḥ.*

(53, 54^{ab}) *kliṣṭāḥ kliṣṭānām* iti. *kliṣṭā* akuśalā nivṛtāvākr̥tās ca kliṣṭatva-
sāmānyena sabhāga-hetutvam eṣām. tenākuśalā akuśalānām sabhāga-hetuḥ.
nivṛtāvākr̥tā [Tib. 185^a] nivṛtāvākr̥tānām. akuśalā nivṛtāvākr̥tānām. nivṛtā-
vyākr̥tās cākuśalānām sabhāga-hetur iti darśitam bhavati. *avyākr̥tā avyākr̥tānām*
25 *iti.* anivṛtāvākr̥tā anivṛtāvākr̥tānām ity arthaḥ.

rūpam avyākr̥tam avyākr̥to rūpa-skandhaḥ *pañcānām skandhānām* sabhāga-
hetuḥ. *catvāras tu skandhā* vedan'ādayo na rūpasya sabhāga-hetur viśiṣṭatvāt.
na hi viśiṣṭo nyūnasya sabhāga-hetur iṣyate.

sama-viśiṣṭayor

30 *iti*³ vacanāt. kuśalākuśalaṃ tu rūpam abhisamskārikatvāt samaṃ viśiṣṭam cēti
catvāras tasya sabhāga-hetur bhavanti.

kalalam kalal'ādīnām iti. pañca-garbhāvasthāḥ kalalārbuda-peśi-ghana-
praśakhā'vasthāḥ pañca jātāvasthāḥ bala-kumāra-yuva-madhya-vṛddhāvasthā ity
ete daśa *daśānām avasthānāṃ sabhāga-hetuḥ.* kalalam kalalāntarasya yāvad

¹ Kārikā. II, 23^{ab}. ² c' MSS.; corrected from Tib. ³ K. II, 53^a.

vārddhasya. *arbudam arbudasya* yāvad vārddhasya. *evam* yāvad vārddham
vārddhasyaiva. *ekāikāpahrāseṇa ekāika-parihāreṇāikasmīn nikāya-sabhāge* vak-
tavyam. *anyeṣu samāna-jūtiyeṣu* nikāya-sabhāgeṣu yadā manuṣya-janmano manuṣya-
janmāivōtpadyate. tadā *daśāpy avasthā daśānām apy avasthānām.* vṛddhāvasthā
'pi yāvad daśānām avasthā'ntarānām. sā hi vṛddhāvasthā [Tib. 185^b] kṣaṇāntare
5 taj-janma-vṛddhāvasthāyāḥ sabhāga-hetuḥ. amtya tu janmāntara-kalal'ādīnām
daśānām apy avasthānām sabhāga-hetur ity avagantavyam. *bāhyeṣu api yavo*
yavasyēti vistarāḥ. yavo yavasya sabhāga-hetur na śāleḥ. *śālīḥ śāler eva* na
yavasyēty anena tulye 'py avyākr̥tatve sva-samānā eva sabhāga-hetutvam. nānya-
samānā janana-śakty-abhāvād iti darśayati.

atītāni mahābhūtāni anāgatānām mahābhūtānām hetur adhipatir iti. hetu-
pratyayo 'dhipati-pratyayaś cēty arthaḥ. ayugapad-bhāvān na sahabhū-hetuḥ.
ata evācitta-caittatvāc ca na samprayuktaka-hetuḥ. a-sarvatragatvān na sarva-
traga-hetuḥ. avyākr̥tatvān na vipāka-hetuḥ. pariśeṣyāt sabhāga-hetur evēty ava-
gamyate. yadi sadṛśāḥ sadṛśānām sabhāga-hetuḥ. evam paścād-utpanno 'pi pūr-
15 vōtpannasya sabhāga-hetuḥ prāpnoti. sahoṭpanno 'pi sahoṭpannasya. anutpanno
'py anutpannasyēty ata āha. *te 'pi na sarve. kiṃ tarhi.*

agra-jāḥ.

agre jātā atitāḥ pratyutpannā vā *sabhāga-hetuḥ.* anāgatā na sabhāga-hetur ity
arthād uktam bhavati. *evam atītāny atīta-pratyutpannānām* iti. pūrvōtpannāny
20 [Tib. 186^a] atītāni paścād-utpannātītānām iti vibhajya-vyākhyam. *atīta-pratyutpan-*
nāny anāgatānām sabhāga-hetuḥ. na tu anāgatāny anāgatānām ity uktam. ato
gamyate nāsty anāgataḥ sabhāga-hetur iti. *na kadācid* iti. *na kadācin* na hetur
ity adhikṛtam. hetur evēty arthaḥ. tasmād asty anāgataḥ sabhāga-hetur ity
abhiprāyaḥ. *sahabhū* iti vistarāḥ. *sahabhū-samprayuktaka-vipāka-hetuḥ* abhi-
25 *samdhir* abhiprāyaḥ. tena *vacanam.* tasmāt sahabhū-samprayuktaka-vipāka hetv-
abhisamdhī-vacanād *adoṣo* na kadācin na hetur iti vacane. bāhuliko hy eṣa nirdeṣa
iṣyate. *caramām avasthām abhisamdhāyēti.* antyām anāgatāvasthām abhipre-
tyēty arthaḥ. adhva-traye 'pi hetur bhavatīti tasyābhiprāyaḥ. *tasyāyam aparī-*
hāra iti vistarāḥ. *tasya* vādino 'yam *aparīhāraḥ.* kasmāt. yasmāt *sa dharma*
30 *utpadyamānāvasthāyāḥ pūrvaṃ sabhāga-hetur abhūtā paścād bhavati.* na nityam
sabhāga-hetur ity arthaḥ. bahvīnām anāgatāvasthānām ekā caramāvasthā
sabhāga-hetutve niyatī-bhūtā. tad-anyā bahvyas tatrāniyatī-bhūtāḥ santi. tatra ca
sāmānyenōktam na kadācin na hetur iti. evam kṛtvā 'yam *aparīhāraḥ.* ekasyām¹

¹ sic all MSS., but de-ita-na ni gnas-skabs hdi-na=evam asyām

api hy avasthāyām [Tib. 186^b] sa na sabhāga-hetur iti śakyam evaṃ vaktuṃ syāt. *yo dharmo yasya dharmasya samanantara* iti. samanantara-pratyaya ity arthaḥ. *śakyam anayā kalpanayēti*. sa dharmo utpadyamānavasthāyām samanantara-pratyayatve niyatī-bhūto bhavati. ataḥ *śakyam* tām caramāvasthām abhisamdhayēty *anayā kalpanayā vaktuṃ syūn na kadācin na samanantara* iti. *kasmād evam āha. yadi sa dharmo nōtpanno bhavatīti. yadi sa dharmo 'nāgato bhavati nāsau samanantara-pratyayo bhavatīty* arthaḥ. caramāvasthā-vādy āha. *dvi-mukha-saṃdarśanārtham* iti vistarāḥ. *yathā tatra* yo dharmo yasya dharmasya hetuḥ. kadācit sa dharmas tasya dharmasya na hetuḥ. āha. na kadācid iti. *tathēhāpi kartavyam*. yo dharmo yasya dharmasya samanantaraḥ. kadācit sa dharmas tasya dharmasya na samanantara iti. āha. na kadācid iti kartavyam. (yadi sa dharmo nōtpanno bhavatīti)¹ *yathā cēha tathā tatrēti*. katham. yo dharmo yasya dharmasya samanantaraḥ. kadācit sa dharmas tasya dharmasya na samanantaraḥ. āha. yadi sa dharmo nōtpanno bhavatīti. evaṃ tatra kartavyam. katham. yo dharmo yasya dharmasya hetuḥ. kadācit sa dharmas tasya dharmasya na hetuḥ. āha. yadi sa dharmo nōtpanno bhavatīti. yadi sa dharmo 'nāgato bhavati nāsau hetu-pratyayo bhavatīty arthaḥ.

atr' Ācārya āha. *evaṃ sati ko guṇa* iti vistarāḥ. iti dvi-mukha-saṃdarśanena kaścid guṇo labhyate. [Tib. 187^a] nāiva hy utpadyamānavasthāyām sa dharmo hetuḥ samanantaro vā mukhya-vṛttyā bhavatīty *akauśalam evātra śāstrakārasyāvam saṃbhāvyate*. kvacit sāvakaśam bruvataḥ. kvacin niravakāśam. sāvakaśam tāvad yad idam uktaṃ. yo dharmo yasya dharmasya hetuḥ. kadācit sa dharmas tasya dharmasya na hetuḥ. āha. na kadācid iti. katham na kadācin na hetur ity evam uktvā punar varṇayati. caramāvasthāyām sabhāga-hetur iti. niravakāśam yadi sa dharmo nōtpanno bhavati na samanantaraḥ. utpannas tu samanantara iti. ayam atrābhiprāyārtha aikāntikam artham vyavasthāpya punar anyathā-karotīti. *tasmāt pūrvaka evāṣa parihārah* sādhur iti. sahabhū-saṃprayuktaka-vipāka-hetv-abhisamdhī-vacanād adoṣa iti.

yat tarhīdam uktam iti vistarāḥ. kuta etad āyātam. anāgato nāiva sabhāga-hetur ity uktaṃ. tad yadi anāgato nāiva sabhāga-hetuḥ kasmād anāgatā satkāya-dṛṣṭiḥ sthāpita. yad dhi sthāpitaṃ. tat satkāya-dṛṣṭi-hetuṃ satkāya-dṛṣṭeś ca hetur iti vyākhyātam. tatra katham anāgata satkāya-dṛṣṭiḥ satkāya-dṛṣṭer hetuḥ. na tāvat sahabhū-hetuḥ saṃprayuktaka hetur vā saṃbhavaty asahabhūtvāt. na vipāka-hetur avyākṛtatvāt. na kāraṇa-hetuḥ sādharānatvenāganyamanatvāt. [Tib.

¹ sic MSS. om. Tib.

187^b) pāriśeṣyāt sabhāga-hetuḥ sarvatraga-hetur vā bhavatīti bhavet. iha ca sabhāga-hetur eva sarvatraga-hetuḥ. ato yady anāgatā satkāya-dṛṣṭiḥ satkāya-dṛṣṭer na sabhāga-hetuḥ kasmād asau trītiya-koty-artham sthāpitēti. Vaibhāṣika āha. *anāgata-satkāya-dṛṣṭi-saṃprayuktakam duḥkha-satyam sthāpayitvēty evam etat kartavyam* iti. satkāya-dṛṣṭi-saṃprayuktakam eva sthāpayitavyam. na tu satkāya-dṛṣṭiḥ. tad dhi vedan'ādikam sahabhū-hetunā saṃprayuktaka-hetunā vā satkāya-dṛṣṭi-hetukam satkāya-dṛṣṭeś ca hetuḥ. na sabhāga-hetunā. vīnaṣṭako hy ayam anāgatam satkāya-dṛṣṭim iti pāṭhaḥ. paścāt-pada-sthena tac-chabdena saha na pāṭhitavyaḥ. saṃprayukta-duḥkha-satya-viśeṣanārtham tu samasyaitat pada-dvayam pāṭhitavyam. anāgata-satkāya-dṛṣṭi-saṃprayuktakam iti. *arthato vāvam boddhavyam yady evam na kriyate pāṭhaḥ*. bhāṣy'akṣepa-nirvṛttaḥ pāṭho na tantram ity abhiprāyaḥ. *Prajñapti-bhāṣyam katham nīyate sarva-dharmāś catuṣke niyatā* iti. *hetau* niyatā yasya dharmasya yo dharmo hetuḥ. sa dharmas tasya dharmasya na kadācin na hetuḥ. triṣv api kāleṣu hetur ity arthaḥ. evaṃ *phale* niyatā yasya dharmasya yo dharmāḥ phalam puruṣakār'ādi yojyam. evam *āśraye* niyatā yasya dharmasya [Tib. 188^a] cakṣur-vijñān'āder yo dharmo āśrayaś cakṣur-ādir iti yojyam. evam *ālambane* niyatā yasya dharmasya cakṣur-vijñān'āder yo dharmo ālambanam rūp'ādir iti yojyam. tena dharmānam hetau niyatatvāt triṣv api kāleṣu sabhāga-hetur bhavatīti codakābhiprāyaḥ. sarva-hetv-anabhisamdhēr adoṣa iti darśayan Vaibhāṣika āha. *hetur atra saṃprayuktaka-hetuḥ sahabhū-hetuś ca* na sabhāga-hetuḥ sarvatraga-hetur vā. anāgatāvasthāyām avyavasthāpitatvāt. na vipāka-hetuḥ. anānimjyasya karmanāḥ kasyacid 'gaty-antare'¹ 'pi vipākādānāt. *phalam puruṣakāra-phalam adhipati-phalam ca*. tayoḥ sahabhū-saṃprayuktaka-hetvoḥ phalatvāt. Vaibhāṣikānam etan matam. anāgatam vidyamanam utpadyata iti. tasmād ayam prasamjayati. *nanu cāvam sati sabhāga-hetur abhūtvā* anāgatāvasthāyām *hetur bhavati* vartamānavasthāyām *iti prāptam* prasaktam ity arthaḥ. *iṣyata evāvasthām prati na dravyam* iti. iṣyata eva sabhāga-hetoḥ sabhāga-hetutvāvasthā pūrvam n' asid idānim bhavatīti. na tu dravya-sva-lakṣaṇam pūrvam n' asid idānim bhavatīti. *avasthā-phalam hi sāmagryam na dravya-phalam* iti. hetu-pratyaya-sāmagryā vartamānavasthā-phalam na dravyam. yasmād anāgato 'pi sa dharmo [Tib. 188^b] dravyato 'sti. na punaḥ pratyutpanna evēti. codaka āha. *kiṃ punaḥ syād* iti vistarāḥ. Vaibhāṣika āha. *Śāstre tasya grahaṇam syād* iti. *tasyānāgatasya sabhāga-hetoḥ*. na cāsti grahaṇam. na hi tatra śāstre uktaṃ. anāgatāni kuśala-mūlāni anāgatānam kuśala-

¹ . . .¹ bhavānt' C, tshor-bas gṣan-du.

mūlānām sabhāga-hetur iti. codaka āha. *ya eva hīti vistaraḥ. codakasyāyam abhiprāyaḥ. yady apy anāgato 'sti sabhāga-hetur na tv asau phala-dāna-grahaṇa-kriyāyām samarthāḥ. ya eva hi phala-dāna-(grahaṇa)-kriyā-samarthāḥ phal'ākṣepa-kriyā-samarthāś ca. tasyāiva sabhāga-hetoḥ atitasya vartamānasya ca graha-*
 5 *nāt. adoṣo 'nāgatasya sabhāga-hetor agrahaṇam. tasya phala-dāna-grahaṇa-kriyāyām asāmarthyāt. tasmād asty anāgataḥ sabhāga-hetuḥ. atha ca Śāstre nōkta iti. Vaibhāṣika āha. nātad astīti vistaraḥ. nātad yujyate. niṣyanda-phalena hi s'phalaḥ sabhāga-hetuḥ.*

sabhāga-sarvatragayor niṣyandaḥ².

niṣyando hetu-sadrśa³

10 *iti vacanāt. tcc cānāgatasyāyuktam. tan niṣyanda-phalam ayuktam. kasmāt. pūrva-pāścimatā'bhāvāt. anāgatāvasthāyām idam pūrvam idam pāścimam iti na paricchidyate viprakīrṇatvāt. na cāsati pūrvāpara-bhāve sadrśaḥ sadrśasya ni-*
 15 *ṣyando yujyate. atha matam. utpannam atitam vartamānam vā anāgatasya ni-*
 15 *ṣyanda iti. ata āha. na cōtpannam anāgatasya niṣyando yujyate iti. yathā [Tib. 189^a] 'titam vartamānasya niṣyando na bhavati. tathā 'nāgatasypy utpanno na niṣyando bhavitum arhati. kasmād ity āha. mā bhūd dhetoḥ pūrvam phalam*
 20 *iti doṣāt. vipāka-phalasya pūrvam saha cāyogād iti. mā bhūd dhetoḥ pūrvam phalam iti pūrvam ayogaḥ. saha cāyogo 'nāgatāvasthāyām. na hi pratyutpannā-*
 20 *vasthāyām sahabhū-hetor iva vipāka-hetoḥ sahōtpannam phalam upalabhyate. tasmāt. anāyate cādhvani pūrva-pāścimatā'bhāvāt. viprakīrṇatvād anāgatasya-*
 25 *dhvano na pūrvam vipāka-hetuḥ pāścād vipāka-phalam yujyate. tasmāc ca sa-*
 25 *bhāga-hetuvad vipāka-hetur apy anāgato na prāpnoti. Vaibhāṣika āha. nātad asti yad uktam vipāka-hetur apy evam iti. na cānyonya-niṣyandatā yuktimatī*
 25 *'ti. yasya yaḥ sabhāga-hetuḥ sadrśo dharmāḥ. tasya sa eva dharmas tadānim eva katham niṣyando yokṣyate. na hi putraḥ svasyaiva pitus tadānim eva pitā bhavatīti. na tv evam⁴ vipāka-hetuḥ.⁵ kim. anyonya-hetu-phalatā na⁶ paurvāpar-*
 30 *yeṇa vinā samprasajyate⁷ prāpnoti. kasmāt bhinna-lakṣaṇatvād dheto-phalayoḥ. hetor anyal lakṣaṇam svabhāva ity arthaḥ. akuśalatā kuśala-s'āsravatā vā tasya*
 30 *lakṣaṇam. phalasya [Tibi 189^b] cānyal lakṣaṇam anivṛtāvākṛtatvam.*

vipāka-hetur aśubhāḥ kuśalās cāiva s'āsravāḥ⁸

vipāko'vyākṛto dharmā⁹

¹ om. Tib. ² Kārikā. II, 57^c. ³ K. II, 58^c. ⁴ eva MSS. de-ltar. ⁵ hetoḥ MSS. ⁶ om. MSS. supplied from Tib. & 眞諦. ⁷ 'prayuj' MSS. thal-bar mi hgyur. ⁸ K. II, 55^{cd}. ⁹ K. II, 58^a.

iti vacanāt. *tasmād iti vistaraḥ. avasthā-vyavasthita eva sabhāga-hetuḥ. ava-*
 sthāyām vyavasthitaḥ. atitāvasthaḥ pratyutpannāvasthaś ca sabhāga-hetur nā-
 nāgatāvasthaḥ. *lakṣaṇa-vyavasthitas tu vipāka-hetuḥ. lakṣaṇena vyavasthitas triṣv*
 api kāleṣu yathōkta-lakṣaṇa ity *anāgato 'pi vipāka-hetur na vāryate na prati-*
 5 *śidhyate. idam iha vicāryate. kim anāgate 'dhvani sadrśā dharmā viprakīrṇā iti*
 na śakyate paricchetum ayam hetur idam asya niṣyanda-phalam iti. ato nā-
 nāgataḥ sabhāga-hetur vyavasthāpyate. aho-svit yo dharmo yasya dharmasya
 sabhāga-hetur bhavet. sa dharmas tasya hetu-pratyaya-vaśān niṣyanda-phalam
 bhaved iti. ato 'nāgatas sabhāga-hetur na vyavasthāpyate. nātad vyākhyāna-
 kārair vicāritam. mama tu pūrvaka evāyam pakṣaḥ pratibhātīti. 10

kim eṣa niyama iti. kim sva-bhūmika evēty avadharyate. nānyathā 'py
 astīty abhiprāyaḥ.

anyonyam nava-bhūmis tu mārga

15 *iti. tu-śabdo viśeṣaṇe. mārga iti mārga-satyam vivakṣitam. s'āsravān mārga-*
 satyam viśiṣyate. s'āsravo hi dharmāḥ sva-bhūmika eva sabhāga-hetuḥ. nānya-
 15 *bhūmikaḥ mārgas tv anya-bhūmiko 'pi sabhāga-hetuḥ. iha bhūmi-grahaṇe s'āsrav-*
 ānāsrava-¹grahaṇam. *dhātu¹-grahaṇe tu s'āsravasyaivēty [Tib. 190^a] ata āha.*
 yat s'āsravāṇam mārgasya ca tulye bhūmi-bhede *mārga eva nava-bhūmiko*
'nyonyam sabhāga-hetur na s'āsrava iti. kuta ity āha. āgantuko hy asau tūsu
 20 *bhūmiṣu na tad-dhātu-patitaḥ. tad-blumikābhās trṣṇābhīr asvikṛtatvād iti. na hi*
 20 *kāma-rūp'ārūpya-(nava-bhūmi-saṃnīśrayādhiḡamyatvāt nava-bhūmiko na tad-*
 bhūmi-saṃgrhītatvāt)² caryas trṣṇāḥ s'āsravān ivānāsravān dharmān svikurvanti.
 yadā tarhi nirvāṇam mārgam vā 'bhilaṣati kuśalo 'sau dharmā-cchandaḥ. na
 rāgaḥ. tasya varjyatvād iti vacanāt. *samāna-jūṭiyasyēty anāsravajāṭiyasya. evam*
 25 *tarhi sarvaḥ sarvasya sabhāga-hetuḥ prāpnoti. ata āha.*

sama-viśiṣṭayor

iti.

anyonya-

30 *grahaṇam tarhi kim arthaḥ. ūrdhva-bhūmikādharma-bhūmikayor anyonyam ity*
 evam arthaḥ. ūrdhva-bhūmiko 'py adhara-bhūmikayoḥ sama-viśiṣṭayoḥ sabhāga-
 30 *hetur bhavati. adhara-bhūmiko 'py ūrdhva-bhūmikayor iti. tad-yathēti vistaraḥ.*
duḥkhe dharmā-jñāna-kṣāntis tasyā evānāgatāyāḥ samēti kṛtvā sabhā a-hetuḥ.
viśiṣṭasya ca duḥkhe dharmā-jñānasya duḥkhe 'nvayajñāna-kṣānter yūvad anul-

¹...¹ grahaṇatvāt tu MSS. gzuñ-gi khams. ² Deest Tib. Apparently these passages were originally marginal gloss.

pāda-jñānasya. na tu nyūnasya. na hi duḥkhe dharma-jñānam anāgatāyāḥ duḥkhe dharma-jñāna-kṣānteh sabhāga-hetur bhavati. *darśana-bhāvanā'saikṣa-mārgās tri-dvy-ekṣām* iti. darśana-mārgo darśana-mārgāntarasya bhāvanā-mārgasyāsaikṣa-mārgasya ca sabhāga-hetur iti trayāṇām. bhāvanā-mārga bhāvanā-mārgāntarasyāsaikṣa-mārgasya ca sabhāga-hetuḥ. na darśana-mārgasyēti [Tib. 190^b] dvayoḥ. āsaikṣa-mārgo 'saikṣa-mārgāntarasya na darśana-mārga-bhāvanā-mārgayor ity ekasya sabhāga-hetuḥ. *tatrāpīti*. *tatra* darśana-mārg'ādiṣu *mṛdv-indriya-mārgo* darśana-mārga-svabhāvo *mṛdu-tikṣṇēndriya-mārgasya* tat-svabhāvasyaiva. *tikṣṇēndriya-mārgas tikṣṇēndriya-mārgasyaiva*. na mṛdv-indriya-mārgasya nyūnatvāt. evaṃ bhāvanā-mārgo 'saikṣa-mārgaś ca vaktavyaḥ. tad darśayann āha. *tad-yathēti* vistaraḥ. ekasyāpi mṛdv-indriyasya pudgalasya ṣaṇ-mārgāḥ santi. prakṛti-tikṣṇēndriyasya trayāḥ. *tatra śraddhā'nusāri-mārgaḥ* śraddhā'nusāri-mārgāntarasy' atmiyasya sabhāga-hetuḥ. dharmānusāri-mārgasya c' atmiyasyānāgatāvasthasya śraddhā'dhimukta-dṛṣṭi-prāpta-samaya-vimuktā-samaya-vimuktā-mārgāṇām c' atmiyāṇām yathāyogam 'utpatti-anutpatti-dharmāṇām cēti' *ṣaṇṇām sabhāga-hetuḥ*. *śraddhā'dhimukta-mārgaḥ* śraddhā'dhimukta-mārgāntarasya dṛṣṭi-prāpta-samaya-vimuktā-samaya-vimuktā-mārgāṇām cāpareṣām api trayāṇām iti *caturṇām sabhāga-hetuḥ*. *samaya-vimukta-mārgaḥ* samaya-vimukta-mārgāntarasyā-samaya-vimukta-mārgasya cēti *dvayoḥ sabhāga-hetuḥ*. na tu śraddhā'dhimukta-mārgaḥ śraddhā'nusāri-dharmānusāri-mārgayor hetuḥ pūrvakālinatvāt darśana-mārgasya. bhāvanā-mārgasya ca viśiṣṭatvāt. evaṃ anyatrāpi yojyam. [Tib. 191^a] *dharmānusāri-mārgaḥ* dharmānusāri-mārgāntarasya dṛṣṭi-prāptā-samaya-vimukta-mārgayoś cēti *trayāṇām sabhāga-hetuḥ*. *dṛṣṭi-prāpta-mārgo* dṛṣṭi-prāpta-mārgāntarasyā-samaya-vimukta-mārgasya cēti *dvayoḥ*. *a-samaya-vimukta-mārgo* 'samaya-vimukta-mārgāntarasyāivēty *ekasya* sabhāga-hetuḥ. na tu dharmānusāri-mārgaḥ śraddhā'nusāri-mārgasya sabhāga-hetuḥ. dharmānusāri-mārgasyēndriyato viśiṣṭatvāt. nāpi śraddhā'dhimukta-mārgasyēndriyato viśiṣṭatvāt. nāpi samaya-vimukta-mārgasyēndriyato viśiṣṭatvāt. samaya-vimukta-mārgas tarhīndriyato viśiṣṭasya dṛṣṭi-prāpta-mārgasya sabhāga-hetuḥ prāpnoti. na prāpnoti. āsaikṣa-mārga-saṃgrhītatvāt. na hi pūrvakālinam phalaṃ paścātkālino hetur iti. dṛṣṭi-prāpta-mārgaḥ punaḥ samaya-vimukta-mārgasya na sabhāga-hetur indriyato nyūnatvāt. *katham punar* iti vistaraḥ. *katham punar ūrdhva-bhūmikasya* dvitiya-dhyānāt prabhṛti yāvad ākimcany'āyatana-bhūmikasya darśana-mārgasya bhāvanā-mārgasya vā āsaikṣa-mārgasya vā yathāyogam *adho-bhūmiko mārgo* vijñān'ānamty'āyatanāt

1. . . . utpatti-dharmāṇām cēti MSS., skye-ba dan mi-skye-bahi chos-can-rnams-kyi.

prabhṛti yāvad anāgamya-bhūmiko yathāyogaṃ darśana-mārgo bhāvanā-mārgo vā āsaikṣa-mārgo vā *samo vā viśiṣṭo vā* bhavati. katham-cana bhavitavyaṃ. hīnatvād adharāyā bhūmeḥ. [Tib. 191^b] *indriyato hetūpacayataś ca*. *indriyatas* tavat samo bhavati viśiṣṭo vā. darśana-mārgo śraddhā'nusāri-mārgaś caturtha-dhyāna-bhūmiko 'dhara-bhūmikasya tasyāiva śraddhā'nusāri-mārgasya samaḥ. ubhayor mṛdv-indriyatvāt. tasyāivādharma-bhūmiko dharmānusāri-mārgo viśiṣṭaḥ. tikṣṇēndriyatvāt. tathā dharmānusāri-mārgaś caturtha-dhyāna-bhūmiko 'dhara-bhūmikasya dharmānusāri-mārgasya samaḥ. evaṃ etāv eva śraddhā'nusāri-dharmānusāri-mārgau ca turtha-dhyāna-bhūmikāv adhara-bhūmikayor bhāvanā'saikṣa-mārgayoḥ pratyekaṃ bhūmīndriya-bheda-bhinnayoḥ samau vā viśiṣṭau vēti sambhavato yojyau. tathā bhāvanā-mārgo akimcany'āyatana-bhūmikasya śraddhā'dhimukta-mārgasyādharma-bhūmikaḥ śraddhā'dhimukta-mārgaḥ samaḥ. ubhayor mṛdv-indriyatvāt. tasyāivādharma-bhūmiko dṛṣṭi-prāpta-mārgo viśiṣṭaḥ. tikṣṇēndriyatvāt. tathā tasyāiva samaya-vimukta-mārgo 'dhara-bhūmikaḥ samaḥ. ubhayor mṛdv-indriyatvāt. tasyāivā-samaya-vimukta-mārgo 'dhara-bhūmiko viśiṣṭaḥ. tikṣṇēndriyatvāt. evaṃ āsaikṣa-mārgo akimcany'āyatana-bhūmikasyāsaikṣa-mārgasyādharma-bhūmikaḥ samo viśiṣṭo vēti yathāyogaṃ yojyam. anayā diśā sarva-bhūmayo yojyāḥ. katham *hetūpacayataḥ*. ūrdhva-bhūmikasyādharma-bhūmiko mārgaḥ samo viśiṣṭo vā bhavati ity ata idam ucyate. *tatra* [Tib. 192^a] *darśan'ādi-mārgāṇām* iti vistaraḥ. *ādi*-grahaṇena bhāvanā'saikṣa-mārgōpasamgrahaḥ. ūrdhva-bhūmikāyā duḥkhe dharma-jñāna-kṣānteh a'ho-bhūmikaṃ duḥkhe dharma-jñānam hetūpacayato viśiṣṭaṃ bhavati. duḥkhe dharma-jñānād apy ūrdhva-bhūmikād adhara-bhūmika duḥkhe 'nvaya-jñāna-kṣāntir yāvad ūrdhva-bhūmikan mārgo dharmānusāri-dharmānusāri-mārgayor hetuḥ pūrvakālinatvāt darśana-mārgasya. bhāvanā-mārgasya ca viśiṣṭatvāt. evaṃ anyatrāpi yojyam. [Tib. 191^a] *dharmānusāri-mārgaḥ* dharmānusāri-mārgāntarasya dṛṣṭi-prāptā-samaya-vimukta-mārgayoś cēti *trayāṇām sabhāga-hetuḥ*. *dṛṣṭi-prāpta-mārgo* dṛṣṭi-prāpta-mārgāntarasyā-samaya-vimukta-mārgasya cēti *dvayoḥ*. *a-samaya-vimukta-mārgo* 'samaya-vimukta-mārgāntarasyāivēty *ekasya* sabhāga-hetuḥ. na tu dharmānusāri-mārgaḥ śraddhā'nusāri-mārgasya sabhāga-hetuḥ. dharmānusāri-mārgasyēndriyato viśiṣṭatvāt. nāpi śraddhā'dhimukta-mārgasyēndriyato viśiṣṭatvāt. nāpi samaya-vimukta-mārgasyēndriyato viśiṣṭatvāt. samaya-vimukta-mārgas tarhīndriyato viśiṣṭasya dṛṣṭi-prāpta-mārgasya sabhāga-hetuḥ prāpnoti. na prāpnoti. āsaikṣa-mārga-saṃgrhītatvāt. na hi pūrvakālinam phalaṃ paścātkālino hetur iti. dṛṣṭi-prāpta-mārgaḥ punaḥ samaya-vimukta-mārgasya na sabhāga-hetur indriyato nyūnatvāt. *katham punar* iti vistaraḥ. *katham punar ūrdhva-bhūmikasya* dvitiya-dhyānāt prabhṛti yāvad ākimcany'āyatana-bhūmikasya darśana-mārgasya bhāvanā-mārgasya vā āsaikṣa-mārgasya vā yathāyogam *adho-bhūmiko mārgo* vijñān'ānamty'āyatanāt

caturtha-dhyāna-bhūmikāc chraddhā'nusāry-ādi-mārgād adho-bhūmika-dharmā-
nusāry-ādi-mārgaḥ samāna-kṣaṇāpekṣayā. [Tib. 192^b] kaścid indriyato hetūpacayataś
ca viśiṣṭaḥ. tad-yathā caturtha-dhyāna-bhūmikāc chraddhā'nusāri-mārgād adhara-
bhūmikau dṛṣṭi-prāptā-samaya-vimukta-mārgau. *mṛdu-mṛdv-ādīnāṃ cōttarōttare*
⁵ *hetūpacitatarā* iti. darśana-mārga-varjyāḥ. tasmīn mṛdu-mṛdv-ādy-asambhavāt.
tatra mṛdu-mṛdoḥ prakārād ūrdhva-bhūmikād adhara-bhūmiko 'pi mṛdu-madhyo
yāvad adhimātra-madhyād adhimātrādhimātraḥ samānāsamāna-kṣaṇāpekṣayā
hetūpacayataḥ samo viśiṣṭo vā bhavati. ekāikādhika-prakāra-hetūpacitvat. yad
uktaṃ śraddhā'nusāri-mārgaḥ ṣaṇṇāṃ sabhāga-hetur iti kathaṃ śraddhā'nusāri-
¹⁰ mārgo dharmānusāri-mārgasya sabhāga-hetur bhavati. na hi tayor eka-saṃtāne
saṃmukhī-bhāvo 'sti. ten' āha. *yady apy eka-saṃtāne śraddhā-dharmānusāri-*
mārgayor asaṃbhavaḥ. utpannas tv anāgatasya hetur iti. asaṃbhavo hy atrā-
saṃmukhī-bhāvaḥ. na tv abhāvaḥ. santi hi mṛdv-indriyaṇāṃ mṛdv-indriya-
mārgavad ātmīyās tikṣṇendriya-mārgā api. dṛṣṭi-prāptā-samaya-vimukta-mārgās
¹⁵ tu tat-saṃtāne saṃmukhī-bhaveyur api yadindriya-saṃcāraḥ kriyeta. tasmād
utpannaḥ śraddhā'nusāri-mārgo 'nutpatti-dharmaṇo dharmānusāri-mārgasya śrad-
dhā'dhimukta-dṛṣṭi-prāpta-samaya-vimuktā-samaya-vimukta-mārgāṇāṃ ca yathā-
yogam anāgatānāṃ utpatti-dharmāṇāṃ anutpatti-dharmāṇāṃ vā sama-viśiṣṭānāṃ
sabhāga-hetur iti. ācārya-Vasumitras tv āha. [Tib. 193^a] utpannaḥ śraddhā'nusāri-
²⁰ mārgo 'nutpannasya dharmānusāri-mārgasya dṛṣṭi-prāpta-mārgasya vā hetur yadā
śraddhā'nusāry-ādāya indriyāṇi saṃcaranto dharmānusāri-mārg'ādīn saṃmukhī-
kurvanti. tad ayuktaṃ. na hi śraddhā'nusāri 'ndriyāṇi saṃcarati. śraddhā-
'dhimukt'ādāyas tu saṃcareyuḥ.

prāyogikā iti. prayogena nirvṛttāḥ *prāyogikāḥ. prāyogika*-grahaṇam upa-
²⁵ patti-pratīlambhika-nirāsārtham. *kāmāvacarāḥ śrutamayā* iti. ye buddha-vacana-
śrutena nirvṛtāḥ. te śrutamayāḥ. *cintāmayās cintāmayānām* iti. cintāmayānām
eva na śrutamayānām.

tayor eva sama-viśiṣṭayor
iti¹ vacanāt. *bhāvanāmayābhāvād* iti. kāma-dhātor asaṃhitatvat bhāvanāmayā
³⁰ na santi. *cintāmayābhāvād* iti. yadā hi cintayitum ārabhante. tadāśāṃ samā-
dhir evōpatiṣṭhata iti cintāmayābhāva-kāraṇam. *teṣāṃ apīti. śrutamay'ādīnāṃ.*
mṛdu-mṛdavaḥ sarveṣāṃ iti. mṛdu-mṛdavo mṛdu-mṛdv-antarāṇāṃ samānāṃ
mṛdu-madhy'ādīnāṃ cānyeṣāṃ aṣṭānāṃ viśiṣṭānāṃ iti sarveṣāṃ sabhāga-hetuḥ.
mṛdu-madhyā aṣṭānāṃ mṛdu-mṛdu-prakāram apāsyate 'śya nyūnatvat. [Tib. 173^a]

¹ Kārikā. II, 53¹.

eṣū nītir iti. tad-yathā mṛdv-adhimātrāḥ saptānāṃ madhya-mṛdavaḥ ṣaṇṇāṃ
yāvad adhimātrādhimātrā adhimātrādhimātrāntarāṇāṃ eka-rūpāṇāṃ sabhāga-hetur
iti. pūrvān pūrvān apāsyate teṣāṃ teṣāṃ nyūnatvat. *upapatti-pratīlambhikās tu*
kuśalā iti. upapattiyā pratīlambhā upapatti-pratīlambhāḥ. sa eṣāṃ astity upa-
⁵ patti-pratīlambhikāḥ. ata inīthanāv iti¹ than². *sarve te nava prakārāḥ paras-*
param sabhāga-hetuḥ. mṛdu-mṛdūnāṃ yāvad adhimātrādhimātrāṇāṃ eva³. adhi-
mātrādhimātrā mṛdu-mṛdūnāṃ yāvad adhimātrādhimātrāṇāṃ sabhāga-hetuḥ. na
sama-viśiṣṭānāṃ eva. anābhisaṃskārikatvat. abhisaṃskārikasya hi sabhāga-hetur
nyūnāṃ phalaṃ nēṣyate. nānābhisaṃskārikasya. *klīṣṭā apy evam* iti. sarve nava-
prakārāḥ parasparam sabhāga-hetur aprāyatnikatvat. pūrvōtpannāḥ sarve samāna-
¹⁰ bhūmikanāṃ paścād-vartināṃ sarveṣāṃ sabhāga-hetuḥ. nātra sama-viśiṣṭate
apekṣyete. *te yathākramam catus-tri-dvy-ekeṣāṃ sabdāga-hetur* iti. vipāka-jā
vipāka-j'ādīnāṃ caturṇāṃ sabhāga-hetuḥ. airyāpathikā airyāpathik'ādīnāṃ eva
trayāṇāṃ. na vipāka-jānāṃ. teṣāṃ anābhisaṃskārikatvena nyūnatvat. śailpa-
sthānikā dvayoḥ śailpasthanika-nairmāṇikayoḥ. nairmāṇikā nairmāṇikānāṃ eva.
¹⁵ [Tib. 194^a] na pūrveṣāṃ. uttareṣāṃ uttareṣāṃ abhisaṃskārikatvat. *nirmāṇa-*
cittam api kāmāvacaram catur-dhyāna-phalam iti. caturṇāṃ dhyānānāṃ phalaṃ
prathama-dviṭiya-tṛtiya-caturtha-dhyāna-phalam iti catus-prakāram kāmāvacaram
nirmāṇa-cittam. tad yathākramam catus-tri-dvy-ekeṣāṃ ca sabhāga-hetur iti
vartate. prathama-dhyāna-phalaṃ caturṇāṃ prathama-dviṭiya-tṛtiya-caturtha-
²⁰ dhyāna-phalānāṃ sabhāga-hetuḥ. dviṭiya-dhyāna-phalaṃ trayāṇāṃ dviṭiya-tṛtiya-
caturtha-dhyāna-phalānāṃ. tṛtiya-dhyāna-phalaṃ dvayos tṛtiya-caturtha-dhyāna-
phalayoḥ. caturtha-dhyāna-phalaṃ ekasya caturtha-dhyāna-phalāntarasyāiva
sabhāga-hetuḥ. kā punar atra yuktir yavāivaṃ niyama iti tāṃ yuktīm nir-
dikṣur āha. *nōttara-dhyāna-phalam adhara-dhyāna-phalasyēti* vistaraḥ. na
²⁵ caturtha-dhyāna-phalaṃ kāmāvacaram nirmāṇa-cittam prathama-dhyāna-phalasya
kāmāvacarasya nirmāṇa-cittasya yavat tṛtiya-dhyāna-phalasya kāmāvacarasya nir-
māṇa-cittasya sabhāga-hetuḥ. *kasmād ity āha. na hy abhisaṃskārikasya mahā-*
yatna-sādhyasya *sabhāga-hetur hīyamānam* a-mahā-yatna-sādhyam *phalam bhavati.*
yādṛśena hi yatna-viśeṣeṇa prathamam dhyānam yavat tṛtiyam dhyānam niṣ-
³⁰ pādyate. na tādṛśenāiva caturtham dhyānam niṣpādyate. [Tib. 194^b] kiṃ tarhi.
utkrīṣṭatareṇa yatna-viśeṣeṇa niṣpādyate. tasmāt phalam asyōtkrīṣṭatareṇāiva
yatna-viśeṣeṇa niṣpādyate ity avagamyate. tena adhara-dhyāna-phalaṃ uttara-
dhyāna-phalasya sabhāga-hetuḥ. na tūttara-dhyāna-phalaṃ adhara-dhyāna-

¹ Pāṇini 5, 2, 115.

² than denotes Taddhita-suffix ika.

³ evam MSS. kho-na.

phalasya. yathā ca caturtha-dhyāna-phalam yojitam. evaṃ tṛtīya-dvītiya-dhyāna-phalam api yojyam. *ata ev' āhur* iti. yasmād abhisamskārikasya sabhāga-hetor hiyamānaṃ phalam na bhavati. tasmād *āhur* ity arthaḥ. kim ahur ity ahuh. *syād utpanna* iti vistaraḥ. *duḥkhe dharma-jñānam* anāsravam *utpannam anu-*
 5 *tpatti-dharmāṇām* anāsravaṇaṃ *duḥkhe dharma-jñāna-kṣāntinām* na hetuḥ. duḥkhe dharma-jñāna-kṣāntibhyo duḥkhe dharma-jñānasy' abhisamskārikatvena viśiṣṭatvāt. evaṃ hi tad viśiṣṭam. yat kleśa-visamyoḡa-prāptyā saha utpadyate. *viśiṣṭam ca nyūnasya na hetuḥ*. tad-yathā 'rhattvāt parihīnasya aśaikṣo mārgaḥ pūrvōtpannaḥ sakṛdāgāmy-anāgāmi-mārgayoḥ paścād-utpadyamānayoḥ na sabhāga-
 10 *hetuḥ. syād eka-saṃtāna-niyataḥ pūrva-pratīlabdha* iti vistaraḥ. *anāgatā duḥkhe dharma-jñāna-kṣāntayaḥ*. prathama eva kṣaṇe pratīlabdhā eka-saṃtāna-gataḥ. *duḥkhe dharma-jñānam* dvītiya-kṣaṇōtpannam. tasya tā na hetuḥ. [Tib. 195^a] *yasmān na pūrvataram phalam*. pūrvataram hi duḥkhe dharma-jñānam duḥkhe dharma-jñāna-kṣāntibhyaḥ. tasyōtpannatvāt. tāsāṃ cānutpannatvāt. *anāgato*
 15 *vā dharmāḥ yasmān na sabhāga-hetuḥ*. anāgatā duḥkhe dharma-jñāna-kṣāntayaḥ aparimitāḥ pratīlabdhā eva na tūtpannaḥ. *syāt pūrvōtpanna* iti vistaraḥ. pūrvam pratīlabdha-mātro dharmāḥ pṛṣṭo na tūtpannaḥ. anutpannaś ca na sabhāga-hetur bhavati. idāniṃ pūrvōtpanno 'pi kim asti na sabhāga-hetur iti atīśaya-rūpeṇa pṛcchate. *adhimātro nyūnasyēti*. viśiṣṭo nyūnasyēty arthaḥ. *tad-yathō-*
 20 *ttara-phala-parihīnasya* arhattva-phala-parihīnasyānāgāmi-phala-parihīnasya vā *adhara-phala-saṃmukhī-bhāve* 'nāgāmi-phala-saṃmukhī-bhāve sakṛdāgāmi-phala-saṃmukhī-bhāve vā. yo 'rhattva-mārgo 'dhimātraḥ pūrvōtpannaḥ. sa paścād-utpannasyānāgāmi-phalasya sakṛdāgāmi-phalasya vā na sabhāga-hetuḥ. nyūnatvāt. evaṃ anāgāmi-phala-parihīnasya yo 'nāgāmi-phala-mārgaḥ. sa pūrvō-
 25 *tpannaḥ paścād-utpannasya sakṛdāgāmi-phalasya na sabhāga-hetuḥ. nyūnatvāt. duḥkhe dharma-jñāna-prāptiś cēti* vistaraḥ. *duḥkhe dharma-jñāna-prāptir yā* pūrvōtpannā. sā *uttara-kṣaṇa-sahōtpannānām uttaraiḥ kṣaṇair* duḥkhe 'nvaya-jñāna-kṣānti-kṣaṇ'adibhir ā mārge 'nvaya-jñāna-kṣānteh *sahōtpannānām duḥkhe* [Tib. 195^b] *dharma-jñāna-kṣānti-prāptinām* na sabhāga-hetuḥ. kim kāraṇam.
 30 *tāsāṃ nyūnatvāt*. tasyāś ca viśiṣṭatvāt. katham punas tāsāṃ nyūnatvam tasyāś ca viśiṣṭatvam. duḥkhe dharma-jñāna-kṣānter duḥkhe dharma-jñānam viśiṣṭam tad-vadhya-kleśa-prāpter vimuktatvāt. hetūpacitataratvāc ca. tasmād dhetūpacita-
 35 *tarābhyo 'pi duḥkhe dharma-jñāna-kṣānti-prāptibhyo duḥkhe dharma-jñāna-prāptir* viśiṣṭā. tāś ca nyūnās tat-prāptitvāt. kim ca prathama-kṣaṇōtpannāyā duḥkhe dharma-jñāna-kṣānti-prāpter duḥkhe dharma-jñāna-prāptis tasmād eva hetu-dva-

yād viśiṣṭā. nyūnā ca sā duḥkhe dharma-jñāna-kṣānti-prāptiḥ. atas tat-pūrvikā apy anyā uttara-kṣaṇa-sahōtpannā duḥkhe dharma-jñāna-kṣānti-prāptayo hetūpacitataratve 'pi nyūnā evēti. tasmān na sā tāsāṃ sabhāga-hetur iti.

(54^{cd}) *saṃprayuktaka-hetus tu citta-caittā*

iti. *tu*-śabdo 'vadhāraṇe bhinna-kramaś ca. citta-caittā eva saṃprayuktaka-hetur 5
 iti. *evaṃ satīti* vistaraḥ. yadi citta-caittā eva saṃprayuktaka-hetur ity etavad ucyate *bhinna-kāla-jā api* bhinna-kāla-jaiḥ saha *bhinna-saṃtāna-jā api ca* bhinna-
 saṃtāna-jaiḥ saha *saṃprayuktaka*-[Tib. 196^a] *hetuḥ saṃprasajyate*. na hi te kāla-
 saṃtāna-bhinna na citta-caittā bhavanti. *ek'ākār'ālambanās tarhīti*. yadi citta-
 caittā *ek'ākārā* eka-nil'ady-ākārā ek'ālambanāś ca eka-nilādy-ālambanā evaṃ *te* 10
saṃprayuktaka-hetur nānyathēti. evaṃ bhinna-kāla-jatvam bhinna-saṃtāna-jatvam
 ca vyāvartitam bhavatiḥ abhiprāyaḥ. *evaṃ api sa eva prasamgaḥ*. bhinna-kāla-
 saṃtāna-jānam anyonyam saṃprayuktaka-hetutva-prasamga ity arthaḥ. saṃ-
 bhavati hi bhinna-kāla-saṃtāna-jānam api citta-caittānam ek'ākār'ālambanatvam.
bhinna-saṃtāna-jānam api prasamga iti. bhinna-kāla-jatvam ekam parikṛtam. 15
nava-candr'ādīni hi paśyatām bahūnām ek'ākār'ālambanāś citta-caittā var-
 tante.

saṃ'āśrayā

iti. *samaḥ* abhinna *āśraya* eṣāṃ iti

saṃ'āśrayāḥ.

tulyārthe *sama*-śabda-grahaṇe hi jāti-tulyatvāt sa eva prasamgaḥ syāt.

anyonya-phalārthenēti vistaraḥ. *yathā saha-sārthikānām paraspara-balena*
mārga-prayāṇam. evaṃ cittam caittasya phalam. caitto 'pi cittasyēty anyonya-
 phalam iti tenārthena *sahabhū-hetuḥ. paṃcabhir* iti vistaraḥ. *paṃcabhis sama-*
 25 *tābhiḥ. āśray'ālamban'ākāra-kāla-dravya-samatābhir* ity arthaḥ. [Tib. 196^b] *sama-*
prayogārthena sama-pravṛtṭy-arthena saṃprayuktaka-hetuḥ. yathā teṣāṃ eva sā-
rthikānām anyonya-balena mārgam gacchatām samo 'nna-pāna-snāna-śayan'ādi-
paribhoga-kriyāyām prayogaḥ. tadvat sama-prayogatvam eṣāṃ anyonyam bhavati.
 ata ev' āha. *ekenāpi hi vinā na sarve saṃprayujyanta* iti.

(55^{ab}) *pūrva-sarva-gā*

iti. pūrve ca te sarva-gāś ca sarva-pūrva-gāḥ.¹ pūrvōtpannaḥ sarva-gā ity arthaḥ.
sva-bhūmikāḥ pūrvōtpannā atitāḥ pratyutpannā vā *sarvutragā* anuśayāḥ *kliṣṭānām*
 kleśa-svabhāva-saṃprayukta-samutthānaṃ *paścimānām* paścād-atīta-pratyutpan-
 nānām anāgatānām ca *sarvatraga-hetuḥ. vyākhyāsyāma* iti.

¹ to read: pūrva-sarva-gāḥ?

sarvatragā duḥkha-hetu-drg-gheyā dr̥ṣṭayās tathā
vimatīḥ saha tābhiś ca yā 'vidyā' avenikī ca yēty'¹
atra pañcama Kośasthāne nirdeksyamaḥ. *kliṣṭa-dharma-sāmānya-kāraṇatvenēti*
vistarāḥ. yasmād ayam sarvatraga-hetuḥ kliṣṭānām eva sāmānyena pañca-nikā-
yānām api bhavati. sabhāga-hetus tu kliṣṭānām cākliṣṭānām ca. *tasmāt pṛthag*
vyavasthāpyate. katham kliṣṭa-dharma-sāmānya-kāraṇatvam asyēti pratipādayann
āha. *nikāyāntariyānām api hetutvād* iti. *eṣām hi prabhāvenēti.* *eṣām hi sarva-*
tragānām prabhāvena anyā-naikāyikā anyā-nikāya-bhavaḥ *kleśū rāg'ādaya*
upajāyante. ke punas te. duḥkha-darśana-prahātavyasya sarvatraga-hetoh [Tib.
197^a] samudaya-nirodha-mārga-darśana-bhāvanā-prahātavyā nikāyāntariyā bha-
vanti. samudaya-darśana-prahātavyasya sarvatraga-hetor duḥkha-nirodha-mārga-
darśana-bhāvanā-prahātavyā nikāyāntariyā bhavanti. sarvān kleśa-nikāyān gac-
chanti bhajante alambane. sarveṣāṃ vā kleśa-nikāyānām hetu-bhāvaṃ gacchan-
tīti sarvatragāḥ. ata evōktam. satkāya-dr̥ṣṭi-mūlakāḥ sarva-kleśāḥ satkāya-dr̥ṣṭi-
prabhavāḥ satkāya-dr̥ṣṭi-samudayaḥ iti. atma-grāha-dvāreṇa rāga-māna-pratigh'ādi-
samudācārāt. *kim ārya-pudgalasyāpīti.* sarvatragā ārya-pudgalasya sarva eva
prahīṇa darśana-prahātavyatvāt. rāg'ādayaś ca śaikṣānām samudācaranti. te
rāg'ādayas teṣāṃ na sarvatraga-hetukā iti manyamāna evaṃ pṛcchati. *kliṣṭā*
dharmā iti. aviśeṣitatvāt pṛthag-jan'ārya-saṃtāna-jā iti gamyate. *yaś ca darśana-*
prahātavyūnāṃ dharmānām vipāka iti. artha-parisumāpty-artham etad uktam.
naitad udāharaṇam. *avyākṛtāḥ saṃskṛtā dharmā* iti. nivṛtāvākr̥tā anivṛtā-
vyākṛtāś ca gr̥hyante. nivṛtāvākr̥tāḥ kāma-dhātau satkāyāntagrāha-dr̥ṣṭi-tat-saṃ-
prayukta-samutthā dharmā rūp'arūpyāvacarāś [Tib. 197^b] ca kliṣṭā dharmāḥ.
saṃskṛta-grahaṇam akāśāpratisaṃkhyā-niroaha-nirāsārtham.

²⁵ *paramāvyākṛte dhruve*
iti² tayor avyākṛtatvāt. tatra kāmāvacarāḥ kliṣṭā dharmā yathāyogaṃ sabhāga-
sarvatraga-sahabhū-samprayuktaka-hetu-bhūtais tair eva satkāya-dr̥ṣṭy-ādibhir
avyākṛta-hetukāḥ. nānyai rāg'ādibhiḥ. ūrdhva-bhūmikās tv anyair apiti su-
gamam etat. anivṛtāvākr̥tāḥ sabhāga-hetunā 'nivṛtāvākr̥ta-hetukāḥ. *akuśalāḥ*
³⁰ *kāmāvacarā rāg'ādayaḥ.* te ca sarvatraga-hetunā satkāya-dr̥ṣṭy-ādi-hetukāḥ. idam
atrōdāharaṇam. *akuśalāś cēti* hy aviśeṣitatvāt darśana-prahātavyā bhāvanā-pra-
hātavyāś ca gr̥hyante. idam atra dvitīya-jñāpakam. *yat tad anyat kliṣṭam*
duḥkham satyam iti tr̥tīyam jñāpakam. tad-anyad dhi kliṣṭam duḥkha-satyam
darśana-prahātavyam bhāvanā-prahātavyam ca aviśeṣitatvāt gr̥hyate. sarvatraga-

¹ Kārikā. V, 12^{abc}. ² K. IV, 11^d.

hetunā hi bhāvanā-prahātavyam pṛthag-janānām iv' āryānām api satkāya-dr̥ṣṭi-
hetukam na satkāya-dr̥ṣṭer hetur iti vyākhyātam etat. *idam tarhi Prajñapti-*
bhāṣyam iti. yady akuśalā avyākṛta-hetukā api bhavanti na kevalam akuśala-
hetukāḥ Prajñapti-bhāṣyam *katham nīyate. syāt. ārya-pudgalaḥ kāma-vairāgyāt*
[Tib. 198^a] *parihīyamāṇo yas tat-prathamataḥ kliṣṭām cetanām saṃmukhī-karotīti.* ⁵
kāma-vairāgya-parihāṇi-kāle hi sā ārya-pudgalasya cetanā sahabhū-hetunā ca
saṃprayuktaka-hetunā ca akuśala-hetukāiva. nāvākr̥ta-hetukā satkāyāntagrāha-
dr̥ṣṭyoh prahīṇatvāt. iti Prajñapti-bhāṣyārtho lakṣyata iti. anenābhiprāyena
codayati. Vaibhāṣika āha. *aprahīṇam hetum etat saṃdhāyōktam* iti. *aprahīṇam*
sahabhū-hetum saṃprayuktaka-hetum ca *saṃdhāya* abhipretya etat Prajñapti-
bhāṣyam *uktam.* *darśana-prahātavyo hi* satkāya-dr̥ṣṭy-ādikāḥ *tasyāś* cetanāyā *hetuḥ.*
prahīṇatvāt darśana-mārgena *nōktaḥ* Prajñapti-bhāṣya iti.

(55^{ed}) *akuśalāḥ kuśala-s'āsravāś cēti.*

akuśalā avāṣyam s'āsravā evēti na viśeṣyante. kuśalās tu dvi-prakārah s'āsravā
anāsravāś cēti. ato viśeṣyante. *ye s'āsravāḥ kuśalāḥ.* te vipāka-hetur nānāsravā ¹⁵
iti. *vipāka-dharmatvād* iti. vipakti-prakṛtitvād ity arthaḥ.

durbalatvāt pūti-bijavad iti vistarāḥ. yathā pūṭini bijāni abhiṣyanditāny
api durbalatvān nāṃkurōtpatti-hetur bhavati. evam avyākṛtā dharmās tr̥ṣṇā'bhi-
ṣyanditā api na vipākōtpatti-hetur bhavanti durbalatvāt. *anāsravā* balavanto 'pi
tr̥ṣṇā'nabhiṣyanditatvād vipākam [Tib. 198^b] *na nirvartayamti.*¹ *yathā 'dbhir*
anabhiṣyanditavāc chuṣkāni balavamty api *sāra-bijāni* nāṃkuram nirvartayamti.¹
tadvat. pūrveṣāṃ sva-śakti-vaikalyam apareṣāṃ sahakāri-kāraṇāntara-vaikalyam.
kim-pratisaṃyuktam iti. kasmim *pratisaṃyuktam.* *kim-pratisaṃyuktam vipākam*
apratisaṃyuktāḥ kām'ādiṣv *apratisaṃyuktā anāsravā abhinirvartayēsu.*² *pratisaṃ-*
yuktena vipākena bhavitavyam. nāpratisaṃyuktena. kāma-dhātva-ādi-pratisaṃ- ²⁵
yukta-dharma-svabhāvatvāt. *śeṣās tv* iti vistarāḥ. *akuśalāḥ kuśala-s'āsravāś* ca *śeṣā*
ubhayavidhatvāt ubhaya-prakāratvāt balavad-abhiṣyandita-prakāratvād ity arthaḥ.
nirvartayamti vipākam *yathā sārāny abhiṣyanditāni bijāny* amkuram. tadvat.

vipākasya hetur iti vistarāḥ. yadi vipāka iti bhāva-sādhanō ghaṇ³. vipaktir
vipāka iti tatra ṣaṣṭhī-sumāsaḥ. vipākasya hetur iti. atha vipacyate svayam iti ³⁰
karma-sādhanō ghaṇ³. tatra karma-sādhanō *vipāka eva hetur* vipāka-hetur iti.
kim cātaḥ kaś cāto doṣaḥ. *yadi vipākasya hetur iti* bhāva-sādhanā-parigrahaḥ.
vipāka-jam cakṣur ity etan na prāpnoti. na hi cakṣur vipakter jātam. kim
tarhi. vipakti-hetoh karmanā ity arthaḥ. na hi vipāko hetuh. *atha vipāka eva*

¹ nivart^c MSS. ḥgrub-pa. ² sic N. Qu. 'yeyuh? ³ ghaṇa N. ghaṇ denotes kṛt-suffix a.

hetur iti karma-sādhana-parigrahaḥ. sidhyate tad vipāka-jaṃ cakṣur iti. kar-
māva hi [Tib. 199^a] vipāko vipacyata iti kṛtvā. kiṃ tu karmaṇo vipāka ity etan
na prāpnoti. vipāko hi 'karmālvocyate na vipaktiḥ. karmaṇo vipāka iti cātra
bhāva-sāadhanārtha iṣṭe na karma-sāadhanārtha iti. tasmāt karmaṇo vipāka ity
5 etan na prāpnoti. ubhayathā 'pi yoga ity uktam prāg iti
vipāka-jāupacayikaḥ. pañcādhyātmanam
iti² atrōktaṃ vipāka-hetur jātā vipāka-jāḥ. madhya-pada-lopād go-rathavad iti
bhāva-sādhana-parigrahaḥ. phala-kāla-prāptam vā karma vipāka ity ucyate.
vipacyata iti kṛtvā. tasmā jātā vipāka-jā iti karma-sādhana-parigrahaḥ³. pha-
10 lam tu vipaktir evēti vipākaḥ. phala-vivakṣyāyām bhāva-sādhana evaṃ parigr-
hyata ity arthaḥ. tasmād vipāka-jaṃ cakṣur iti madhya-pada-lopāt karma-sādhana-
parigrahad vā sidhyati. karmaṇo vipāka iti ca sidhyati. bhāva-sādhana-parigra-
hāt. vivakṣita-pūrvikā⁴ hi śabda-pratipattir iti. vi-sadrśaḥ pāko vipāka iti. hetur
visadrśam phalam ity arthaḥ. hetur hi vyākṛta eva. phalam tu avyākṛtam
15 evēti. sahabhū-hetv-ādīnām tu sadrśi eva pāka iti viśeṣanam. [Tib. 199^b] Abhi-
dharma-śāstra evaṃ vyutpādyate tenēdam praty adīsyate.

eka-skandhako vipāka-hetur eka-phala iti vistaraḥ. iha prāptuyo vṛkṣa-pra-
pātikavac citt'ādibhyaḥ pṛthag avasthitāḥ. tāsām paripūraka-nyāyena pṛthak
phalam varṇyate. ekaḥ skandho 'syēty⁵ eka-skandhako vipāka-hetuḥ. (kāya-
vāk-karma taj-jāty-ādayaś ca. vāk-karmaṇo rūpa-skandha-saṃgrhītatvāt.)⁶ yatra
20 skandhe prāptayaḥ. tatrāiva ca taj-jāty-ādaya ity eka-skandhakaḥ. yad eva ca
prāptinām phalam tad eva taj-jāty-ādīnām iti. sādharma-phalatvāt eka-phalaḥ.
dvi-skandhaka eka-phalo vipāka-hetuḥ. kāya-vāk-karma taj-jāty-ādayaś ca. kāya-
vāk-karmaṇo rūpa-skandha-saṃgrhītatvāt taj-jāty-ādīnām ca saṃskāra-skandha-
25 saṃgrhītatvāt dvi-skandhakaḥ. eka-phalaś ca. teṣām a-pṛthak-phalatvāt. catuḥ-
skandhaka eka-phalaḥ⁷ kuśalākuśalās citta-caittā iti. te saha jāty-ādibhir iti.
teṣām citta-caittānām yathāyogaṃ vedanā-saṃjñā-saṃskāra⁸-vijñāna-skandha-
saṃgrhītatvāt. jāty-ādīnām ca saṃskāra-skandha-saṃgrhītatvāt catuḥ-skandhako
vipāka-hetur eka-phalaḥ sādharma-phalatvāt. na hi cittasyānyat phalam anyac
30 caitt'ādīnām iti asamāhitatvāt. kāma-dhātu pañca-skandhako vipāka-hetur
nāsti. na hy atra rūpa-skandha-saṃgrhītam kāya-vāk-karma citta-caittair eka-
phalam [Tib. 200^a] bhavati. pṛthak-kalāpatvāt. tri-skandhakaś tu triṣv api
dhātuṣu nāsti citta-caittānām avāśyam eka-phalatvāt. yathāyogaṃ catuḥ-skandha-

¹ kam^o N. ² Kārikā. I, 36^a. ³ haṇa N. ⁴ vipakṣitapūrviko N. ⁵ smēty N. ⁶ Ac-
cording to Tib. and from the sense this passage must be left out. ⁷ la-N. ⁸ rā N.
⁹ ne N.

svabhāvatvāt. rūpa-dhātāv eka-skandhaka iti vistaraḥ. prāptiḥ¹ saha jāty-
ādibhiḥ saṃskāra-skandha-saṃgrhīteṭy eka-skandhakaḥ. tathāiva sādharma-
phalatvāt eka-phalaḥ. asaṃjñi-samāpattir api saha jāty-ādibhiḥ tathāiva vakta-
vya². vijñapte rūpa-skandha-saṃgrhītatvāt. jāty-ādīnām ca saṃskāra-skandha-
svabhāvatvāt. dvi-skandhaka eka-phalaḥ pūrvavat. kuśale cetasy asamāhite
5 'nuparivarti-rūpaṃ nāstīti rūpa-skandha-varjita-vedan'ādi-skandha-saṃgrhītatvāt
catuḥ-skandhakaḥ. pañca-skandhakaḥ samāhite cetasi³. anuparivarti-rūpasya
citt'ādibhir eka-vartitvāt. ārūpya-dhātāv iti vistaraḥ. tatra sarvam eva rūpaṃ
nāstīty eka-skandhakaś catuḥ-skandhakaś ca vipāka-hetuḥ. prāptir iti. tatra
saha sva-jāty-ādibhir eka-skandhakaḥ pūrvavat. nirodha-samāpattir api saha
10 sva-jāty-ādibhir eka-skandhako vipāka-hetur eka-phala iti su-gamaṃ.

asti karmēti vistaraḥ. yasya jīvitēndriyaṃ vipākaḥ. tasya karmaṇo 'vaśyam
taj-jīvitēndriyaṃ taj-jāty-ādayaś ca viprayukta vipākaḥ. [Tib. 200^b] tac cātat
sarvaṃ dharm'āyatana-saṃgrhītam ity ekaṃ āyatanaṃ vipāko vipacyate. yasya
mana-āyatanaṃ. tasya dve mano-dharm'āyatane. tasya hi mana-āyatanasya
15 kalāpe avāśyam vedan'ādayaḥ saha-bhuvo jāty-ādayaś ca vipāka-rūpa bhavanti.
vedan'ādi-jāty-ādayo dharm'āyatana-saṃgrhīta ity te dve mano-dharm'āyatane
vipāko vipacyate. evaṃ yasya spraṣṭavy'āyatanaṃ iti. tasya spraṣṭavyāvaśyam
jāty-ādayaś saṃtīti dharm'āyatanaṃ api vipacyate. na kevalam spraṣṭavy'āyata-
nam iti dve āyatane tasya vipacyete. yasya kāy'āyatanaṃ tasya trīṇi. tad eva
20 kāy'āyatanaṃ spraṣṭavy'āyatanaṃ ca tad-āśraya-bhūta-catuṣkaṃ. tasyāvaśyam
bhūta-catuṣk'āśritatvāt. tasya ca jāty-ādibhir bhavitavyam iti dharm'āyatanaṃ
api tatra trītiyaṃ vipacyate. evaṃ iti vistaraḥ. evaṃ yasya rūpa-gaṃdha-ras'
āyatanānām anyatamad vipākaḥ. tasya trīṇy āyatanāni vipākaḥ. tad ev' āyatanaṃ
rūp'ādīnām anyatamat spraṣṭavy'āyatanaṃ ca tad-āśraya-bhūta-svabhāvaṃ dharm'
25 āyatanaṃ ca taj-jāty-ādi-svabhāvaṃ iti. yasya cakṣur-āyatanaṃ. tasya catvāri.
tad eva cakṣuḥ kāy'āyatanaṃ cāvaśyam cakṣuḥ-kāya-pratibaddha-vṛttivāt.
spraṣṭavya-dharm'āyatane ca pūrvavat. evaṃ yasyēti vistaraḥ. evaṃ yasya śrotr'
ādīnām [Tib. 201^a] anyatamad vipākaḥ. tasyāpi catvāry āyatanāni vipākaḥ. tad
eva śrotr'ādīnām anyatamad āyatanaṃ kāya-spraṣṭavya-dharm'āyatanaṃ ca pūrva-
30 vat. asti tat karmēti vistaraḥ. pañca yāvad ekādaś'āyatanāni sambhavataḥ.
na tu dvādaś'āyatanāni vipākaḥ. śabd'āyatanasyāvīpāka-svabhāvatvāt.

atr' ācārya-Vasunitro vyākhyāpayati⁴. asti karma yasyāikam eva dharm'
āyatanaṃ vipāko vipacyata iti nōpadyate. kiṃ kāraṇam. akṣepaka-karma-

¹ prāpti N. ² tavyāḥ N. ³ caitasi N. ⁴ khyājñayati N.

phalatvāj jīvitēmdriyasya. yadi tāvat kāma-dhatau jīvitam vipāko¹ vipacyate. karmanas tatrāvaśyam kāya-jīvitēmdriye bhavataḥ kalal'ādy-avasthāsu anutpanne ṣaḍ-āyatane. utpanne tu ṣaḍ-āyatane saptabhir'āyatanair bhavitavyam. cakṣur-
 5 adibhiḥ ṣaḍbhir mana-āyatanena cēti. rūpa-dhātāv api²saptabhir arūpya-dhātāv³
 10 api mano-dharm'āyatanābhyām avaśyam bhavitavyam. sakala³-janm'ākṣepaka-
 phalatvāj jīvitēmdriyasya. ko vā⁴tra dhatur abhipreta iti brūmaḥ. arūpya-dhātuḥ.
 nanu ca tatr'ākṣepaka-karma-phaladtvāj jīvitēmdriyasya avaśyam mana-āyatanenāpi
 bhavitavyam. na ca jīvitēmdaiyam eva vipāko vipacyate. vedanā-prabhāvitatvād
 vipākasyēti. vedanayā 'pi tatra bhavitavyam iti. atrōcyate. kṣaṇōtpattim etat
 15 samdhayōktaṁ. yasmim kṣaṇe arūpyōpappannasya [Tib. 201^b] vipāka-jaṁ cittam
 na samudācarati. tasmin kṣaṇe jīvitēmdriyam eva vipāko vipacyate. vipākasya
 jīvitēmdriyasyāivōtpādān mana-āyatanasya cāsamudācārād⁴ iti kim arthaṁ tat-
 samudācāre mana-āyatanam aparaṁ na bhavatīti tasya dve mano-dharm'āyatane
 20 iti. tad idaṁ vicāryate. bhavaty evaṁ c'ākṣepakasya karmaṇo jīvitēmdriyam
 25 vipāka iti. jīvitēmdriye ca vipacyamāne mana-āyatan'ādīny api vipacyamte. n'
 āyatanāmtara-vipākaḥ pratiśidhyate. vipāka-hetur⁵ iha cīntyate. asti tat karma-
 yasyāikam eva dharm'āyatanam vipacyate. nānyad āyatanam ity etāvad viva-
 kṣitaṁ. atha matam jīvitēmdriy'ākṣepakasyāiva karmaṇo mana-āyatan'ādīny api
 30 vipacyamte. nākam āyatanam iti. atra brūmaḥ. tasyāiva karmaṇo 'nye 'pi
 mana-āyatan'ādāyas tatra vartamānā vipāko na punar anyasya karmaṇa iti. kim
 kṛto 'yam niyamaḥ. asti hi sambhavo yad ekasya karmaṇo nikāya-sabhāgo vi-
 pākaḥ. 'nyasya jīvitēmdriyam. anyasyāiva ca mana-āyatan'ādīni iti. brūyās
 tvam yathā yasya cakṣur-āyatanam. tasya cakṣuḥ-kāya-spraṣṭavya-dharm'āyatanā-
 35 nīti vacane yasya cakṣur-āyatanam vipākaḥ. tasya kāy'āyatanam āvaśyakatvāt.
 evaṁ mana-āyatan'ādīny api tasyāiva karmaṇo vipāka iti. [Tib. 202^a] tan na.
 kvacid eva kasyacit pratibaddha-vṛttitvāt. na hi vinā kāyēmdriyeṇa cakṣur-
 indriya-prādurbhāvo 'sti. asaty api tu vipāke manasi jīvitēmdriya-prādurbhāvo
 'stīti asamam etat. ācārya-Saṁghabhadras tv āha⁶. asti⁷ karma yasya dharm'
 40 āyatanam eva vipāko vipacyate. yasya jīvitēmdriyam. yasya cakṣur-āyatanam.
 tasya paṁca. cakṣuḥ-kāya-rūpa-spraṣṭavya-dharm'āyatanāni. evaṁ yāvaj jihvā-
 'yatanam. yasya kāy'āyatanam. tasya catvāraḥ. kāya-rūpa-spraṣṭavya-dharm'
 45 āyanānīti. rūpāvinābhāvitvāt rūp'āyatanam api tasyāiva cakṣur-nirvartakasya⁸

¹ vipāko N. ²...² saptabhinārūpya-dhātām N. ³ saphala N; thams-cad. ⁴ vā s^o MSS.;
 dañ...kun-tu mi hbyuñ-ba. ⁵ tuṣv N. ⁶ 順正理論第十六 (冬三 89^b 11.) ⁷ nāsti N; yod.
⁸ niv^o N; sgrub-par byed-pa.

karmaṇo vipāka iti samayāntaram¹ icchati. ayam tv Ācāryo na rūp'āyatanam
 avaśyam tasyāiva karmaṇo vipāka ity aparaṁ pakṣam avalāmbate. yasya kāy'
 āyatanam. tasya trīṇi. yasya² cakṣur-āyatanam. tasya catvāriti. na hy anyo-
 nyam-avinābhāvino jīvita-nikāya-sabhāg'ādīny³ āvaśyakam ekasyāiva karmaṇo
 vipāka ity abhiprāyaḥ. tav etau pakṣau 'vibhāśya-kārair likhitau. tayor yo
 5 yasmai rocate. sa tena pariḡhyate. ity alam prasamgena.

atha katham kasyacit karmaṇa ekam āyatanam vipāko vipacyate. kasyacid
 yāvad ekādaśēty ata āha. *vicitrāvicitra-phalatvāt karmaṇo bāhya-bijavad* iti vi-
 staraḥ. *padma-dādīma-nyagrodh'ādīnām* [Tib. 202^b] bijāni *vicitra-phalāni*.
 mūlāmkura-nāla-pattra-keśarā-kimjalka-karṇikāraś ca rūpyam hi padma-bij'
 10 ādīnām. aneka-skamdhā-śākhā-viṭapa-pattra-pallavāmkura-puṣpa-phala-samṛddhās
 ca nyagrodh'ādayaḥ pādapā jala-dharāyamānā dṛśyamte. kānicid *avicitra-*
phalāni. tad-yathā java-godhūm'ādīnām bijāni. eka-rūpa-phalatvāt. bija-dharma-
 taiśā. *ekādhwikasya karmaṇo* 'tītasya *traiyadhviko vpāko vipacyate* atīta-pratyu-
 tpannānāgataḥ. na tu dvaiyadhvikasyāpy atītasya pratyutpannasya cāikādhviko
 15 'nāgataḥ. *na tu viparyayād* iti. bahu-kṣaṇikasya karmaṇa eka-kṣaṇikaḥ. mā
 bhūd atinyūnam hetoḥ phalam iti vartate. *na ca karmaṇā saha vipāko vipacyate.*
 sahoṭpanne saha-bhū-samprayuktaka-hetvor vyāpārāt. vipāka-hetoś ca visadrśa-
 pakāpekṣatvāt. *nāpy anamṭaraṁ vipāko vipacyate.* kim karamam. *samanam-*
tara-pratyaya'ākṣṛṣṭatvāt samamṭara-kṣaṇasya. yasmāt samamṭara-kṣaṇaḥ sama-
 20 namṭara-pratyaya-balen'ākṣṛṣṭo na vipāka-hetu-balena. yady apy asau samamṭa-
 tara-pratyayo vipāka-hetuḥ itthaṁ cāitad eva⁵. yasmāt samamṭara-kṣaṇo vipāka-
 hetoḥ samamṭara-pratyayāt kadācit kuśalaḥ kadācid akuśalaḥ kadācid avyā-
 kṛtaḥ. [Tib. 203^a] anyathā hi avyākṛta eva syāt. atha⁶ vā samamṭara-kṣaṇa-
 sya avipāka-svabhāvasya samamṭara-pratyay'ākṣṛṣṭatvād ity abhiprāyaḥ. *pra-*
 25 *vāhāpekṣo hi vipāka-hetuḥ* citta-caitt'ādī-pravāhe sati atikrāṁte vipāka-hetur
 vipākam dadyāt. dharmataiśēty abhiprāyaḥ.

(56^{ab}) *uktam eṣām arthato 'dhva-niyama* iti. *arthata ukto* na śabdata ity
 arthaḥ. dvividham hi vacanam sva-śabdābhīhitam arthōktaṁ ca. katham.

sabhāga-hetuḥ sa-drśāḥ sva-nikāya-bhuvo 'gra-jāḥ.⁷

tathā

sarvatrag'ākhyāḥ kliṣṭānām sva-bhūmau pūrva-sarva-gā

¹ samatānt^o N; gṣuñ-lugs gṣan. ² casya N; gañ-gi. ³ gād abhy N; ris-mthun-pa la-sogs
 pa. ⁴ rvibh^o N. ⁵ evaṁ N; kho-na. ⁶ adya N; rnam-pa gcig-tu. ⁷ Kārikā. II, 53^{ab}.

iti¹ vacanāt. sabhāga-sarvatraga²-hetū atīta-pratyutpannāv eva sto nānāgatau. aviśeṣa-vacanād eva sahabhū-samprayuktaka-vipāka-hetavas traiyadhvikā ity arthata uktāḥ. sabhāga-sarvatraga-hetū eva hi pūrvōtpannau. pūrvōtpannāv eva ca tāv ity avadhāraṇāt. paraspara-phalatva-vacanāt. cimt'ādy-akuśal'ādi-svabhāvyāc³ cāisām an-adhva-patitatvaṃ vyāvartitam⁴. *sūtryata* iti. sūtram sūtri vā kriyate *sūtryate*. *uktam cātra kāraṇam* iti. katham uktam. [Tib. 203^b] niṣyaṃdaphalena hi saphalaḥ sabhāga-hetuḥ. tac cānāgatasyāyuktam pūrva-pāścimatābhāvād iti evam-ādi. yac cāitat kāraṇam uktam sabhāga-hetoh. sarvatragahetor apy ukta-rūpaṃ veditavyaṃ. sabhāga-hetu-kalpo hi sarvatraga-hetuḥ. 10 sabhāga-hetur hi kliṣṭaḥ kliṣṭānām. sarvatraga-hetur api kliṣṭaḥ kliṣṭānām eva. kliṣṭa-dharma-sāmānya-kāraṇatvena tv ayaṃ sabhāga-hetuḥ pṛthag vyavasthāpyata ity uktam etat. sabhāga-hetuvad eva cāyaṃ nānāgataḥ. niṣyaṃdaphalena ca saphala iti. tadvad evāsyā vārttā.

try-adhvakās traya

15 iti. try-adhvakā eva trayas traya eva *try-adhvakā* iti avadhāraṇāt. kāraṇa-hetur anyathā bhavati. katham cānyathā. *sarvādhlva-gaś cādhlva-vinirmuktas cēti*. svato 'nye hi svabhāva-varjyāḥ sarva-dharmāḥ kāraṇa-hetur iti⁵. ata evam eva bhavati nānyathā.

(56nd) *hetuḥ phalam* iti anyonyāpekṣayātat dvayam ity atah pṛcchati. *kiṃ punas tat phalam "yasyātat-dhetavaḥ"* iti.

samskr̥ta-saviṣayogaṃ phalam

20 iti. akāśāpratisamkhyā-nirodha⁷-varjyāḥ sarva-dharmāḥ phalam ity uktam bhavati. *evam tarhīti* vistarāḥ. *phaladvād asaṃskṛtasya* phalam asaṃskṛtam iti kṛtvā [Tib. 204^a] *hetunā* svato 'nyenāsyā *bhavitavyaṃ*. yasya hetos tad asaṃskṛtam 25 phalam. *hetuvāc cāsaṃskṛtasya* svato 'nyenāsyā *phalena bhavitavyaṃ*. yasya phalasya tad asaṃskṛtam hetuḥ. nāsaṃskṛtasya te hetu-phale⁸. asaṃskṛtam pratisamkhyā-nirodha-lakṣaṇaṃ viṣayoga-phalam bhavati. na ca tasya hetur ajanyatvāt. hetuś ca bhavati saṃskṛtōtpādāvighna-bhāvāvasthānāt. na ca tasya phalam vyavasthāpyate. phala-pratigrahaṇa-dānāsamarthatvāc ca. *ata eva ca ṣaḍ-vidha-hetr-asambhavād* iti vistarāḥ. na sahabhū-hetur asya samprayuktaka-hetur vā sambhavati. tena kasyacid dharmasyāsahabhavatvāt. asaṃpryogāc ca. na sabhāga-hetur asya kaścid bhavati. asaṃskṛtasyāsadrśatvāt. 30 samānabhūmitvāyogāc ca. ata eva cāsyā na sarvatraga-hetuḥ. asya cākliṣṭatvāt.

¹ Kārikā. II 55nd. ² Simply sarvatra N. ³ °vyā N; no-bo-ñid-yin-paḥi phyir. ⁴ vyāvartitam N. ⁵ 論六 1st. ⁶ ... °syātatdhetavaḥ N. ⁷ nirodhi N. ⁸ lo N.

na cāsyā vipāka-hetuḥ. asaṃskṛtasyāvīpāka-svabhāvatvāt. vipāko hi sattva-saṃkhyāto dhātu-patito dharmāḥ. anutpādyatvād eva cāsyāite hetavo na bhavanti. anutpādyatvād eva cāsyā kāraṇa-hetur na bhavati. ata evōcyate. kasmān mārgo viṣayogasya kāraṇa-hetur nēsyate. yasmāt sa utpādāvighna-bhāvena vyavasthāpitaḥ. na cāsaṃskṛtam utpattimad iti. an-adhva-patitatvāc cāsyā hetavo na bhavanti. adhva-patitasya hi dharmasya hetur vyavasthāpyate. [Tib. 204^b] evaṃ ṣaḍ-vidha-hetr-asambhavān nāsaṃskṛtasya hetuḥ. *pañcavidha-phalāsambhavāc ca* nāsaṃskṛtasya phalam. kasmāt. sāmānyatas tāvad adhva-vinirmuktasya phala-pratigrahaṇa-dānāsamarthatvāt. tathā hy uktam.

vartamānāḥ phalam pañca grhṇanti. dvau prayacchataḥ

ity¹ evam-ādi. kiṃ ca na tāvad adhipati-phalam bhavati. tad dhi sahōtpannam pāścād-utpannam cēsyate.

apūrvāḥ saṃskṛtasyāiva saṃskṛto 'dhipateḥ phalam

iti². tac cānutpattimad iti nāsyā saha-jaṃ pāścāj-jātam vā phalam bhavati. anutpattimattvād eva. na ca niṣyanda-phalam. utpattimato hi sadṛṣo dharmā utpattimān niṣyanda-phalam. ata eva ca na puruṣakāra-phalam asaṃskṛtasya puruṣakārābhāvāt. yasya hi balena ya utpadyate prāpyate vā. sa tasya puruṣakāra-phalam. ata eva ca na viṣayoga-phalam. mārgasyāiva hi balena viṣayogaḥ prāpyaḥ. na cāsaṃskṛto mārga iti. na cāpi vipāka-phalam. vipāka-hetuvaidharmyāt. s'āsravo hi vipāka-hetuḥ. na cāsaṃskṛtam s'āsravam iti. atha vā 20 pañcavidha-hetu-vaidharmyāt pañcavidha-phalāsambhava iti nāsaṃskṛtasya phalam sambhavati. yadi mārgo viṣayogasya kāraṇa-hetur nēsyate *kasyēdānīm tat phalam*. hetumatā hi phalena bhavitavyaṃ *katham vā* kena vā prakāreṇa *tat phalam*. āha. yat tāvad uktam *kasyēdānīm tat phalam* iti [Tib. 205^a] *mārgasya*. yad apy uktam *katham vā* tat phalam iti phalam *tad-balena mārgabalena prāpter* ity arthaḥ. atha vāivaṃ pada-sambandhaḥ. kasya tat phalam 25 iti. mārgasya tat phalam. katham vā tat phalam iti. tad-balena prāpter iti. *prāptir eva tarhi mārgasya phalam prāpnoti*. *tasyām eva* prāptau *tasya* mārgasya *sāmarthyāt na viṣayogaḥ*. kiṃ. mārgasya phalam ity adhikṛtam. *tatrāsāmarthyād* iti. evaṃ *tatra* viṣayoge mārgasyāsāmarthyād ity arthaḥ. *tasmān na ca* 30 *tāvad asya mārgaḥ kathameid api hetuḥ*. ṣaṇṇam hetūnām anyatamo 'pi hetur asya mārgo na bhavati. *phalam cāsyā viṣayogaḥ*. prāpyaṃ phalam na janyam ity abhiprāyaḥ. pañcavidho hi hetur iti kecid icchanti. kārako jñāpako vyaṃjako dhvaṃsakaḥ prāpakaś cēti. kārako hetur bijam amkurasya. jñāpako dhūmo

¹ Kārikā. II, 60nd. ² K. II, 59nd.

'gneḥ. vyamjako dīpo ghaṭasya. dhvaṃsako mudgaro ghaṭasya. prāpako ratho deśāntara-prāpanīyasyēti. tad evaṃ mārgaḥ prāpako 'sya. na janako hetuḥ. prāpyam ca viśamyoḡa-phalaṃ na janyam iti darśitam bhavati. *athāsaty adhipati-phala* iti vistaraḥ. asaṃskṛtasya yadi phalaṃ syāt adhipati-phalaṃ syāt. tasya 5 kārāṇa-hetutvena vyavasthāpanāt.

nāsaṃskṛtasya te

iti¹ vacanāt tad apy asya [Tib. 205^b] nivāritam iti paricchinne codakaḥ pṛcchati. *athāsaty adhipati-phale katham asaṃskṛtam kārāṇa-hetuḥ. utpatty-anāvaraṇa-bhāvena kārāṇa-hetuḥ. utpatty-anāvaraṇa-bhāva-vacanāt².* saṃskṛtam eva pratīdam asaṃskṛtam kārāṇa-hetur vyavasthāpyate. nāsaṃskṛtam pratīti darśitam 10 bhavati. kasmād asya saṃskṛtavat phalaṃ na vyavasthāpyata ity ata āha. *na cāsya phalam asti. adhva-vinirmuktasya phala-pratigrahaṇa-dānāsamarthatvād* iti. adhva-saṃgrhitasyaiva hi dharmasya phala-pratigrahaṇa-dāna-sāmarthyam asti nānyasya. vaksyati hi

vartamānāḥ phalaṃ pañca grhṇanti dvau prayacchata

iti³. *uktam tu paryāyena hetur* iti. *paryāyēṇōktam* na sva-śabdenēty arthaḥ. *te 'py anityā* iti. *te 'py anityā* evēty avadhāraṇād arthān na nityo hetur ity uktam bhavati. *ālambana-pratyayo 'pīti.* yathā hetavo 'trānityā uktāḥ. evaṃ pratyayā apy anityā evōktaḥ ye hetavo ye pratyayā iti vacanāt. tasmād asaṃskṛtam ālambana-pratyayo na prāpnoti. *utpādāyēty avadhāraṇād* iti. ye hetavo ye pratyayā rūpasyoṭpādāya. *te 'py anityāḥ.* na tu ye 'nutpādāya. dvidvidhā hi pratyayāḥ. janakāś cājanakāś ca. ālambana-pratyayaś cājanakaḥ ālambana-mātratvāt. ālambana-pratyayo hi nirudhyamāne dharme kārītram karoti. var- 20 tamānaiś citta-caittair grahaṇāt.

[Tib. 206^a] nirudhyamāne kārītram dvau hetū kiruta

iti⁴ vacanāt. *nanu ca hetavo 'pīti* vistaraḥ. hetur api janakāś cājanakāś ca. *tasmād asaṃskṛtasyānāvaraṇa-bhāva-mātreṇājanakasyāpi kārāṇahetuvāpratīṣedhaḥ.* *ukta ālambana-pratyayaḥ sūtra* iti. catarāḥ pratyayatā ity atra sūtre. *na tu pratīṣiddhaḥ.* dharmatāyā avirodhān na doṣa ity abhiprāyaḥ. *sūtrāṇi ca bahūny antarhitāni.* mūla-saṃgīti-bhramśāt. atr' Ācāryo na nirbaṃdham karoti. dharmatā-virodho nāstīti. kim tu asaṃskṛtam eva vicāryate 'sti vā na vēti. *sarvam evāsaṃskṛtam* iti. na kevalam pratīsaṃkhyā-nirodhaḥ. *rūpa-vedan'ādīvad* iti. ādi-śabdena saṃjñādinām grahaṇam. yathā rūpād vedanā-bhāvāntaram vedanā- 30 yāś ca saṃjñā yāvat saṃskārebhyo vijñānam. tathā na rūp'ādibhyaḥ pañcabhyo

'saṃskṛtam *bhāvāntaram asti.* ato nāsaṃskṛtam dravyam iti Sautrāntikāḥ. *spraṣṭavyābhāva-mātram* iti. sapratigha-dravyābhāva-mātram ity arthaḥ. *avin-danta* ity alabhamānāḥ. *utpannānuśaya-janma-nirodhe utpannānām anuśayānām janmanāś ca nirodhe pratīsaṃkhyā-balena* prajñā-balena *anyasyānuśayasya* janmanāś ca *anutpādaḥ pratīsaṃkhyā*-[Tib. 206^b] *nirodhaḥ.* tad evaṃ anuśaya- 5 nirodhaḥ *samudaya-satyā* nirodho janma-nirodho *duḥkha-satyā-nirodha* ity uktam bhavati. sōpadhīṣeṣa-nirupadhīṣeṣa-nirvāṇa-vyavasthāpanārtham cōbhaya-nirodha-vacanam. Sautrāntika-nayena ke 'nuśayaḥ. katham ca teṣāṃ janmanāś ca pratīsaṃkhyā-balena nirodhaḥ. aṣṭānavater anuśayānām vāsanā 'nuśayaḥ. yasya cānuśayasya yaḥ pratīpakṣo mārgaḥ pratīsaṃkhyā. tena saha prathame kṣaṇe 10 so 'nuśaya utpadyate. tad-balād dvitīy'ādiṣu kṣaṇeṣu tasya nirodhaḥ. tad-balād eva ca paunarbhavikasya janmanāḥ apratīsaṃdhiko nirodhaḥ. *tad-yathā nikāya-sabhāga-śeṣasyēti* vistaraḥ. *nikāya-sabhāgo* manuṣyatv'ādi-lakṣaṇaḥ. ātmabhāvo vā pañca-skandha-lakṣaṇaḥ. tasya śeṣas tal-lakṣaṇa evōtpadyamānāḥ. tasya nikāya-sabhāga-śeṣayāntarā-marāṇe āyuṣya-parisaṃmāpta eva *pratyaya-vaikalayād* 15 *yo 'nutpādaḥ.* so 'pratīsaṃkhyā-nirodhaḥ. pratyaya-vaikalayam punar amtyānām skandhānām marāṇa-bhav'ākhyānām nikāya-sabhāga-saṃbandhane yad asāmarthyam upakaraṇ'ādi-pratyayāsāmagryāt. *ato 'sau pratīsaṃkhyā-nirodha* iti. sōpadhīṣeṣo nirvāṇa-dhātuḥ. *duḥkhasyānutpāda* iti nirupadhīṣeṣaḥ. so 'pi tu duḥkhasyānutpādaḥ. *yo 'pratīsaṃkhyā-nirodha* ity uktāḥ. *nāntareṇa pratīsaṃkhyām sidhyati.* utpatti-kārāṇānuśaya-[Tib. 207^a] vaikalayasya pratīsaṃkhyāna-kṛtatvāt. *atoḥ pratīsaṃkhyā-nirodha evāsau.* *sva-rasaṃ nirodhād* iti. sv'ātmanā *nirodhān* na prajñā-sāmarthyenēty arthaḥ. *avināṣṭe tad-abhāvād* iti. *avināṣṭe* tasmim anuśaye *tasyāpratīsaṃkhyā-nirodhasyābhāvāt.* *akṛtōtpatti-pratibandhānām* iti. akṛte utpattau pratibandha eṣām iti *akṛtōtpatti-pratibandhāḥ.* teṣāṃ. ya utpatti- 25 pratibandha-bhāvaḥ. *etad atra pratīsaṃkhyāyāḥ sāmartyam.* *yadi tarhy anu-tpāda evēti* vistaraḥ. prahāṇam hi nirvāṇam abhipretam. anāgatasyāiva cānu-tpāda ity yadi nirvāṇam ucyate. atīta-pratyutpannasyoṭpannatvāt nāsty anutpāda ity *katham idam uktam sūtre.* *atītānāgata-pratyutpannasya duḥkhasya prahāṇāya saṃvartante* ity *tat sūtra-padaṇi katham nīyate.* yasya punar dravyāntaram 30 nirvāṇam. tasyātīta-pratyutpannayor api tad-āsevan'ādibhir nirvāṇam prāpyata ity sunitam idam sūtram bhavātīti. *tad-ālambana-kleśa-prahāṇād* ity arthaḥ. *yo rūpe chanda-rāga* ity. *chando* 'nāgate 'rthe prārthanā. *rāgas* tu prāpte 'rthe 'dhyavasānam. *vi-stareṇa yāvād vijñānam* ity. *yo vedanāyām saṃjñāyām saṃskāreṣu vijñāne* [Tib. 35

¹ Kārikā. II, 56^a. ² 論六 1^b. ³ K. II, 60^b. ⁴ K. II, 64^a.

207^b] chanda-rāgaḥ. taṃ prajahīta. chanda-rāge prahīṇe evaṃ vas tad vijñānaṃ prahīnaṃ bhaviṣyati. *evaṃ triyadhvikasyāpi duḥkhasyēti*. chanda-rāga-prahānaṃ eva rūp'ādi-duḥkha-prahānaṃ. tasya cānāgatasya chanda-rāgasyaṅutpādo bhavati. atas *triyadhvikasyāpi duḥkhasya* prahānaṃ yujyata iti darśayati. *ēṣa eva naya* iti. yady atitānāgata-pratyutpannasya kleśasya prahānāyēti pāṭhaḥ. tatrāpy *ēṣa eva naya* iti. yaḥ kleśe rāge dveṣe vā chanda-rāgaḥ. taṃ prajahītēti vistaraḥ. tad-ālambana-kleśa-prahānād api kleśasya prahānaṃ. na 'svabhāvata evēti traiyadhvikasyāpi kleśasya prahānaṃ yujyate ity arthaḥ. *atha vēti* vistaraḥ. pūrva-janmani bhavaḥ *paurvajanmikaḥ*. iha-janmani bhava *aihajjanmikaḥ*. tad evam aikakṣanikaḥ kleśaḥ paryudasto bhavati. katham etat pratyetyam. paurva-janmikaḥ sarva-kleśaḥ sambadhyate aihajanmikaś ca. na punar aikakṣanika ity ata āha. *yathā trṣṇā vicariteṣv* iti vistaraḥ. anyatrāpy evaṃ darśanāt evaṃ pratyetyam. *aṣṭādaśa trṣṇā-vicaritāni* katham atīte 'dhvani ekasmim kṣaṇe yojyamta iti ato 'titaṃ janmādhikṛtyōktaṃ. aṣṭādaśa trṣṇā-vicaritāni. asmīti bhikṣavaḥ satittham asmīti [Tib. 208^a] bhavati. evam asmīti anyathā 'smīti sad asmīti a-sad asmīti bhavati. bhaviṣyāmīty asya bhavati. na bhaviṣyāmītham bhaviṣyāmi evaṃ bhaviṣyāmi anyathā bhaviṣyāmīty asya bhavati. syām ity asya bhavati. ittham syām evaṃ syām anyathā syām ity asya bhavati. api syām ity asya bhavati. apittham syām apy evaṃ syām apy anyathā syām ity asya bhavati. *evaṃ yāvat pratyutpannaṃ*. tathēhāpi paurvajanmikaḥ kṛtsnaḥ kleśa-pravāhaḥ aihajanmikaś ca sambadhyate n' aikakṣanika iti. tad evaṃ prasādhyatā-¹⁵ 'bhīprāyam bravīti. *tena ca kleśa-dvayenēti* vistaraḥ. paurvajanmiken' aihajanmikenā cēti *kleśa-dvayenāsyām samtatau pratyutpannāyām* bīja-bhāvo vāsanā-lakṣaṇam sāmartyam āhito 'nāgate 'syōtpattaye. *tasya* bīja-bhāvasya prahānāt²⁵ *tad api* kleśa-dvayaṃ prahānaṃ bhavati. *yathā vipāka-kṣayād* vipākōpabhogāt *karma kṣīṇaṃ bhavatīty upacaryate*. tadvat. [Tib. 208^b] anāgatasya tarhi katham prahānaṃ vyavasthāpyate. na hi tena samtatau bīja-bhāva āhito yasya prahānāt prahānaṃ bhaved ity ata āha. *anāgatasya punar duḥkhasya kleśasya vā bījābhāvād atyantam anutpādaḥ prahānaṃ* iti. bījābhāvaś ca prati-³⁰ samkhyā-balena bhavati. *na hi niruddhe* 'tīte nirōdhābhīmukhe ca pratyutpanne *yatnaḥ* pratipakṣōtpādane *yatnaḥ sārthakaḥ* saprayojanam ity arthaḥ. *virāgas teṣām agra* iti. rāga-kṣayo *virāgaḥ* pratisamkhyā-nirodha ity arthaḥ. *katham asatām asann agro bhavitum arhatīti*. *katham asatām ākāś'ādīnām asaṃskṛtānām asann asaṃskṛto virāgo 'gro bhavitum arhatīti*. asyōttaraṃ bravīti. *abhāvo 'pi kaścid* iti vistaraḥ. *dvitīyasya cēti*. *dvitīyasya* samudaya-satyasyānamtaram³⁵

drṣṭam svayaṃ prajñayā *uddiṣṭam* parebhyo deśanayā *trayāṇām pūraṇam* trītiyaṃ bhavati. *kiṃ syād* iti. ko doṣaḥ syād ity arthaḥ. *kiṃ ca punaḥ syād* iti. ko guṇaḥ syād ity arthaḥ. *kiṃ ca punaḥ syād* iti guṇa-paripraśna āha. *Vaibhāṣika-pakṣaḥ pālitaḥ syād* iti. yat tūktaṃ kiṃ syāt ko doṣaḥ syād iti atrōcyate. *abhūtam tu parikalpitaṃ syād* iti. doṣaḥ syād ity arthaḥ. *rūpa-vedan'ādivad*⁵ *iti*. pratyakṣataḥ. [Tib. 209^a] *cakṣur-ādivad* iti. karmato 'numānata ity arthaḥ. asakṛd-vyākhyātam¹ etat. *vastuna* iti. rāg'ādi-vastunaḥ. *hetu-phal'ādi-bhūvāsam-*¹⁰ *bhavād* iti. ādi-śabdena sva-svāmy-avayavāvayavi-sambandh'ādayo grhyante. na hi vastuno nirodhe hetuḥ phalam avayavāvayavi'ty-evam-ādi. *tasyātarhi prā-*¹⁵ *pti-niyama* iti vistaraḥ. tasya nirodhasya yo 'yam prāpter niyamaḥ. asyāiva nirodhasya prāptir nānyasyēti tasmim prāpti-niyame *ko hetuḥ*. na hi nirodhasya prāptyā sārtham kaścit sambandho 'sti hetu-phal'ādi-bhūvāsam-bhavāt. *drṣṭadha-*²⁰ *rma-nirvāna-prāpta* iti. sōpadhiśeṣa-nirvāna-stha ity arthaḥ. *yady abhāvaḥ* *katham asya prāptiḥ syāt*. *pratipakṣa-lābhenēti* vistaraḥ. ārya-mārga-lābhena *kleśasya punarbhavasya cōtpāde 'tyanta-viruddhasy' āśrayasya lābhāt prāptaṃ*²⁵ *nirvānaṃ ity ucyate*. *abhāva-mātratvam* iti. mātra-śabdo dravyāntaratva-nirṛtity-³⁰ arthaḥ. *yat khalv asyēti* vistaraḥ. *prahānaṃ yāvad aprādurbhāva* iti paryāya-³⁵ śabdā ete. *aprādurbhāva* ity etat sphuṭam ity udāharaṇam uktaṃ. *nāsmim* *prādurbhāva* ity ato 'prādurbhāvā ity adhikaraṇa-[Tib. 209^b] sādhanam ity darśa-⁴⁰ yanti. na tu aprādurbhūtir aprādurbhāva ity bhāva-sādhanam ity arthaḥ. *yata* *eva tat-prāptiḥ parikalpyate* yato mārgāt prahānaḥ prāptaḥ parikalpyate. *tasmim* *sati mārge prāpte vā duḥkhasyēṣyatām aprādurbhāvaḥ*. kim anyena nirvāṇena parikalpitena. *vimokṣas tasya cetasa* iti. nirupadhiśeṣa-nirvāṇa-kāle Bhagavataḥ. *yathāvastu yath'ālambanaṃ*. *saṃyogasya vastu* yatra kleśena saṃyujyate. *sa*⁴⁵ *vastukā dharmā* iti sahetukāḥ. *parigraha-vastu* parigrhyata iti parigrahaḥ. sa eva vastu parigraha-vastu.

(57) *ante 'bhīhitatvād* iti. kārikāyā ante vipāka-hetuḥ pāṭhitaḥ. *tasya vi-*⁵⁰ *pāka-phalam eva*.

pūrvāḥ

kāraṇa-hetuḥ ślok'ādaḥ pāṭhitatvāt. tasya⁵⁵

ādhipa-jam phalam.

adhipatir adhipaḥ. tasmā jataṃ adhipa-jam adhipati-phalam ity arthaḥ. pūr-⁶⁰ vasy' adhipatam ity kecit pāṭhanti. adhipater idaṃ phalam adhipatam iti. adhi-⁶⁵ patyam ity tu prāpnoti. dity-aditya-aditya-paty-uttara-padāṃ nya ity² apavādāt.

¹ 'khyānam MSS.; bśad-zin-to. ² Pāṇini 4, 1, 85.

athāpavāda-viṣaye 'py utsarga-samāveśa iti bhavet. bhavec ca tadrūpaṃ. *etad ev' ādhipatyam* iti. yad anāvaraṇa-bhāva-mātrāvasthānaṃ. *aṃgībhāvo 'pi vā 'stīti*. pradhāna-bhāvo 'pi janaka-bhāvo 'pīty arthaḥ. tad anena dvidvidhasyāpi kāraṇa-hetoḥ kārakasya vā 'dhyupekṣakasya vā 'dhipati-phalam [Tib. 210^a] astīti
5 darśitaṃ bhavati anyatrāsamskṛtāt. yasmād vākṣyati.

apūrvah samskṛtasyāiva samskṛto 'dhipateḥ phalam.

iti.¹ *daśānām āyatanānām* iti. cakṣū-rūp'āyatanayor yāvat kāya-spraṣṭavy'āya-
tanayoḥ. cakṣuḥ pratitya rūpāni cōtpadyate cakṣur-vijñānaṃ yāvat kāyaṃ pra-
titya spraṣṭavyāni cōtpadyate kāya-vijñānaṃ iti vacanāt. kāraṇa-hetur eva cāyaṃ.
10 na hi cakṣur-ādīny āyatanāni cakṣur-vijñān'ādīnāṃ sahabhū-hetv-ādayaḥ pañca
hetavaḥ sambhavanti. mana-āyatanam tu mano-vijñānasya sabhāga-hetv-ādi
sambhavati. dharm'āyatanam api sahabhū-samprayuktaka-hetv-ādi sambhavatīti
na kāraṇa-hetur evēty avadhāryate. tasmād daśānām ity uktam na dvādaśānām
iti. *bhājana-loke ca karmaṇām*. kim. *aṃgī-bhāvo 'sti* kāraṇa-hetur ity adhikṛ-
15 tam. bhājana-loko hi kuśalākuśala-karma-janito 'py avyākṛto 'pi na vipāka-
phalam iṣyate. sattv'ākhyo vipāka iti² lakṣaṇāt. tasmāt kāraṇa-hetur etad adhi-
pati-phalam. *śrotr'ādīnām api* na kevalam cakṣuṣo 'sti. kim. *cakṣur-vijñānas-
yōtpattor pāraṃparyeṇ' ādhipatyam*. na sāksāt yathā cakṣuṣaḥ. katham jñāyata
iti āha. *śrutvā draṣṭu-kāmatōtpatteḥ*. draṣṭu-kāmatāyāṃ ca cakṣur-vijñānaṃ
20 utpadyata ity abhiprāyaḥ. [Tib. 210^b] *evam-ādi yoḥyam* iti. ghrātvā draṣṭu-
kāmatōtpatter ity ādi yoḥyam.

sabhāga-sarvatragayor niṣyandaḥ

phalam iti vartate. sabhāga-sarvatraga-hetvor eva niṣyanda-phalam ity avadhār-
yate. puruṣakāra-phalam api hi tayor anantaram sambhavati.

pauruṣam dvayor

25 iti. *puruṣakāra-phalam eva sahabhū-samprayuktaka-hetvor* ity avadhāraṇam.
puruṣakārasya phalam pauruṣam. puruṣakāra-phalam ity arthaḥ. *puruṣa-bhāvā-
vyatirekāt puruṣakāraḥ* puruṣa-bhāvan na vyatiriktaḥ. puruṣa-karmāiva hi puru-
ṣakāro na puruṣād anyah. na hi karma karmavadbhयो 'nyad iṣyate Baud-
30 dhaiḥ. tasmāt puruṣakārasya yat phalam. tat puruṣasyāivēti pauruṣam ity
ucyate. *yasya dharmasya yat kārītram* iti. yasya dharmasya yat karma yā
kriyā. sā tasya puruṣa-kāra ity arthaḥ. nanu cāntar-vyāpāra-puruṣābhāve dhar-
ma-mātram puruṣa iti ato dharmā-kāra iti prāpnoti. na puruṣakāra ity ata āha.
puruṣakāra iva hi puruṣakāraḥ. *yathā loke kalpitasya puruṣasya puruṣakāraḥ*.

¹ Kārikā. II, 59^{cd}. ² Cf. K. II, 58^{ab}.

evam dharmasyāpīti puruṣakāra iva puruṣakāraḥ. drṣṭāntam kathayati. *kāka-
jamghā ośadhī* ity-ādi. kāka-jamgh'ākāra ośadhiḥ kāka-jamghēty ucyate. matta-
hastī 'va yo drṣṭaḥ sūro vā. sa manuṣyo *matta-hastī* 'ti. *kim anyeṣām* [Tib.
211^a] iti. hetūnām. *anyeṣām apy astīti*. sabhāga-sarvatraga-kāraṇa-hetūnām.
anyatra vipāka-hetoḥ. kasmād ity āha. *yasmāt sahōtpannam samanantarōtpan-
nam vā puruṣakāra-phalam* iti. sahabhū-samprayuktaka-hetvor hi sahōtpannam
phalam uktam. tac ca puruṣakāra-phalam eva. na hy anyat phalam sahōtpan-
nam asti. sabhāga-sarvatraga-hetvor anantantarōtpannam eva puruṣakāra-phalam.
kāraṇa-hetos tūbhayathā. kim punar niṣyanda-phalād adhipati-phalād vā 'nyat
puruṣakāra-phalam. nēty ucyate. tad eva hi phalam tat-tan nāma labhate. tathā
10 hi tad-dhetu-sadrṣōtpatter niṣyanda-phalam. tad-balenōtpatteḥ puruṣakāra-phalam.
a-vighna-bhāvāvasthānenōtpatteḥ cādhipati-phalam iti. *na caiva vipākaḥ*. kim.
sahōtpanno vā samanantarōtpanno vēty adhikṛtam.

(58, 59) *vipāko 'vyākṛto dharmā*

iti vistaraḥ.

avyākṛta

eva

sattv'ākhyā

eva

vyākṛtōdbhava

evēty avadhāraṇam.

avyākṛta

iti anivṛtāvvyākṛto vivakṣitaḥ. sattva iti ākhyā yasya. sa

sattv'ākhyāḥ.

sattva-samtāna-ja ity arthaḥ. vyākṛtād udbhavatīti

vyākṛtōdbhavaḥ.

aupacayika-naiṣyandikau tu na vyākṛtād udbhavataḥ. [Tib. 211^b] nanu ca indriya-
mahābhūtōpacayo dhyāna-viśeṣa-samāpannasya bhavati. asāv api vyākṛtād udbha-
vati. sa vipākaḥ prāpnoti. nirmāṇa-cittam cāpi. tathāiva samādhi-citta-sambhū-
tatvāt. nāiṣa doṣaḥ.

vyākṛtōdbhava

ity uc-chabda uttara-kālārthaḥ. *vyākṛtāt* kuśalād akuśalād vā *ya uttara-kālam
eva bhavati na yugapan nāpy anantaram*. sa vipāka ity. samādhi-jaṣ tūpacayaḥ
samādhinā saha cānantaram ca bhavati. nirmāṇa-cittam tv anantaram eva ca
bhavati. vipākaś ca samānabhūmika evābhīpreta ity etac cōbhayaṃ bhinna-bhū-

mikam api bhavatīti na vipākasya prasamgaḥ.

niṣyando hetu-sadrśa

iti. kuśala-kliṣṭānivṛtāvyaḥkṛta-sādrśyam adhikṛtya. yady evaṃ kuśala-s'āsravasya hetor anāsravaṃ niṣyanda-phalaṃ prāpnoti kuśala-sādrśyāt. na. nikāya-sādrśyābhāvāt. samāna-nikāyo hi sabhāga-hetur iṣyate. na sarvaḥ. *bhūmitaḥ kliṣṭatayā cāsya sādrśyam* iti. asya sarvatraga-hetoḥ sādrśyam bhūmitaḥ kliṣṭatayā ca. kena saha. sva-phalena. katham iti. bhūmitas tāvat sarvatraga-hetuḥ kāmāvacaro yāvad bhāvāgrikaḥ¹. tat-phalam api kāmāvacaram yāvad bhāvāgrikam² iti. kliṣṭatayā ca sarvatraga-hetur api kliṣṭaḥ. tat-phalam api kliṣṭam. *na tu prakārataḥ* sādrśyam yathā sabhāga-hetoḥ. [Tib. 212^a] *yasya tu prakārato* 'pi sādrśyam. yasya sarvatraga-hetoḥ sva-phalena saha prakārato 'pi sādrśyam. sa³ sarvatraga-hetur *abhyupagamyate eva sabhāga-hetur* iti. bhūmi-kliṣṭatva-sādrśyād dhi sarvatraga-hetur bhavati. sabhāga-hetuś ca sa bhavati prakārato 'pi sādrśyāt. *ata eva catuṣ-koṭikaḥ kriyate*. ubhaya-svabhāvatayā tṛtīya-koṭi-sambhāvāt. *prathamā koṭir asarvatragaḥ sabhāga-hetur* iti. rāg'ādikaḥ sabhāga-hetuḥ. sa hi sabhāga-hetur eva sva-naikāyikasya kleśasya. na tu sarvatraga-hetur a-sarvatraga-svabhāvatvāt. *dvitīyā 'nya-naikāyikaḥ sarvatraga-hetur* iti. satkāya-dṛṣṭy-ādikaḥ sarvatragaḥ. sa hi sarvatraga-hetur eva sarvatraga-svabhāvatvāt. anya-naikāyika-kliṣṭa-hetutvāc ca. na sabhāga-hetuḥ. anya-naikāyike kliṣṭe sabhāga-hetutvābhāvāt. *tṛtīyā eka-naikāyikaḥ sarvatraga-hetur* iti. satkāya-dṛṣṭy-ādikaḥ sarvatragaḥ. sa hi eka-naikāyikasya kleśasya sabhāga-hetuḥ. eka-naikāyika-kliṣṭa-sādrśyāt. sarvatraga-hetuś ca saḥ. tasya sarvatragatvād eka-naikāyika-kliṣṭa-hetutva-yogena sarvatraga-hetutva-yogāc ca. *caturthī etān ākārān sthāpayitvē* ti. tri-koṭy-uktāṃ dharmā-prakāraṃ varjayitvety arthaḥ. tad-yathā kliṣṭā dharmāḥ kuśalānāṃ na sabhāga-hetur asādrśyāt. na sarvatraga-hetuḥ. ata eva kuśalānāṃ cākliṣṭatvāt. [Tib. 212^b] evaṃ kuśalāḥ kliṣṭānāṃ yojyam. kliṣṭā api kliṣṭānāṃ na sabhāga-hetuḥ. nāpi sarvatraga-hetur bhavanti. tad-yathā rāg'ādayo 'nya-naikāyikanāṃ kliṣṭānāṃ na sabhāga-hetur anya-naikāyikatvāt. na sarvatraga-hetur asarvatragatvād rāg'ādīnāṃ iti. sarvatragā api dharmāḥ kliṣṭānāṃ eka-naikāyikanāṃ api na sabhāga-hetur na sarvatraga-hetuḥ. yady anāgatās te bhavantīti yojyam.

viśamyoḡaḥ kṣayo dhiyē ti.

dhiyā prāpymāno nirodho viśamyoḡa-phalam ity arthaḥ. *tenē* ti. *tena* kāraṇena. yasmāt *kṣayo* nirodho *dhiḥ* prajñā. *tena* kāraṇena *pratiśamkhyā-nirodho viśamyoḡa-phalam ity uktam bhavati* ty ācaṣṭe.

¹ bhav° MSS. ² bhav° MSS. ³ supplied from Tib.

yad-balāj jāyate

iti vistarāḥ. yasya balaṃ yad-balam iti ṣaṣṭhi-samāsaḥ. yasya balāj jāyate

yat

samskr̥tam.

tat phalam

tasya

puruṣakāra-jam

puruṣakārāj jātam puruṣakāra-jam puruṣakāra-phalam ity arthaḥ. udāharaṇam kathayati. *tad-yathā adhara-bhūmikasya* kāmāvacarasya prathama-dhyāna-bhūmikasya vā *tat-prayoga-cittasya upari-bhūmikaḥ* prathama-dhyāna-bhūmiko dvitīya-dhyāna-bhūmiko vā *samādhiḥ*. phalam puruṣakāra-jam ity adhikṛtam. *s'āsravasya* dharmasya *anāsravaḥ*. *dhyāna-cittasya nirmāṇa-cittam* tad eva phalam bhavati. [Tib. 213^a] *ādi-śabdenānyad* api. tad-yathā kāmāvacarān maraṇa-cittād rūpāvacaraḥ prathamō 'ntarābhava-kṣaṇa ity evaṃ-adi vijatīyōdāharaṇam niṣyanda-phala-vivecanārthaṃ. adhara-bhūmikasya hi prayoga-cittasya upari-bhūmikaḥ samādhir na niṣyanda-phalam. bhinna-bhūmikaḥ hi na hetu-sadrśam. nāpi s'āsravasya anāsravaṃ iti vaktavyam. na tu sarvaṃ niṣyanda-phalam puruṣakāra-phalam bhavati yad dhi yasya balāj jāyate sadrśam samāna-bhūmikaṃ anantaṃ ca bhavati. tat tasya puruṣakāra-phalam niṣyanda-phalam ca bhavati. catuḥ-koṭikaṃ cātra bhavati. asti puruṣakāra-phalam eva na niṣyanda-phalam. yathōdāhṛtam. asti niṣyanda-phalam eva na puruṣakāra-phalam. sabhāga-sarvatraga-hetvor vyavahitaṃ phalam. asty ubhayaṃ. samanantarōtpannam sabhāga-sarvatraga-hetvoḥ phalam. asti nōbhayaṃ. tad-yathā vipāka-hetor vipāka-phalam. pratisamkhyā-nirodho 'pi puruṣakāra-phalam iṣyate. na cāsau hetu-balāj jāyate nityatvād ity atalḥ kārikāyām anuktaṃ tad upasamcaṣṭe. *pratiśamkhyā-nirodhas tu yad-balāt prāpyata iti vaktavyam* iti. pratisamkhyā-balena hi pratisamkhyā-nirodhaḥ prāpyate. tasmāt sa pratisamkhyāyāḥ puruṣakāra-[Tib. 213^b] phalam bhavati.

apūrva

iti vistarāḥ. apūrvaḥ *pūrvōtpannād anyāḥ*. kaḥ punar asau. sahōtpannaḥ paścād-utpannaś ca. na hi pūrvaṃ phalam paścād dhetur bhavati. *samskr̥ta eva dharmo 'dhipati-phalam* nāsamskr̥taḥ. samskr̥tasyāiva nāsamskr̥tasya. phala-pratigrahaṇa-dānāsamarthatvāt. *sarvasyē* ti. janakasyāvighna-bhāvāvasthāyinaś ca. *kartuḥ puruṣakāra-phalam* iti.

yad-balāj jāyate yat tat phalam puruṣakāra-jam

iti vacanāt. *akartur apy adhipati-phalam* iti.

apūrvaḥ saṃskṛtasyāiva saṃskṛto'dhipateḥ phalam

iti vacanāt. *anyeṣāṃ adhipati-phalam evēti*. aśilpinām avighna-bhāvavasthāyīnām tac-chilpam adhipati-phalam eva na puruṣakāra-phalam. tad evaṃ catuḥkoṭikam bhavati. asti puruṣakāra-phalam eva nādhipati-phalam. tad-yathā viṣam-yoga-phalam. asty adhipati-phalam eva na puruṣakāra-phalam. udāsīnasya heter vyavahitam ca phalam. asty ubhayam. saḥōtpannam anantarōtpannam ca kāra-kasya hetoḥ. asti nōbhayam. tad-yathā ākāśam apratisaṃkhyā-nirodhas cēti.

(60) *vartamānāḥ phalam pañcēti*.

10 vartamānā eva phalam

grhṇantīty

avadhāraṇam. *pratigrhṇantīti*. akṣipanti [Tib. 214^a] hetu-bhāvenāvatiṣṭhauta ity arthaḥ. *kāraṇa-hetur apy evam* iti. vartamāna eva phalam pratigrhṇāti nātīto nānāgato vā. *sa tu nāvāsyam saphala iti nōcyate*. tathā hy asaṃskṛtam kāraṇa-hetur iṣyate. na cāsya phalam asti. anāgataś ca kāraṇa-hetuḥ. na ca pūrvam utpadyamānena dharmeṇa sa-phalaḥ.

dvaḥ prayacchata

iti. vartamānāv adhikṛtam. *sahabhū-saṃprayuktaka-hetū vartamānāv eva phalam prayacchataḥ*. *yuktam tāvad yad atītāv* iti. niṣyanda-phalena saphalāv etāv uktau.

sabhāga-sarvatragayor niṣyanda

iti¹ vacanāt. *aiha katham vartamānau niṣyanda-phalam prayacchataḥ*. na hi tayor vartamānavasthāyām niṣyando dṛśyate ity ata āha. *samanantara-nirvartanāt*. kim. phalam prayacchata ity adhikṛtam. *tau cāpy atitau bhavata* iti. hetu-phalayor asamavadhānāt. *na punas tad eva datta* iti. na punas tad eva phalam prayacchata ity arthaḥ. datta iti hy akhyāta-padam dvi-vacanāntam. vartamānavasthāyām eva dattatvāt. na hi vartamānatām ānītam punar ānetum śakyate. yadā ca tāv atitau phalam prayacchataḥ. tadāiva tat sva-phalam prayacchataḥ. utpadyamānavasthāyām eva hi phalam nirvartate nānyadā. kevalam tu vyavahitam tat phalam ity avagantavyam. *kuśala-mūlāni samucchindan yāḥ prāptiḥ sarva-paścād vijahātīti*. iha kuśala-[Tib. 214^b] mūlāni krameṇa samucchidyante. katham. mithyā-dṛṣṭir nava-prakarā. mṛdu-mṛdvī yāvad adhimātrādhimātrā. kuśala-mūlāny api nava prakārāni tad-viparyayeṇa mṛdu-mṛdvyā mithyā-dṛṣṭyā 'dhimātrādhimātrāni kuśala-mūlāni samucchidyante yāvad adhimātrādhimātrayā

¹ Kārikā. II, 57^c.

mithyā-dṛṣṭyā mṛdu-mṛdūni kuśala-mūlāni samucchidyante. bhāvanā-heya-kleśa-vat. tatrāṃtyāvasthāyām mṛdu-mṛdūni kuśala-mūlāni na samudācaraṃti. prāptayas tu teṣām mṛdu-mṛdūnām samudācaranti. tāḥ sarva-paścimakāś¹ tadā vijahāti. tāsām prāptīnām prāptir nirodhayatīty arthaḥ. tāḥ prāptayo 'ntyāvasthāḥ kuśalaḥ sabhāga-hetuḥ phalam pratigrhṇāti. phala-parigrahaṃ karoti. na dadāti sva-niṣyanda-phalam. kuśalasya kṣaṇāntarasya janyasyābhāvāt. *dvitiyā koṭiḥ*. dadāti na pratigrhṇātīti. *kuśala-mūlāni pratisaṃdadhāno yāḥ sarva-prathamam pratilabhate*. yāḥ prāptiḥ sarva-pūrvam pratilabhate. tāḥ kuśalaḥ sabhāga-hetuḥ phalam dadātīti. prāptiḥ sva-niṣyandam janayati. na tu pratigrhṇāti pūrvam eva pratigrhītavāt. ayam tu sāvadyo dvitiya-koṭi-nirdeśaḥ. kuśala-mūla-pratisaṃdhāna-kale hi nava-prakarāṇām api kuśala-mūlānām prāptayo 'tītānāgata-pratyutpannāḥ samam pratilabhyante. tāsām yā atītāḥ prāptayaḥ. sa kuśalaḥ sabhāga-hetuḥ phalam dadāti na pratigrhṇāti pratigrhītavād [Tib. 215^a] iti yuktam etat. yās tu vartamānās tathāiva pratilabdhaḥ prāptayaḥ. sa kuśalaḥ sabhāga-hetuḥ katham avadhāryate. phalam dadāty eva na pratigrhṇātīti. sa hi pratigrhṇāti ca dadāti cēti. evam aviśeṣitatvāt sāvadyo 'yam dvitiya-koṭi-nirdeśaḥ. tasmād Ācārya āha. *evam tu vaktavyam syāt. tā eva pratisaṃdadhānasyēti*. tā eva prāptayaḥ kuśalaḥ sabhāga-hetuḥ phalam dadāty eva sva-niṣyanda-phala-dānāt. na pratigrhṇāti pūrvā-pratigrhītavāt. *tṛtiyā koṭiḥ*. phalam pratigrhṇāti dadāti cēti. *a-samucchinna-kuśala-mūlasya śeṣāv avasthāv* iti. dve avasthe hitvā. yasyām avasthāyām kuśala-mūlāni samucchindan yāḥ prāptiḥ sarva-paścād vijahāti. yasyām cāvasthāyām kuśala-mūlāni pratisaṃdadhāno yāḥ sarva-prathamam pratilabhate. yathā 'smad-ādīnām kuśalaḥ prāptayaḥ phalam pratigrhṇanti dadāti cēti. visabhāga-kṣaṇāntarā-vyavahita ity vaktavyam. na vaktavyam. visabhāga-kṣaṇāntarā-vyavadhāne 'pi prāpti-lakṣaṇasya sabhāga-hetuḥ phala-pratigrahaṇa-dāna-sambhavāt. *caturthy etān ākārān sthāpayitvā*. tad-yathā ūrdhva-bhūmeḥ parihīṇasya [Tib. 215^b] ūrdhva-bhūmikānām kuśalānām yāḥ prāptayaḥ. tāḥ kuśalaḥ sabhāga-hetur na phalam pratigrhṇāti. pūrvam pratigrhītavāt. na dadāti. tad-bhūmi-parihīṇasya tad-bhūmikānām kuśala-mūlānām dharmāṇām prāpty-abhāvāt. evam samucchinna-kuśala-mūlavasthāyām api vaktavyam.

atr' ācārya-Saṃghabhadra āha². nātad yujyate yad uktam. evam tu vaktavyam syāt. tā eva pratisaṃdadhānasyēti. kasmāt. na hi yās tāḥ sarva-paścād-vihīnāḥ. tāsām eva tan niṣyanda-phalam. yāḥ pratisaṃdadhānaḥ sarva-

¹ °mādikāyās MSS. thams-cad-kyi tha-ma. ² 順正理論第十八 (冬三 98^{ab}.)

prathamam pratilabhata iti. pūrva-niruddhasyāpi hi tat-prāpti-saṃtānasya sa niṣyanda iti. ataḥ katham phala-grahaṇāt kṛtsna eva tat-sabhāga-hetur grhītaḥ syād iti tad-artham evēdam ucyate. tasmād yathā-nyāsa eva sādhu iti. tad eva ubhayatrāpi pāṭha-doṣa udgrāhite katarah pāṭhaḥ śreyān iti. atrābhidharma-pāṭha

5 eva śreyān iti paśyāmaḥ. nanu cōktaṃ. aviśeṣitatvāt kuśala-pratisaṃdhāna-kāle pratilabdha vartamānaḥ prāptayaḥ phalam dadati pratigrhṇanti api. nanu daty eva na pratigrhṇantīti doṣa iti. nāiṣa doṣaḥ. kuśala-mūlāni pratisaṃdhāna iti kuśala-mūla-prāpty-utpadyamānavasthāyām etad ucyate na vartamānavasthāyām. tatra ca na kāścid api kuśala-mūla-prāptayo vartamāna bhavanti. tāḥ

10 katham phalam pratigrhṇanti dadati cēti [Tib. 216^a] śakyate vaktum. atītās tu sva-saṃtāne kuśala-mūla-prāptayaḥ sarvā api sabhāga-hetu-bhūtāḥ sva-niṣyandaphalam tadānīm dadaty eva. samanantara-nirvartana-nyāyena. na pratigrhṇanti. pūrvam pratigrhītatvāt. ity anayā yuktyā 'bhidharma-pāṭham eva samarthayāmaḥ. nanu cāivam aviśeṣite pāṭhe anāgatānām kuśala-mūla-prāptinām dvitīya-koṭitvacana-prasaṅgaḥ. tā api hi tadānīm atīta-prāptivat prāpyante. nāiṣa doṣaḥ. anāgatānām sabhāga-hetuvābhāvāt sabhāga-hetoś cēhādhiḥkṛtatvāt. evam api na prāptaya eva vaktavyāḥ. yā eva sarva-prathamam pratilabhata iti. evam tu vaktavyam syāt. yān sarva-prathamam pratilabhata iti. yān kuśalān dharmān ity arthaḥ. citta-caittā api hi kuśala-pratisaṃdhāne prathamataḥ pratilabhyante. na

20 kevalam tat-prāptayaḥ. asty etat. kiṃ tu prāptinām eva kuśala-pratisaṃdhāne āvaśyakatvād evam vacanam. kuśala-prāptayo hi samyag-drṣṭyā vicikitsayā 'pi vā kuśala-pratisaṃdhāne 'vaśyam utpadyante. citta-caittās tu vicikitsayā kuśala-pratisaṃdhāne na tāvad utpadyanta iti prāptaya evōtpadyanta iti varṇayanti.

25 *akuśalasyēti* vistarāḥ. akuśalo 'pi *sabhāga-hetuś* catuḥ-koṭikaḥ. asty akuśalaḥ sabhāga-hetuḥ phalam pratigrhṇāti na dadātīti vistarēṇa. [Tib. 216^b] *prathamā koṭiḥ. kāma-vairāgyam anuprāpnuvan yāḥ prāptiḥ sarva-paścād vijahāti. tā* akuśalaḥ sabhāga-hetuḥ phalam pratigrhṇāti na dadāti. katham kṛtvā. iha kleśo nava-prakāraḥ. mārgo 'pi nava-prakāraḥ. tatra mṛdu-mṛdunā mārgēṇādhimātrādhimātraḥ kleśa-prakāraḥ prahīyate. yāvad adhimātrādhimātreṇa mṛdu-mṛduḥ prahīyate. tat-prāptayo 'pi tathāiva prahīyante. kāma-vairāgyam anuprāpnuvan yā mṛdu-mṛdunām akuśalānām prāptiḥ sarva-paścād vijahāti. tā akuśalaḥ sabhāga-hetuḥ phalam pratigrhṇāti na dadāti. akuśala-prāpti-kṣaṇāntarābhāvāt. *dvitīyā. kāma-vairāgyāt parihīyamāṇo yāḥ sarva-prathamam pratilabhate* akuśalānām prāptiḥ. tā akuśalaḥ sabhāga-hetuḥ phalam dadāti na pratigrhṇāti pūrvavad vaktavyam.

atr' Ācāryo bravīti. *evam tu vaktavyam syāt. tā eva parihīyamāṇasyēti. tā* eva yāḥ kāma-vairāgyam anuprāpnuvan prāptiḥ sarva-paścād vijahāti. tā hi pratigrhītatvāt na pratigrhṇanti. dadaty eva tu kevalam phalam. pūrva-pāṭhe tu dvitīyā koṭir na sambhavati yathōktaṃ prak.

atr'acārya-Saṃghabhadras tathāiva pratyācaṣṭe. nāitad yujyata iti. pūrveṇa samānam etat. sarvam prapamcayitavyam.

[Tib. 217^a] *ṭṛtīyā. kāmāvītarāgasya śeṣāsv avasthāsv* iti. dve avasthe hitvā. ete eva yathōkte prathama-dvitīyāvasthe śeṣāsv avasthāsu. yathā 'smākaṃ. yā akuśalānām prāptayaḥ. tā akuśalaḥ sabhāga-hetuḥ phalam pratigrhṇāti dadāti ca. *caturthī. etān ākārān yathōktān sthāpayitvā. tad-yathā kāma-vitarāgas-*

10 *yāparihāna-dharmaṇo yā akuśalānām prāptayaḥ. so 'kuśalaḥ sabhāga-hetur na phalam pratigrhṇāti. pūrvam pratigrhītatvāt. na dadāti. tasya prāpty-abhāvāt. evam nivṛtāvākṛtasyāpīti* vistarāḥ. evam nivṛtāvākṛtasyāpi catuḥ-koṭika-vidhānam. *arhattva-prāptīto 'rhattva-parihāṇitāś ca yathāyogaṃ yojyam.* asti nivṛtāvākṛtaḥ *sabhāga-hetuḥ* phalam pratigrhṇāti na dadātīti vistarāḥ.

15 *prathamā koṭiḥ. arhattvam prāpnuvan yāḥ prāptiḥ sarva-paścād vijahāti. sa nivṛtāvākṛtaḥ sabhāga-hetuḥ phalam pratigrhṇāti na dadāti. kliṣṭa-kṣaṇāntarābhāvāt. dvitīyā. arhattvāt parihīyamāṇo yāḥ sarva-prathamam pratilabhate. evam tu vaktavyam syāt. tā eva parihīyamāṇasyēti. evam hi phala-dānam evāikam [Tib. 217^b] upapāditaṃ bhavati. pūrva-pāṭha-samarthanam api tenā-*

20 *vānukrameṇa vaktavyam. ṭṛtīyā. bhavāgrāvītarāgasya śeṣāsv avasthāsu. caturthī. etān ākārān sthāpayitvā. tad-yathā arhattvam prāptasya yās tridhātukyo nivṛtāvākṛtānām prāptayaḥ yathāsambhavam. sa nivṛtāvākṛtaḥ sabhāga-hetur na phalam pratigrhṇāti. pratigrhītatvāt. na dadāti. prahīnatvāt. anivṛ-*

25 *tāvākṛtasya paścātpādaka* iti. paścātpādaka-lakṣaṇam vyākhyātam iti na punar ucyate. yo 'nivṛtāvākṛtaḥ sabhāga-hetuḥ phalam pratigrhṇāti dadaty api saḥ. āha. *yas tāvad dadāti pratigrhṇāty api saḥ. anivṛtāvākṛtasya ā parinirvāṇāt saṃnihitatvāt. syāt pratigrhṇāti na dadāti. arhataś caramāḥ skandhāḥ sarvō-*

30 *padhi-nihsargeṇānivṛtāvākṛta-niṣyandābhāvāt. s'ālambana-nīyamena tu kṣaṇāsa* iti. pūrvam anālambanānām sambhavato nīyama uktaḥ s'ālambana-nīyamena tu citta-caittānām eva sabhāga-hetutvam ucyate kṣaṇaśaḥ kṣaṇāntarāpeksayā. na tu paryādāya vicchedata ity arthaḥ. *kuśala-cittānantaram* iti vistarāḥ. *yadā kuśala-cittānantaram kliṣṭam avyākṛtaṃ vā* [Tib. 218^a] *cittaṃ saṃmukhī-karoti. tadā* tat kuśalam cittaṃ phalam pratigrhṇāti yatas tat-saṃtāna-patitaṃ vyavahitam anāgataṃ kuśalam phalam bhaviṣyati. anutpatti-dharmi vā. na dadāti. yasmā-

d asyānantaram kuśalam eva nāsti. sadṛśena hi phalena saphalaḥ sabhāga-hetur
 iṣyate. *dvitiyā. viparyayād* iti. yadā kliṣṭānivṛtāvāyākṛta-cittānantaram kuśalam
 cittaṃ sammukhī-karoti. tadā yena kuśalena cittaena tat kuśalam cittaṃ phalatvena
 pratigṛhitam asīt. tad dadāti na tat pratigṛhṇāti. pūrvam pratigṛhitatvāt.
 5 *ṛtīyā. kuśala-cittānantaram kuśalam evēti.* sammukhī-koratīty adhikṛtam. tat
 pūrvakam kuśalam cittaṃ dvitīyam cittaṃ phalatvena pratigṛhṇāti dadāti ca.
 samanantara-nirvartanāt. *caturthī. etān ākārān sthāpayitvēti.* yadā kliṣṭāvāyā-
 kṛta-cittānantaram kliṣṭam avyākṛtam vā cittaṃ sammukhī-karoti. tadā 'sau
 s'ālambanaḥ kuśalaḥ sabhāga-hetur na phalam pratigṛhṇāti. pratigṛhitatvāt. na
 10 dadāti. kliṣṭāvāyākṛta-citta-sammukhī-bhāvāt. *evam akuśal'ādayo 'pi yojyā* iti.
 asti s'ālambano 'kuśalaḥ sabhāga-hetuḥ phalam pratigṛhṇāti na dadāti catuḥ-ko-
 ṭikāḥ. prathamā koṭiḥ. akuśalānantaram kuśalam anivṛtāvāyākṛtam vā cittaṃ
 sammukhī-karoti. [Tib. 218^b] *dvitiyā. viparyayāt. ṛtīyā.* 'kuśalānantaram
 akuśalam eva. *caturthī etān ākārān sthāpayitvā. ādi-śabdena nivṛtāvāyākṛtaḥ*
 15 *anivṛtāvāyākṛtāś ca sabhāga-hetur yojyāḥ. nivṛtasya tāvat prathamā koṭiḥ. nivṛ-*
tāvāyākṛta-cittānantaram kuśalam anivṛtāvāyākṛtam vā cittaṃ sammukhī-karoti.
dvitiyā. viparyayāt. ṛtīyā. nivṛtāvāyākṛta-cittānantaram nivṛtāvāyākṛtam eva.
caturthī. etān ākārān sthāpayitvā. anivṛtasya prathamā koṭiḥ. anivṛtāvāyākṛ-
tānantaram kuśalam kliṣṭam vā cittaṃ sammukhī-karoti. dvitiyā. viparyayāt.
 20 *ṛtīyā. anivṛtāvāyākṛtānantaram anivṛtāvāyākṛtam eva. caturthī. etān ākārān*
sthāpayitvā. tasya bīja-bhāvōpagamanād iti. tasya phalasya hetu-bhāvōpagama-
 nād ity upamā Sautrāntika-prakriyāśā. kvacit pustake nāsty 'evam-pāṭhaḥ'.
yathā jala-maṇḍalam iti vistaraḥ. *yathēti* drṣṭānta-pradarśanam. *jala-maṇḍalam*
vāyu-maṇḍalasya pratiṣṭhā-phalam. yāvāc-chabdena jala-maṇḍalasya kāmcanā-
 25 *mayī pṛthivī. kāmcanamayyāḥ pṛthivyāś tathā sasy'auśadhī-prabhṛtayaḥ* pratiṣṭhā-
 phalam ity adhikāraḥ. *aśubhāyāḥ* smṛty-upasthānāny ārabhya yāvād *anutpāda-*
jñānam. [Tib. 219^a] *evam anyasyāpy ānapāna-smṛty-ādeḥ. prayogasya* phalam
 yojyam. sāmagryāḥ phalam *sāmagrī-phalam. cakṣur-ādīnām* iti. *ādi-śabdena*
 cakṣū-rūp'āloka-manaskārānaṃ grahaṇam. *evam bhāvanāyāḥ* phalam *bhāvanā-*
 30 *phalam* iti samāsaḥ. *etat tu sarvam* iti vistaraḥ. *etac* caturvidham phalam
puruṣakārādhipati-phalayoḥ antarbhūtam. pratiṣṭhā-phalam. adhipati-phalāntar-
bhūtam. prayoga-phalādi-puruṣakārādhipati-phalayoḥ.

(61, 62^{ab}) *kliṣṭā* iti vistaraḥ. kleśa-tat-samprayukta-tat-samutthāḥ *kliṣṭāḥ.*
 vipāka-hetu-jātā *vipāka-jāḥ.* duḥkhe dharmajñāna-kṣānti-tat-sahabhuvāḥ *pratha-*

¹...¹ eva p° MSS.; hdi skad-du hbyuñ-ba.

mānāsravāḥ. tebhyāś ca śeṣāḥ kliṣṭ'adibhyas tribhyaḥ. *vipāka-varjyā avyākṛtā*
airyāpathika-śailpasthānika-nairmāṇikāḥ. prathamānāsrava-kṣaṇa-varjyāś ca ku-
śalā iti. kuśala-grahaṇena s'āsravānāsravā gṛhyante. tatra duḥkhe dharmajñāna-
 kalāp'ādayaḥ sarva eva śaikṣāśaikṣa-mārgā laukikāś ca kuśalāḥ śeṣā ity avagant-
 5 *avyam śeṣāś cātra ṛtīyo rāsiḥ* kriyate. ten' āha. *ta ete caturvidhā dharmāḥ*

kliṣṭā vipāka-[Tib. 219^b] *jāḥ śeṣāḥ pratham'āryā yathākramaṇi*

vipākaṃ sarvagam hitvā tau sabhāgam ca śeṣa-jā

iti. *vipākam* iti vipāka-hetuṃ. *kliṣṭā dharmā vipāka-hetuṃ hitvā śeṣebhyaḥ*
pañcabhyaḥ kāraṇa-sahabhū-sabhāga-samprayuktaka-sarvatragebhyo yathāsam-
 bhavam jāyante. svabhāva-varjyāt sarva-dharma-lakṣaṇāt kāraṇa-hetoḥ. sva-ka-
 10 *lāpa-citt'ādi-lakṣaṇāt* sahabhū-hetoḥ. pūrvōtpanna-sva-samtāna-kliṣṭa-lakṣaṇāt sa-
 bhāga-hetoḥ. sva-kalāpa-citta-lakṣaṇāt samprayuktaka-hetoḥ. yasmāt te citta-
 caitta-svabhāvāḥ pūrvōtpanna-satkāya-drṣṭy-ādi-lakṣaṇāt sarvatraga-hetur jāyante.
 na tu vipāka-hetoḥ. vipāka-phalena hi saphalo vipāka-hetuḥ. na ca kliṣṭā dharmā
 15 *vipāka-svabhāvā* iti te na tato jāyante. *vipāka-jāḥ sarvatraga-hetuṃ hitvā śeṣe-*
bhyaḥ pañcabhya eva hetubhyo jāyante. na tu sarvatraga-hetoḥ. vipāka-jānam
 akliṣṭatvāt. sarvatrag'ākhyāḥ kliṣṭānām iti hi sarvatraga-hetu-lakṣaṇam. yady
 api mithyā-drṣṭy-ādibhyaḥ sarvatragebhyo vipāka-jā jāyante. na tu sarvatraga-
 heter iti kṛtvā tato jāyante. kim tarhi. vipāka-hetur iti. *śeṣā* iti vistaraḥ.
 20 *śeṣānām* [Tib. 220^a] *avipāka-svabhāvatvāt* na vipāka-hetur asti. akliṣṭa-svabhā-
 vatvāc ca na sarvatraga-hetur asti. *atas tu vipāka-sarvatraga-hetū varjayitvā*
śeṣebhyaś caturbhyo jāyante. pūrvavad vyākhyānam. *prathamānāsravāḥ tau vi-*
pāka-sarvatraga-hetū pūrvōktau. *ca-śabdenānukṛṣṭau sabhāga-hetuṃ ca hitvā*
śeṣebhyaḥ kāraṇa-sahabhū-samprayuktaka-hetubhyo yathāsam-bhavam jāyante. an-
 25 *āsravānām avipāka-svabhāvatvāt* na vipāka-hetur asti. akliṣṭatvāt na sarvatraga-
 hetuḥ. mārgasya pūrvam-anutpāditatvāt na sabhāga-hetur asti. na hi s'āravā
 agra-dharmā anāsravasya kalāpasya sabhāga-hetur yujyate. tasmān na tebhyo
 jāyante.

citta-caittā

iti. samprayuktaka-hetu-sambhavārtham citta-caitta-grahaṇam. prāpti-jāty-ādayaś
 ca citta-viprayuktāḥ. anāsrava-samvaraś ca rūpi-svabhāvo 'nāsraveṣu veditavyāḥ.
 te citta-viprayuktā rūpiṇaś ca citta-caittebhyo 'nye *kliṣṭ'ādayaḥ* kliṣṭa-vipāka-ja-
 30 *śeṣa-prathamānāsrava-samgrhitāḥ tathānūtpadyante yathā citta-caittāḥ.* kevalam
 tu *samprayuktaka-hetunākena varjitāḥ.* teṣām asamprayuktaka-svabhāvatvāt na
 samprayuktaka-hetur jāyante. katham iti. *kliṣṭā* citta-viprayukta-rūpiṇo [Tib. 25

220^b] vipāka-samprayuktaka-hetū hitvā śeṣebhyaś *caturbhyo hetubhyo jāyante. vipāka-jā api* samprayuktaka-sarvatraga-hetū hitvā śeṣebhyaś *caturbhya eva. śeṣā vipāka-sarvatraga-samprayuktaka-hetūn hitvā śeṣebhyas tribhyaḥ. prathamānās-ravā vipāka-sarvatraga-hetū sabhāga-hetum ca samprayuktaka-hetum ca hitvā*
 5 *śeṣābhyam hetubhyām jāyamta* iti. *eka-hetu-sambhūto nāstīti. kāraṇa-sahabhū-*
hetvor avāśyam avinābhāvāt.

(62^{cd}, 63) janasya janaikā jātir na hetu-pratyayair vinēty¹
 uktam. ato hetu-vistara-vacanānantaram pṛcchati *pratyayāḥ katama* iti. *pratyaya-*
jātiḥ pratyayatēti. pratyaya-prakāra ity arthaḥ. gotāvat.

10 *citta-caittā*
 iti vistaraḥ. *citta-caittā eva*
samanantara
 ity avadhāraṇam.

15 *acarama-*
 grahaṇam sōttarāṇam samanantaravāt.
utpanna-

grahaṇam anāgata-nirāsārtham. *samaś cāyam anantaraś ca pratyaya iti saman-*
antara-pratyaya iti. *samanārthe sam-śabdaḥ. kāmāvacarasya rūpasyēti. avijñā-*
pti-rūpasya kadācid kāmāvacaram avijñāpti-rūpaṃ rūpāvacaram cāvijñāpti-rūpam
 20 *utpadyate s'āsrava-dhyāna-sammukhī-bhāve grhīta-samvarasya. kadācit kāmā-*
vacaram cānāsravaṃ cānāsrava-dhyāna-sammukhī-bhāve. na tu kāmāvacara-
cittānantaram kadācit [Tib. 221^a] kāmāvacaram rūpāvacaram ca yugapac cittam
utpadyate. kāmāvacaram ca anāsravaṃ cēty ākulo rūpa-sammukhī-bhāvah.

dvitīyōtpatter iti. *dvitīy'aupacayikōtpatteḥ. yadā hi bhuktvā svapiti dhyānam*
 25 *vā samāpadyate. tad' āhāra-ja aupacayikaḥ svapna-jaś ca samādhi-jo vā aupaca-*
yika utpadyate.

alpa-bahutarōtpatter iti. *kiṃ. rūpaṃ na samanantara-pratyaya iti prakṛtam.*
Bhadantaḥ Sthaviraḥ Sautrāntikaḥ.

kuśalākuśalāvyaḥkṛteṣu cittaṣv iti.
 30 *savitarka-vicāritvāt kuśale kāma-cetasi*
dvāviṃśatiś caitaśikāḥ. kaukrtyam adhikam kvacit.
āveṇike tv akuśale dṛṣṭi-yukte ca viṃśatiḥ.
kleśaiś caturbhiḥ krodhādyaiḥ kaukrtyenaikaviṃśatiḥ.
nivṛte 'ṣṭādaśānyatra dvādaśāvyaḥkṛte matā

¹ Kārikā. II, 47^{cd}.

ity¹ anena krameṇa *kadācid bahubhyaś caittebhyas trayoviṃśater ekaviṃśatir*
aṣṭādaśa dvādaśa vā 'lpe caittā utpadyante. kadācid alpād bahavo viparyayāt.
sa-vitarka-vicār'ūdaḥ ca samādhi-traye asti *savitarkaḥ savicāraḥ samādhiḥ* asti
avitarko vicāra-mātraḥ. asty avitarko 'vicāra iti. etasmim samādhi-traye cait-
 5 *tānām alpa-bahutarōtpattiḥ. ataś ca citta-caittā api na samanantara-pratyayāḥ*
syur iti. asti jāty-amtaram prati na sva-jātim [Tib. 221^b] *iti. asty alpa-bahu-*
tarōtpattir jāty-antaram prati na sva-jātim. vitarka-vicār'ādīnām hi kvacit citte
jāty-antara-bhūtānām satām vṛttir avṛttiś ca bhavati. na kadācid bahutarā ve-
danēti. na hi kadācid vedanāikasmimś citte ekā kvacid aparasmim dve tistro
 10 *vēti. rūpasya tu sva-jātim praty alpa-bahutarōtpattiḥ.*

kiṃ punaḥ sva-jāter evēti. kiṃ vedanā vedanāyā eva samanantara-pratyayāḥ.
aneka-vedanōtpattāv asāmarthyāt. evaṃ samjñ'ūdayaḥ. na para-jāteḥ. na vedanā
samjñ'ādīnām. yataś caittānām alpa-bahutarōtpattir na pariḡṛhitā bhavet.

Sāmtānasabhāgikās tv iti vistaraḥ. *cittam cittāntarasya samanantara-pratyayāḥ.*
na vedanāyāḥ. vedanā vedanā'ntarasya. na cittasyēti. samtāna-sabhāgaḥ sabhāga-
 15 *hetur ity arthaḥ. samtāna-sabhāgena divyanti vyavaharanti vā Sāmtānasabhāgikāḥ*
kecid Ābhidharmikāḥ. yadi samtānaḥ samtānāntarasya sabhāga-hetuḥ. akliṣṭān-
antaram yadā kliṣṭam utpadyate. katham tatra samanantara-pratyaya-vyavasthēti.
ata āha. yadā tu akliṣṭānantaram iti vistaraḥ. tasya kleśasya paścād-utpannasya
 20 *pūrva-niruddha-kleśaḥ kṣaṇāntara-vyavahitaḥ samanantara-pratyaya* iti *vyava-*
sthāpayamti. tulya-jātiyena cittāntareṇāvyavadhānāt. akliṣṭena vyavadhānam
tv avyavadhānam eva. atulya-jātiyatvāt. [Tib. 222^a] tad-yathā nirodha-samā-
patti-cittam vyutthāna-cittasya. cittāntareṇāvyavadhānāt. samāpatti-dravyeṇa
vyavahitam api samanantara-pratyayo vyavasthāpyate. tadvat.

traidhātukāpratisamnyuktānām yugapat-sammukhī-bhāvād iti. *kāma-dhāt-*
 25 *avīta-rāgasy' āryasya kāmāvacaryāḥ prāpter anantaram traidhātukāpratisamnyuktā-*
nām prāptaya utpadyante. traidhātukaiḥ kleśaiḥ samanvāgatavāt. evaṃ taj-
jāty-ādayo 'py utpadyante. ity evaṃ vyākula-sammukhī-bhāvāt viprayuktā api
samskārāḥ prāpti-jāty-ādayo na samanantara-pratyayāḥ.

kasmād anāgata iti vistaraḥ.

utpannāḥ samanamtara

iti atīta-pratyutpannā eva samanantara-pratyaya iti pūrvam uktam. ata evam
 pṛcchati. *vyākulatvād* iti. *vyākulatvād anāgato nēsyate samanantara-pratyayāḥ.*
vyākulatvam punar anāgatasyādhvanaḥ pūrvōttarābhāvāt. pūrvōttaratāyā abhā-

¹ Kārikā. II, 29^{cd}—31^{ab}.

vāt. vartamāno hi anāgatāt pūrvo vartamānād atīta iti śakyate vaktum. pūr-
vōttara-kāla-yogāt. na tv anāgatasya pūrva-pāścimatā 'sti. ata eva ca vartamāno
vartamānasya na samanantara-pratyaya iṣyate. pūrva-pāścimatāyā abhāvāt tulya-
kālatvāt. *atīta-sāmpṛatānumānād* iti. atītena ca sāmpṛatena cānumānāt. atī-
5 tenānumānam iti darśayann āha. *atītaṃ kilādhwānaṃ* [Tib. 222^b] *paśyati* ti vis-
taraḥ. sāmpṛatenānumānam iti darśayann āha. *idaṃ cāpi sāmpṛaty evaṃjāti-*
yakam iti vistaraḥ. *aparāntaṃ na jānīyād* iti. sarvavittvam asya hīyetēti abhi-
prāyaḥ. *phala-cihna-bhūtaḥ* phala-liṅga-bhūtaḥ. *na sāksātkārī* na sāksāddarśī.

anāgato nēsyate samanantara-pratyayo vyākulatvāt pūrva-pāścimatāyā 'bhāvād
10 ity' ukte 'yam āha. *kasmād agradharmānantaram* iti vistaraḥ. tasya Vai-
bhāśikaḥ parihāram āha. *yasya yat-pratibaddha utpāda* iti vistaraḥ. *yasya*
dharmasya duḥkhe dharmā-jñāna-kṣānty-āder yasmim dharme laukikāgradharm'-
ādau *pratibaddha utpādaḥ. sa tasyānantaram utpadyate. tad-yathā bij'ādīnām*
aṃkur'ādayaḥ. aṃkurasya hi bije pratibaddha utpādaḥ. tasmāt tad-anantaram
15 utpadyate. evaṃ kāṇḍ'ādīnām aṃkur'ādīṣu. *vinū 'pi samanantara-pratyayenā-*
saty api samanantara-pratyaye. api-śabdāt sati samanantara-pratyaye sutarām
utpadyata ity abhiprāyaḥ. tasmān nāsti ca krama-niyamāvasthānaṃ tadvat sam-
anantarōtpatti-niyamāś ca bhavatīti vākyārthaḥ.

kasmād arhataś caramā iti.

acaramā

20 iti vacanād ayaṃ praśna āgataḥ. *anya-cittāsambandhād* iti. yasmāt tad-anan-
taram anya-cittaṃ na sambadhnatti. *āśraya-*[Tib. 223^a] *bhāva-prabhāvitam mana*
iti. yathā cakṣur utpannaṃ cakṣur-vijñān'āśraya-bhāvenāvasthitam yadi kāra-
nāntara-vaikalyāc cakṣur-vijñānaṃ nōtpadyate na tatra cakṣur aparādhyate. evam
25 arhato 'pi caramaṃ cittaṃ *āśraya-bhāvenāvasthitam. kāraṇāntara-vaikalyāt tu*
vijñānāntaram nōtpadyate iti na tad aparādhyate. *tad dhi na kāritra-prabhā-*
vitam na janana-puruṣakāra-prabhāvitam ity arthaḥ. yadi hi taj janana-pṛa-
bhāvitam syāt jāyamāna eva sati kārye tan manaḥ syāt. na cāivam. ato 'saty
api janye tan mano bhavaty eva. *kāritra-prabhāvitam tu samanantara-pratyayaḥ*
30 *saty eva janye samanantara-pratyayo bhavati. nāsati. tena yo dharmāḥ phalaṃ*
pratiqrhītaḥ tena samanantara-pratyayena yo dharmāḥ phalaṃ pratiqrhīto jāya-
tām etad iti. sa sarvair api dharmair abuddhimadbhiḥ *sarva-prāṇibhir vā sam-*
cintya-kāribhir na śakyāḥ pratibanddhuṃ yathā nōtpadyeta mōtpādīti.

ye dharmāś citta-samanantarā iti vistaraḥ. samanantara-pratyaya-citta-jani-

tāś *citta-samanantarāḥ.* cittasya samāś ca te 'nantarāś ca te iti *citta-samananta-*
rāḥ. atha vā cittaṃ samanantaraṃ. samanantara-pratyaya eṣām iti *citta-sam-*
anantarāḥ. kṣaṇāntarāvvyavahitāt tu *citta-nirāntarāḥ.* te punaś citta-samanan-
tarāḥ citta-caittā [Tib. 223^b] dve ca samāpattī asaṃjñī-nirodha-samāpattī. n'
āsaṃjñīkaṃ citta-samanantaraṃ śāstre paṭhitam karma-sāmarthyōtpatteḥ. *pra-*
thamā koṭir iti vistaraḥ. *samāpatti-vyutthāna-cittaṃ* samāpatti-praveśa-citta-ja-
5 nitam. ataś citta-samanantaraṃ na citta-nirāntaraṃ. samāpatti-kṣaṇa-vyavahi-
tatvāt. *dvitīy'ādayaś ca samāpatti-kṣaṇāḥ.* prathama-kṣaṇa-varjyā ity arthaḥ.
citta-samanantarāḥ. tat-pratyaya-janitatvāt. na citta-nirāntarāḥ. yathāyogaṃ
pratham'ādi-kṣaṇa-vyavahitatvāt. *dvitīyā. prathamasya samāpatti-kṣaṇasya jāty-*
ādayaḥ citta-nirāntarāḥ. kṣaṇāntarāvvyavahitatvāt. na tu citta-samanantarāḥ.
a-citta-samanantara-svabhāvatvāt. citta-caittā eva hi saha samāpatti-dvayena citta-
samanantarā iṣṭāḥ. *sacittikāvasthāyāṃ ca jāty-ādayaḥ.* teṣām aviśeṣitatvāt sar-
veṣām citta-caitt'ādīnām *jāty-ādayaḥ. ādi-grahaṇena* ca sarva eva viprayuktā
grhyante samāpatti-dvayaṃ varjayitvā. te ca tathāiva citta-nirāntarā na citta-
15 samanantarāḥ. pūrvavad vyākhyānaṃ. *sacittikāvasthē* ti. yadā cittāc cittānta-
ram utpadyate. tadā pāścimāś citta-caittāḥ [Tib. 224^a] pūrvakeṇa cittena citta-
samanantarāś citta-nirāntarāś ca bhavanti. *caturthī. dvitīy'ādīnām samāpatti-*
kṣaṇānām vyutthāna-cittasya ca jāty-ādayaḥ na citta-samanantarāḥ. a-citta-sam-
anantara-svabhāvatvāt. na citta-nirāntarāḥ. pratham'ādi-samāpatti-kṣaṇa-vyava-
20 hitatvāt. *ye trītya-caturthyau te prathama-dvitīye* iti vistaraḥ. prathamā koṭiḥ.
prathama-samāpatti-kṣaṇaḥ sacittikā cāvasthā. te hi citta-samanantarāḥ sama-
nantara-pratyaya-janitatvāt. na samāpatti-nirāntarāḥ. prathama-samāpatti-kṣa-
ṇasya sarva-samāpatti-kṣaṇābhāvena na tan-nirāntaratvābhāvāt. sacittikāvasthā-
yāṃ ca samāpatti-abhāvāt. *dvitīyā. dvitīy'ādīnām samāpatti-kṣaṇānām jāty-*
ādayo vyutthāna-cittasya ca. ime dharmāḥ samāpatti-nirāntarā na citta-sama-
25 nantarāḥ. *trītyā. accittikāyāḥ samāpatti-vyutthāna-cittaṃ dvitīy'ādayaś ca*
samāpatti-kṣaṇāḥ. ete citta-samanantarāḥ samāpatti-nirāntarāś ca. *caturthī. pra-*
thamasya samāpatti-kṣaṇasya sacittikāyāṃ cāvasthāyāṃ jāty-ādayaḥ. ime dharmā
na citta-samanantarā na samāpatti-nirāntarāḥ. a-citta-samanantara-svabhāvatvāt.
30 [Tib. 224^b] pūrva-samāpatti-kṣaṇābhāvāc ca.

sa-saṃprayogasya sacaitasikasya. *tathā-lakṣaṇatvād* iti. ālambya-lakṣaṇatvāt.
āyatana-dravya-kṣaṇa-niyamenēti. āyatanaṃ ca *dravyaṃ* ca *kṣaṇaś* ca teṣām
nīyamāḥ. tenāiva. te citta-caittāḥ svasmin-svasmin ālambane nīyatāḥ. yathā
tāvāc cakṣur-vijñānaṃ sasamprayogaṃ rūp'āyatane ālambane nīyatam na śabd'ā-
35

yatan'ādau. - evam ayatana-niyamena. tatrāpy ayatane dravya-niyamena nila-rūpe nila-rūpa-grāhakam eva cakṣur-vijñānam sasamprayogaṃ niyataṃ. nānyatra pīt'ādau. evaṃ dravya-niyamena. tatrāpi nila-rūpe ālambane yo nila-rūpa-kṣaṇo yasy' ālambanaṃ. sa tasyāiva. nānyasya. ity evaṃ kṣaṇa-niyamena. evaṃ 5 śabda'yatan'ādiṣv api śrotr'ādi-vijñānam sasamprayogaṃ yojyaṃ. kim āśraya-niyamenāpīti. kim cakṣur-ādy-āśraya-niyamenāpy ete citta-caittā niyatāḥ. om ity āha. evam ity arthaḥ.

ālambana-pratyayo 'pi sarva-dharmā iti mano-vijñānāpekṣayā. adhiko 'yaṃ 10 pratyaya ity adhipati-pratyaya iti. hetu-pratyay'adibhyaḥ. hetu-pratyayo hi param pañca hetavaḥ. ālambana-pratyayo hi saṃbhavātīti nādhikaḥ. adhikasya vā pratyaya iti. pūrvam adhikaḥ patir adhipatiḥ. sa pratyaya iti [Tib. 225^a] samāsaḥ. idānīm adhikasya bhūyasaḥ patir adhipatiḥ. sa pratyaya ity adhipati-pratyaya iti samāsaḥ. katham ity āha. sarva iti vistaraḥ. sarvaḥ saṃskṛtāsaṃskṛtaḥ sarvasya saṃskṛtasya svabhāva-varjyasya s'ālambanas- 15 yānalambanasya ca pratyayo 'dhipati-pratyayaḥ. ālambana-pratyayas tu s'ālam-banasyāiva nānalambanasya. prathame vighrahe pratyayasy' adhikyam darśitaṃ. dvitiye pratyayavataḥ.

(64) nirudhyamāne kārītram

iti. nirudhyamāna evēty avadhāraṇam. mithaḥ-phalatvāt sam'āśrayatvāc ca sa- 20 habhū-samprayuktaka-hetvor yathākramaṃ.

trayo jāyamāna

iti. jāyamāna evēty avadhāraṇam.

tato 'nyau tu pratyayau tad-viparyayād

iti. samanantara-pratyayaḥ pūrvōktas taṃ paścād-uktaṃ kārītra-kāla-niyamam 25 āśrayate. jāyamāne kārītram karotīty arthaḥ. paścād-ukta ālambana-pratyayaḥ pūrvōktaṃ kārītra-kāla-niyamam āśrayate. nirudhyamāne kārītram karotīty ar-thaḥ. evaṃ tau

viparyayāt

kārītram kurutaḥ. ten' āha. samanantara-pratyayo jāyamāne kārītram karoty 30 avakāśa-dānāt. ālambana-pratyayo nirudhyamāne. vartamānaiś citta-caittair vartamāna-grahaṇād iti. grahaṇārthena hy ālambana-pratyayo vyavasthāpyate. na cātītānāgatāś citta-caittā grāhyam arthaṃ grhṇantīti.

etad evāsya kārītram iti. yad anāvaraṇa-bhāvena sarvasyām avasthāyām 35 avasthānam. etad evāsya dhipati-pratyayasya kārītram iti sugamatvān nādhipati- [Tib. 225^b] pratyayasya kārītra-kāla-niyamaḥ sūcīta ity abhiprāyaḥ.

(65) dvividho hetur iti. samprayuktaka-sarvatraga-vipāka-hetūnām asaṃbha- 5 vāt. samāna-bhūmikāḥ kuśalā dharmā iti. nirodha-samāpatter bhāvāgrikaḥ kuśalā dharmāḥ sabhāga-hetur hetu-pratyayaḥ. asaṃjñi-samāpatter api caturtha-dhyāna-bhūmikāḥ. yeṣāṃ balena te samāpatti bhavataḥ. samanantara-pratyayaḥ 10 sasamprayogaṃ samāpatti-cittam iti. sarveṣāṃ nirodha-samāpatti-kṣaṇānām asaṃjñi-samāpatti-kṣaṇānām ca cittāntarenāvnyavadhānāt. pūrvavad iti. svabhāva-varjyāḥ sarva-dharmāḥ¹. cittābhisaṃskāra-jatvād iti. cittābhoga-jatvād ity arthaḥ. cittōtpatti-vibandhanāt na samanantara-pratyaya iti. samanantara-pratyayasya 15 cittōtpatti-hetutvāt.

dvābhyām anye tv

iti. tu-śabdo 'vadhāraṇe bhinna-kramāś ca. dvābhyām eva hetv-adhipati-praty- 20 yābhyām anye vai citta-caitta-samāpatti-dvaya-vinirmuktā dharmā jāyante. Īśvara-Puruṣa-Pradhān'ādīkam iti. ādi-śabdena kāla-svabhāva-paramānv-ādi grhyate. nanu cāta evēti. yadi vēśvara ekam kāraṇam Puruṣa iti vā 'tra pakṣe ko hetur 25 iti hetur mṛgyate. Īśvara-vyatiriktaṃ hetuṃ kṛtvā tat-siddher iti abhyupagataṃ bhavati. tad-abhyupagamāc cākam Īśvaraḥ. Puruṣa iti vā kāraṇam sarvasya jagata 30 iti asya vādasya vyudāsaḥ parityāgaḥ prāpnotīti piṇḍena vākyaṛthaḥ. [Tib. 226^a]

nēśvar'ādeḥ kram'ādibhir

iti. nēśvar'āder bhāvā jāyante. kasmāt. kram'ādibhiḥ. ādi-grahaṇena deśa- 35 kāl'ādīnām grahaṇam. atha vā 'neka-kāraṇatvānavasthā-prasaṃgād anya-Puruṣa-kāla-nihnav'ādīnām grahaṇam. yadi hy ekam evēti vistaraḥ. yadi hy ekam eva 40 kāraṇam Īśvaraḥ. syāt Mahādevo vā Vāsudevo vā anyad vā Puruṣ'ādi vēty arthaḥ. yugapat sarveṇa jagatā bhavitavyam kāraṇasya sadbhāvāt. na hy etad iṣṭam. sati kāraṇe kāryam na bhavatīti. dṛśyate ca bhāvānām kalal'ādīnām amkur'a- 45 dīnām ca krama-saṃbhavaḥ. tasmāt sva-kāraṇa-paramparā-nirvṛtta iti nēśvar'ādi-kāraṇam iti gamyate. Īśvar'ādy-eka-kāraṇam jagad iti hi 'pratijñānāsya sva-kāraṇa-kramōtpādītv'ādi²-lakṣaṇena dharmā-viśeṣeṇa tasya sāpakṣalatvaṃ pakṣa- 50 syōpalakṣyate. sa tarhi chanda-vaśād iti. sa krama-bheda icchā-vaśād Īśvarasya syāt. katham ity āha. ayam idānīm bhāva utpadyatām yāvad ayam paścād utpadyatām iti. evaṃ krama-saṃbhavaś ca bhāvānām Īśvaraś ca kāraṇam iti 55 Īśvara-kāraṇikābhiprāyaḥ. chanda-bhedād iti vistaraḥ. Īśvara-cchanda-bhedāc cāka-kāraṇatvābhyupagamāc ca prak-pakṣa-virodhād dharmā-sva-rūpa-viparyayaḥ pakṣasyōtpadyate. sa cāpīti vistaraḥ. [Tib. 226^b] sa cāpi chanda-bhedo yugapat 60 syāt. tad-dheśo chanda-bheda-hetur Īśvarasyābhinnatvād ekatvād ity arthaḥ.

¹ 論六 1st. ²² °nasyāsva-k°tpādītā MSS. khas hche-ba dehi phyogs ni rañ-gi

tataś ca eva sa pūrvōkto dośo yugapat syād iti. atha manyase. anyad api kāraṇāntaram bhinnam tad-utpattau Īsvaro 'pekṣata ity ata idani ucyate. *kāraṇāntara-bhedāpekṣaṇe cēti* vistarahaḥ. *nēśvara eva kāraṇam* iti abhyupagame sa eva doṣaḥ. *teṣām api cēti* vistarahaḥ. *teṣām api ca* kāraṇāntarāṇām *kramōtpattāv* 5 *īyamāṇayām* kāraṇāntara-bhedāṇām api punaḥ *kāraṇāntara-bhedāpekṣaṇād ana-* *vasthā-prasaṅgaḥ*. *teṣām api* kāraṇāntara-bhedāpekṣaṇam *teṣām api* kāraṇāntara-bhedāpekṣaṇam ity aparyavasāna-prasaṅgaḥ *syāt*. *Śākyaputriyam eva nyāyam* ity. *anādih* samsāra ity Śākyaputriyam nyāyam *nātikrāntaḥ syāt*. *yaugapadye* 'pīti vistarahaḥ. athāpi syāt. *yaugapadye 'p' Īsvara-chandānām na jagato yauga-* 10 *padyam*. kasmāt. *yathāchandaṃ utpādāt*. yaś chandaḥ ayam idānim utpadya- *tām* ity. tasya tasmāc chandād idānim evōtpattiḥ. yaḥ paścād utpadyatām ity. tasya tasmāt paścād utpattiḥ. idam ca [paścāt-]'paścāttaram evaṃ-prakāram ity tasya tasmāt paścāttaram tathāivōtpattir ity. *tac ca na. teṣām paścād viśeṣābhā-* *vāt*. *teṣām chandānām paścān na* kaścid *viśeṣa* ity. yathāiva pūrvam n' ārabh- 15 ante. tathā paścād api n' ārabheran. yathā vā paścād ārabhante. tathā pūrvam apīti. atha vā eka evōtpādayitā nētara ity teṣām viśeṣābhavaḥ. ataḥ prāptam eva bhāvānām Īsvara-[Tib. 227^a] cchandānām iva yaugapadyam. kāraṇāntarā- *pekṣatve vā chanda-viśeṣaṇam pūrvavad doṣaḥ. na tasyām Īsvaraḥ syād* ity. *na* *tasyām* prītau *Īsvaraḥ syād vinōpāyena tat-kāraṇāśakteḥ*. etad Īsvarasyēśvarat- 20 *vaṃ*. yad asau kāraṇāntarānapekṣaḥ kuryāt. *tathāva cānyasmīn* ity. yathā *prītāv anīśvaraḥ*. evam anyasmīn api trailokye nēśvara ity anumiyate. *yadi* *cēśvara* ity vistarahaḥ. *narakādiṣu prajāṃ sṛṣṭvā bahubhīś cētibhīr upasṛṣṭām*. *bahubhīr* anekaiḥ prakārair *itibhīr* upasargai rog'ādibhīr *upasṛṣṭām* upadrutām *prajāṃ sṛṣṭvā yadi prīyeta namo 'stu tasmai* ity utprāsa-vacanam etat. *su-gītaś* 25 *cēti* vistarahaḥ. *sūktas cāyam tam ārabhya tam* Īsvaram. *adhikṛtya ślokaḥ Śata-* *rudriye* Vyāseṇa

yan nirdahatīty

ādī². yasmān nirdahati tasmād

Rudra

30 ity evaṃ sarvatra. *anyeṣām* ity. bij'ādīnām amkur'adiṣu *pratyakṣaḥ puruṣa-* *kāro nihnutaḥ syāt*. *kāraṇebhyo 'nyasya vyāpārādarśanād* ity. cakṣū-rūp'alo- *manaskār'adibhyaś ca cakṣur-vijñān'ady-utpattau* bija-kṣetrōdak'adibhyaś cāmkur'- *ady-utpattau anyasya vyāpārānupalabdheḥ*. yathā hi cakṣur-ādīnām cakṣur-vij- *ñān'ady-utpattau* bij'ādīnām cāmkur'ady-utpattau vyāpāro drśyate. tad-bhāve

¹ sic MSS, om. Tib. ² See Mahābhārata VII, 202, 144.

bhāvāt tad-abhāve cābhāvāt. na tathā cakṣur-ādi-bhāve bij'ādi-bhāve ca [Tib. 227^b] Īsvarasyābhāve cakṣur-vijñānām kur'ādy-abhāvo drṣṭaḥ. punaś ca tad-bhāve bhavaḥ. yatas tasyāpi tad-utpattau vyāpāro gamyate. atas tad-vyāpārādarśanāt *saha kāraṇair Īsvaram kāraṇam kalpayatām kevalo bhakti-vādaḥ syāt. kiṃ ca* 5 *sahakāriṣu cēti* vistarahaḥ. yāni sahakāriṇy *anyāni* tasyēśvarasya. *kiṃ teṣv Īsvaro* *nēśvaraḥ syāt*. tāni hi kāryōtpattau sva-sāmarthyena vyāpriyamte. anyeṣu tu sahakāriṣv Īsvaraḥ syād iti *anya-grahaṇam. ādi-sarga Īsvara-hetukaḥ*. tathā hi pratyakṣa-puruṣakāra-nihnavo na syāt. kāraṇebhyo 'nyasya vyāpārādarśane cā- *doṣo jagataś cēśvaraḥ kāraṇam ity. tasyāpy anya-kāraṇānapekṣatvāt. tasyāpy* 10 *ādi-sargasyānya-kāraṇānapekṣitvāt*. Īsvara evāikaḥ kāraṇam nānyad ity. *Īsva-* *ravad anādīva-prasaṅgaḥ*. anīṣṭam cāitat. tasmān nēśvaraḥ kāraṇam.

evaṃ Pradhāne 'pi yathāgogaṃ yojyam ity. Pradhānam acetanam. tasmāt tatra chanda-vikalpanām¹ hitvā śeṣa-pratiṣedha-vidhānam yojyam. yady ekam eva kāraṇam Pradhānam syāt. yugapat sarveṇa jagatā bhavitavyam syāt. drṣ- *yate ca bhāvānām krama-sambhavaḥ. kāraṇāntara-bhedāpekṣaṇe vā na Pradhā-* 15 *nam eva kāraṇam syāt. teṣām api kramōtpattau kāraṇāntara-bhedāpekṣaṇād ana-* *vasthā-prasaṅgaḥ syād* ity vistarahaḥ. evaṃ khalv api jagataḥ kāraṇam parigrh- *natā anyeṣām arthānām pratyakṣaḥ puruṣakāro nihnutaḥ syāt. sahāpi ca kāra-* *ṇaiḥ kāraṇam Pradhānam kalpayatām [Tib. 228^a] kevalo bhakti-vādaḥ syāt.* 20 *kāraṇebhyo 'nyasya vyāpārādarśanāt. sahakāriṣu cānyeṣu kāraṇeṣu tat-Pradhā-* *nam apradhānam syāt. ath' ādi-sargaḥ Pradhāna-hetukaḥ. tasyāpi Mahad-ādy-* *utpāda-svabhāvasy' ādi-sargasy' ādy-alakṣaṇatvāt Pradhānavat anādīva-prasaṅgaḥ.* *nityam hi Pradhānam Pradhānam ca Mahataḥ kāraṇam ity pūrva-Pradhānam* *pascān Mahān ity na sidhyati. prasava-dharmi ca Pradhānam ity tena nityam* *pravartitavyam kāraṇāntara-nirapekṣatvāt. na hi prakāśaḥ prakāśyam artham* 25 *prakāśya punar na prakāśyatīti. svabhāvo hi kṛtārthatām nōpekṣate. akṛta-bud-* *dhayaḥ paramārtha-śāstrair asaṃskṛta-buddhaya ity arthaḥ.*

(66) *dvidhā bhūtāni tad-dhetur*

ity. pūrvōtpannāni bhūtāni paścād-utpannānām svasamtānikānām *sabhāga-hetur* *avinirbhāga-vartīni sahabhū-hetuḥ. bhūtānuvidhāyitvād* ity. bhautikam bhūtāny 30 *anuvidhatte. tad-vikāre vikārāt. ācāry'ādi-nīśrayavad* ity. yathā-bhikṣur ācā- *yam āśrayate. ādi-śabdena upādhyāyam ca nīśrayate. tadvat. bhūtāni bhauti-* *kam nīśrayate. evam eṣām* ity vistarahaḥ. *janma-hetutvam eṣām bhūtānām ākhyā-* *tām tu bhautikasya tebhya utpatteḥ. vikāra-hetutvam tad-anuvidhāyitvāt. ādhāra-*

¹ kalp° MSS. rnam-par gṣag-pa.

hetutvaṃ ādhāra-bhāvāt. sthiti-hetutvaṃ anuccheda-hetutvāt. vṛddhi-hetutvaṃ upabr̥mhaṇa-hetutvād iti. aviśeṣavartitvād iti avighna-[Tib. 228^b] bhāvāvasthānenānyeṣāṃ api hetutvād ity arthaḥ. anyonyāṃ cittānuparivartī-kāya-vāk-karmēti. kāya-karma cittānuparivartī dhyānānāsrava-saṃvara-saṃgr̥hitam trividham
prānātipatādatt'ādāna-kāma-mithy'ācāra-virati-bhedena. vāk-kurmāpi cittānuparivartī dhyānānāsrava-saṃvara-saṃgr̥hitam eva caturvidham. mṛṣā-vāda-pāisunya-pāruṣya-saṃbhinna-pralāpa-virati-bhedena. tad evaṃ sapta-vidham kāya-vāk-karmānyonyam sahabhū-hetuḥ. prānātipāta-viratir upādāya-rūpaṃ itareṣāṃ saṅgānam sahabhū-hetuḥ. tāny api ṣaṭ tasya sahabhū-hetur iti sarvaṃ yojyam. nānyad
iti. cakṣur-ādikaṃ sarvaṃ upādāya-rūpaṃ prātimokṣa-saṃvar'ādi-saṃgr̥hitam api yāvan nānyonyam sahabhū-hetuḥ pṛthak-kalāpatvāt. sabhāgasyēti. kuśālam kuśalasya svāsaṃtānikasya kliṣṭam kliṣṭasyēty-ādi. yasya kāya-vāk-karmaṇa
iti. vijñāpty-avijñāpti-svabhāvasya samāhitasyāsamāhitasya vā yathāyogam. ekādāhāva tad
iti. vipāka-hetur evāika ity avadhāraṇam. kāraṇa-hetos tathālvāgaṇyamānatvāt. pṛthak-kalāpatvād iti sahabhū-hetv-ādy-ayogāt.

(67) *rūpa-dhātāv akuśalam nāstīti. sa viviktaṃ kāmair viviktaṃ pāpakair akuśalair dharmair savitarkaṃ savicāraṃ viveka-jaṃ prīti-sukhaṃ prathamam dhyānam [Tib. 229^a] upasāmpadya viharatīti vacanāt. tatra rūpa-dhātāv akuśalam nāsti. akuśala-vivekā dhi yaj jātaṃ śubham. tad vivekam ity ucyate. yathā ca hetuḥ. tathā phalam iti. tatrōpapattāv api nāsty akuśalam iti gamyate. rūp'ārūpya-dhātau sarva eva kleśōpakleśāv avipākatvān nivṛtā eva nakuśalāḥ.*

(68-71) *anantaram¹ iti paścād vakṣyate* iti kārīkā'nte. tad iha sambandhanīyam. *samāpatti-kāle kuśalam* iti. kāmāvacara-prāyogika-kuśala-cittānantaram prathama-dhyāna-bhūmikam sāmantaikīyam maulyam vā cittam utpadyate. *pratisaṃdhi-kāle nivṛtam* iti. kāmāvacarōpapatti-pratilambhika-maraṇa-cittānantaram rūpāvacaram nivṛtāvākr̥tam cittam utpadyate pratisaṃdhi-kāle.

upapatti-bhavaḥ kliṣṭaḥ sarva-kleśair svabhūmikair iti² vacanāt. upapattir atrāntarābhavōpapattir abhipretā. evam antarābhava-pratisaṃdhir api kliṣṭo veditavyaḥ. *catasṛbhīr dūratābhīr dūra* iti. tatrēyam
āśraya-dūratā. yad ārūpyāvacareṇa āśrayeṇa kāmāvacaraḥ kaścid api dharmo
na saṃmukhī-kriyate. yathā rūpāvacareṇ' āśrayeṇa kāmāvacaram nirmāna-
cittam saṃmukhī-kriyate. anay' āśraya-dūratayā kāma-dhātor ārūpyā dūre bhavaṃti. ākāra-dūratā. yad ārūpyāvacareṇa cittaena kāma-dhātor n' ākāryate. yathā rūpāvacareṇa audārika ity-adibhir ākāraiḥ. ālambana-dūratā. yad ārū-

¹ °ntam MSS. mjug-thogs-su. ² kārīkā III, 38^{bc}. ³ kārīkā VIII, 21^{cd}.

pyāvacareṇa cittaena na kāma-dhātor ālambyate. yathā rūpāvacareṇa. nanu ca rūpa-dhātor api n' ārūpyāvacareṇa cittaena ālambyate.

na maulāḥ kuśal'ārūpyāḥ s'āsravādhara-gocarā
 [Tib. 229^b] iti¹ vacanāt. tat katham idam ucyate kāma-dhātor ev' ārūpyā dūrata
 iti. satyaṃ na maul'ārūpyāvacareṇa cittaena rūpa-dhātor adhyālambyate. kiṃ
 tu ākāś'ānamty'āyatana-sāmantaka-cittaena audārik'ādy-ākāraiś caturtha-dhyānam
 ālambyata iti. ato na kāma-dhātor iva rūpa-dhātor ārūpyā dūre vyavasthāpyamte.
pratīpakṣa-dūratā. yad ārūpyā na kāma-dhātoḥ pratīpakṣaḥ. yathā rūpa-dhātuḥ.
ity evaṃ āśray'ālamban'ākāra-pratīpakṣa-dūratābhīr api kāma-dhātor ārūpyā dūre
bhavaṃti. tasmān na kāmāvacara-kuśalānantaram ārūpyāvacaram kuśalam utpa-
dyate. śaikṣam āśaikṣam cēti. kāmāvacara-prāyogika-kuśala-cittānantaram sam-
āpatti-kāle labdha-pūrvaṃ śaikṣam utpadyate. tathāiva cāśaikṣam. kliṣṭa-samā-
patty-utpīḍitasyēti. kliṣṭayā samāpattyā utpīḍitasya yogino 'dharāyāḥ kuśalāya
bhūmeḥ saṃśrayaṇān nivṛtāvākr̥tād api kuśalam cittam utpadyate. varam
adharā 'pi kuśalā bhūmir nōrdhvā kliṣṭēti. sarvebhyo rūp'ārūpya-cittebhya iti.
 kuśalāvākr̥ta-cittasya maraṇa-sambhavāt.

tasmāc catvārīti.

tasmād akuśalāc catvārī svabhūmikāny eva. akuśalasyōrdhva-bhūmi-kuśala-pra-
yogatvāsambhavād aprahāṇac cōrdhva-bhūmy-upapatti-cittānutpādāt. [Tib. 230^a]
kuśalam nirmāṇa-cittād anantaram iti. nirmāṇād vyutthāna-kāle. *tasmād an-*
antaram ekādaśēti. pratisaṃdhi-samāpatti-tad-vyutthāna-nirmāṇa-praveśa-kaleṣv
ekādaśa-cittōtpatti-sambhavaḥ. katham. svabhūmikāni trīṇi kāmāvacarāṇi ca.
vyutthāna-kāle kuśalaṃ. pratisaṃdhi-kāle kliṣṭa-dvayaṃ. anivṛtāvākr̥tam ca
nirmāṇa-cittam. ārūpyāvacaram ca nivṛtāvākr̥tam pratisaṃdhi-kāle. kuśalam
ca samāpatti-kāle. śaikṣam āśaikṣam cēti. na tv ārūpyāvacaram anivṛtāvākr̥tam.
avaśyākliṣṭatvāt. samāpatty-ādy-ayogāc ca. na hi tat prayoga-labhyaṃ yathā rū-
pāvacaram kāmāvacaram ca nirmāṇa-cittam. kāmāvacaram ca kliṣṭa-dvayaṃ
ārūpyāvacaram cānivṛtāvākr̥tam hitvēti. na kāmāvacarāt kliṣṭa-dvayāt rūpā-
vacaram kuśalam utpadyate. tasya kliṣṭa-dvayasya tat-prayogānarhatvāt. ata
eva ca n' ārūpyāvacarād anivṛtāvākr̥tāt tad utpadyate. kuśalena ca pratisaṃ-
dhi-bandhābhavāt. kāmāvacaram kliṣṭa-dvayaṃ śaikṣāśaikṣe ca sthāpayitvēti. na
kāmāvacarāt kliṣṭa-dvayād rūpāvacaram nivṛtāvākr̥tam utpadyate. tad-aprahāṇe
rūpa-dhātau pratisaṃdhi-bandhābhāvena nivṛtāvākr̥ta-cittāsambhavāt. na śai-
kṣāśaikṣābhyam. tatastyena [Tib. 230^b] kliṣṭena vyutthānāsambhavāt. kāmāvacar-

¹ Kārīkā VIII, 21^{cd}.

rāṇi cēti. trīṇīty adhikṛtaṃ. pratisaṃdhi-kāle kliṣṭa-dvayaṃ kliṣṭa-samādhy-
 utpīditasya ca kuśalaṃ. *kāmāvacare ca kliṣṭe ārūpyāvacaraṃ cēti.* pratisaṃdhi-
 kāle. *adhara-dhātukāni ca kliṣṭāni* pratisaṃdhi-kāle. *ārūpyāvacarāt kuśalān*
navēti. svabhūmikāni trīṇi. rūpāvacaraṃ kuśalaṃ tat-samāpatti-vyutthāna-kāle
 5 pratiloma-samāpattau ca. *adhara-bhūmikāni ca kliṣṭāni* pratisaṃdhi-kāle. śaik-
 ṣaṃ aśaikṣaṃ ca. *kāmāvacaraṃ kuśalaṃ kāma-rūpāvacarānīvr̥tvākr̥te hitvēti.*
 na kāmāvacareṇa kuśalena tat-samāpatter vyutthānaṃ sambhavati ativiprakṛṣṭa-
 tvāt. ata eva ca nānīvr̥tvākr̥tenāpi apatutvāt. ata eva ca na rūpāvacareṇāni-
 vr̥tvākr̥tena vyutthānaṃ. na cālbhiḥ pratisaṃdhi-bandho 'stīti naiśāṃ ata ut-
 10 pattih. *tat-ṣaṇṇām anantaram* iti vartate. *rūpāvacarāt kuśalād* iti. samāpatti-
 kāle. *śaikṣāśaikṣābhyāṃ cēti.* vyutthāna-kāle. *rūpāvacaraṃ kuśalam* iti. kliṣṭa-
 samādhy-utpīditasya. *nīvr̥taṃ cēty-ādi.* pratisaṃdhi-kāle. *kāma-rūpāvacarāṇi*
kliṣṭāni śaikṣāśaikṣe ca hitvēti. adho-bhūmy-avitarāgasya tena [Tib. 231^a] pra-
 tisamāpattir abhavāt. śaikṣāśaikṣābhyāṃ ca tena vyutthānāsambhavan na tebhyaḥ
 15 tad-utpattih. *tāny eva catvāry aśaikṣaṃ cēti.* trīṇi traidhātukāni kuśalāni vyu-
 tthāna-kāle. śaikṣaṃ ca pravāhe. vajrōpamānantaraṃ kṣaya-jñānaṃ iti aśaikṣaṃ
 cēti *paṃca. paṃcakād ata evānantarōktād* iti. traidhātukebhyaḥ kuśalebhyaḥ
 samāpatti-kāle. vajrōpamānantarōtpattau pravāhe cēti. *tasmāc catvārīti.* śai-
 kṣaṃ hitvā. na hy aśaikṣāt śaikṣaṃ utpadyate. parihāṇi-kāle kathāṃ nōtpa-
 20 dyate. kleśōtpāda-vyavahitatvāt. vyutthitasyaiva parihāṇeś ca.

(72, 73) *prāyogikāṃ cōpapatti-lābhikāṃ cēti.* *prāyogikāṃ* yat prayogāl
 labhyate. śruta-cintā-bhāvanā-mayaṃ triṣu dhātuṣu yathāsaṃbhavaṃ. *upapatti'-*
lābhikāṃ kāma-rūpa-dhātvor antarābhava-pratisaṃdhi-kṣaṇe prathamato yasya
 prāptir utpadyate. ārūpya-dhātau cōpapatti-bhave yasya prāptir utpadyate. *vipāka-*
 25 *jam airyāpathikāṃ śailpasthānikāṃ nirmāṇa-cittāṃ cēti.* hetu-karma-bhedād
 ayaṃ bhedaḥ. vipāka-hetor jātaṃ *vipāka-jaṃ.* iryāpatheṣu śayan'āsana-sthiti²-
 caṃkramaṇeṣu bhavaṃ *airyāpathikāṃ.* śilpa-sthāneṣu bhavaṃ *śailpasthānikāṃ.*
 nirmāṇe cittāṃ *nirmāṇa-cittāṃ.* nirmite nirmāṇe vā bhavaṃ nairmitaṃ nair-
 māṇikāṃ iti vā. tad evōcyate. *punar viṃśatir bhavanti* iti. kathāṃ ity aha.
 30 *ṣoḍhā kuśalam anīvr̥tvākr̥taṃ ca saptadhā bhittvēti.* triṣu dhātuṣu prāyogi-
 kōpapatti-pratilāmbhika-[Tib. 231^b] bhedenā *kuśalaṃ ṣoḍhā bhittvā.* kāma-rūpa-
 dhātvoś cānīvr̥tvākr̥te *saptadhā bhittvā.* kāma-dhātau vipāka-j'airyāpathika-
 śailpasthānika-nairmāṇika-bhedenā. rūpa-dhātau ca vipākaj'airyāpathika-nairmā-
 nika-bhedenēti. tāny etāni trayodaśa śeṣāni ca saptābhinnāny eva. tad-yathā

¹ utpatti MSS. ² om. MSS.; hgrēn-ba.

kāmāvacaram akuśalaṃ nīvr̥tvākr̥taṃ ca. rūpāvacaraṃ nīvr̥tvākr̥taṃ eva
 ārūpyāvacaraṃ nīvr̥tvākr̥taṃ anīvr̥tvākr̥taṃ ca. śaikṣaṃ aśaikṣaṃ cēti viṃśati
 cittāni bhavanti. *iryāpath'ādy-abhāvād* iti. *iryāpatha-śilpasthāna-nirmāṇābhāvāt.*
 etāni trīṇy ārūpya-dhātau na samti. ālambana-bhūtasya rūpasyābhāvāt. *rūpa-*
 5 *gandha-rasa-spraṣṭavyāny eṣāṃ ālambanam* iti. tatra śayy'āsana-rūp'ādayaḥ sva-
 śarirāvayava-rūp'ādayaś c' airyāpathikasy' *ālambanaṃ.* śailpasthānikasya śilpa-
 sthāna-rūp'ādayaḥ nairmāṇikasya nirmāṇa-rūp'ādayaḥ. *śailpasthānikasya tu śabd o*
'pīti. tu-śabdo viśeṣaṇe *api-śabdena* rūp'ādayaḥ. *śabdo 'py asy'* ālambanaṃ.
 śilpōpadeśa-śabdāṃ ālambya mano-vijñānena śilpaṃ śikṣate iti. vipāka-jasyāvacanāt
 sarve 'pi rūp'ādaya ālambanaṃ ity avagantavyaṃ. *mano-vijñānāny evēti.* mano-
 10 vijñāna-svabhāvāny airyāpathik'ādīni trīṇi. vikalpābhisaṃskaraṇe [Tib. 232^a]
 pravṛttatvāt. vipāka-jam avacanāt ṣaḍ-vijñāna-svabhāvam iti jñāpitaṃ bhavati.
paṃca tu vijñāna-kāyam airyāpathika-śailpasthānikayoḥ prāyogikā iti. tat-pra-
 yogāvasthāyaṃ bhavativāt prāyogikāḥ. yasmāt te drṣtvā yāvat sprṣṭvōtpadyanta
 15 iti. vipākasya prayogo nāsti. karma-sāmarthyena sva-rasa-vāhitvāt.

airyāpathikābhīnīrhr̥tam iti vistaraḥ. *airyāpathikena* mano-vijñānenābhī-
nīrhr̥tam utpāditaṃ *mano-vijñānam asti dvādaś'āyatan'ālambanaṃ.* cakṣur-
 āyatan'ālambanaṃ yāvad dharm'āyatan'ālambanaṃ anīvr̥tvākr̥ta-svabhāvam ity
 20 *apare.* tad evaṃ pradarsayanti. anyad apy anīvr̥tvākr̥taṃ asti yad airyāpa-
 thik'ādīṣu nāntarbhavātīti. ittham eva ca pratipattavyaṃ. anyathā hi yad vakṣyati

kāyākṣi-śrotra-vijñānaṃ vijñāpty-utthāpakaṃ ca yat
 dvitīy'ātau tad ādy-āptam akliṣṭākr̥taṃ ca tat¹.

svabhūmikena nirmāṇaṃ bhāṣaṇaṃ tv adhareṇa cēty²-

ādī. tāni vijñānāni eṣāṃ caturṇāṃ katameṇa saṃgrhītāni. na tāvad vipāka-jāni-
 ūrdhvōpapannānaṃ adhara-bhūmika-vipākāsaṃbhavāt. n' airyāpathik'ādīni. 25
 iryāpath'ādy-abhāvāt. ajñān'ādi-vāsanā-cittāṃ ca kva praveśayitavyaṃ. bhadantĀ-
 nantavarmaṇa 'pi Vibhāṣavyākhyāna uktam. etac catuṣṭaya-vyatiriktāny avyākṛtāni
 vijñānāni [Tib. 232^b] santīti. sāvaśeṣam etad bhāṣyam ity avagantavyaṃ.

anyatrābhijñā-phalād iti. kāmāvacaraṃ nirmāṇa-cittāṃ rūpāvacara-prāyogi-
 kānantaram evōtpadyate. na kāmāvacara-prāyogikānantaraṃ. *rūpāvacaraṃ prā-*
 30 *yogikāṃ śaikṣaṃ aśaikṣaṃ cēti.* samāpatti-kāle. *svabhyaḥ kuśala-kliṣṭebhya* iti.
 svābhyāṃ kuśalābhyāṃ kliṣṭābhyāṃ ca. prayoga-kāle kliṣṭāsadbhavāt. kleśa-
 parikhinnasya ca prāyogikōtpatteh. nānīvr̥tvākr̥tebhyaḥ durbalānābhisaṃskā-
 rītvāt. *rūpāvacarābhyāṃ prāyogika-kliṣṭābhyāṃ* iti. prāyogikat kliṣṭāt. *śaik-*

¹ Kārikā VIII, 13. ² Kārikā VII, 56^{ab}.

śāśaikṣābhyāṃ ca vyutthāna-kāle. kliṣṭāt kliṣṭa-samādhy-utpīditasya. rūp'ārūpyā-
 vacare ca kliṣṭe iti. pratisamdhī-kāle. sambhavati hy upapatti-pratilambhika-
 cittasya maraṇam. pūrvavad iti. anyatrābhijñā-phalād ity arthaḥ. tad dhi rū-
 pāvacara-prāyogikānantaram evēty uktam. rūpāvacarābhyāṃ cēti vistareṇa pūr-
 vavad vyākhyānam. akuśala-nivṛtāvākṛtānantaram iti. akuśalānantaram niv-
 ṛtāvākṛtānantaram cēti vibhaktavyam. tulyatvād dhi tad yugapad-vacanam.
 rūpāvacarebhyāś caturbhyāḥ. anyatra prāyogikābhijñā-phalābhyāṃ iti. pratisam-
 dhi-kāle. prāyogike 'bhijñā-phale ca sthitasya nāsti maraṇam. atas tābhyāṃ
 tat kliṣṭa-dvayam nōtpadyate. śeṣeṣu tu sthitasyāsti maraṇam. [Tib. 233^a] atas
 10 tebhyas tat kliṣṭa-dvayam utpadyate. pratisamdhī-kāle. evam anyatrāpy anyatra
 prāyogikād iti vyākhyeyam. ṣaḍ anyatra prāyogikābhijñā-phalābhyāṃ iti. dur-
 balānabhisamskāratvāt. anayor anantaram prāyogikam nōtpadyate. rūpāva-
 cara-prāyogikānantarōtpatteś ca na tābhyāṃ abhijñā-phalōtpattiḥ. rūp'ārūpyāvaca-
 care ca kliṣṭe iti. pratisamdhī-kāle. śailpasthānikānantaram ṣaḍ iti. tatra-stha-
 15 sya maraṇāsambhavāt airyāpathika-vipāka-javad iha rūp'ārūpyāvacara-kliṣṭayor
 asambhavaḥ. svam cābhijñā-phalam evēti. pravāha-kāle. rūpāvacaram ca prā-
 yogikam iti. tad-vyutthāne. na hy¹ apraviśya dhyānam abhijñā-phalād² vyut-
 thānam astīti. tad-apy asmād eva dvayād iti. tad abhijñā-phalam pravāhe tat-
 praveśa-kāle ca. kāmāvacara-kuśale iti. vyutthāna-kāle. asti hi sambhava upa-
 20 patti-pratilambhikenāpi samāpatti-vyutthānam paṭutvāt. ato dvayor api kuśalayor
 grahaṇam. abhijñā-phalam cēti. kāmāvacaram nirmāṇa-cittam. ārūpyāvacaram
 prāyogikam śaikṣāśaikṣam ca samāpatti-kāle. anyatr' airyāpathika-vipāka-jā-
 bhayāṃ iti. tayor durbalānabhisamskārikatvāt. prāyogika-kliṣṭābhyāṃ [Tib. 233^b]
 iti. vyutthāna-kliṣṭa-samāpatty-utpīdita-kālayoḥ. kāmāvacare kliṣṭe iti pratisam-
 25 dhi-kāle. anyatrābhijñā-phalād iti. nirmāṇa-cittasya prāyogikānantarōtpatteḥ.
 ārūpyāvacaram kliṣṭam iti. pratisamdhī-kāle. kuśala-kliṣṭānīti. kuśale ca kli-
 ṣṭe ca kuśala-kliṣṭānīti samāsaḥ. kuśalādhara bhūmik'āśrayaṇāt kuśale. kliṣṭe
 tu pratisamdhī-kāle. kāmāvacarebhya iti vistaraḥ. pratisamdhī-kāle. prāyogika-
 śailpasthānikābhijñā-phaleṣu mṛtyur nāstīti na tebhyāḥ. kāmāvacare kliṣṭe iti.
 30 pratisamdhī-kāle. ārūpyāvacaram api kliṣṭam asminn eva svam³ prāyogikam ato
 nōtpadyate. airyāpathikasya durbalānabhisamskāritvena prayogānarhatvāt. evam
 vipāka-jam iti. yath' airyāpathikam uktam. tathēdam vipāka-jānantaram sapta
 yāvad anyatrābhijñā-phalād iti. tāv eva granthārthau. abhijñā-phalānantaram
 dve sve iti. vyutthāne pravāhe ca. tad apy ābhyāṃ evēti. praveśe pravāhe ca.

¹ dity N, tad ity C. ² ōlā MSS., ḥbras-bu-las. ³ svatebhya C.

rūpāvacaram prāyogikam iti. vyutthāna-kāle. evam śaikṣam. āśaikṣam [Tib.
 234^a] svāni catvāri¹ti. kuśalam bhavātīti sphuṭam. kliṣṭam āsvādanā-kāle. 'nivṛ-
 tāvyākṛtam tu vyutthāna-kāle. rūpāvacarāt prāyogikād iti. samāpatti-kāle.
 anyatra vipāka-jād iti. durbalānabhisamskāra-vāhitvād iti¹ kāraṇam vaksyate.
 śaikṣāśaikṣābhyāṃ cēti. samāpatti-kāle. adhara-dhātukāni ca kliṣṭānīti. rū-
 5 pāvacara-kāmāvacarāṇi pratisamdhī-kāle. prāyogika-kliṣṭe iti. prāyogikam kli-
 ṣṭa-samādhy-utpīdanāt. kliṣṭam pratisamdhī-kāle. kāmāvacare 'pi kliṣṭe prati-
 samdhī-kāla eva. kāmāvacara-rūpāvacarebhya iti vistaraḥ. tac-citta-stha-maraṇa-
 sambhavāt. anyatra prāyogikād iti. vipāka-jānantaram prāyogikānutpatteḥ.
 adharāṇi trīṇi kliṣṭānīti. dvi-dhātukāni pratisamdhī-kāle. kāmāvacaram ut-
 10 patti-lābhikam iti. paṭutvād etac chaikṣād vyutthāna-cittam sambhavati. paṭut-
 vād iti² kāraṇam vaksyati. na tu tathā rūp'ārūpyāvacare upapatti-lābhike paṭunī
 iti na te sambhavataḥ. śaikṣam pravāhe āśaikṣam ca vajrōpamānantaram. śai-
 kṣam ekaṃ hitvēti. āśaikṣac chaikṣam nōtpadyate. tasmād āśaikṣānamtaram
 paṃca. na tu ṣaṭ yathā śaikṣāt. tāni ca paṃca śaikṣavad vaktavyāni [Tib. 15
 234^b].

atra viṃśati-cittānam samanantara-pratyayasya asūtritasya sūtra-rūpāḥ sam-
 graha-ślokaḥ.

prāyogikāc chubhāt kāme daśāṣṭabhyas tad anyataḥ
 śubhān navālkādaśatas tat sapta kliṣṭataḥ pṛthak
 20 caturdaśabhyas te 'ṣṭāv airyāpathika-vipāka-jāt
 te tu saptataḥ ṣaṭ śailpasthānikāt tat tu saptataḥ
 nairmitād dve dvayoś caitad rūpe prāyogikāc chubāt
 dvādaśaitat tu daśataḥ śubhād aṣṭāv ayatna-jāt
 25 tat paṃcabhyo nava kliṣṭāt tad ekādaśataḥ punaḥ
 vipāka-j'airyāpathikāt sapta tat paṃcato dvayam
 dve abhijñā-phalac cittād dvābhyāṃ eva tathāiva tat
 ārūpye yātnikāt sapta kuśalāt ṣaḍbhya eva tat
 ayātnikāc chubhāt sapta caturbhyas tat punaḥ smṛtam
 30 kliṣṭād aṣṭau daśabhyas tat ṣaṭ cittāni vipāka-jāt
 caturbhyas tat tu ṣaṭ śaikṣac caturbhyāḥ punar eva tat.
 āśaikṣāt paṃca tad api paṃcabhyāḥ samanaṃtaram.

iryāpatha-śilpābhisamskaraṇa-pravṛttatvāt. na punar ebhyaḥ prāyogikam
 utpadyata ity adhikṛtam. ³ato 'sambhavād³ airyāpathika-śailpasthānikānantaram

¹ 論七 13^b. ² 論七 14a1. ³ ...⁴ hdir ci-rigspar=atra yathāyogam?

prāyogikam nōtpadyate. tad anyābhisamskaraṇa-pravṛttatvād ity abhiprāyaḥ. yasmād airyāpathikam iryāpathābhisamskaraṇe pravṛttam. gaman'ādy-ākāratvāt. śailpasthānikam ca śilpābhisamskaraṇe pravṛttam. idam evaṃ karomīdam evaṃ karomīṭity evam-ākāra-pravṛttatvāt. *durbalānabhisamskāra-vāhitvāc ca vipāka-jānantaram* prāyogikam nōtpadyate. [Tib. 235^a] tad dhi vipāka-jam avyākṛtatvād *durbalam*. pūrva-karm'akṣepāt. ayatnena ca pravṛtter anabhisamkāra-vāhi 'ti. atha vā iryāpatha-śilpābhisamskaraṇa-pravṛttatvāt. airyāpathika-śailpasthānikānantaram na prāyogikam utpadyate. *durbalānabhisamskāra-vāhitvāc ca airyāpathika-śailpasthānika-vipāka-jānantaram* prāyogikam nōtpadyate. sarveśām avyākṛtatvena *durbalatvāt*. anabhisamkāra-vāhitvāc ca vipāka-jasyāivālkasya airyāpathika-śailpasthānikayor api vā prāyogikābhisamkārābhāvāt. anya-vyāpāraparatva-mātrād dhi tayor abhisamskaraṇa-pravṛttatvam uktaṃ. atha vā 'yam evāsya vākyaśābhisambandhaḥ. 'iryāpatha-śilpābhisamskaraṇa-pravṛttatvāt. *durbalānabhisamskāra-vāhitvāc cātāni vipāka-j'airyāpathika-śailpasthānikāni na prāyogikānukūlāni*. ato na tad-anantaram prāyogikam utpadyata iti sambandhanīyam. *niṣkramaṇa-cittam tu anabhisamskāra-vāhīti*. prāyogika-citta-pravāhād yad anyac cittam. tan *niṣkramaṇa-cittam*. tena hy asau yogī tataḥ pravāhān niṣkrāmati tad-avatāratvāt. *niṣkramaṇa-cittam anabhisamskāra-vāhi* anābhogavāhiti yukto 'sya niṣkramaṇa-cittasya vipāka-j'ādinām anyatama-svabhāvasya [Tib. 235^b] *prāyogika-cittānantaram utpādaḥ*. evaṃ tarhīti. yadi na prāyogikānukūlāniti vipāka-j'ādibhyo 'nantaram prāyogikam nōtpadyate. *evaṃ tarhī kliṣṭebhyo 'pi prāyogikam nōtpadyate viguṇatvāt*. viguṇo hi kliṣṭo dharmakūśalasya nānukūla ity arthaḥ tad-virodhitvāt. *tathā 'pīti* vistarāḥ. yady api tad viguṇam *tathā 'pi* kleśa-samudācāra-*parikhinnasya* yoginaḥ *tat-parijñānāt* kleśa-samudācāra-parijñānād yuktaḥ prāyogika-sammukhībhāvaḥ. *tat-parijñānam* eva hi prāyogikam cittam iti. *paṭutvād* iti. *kāmāvacaram utpatti-pratilaṃbhikam* paṭu tac *chaikṣ'ādibhyo* vyutthāna-cittam sambhavati. ata eva ca kliṣṭa-samādhy-utpīḍitasya tad-āśrayaṇam bhavati. *anabhisamskāra-vāhitvāt tu tasya tasmāc* chaikṣ'ādīni *nōtpadyante*. *rūpāvacaram tūpapatti-pratilaṃbhikam* na *kāmāvacaravat paṭu*. tasmāt kliṣṭa-samādhy-utpīḍitasya tad-āśrayaṇam na bhavati. prāyogikam ev' āśriyate. anyonyānantaram cittānam utpādaḥ.

tāni ca manaskāra-vaśād utpadyamta iti ato manaskārōpakṣepaḥ. *trayo manaskārā* iti vistarāḥ. sva-lakṣaṇasya manasikaraṇam *sva-lakṣaṇa-manaskāraḥ*. *tad-yathā rūpaṇā-lakṣaṇam rūpam ity evam-ādi*. ādi-śabdenānubhavana-lakṣaṇā vedanēti evam-ādi. [Tib. 236^a] anityatv'ādi-manasikaraṇam *sāmānya-lakṣaṇa-*

manaskāraḥ ṣoḍaś'ākāra-saṃprayuktaḥ. anityato yāvan nairyāṇikata iti. adhimuktyā na bhūtārthe manasikaraṇam *adhimukti-manaskāraḥ*. *aśubhāyāṃ* yāvat *kṛtsn'āyatan'ādiṣu*. ādi-śabdena ṛddhy-ādīnām abhinirhāre laghutv'ādy-adhimoḥkṣo grhyate. tad-yathā maharddhiko mahā'nubhāvaḥ parittam pṛthivī-saṃjñām apy adhiṭṭhati. apramāṇam api saṃjñām. sa ākāṃkṣan pṛthivīm calayatīti vistarāḥ. *aśubhāyā sahaḡataṃ* sambaddham *aśubhā-sahaḡataṃ*. etad uktaṃ bhavati. *aśubhā-manaskārānantaram smṛti-saṃbodhy-aṃgam bhāvayati* janayati utpādayatīti. *smṛti-saṃbodhy-aṃgam* hy ārya-mārga iti asty adhimukti-manaskārānantaram ārya-mārgōtpāda iti darśayati. āha. yadi sāmānya-manaskārānantaram eva nādhimukti-manaskārānantaram ārya-mārgam saṃmukhī-karoti. idam katham nīyate. *aśubhā-sahaḡataṃ smṛti-saṃbodhy-aṃgam bhāvayati*. ata idam ucyate. *aśubhāyā tu cittam damayitvā* ti vistarāḥ. prāyogāvasthāyām *aśubhāyā cittam damayitvā* yāvad avasāne *sāmānya-manaskārānantaram ārya-mārgam saṃmukhī-karoti*. ato na sūtra-virodha iti. *ārya-mārgānantaram apīti* vistarāḥ. na kevalam sāmānya-manaskārānantaram ārya-mārgam saṃmukhī-karoti. [Tib. 236^b] *ārya-mārgānantaram api* sāmānya-manaskāram eva saṃmukhī-karotīty *apare*. *syāt tāvad* iti vistarāḥ. *anūgamy'ādīti*. ādi-śabdenānāgamyā-prathamādhyāna-dhyānāntara-*tri-bhūmi-saṃniśrayeṇa* *niyāmāvakraṇtau* *tan-mārgānantaram* *tri-mārgānantaram* *kāmāvacaram* *sāmānya-manaskāram* śrutamayam cintāmayam vā *saṃmukhī-kuryāt* saṃnikṛṣṭatvāt. *atha dvitīy'ādi-dhyāna-saṃniśrayeṇa* dvitīya-tṛtīya-caturtha-dhyāna-saṃniśrayeṇa *niyāmāvakraṇtau* *katham* ārya-mārgānantaram katham sāmānya-manaskāram saṃmukhī-karoti. *na hi kāmāvacaraḥ śakyaḥ* saṃmukhī-kartum iti vākya-śeṣaḥ. kasmāt. prathama-dhyānavyavahitatenā*ti viprakṛṣṭatvāt*. brūyās tvaṃ dvitīy'ādi-dhyāna-bhūmikam eva saṃmukhī-karotīti. ata āha. *na ca tad-bhūmikaḥ pratilabdho 'nyatra nirvedhabhāgīyād* iti. dvitīya-dhyān'ādi-bhūmiko 'nāgamy'ādi-bhūmiko vā 'nāsravo mārgo 'nyatra nirvedhabhāgīyān na pratilabdha āsīt. an-ākāra-patitas tu laukiko mārgaḥ pratilabdha āsīt. na tu saḥ. tasmād āryasya vyutthānārtham rocate. nirvedhabhāgīyam tarhi sāmānya-manaskāram saṃmukhī-kariṣyatīti. ata āha. *na c'āryo nirvedhabhāgīyam* iti vistarāḥ. *kim artham* iti cet'. ata āha. *na hi pṛapta-phalāsga* *tat-prayoga-saṃmukhī-bhāvo* *yukta* iti. prayogasya kṛtārthatvān [Tib. 237^a] nihīnatvāc ca nirvedhabhāgīyāni c' ārya-mārgasya prayoga iti. *anyo 'py asya taj-jātīya* iti. yaḥ saty'ālabhanatvān nirvedhabhāgīya-jātīyaḥ sāmānya-manaskāro bhāvanām gacchati. anāsrava-mārgōtpatti-kāle pṛāpyate ity arthaḥ. katham. śāntam nirvāṇam iti sāmānya-manaskāraḥ sarva-nirvāṇ'ālabhanatvāt.

tat saṃmukhī-kariṣyatīti. sarva-saṃskārā anityā iti vā sarva-dharmā anātmāna
 iti vā śāntaṃ nirvāṇam iti v' ārya-mārgānantaram saṃmukhī-kariṣyatīti. *tad*
etan na varṇayanti. kasmāt. eṣāṃ taj-jātiyānāṃ sāmānya-manaskarāṇāṃ nir-
 vedhabhāgiya-pratibaddha-bhāvanatvāt. na kilāśāṃ anāsrava-mārga-pratibaddhā-
 5 bhāvenēti. *anāgamyam niśrityēti* vistarahaḥ. *tad-bhūmikam* iti. anāgamyā-bhū-
 mikam. *tad-bhūmikam bhāvāgrikam vēti.* ākimcany'āyatana-bhūmikam bhāvāg-
 rikam vā yadi bhavāgrōpapanno bhavati. *śeṣāsu bhūmiṣu sva-bhūmikam eva*
vyutthāna-cittam. nānya-bhūmikam. anya-bhūmikasya prayoga-sādhyatvāt. sva-
 bhūmikam anabhisamkāreṇa bhavatīti. *prayoga-pratibaddhatvād* iti. kasya.
 10 ārya-mārgasya. mārgānantaram tūpapatti-pratilaṃbhikasyāpi kāmāvacarasya
 saṃmukhī-bhāva ity adhikṛtam.

(74) *kliṣṭe tridhātuke lābhaḥ ṣaṇṇām ṣaṇṇām dvayor*

iti. yathāsaṃkhyena [Tib. 237^b] nirdeśaḥ. kāmāvacare *kliṣṭe ṣaṇṇām* cittā-
 nām *lābhaḥ.* pratilaṃbha ity arthaḥ. rūpāvacare *ṣaṇṇām.* ārūpyāvacare *dva-*
 15 *yor* iti. ten' āha. *kāmāvacare hi kliṣṭa* iti vistarahaḥ. *tair asamanvāgatasyēti.*
taiḥ ṣaḍbhiḥ cittair *asamanvāgatasya* pudgalasya. katham. iha *kuśala-pratisaṃ-*
dhānaṃ samyag-dṛṣṭyā vā *vicikitsayā* vā. tad yadi vicikitsayā pratisaṃdhatte.
 tatra vicikitsā-saṃprayukte *kliṣṭe* citte saṃmukhī-bhūte yadā¹ rūpa dhātor
 ārūpya-dhātor vā kāma-dhātum pratyāgacchati. tadā 'syāntarābhava-prati-
 20 saṃdhi-citte 'vaśya-kliṣṭe tasya kuśalasya lābhas tenāsamanvāgatasyēti. *aku-*
śala-nivṛtāvyaḥkṛtayor iti vistarahaḥ. *akuśalaṃ* ca *nivṛtāvyaḥkṛtam* ca kāmāvacā-
 ram eva adhikārād rūpāvacarasya ca nivṛtasya prthak-pāthāt. tayor akuśala-
 nivṛtāvyaḥkṛtayo *rūpāvacarasya kliṣṭasya.* kim. lābha ity prakṛtam. katham
 lābha ity āha. *dhātu-pratyāgamanāt parihāṇitāś cēti.* yadā rūpa-dhātor
 25 ārūpya-dhātor vā kāma-dhātum pratyāgacchati. tadā 'syāntarābhava-pratisaṃdhi-
 citte 'vaśyam kliṣṭe 'kuśala-nivṛtāvyaḥkṛtayor anyatarasmiṃ saṃmukhī-bhūte tayor
 akuśala-nivṛtāvyaḥkṛtayor lābho bhavati pūrva-vihīnatvāt tenāsamanvāgatasya.
parihāṇitāś ca. [Tib. 238^a] yadā ca kāma-vairāgyāt parihīyate. tadā 'sya kliṣṭe
 parihāṇi-citte saṃmukhī-bhūte tayoh kliṣṭayor lābhas tenāsamanvāgatasya.
 30 rūpāvacarasya ca kliṣṭasya *dhātu-pratyāgamanāt.* yad' ārūpya-dhātoḥ kāma-
 dhātum pratyāgacchati. tadā 'syāntarābhavapratisaṃdhi-citte 'vaśyam kliṣṭe² rū-
 pāvacarasya kliṣṭasya pūrva-vihīnasya lābho bhavati tenāsamanvāgatasya. *pari-*
hāṇitāś ca. yadā rūpa-vairāgyāt parihīyate kāmāvacareṇa cittena. tadā 'sya
 vairāgya-tyaktasya rūpāvacarasya kliṣṭasya lābho bhavati tenāsamanvāgatasya.

¹ om. MSS. supplied from Tib.: gaṅ-gi tshē. ² °ṣṭa MSS.

ārūpyāvacarasya kliṣṭasya parihāṇitāḥ. yadā kāmāvacareṇa citten' ārūpya-
 vairāgyāt parihīyate. tadā 'sy' ārūpyāvacarasya kliṣṭasya lābho bhavati tenāsaṃ-
 anvāgatasya. *śaikṣasya ca* parihāṇita ity adhikṛtam. yadā kāmāvacareṇa citten-
 ārhattvāt parihīyate. tadā 'sya śaikṣa-cittasya lābho bhavati tenāsamanvāga-
 5 tasya. evaṃ tāvat kāmāvacare kliṣṭe citte saṃmukhī-bhūte ṣaṇṇām cittānām
 lābha uktas tair asamanvāgatasya. *rūpāvacare kliṣṭe citte saṃmukhī-bhūte*
ṣaṇṇām lābhaḥ tair asamanvāgatasya. *rūpāvacarāṇām* iti vistarahaḥ. yad' ārū-
 pya-dhāto rūpa-dhātum pratyāgacchati. tadā 'sya rūpāvacarāntarābhava-prati-
 saṃdhi-citte 'vaśyam kliṣṭe *rūpāvacarāṇām trayāṇām* kuśalasyōpapatti-[Tib. 238^b]
 pratilaṃbhikasya kliṣṭasyānivṛtāvyaḥkṛtasya ca. *nirmāṇa-cittasyāgraja-prāpti-*
 10 *sadbhavāt. kāmāvacarasya cānivṛtāvyaḥkṛtasya* *nirmāṇa-cittasyāiva.* *ārūpyāvacā-*
rasya kliṣṭasya śaikṣasya ca lābhaḥ. *parihāṇito* rūpāvacareṇa cittenārhattvāt
 parihīyamāṇasya tad-asamanvāgatasya. evaṃ rūpāvacare 'pi kliṣṭe ṣaṇṇām lābha
 uktaḥ. *ārūpyāvacare tu kliṣṭe dvayor lābhas* tābhyām asamanvāgatasya. *parihā-*
ṇita ārūpyāvacareṇa cittenārhattvāt parihīyamāṇasyāiva *kliṣṭasya* yasyāika-deśaḥ
 15 saṃmukhī-bhūtaḥ *śaikṣasya cēti.*

rūpāvacare kuśale trayāṇām

iti. *kuśala* iti jāti-nirdeśaḥ. *kuśale* kasmimścid *rūpāvacare trayāṇām lābhaḥ*
 saṃbhavaḥ. katham. ādye tāvad *rūpāvacare kuśale citte saṃmukhī-bhūte tas-*
yāiva kuśalasya rūpāvacarasya *lābhas* tenāsamanvāgatasya. *maula-dhyāna-saṃgr-*
 20 *hite* tu kuśale citte saṃmukhī-bhūte *kāmāvacara-rūpāvacarayor anivṛtāvyaḥkṛta-*
yor *nirmāṇa-cittayor lābhaḥ* tābhyām asamanvāgatasya. ity evaṃ kuśale rūpā-
 vacare citte saṃmukhī-bhūte trayāṇām lābha ity ucyate. na tu yugapal-lābha iti.

śaikṣe caturṇām

iti. *śaikṣe citte saṃmukhī-bhūte* duḥkhe dharma-jñāna-kṣānti-citte *tasyāiva śaik-*
 25 *ṣasya* duḥkhe dharma-jñāna-kṣānti-kalāpa-svabhāvasya *lābhas* tenāsamanvāgata-
 sya. *kāma-rūpāvacarayoś cānivṛtāvyaḥkṛtayor* [Tib. 239^a] *ārūpyāvacarasya ca*
kuśalasya. kasmim kalāpa ity āha. *ārya-mārgaṇa kāma-rūpa-dhātu-vairāgye.*
 katham iti. yadā 'yam anāgamyā-bhūmiken' ārya-mārgaṇa kāma-vairāgyam karotī.
 tadā navama-vimukti-mārga-saṃgrhite śaikṣe citte saṃmukhī-bhūte kāma-rūpā-
 30 vacarayor anivṛtāvyaḥkṛtayor *nirmāṇa-cittayor lābhas* tābhyām asamanvāgatasya.
 yadā tu ṣaḍ-bhūmikānām ārya-mārgāṇām anyatamena rūpa-vairāgyam karotī. tad'
 ādya-prakāra-citte śaikṣe saṃmukhī-bhūte 'titānāgata-prāpti-nyāyen'ārūpyāvacaras-
 yakuśalasya lābhas tenāsamanvāgatasya. *ārya-mārga-grahaṇam* s'āsrava-citta-
 nirāsārtham. śaikṣe citte saṃbhūte 'yam lābho varṇyate.

atr' ācārya-Guṇamatir vyācaṣṭe.

śaikṣe caturṇām

tasyāiva śaikṣasya kāma-rūpāvacarayoś cānivṛtāvākr̥tayor ārūpyāvacarasya ca kuśalasyēti. katham ity ato bravīti. ārya-mārgeṇa kāma-rūpa-vairāgye yadā
 5 'yam anāgamyā-bhūmiken' ārya-mārgeṇa kāma-dhātu-vairāgyam karoti. tadā yo navamo vimukti-mārgaḥ. tasmim maula-dhyāna-bhūmikam apūrvakam śaikṣam labhata iti śaikṣasya lābha ucyate. kāma-rūpāvacarayoś cānivṛtāvākr̥tayor nir-
 māṇa-cittayor eva tasmim lābhaḥ. ṣaḍ-bhūmikenā tv ārya-[Tib. 239^b]mārgeṇa kāma-rūpa-vairāgye yo navamo vimukti-mārgaḥ. tasminn ārūpyāvacaram ku-
 10 śalam pratilabhata iti. tac-chiṣyo 'py ācārya-Vasumitras tam evārtham tena vā-
 kyena tair eva pada-vyamjanair likhati. tad etad ayuktam vyākhyānam. na hy evam eka-vākyena vyākhyātārtho ghaṭate. vākya-bhedena ghaṭate. tasyāiva śai-
 kṣasya lābha ity etad ekam vākyaṁ. kāma-rūpāvacarayoś ca yāvat kāma-rūpa-
 dhātu-vairāgya ity aparam vākyaṁ. ārya-mārgeṇa kāma-rūpa-dhātu-vairāgya ity
 15 etena viśeṣeṇa tasyāiva śaikṣasyēty etat pūrvōktaṁ na viśeṣyam vākyaṅtaratvāt. atadvato hy ayam citta-lābho varṇyate.

citta-lābho hy atadvata

iti¹ vacanāt. katham. navame vimukti-mārge śaikṣa-cittavataḥ pudgalasya śaikṣa-
 citta-lābho vyavasthāpyate. nanu cōktaṁ maula-dhyāna-bhūmikam apūrvam
 20 śaikṣam labhyata iti. na atiprasaṁgāt. rūpāvacaram api kuśalam cittam mau-
 la-dhyāna-bhūmikam apūrvam pratilabhyata iti tasyāpi lābha iti prasajyeta.
 ācārya-Vasumitra āha. śaikṣa-citta-sthitasya kāma-dhātu-vairāgye kuśalam uṣma-
 gatāvasthāyām eva rūpāvacaram niyamāvakrāntau labdham iti kṛtvā na gaṇyata
 iti. tad ayuktam. śaikṣasyāpy aḡaṇanā-prāpteḥ. śaikṣam api hi darśana-mā-
 25 rgāvasthāyām labdham iti na bhavatā tathā sthāpayitavyam iti prāpnoti. ataś
 cēdam apavyākhyānam iti niścīyate. yasmād Ācāryeṇāiva [Tib. 240^a] Mīśra-
 śloka-vyākhyāna evam likhitam. śaikṣasyāśaikṣasya ca niyamāvakrānty-arha-
 ttvayor iti.²

śeṣam kṛta-śeṣitam

30 iti. prātipadika-dhātu-rūpam etad iti darśayati. yatra citta lābho na vyākhyātaḥ.
 tatra tasyāiva lābha iti. katham kṛtvā. kāmāvacare tāvat kuśala-citta iyatām
 cittānam lābha iti na vyākhyātaḥ. tatra tasyāiva lābho nānyeṣām. tad-yathā
 samyag-dr̥ṣṭyā kuśala-mūla-pratisaṁdhāne kāmāvacare kuśale citta saṁmukhī-bhūte
 tasyāiva kuśalasya cittasya lābhaḥ tenāsamanvāgatasya. nānyeṣām kliṣṭānam.

¹ 論七 16^b 9. ² 論七 16^b 6.

traidhātukānam api pūrva-pratilabdhatvāt. na kāmāvacarasyānivṛtāvākr̥tasya.
 vipākaj'ādīnam sahaja-prāptitvāt. nirmāṇa-cittasya prāpty-abhāvāt. na rūp'ārū-
 pyāvacarānam kuśal'ādīnam śaikṣāśaikṣayoś ca prāpty-abhāvāt. anivṛtāvākr̥te'pi
 kāmāvacare citta lābho na vyākhyātaḥ. tatra tasyāiva lābhaḥ tenāsamanvāgatasya.

avyākr̥t'aptiḥ sahaḡjēti¹

kṛtvā. nānyeṣām kuśal'ādīnam pūrva-pratilabdhatvāt. tathāiva keṣāmcit prāpty-
 abhāvāc ca. nirmāṇa-citte tu saṁmukhī-bhūte na kasyacil lābha iti na vaktā-
 vyam. yatra hi kliṣṭe 'nyatra vā kasyacil lābho nāsti. na tad ucyate. kliṣṭa eva
 hi traidhātuke ṣaṅṅam yāvad dvayor lābho na tv avaśyam ity avadhāraṇam.
 rūpāvacare 'py [Tib. 240^b] anivṛtāvākr̥te saṁmukhī-bhūte tasyāiva lābhaḥ. nān-
 10 yeṣām pūrvavad vaktavyam. tath' ārūpyāvacare ākāś'ānanty'āyatana-sāmantak'ā-
 dya-prakāra-saṁgrhīte kuśala-citte saṁmukhī-bhūte tasyāiva lābhas tenāsamanvā-
 gatasya. nānyeṣām keṣāmcit. pūrva-pratilabdhatvāt keṣāmcit prāpty-abhāvāt.
 evam anivṛtāvākr̥te śaikṣe ca.

anye punar abheden' āhur iti. ke. Mīśraka²-kāra. abhedenēti traidhātuka-
 15 nām kliṣṭ'ādīnam apr̥thakkarāṇāt.

ṣaṅṅam tu kuśale citta

iti. yad uktaṁ. tan nyūnam lakṣaṇam. kuśalam hi traidhātukam s'āsravam
 anāsravam ca. tatra saptānām kuśale citta iti vaktavyam na ṣaṅṅam iti tad darśayann
 āha. kāmāvacarasyēti vistarāḥ. kuśala-mūla-pratisaṁdhānād iti vyākhyātam
 20 etat. anivṛtāvākr̥tayor vairāgyata iti. laukikena lokōttareṇa vā mārgeṇa kāma-
 dhātor vairāgye navame vimukti-mārge kāma-rūpāvacarayor nirmāṇa-cittayor
 lābhas tābhyām asamanvāgatasya. rūp'ārūpyāvacarayoḥ kuśalayoḥ tatastya-samā-
 dhi-lābhata iti. yadā rūpāvacaram anāgamyam prathamato labhate. tadā rūpā-
 vacarasya kuśalasya lābhaḥ. yad' ākāś'ānanty'āyatana-sāmantakam prathamato
 25 labhate. tad' ārūpyāvacarasya kuśalasya lābhaḥ. [Tib. 241^a] śaikṣasya cāśaik-
 ṣasya ca niyamāvakrānty-arhattvayor iti. yadā niyamam avakrāmati. tadā śai-
 kṣasya duḡkhe dharma-jñāna-kṣānti-kalāpasya lābhaḥ. yadā 'rhattvam prāpnoti.
 tadā 'śaikṣasya kṣaya-jñāna-kalāpasya lābhaḥ. ity āsv avasthāsv amībhiś cittair
 yathōktaih saptabhir asamanvāgataḥ samanvāgamanam pratilabhate. śeṣam ata eva
 30 vyākhyānād upadhāryam iti. ata eva madīyād vyākhyānāc cheṣam avagantavyam.

kliṣṭe citta navānam hi lābha

ity ekam.

tasyāivāvākr̥te khalv

¹ Kārikā II, 39^c. ² 雜阿毘曇心論第九 (冬十二 86^{a18}.)

iti dvitīyam. ity etac *cheṣaṃ*. katham. kliṣṭe tridhātuke citte navānāṃ lābhaḥ. kāmāvacarāṇāṃ caturṇāṃ rūpāvacarāṇāṃ trayāṇāṃ ārūpyāvacarasya nivṛtasya śaikṣasya cēti navānāṃ yathāyogaṃ lābhaḥ tair asamanvāgatasya. ko 'yaṃ ya-
 5 thā-yogārthaḥ. kāmāvacare ca kliṣṭe kuśala-mūla-pratisaṃdhānena vā dhātu-
 pratyāgamanena vā kāmāvacarasya kuśalasya lābhaḥ. akuśala-nivṛtāvyaḥkṛtayoś
 ca dhātu-pratyāgamanena parihāṇyā vā lābhaḥ. rūpāvacara eva kliṣṭe rūpāva-
 carasya kuśalasya kāmāvacara-rūpāvacarayoś cānivṛtāvyaḥkṛtaylor nirmāṇa-cittayor
 dhātu-pratyāgamanāḥ lābhaḥ. kāmāvacare rūpāvacare vā kliṣṭe rūpāvacarasya
 vā kliṣṭasya vā dhātu-pratyāgamanāt parihāṇito vā lābhaḥ. kāmāvacare rūpāvacare
 10 ārūpyāvacare vā kliṣṭe [Tib. 241^b] ārūpyāvacara-kliṣṭāśaikṣayoḥ parihāṇito lābhaḥ.
 iti yathā-yogārthaḥ.

tasyāivāvyaḥkṛte khalv

iti. yac cheṣaṃ. tat tulyam iti pūrvavat. avyāḥkṛtānāṃ hi traidhātukānāṃ anyā-
 tamasmim saṃmukhī-bhūte tasyāivāvyaḥkṛtasya lābhaḥ. tena-tenāsamanvāgatasya.

15 avyāḥkṛt'āptiḥ saha-jēti¹

siddhāntāt. *saṃgraha-sloka* iti. sarvam

upopattau

dhātu-pratyāgamanād iti² vacanāt.

samāpattau

20 tasyāiva kuśalasyāivam-ādi-vacanāt³. tatastya-samādhi-lābhata iti⁴ vacanāt.

vairāgye

kāma-rūpa-dhātu-vairāgye iti⁵ vacanāt.

parihāṇau

parihāṇita iti⁶ vacanāt.

25 *kuśala-pratisaṃdhau cēti*

vicikitsayā samyag-dṛṣṭyā ca kuśala-mūla-pratisaṃdhānād iti⁷ vacanāt.

citta-lābhaḥ

citta-pratilambhaḥ.

atadvataḥ

30 pudgalasya tair asamanvāgatasyēti⁸ vacanād iti.

ācārya-Yaśomitra-kṛtāyām Abhidharmakośa-vyākhyāyām

indriya-nirdeśo nāma dvitīyaṃ kośa-sthānaṃ samāptaṃ.

¹ Kārikā II, 39^c. ² 論七 15^b. ³ id. 16^b. ⁴ id. 16^b. ⁵ id. 16^a. ⁶ id. 15^b. ⁷ cf. id. 15^b. ⁸ id. 15^b.

III

(loka-nirdeśo nāma tṛtīyaṃ kośa-sthānam)

(1-3) *idam idānīm vaktavyam* iti. dvitīyasya tṛtīyasya ca kośa-sthānasya sambandha-pradarśanārtham idam uktaṃ. *kāma-rūp'ārūpya-dhātu-naiyamyaena citt'ādīnām kṛto nirdeśa* iti. niyamasya bhāvo *naiyamyaṃ* niyama eva vā *naiyamyaṃ*. tena *citt'ādīnām kṛto nirdeśaḥ*.

kuśalākuśalam kāme [Tib. 242^a] nivṛtānivṛtaṃ manaḥ.

rūp'ārūpyeṣv akuśalād anyatrēti¹

vacanāt. *ādi*-śabdena caitt'ādīnām grahaṇam.

sa-vitarka-vicāratvāt kuśale kāma-cetasi.²

kaukrtya-middhākuśalāny ādye dhyāne na santy atah

dhyānāntare vitarkaś ca vicāraś cāpy atah param

iti³ vacanāt. indriyāṇāṃ kām'ādi-naiyamyaena kṛto nirdeśaḥ.

kām'āptam amalam hitvā rūp'āptam strī-pum indriye.

duḥkhe ca hitv' ārūp'āptaṃ sukhe cāpohya rūpi cēti⁴

vacanāt. tena kāma-rūp'ārūpya-dhātavo 'nukta-lakṣaṇā ity atah prechati. *tatra katame te kāma-rūp'ārūpya-dhātava* iti. ata idam ucyate.

naraka-preta-tiryamca

iti vistarāḥ. *catasro gataya* iti. naraka-preta-tiryag-manuṣya-gatayaś catasrah sākalyena kāma-dhātāv antargatāḥ. deva-gatis tu na sākalyena. kim tarhi. *śaḍ deva-nikāyā* iti darśayati. tatra nīryanta iti nṛ naye. na raṃjayantīti raṃjeh. na-rer iti ri gati-reṣaṇayor⁵ ity⁶ asya pratiśedha-pūrvasya rūpaṃ. nīryante 'smim sattivā apuṇyenēti *narakāḥ*. na raṃjayanta iti *narakā* ity apare. na-rer āsāda-nārthasyāitad rūpaṃ. na raṃjayati prāvanti n' āsprhayanti trāṇam iti *narakā* ity⁷ ācārya-Saṃghabhadraḥ. bhṛśamito 'punar-āvṛtter itaḥ *pretāḥ*. pipāsaya

¹ Kārikā II, 67^b. ² id. 29^{ab}. ³ id. 32. ⁴ id. 13. ⁵ viśeṣaṇ^o MSS. ⁶ Dhātupāṭha 9, 30. where reads ri gati-reṣaṇayoh. ⁷ cf. 順正理論第二十一 (冬四 5¹⁰).

paritā ity apare. tiryag-gamanāt

tiryag-māca.

manasa udbhūtatvān *manuṣyāḥ*. [Tib. 242^b] manor apatyā iti laukikāḥ. dyaur oko yeṣam iti

divāṅkaśaḥ.

kāma-prabhāvito dhātuḥ kāma-dhātur iti vakṣyati. catvāro mahā-rājāno loka-pālā Virūḍhako Virūpākṣo Dhṛtarāṣṭro Vaiśravaṇas ca. teṣu bhavās *Cāturmahārājikās* tan-madhya-gatā ity arthaḥ. tad-yathā deveṣūpapadyate deva-madhye ut-padyata ity arthaḥ. catur-mahārāja-sthāne bhavās Cāturmahārājikā madhya-

10 pada-lopā go-rathavad ity apare. sahakṛta-sukṛtair atrōpapadyamta ity *trayastrimśāḥ*. samāna-puṇyair ity arthaḥ. aṣṭau Vasavā dvāv Aśvinau ekādaśa Rudrā dvādaś' Ādityā iti tāvat-pramukhatvāt *Trayastrimśā* iti laukikāḥ. tad-anusāreṇa pravacane 'pi tathā nāma-vyavahāra ity apare. duḥkhat yataḥ puṇyenēti *Yāmāḥ*. duḥkhāni vā yāmāntīti *Yāmāḥ*. tuṣā tuṣṭyā itāḥ. tuṣo vā vidyante eṣām iti *Tuṣitāḥ*.

15 svayaṃ-kṛte nirmāṇe ratir eṣām iti *Nirmāṇa-ratayaḥ*. para-nirmītan bhogān vaśe vartayitum śīlam eṣām iti *Para-nirmīta-vaśavartīnaḥ*. *sthānānīti vākya-śeṣa* iti. yāni viṃśati-sthānāni. sa kāma-dhātuḥ. yadi tu viṃśati-sthāno viṃśatir iti uttara-pada-lopaḥ kriyeta. tad-yathā pīta-toyā aśvāḥ pītā iti [Tib. 243^a] sutarāṃ śliṣyati. *Samjivo* yatra sattvān mriyamānān vāyavo jīvayamti. *Kālasūtrā* yatra kāla-

20 sūtrāni pātayitvā sattvās takṣyamte. *Samghāto* yatra meṣ'ākṛtayaḥ parvat'ādaya ubhayata āpatantaḥ sattvān piḍayanti. *Rauravo* yatra sattvā yātyamānāḥ parama-vikṛtaṃ rudamti. yatra tu viśeṣeṇa sa *Mahārauravaḥ*. *Tapano* yatrāgny-ādibhis tapyante sattvāḥ. yatra tu viśeṣeṇa sa *Pratāpanaḥ*. *Avicir* yatrātimātrāgni-jvāl'ālimgitānām sattvānām sukha-vicir antaram nāsti. *Jambūdvīpo* Jambū-

25 cihno dvīpaḥ. *Pūrvavidehaḥ* Sumeroḥ pūrveṇa. *Avaragodānīyaḥ* paścimena. *Uttarakurur* uttareṇa. evaṃ nāmāna ete dvīpā loka-pratitāḥ. *ṣaṭ cānantaroktā deva-nikāyāḥ*. *ity etāni viṃśatiḥ sthānānīti*. aṣṭau narakās catvāro dvīpāḥ *ṣaṭ cānantaroktās* Cāturmahārājik'ādayaḥ pretās tiryāñcaś cābhinnā iti viṃśati-sthānaḥ kāma-dhātuḥ. *yāvad vāyu-maṇḍalam* iti. adhaśad yatrāp-maṇḍalam tiṣṭhati.

rūpa-dhātur

30 iti. rūpa-prabhāvito dhātuḥ.

prthag-prthag

dhyānam tri-bhūmikam tatra. caturtham tv aṣṭa-bhūmikam

iti. *tatra* rūpa-dhātau sarveṣām api dhyānānām mṛdu-madhyādhimātra-bhedena pratyekam tri-bhūmikam. [Tib. 243^b] *Brahma-kāyikāḥ Brahma-purohitāḥ Mahā-*

brahmāṇa iti *prathamam*. *Parit'ābhā Apramāṇ'ābhā Ābhāsvarā* iti *dvitīyam*. *Parit-ta-śubhā Apramāṇa-śubhāḥ Śubha-kṛtsnā* iti *tr̥tīyam*. *Anabhrakāḥ Puṇya-prasavā Brhat-phalā* iti *caturtham*. tasya tv adhimātrasyāivānāsra-va-dhyāna-vyavakiraṇena mṛdu-madhyādhimātrādhimātratarādhimātratama-bheda-bhinnena puṇaḥ pañca sthānāntarāni. *Abṛhā Atapāḥ Sudṛśāḥ Sudarśanā Ākaniṣṭhās cēti*. atāś caturtham dhyānam aṣṭa-bhūmikam ity ucyate. tatra brhat-kuśala-mūla-niryātatvād Brahmā. kaś cāsau. yo Mahā-brahmēty ucyate. dhyānāmtara-lābhāt paścāt-pūrvam-cyuty-upapatti-lābhāt pramāṇ'adi-viśeṣ'ādibhiś cāsyā mahān. tasya kāyo nivāsa eṣām vidyate iti Brahma-kāyikāḥ. Brahmā purodhīyate eṣām iti Brahma-purohitāḥ. āyur-varṇ'ādibhir viśeṣair Mahā-brahmā eṣām iti Mahā-brahmāṇaḥ. parit'āśām ābhā 'bhāsvara-bhūmim apekṣyēti Parit'ābhāḥ. n' ābhā-pramāṇam eṣām śakyam pramātum ity Apramāṇ'ābhāḥ. kṛtsna-sthānāntarōdbhāsanād Ābhāsvarāḥ. mano-bhūmikam sukham śubham ity ucyate. tad eṣām anya-bhūmim apekṣya parit-tam iti Parit'ā-śubhāḥ. apramāṇam śubham eṣām Apramāṇa-śubhāḥ. śubham kṛtsnam eṣām iti Śubha-kṛtsnāḥ. [Tib. 244^a] na tad-utkr̥ṣṭataram anyatrāsti su-kham ity abhiprāyaḥ. abhravad eṣām bhūmi-sambandho nāstīty Anabhrakāḥ. saha sattvena tad-vimānōdaya-vyayād iti vacanān nāṣām upari bhūmy-antaram astīti anabhrakāḥ. abhram iva hy upari na bhūmi-sambandha ity apare. āni-mjya-karma-sambhūtatvāt puṇyebhyaḥ prasava eṣām iti Puṇyaprasavāḥ. sthānā-ntara-pratibaddham pāthagjanikam sarvōtkṛṣṭam brhad eṣām phalam udbha-20 vatīti Brhat-phalāḥ. pṛthagjanāmīratvāc chuddha āvāsa eṣām iti Śuddh'āvāsāḥ. Śuddh'āvāsāmtarebhyo 'nutkr̥ṣṭatvād abṛmhitā ity Abṛhāḥ. nālpena vā kalen' āt-manaḥ sthānam brhmaṃti jahatīty Abṛhāḥ. viśiṣṭa-samādhi-lābhān nātra kleśās tapamti Atapāḥ. kalyāṇ'āśayatvād vā na parāms tāpayamti Atapāḥ. pariśu-ddha-darśanatvāt suṣṭhu paśyantīti Sudṛśāḥ. śobhana-darśanatvāt Sudarśanāḥ. tad-25 utkr̥ṣṭatara-bhūmy-antarābhāvān nāte kaniṣṭhā ity Akaniṣṭhāḥ jyeṣṭhatvāt. sthā-nina ete nirdiṣṭāḥ. katham idam ucyate *ity etāni saptadaśa sthānānīti*. sthā-ni-śabdena sthāna-nirdeśād adoṣa eva. evaṃ Bahirdeśaka-nayena saptadaśa sthā-nāni rūpa-dhātuḥ. *ṣoḍaśēti Kāśmīrāḥ*. ṣoḍaśa sthānāni rūpa-dhātur iti Kāśmī-rāḥ. [Tib. 244^b] *parigaṇa ivēti*. pariṣaṇḍa iva. ātavika-koṭṭa ity apare. *na tu* 30 *bhūmy-antaram* iti. na tu bhūmy-antara-sambandham iti. *atitānāgatāvijñāpti-arūpiṇo hi dharmā a-deśa-sthā* iti. atitānāgatā rūpiṇo 'py a-deśa-sthāḥ. avijñāptiḥ rūpiṇi vartamānā 'py a-deśa-sthā. arūpiṇo vedan'ādayas tathāiva vartamānā apy a-deśa-sthāḥ. kiṃ aṅgātītānāgatāḥ.

upapattiyā catur-vidha

iti karma-nirvṛttā janmāntare skandha-pravṛttir upapattiḥ. tayā. ārūpya-dhātuś catur-vidhaś catuḥ-prakārah. yad ut' Akāś'ānamty'āyatanam iti vistarah. anantam akāśam iti samāpatti-prayoga-kāl'ākārād akāś'ānamtyam 'tasya tad eva c' āyatanam¹. evam anantaṃ vijñānaṃ nāsti kiṃcid iti tad-ākārād Vijñān'ānamty'āyatanam

5 *AKiṃcany'āyatanam* cōcyate. samjñā gaṇḍaḥ samjñā śalyaḥ āsamjñikam sammoha iti samjñā-māndyōtpatter *Nāvasamjñānāsamjñ'āyatanam* ity ucyate. na tv eṣāṃ deśa-kṛtam auttarādharyam ity adeśasthatvāt.

yathā rūpiṇām iti vistarah. kiṃ-kṛtēyam āsamkā. iha nairātmye sati citta-caittānaṃ kāma-rūpa-dhātvo rūpa-nīśrayā [Tib. 245^a] pravṛttiḥ kalpyeta. ārūpyeṣu tu rūpaṃ nāstīti. tatra citta-caitta-pravṛtṭyā na bhavitavyam ity āsamkā-nivṛtṭy-artham idam ucyate.

nikāyam jīvitam cātra niśritā citta-saṃtātir

iti. ca-śabdena pṛthagjanatvāsamanvāgama-prāpti-jāty-ādayaḥ saṃgrhyaṃte. durbalatvād iti. kasyacit saṃtateḥ. rūpiṇāṃ sattvānaṃ durbalā citta-saṃtātir a-vibhūta-rūpa-samjñatvād vinā rūpeṇa na vartate. tato rūpaṃ niśritya vartate. tasyāḥ

15 *kena balavattvam* iti. tasyā ārūpyāvacharyāḥ kena kāraṇena balavattvam. ata āha. *samāpatti-viśeṣa-jatvād* iti vistarah. *vibhūta-rūpa-samjñē* ti. vigata-rūpa-samjñēty arthaḥ. atas taj-jā ārūpyā citta-saṃtātir api rūpa-nirapekṣā pravartate. *tata eva tarhi* balavattvāt samāpatti-viśeṣa-janitatvāt pravartisyate. kiṃcid anī-

20 rityēty abhiprāyaḥ. *yathā rūpiṇām* iti vistarah. *yathā rūpiṇām rūpa-nīśrite* *nikāya-sabhāga-jīvitēndriye*. evam arūpiṇām kiṃ niśrite iti vākyārthaḥ. *tad etat dvayam anyonyam* iti. nikāya-sabhāgo jīvitēndriyam niśritya pravartate. jīvitēndriyam ca nikāya-sabhāgam iti. *kim artham na tad eva dvayam anyonyam* iti. kiṃ rūpa-nīśrayeṇēti abhiprāyaḥ. *tatrēdānīm* iti. [Tib. 245^b] *tatr'* ārūpya-

25 dhātau *kena balavattvam taylor* nikāya-sabhāga-jīvitēndriyayoḥ. *tad etat citta-saṃtatau samānam* iti. asāv api citta-saṃtatiḥ samāpatti-viśeṣaj jāta bhavatīti na dvayam niśritya pravartisyati. anāśritāiva pravartisyata iti. *citta-caitteṣu vā samānam* iti prakṛtaṃ. kiṃ punaḥ samānaṃ anyonya-nīśrayatvam. yathā nikāya-sabhāgo jīvitēndriyam niśritya pravartate. jīvitēndriyam ca nikāya-sabhā-

30 gaṃ niśritya pravartate. tathā cittaṃ niśritya caittaḥ pravartisyante. caittānś ca niśritya cittaṃ pravartisyata iti. tad-any'āśraya-kalapnā niḥprayojanēti. *yasyāś citta-saṃtater* iti vistarah. *citta-saṃtater* akṣepāya hetur *akṣepa-hetuḥ* karma-kleśa-lakṣaṇaḥ. vigatā tṛṣṇā 'syēti vīta-tṛṣṇaḥ. na vīta-tṛṣṇo 'vīta-tṛṣṇaḥ. kva. *rūpe*. *tasyāś citta-saṃtateḥ saha rūpeṇa sambhavād rūpaṃ niśritya*

¹...¹ sic MSS. dehi lam de ñid skye-mched yin-no qu. tasya gatis tad ev' āyatanam?

pravṛttiḥ. *hetos tad-vimukhatvād* iti. akṣepa-heto rūpa-vimukhatvād ity arthaḥ.

vajra-vālakavad iti. vajreṇa pratisamyukto vālako 'nguliyakaḥ kaṭako vā vajra-vālakaḥ. *marica-pānakavac ca*. yathā maricaiḥ pratisamyuktaṃ pānakaṃ *marica-pānakaṃ*. madhya-pada-lopāt. tadvat. kāma-pratisamyukto dhātuḥ kāmadhātur ity-ādih. [Tib. 246^a] *rūpaṇīyo* vēti. bādhanīya ity arthaḥ. rūpa-yogāc

5 ca sa śakyate bādhituṃ. *tad-bhāva ārūpyam* iti. yadā dhātūttara-padam etad bhavati. tad' ārūpya-dhātur ity yujyate. yadā tu niruttara-pada ārūpya-śabda-prayogaḥ. tad-yathā atikramya rūpaṇy ārūpyā iti. tadā rūpā ev' ārūpyā iti svārthe taddhitāt' parigrahaḥ kāryaḥ. ārūpye vā sādharma ārūpyā iti paśyāmi. *kāmānām vā dhātur* iti saṣṭhī-samāsenaiva sādheyati vinā 'pi pratisamyukta-śabda-lopena.

10 kaś cāsau kāmānaṃ dhātur ity āha. *kāmān yo dadhātīti*. *evam rūp'ārūpya-dhātū* *veditavyāv* iti. rūpaṇāṃ dhātuḥ rūpa-dhātur iti. rūpaṇī yo dadhātīti. ārūpyasya dhātur ārūpya-dhātur ārūpyaṃ yo dadhātīti. *kavaḍīkār'āhāra-mait-*

15 *thunōpasamhīta rāga* iti. kavaḍī-kriyate iti *kavaḍīkārāḥ*. sa ev' *āhāraḥ*. *kava-* *ḍīkār'āhāraḥ*. mīthune bhavo² *maithunam*. dvandv'āliṅgan'ādi. *kavaḍīkār'ā-*

20 *hāra-maithunabhyām upasaṃhītaḥ* sambaddho janita iti vā *kavaḍīkār'āhāra-mait-* *thunōpasamhītaḥ*. *rāgaḥ* kāmāḥ. kāmāyate 'nenēti kāma iti kṛtvā. katham evaṃ gamyata iti sthavira-Śāriputra-bhāṣitayā gāthayā tam arthaṃ darśayati.

[Tib. 240^b] *na te kāmā yānīti*

vistarāḥ.³ Ājivakena yad uktaṃ gāthā'ntareṇa

bhikṣoḥ kāma-vitarakaṃ kalpayataḥ kāma-bhogitvam

iti. tad abhyupagataṃ sthavireṇa. tri-vidho hi kāmōpabhogaḥ. kāyena vācā manasā ca. tatrāvitarāgo manasā kāmōpabhogitve 'pi sati nābhikṣur bhavati. kevalaṃ tv asya śīlam aparīśuddhaṃ vartate. yas tu kāyena vācā tāthāgatīm śikṣā-pada-bandha-lekhāṃ laṅghayitvā kāmāṃ paribhūṃkte. sa kāmōpabhogy

25 abhikṣur bhavatīti. tasmāt sa doṣāntaram āha.

te cet kāmā

iti vistarah. yadi tava

citrā

rūp'ādayo viśayaḥ

kāmā

iti pakṣaḥ śāstā te avītarāga ity abhyupagataḥ. tena

śāstā 'pi te bhavitā

bhaviṣyati

¹ 'dhitot MSS. ² 'vaṃ MSS. ³ See Saṃyutta-Nikāya I, 4, 7.

kāma-bhogī

dr̥ṣṭvāva rūpāṇi manoramāṇi.

kāyenāpy upabhumjano 'pi tān viṣayān iti prasaktam. na cārvam iṣyate. tasmāt
samkalpa-rāgaḥ puruṣasya kāma

5 iti siddham.

kecanēti. kecid ity arthaḥ. *nēty āhēti.* pratiśedhayati. yasmād dhātv-
antara-dharmā dhātv-antare *samudācaramty* a-dhātu-patitās ca. kāma-dhātau hi
traidhātukānāsraṇā dharmāḥ samudācaramti. evaṃ rūpa-dhātau kāmāvacaram
hi nirmāṇa-cittam tatra samudācarati. arūpya-dhātāv arūpyāvacarā [Tib. 247^a]
10 anāsraṇās ca. tasmāt pratiśedhayati *nēti.* *kiṃ tarhi.* *yeṣu kāma-rūp'arūpya-*
rāgā anuśerate. *yeṣu kāma-rāgo 'nuśete* ālambanataḥ samprayogato vā yathāsam-
bhavam. *te kāma-pratisamṃyuktāḥ.* *yeṣu rūp'arūpya-rāgāv anuśayāte.* te yathā-
ramam *rūp'arūpya-pratisamṃyuktā* iti. *idam idānīm tad aśva-bandhīyam* iti.
aśvās cāśva-bandhas cāśva-bandham. aśva-bandham ivāśva-bandhīyam. atha vā
15 'śva-bandhasyēdam aśvabandhīyam *aśvabandhīyam* iti. *kasyāyam aśva-bandha*
iti kaścit pṛcchati. tasyētarah kathayati. *yasyāyam aśva* iti. sa punaḥ pṛcchati.
kasyāyam aśva iti. itarah punaḥ kathayati. *yasyāyam aśva-bandha* iti. *ubhayam*
api na jñāyate. aśva-bandho 'śva iti ca. yathēdam ubhayam asiddhenānyonyena
na paricchidyate. tathēhāpi na rāgair dhātavaḥ sādhyamte. dhātubhiś ca rāgā ity
20 ubhayam apy etan na sidhyati. *kṛta-nirdeśāni hi sthānāni kāma-dhātāv* iti.

naraka-preta-tiryāṅco manuṣyāḥ ṣaḍ divaukasah

kāma-dhātuḥ sa naraka-dvīpa-bhedena viṃśatir

iti¹ kāma-dhātau kṛta-nirdeśāni sthānāni. *teṣu sthāneṣv avitarāgasya yo rāgaḥ.* sa
kūma-rāga iti. *evaṃ rūp'arūpya-rāgāv* iti. kṛta-nirdeśāni hi sthānāni. kāma-dhātor

25 ūrdhvam saptadaśa sthāno [Tib. 247^b] rūpa-dhātur
iti.² teṣv avitarāgasya yo rāgaḥ. sa rūpa-rāgaḥ. tathā kṛta-nirdeśōpapattir arūpya-
dhātoḥ.

arūpya-dhātur asthāna upapattiyā catur-vidha

30 iti.³ teṣv avitarāgasya yo rāgaḥ. sa arūpya-rāga iti. *yathāyogam* iti. sthāna-
nirdeśāpekṣam.² *dhyān'arūpyeṣu rāga* iti. samāpatty-upapatti-dhyāneṣu rāgo
rūpa-rāgaḥ. evaṃ *arūpya-rāgaḥ.* *nirmāṇa-citte katham kāma-rāga* iti. kāmā-
vacare nirmāṇa-citte dhyāna-phale katham kāma-vitarāgāṇam kāma-rāgaḥ yatas
tasya kāmāvacaratvam. yadā hy asāv avitarāgaḥ. tadā nirmāṇa-cittam na samu-
dācarati. yadā nirmāṇa-cittam samudācarati. tadā na tasya rāga utpadyate.

¹ Kārikā III, 1. ² K. III, 2^a. ³ K. III, 3^{ab}.

katham asya kāma-rāgeṇa vinā kāmāvacaratvam vyavasthāpyate ity arthaḥ-
śrutvā parihāya ca tad-āsvādanād iti. *śrutvā* tat parato nirmāṇa-citte 'sya rāga
utpadyate. *parihāya* vā ātmīyān nirmāṇa-cittāt. tasy' *āsvādanād* iti. evaṃ-dhyā-
yinaḥ kāmāvacareṇa nirmāṇa-cittena kāmāvacaram nirmāṇam nirmanvantīti śru-
tvā tad-ālambano rāga utpadyate. anusmṛtya c' ātmīyam tatra rāga utpadyate.
5 *nirmāṇa-vaśenēti.* manoharam nirmāṇam dr̥ṣṭvā [Tib. 248^a] nirmāpake *citte*
nirmāpakasya vā *citte rāgaḥ* darśayatīttam¹ nirmāṇa-cittam yasyēdṛṣam nirmāṇam
iti. *gandha-rasa-nirmāṇād vēti.* yat kāmāvacara-nirmāṇa-nirmāpakam. kāmā-
vacaram tac cittam. kāmāvacara-dharma-hetutvāt. ghaṭa-hetu-cittavat. yat tu
na kāmāvacaraṇi. na tat kāmāvacara-dharma-hetuḥ. tad-yathā rūpāvacaram
10 cittam. ata ev' aha. *rūpāvacareṇa tayor anirmāṇād* iti. kasmāt punaḥ rūpā-
vacareṇa cittena tayor gandha-rasayor anirmāṇam. tayor gandha-rasayoḥ kavaḍi-
kār'ahāra-svabhāvatvāt. rūpa-dhātūpapannaṃ ca tad-vitarāgatvād iti.

iṣā-dhāra iti. Iṣā-pramāṇa-varṣā-dhāraḥ. *nāsti vicir vā antarikū vēti.* nai-
rantaryam darśayati. *na tūktam ūrdhvam adhoś cēti.* ato loka-dhātūnām tiryag
15 ev' āsthānam² iti darśayati.

(4) *pañcamyās ca pradeśa* iti. deva-gateḥ ṣaṭ kāmāvacarā devā uktāḥ. ṣeṣā
rūp'arūpyāvacarāḥ. *anyathā hi gati-sambhedaḥ syād* iti. gati-mīsratā. yadi
kuśala-kliṣṭā api syuḥ gati-sambhedaḥ syāt. manuṣyo naraka-samvartaniyam
karma karoti. yāvad devōpapatti-samvartaniyam. ity ato manuṣya-gatir naraka-
20 gatir api syāt. yāvad deva-gatir api. teṣam karmanam tad-gati-paryāpan-
natvāt. kāma-dhātūpapannaś cōrdhva-bhūmikaiḥ kleśaiḥ samanvāgataḥ kāmā-
vacareṇa ca [Tib. 248^b] sāvratikena kliṣṭena samanvāgata iti. sa eva manuṣyo
narako yāvad deva iti syāt. *sattv'ākhyā evēti.* karmānurūpeṇ' ātma-bhāvatas
tad-gamanāt. ata evōktam.

yathā-karma gamiṣyamti puṇya-pāpa-phalōpagā

35 iti. na bhājana-svabhāvā iti. *na cāntarābhava-svabhāvā* iti. asya pratipadanā-
rtham jñāpakam ānyamti *Prajñaptiśūktam*³ iti vistarah. *sahetukāḥ sagamanā*
iti. *hetuḥ* karma-bhavaḥ. *gamanam* autarā-bhavaḥ. gamyate 'nenēti kṛtvā.
gatis tu gamyata iti gatiḥ. *tad-dhetoḥ karma-bhavasya tābhyo bahiṣkaraṇāt.*
40 kuśalākuśalasya *karma-bhavasya tābhyo* gatibhyo *bahiṣkaraṇāt.* Kāsmīre bhavaḥ
Kāsmīrakās ca sūtram paṭhantīti. muktakam tat sūtram te eva paṭhanti nānya
ity abhiprāyaḥ. *nārakāṇām* iti vistarah. narakānukūlā *nārakāḥ.* *teṣām* iti vis-
tarah. *kāya-vān-mano-vamkānām* śāṭhya-samutthitānām *karmanam doṣa-kaṣāyā-*

¹ sic N, °yatotth° C, °rśayetācchan T; bzañ-ño sñam-du. ² eva sthānam P. ³ °jñāptyām ukt° P.

nām dveṣa-rāga-samutthitānām. ato 'py anivṛtāvyaḥkr̥tā eva gataya iti. yasmād
 uktam nirvṛtte vipāke nāraka iti saṃkhyāṃ gacchatīti. gatiṣu sarve 'nuśayā
 anuśerata iti Prakaraṇa-granthaḥ parihāryaḥ. vaktavyaḥ parihāra ity arthaḥ.
 virodha-prasaṅgāt. yadi hi pañca prakārā dharmā gati-svabhāva bhavyeḥ.
 5 evaṃ sarve 'nuśayā [Tib. 249^a] anuśayīran. yadi tv anivṛtāvyaḥkr̥tā eva gatayaḥ
 syuḥ. evaṃ vaktavyam syāt. bhāvanā-prahātavyaḥ sarvatragās cēti. anivṛtā-
 vyākr̥tā hi saṃskṛtā dharmā bhāvanā-prahātavyā eva. teṣu ca bhāvanā-prahāta-
 vyāḥ sarvatragās cānuśayā anuśerate ālambanataḥ prayogato vā. nānye. tena
 jñāyate nānivṛtāvyaḥkr̥tā eva gataya iti. saṃdhi-cittāni hi gatīnām pañca pra-
 10 kārāṇīti. saṃdhi-cittāni gatīnām praveśāḥ. teṣāṃ pañca-prakāratvāt. duḥkha-
 darśana-prahātavyam yāvad bhāvanā-prahātavyam iti. tatra sarve 'nuśayā anuśe-
 rata iti yuktam. grāmōpavicāra-grahaṇavad iti. grāma-parisāmantaka-grahaṇa-
 vad ity arthaḥ. pañcasu kaṣāyeṣv iti. pañca kaṣāyāḥ. āyuh-kaṣāyaḥ kleśa-ka-
 15 ṣāyo dr̥ṣṭi-kaṣāyaḥ kalpa-kaṣāyaḥ sattva-kaṣāyaś ca. teṣu. kleśa-dr̥ṣṭi-kaṣāyau
 pṛthag uktau. kleśa-kaṣāyād dr̥ṣṭi-kaṣāyaḥ pṛthag ukta ity arthaḥ. anayoḥ
 pṛthag-vacanam gr̥hastha-pravrajita-pakṣādhipikārat. gati-hetu-jñāpanārtham iti.
 gatīnām karmōdbhavo hetur iti. antarābhava 'py eṣa prasāṅga iti. evam antarā-
 bhavo 'pi gatiś ca syāt. pṛthak cāśya vacanam syāt gati-gamana-jñāpanārtham iti.
 20 gacchamti tām iti. karma-sādhana [Tib. 249^b]-parigrahaḥ. na cāntarābhava evaṃ
 yujyate iti na gatiḥ. ārūpyā apīti vistaraḥ. ārūpyā na gatiḥ syuḥ. cyuti-deśa
 evōtpādāt. ārūpya-gā hi yatra cyavante vihare vā vṛkṣa-mūle vā yāvac caturth-
 yām dhyāna-bhūmau. tatrāvōtpadyanta iti. antarābhavavan na gatis syāt.
 evaṃ tarhīti. pūrva-pakṣam parityajya pakṣāmtaram āsriyamte. gatyor antarā
 25 aṃtarāle bhavatīti aṃtarābhava ity anvartha-saṃjñā-karaṇān nāntarābhavo gatiḥ
 iti. Vaibhāṣikā āhuḥ. yat tarhīti vistaraḥ. nirvṛtte vipāka iti vipāka-śabda-
 vacanād vipāka-svabhāva gatiḥ ity tad-abhiprayaḥ. itara āha. nirvṛtte vipāke
 nāraka iti nārako vyavasthāpyate. na tūktam vipāka evēti. na tūktam vipāka-
 svabhāvāva gatiḥ ity. kim tarhi. vipākāvipāka-svabhāva gatiḥ. tasmāt kuśala-
 30 kliṣṭā api gatayo bhavantīty abhiprayaḥ. Vaibhāṣikaḥ punar āha. yat tarhi
 uktam tatrēti vistaraḥ. anyatra tebhya dharme bhya iti. vipāka-jebhya ity abhi-
 prāyaḥ. na tu skandhāntara-pratiśedham karotīty adhikṛtam. tās cēti vistaraḥ.
 avyākr̥tatva-pakṣe 'pi dvaividhyam. avpacyika-svabhāva apīti. apī-śabdād vi-
 pāka-svabhāva apīti. yathōktam

vipāko jīvitam [Tib. 250^a] dvedhā dvadaśēti.¹

¹ Kārikā II, 10^{act}.

naiṣyandikāś tu na gr̥hyante. vipāka-svabhāva evēty acārya-Saṃghabhadraḥ¹
 pūrvaṃ eva pakṣam icchati.

(5, 6^{ab}) kāmāvacarāḥ ṣaṭ prathama-dhyānikāś ca. katame te. Bahirdeśaka-
 nayena Brahmakāyikāḥ Brahma-purohitā Mahābrahmaṇāś ca prathamābhīnirvṛtta-
 varjyaḥ. Kāśmīra-nayena punaḥ Brahmakāyikā Brahma-purohitāś ca prathamā-
 bhīnirvṛtta-varjyaḥ. Brahma-purohiteṣv eva hi teṣāṃ nayena Mahābrahmaṇo na
 5 sthānāntara-nayāḥ.² aneka-varṇa-liṅga-saṃsthānatvād iti. varṇo nilatv'ādih.
 liṅgam vastr'abharan'ādi. saṃsthānam dairghy'ādi.

āroha unnatata. pariṇāhas tiryak-pramāṇam. ākr̥ti-vigrahaḥ ākr̥ti-lakṣaṇo
 vigraha ākr̥ti-vigrahaḥ. evaṃ viśeṣite vedān'ādīnām vigrahaḥ paryudasto bhavati.
 10 nāsāv ākr̥ti-lakṣaṇa iti. vigrahaḥ punaḥ śarīram. vāg-bhāṣā vāg-uccāraṇam.
 katham idānīm iti vistaraḥ. prathama-dhyāna-pratyāgamanena tair dvtīyam
 tyaktam. tad-bhūmikam dvtīya-dhyāna-bhūmikam. pūrva-nivāsam katham an-
 vasmārṣuḥ. na tāvat prathama-dhyāna-bhūmikenā cittaena tad-aviśayatvāt. na
 dvtīya-dhyāna-bhūmikenā tasyālabdhatvāt. punar labdham iti cet. ata āha.
 15 labdhāyām cēti vistaraḥ. śīla-vrata-parāmarśa-dr̥ṣṭir Mahā-brahm'ālambanā pra-
 thama-dhyāna-bhūmikāiva yujyate. sā ca dvtīya-dhyāna-lābhāt prahīṇā na
 samudācarati. dvtīya-dhyāna-bhūmikēti [Tib. 250^b] cet. na. adhar'ālambana-
 tvāyogāt. na hy adhara-bhūmy-ālambanaḥ kaścid api kleśa iṣyate. antarābhava-
 sthā adrākṣur iti. antarābhava-sthāś te taṃ Mahā-brahmaṇam dr̥ṣṭvāivam ūcuḥ.
 20 imaṃ vāyam sattvam adrākṣmēti. ayam api pakṣo na ghaṭate. tathā hi tatrāpy
 antarābhava dīrgham adhvānam avasthātum na saṃbhavaty upapatti-pratibandhā-
 bhāvāt śukla-śonitānapekṣatvāt. teṣāṃ katham bhavatīyam buddhir imaṃ vāyam
 sattvam adrākṣma dīrgh'āyusaṃ dīrgham adhvānam tiṣṭhantam iti. dīrghād-
 vāvasthānāvabodho na prāpnotīty arthaḥ. tasmāt tatra-sthā evēti vistaraḥ. pra-
 25 thama-dhyāna-bhūmi-sthā eva tasya Mahā-brahmaṇaḥ pūrva-vṛttāntam samanue-
 marantaḥ utpadyamānavasthāyām eva taṃ Mahā-brahmaṇam pūrvoṭpannam dīr-
 gham adhvānam tiṣṭhantam dr̥ṣṭvantāḥ. dr̥ṣṭvā ca paścād uttarakālam adrākṣmēty
 eṣāṃ babhūva. buddhir iti vākya-śeṣaḥ. evaṃ tu satīdam aparihṛtam bhavet.
 asya ca sattvasyāivam cetasaḥ praṇidhiḥ. vāyam cōpāpannā iti. upapatti-pratila-
 30 bhikena prathama-dhyāna-bhūmikenā tasya Mahā-brahmaṇa evaṃ cetasaḥ praṇi-
 dhim anvasmārṣuḥ. samānabhūmikatvāt. ity adoṣa eṣaḥ. tat-sukāśam śravaṇād vā.

namu ca śubhākṛtsneṣv apy eṣa prasāṅgaḥ. ekatva-kāyā nānātva-saṃjñāna
 iti. katham. yathōktam. te hi maulyam bhūmau sukhēndriya-parikhinnāḥ

¹ 順正理論二十一 (冬四 4¹¹). ² ram P.

sāmāntakôpekṣēndriyaṃ saṃmukhī-kurvāntīti vistareṇa [Tib. 251^a] vaktavyaṃ syāt. te cākatva-kāyā ekatva-saṃjñīna itī paścād vaksyate. *tena sukhenēti*. tr̥tīya-dhyāna-bhūmikenā. *cetasa utplāvakatvād* itī. aubilya-karatvāt. (indra-sukhenēti dvitīya-dhyāna.)¹ *āgama-vyapagama-saṃjñītvāt*. acirōpapannānām *āgama-saṃjñītvāt*. cirōpapannānām *vyapagama-saṃjñītvāt*. atha vā' cirōpapannānām *āgamasamjñītvāc* cirōpapannānām *āgama-vyapagama-saṃjñītvāt*. *bhītābhīta-saṃjñītvāt*. yathākramam acira-cirōpapannatvāt *te nānātva-saṃjñīnaḥ*. *na sukhāduḥkhāsukha-saṃjñītvāt* yathōktaṃ Vaibhaṣikair itī.

prathame dhyāne kliṣṭayā saṃjñayēti. śīla-vrata-parāmarśa-saṃprayuktayā akāraṇe kāraṇābhiniṣṭatvāt. *dvitīye kuśalayā saṃjñayēti*. sāmāntaka-maula-saṃgrhītatvāt. *tr̥tīye vipāka-jayā saṃjñayēti*. vipāka-ja-sukha-saṃprayogāt.

ārūpyās trayo yathāsūtram itī. arūpiṇaḥ santi sattvā ye sarvaśo rūpa-saṃjñānām samatikramād anantam akāśam ity akāś'ānamty'āyatanam upasampadya viharamti. tad-yathā devā akāś'ānamty'āyatanōpagāḥ. iyaṃ pañcamī vijñāna-sthitih. arūpiṇaḥ santi sattvā ye sarvaśo akāś'ānamty'āyatanam samatikramy' ānamtyaṃ vijñānam itī vijñān'ānamty'āyatanam [Tib. 251^b] upasampadya viharamti. tad-yathā vijñān'ānamty'āyatanōpagā devāḥ. iyaṃ ṣaṣṭhī vijñāna-sthitih. arūpiṇaḥ santi sattvā ye sarvaśo vijñān'ānamty'āyatanam samatikramya nāsti kimcid ity ākimcany'āyatanam upasampadya viharamti. tad-yath' ākimcany'āyatanōpagā devāḥ. iyaṃ saptamī vijñāna-sthitir itī.

pañca skandhās catvāraś ca yathāyogam itī. akāś'ānamty'āyatan'ādi-traya-pratisamyuktāś catuḥ-skandhāḥ. anya-pratisamyuktāḥ pañca-skandhāḥ.

śeṣaṃ tat-paribhedavad

itī. paribhidiate 'nēnēti paribhedāḥ. tasya vijñānasya paribhedas tat-paribhedāḥ. so 'smin vidyata itī tat-paribhedavat. *śeṣaṃ* durgaty-ādi. *apāyeṣu cōbhayaṃ nāstīti*. nēha-sthānām gaṃtu-kāmatā. na tatra-sthānām vyuccalitu-kāmatā. *apaṭu-pracāratvād* itī. citta-caittānām atra manda-pracāratvāt. abalavad vijñānam na tiṣṭhatīti yuktam vaktum.

(6^{cd}, 7^{ab}) *bhavāgr'āsamjñī-sattvās ca sattv'āvāsā navēti*.

sūtra uktam. nava sattv'āvāsāḥ. katame nava. rūpiṇaḥ santi sattvā nānātva-kāyā nānātva-saṃjñīnaḥ. tad-yathā manusyāḥ tad-ekatyās ca devāḥ. ayaṃ prathamāḥ sattv'āvāsāḥ. dvitīya-tr̥tīya-caturthā api yathā vijñāna-sthitiṣu. tathā vaktavyāḥ. ayaṃ tu viśeṣāḥ. [Tib. 252ⁿ] rūpiṇaḥ saṃti sattvā asaṃjñīno 'pratisaṃjñīnaḥ. tad-yathā devā asaṃjñī-sattvāḥ. ayaṃ pañcamāḥ sattv'āvāsāḥ.

¹ Tib. has no equivalent.

ārūpyānām ca sattv'āvāsānām trayo vijñāna-sthitivad vaktavyāḥ. caturthas tv arūpyāḥ arūpiṇaḥ saṃti sattvāḥ sarvaśa ākimcany'āyatanam samatikramya nāiva-saṃjñānāsamjñī'āyatanam upasampadya viharamti. tad-yathā devā nāivasamjñānāsamjñī'āyatanōpagāḥ. ayaṃ navamaḥ sattv'āvāsā itī. asaṃjñī-sattvabhya ye 'nye caturtha-dhyānōpagāḥ kim te sattv'āvāsā uta nēti. nēty ahuḥ. kasmād evam uktam Ācāryena. *ke punar anye. apāyā* itī. mukha-mātram etad uktam. asaṃjñī-sattvāsamgrhītas caturtha-dhyānōpagā ity api vaktavyam. ihāpi tad eva kāraṇam vaktavyam yad vijñāna-sthitiśūktam. iha-sthānām hy apāya-gamana-prārthanā nāsti. tatra-sthānām ca na vastu-kāmatēti. nāpāyāḥ sattv'āvāsāḥ. asaṃjñī-sattvāsamgrhīteṣu Brhatphaleṣu yady apiha-sthānām gamana-prārthanā 'sti. tatra-sthānām prthagjanānām asaṃjñīka-pravivikṣā bhavati. āryānām tv Anabhṛaka-Puṇyaprasaveṣu api Śuddh'āvās'ārūpya-pravivikṣā. parinirvātu-kāmatā ca Śuddh'āvāsānām api. itī [Tib. 252^b] na teṣāṃ tatrāvasthāne buddhiḥ. ato na te sattv'āvāsā ity acārya-Saṃghabhadrāḥ.¹ anye punar vyācaksate. *ke punar anye. apāyā* itī apāyānām eva vacanād Anabhṛak'ādayaḥ sattv'āvāsā iṣṭā Ācāryasyēti. tair yuktir anyeṣṭavyā. *baṃdhana-sthānavad* itī. yathā *baṃdhana-sthānāni* na sattv'āvāsāḥ *an-icchā-vasanāt*. evam apāyā itī.

(7^{cd}, 8^{ab}) *rūpōpagā vijñāna-sthitir* itī. vijñānam tiṣṭhaty asyām itī *vijñāna-sthitih*. upagacchatīti *upagā*. vijñānasya samīpa-cāriṇī 'ty arthaḥ. rūpaṃ ca tad upagā ca sā *rūpōpagā*. evam yāvat saṃskārāś ca te upagā ca saṃskārōpagēti. Bhagavadviśeṣas tu vyācāṣṭe. *rūpōpagā vijñāna-sthitir* yāvat *saṃskārōpagēti* Sautrāntikānām nayenōcyate. tatra *vijñāna-sthitir* bhava-saṃtaty-anucchedāḥ. *rūpaṃ upagam* asyā vijñāna-sthiteḥ. sēyaṃ *rūpōpagā*. upagam itī upagamyatē tad-ātmīyata itī. evam yāvat *saṃskārā upagā* asyā vijñāna-sthiteḥ. sēyaṃ *saṃskārōpagā*. atha vā tr̥ṣṇā sthitih. tiṣṭhaty anayā vijñānam. punarbhava-saṃtaty-anucchedāt. itī kṛtvā vijñānasya sthitir *vijñāna-sthitih*. sā rūpaṃ upagacchati tad-abhiṣvaṅgata itī *rūpōpagā*. evam yāvat *saṃskārōpagā*. Vaibhaṣikānām punar nayena kārakārtho na śakyate yojayitum [Tib. 253ⁿ] itī dūṣayati. atra brūmaḥ. dvividhe 'py asmin vyākhyāne rūp'ādi-vyatiriktā vijñāna-sthitir uktā. tā hi

catvāraḥ s'āsravāḥ skandhā

itī

catuṣkoṭis tu saṃgraha

ity etat sarvaṃ nirastaṃ bhavatīti doṣāntaram. tasmāt pūrvakam eva vyākhyā-

¹ 順正理論二二 (冬四 8¹⁷).

nam sādhu. etad Vaibhāṣika-vyakhyānam varṇayāmo na tair evaṃ vyākhyātaṃ. rūpam upagacchatīti rūpōpagā vijñāna-sthitir ity-ādi. apare punar vyācakṣate. rūpōpagā vijñāna-sthitir ity-ādi. rūpa-svabhāvēty arthaḥ. yathā 'nyatrōktaṃ. khak-
khaṭa-khara-gatam iti. svabhāvārtho gaty-artha ity abhiprāyaḥ. *sthātuh parivar-*
janena. anyo loke sthātā Devadatt'ādir anyā sthitiḥ sthānam grh'ādikam ity
arthah. *vijñānam vāhayati* pravartayatīty arthaḥ. *nav-nāvika-nyāyena.* yathā
nāviko nāvam vāhayati. tadvat. *na tu vijñānam vijñānam evābhirūhya vāha-*
yatīty arthaḥ. eka-saṃtāne vijñāna-dvayāsamavadhānam. para-saṃtāna-vijñānam
tu yady api yugapad bhavati. na tu tad-itarasya samīpe vartata iti na tat tasya
sthitiḥ bhavati.

nandī saumanasyam. sapta ca vijñāna-sthitayah pañca-skandha-svabhāvāḥ
tat katham iti. saptasu vijñāna-sthitiṣu pañca-skandha-svabhāvatenēṣṭāsu tat
katham vijñānam na vijñāna-sthitir [Tib. 253^b] iṣṭam iti. *evaṃ tarhīti* vistaraḥ.
abhedenāka-piṇḍa-rūpeṇa rūp'ādīnām skandhānam upapatty-āyatana-saṃgrhiteṣu
skandheṣu manuṣy'ādi-nikāya-sabhāga-saṃgrhiteṣu. *sābhirāmāyām sābhiratyām.*
vijñāna-pravṛttau vijñānam vijñāna-sthitiḥ sapta-vijñāna-sthiti-deśanāyām abhi-
priyate. *pratyekaṃ tv ekam-ekam skandham prati yathā rūp'ādayo vijñānasya*
samkleśāya bhavanti. āśraya-saṃprayoga-sahabhū-bhāvenōpagatatvāt. *nāvam*
kevalam prthag *vijñānam.* kim. samkleśāya bhavatīty adhiḥkṛtam. kasmāt.
yugapad-āśrayatv'ādy-ayogāt. *tasmāc catur-vijñāna-sthiti-deśanāyām kevalam*
prthag *vijñānam na sthitiḥ proktam.* tathā vinēya-janāpekṣayā hy ekatra sūtre
'nyathā vijñāna-sthitir uktā. anyatra cānyathēti. ata āha. *api ca kṣetra-bhāvenēti*
vistaraḥ. vijñānasya *kṣetra-bhāvena* catasro vijñāna-sthitayo rūpa-vedanā-saṃjñā-
samskāra-svabhāvā deśitāḥ. *vijñānam bija-bhāvena* vapanīya-rūpeṇa sōpādūnam
svabhūmikayā trṣṇayā satrṣṇam. kṛtsnam eva saṃtāna-gatam deśitam iti. na
punar bijam bijasya kṣetra-bhāvena vyavasthāpayām babhūva *Bhagavān.* na
hi loke bijam kṣetra-bhāvena vyavasthāpyate. *ye ca dharmā* iti vistaraḥ. [Tib.
254^a] *ye ca dharmā vijñānasya saḥavartīno* rūp'ādayaḥ. *ta eva kṣetra-bhāvena*
sādhitārā bhavanti. saḥavarti hi bijasya kṣetram loke drṣyate. vijñānam tu
vijñānena saha na vartate yugapad-abhāvāt. atītānāgatās tarhi rūp'ādayo na
vijñāna-sthitayah prāpnuvanti. te 'py atītānāgatā yathāsvam atītānāgatānām
vijñānānām sthitayo bhavanti. tasmāt sva-bhūmau sarva eva s'āsravā rūp'ādayo
vijñāna-sthitayo bhavantīty avagantavyam.

prathamā koṭir iti vistaraḥ. *saptasu yad vijñānam* iti. pañca-skandha-
svabhāvavāt saptānām vijñāna-sthitiṇām. tatra vijñānam saṃgrhītam. na cata-

sṛṣu. vijñānasya tatrāgrahaṇāt. *vijñāna-varjyāḥ skandhā* iti. apāy'ādiṣv api
vijñānam na catasrṣu saṃgrhītam. na saptasu apāy'ādiṣu vijñāna-paribhedena-
grahaṇāt. *saptasu catvāraḥ skandhā* iti. saptasu vijñāna-sthitiṣu ye vijñāna-
varjyās catvāraḥ skandhā uktāḥ. te catasrṣv api vijñāna-sthitiṣu saṃgrhītāḥ.
ubhayātrāpi saṃgrhītāḥ ity *trītyā koṭiḥ.* *caturthy etān ākārān sthāpayitrēti.*
apāyeṣu caturthe dhyāne bhavāgre ca yad vijñānam anāsravās ca dharmāḥ.

(8^{ed} 9) *yac cātad gaty-ādi-bheda-bhinnam* iti. *ādi*-[Tib. 254^b] śabdena bhā-
janāmtarābhava-bhūmy-ādir grhyate. *jarāyur* yena mātuḥ kukṣau garbho veṣṭitas
tiṣṭhati. tasmāj *jālā jārāyu-jāḥ.* *bhūta-saṃsveda-jā* iti. *bhūtānam* prthivy-ādīnām
saṃsvedād dravatva-lakṣaṇāj *jātā bhūta-saṃsveda-jāḥ.* *avikalās* cakṣur-indriy'ādy-
avaikalayāt. *ahinēndriyāḥ* kaṇa-vibhrant'āder abhāvāt. *sarvāṅgair upetā* hasta-
pād'ādibhiḥ. *sarvaiś ca pratyamgair* amguly-ādibhir upetāḥ. *sakṛd upajāyamte.*
na kalal'ādy-anupūrvyā andāj'ādivat. *upapādane* upapattau sādhu-kāritvāt. śukla-
śonit'ādy-anupādānena sakṛd upajātatvāt. *upapādukā ity ucyamte.* *kraumcī-nir-*
jātāv iti vistaraḥ. bhinna-yānapātrau kila vanijau samudra-tīre kraumcīm sama-
bhigatau. tato nirjatau *Śailōpaśailau sthavirāv* iti. *Pañcāla-rājasyēti.* tasya mahā-
devyāḥ pañcāṇḍa-śatāni jātāni. tena rājñā maṃjūśāyām prakṣipyā Gaṃgāyām
avavahitāni. Licchavi-rājena sāmtahpureṇa snāyatā sā maṃjūśōhyamānā drṣṭā
udghāṭitā ca. tasyām pañcaśatāni dāraṇām drṣṭāni grhītāni cēti. *Māmdhātṛ-*
prabhṛtayah saṃsveda-jāḥ. katham. Upośadhasya kila rājño mūrdhni piṭako
jātaḥ. tasya vṛddher anvayāt paripākānvayāt paribhedānvayād dāraṇa jātaḥ. so
'yam Māmdhātēti saṃsveda-jo bhavati. rājñāḥ khalv api Māmdhātur jānūpari
piṭakau jātau [Tib. 255^a] tayor vṛddher anvayāt pūrvavad yāvad dāraṇa jātau.
tāv imau *Cārūpacārau.* Brahmadattasya kila rājña urasi piṭako jātaḥ. tasya vṛd-
dher anvayāt pūrvavad yāvad dārikā jātā. sēyam. *Kapotamālini* 'ti. *Āmrāpūly*
api kadali-stambhāj jātēti śrūyate. *prāthamakalpikā* iti.

prāg āsan rūpivat sattvā

iti¹ vacanāt. *suparṇi* garuḍaḥ. pretānām jarāyujatva-siddhy-artham ucyate.
āyusmata iti vistaraḥ. katham gamyate jarāyujatva-siddhy-artham iti.

rātrau pañcatām janitrēti

vacanāt. nanu ca sutarām upapādukatva-siddhy-artham iti gamyate. pañca rātrau
divā pañca tathā 'parān. *nāsti trptis tathā 'pi me*

iti vacanāt. jarāyu-jair hi bhakṣitais trptir bhavet. jarāyu-ja-siddhy-artham
eva. nōpapāduka-siddhy-artham. rātrau pañcānām sakṛj-janma divā cāpareṣām

¹ Kārikā III, 96^a.

paṃcānām na virudhyate. tāvatkālena tad-ātmabhāva-paripūritaḥ. kramenāpi ca rātrau paṃcānām divā 'pareśām paṃcānām janma na virudhyate. sattva-jātiḥ sā tādr̥śi karmanām cācimtyo vipāka iti. abhipravṛddha-jighāmsa-doṣatvāt tu nāpi tṛptir astīti.

⁵ *prāptōpapatti-vaśitvo 'pīty anena jarāyu-jōpapattau karma-balāt-kārāyogaṃ darśayati. yathā 'nya-tīrthyā apabhāśanta* iti. *anya-tīrthyā* Maskari-prabhṛtayaḥ. yathōktaṃ Nirgrantha-śāstre ṛddhiṃ bhadanta ko [Tib. 255^b] darśayati. māyāvī Gautama iti. tathā Bhagavantam evōddiśyānyatrōktaṃ. *kalpa-śatasāyātyajād evaṃ-vidho loke māyāvī prādurbhūya māyayā lokam bhakṣāyatīti*. upajīvatīty arthaḥ. ¹⁰ *bāhya-bijābhāvād* iti. bāhyasya śukla-śoṇita-kardam'āder abhāvād ity arthaḥ. *ādhiṣṭhānikīm* iti. yad adhiṣṭhāti idam evaṃ bhavaty iti tad adhiṣṭhānam. tat prayojanam asyās tatra vā bhavā *ṛddhir ādhiṣṭhānikī. tām icchatām* Bauddhānam *na yukta eṣa parihāra* iti. katamaḥ. ya uktaḥ. śarīra-dhātūnam avasthāpanārtham iti.

¹⁵ *praśnāt praśnāntaram utpadyata* iti. atha kim-artham caramabhaviko bodhisattva iti praśna ukto vistareṇa. tatra cōktaṃ. śarīra-dhātūnam avasthāpanārtham iti vistaraḥ. tasmāt *praśnād* idam *praśnāntaram* upajāyate. *yady upapādukūnām* iti vistaraḥ. *kāya-nidhanam kāya-nāśaḥ. upapādukaḥ suparṇī upapādukaṃ nāgam* iti viśeṣaṇa-dvayam¹ kim-artham. kim anupapādukā api ²⁰ suparṇīno nāgās ca santi. santīty āhuḥ. caturvidhā hi garuḍā nāgās cāmḍa-j'ādi-bhedāt. teśām upapādukā uttamāḥ. saṃsveda-jā upōttamāḥ. jarāyu-jā madhyāḥ aṇḍa-jā jaghanyāḥ. tatrōpapādukaḥ suparṇī sarvān upapāduk'ādīn uddharati bhakṣārtham. saṃsveda-jas trīn saṃsveda-j'ādīn. jarāyu-jo dvau jarāyu-jāṇḍa-jau. [Tib. 256^a] aṇḍa-jo 'ṇḍa-jam evēti varṇayanti. *yūvan na mṛta* iti. yadā ²⁵ jīvati. tadā tan māms'ādi nāntardhīyata iti nidarśitaṃ bhavati. *na punar mṛtasyaśyāsyā tṛpyatīti. na punar mṛtenānena tṛpyatīty* arthaḥ. tṛpi-pūrau vibhāśēti vibhāśā-śaṣṭhī 'śyate. tasya *mṛtasya'* akāśasyēva bhakṣitasya mānsa-piṇḍāntardhānān *na tṛpyatīty* avagantavyam.

³⁰ *sā hi dve gatī* iti naraka-gatir deva-gatīś ca. *tisṛṇām ca pradēśa* iti. tiryak-preta-manuṣya-gatīnām.

(10) *gaty-antarālatvāt. gatyor antarālatvāt.* nanu cāvyaḥkṛtāiva gatir iṣyate. upapatti-bhavaś cāikāntena kliṣṭaḥ. maraṇa-bhavo 'pi kadācit kuśalaḥ kliṣṭo vā bhavati. na gatīḥ. katham tayor gati-śabdām adhyāropya gaty-antarālatvād ity ucyate. nāśa doṣaḥ. maraṇōpapatti-bhavayor anivṛtāvyaḥkṛtānām nikāya-sabhāga-

¹ 'nam dvitvy° NCP. khyad-par gñis.

jīvitēndriya-jāty-ādīnām gati-svabhāvanām tat-kāle vidyamānatvāt. kama-rūpa-dhātvoś ca kāyēndriyasyāpy avāśyam bhāvāt. na cōpapattivan maraṇabhavo 'vaśyam kliṣṭo nāpy avāśyam kuśalaḥ. 'tasmāt teṣu' gati-śabdām āropya *gaty-antarālatvād* ity uktam. *pade gaty-arhatvād* iti. pada gatāv iti² paṭhyate. tenōpapanna-śabdasyōpagatārtham darśayati.

nōpapanno 'ntarābhavaḥ.

kim tarhi. upapadyamāna iti. *abhivvyaktiḥ samāptiś cēti.* akṣepakeṇa karmanā nikāya-sabhāgasyābhivvyaktiḥ paripūrakaiḥ parisamāptiḥ. [Tib. 256^b] sarvasmiṃ janmani karma-dvayasya vyāparāt.

ekam janm' akṣipaty ekam anekam paripūrakam ¹⁰ iti³ vacanāt. atha vā yatra deśe akṣiptasya karmanā nāma-rūpasya vipākasya prādurbhāvo 'bhivvyaktiḥ. ṣaḍ-āyatana-pūrtiś ca *samāptiḥ. sa deśo* 'vagantavyaḥ.

(11, 12) *vrihi-saṃtāna-sādharṃyād*

iti vistaraḥ. sambadhnams tānaḥ *saṃtāno* vriheḥ saṃtāno *vrihi-saṃtānaḥ.* tena *sādharṃyād* na vicchinasya bhavasyōdbhavo bhavati. yato 'paiti. yatra cōtpa- ¹⁵ dyate. tad-antarāla-saṃtāna-varti-rūpa-pūrvakam upapattibhava-rūpaṃ. svōpādāna-rūpa-saṃtāna-rūpa-svabhāvatvāt. vrihi-saṃtāna-paścāttara-rūpavat. saṃtāna-vartinām hi dharmānām avicchedena deśāntarōtpattiyā deśāntareṣu prādurbhāvo dr̥ṣṭaḥ. tad-yathā vrihi-saṃtānasya. vrihi-saṃtāna-paścāttara-rūpaṃ hi yato deśā- ²⁰ ntarād apaiti. yatra ca deśāntara utpadyate. tad-antarāla-saṃtāna-varti-rūpa-pūrvakam utpadyate. kṣaṇika-vādinām hy ayam asmākam siddhāntaḥ. yadā grā- mād grāmāntaram niyate vrihiḥ. na sa vrihiḥ pūrvatra grāme nirudhya tad-grā- māntarāle 'nutpadyamāno 'neka-yojanāntarite 'pi grāmāntara utpadyate. kim tarhi. ²⁵ nirantar'akāśa-deśōtpāda-nirodha-kramenōtpadyate grāmāntare. tac ca svōpādāna-rūpa-saṃtāna-rūpa-svabhāvaṃ. tathōpapattibhava-rūpaṃ apy utpadyata iti. atr' ³⁰ ācārya-Guṇamatiḥ saha śiṣyen' ācārya-Vasumitreṇa sva-nikāyānurāga-bhāvita- matir vyākhyāna-vyāpāram apāsya pratyavasthāna-para eva vartate. vayam iha śāstrārtha-vivaraṇam praty [Tib. 257^a] ādriyāmahe. na tad dūṣaṇam. niḥsaratvāt bahu-vaktavya-bhayaś ca. *bhaviṣṇur* bhavana-śilāḥ. *vicchinno 'pīti* vistaraḥ. *āda- rś'ādiṣu bimbāt pratibimbam* iti. *ādarśōdak'ādiṣu bimbān mukhāt pratibimbam* ³⁰ mukha-cchāyā-rūpaṃ vicchinnam utpadyamānam dr̥ṣṭam ity anenānaikāntikatām udgrāhayati. pratisāadhanam vā karoti. yato 'paiti. yatra cōtpadyate. na tad- antarāla-saṃtāna-varti-rūpa-pūrvakam upapattibhava-rūpaṃ. svōpādāna-rūpa-

¹ ...¹ grāmān teṣu C, simply teṣu N. de lta-bas-na de-dag-la. ² Dhātu-pāṭha 4⁶⁰, 10³⁵⁰.

³ Kārikā IV, 96^{ab}.

saṃtāna-rūpa-svabhāvatvāt. pratibimba-rūpavad iti. pratibimbam nāmānyad evōtpadyate dharmāntaram ity asiddham etad iti. bimba-sāmarthyād eva tatr' ādarś'ādiṣu pratibimb'ākāraṃ bhrāntaṃ vijñānam utpadyata ity Ācāryasyābhīprā-
 5 yaḥ. *na tatra pratibimbam nāma kiṃcid astīty* anena dharmy-asiddhiṃ nāma
 10 dr̥ṣṭānta-doṣaṃ darśayati. tasmān nānaikāntatā 'sti. *na cātat pratisādhanaṃ*
sādhv iti. *siddhāv api ca satyām*

asāmyād anidarśanam

iti. pratibimbasya dravya-sattvena *siddhāv api satyām asāmyād* dārṣṭāntikenā-
nidarśanam anudāharaṇaṃ pratibimbakam iti. *katham tāvad asiddham* iti.
 10 *tāvac-chabdaḥ* krame. asiddhatā-yuktim tāvad darśayann āha.

sahākatra dvayābhāvād

iti vistaraḥ. tatrāiva hi ādarśa-deśe ādarśa-rūpaṃ dr̥ṣyate pārśva-sthitena na
 pratibimbakam. pratibimbakam ca tatrāiva dr̥ṣyate 'bhimukhāvasthitena n' ādarśa-
 rūpaṃ. *na cākatra-deśe upādāya*-[Tib. 257^b]*rūpa-dvayasyāsti saha-bhāvaḥ*. kiṃ
 15 kāraṇaṃ. *āśraya-bhūta-bhedāt. āśraya-bhūtāni* hi tayor bhinnānīti. nāsty āda-
 rśa-rūp'āśraya-bhūtair avaṣṭabdhe deśe pratibimbaka-rūp'āśraya-bhūtānaṃ tatrā-
 vakāśaḥ. ato nōpādāya-rūpa-dvayasyāsti sambhavaḥ. tad evaṃ yugapad vijñāna-
 dvayasyābhāvāt. upādāya-rūpa-dvayasya cākatra saha-bhāvābhāvāt. na tat kiṃ-
 cid astīti darśayati. yatrāiva hi deśe ādarśa-rūpaṃ dr̥ṣyate. iti bimbakam ca
 20 tatrāiva. na tv anyatra. ko doṣa ity āha. na cākatra rūpa-dvayasyāsti saha-
 bhāva ity. pūrvavad vācyam. atha vā

sahākatra dvayābhāvād

ity asya sūtrasyāyam arthaḥ. ekatra rūpe puruṣa-dvayasya paśyata evābhāvāt
 saha-darśanasya pratibimbam asiddham iti vākyādhyāhāraḥ. katham ity āha.
 25 *dig-bheda-vyavasthitaiḥ* puruṣair ekair uttara-*dig-vyavasthitair* itarair dakṣiṇa-
dig-vyavasthitaiḥ. *ekasmim vāpy-ambu-deśe ekasmim* taṭāka-jala-deśe. *svābhi-*
mukha-deśa-sthitānām rūpānām dakṣiṇa-taṭōrdhva-sthitāni rūpāny uttara-dig-vya-
 vasthita-puruṣa-svābhimukha-sthāni uttara-taṭōrdhva-sthitāny api rūpāni dakṣiṇa-
 dig-vyavasthita-puruṣa-svābhimukha-sthāni. teṣāṃ ubhayeṣāṃ. kiṃ. *pratibim-*
 30 *bakam anyonyam upalabhyate*. uttara-dig-vyavasthitair dakṣiṇa-taṭādhaḥ *prati-*
bimbakam upalabhyate. dakṣiṇa-dig-vyavasthitair apy uttara-taṭādhaḥ *prati-*
bimbakam upalabhyate. evaṃ *anyonyam upalabhyate*. na tūbhayaṃ [Tib. 258^a]
 yugapad upalabhyate iti vākyārthaḥ. na hi sva-taṭādhaḥ pratibimbakam eka-taṭa-
 sthaiḥ samantato 'pi vāpi-jalaṃ paśyadbhir upalabhyate. tathaḥ kim iti ced ata
 35 āha. *na tv ekatra rūpe ghaṭe paṭe vā dvayor paśyatoḥ puruṣayor saha-darśanaṃ*

na bhavati. bhavaty evēty arthaḥ. iha tu *na bhavati saha-darśanam* ity ato *na*
tatra rūpāntarōtpattir yukte ti. atha vā 'syāyam arthaḥ. *chāy'ātapayoś ca dvayos*
sahākatra-bhāvo na dr̥ṣṭo loke. yatra chāyā bhavati maṇḍape 'nyatra vā. *na*
tatr' ātapaḥ. yatra v' ātapo bhavaty abhyavakāśe. na tatra chāyā. *upalabhyate*
ca chāyā-stha ādarśe sūryasya pratibimbakam iti. katham. taṭāke sūrya-prati-
 5 *bimbakam utpadyate*. tat-taṭāka-taṭa-sthe ca chāyāvati maṇḍape ādarśaḥ sthāpyate.
 tatr' ādarśake taṭāka-sthasya sūrya-pratibimbakasyāparaṃ pratibimbakam utpa-
 dyate. taṭāke ca yat sūrya-pratibimbakam. tat sūrya-samuttham ity avaśyam.
 ātapa-svabhāvam ity abhyupagaṃtavyam. yac cāparam ādarśe pratibimbakam.
 tad ātapa-svabhāva-pratibimbaka-samuttham ity etad apy avaśyam ātapa-svabhā-
 10 *vam abhyupagaṃtavyam*. evaṃ sati chāy'ātapayoḥ saha-svabhāvaḥ syāt. na
 cānyatra loke chāy'ātapayoḥ saha-bhāva ity. *na yukto 'sya pratibimbakasya tatra*
prādurbhāvaḥ. kūpa ivōdakam iti. yathā kūpe dūrāntargatam *udakam* [Tib.
 258^b] dr̥ṣyate. tathā candra-pratibimbakam apy¹ atrālvāntargatam dr̥ṣyate. "na
 c' ādarśas tāvad-vastu-phalo 'sti."² *tac ca tatrōtpadyamānaṃ. tac ca* pratibimbakam
 15 *ādarśa evōtpadyamānaṃ. nānyatrādhastād upalabhyeta*. upalabhyate ca. *ato*
nāsty eva tat kiṃcit. sāmagryās tu bim'ādarś'ādi-lakṣaṇāyāḥ. *sa tasyāḥ pra-*
bhāvo yat tathā darśanaṃ bhavati. acintyo hi dharmāṇām śakti-bhedaḥ. ayaso
 'yaskāntābhigamana-darśanāt. na kaṣṭh'ādinām yathā. candrakāntāc candrōdaye
 'p-sambhava-prakṣaraṇa-darśanaṃ. nāṃgār'ādinām."³ ity evaṃ-ādi vaktavyam.
 20 *ādarśa-saṃtāna-sambaddhatvād* iti. *na bimba-saṃtāna-bhūtaṃ pratibimbam.*
ādarśa-sambaddhatvāt. ādarśa-rūpavat. saha-bhāvāc ca. bimba-samāna-kāla-
 rūpāntaravat. tad evaṃ *yathā maraṇabhavasyōpapattibhavaḥ saṃtāna-bhūtaḥ.*
nāvaṃ bimbasya pratibimbakam iti. sādhanānavitāḥ pratibimbaka-dr̥ṣṭāntaḥ.
 vr̥hi-saṃtāna-paścāttara-rūpa-dr̥ṣṭāntas tu sva-saṃtāna-pūrva-rūpa-saṃtāna-bhūta
 25 ity. *tasmād asāmyam dr̥ṣṭāntasya pratibimbasya cēti*.

dvayōdayād

iti vistaraḥ. dvayenōdayo *dvayōdayaḥ*. tasmād *bimbāc c' ādarśāc cēty* arthaḥ.
yat pradhānaṃ kāraṇam ādarś'ādi. *tad āśrityōtpadyate pratibimbam*. ādarś'ādi
 hi pratibimbasya pradhānaṃ kāraṇam tad-anuvidhānāt. tad-yathā yady asis
 30 tiryag-avasthito bhavati. pratibimbam api tiryag āyataṃ ca dr̥ṣyate. yady [Tib.
 259^a] ūrdhvam avasthito bhavati. pratibimbam api tathāiva dr̥ṣyate. *na cāvaṃ*
upapattibhavasyāpi dvābhyām kāraṇābhyām sambhavaḥ maraṇabhāvāc cānyataś

¹ any MSS. yañ ² . . . me-loñ-la ni de-tsam-gyi rdam (or) rñam (rdsas?) kyañ med-do.

³ °mkur° NC, but P. & Tib.

ca *pradhāna-bhūtād* adarśa-sthānīyāt. *bāhyaṃ śukla-śonitam pradhāna-kāraṇam* itī cet. na. *acetanatvāt. upapādukānām* ca tad-abhāvāt. ato 'py ayam *asamāno dr̥ṣṭāntaḥ*. kim anena darśitam bhavati. uktālita-viśeṣaṇe hetāv ayam atulyo dr̥ṣṭāntaḥ itī. katham itī. yato 'paiti. yatra cōtpadyate. tad-antarāla-saṃtāna-
5 varti-rūpa-pūrvakam upapattibhava-rūpaṃ. a-dvayōtpanna-svōpādāna-rūpa-saṃtāna-rūpa-svabhāvadvāt. vrihi-saṃtāna-paścāttara-rūpavad itī. tad evaṃ satī nāsya sādhanasyānaikāntikatā śakyam udgrāhayitum. nāpi pratisādhanam kartum ity uktam bhavati. Āgamenāntarābhavasyāstitvaṃ sādhayann āha.

kaṅthokteś cāstīti

10 sva-śabdābhidhānād ity arthaḥ. *nātat sūtram tair āmnāyata* itī. tair nikāyāntariyaiḥ. kasmān n' āmnāyate. tad-Āgameṣv abhāvāt. nikāyāntar'Āgama-prasiddham kim itī na pramāṇam kriyate. mūla-saṃgīti-bhraṃṣeṇa samāropita-sūtr'āsamkītatvāt. *trayāṇām sthānānām* itī. *trayāṇām* hetūnām. *mātā kalyā* mātā nirogā. *ṛtumatī* rajasvalā. tad etad ubhayam prathamam sthānam bhavati. *raktau samnipatītāv* itī. maithuna-dharmam kurvantau. idam dvitīyam
15 sthānam. *gandharvaś ca pratyupasthita* itī tṛtīyam. *skandha-bhedaś ca pratyupasthita* [Tib. 259^b] itī maraṇabhavaḥ. *pañcānūgāmināḥ sapta satpuruṣa-gatayaḥ* Puḍgala-nirdeśa-kośa-sthāne vakṣyante. *upapady'ādayo 'pīti*. upapadyā nāma te devā ity evam-ādayaḥ samprasajyante. *sapta satpuruṣa-gataya* itī. eta eva
20 pañcāntarāparinirvāyīṇam tridhā bhittvā *sapta* bhavaṃti. ten' āhāntarā-parinirvāyīṇas trayā uktāḥ *kāla-deśa-prakarṣa-bhedenēti*. *kāla-prakarṣa-bhedena deśa-prakarṣa-bhedena* ca yathāyogaṃ. sūtram¹ cātra paṭhyate. Śrāvastyām nidānam. tatra Bhagavān bhikṣūn āmantrayate sma. *sapta vo 'haṃ bhikṣavaḥ* satpuruṣa-gatir deśaiṣyāmy anupādāya ca parinirvāṇam. tac chruṇuta sādhu
25 ca suṣṭhu ca manasikuruta bhāṣiṣye. *sapta satpuruṣa-gatayaḥ* katamāḥ. iha bhikṣur evaṃ pratipanno bhavati. no ca syām no ca me syāt na bhaviṣyāmi na me bhaviṣyati yad asti yad bhūtam tat prajāhāmīty upekṣam pratilabhate. ²sa bhave 'smin na rajyate². sa bhave 'smin na sajyate. athōttaram padaṃ śāntam prajñāyā pratividhyati. tac cānena padaṃ kāyena sāksāt-kṛtam bhavati. evaṃ pratipannasya bhikṣoḥ kā gatīḥ syāt. kōpapattīḥ. ko 'bhisamparāya itī syuḥ praṣṭāraḥ.
30 *tad-yathā* bhikṣavaḥ *parītaḥ śakalikā'gnir abhinivartamāna eva nirvāyāt*. *evam eva* tasya tāvan mānāvaśeṣam [Tib. 260^a] aprahīṇam bhavaty aparījñātam. tasya tāvan mānāvaśeṣasyāprahānād aparījñānāt pañcānām avarabhāgiyānām saṃyojanānām prahānād antarā-parinirvāyī bhavati. iyaṃ *prathamā satpuruṣa-gatir* ākhyātā.

¹ 中阿含經二 (吳五 9^a) & ānguttara-N. VII, 6, 2. ²² om. NP.

punar aparaṃ bhikṣur evaṃ pratipanno bhavati. no ca syām itī pūrvavat yāvat syuḥ praṣṭāra itī. *tad-yathā* 'yo-guḍānām vā 'yas-phālānām vā pradīptāgni-saṃ-
prataptānām ayo-ghanena hanyamānānām *ayas-prapāṭikā utpatamty eva nirvāyāt*. *evam eva* tasya pūrvavat yāvat pañcānām avarabhāgiyānām saṃyojanānām prahānād antarā-parinirvāyī bhavati. iyaṃ *dvitīyā satpuruṣa-gatīḥ*. punar aparaṃ
5 bhikṣur evaṃ pratipanno bhavati. pūrvavad yāvad *ayas-prapāṭikā utplutyāpati-tvāva pṛthivyām nirvāyāt*. *evam eva* tasya pūrvavat yāvad antarā-parinirvāyī bhavati. iyaṃ *tṛtīyā satpuruṣa-gatīḥ*. punar aparaṃ bhikṣur evaṃ pratipanno bhavati
10 pūrvavat yāvad *ayas-prapāṭikā utplutya patita-mātrāva pṛthivyām nirvāyāt*. *evam eva* tasya pūrvavad yāvat pañcānām avarabhāgiyānām saṃyojanānām prahānād upapadya-parinirvāyī bhavati. iyaṃ *caturthī satpuruṣa-gatīḥ*. punar aparaṃ bhikṣur evaṃ pratipanna itī pūrvavad yāvad *ayas-prapāṭikā utplutya parīte tṛṇa-kāṣṭhe* nipatet. sā tatra dhūmam api kuryāt. arcir api saṃjanayet. sā tatra dhūmam api [Tib. 260^b] kṛtvā 'rcir api saṃjanayya tad eva parītam tṛṇa-kāṣṭham
15 dagdhvā paryādāya nirupādānā nirvāyāt. *evam eva* tasya pūrvavad yāvat pañcānām avarabhāgiyānām saṃyojanānām prahānād anabhisamkāra-parinirvāyī bhavati. iyaṃ pañcamī satpuruṣa-gatīḥ. punar aparaṃ bhikṣur evaṃ pratipanna itī pūrvavad yāvad *ayas-prapāṭikā utplutya mahati vipule tṛṇa-kāṣṭhe* nipatet. sā tatra dhūmam api kuryāt. arcir api saṃjanayet. sā tatra dhūmam api kṛtvā
20 'rcir api saṃjanayya tad eva mahad vipulam tṛṇa-kāṣṭham dagdhvā paryādāya nirupādānā nirvāyāt. *evam eva* tasya pūrvavad yāvat pañcānām avarabhāgiyānām saṃyojanānām prahānāt sābhisamkāra-parinirvāyī bhavati. iyaṃ ṣaṣṭhī satpuruṣa-gatīḥ. punar aparaṃ bhikṣur evaṃ pratipanna itī pūrvavad yāvad *ayas-prapāṭikā utplutya mahati vipule tṛṇa-kāṣṭhe* nipatet. sā tatra dhūmam api kuryāt arcir api saṃjanayet. sā tatra dhūmam api kṛtvā 'rcir api saṃ-
25 janayya tad eva mahad vipulam tṛṇa-kāṣṭham dagdhvā grāmam api dahed grāma-pradeśam api nagaram api nagara-pradeśam api janapadam api janapada-pradeśam api kakṣam api dāvam api dvīpam api ṣaṇḍam api dahet. grāmam api dagdhvā yāvad ṣaṇḍam api dagdhvā mārgāntam āgamyā udakāntam vā 'lpa-
30 haritakam vā pṛthivī-pradeśam āgamyā paryādāya [Tib. 261^b] nirupādānā nirvāyāt. *evam eva* tasya pūrvavad yāvat pañcānām avarabhāgiyānām saṃyojanānām prahānāt ūrdhvaṃ-srotā bhavati. iyaṃ *saptamī satpuruṣa-gatir* ākhyātā. anupādāya parinirvāṇam katamat. iha bhikṣur evaṃ pratipanna itī pūrvavad yāvat syuḥ praṣṭāra itī. tasyāivaṃ pratipannasya bhikṣor na pūrvasyām diśi gatim vadāmi na dakṣiṇasyām na paścimāyām nōttarasyām nōrdhvaṃ nādho nānuvidi-

kṣu nānyatra. dr̥ṣṭa eva dharme niśchāyam parinirvṛtam śīti-bhūtam brahmī-
bhūtam iti. idam ucyate 'nupādāya parinirvāṇam. sapta vo 'ham bhikṣavaḥ
satpuruṣa-gatir deśayisyāmy anupādāya ca parinirvāṇam iti yad uktam. idam
etat-prayuktaṃ. *anye punar āhur* iti vistaraḥ. ayuṣaḥ pramāṇam. tasyāntaram
5 tasminn *āyuh-pramāṇāntare* 'parisamāpta ayuṣīty arthaḥ. *deva-samīpāntare vā.*
devānām antikam devānām samīpam. deva-samīpam gatasyāntare *yaḥ kleśān*
prajahāti. so 'ntarā-parinirvāyī. *sa punar dhātu-gato vā parinirvāti.* yaḥ
kleśa-bijāvasthāyām upapanna-mātraḥ. asamudācāra-kleśa ity arthaḥ. *saṃjñā-*
gato viśaya-saṃjñā-samudācārāvasthāyām yaḥ *parinirvāti.* dhātu-gatāc ciratare-
10 nāyam [Tib. 261^b] parinirvāti. *vitarka-gato vā* vitarka-samudācārāvasthāyām yaḥ
parinirvāti. ayam api saṃjñā-gatāc ciratareṇa parinirvāti. *tena trivīdho bhavaty*
antarā-parinirvāyī yathōktena dr̥ṣṭānta-trayeṇa. *prathamō vā nikāya-sabhāga-*
parigrahaṃ kṛtvā jāta-mātra ity arthaḥ. yaṃ praty eṣa parittaḥ śakalikā'gnir iti
dr̥ṣṭāntaḥ. *dvitīyo deva-saṃṛddhiṃ cānubhūya parinirvātīti.* yaṃ praty eṣa
15 dr̥ṣṭāntaḥ. tad-yathā 'yas-prapāṭikēti. *trītyo dharma-saṃgītim anupraviśya*
dharma-sāṃkathyam anupraviśya *parinirvāti.* yaṃ praty eṣa dr̥ṣṭāntaḥ. tad-
yathā 'yas-prapāṭikā utplutya pṛthivyām apatitvāiva nirvāyāt. tad evaṃ vina 'py
antarābhavena yathā 'ntarā-parinirvāyī bhavati. yathā 'ca tasya dr̥ṣṭānta-trayeṇa
trivīdho bhedaḥ. tathā sādhitam nikāyāntariyaiḥ. tasmim sādHITE idam codyeta
20 *yadi* dharma-saṃgītim anupraviśya yaḥ parinirvāti. so 'ntarā-parinirvāyī 'śyate
kīdr̥śa upādāya-parinirvāyī bhaviṣyatīty ata āha. *upādāya-parinirvāyī punaḥ*
prakarṣa-yuktam saṃgītim anupraviśya parinirvātīti. prakarṣa-yogād utpatty-
artho bhavatīty abhiprāyaḥ. saṃgīti-anupraveśa-[Tib. 262^a] sāmānyān nāiṣa bhedo
yuḥyata iti vacanāvakaśam matvā punar āha. *bhūyasā v' āyur upahatyēti.* ayuṣo
25 bahu kṣayitvā parinirvātīty arthaḥ.

ta eta iti vistaraḥ. *ta ete sarve* 'pi dhātu-gat'ādayas trayāḥ śakalik'adibhir
dr̥ṣṭāntair na sambadhyante. kasmāt. *deśa-gati-viśeṣābhāvāt.* deśa-gater viśe-
ṣasyābhāvāt. na hy eṣāṃ deśa-gati-viśeṣo 'sti. tatrāiva deśe parinirvāṇāt. sūtrō-
ktānām trayāṇām dr̥ṣṭāntānām deśa-gati-viśeṣo 'stīti. *nābhir ete sambadhyante.*
30 *ārūpyeṣu api cēti* vistaraḥ. yadi cāivam upādāya-parinirvāyīṇa evāntarā-pari-
nirvāyitvena vyavasthāpyeran. ārūpyeṣu api te tathāiva *paṭhyeran.* tatr' *āyuh-*
pramāṇāntare parinirvāṇāt. na cāivam. ato *nāivam* sūtrārthaḥ. ayuḥ-pramā-
ṇāntare vēty-ādīḥ. katham punar gamyate. n' ārūpyeṣu antarā-parinirvāyī pa-
ṭhyata ity āha.

dhyānaiś catasro daśikā

iti vistaraḥ. *dhyānaiś* caturbhiś *catasro daśikā* sūtrārthānām. prathamasya dhyā-
nasyāikā daśikā yāvac caturthasyāikā daśikā. 'tāḥ kṛtvā'.

ārūpyais saptikā-trayam

iti. akāśa-vijñān'ākīṃcany'āyatanais tisraḥ *saptikāḥ.* tāsāṃ *trayam.* antarā-
bhavābhāvād upapatti-sthāna-trayābhāvena ca dvayābhāvāt. tat kṛtvā. nāiva- 5
saṃjñānāsaṃjñ'āyatanena [Tib. 262^b]

ṣaṭkikā.

teṣāṃ eva trayāṇām ūrdhvam srotasāś cābhāvāt. tāṃ ca kṛtvā vargo bhavati

samudito

baddha ity arthaḥ. katham. iha bhikṣur yair akārair yair liṅgair yair nimit- 10
tair viviktaṃ kāmair viviktaṃ pāpakair akuśalair dharmair savitarkaṃ savicāram
viveka-jaṃ prīti-sukhaṃ pratham dhyānam upasampadya viharati. sa na hāiva
tān akāraṇ tāni liṅgāni tāni nimittāni manasikaroti. api tu yat tatrōpalabhate
rūpa-gataṃ vā vedanā-gataṃ vā saṃjñā-gataṃ vā saṃskāra-gataṃ vā vijñāna-
gataṃ vā. sa tāṃ dharmān rogato manasikaroti. gaṇdataḥ śalyato 'ghato 15
'nityato duḥkhataḥ sūnyato 'nātmato manasikaroti. sa tān dharmān rogato
manasikṛtya yāvad anātmato manasikṛtya tebhyo dharmebyaś cittam udvejyati
uttrāsrayati prativārayati. sa tebhyo dharmebyaś cittam udvejyōttrāsya prativārya
amṛte dhātāv upasaṃharati. etac cāntam etat praṇītam. yad uta sarvōpadhi-
pratiniśargas ṛṣṇā-kṣayo virāgo nirodho nirvāṇam iti. 1. etad eva ca sūtram uktvā 20
'yaṃ viśeṣaḥ. tasyāivam jānata evaṃ paśyataḥ kām'āsravāc cittam vimucyate
bhav'āsravād avidy'āsravāc cittam vimucyate. vimuktasya vimukto 'smīti jñāna-
darśanaṃ bhavati kṣiṇā me jātir uṣitam brahma-caryam kṛtam karaṇiyam nā-
param asmād bhavam prajānāmīti.² 2. etad eva ca sūtram uktvā no tu vimu- 25
cyate. api tu tenāiva dharma-[Tib. 263^a] cchandena tenāiva dharma-snehena ten-
āiva dharma-premnā tayāiva dharmābhiratyā antarā-parinirvāyī bhavati. 3. na
hāivāntarā-parinirvāyī bhavati. api tūpapadya-parinirvāyī bhavati. 4. na hāivō-
papadya-parinirvāyī bhavati. api tv anabhisamskāra-parinirvāyī bhavati. 5. na
hāivānabhisamskāra-parinirvāyī bhavati. api tu sābhisamskāra-parinirvāyī bha-
vati. 6. na hāiva sābhisamskāra-parinirvāyī bhavati. api t' ūrdhvam-srotā bha- 30
vati. 7. na hāivōrdhvam-srotā bhavati. api tu tenāiva dharma-cchandena pūrva-
vat yāvat tayāiva dharmābhiratyā Mahābrahmanām devānām sabhāgatāyām
upapadyate. 8. na hāiva Mahābrahmanām devānām sabhāgatāyām upapadyate.
api tu tenāiva dharma-cchandena pūrvavat yāvat tayāiva dharmābhiratyā Brah-

1. . . . om. Tib. 2. jān° MSS. but P. cf P. 274, 11.

mapurohitānām devānām sabhāgatāyām upapadyate. 9. na hāiva Brahmāpurohitā-
nām devānām sabhāgatāyām upapadyate. api tu tenāiva dharmā-cchandena
pūrvavat yāvat tayāiva dharmābhiratyā Brahmakāyikanām devānām sabhāgatā-
yām upapadyate. 10. iha bhikṣur yair akārair yair liṅgair yair nimittair vitarka-
5 vicāraṇām vyupaśamād adhyātma-samprasādāc cetasa ekōtibhāvād avitarkam [Tib.
263^b] avicāraṃ samādhi-jaṃ prīti-sukhaṃ dvitīyaṃ dhyānam upasampadya viha-
rati. sa na hāiva tān akārān tāni liṅgāni tāni nimittāni manasikaroti. api tu
tatrōpalabhate pūrvavad granthaḥ. yāvad virāgo nirodho nirvāṇam. 1. etad eva
sūtram uktvā tasyāiva jānata evaṃ paśyataḥ kām'āsravāc cittaṃ vimucyate.
10 bhav'āsravād avidy'āsravāt pūrvavat yāvat kṛtaṃ karaṇīyaṃ nāparam asmād bha-
vaṃ prajānāmīti. 2. etad eva sūtram uktvā no tu vimucyate. api tu tenāiva
dharmā-cchandena pūrvavat. yāvat tayāiva dharmābhiratyā antarā-parinirvāyī
bhavati. 3. na hāivāntarā-parinirvāyī bhavati. api tūpapadya-parinirvāyī bhavati.
4. na hāivōpapadya-parinirvāyī bhavati api tv anabhisamskāra-parinirvāyī bha-
15 vati. 5. na hāivānabhisamskāra-parinirvāyī bhavati. api tu sābhisamskāra-pari-
nirvāyī bhavati. 6. na hāiva sābhisamskāra-parinirvāyī bhavati. api t' ūrdhvaṃ-
srotā bhavati. 7. na hāivōrdhvaṃ-srotā bhavati. api tu tenāiva dharmā-cchan-
dena pūrvavat yāvat tayāiva dharmābhiratyā Ābhasvarāṇām devānām sabhāgatā-
yām upapadyate. 8. na hāiv' Ābhasvarāṇām devānām sabhāgatāyām upapadyate.
20 api tu tenāiva dharmā-cchandena yāvat tayāiva dharmābhiratyā Apramāṇ'ābhā-
nām devānām sabhāgatāyām upapadyate. 9. na hāiv' Apramāṇ'ābhānām devānām
sabhāgatāyām upapadyate. api tu tenāiva dharmā-cchandena pūrvavad yāvat
tayāiva dharmābhiratyā Parit'ābhānām devānām sabhāgatāyām upapadyate. 10.
iha bhikṣur yair akārair yair liṅgair yair nimittaiḥ prīti-virāgād upekṣako vi-
25 harati. smṛtaḥ samprajānan sukhaṃ ca kāyena pratisamvedayate. yat tad āryā
ācakṣate upekṣakaḥ smṛtimām sukha-vihāri tṛtīyaṃ dhyānam upasampadya viha-
rati. sa na hāiva tān akārāms tāni liṅgāni tāni nimittāni manasikaroti pūrvavat
[Tib. 264^a] sarvāni sūtrāni. kevalaṃ tu nikāya-sabhāgatāyām viśeṣaḥ. na hāi-
vōrdhvaṃ-srotā bhavati. api tu tenāiva dharmā-cchandena pūrvavad yāvac CHu-
30 bhakṛtsnānām devānām sabhāgatāyām upapadyate. 8. na hāiva Śubhakṛtsnānām
devānām sabhāgatāyām upapadyate. api tenāiva pūrvavat Apramāṇaśubhānām
devānām sabhāgatāyām upapadyate. 9. na hāiv' Apramāṇaśubhānām devānām
sabhāgatāyām upapadyate. api tu tenāiva pūrvavat Parit'āśubhānām devānām
sabhāgatāyām upapadyate. 10. iha bhikṣur yair akārair yair liṅgair yair nimit-
35 t'aiḥ sukhasya ca prahāṇād duḥkhasya ca prahāṇāt pūrvam eva saumanasya-

daurmanasyayor astamgamāt. aduḥkhāsukham upekṣā-smṛti-parisuddhaṃ catur-
thaṃ dhyānam upasampadya viharati. sa na hāiva tān akārāms tāni liṅgāni
vistareṇa sarvāni sūtrāni pūrvavad vaktavyāni. deva-nikāyōpapattayas tu viśe-
ṣyante. yāvat tayāiva dharmābhiratyā Bṛhatphalānām devānām sabhāgatāyām
upapadyate. na hāiva pūrvavat Punyaprasavānām devānām sabhāgatāyām upa-
5 padyate. na hāiva pūrvavad Anabhrakāṇām devānām sabhāgatāyām upapadyate.
10. iha bhikṣur yair akārair yair liṅgair yair nimittaiḥ sarvaśo rūpa-saṃjñānām
samatikramāt pratigha-saṃjñānām astamgamāt [Tib. 264^b] nānātva-saṃjñānām
amanasikarāt anantam akāśam ity akāś'ānanty'āyatanam upasampadya viharati.
sa na hāiva tān akārān iti pūrvavat. kevalaṃ tu rūpa-gatam iti na paṭhitavyam.
15 tatra rūpābhāvāt. yāvan nirodho nirvāṇam iti. 1. etad eva sūtram uktvā 'yaṃ
viśeṣaḥ. tasyāiva jānata iti pūrvavat yāvan nāparam asmād bhavaṃ prajānā-
mīti. 2. etad evōktvā no vimucyate. api tu tenāiva dharmā-cchandena yāvat
tayāiva dharmābhiratyā upapadya-parinirvāyī bhavati. 3. na hāivōpapadya-pari-
nirvāyī bhavati. api tu tenāiva yāvad anabhisamskāra-parinirvāyī bhavati. 4. na
15 hāivānabhisamskāra-parinirvāyī bhavatīti sarvam uktvā yāvad ūrdhvaṃ-srotā na
bhavati. api tu tenāiva pūrvavat. yāvat tayāiva dharmābhiratyā Ākāś'ānamty'ā-
yatanōpagānām devānām sabhāgatāyām upapadyate. 7. iha bhikṣur yair akā-
rair yair liṅgair yair nimittaiḥ sarvaśa akāś'ānamty'āyatanam samatikramyā-
namtam vijñānam itī vijñān'ānamty'āyatanam upasampadya viharati. sa na
20 hāiva tān akārān ity akāś'ānamty'āyatanavat sapta sūtrāni vaktavyāni. kevalaṃ
tu Vijñān'ānamty'āyatanōpagānām devānām sabhāgatāyām upapadyata iti viśeṣaḥ.
7.¹ punar aparam iha bhikṣur yair akārair [Tib. 265^a] yair liṅgair yair nimit-
taiḥ sarvaśo vijñān'ānamty'āyatanam samatikramya nāsti kiṃcid ity ākiṃcany'ā-
yatanam upasampadya viharati. sa na hāiva tān akārān iti pūrvavat sapta sū-
25 trāni. 7. punar aparam iha bhikṣur yair iti yāvat sarvaśaḥ ākiṃcany'āyatanam
samatikramya nāivasamjñānāsamjñ'āyatanam upasampadya viharati. pūrvavat
sarvāni sūtrāni vaktavyāny ūrdhvaṃ-srotasaṃ tv ekam apanīya. 6. tad evaṃ
caturbhir dhyānair amṛta-dhātu-cittōpasamhāra-citta-vimukty-antarōpapadyānabhi-
30 samskāra-sābhisamskāra-parinirvānōrdhva-gamana-try-upapatti-sthānōpapatti-sva-
bhāvāś catasraḥ sūtrārtha-daśikā uktāḥ. tribhis tv ādyair ārūpyair amṛta-dhātu-
cittōpasamhāra-citta-vimukty-upapadyānabhisamskāra-sābhisamskāra-parinirvā-
nōrdhva-gamanōpapatti-sthānōpapatti-svabhāvāś tisraḥ sūtrārtha-saptikāḥ. nāi-
vasamjñānāsamjñ'āyatanenōrdhva-gamanam parihāya ṣaṭkikā cōktā. ato yo 'sav

antarā-parinirvāyī. nāsāv ayuṣ-pramāṇāntarā-parinirvāyī 'ti yujyate vaktum. arūpyeṣv api hy antarā-maraṇa-sambhavaḥ.

kuru-varjyo 'ntarā-mṛtyur

iti¹ vacanāt. tasmāt *Āgamato 'pi siddho 'ntarābhavo* na kevalam yuktita ity *api* [Tib. 265^b] śabdaḥ. *Dūṣi-Māra* iti. Krakucchandasya² tathāgatasya Viduram nāma śrāvakaṃ *Dūṣi* nāma māras tadānīm śirasi muṣṭinā 'bhighnan tenāṃgikṛtaḥ.³ tat-kṣaṇa eva ca *sva-śarīreṇāvāvicau mahā-narake prapatita* iti. *sva-śarīreṇāvēti* vacanān nāsty antarābhava ity abhiprāyaḥ. *sa hi jivann eva narakābhīr jvālābhīr* iti. *jivann evāsau* māro narakōtthitābhīr agni-jvālābhīr *ālimgitatvāt* *sva-śarīrāvasthā-duḥkhōtpatteḥ*. *sva-śarīreṇāva prapatita* ity uktaḥ. na tu kalam akṛtvā 'ntarābhavāvasthānaṃ. narakōpapattibhavāvasthāṃ ca na gatavān ity abhiprāyaḥ. *atyudīrṇa-paripūrṇānīti*. kṣetr'āśaya-viśeṣa-yogaḍ *atyudīrṇāni*. upacitatvāt *paripūrṇāni*. *samanantaram narakēṣūpapadyata* iti. *samanantara-vacanān* nāsty antarābhava ity abhiprāyaḥ. *anyāṃ gatim agatvēti*. upapatty-antara-pratiśedha-param etad vākyam. nāntarābhava-pratiśedha-param ity abhiprāyaḥ. *paṃcāvēti*. *yadī yathārutam kalpyate*. paṃcabhir ev' ānantaryaiḥ kṛtaiḥ na tv ekena dvābhyāṃ vā naraka-gamanaṃ bhavātīty *etat prāpnoti*. paṃcēti rutāt kriyā'nantaram c' ānantarya-kriyā'nantaram ca narakeṣūpapanna iti prāpnoti. yaṇi kṛtvōpacitya samanantaram narakeṣūpapadyata iti rutān na kālāntaram [Tib. 266^a] jīvitvā. *ko vā 'ntarābhavasyōpapadyamānatvam nēcchātīti*. viprakṛtāvasthā⁴-vacanāt. *upapatty-abhimukho* hy upapadyamāna ity abhiprāyaḥ. *na tu brūma upapanno bhavatīti*. *na tūpapadyata* ity etad padam *upapannārtham* iti brūmaḥ. tasmād adoṣa eṣaḥ.

upanīta-vayā

iti vistaraḥ. mṛtyu-samīpam upanītam vayo yena. so 'yam upanīta-vayāḥ.

dvijēty

āmantraṇam. kaścij jīrṇo brāhmaṇa āmantritah.

vāso 'pi hi nāsti te 'ntarēti.

idam atra jūāpakam. antarābhavābhāva ity abhiprāyaḥ.

pātheyam

pathy-audanam

ca na vidyate tava

¹ kārikā. III, 84^b. ² hod-sruṅs = Kāśyapa. But cf. Majjhima, I, 332. Cf. 至遠 = vidūra in 阿毘達磨大毘婆沙論—〇六 (收五 106^b). ³ so P, 'nāṃgam kṛtaḥ MSS.; ma-raṅs-paḥi skad byuṅba. ⁴ sic MSS.; gnas-skabs tha-dad-pa.

pāralaukikaḥ kuśala-sambhāras tava nāstīty abhiprāyaḥ. *manuṣyeṣv antarā-vāso nāstīti*. maraṇa-gatasya te sato *manuṣyeṣv antarā-vāso nāsti*. yathēha kasyacit pratiṣṭhamānasyēty abhiprāyaḥ. *gamanāviṣṭhānād* iti. *gamanāvīramāt*. *ayam atrābhiprāyo* yathā tvayā varṇyate. asty antarābhava iti. *nāyam abhiprāyo* yathā mayā varṇyate. nāsty antarābhava iti. *kuta etat*. kuto hetor etad bhavati. *tulya eṣa bhavato 'py amuyogaḥ*. samāna eṣa bhavato 'pi praśna ity arthaḥ. *yathōkta-sūtrāvirodhād* iti. *Dūṣi-māra-sūtr'ady-avirodhāt*. *na bhavaty etat sūtram antarābhavasyābhāve jūāpakam*. *jūāpakam hi nāmāgatikā gatir* [Tib. 266^b] iti. yasyā gater anyā gatir nāsti. *asāv agatikā gatīḥ*. etad uktaṃ bhavati. yadi yaj jūāpakam sūtram. gāthā vā. yasyārthasya dyotanārtham ucyate. yadi tam evārtham dyotayati. nānyad apy arthāntaram tad-viruddham. taj jūāpakam ananyagatikam iti.

(13) *aiṣyat-pūrva-kāla-bhav'ākṛtir*

iti. ā eṣyad *aiṣyat*. aiṣyataḥ *pūrva-kāla-bhavasyēv'ākṛtir* asyēti. *aiṣyat-pūrva-kāla-bhav'ākṛtiḥ*. kasmāt.

ek'ākṣepāt.

yasmād aiṣyantī gatis tat-prāpakaś cāntarābhavas tenāivākena karmaṇ' akṣipyate. *śunī-prabhṛtīnām* iti. *śunī-sūkari-prabhṛtīnām*. *paṃcagatika* iti. paṃca-gatigāmī 'ty arthaḥ. *yadi garbha-stho 'pi mriyeta* tasya *nārako 'ntarābhavo mātuḥ kuṣṣim nirdahet*. nārako hi pradīpto bhavati. tad-rūpaś cāntarābhava iti. *pūrva-kāla-bhave 'pīti* vistaraḥ. *nāraka-pūrva-kāla-bhavāvasthā api nārakā na nityam prajvalitā bhavanty* utsadeṣu kukūl'adiṣu bhramaṃtaḥ. kim aṃg' antarābhavikāḥ. *astu vā prajvalita* iti. nārako 'ntarābhavaḥ. *kuṣṣāv asaṃśleṣād* iti. antarābhavanām acchatvād atmabhāvasyānyonyam asaṃśleṣān na dāhaḥ. *karma-pratibandhāc ca*. tat-karma-pratibandhān na dāha iti kṛtvā. ata eva *śunī-prabhṛtīnām* kuṣṣer adāhaḥ. *koṭī-satam cāturdvīpakānām avabhāsitam* iti. *yataḥ pūrva-yūna iva Bodhisattvasyāntarābhavaḥ* [Tib. 267^a] *sa-lakṣaṇānuvyaṃjanas cāto 'ntarābhava-sthena tena mātuḥ kuṣṣim praveṣtum icchatā* tri-sāhasra-mahā-sāhasro loka-dhātuḥ *sva-kṣetram* iti kṛtvā 'vabhāsitaḥ.

pāṃṇḍaram gaja-potam iti. yady

aiṣyat-pūrva-kāla-bhav'ākṛtir

antarābhavaḥ. *kasmād Bodhisattvasya mātā* gaja-potam evaṃ-rūpam *adrākṣīt*. *nimitta-mātram* tat. tasya *Bodhisattvasya tiryag-yoneś cira-vyāvartitavāt*. yataḥ prabhṛti lakṣaṇa-vipākāni karmāny ārabhate kartum kalpa-śate śeṣe tataḥ prabhṛti tasya sarvā durgatayo vyāvṛttāḥ. *tad-yathā Kṛki rājā daśa svapnān adrā-*

kṣit. bhaviṣyato 'rthasya nimitta-mātram iti. daśa svapnā Vinaye paṭhyante. Kṛkiṇā kila rājñā daśa svapnā dr̥ṣṭāḥ. hastī vātāyanena nirgatya pucche saktah. kūpas tṛṣṭasya pṛṣṭhato 'nudhāvati. saktu-prasthena muktā-prastho labhyate. candanam kāṣṭhārgheṇa vikriyate. ārāmāḥ puṣpa-phala-sampannāḥ sarvaṃ ca puṣpa-phalam adatt'ādāyibhir hriyate. kalabhair gandha-hastinas trāsyante. aśuci-mrakṣito markataḥ parān upalimpati. markatābhīṣeko vartate. paṭako 'ṣṭādaśa-bhir janair akṛṣyate. mahā-janakāya ekatra kalaha-bhaṇḍana-vigraha-vivādenānyonya-vighātam āpanna iti. tena ca te bhagavate Kāśyapāya tathāgatāya nive-ditāḥ. [Tib. 267^b] bhagavatā ca vyākṛtāḥ. bhaviṣyaty anāgate 'dhvani Sākya-munir nāma tathāgataḥ. tasya śrāvakā vistīrṇa-sva-jana-baṇḍhu-vargaṃ pra-hāya pravrajitāḥ vihāreṣu gṛha-saṃjñāṃ utpādyā saṃgaṃ kariṣyanti hastino vātāyana-nirgamana-puccha-lagnavat. kūpa-svapnena tac-chrāvakā eva brāhmaṇa-gṛhapatīnāṃ abhyupetya dharmam deśayiṣyanti. teṣāṃ¹ śrotukāmatā na saṃs-thāsyata ity etad darśayati. saktu-muktā-prastha-svapnena tac-chrāvakā eva saktu-bhikṣāyā apy arthāyēndriya-bala-bodhyamg'ādīni prakāśayiṣyanti. candana-svap-nena tac-chrāvakā evābhāvita-kāya-sīla-prajñāḥ tīrthya-matāni gṛhītvā Buddha-vacanena samānikariṣyanti etad darśayati. ārāma-svapnena tac-chrāvakā ev'āvāsam āsrayam kṛtvā yat tad bhaviṣyati saṃghasya puṣpaṃ vā phalaṃ vā 'dhi-kam vā tad vikriya vikriya jīvikam kalpayiṣyanti. tena ca gṛhiṇāḥ pratisaṃ-stariṣyanti etad darśayati. kalabha-svapnena tac-chrāvakā eva duḥśīlāḥ pāpa-dharmāṇo bhaviṣyanti. ye te bhikṣavaḥ sthvirāḥ śīlavantaḥ kalyāṇa-dharmā-ṇāḥ. tān āvāsebhyaḥ pravāsayiṣyanti etad darśayati. aśuci-mrakṣita-markata-svapnena tac-chrāvakā eva duḥśīlāḥ pāpa-dharmāṇāḥ santo ye te bhikṣavaḥ kal-yāṇāḥ. tān asadbhir doṣaiś codayiṣyanti etad darśayati. markatābhīṣeka-sva-pnena tac-chrāvakā eva sāmantikābhīṣekam² vihāreṣu [Tib. 268^a] kariṣyanti. loke 'pi ca paṇḍakā adhirājyaṃ kārayiṣyanti etad darśayati. paṭa-svapnena tac-chā-sanam evāṣṭādaśadhā-bhedam gamiṣyati. na ca vimukti-paṭaḥ³ khaṇḍayiṣyata⁴ ity etad darśayati. kalaha-svapnena tac-chrāvakā eva nikāya-parigrahāt parasparam vivādam āpatsyanta ity etad darśayati. saṃgraha-ślokaḥ.

kari-kūpa-saktu-candana-kalabh'ūrāmās tathā *kaper* abhiṣekah

aśuci-kapiḥ paṭa-kalahāv iti daśa dr̥ṣṭā nṛpeṇa Kṛkiṇā svapnāḥ.⁵

apatrāpyōtsadavāt apatrāpyōtkatavāt.

upapattibhavaḥ pratisandhi-kṣaṇa eva. tasmāt pareṇa pratisaṃdhi-kṣaṇād

¹ te MSS. but P. ² bdag-ñid-kyi yin-par dbaṅ-skur-ba. ³ °ṭāḥ CN. ⁴ phāṭaya° CN. ⁵ Meter seems to be a corrupted form of Āryā.

anyo bhavaḥ pūrvakālabhavaḥ.

rūpiṣu cet sattveṣūpapadyata iti. ārūpya-dhātāv antarābhavābhavād idaṃ viśeṣa-vacanam.

(14, 15) *samāna-jātiyair*

iti. nārako 'ntarābhavo nārakair evāntarābhavair dr̥ṣyate. evaṃ yāvad devā-ntarābhavo devāntarābhavair evēti. *suviśuddham* iti. ekādaśa-divya-cakṣur-apakṣāla-varjitam. te punar apakṣālā vicikitsā amanasikāraḥ kāya-dauṣṭhulyam styāna-middham auddhatyam abhyārabhya-vīryam audbilyam chambhitatvam nānātva-saṃjñā abhijalpaḥ abhidhyāyitatvam jñeyeṣu yathāsūtram. *abhijñā-mayam* [Tib. 268^b] iti. *abhijñā-svabhāva-bhāvanā-mayam* ity arthaḥ. *upapatti-pratīlambhīkom* api dev'ādīnāṃ divyam iṣyate. na tu suviśuddham.

dev'antarābhavika iti vistaraḥ. *apara āhuḥ*. na samāna-jātiyair evāntarābhavo dr̥ṣyate. kiṃ tarhi. dev'antarābhavikaḥ *sarvān* dev'antarābhavik'ādīn paśyati. *manuṣya-preta-tiryāṅ-nārak'antarābhavikāḥ pūrvam-pūrvam apāsyā*. ka-tham. manuṣy'antarābhaviko dev'antarābhavikam pūrvam apāsyā manuṣya-preta-tiryāṅ-nārak'antarābhavikān paśyati. pret'antarābhaviko deva-manuṣy'antarābhavikau pūrvāv apāsyā preta-tiryāṅ-nārak'antarābhavikān paśyati. evaṃ yāvan nārak'antarābhaviko dev'antarābhavik'ādīn pūrvān apāsyā nārak'antarābhavikān eva paśyati. gatinām uttarōttara-nikṛṣṭatvād iti.

ata eva gandharva iti. yato gandha-gato *gandharvaḥ*. gandham arvati bhakṣayati *gandharva* ity arthaḥ. *dhātūnām anekārthatvāt*. ayam arvati na kevalam gaty-arthe vartate. kiṃ tarhi. bhojanārthe 'pīti gaty-artha-parigrahe 'py adoṣaḥ. gandham arvati gacchati bhoktum iti *gandharva* iti. *hrasvatvam śakandhu-karkandhuvad* iti. kṛd-anta iti. pararūpa-nipātanāt. śakandhu-karkandhur iti pararūpa-siddhir yathā. tathēhāpi *gandharva* iti. *alpés'ākhyo* 'nudāro hīna-jātiya ity arthaḥ. iṣṭa¹ it *iśaḥ*. alpa iśo 'lpésaḥ. alpésa ity ākhyā yasya so 'lpés'ākhyah. viparyayān *mahés'ākhyah*.

eka-nikāya-sabhāgatvād iti. yaś ca pūrvakālabhavo yaś cāntarābhavas tat-prāpakaḥ. tayor eka eva nikāya-sabhāgaḥ ata *eka-nikāya-sabhāgatvāt*. [Tib. 269^a] yenāiva karman' āyusyeṇa pūrvakālabhavasy' āyur akṣipyate. tenāivāntarābhavasya. *itarathā hi*. yadi tasyāntarābhav'āyusaḥ pṛthag-ākṣepaḥ syāt. *tasyāpy āyusaḥ* antarābhavikasya *kṣayān maraṇabhavaḥ prasajyēt* pūrvakālabhavavat. tasmān *nāsti niyama iti Bhadantaḥ*. *te taṃ gandham ghrātvā gandha-rasābhigrddhā* iti vistaraḥ. te kṣudra-jantavas *taṃ gandham ghrātvā* tat-saha-

¹ iṣṭa MSS. but P.

caraṃ cānubhūtaṃ rasam anusmṛtya *gandha-rasābhigṛddhāḥ kālāṃ kurvantaḥ krimi-nikāya-sabhāgōtpāda-karma vibodhya. tayā* gaṃdha-rasa-*tṛṣṇayā* vipā-kābhimukhaṃ kṛtvā 'ntarābhava-samtatyā *krimīśūpajāyanta* iti. *tat-patyaya-pracura* eva kāla iti. *krimi-pratyaya-pracure* kāle *tat-samvartanīyāni karmāṇi* krimi-samvartanīyāni *vipākābhinirvṛttau vṛttiṃ labhante. vipāka-dānāyābhimukhi-bhavantīty* arthaḥ.

sāmagrīm prāpya kālāṃ ca phalaṃti khalu dehinām

iti vacanāt. *nānyatra. nātata-pracure* kāle. *nānyasyām* iti. nālp'āyuṣi.

cakravartī-samutpattir nādho 'śītisahasrakād

10 iti¹ vacanāt. *ata evēti. yasmād vidyamānāny* api cakravartī-samvartanīyāni karmāṇi *vipākābhinirvṛttau kadācid* eva vṛttiṃ labhante. *bahu-pratyayāpekṣitvāt. sambhavāśītvād* upapatty-abhilāṣitvāt. *kurmāṇy* eva *pratyayānām sāmagrīm āva-* hantīti. *karm'ādhipatyenaśv'ādīnām prasiddham* kālāṃ atikramya [Tib. 269^b] kālāntare 'pi maithunaṃ bhavati. *eka-karm'ākṣepād* iti. *yenāva* karmaṇā *gav'ādi-nikāya-sabhāga* akṣipyate. *tenāva* karmaṇā *tad-antarābhava* akṣipyate. *ity* ato vaktavyam etat. *yad* uktaṃ *yenānyatra* kāle goṣūpapattavyaḥ. *sa* gava-yeṣūpapadyata iti *vistareṇa. na* nikāya-bhedād ek'ākṣepakatvaṃ hiyate. *tat-karmaṇa* ekajātiyatvāt. *gavy-ākṛti-samsthānāntarāparityāgāc* ca. *gati-niyatānām* hi *karmanām* upapatti-vaicitryaṃ drṣṭaṃ. *Kalmāṣapād'ādivad* iti nāsty eṣa doṣa *ity*² acārya-Samghabhadraḥ.

viparyasta-matir

iti. *anunaya-sahagatena vā pratigha-sahagatena vā citta*na yathā *viparyasta-matir* bhavati. *tad* darśayann āha. *tatrāsya pītror* iti *vistaraḥ. mātā-pitros* tām *vi-* *pratipattim* dvīndriya-samāpatti-lakṣaṇām. *pumsaḥ* sataḥ *puruṣasyāntarābhava-* *sya pumsā* 'yam *paumsno rāga utpadyate* mātari bhāryāyām *iva. striyā* ayam *straiṇo rāga utpadyate* pītari bhartarīva. *viparyayāt* *pratigha* iti. *pumsaḥ* sataḥ *paumsnaḥ* *pratigha* īrṣyōtthāna-bhūta utpadyate *pītari* *pratisapatna-puruṣa* *iva. striyās* *satyāḥ* *straiṇaḥ* *pratigha* utpadyate *mātari* *pratisapatnyām* *iva. sa tābhyaṃ* *eva* *viparyastābhyām* *cittābhyām* *viparyasto* *raṃtu-kāmanatayā*³ *maithuna-karma-* *kāmanatayā*⁴ *taṃ* *deśam* *indriya-dvaya-sthānam āśliṣya* *tām* *avasthām* *vipratipatty-* *avasthām* *ātmany* *adhimucyate. mayātat* *karma* *kriyata* *iti. tasmimś* *cāsucav* *śukla-śoṇite* *garbha-sthāna-samprāpte* *ām'āśaya-pakv'āśayāntarā*-[Tib. 270^a] *sthāna-* *samprāpte* *abhinivīśate* *pratitiṣṭhatīty* arthaḥ. *prṣṭhābhimukha* *utkuṭuka* *iti. maithuna-kriy'ātmābhimāna-kriyā-yogāt. āpyāyamāno* *vardhamānaḥ. etāny*

¹ Kārikā. III, 94^a. ² 冬四 19^a 3. ³ Kāmatayā MSS. but P. ⁴ °matayā C.

evēti. śukla-śoṇita-mahābhūtāni. bhūtāntarāny *evēti. śukla-śoṇita-vyatiriktāni. bijām* *kura-nirodhōtpāda-nyāyenā* *kasminn* *eva* *kṣaṇe* *bijaṃ* *nirudhyate* 'mkuraś *cōtpadyate. tulā-daṇḍa-nāmōnnāmavan* *nāśōtpādayoḥ* *sama-kālatvāt. yat* *tat* *kalalāṃ* *ity* *ākhyāyata* *iti.*

kalalāṃ prathamāṃ bhavati. kalalāj jāyate 'rbudam

ity¹-ādi-vacanāt. *evaṃ* *cā* *kṛtvā* *sūtra-padam*² *iti. valmika* *iti* *bhikṣo* *asya* *kā-* *yasyā* *tad* *adhivacanāṃ* *rūpiṇaḥ* *audārikasya* *cāturmahābhūtasya* *odana-kulmāśō-* *pacitasya* *mātā-pitr-āsuci-kalala-sambhūtasye* *ti* *vistaraḥ. mātā-pitr-āsuci* *eva* *ka-* *lalaṃ. tataḥ* *sambhūtasye* *ty* *arthaḥ. kaṭasir*³ *iti. śmaśānaṃ. rudhira-bindur* *upātta* *iti. idam* *udāharaṇam. asya* *kāyēndriya-bhāv'apattitaḥ. bhūtāntarāny* *eva* *śukla-śoṇita-vyatiriktāni. tad-yathā* *parṇa-krimēr* *iti. yathā* *parṇa-krimēḥ* *parṇa-mahābhūtāny* *upaniśritya* *bhūtāntarāṇi* *karmabhir* *jāyante. yānīndriya-* *svabhāvam* *āpadyante. na* *parṇa-mahābhūtāni. bahutvāt* *tat-krimīṇām. khaṇ-* *ḍaśaḥ* *patrasya* *adarśanāc* *ca. sūtra-padam* *kathaṃ* *tarhi* *nīyate* *mātā-pitr-āsuci-* *kalala-sambhūtasye* *ty* *ata* *āha. āsuci-samniśrayōtpatty-abhisamdhī-vacanāt* *tu* *ka-* *lala* *sya* *sūtrāvirodha* [Tib. 270^b] *iti. āsuci-samniśrayeṇōtpattir* *bhūtāntarāṇām. tatrābhisamdhir* *abhiprāyaḥ. tena* *vacanaṃ* *kalalasya. tasmān* *mātā-pitr-āsuci-* *kalala-sambhūtasye* *ty* *asya* *sūtrasyāvirodhaḥ. etad* *uktaṃ* *bhavati. śukla-śoṇita-* *samniśrayeṇa* *kalal'ākhyāni* *bhūtāntarāṇi* *śukla-śoṇita-sama-kālāny* *utpadyante* *sēndriyāni. yathā* *parṇa-samniśrayeṇa* *parṇa-samāna-kālāni* *sēndriyāni* *krimi-* *mahābhūtāny* *utpadyanta* *iti.*

anyatra *tu* *yathāyogaṃ* *vaktavyam* *ity* *āhur* *iti. anyatra* *samsvedajā* *ūpapā-* *dukayor* *yonyor* *yathāyogaṃ* *vyākhyeyam* *ity* *āhur* *Abhidharm'acāryaḥ. tatra* *cāyam* *yogo* *drṣyeta* *iti. Ācāryo* *bravīti.*

śaityaṃ *ca* *narakeṣv* *iti* *śīta-narakōpapatti-kāle. yad-avastha* *iti. aurabhri-* *k'ādy-avasthaḥ. 'yathā* *bhūtena* *tad-vedyaṃ* *kṛtaṃ* *prāk* *karma* *tadrśān* *sattvān* *svapna* *iva* *prekṣya* *narake* *sa* *dhāvati*⁴ *Pūrv'acāryaḥ. Yog'acārā* *āryāsaṃga-* *prabhṛtayaḥ.*

āsanād *ivōttiṣṭhann* *iti. ūrdhvōpapatti-sthāna-gamanāt. manuṣy'ādivad* *iti. yathā* *manuṣyas* *tiryak* *pretaś* *ca* *gacchati. tadvat.*

ṛṣṇām *ativaktāra*

iti. *adhikṣeptāro* 'pavaditāra *ity* *arthaḥ.*

¹ 論九 8^b. ² Majjhima, I, 144. vammiko. ³ Kaṭasir P. but Samyutta II, 178 reads kaṭasir. ⁴⁴ om. MSS. & Tib. Supplied from P. This passage might have been originally a marginal gloss.

(16, 17) *nityam aṇḍa-ja*iti *nitya-grahaṇāt*

sarvāṇi mūḍha

ity atra nāsti niyamaḥ. bhavati tu *saṃprajānanam* api. *pratilomam nirdeśā* iti. sūtre hi yaḥ sarvāṇy asaṃprajānanam karoti. eṣā prathamā garbhāvakraṅtir uktā. tistras tu yathā nirdiśt'ānupūrvikā evēti. yo 'pi janiṣyate. so 'py aṇḍa-[Tib. 271^a] ja iti. aṇḍaj janiṣyate 'ṇḍa-ja ity abhiprāyaḥ. āvaśyako hy abhūtārtho¹ bhū-tavad ucyate. tad-yathā vartamāna-sāmīpye vartamānavad vā. āśamsāyām bhū-tavac cēti.² [yathābhūtena tad-vedyaṃ kṛtam prāk karma tādrśān sattvān svapna iva prekṣya narake sa dhāvati.]³ kaścit kasmaicid vaktā bhavet. 'āgaccham-tam ev' āgatam mām viddhīti.⁴ *tasmād aḍoṣa eṣaḥ*. aṇḍaj jāto janiṣyate jāyate cēty aṇḍa-jaḥ. anyebhyo 'pi drśyata iti⁵ vacanāt. tasmād aduṣtam etad ity ācārya-Saṃghabhadraḥ.⁶ *atha vā bhāvinyā 'pi saṃjñayēti*. bhaviṣyantyā 'pi saṃjñayā nirdeśaḥ kriyate. *tad-yathā saṃskṛtam abhisamskarotīti*. janitāvasthāyām saṃskṛtam bhavati. na janyamānavasthāyām. na hi saṃskṛtasya punaḥ saṃskāro yujyate. bhaviṣyantyā tu saṃjñayā tathā nirdeśaḥ kriyate. *evam odanam pacatīty-ādi-yojyam. katham punar asaṃprajānanam mātuḥ kuḥṣiṃ pravīśatīti* vistaraḥ saṃnikṛṣṭāvasthā upapatti-deśasya

viparyasta-matir yatīti.⁷

viprakṛṣṭāvasthā *adhimokṣo* 'dhimuktiḥ tathā *tiṣṭhāmi niryāmīti*. katham. tathā tiṣṭhato 'py eṣu tiṣṭhāmīti. niṣkrāmato 'py ebhyo niryāmīti. ayam anayor viparyāsayor viśeṣa iti. apare punar āhuḥ. na kevalam rāga-dveṣābhyām [Tib. 271^b] eva viparyasta-matir utpatti-deśam gacchati. kiṃ tarhi. anyathā 'pi. katham iti. *vāto vāti devo varṣatīty-ādi*. tath' *ārāmanam pravīśāmy udyānam cēty-ādi*. *saṃprajānam tu samyak prajānāti. mātuḥ kuḥṣiṃ pravīśāmīty* evam-ādi. yadi samyak prajānāti katham kliṣṭenāiva cittena pratisaṃdhi-bandho vyavasthāpyate. mātr-sneh'ādi-yogāt kliṣṭam cittam bhavati. अपरा āha. *mātuḥ kuḥṣiṃ pravīśata evam viparītau saṃjñā'dhimokṣāv* iti. upapanna-mātrāvasthāyām etad bhavati *vāto vāti yāvad vṛkṣa-mūlam cōpasarpāmi kuḍya-mūlam cēti. tiṣṭhato 'py eṣu tiṣṭhāmīti. niṣkrāmato 'py ebhyo niryāmīty* evam-ādi. *tatra prathamēti* vistaraḥ. *prathamā cakravartinah. yēyam.*

saṃprajānanam viśaty eka

¹ gdon-mi-za-bar hbyuñ-bar hgyur-baḥi don kyan. ² Pāṇini III, 3, 131 & 132. ³ om. Tib. This is out of place. v. abore 1. . . . 1. ⁴ 4 P. & Tib.; MSS. read: eva tath' āgatam eva. . . . ⁵ Pāṇini III, 3, 130. ⁶ 冬四 20^{ab}. ⁷ Kārikā III, 15^a.

iti.¹ *dvitiyā pratyekabuddhasya. yēyam*tiṣṭhaty apy² अपराiti.³ *tṛtīyā buddhasya. yēyam*aparah niṣkrāmāty⁴ apīti.⁵

atrāpi bhāvinyēti. te na cakravarty-ādayas tadānīm iti kṛtvā. ta evam tv ete cakravarty-ādaya iti paryāya-mātram etad uktam. arthas tu sa evēty abhiprāyaḥ.

(18, 19) *saṃketā* hetu-phala-sambandha-vyavasthāḥ.[Tib. 272^a] *kleśa-karmābhisamskṛtam*

iti. kleśa-karma-paribhāvitam ity arthaḥ.

pradīpavad

iti. saṃtati-nyāya-saṃcāri skandha-paṃcakaṃ. kṣaṇikatvāt. *pradīpavad* iti darśayati.

yath' ākṣepam

iti. ākṣepas tāvatkāla-prabandhaḥ. etac ca viśeṣaṇam *āyusyasy'* āyuh-samvartanīyasya *karmano bhedāt*.

vyamjanāny anupūrvaśa

iti. vyamjanāni cakṣur-ādy-adhiṣṭhānāni. tair hi cakṣur-ādīny abhivyajyante. *tasmin varcaḥ-kūpa ivēti*. ⁶*mahā-kāya-nāḍī-vraṇa* iti.⁶ *nindā-vacanam* etad. *nāḍī vraṇa* iva *nāḍī-vraṇa* iti. *ugro durgandha ugra-durgandhiḥ. andhakāraś cāsāv aloka-rahitatvāt. samalānām ca palvalo 'sau palvala ivēti* kṛtvā. *tasmin satata-pratikriye* nitya-kartavya-śauce. *śukreṇa* paumnsena. *śoṇitena* straiṇena. *lasīkayā* drava-viśeṣa-lakṣaṇayā. *malena ca saṃklinne samantāt klinne. viklinne viśeṣeṇa klinne. kvathite pūtau picchile ca. tasminḥ* hastau *saṃpravēśyāṃgam angam* hasta-pād'ādikaṃ *nikṛtya* cchittvā *pratyāharanti* pratyākarsayanti. *taruṇam vranam* sarujam. *taruṇa-vraṇam* iv' ātmānam ācaram *taruṇa-vraṇāyamānam*. *taruṇa-vraṇāyamāna* ātmā 'syēti *taruṇa-vraṇāyamān'ātmānam bālakaṃ. śāstram* ca *kṣāram* ca *śāstra-kṣāram*. tad iv' ātmānam ācaram *śāstra-kṣārayamānaḥ*. *śāstra-kṣārayamānaḥ* [Tib. 272^b] *saṃsparśo 'nayor* iti *śāstra-kṣārayamāna-saṃsparśan* pāṇi. tābhyam *parigṛhya snāpayanti. tasya vṛddher anvayād* anugamāt.

tasyāhetukatvam iti. āder *ahetukatvam*. *sati cāsyāhetukatve*. tadvad eva *sa-rvam ahetukaṃ prāduḥ syāt. drṣṭam cāmḥkura'ādīṣu* bij'ādīnām *sāmarthyam*.

¹ kārikā. III, 16^a. ² om. MSS. & P. Supplied from Fragments de la kārikā III, 16 (L' abhidharmakośa du Vasubandhu par La Vallee Poussin). ³ kārikā. III, 16^b. ⁴ 'matīty MSS. & P. corrected by ibid. ⁵ kārikā. III, 16^b. ⁶ 6 tasmin kāya-nāḍī-vraṇe MSS. & P.; lus-kyi rma-ḥkhyim-pa chen-po der ṣes bya-ba.

amkura-nāla-kāṇḍa-pattr'ādiṣu bijāmkura-nāla-kāṇḍ'ādīnāṃ sāmāthyam utpāda-
nāya. kasmāt. deśa-kāla-pratīnyamāt. deśa-kālayos tu pratīnyamāt. tatra
deśa-pratīnyamo bij'ādi-sambaddha eva deśa utpatteḥ. kāla-pratīnyamo bijān-
antaram utpatteḥ. agny-ādīnāṃ vā 'gni-śītōṣṇābhighāta-cakṣur-ādīnāṃ pāka-
j'ādiṣu pāka-ja-sukha-duḥkha-śabda-cakṣur-vijñān'ādiṣu dṛṣṭam sāmāthyam deśa-
kāla-pratīnyamāt. yadi hi nirhetukaḥ prādurbhāvaḥ syāt. bij'ādīnāṃ amkur'ā-
diṣu agny-ādīnāṃ ca pāka-j'ādiṣu deśa-kāla-pratīnyamenōtpattiṃ prati sāmā-
thyam na syāt. sarvaṃ sarvatra sarvadōtpadyeta. na cāivaṃ dṛṣṭam ity ato
nāsti nirhetukaḥ prādurbhāvaḥ. nitya-kāraṇāstītra-vādaḥ prāg eva paryudasthaḥ.
nēsvar'ādeḥ kram'ādibhir
iti¹ vacanāt.

(20) śeṣāṇy aṣṭau madhya iti. vijñāna-nāmarūpa-śaḍāyatana-sparśa-vedanā-
trṣṇōpādāna-bhavāṃgāni. [Tib. 273^a] nāpi rūp'arūpyāvācāra iti. rūpāvaccrasya
vijñānāṃga-kāla eva nāmarūpa-śaḍāyatanaṃgayoḥ sabbhāvāt. na madhye 'ṣṭāv
aṃgāni. arūpyāvaccarasya ca nāmarūpa-śaḍāyatanaṃgayor abhāvāt. Mahānī-
dānaparyāya-sūtre.² vijñānaṃ ced Ananda mātuh kuṣiṃ nāvakrāmed api tu³
tan nāmarūpaṃ kalalatvāyābhisaṃmūchet. no bhadantēty⁴-ādi tat sūtraṃ path-
yate. mātuh kuṣy-avakramaṇaṃ hi kāma-dhātāv evēti. sa-phala-hetukayoḥ
pūrvāparāntayor grahaṇād iti. yathākramam etat. pūrvāntasya saphalasya
grahaṇād aparāntasya ca sahetukasya grahaṇād iti. tatra pūrvānte hetur avidyā
saṃskārās ca. tasya phalaṃ pañcāṃgāni. vijñānaṃ yāvad vedanēti. aparānte
jātir jarā-maraṇaṃ cēti phalaṃ. tasya trīṇy aṃgāni hetavas trṣṇōpādāna-bhavaḥ.
tat evaṃ saptāṃgāni paurvāntikaḥ pañcāṃgāny aparāntika iti vyākhyātam
bhavati.

(21-24) atha ka ime 'vidy'ādāya iti. kim avidyāiva kevalā ut' āho sarva-
kleśāḥ āho-svit kleśāvasthēti saṃdehe pṛcchati. sāhucaryād iti. yasmād avidyā-
sahacāriṇaḥ kleśāḥ. tad-vaśena teṣāṃ samudācārāc ca. yasmāc cāvidyā-vaśena
teṣāṃ kleśānāṃ samudācārāḥ. sa punas [Tib. 273^b] tad-anuvṛttiḥ. mūḍhasya hi
kleśa-samudācāro nāmūḍhasya. rāj'āgamana-vacana iti vistaraḥ. yathā rāj' āgac-
chatity ukte. tad-anuyāt'kāṇāṃ bhṛtyānāṃ āgamana-siddhiḥ. sāhucaryāt tad-
vaśena teṣāṃ samudācārāt. tadvad etat. tad evaṃ avidyā-vaśād avidyā'ṃgaḥ
kleśa-daśēty arthaḥ. tasmād uktam
pūrva-kleśa-daśā 'vidyēti.⁵

¹ Kārikā. II, 65^d. ² 中阿含第二四大因緣經 (吳六 15^b) = Dīgha-N. No. 15 mahānidāna-sutta. ³ nu
Dīgha, but hon kyañ. ⁴ 吳六 16¹⁰ = ibid. (Siam. ed.) mahāvaggo p. 74^e. ⁵ Kārikā. III, 21^a.

na tūktam pūrvāvidyā-daśāvidyēti. puṇy'ādi-karmāvasthēti. puṇyāpuṇyā karmā-
vasthēty arthaḥ. prak catur-āyatanōtpādād iti vaktavya iti. manaḥ-kāy'āyata-
nayor upapattibhava evōtpādāt. tadā tad-vyavasthāpanād iti. cakṣur-ādy-
āyatanōtpatti-kāle kāya-mana-āyatanayor vyavasthāpanād ity arthaḥ.

tat pūrvaṃ trika-saṃgamād

iti. tat śaḍāyatanaṃgamam prak trika-saṃgamāt. prāg indriya-viśaya-vijñāna-trika-
saṃnipātād ity arthaḥ.

sparśaḥ prāg

iti. śaḍ-indriya-viśaya-vijñāna-saṃnipātaḥ sparśo jātāvasthāyāṃ vyavasthāpyate.
paripūrṇa-śaḍāyatana-saṃnipāta-sadbhāvāt. ā kutaḥ. prak sukha-duḥkhāduḥ-
khāsukha-vedanā-kāraṇeṣu jñāna-śaktitaḥ. sa bālo yāvat sukhāyā vedanāyā etat
kāraṇam duḥkhāyā etat kāraṇam aduḥkhāsukhāyās [Tib. 274^a] cātāt kāraṇam iti
paricchede na śakto bhavati. sā 'vasthā sparśa ity ucyate. tathā hi bālo 'gnim
api sprśed duḥkhasyātat kāraṇam ity aparicchindān. paricchede sāmāthyē sati

vittir

vedanēty arthaḥ. ā kutaḥ.

prān maithunād

yāvan maithuna-rāgo na samudācarati. sā 'vasthā vedanēty ucyate. vedanā-
prakarṣiṇī hi sā 'vasthā. vedanā-kāraṇa-vedanāt.

trṣṇā bhoga-maithuna-rāgiṇa

iti. bhogeṣu rūp'ādi-kāma-guṇa-lakṣaṇeṣu. maithune ca loka-pratīte rāgiṇaḥ
pudgalasya. tad-rāga-samudācārāvasthā trṣṇēty ucyate. paryeṣṭim āpanna iti. eṣa
ity' etasya dhātor etad rūpaṃ. upādīyate viśaya ātmabhāvo 'nenēty upādānaṃ
caturvidhaḥ kleśaḥ. sā 'vosthōpādānam ity ucyate.

sa bhaviṣyad-bhava-phalam

iti. sa iti paridhāvato nirdeśaḥ. bhaviṣyad-bhavaḥ phalam asyēti bhaviṣyad-
bhava-phalam.

karma

paunarbhavikam ity arthaḥ.

tad bhava

iti. bhavaty anenēti bhavaḥ karma-paryāyaḥ.

jarā-maraṇam ā vida

ity ā vidaḥ ā vedanā'ṃgāt. jarā-maraṇaṃ nāmarūp'ādi-catur-aṃga-svabhāvaṃ.
vineya-janōdvejanārthaṃ Bhagavatā jarā-maraṇa-śabdena catvāry aṃgāny uktāni.

¹ Dhātupāṭha I, 649.

yo bhikṣavo rūpasyōtpādaḥ. sa jarā-maraṇasyōtpādaḥ. evaṃ yāvad vijñānasyēti.

kṣaṇikāḥ kṣaṇe bhavaḥ. kṣaṇo 'syāstīti vā [Tib. 274^b] *kṣaṇikāḥ*. prakarṣeṇa dīvyati carati vā *prākarsīkāḥ*. prabandha-yukta ity arthaḥ. evaṃ *sāmbandhikāḥ* hetu-phala-sambandha-yukta ity arthaḥ. evaṃ *āvasthikāḥ*. dvādaśa pañca-
 5 *skandhikā* avasthā ity arthaḥ. *vijñāna-sahabhūva* ity vistarāḥ. *rūpam* atra sahabhū¹-vijñāpty-avijñāpty-ādi. samjñ²-ādi²-skandha-trayaṃ *nāma*. *nāmarūpa-vyavasthitānīndriyāṇi*. tat-pratibaddha-vṛttitvād indriyāṇām. āsrayatvena vā tāni nāmni vyavasthitānti. *śaḍāyatanaḥbhīnīpātāḥ sparśa* iti. cakṣur-ādīnām svasmiṃ viṣaye pravṛttir *abhīnīpātāḥ*. sa tu sambhavataḥ. yasya tadānīm abhi-
 10 *nīpātāḥ* sambhavati. sa tasya sparśa ity veditavyaḥ. *tat-samprayuktāni paryavasthānāny upādānaṃ*. tayā tṛṣṇayā *samprayuktāny* āhrikyānapatṛāpy³-ādīni *pariyavasthānāni* tad *upādānaṃ*. *tat-samuttham* iti. tṛṣṇā-*samuttham*. cetanā-samuttham ity apare. *unmajjanam utpādaḥ paripāko jarēti*. phal'ākṣepa-sāmarthyōpaghātaḥ. pūrva-kṣaṇāpekṣayā vā. *bhaṅgo maraṇam* iti. *tat-kṣaṇa-vināśaḥ*.
 15 *bhaṅg'*ābhimukhyaṃ *bhaṅga* ity apare. *kṣaṇikāḥ sāmbandhikāś ca yathā Prakaraṇeṣu* iti. *kathaṃ*. Prakaraṇeṣu pratītyasamutpādaḥ katamaḥ. sarve sam-
 20 *skṛtā dharmā* [Tib. 275^v] iti.³ tatra saṃskṛtānām dharmānām pratikṣaṇam vi-
 nāśa-yogāt *kṣaṇikāḥ* pratītyasamutpādaḥ. hetu-phala-bhūtōbhaya-kṣaṇa-sambandhāt *sāmbandhikāḥ*. *nīrantara-janma-traya¹-sambaddhā* iti. *dvādaśa pañca-
 25 skandhikā avasthā* atītānāgata-pratyutpanna-janma-sambaddhāḥ *āvasthikāḥ* pratītyasamutpādaḥ. *nīrantara-grahaṇam tri-kāṇḍa-prasiddhy-arthaṃ*. *sa eva prākarsīkā* iti. sa ev' *āvasthikāḥ* prakarṣa-yogāt *prākarsīkāḥ*. aneka-kṣaṇikatvād aneka-jannikatvād vā.

(25^{ab}) *ābhiprāyika* iti. *ābhiprāye bhava ābhiprāyikāḥ*. vineyābhiprāya-vaśāt
 25 *tathā deśita* ity arthaḥ. *lākṣaṇiko 'bhīdharme* lakṣaṇa-pradhānatvāt. Prakaraṇeṣu hi sarva-saṃskṛta-grahaṇāt sattvāsattv'ākhyāḥ pratītyasamutpāda uktaḥ. sarva-saṃskṛta-hetutva-yogāt. vineya-sammoha-vinivṛtti-hetuḥ sattv'ākhyā eva dvādaśāṅgaḥ pratītyasamutpādo deśitaḥ.

(25^{cd}) ata āha.

30 *pūrvāparānta-madhyeṣu sammoha-vinivṛttaya*
 iti. *ata eva ca tri-kāṇḍa* iti. kāṇḍa ity bhāgaḥ. *ko nu aham abhūvam* iti. devo manuṣya ity vā. *kathaṃ nu aham abhūvam* iti. kena prakāreṇa kayā yuktyēty arthaḥ. *kiṃ nu bhaviṣyāmy anāgate 'dhvani* ity vistarāḥ. *kiṃ nu bhaviṣyāmy*

¹ sahabhūr N. ² vedan'ādi MSS.; hdu-śes la-sogs-pa. ³ 品類足論第六(冬十 33^{ab}) ⁴ 眞諦 & 玄奘 do not render this word.

anāgate [Tib. 275^b] *'dhvani*. *āho svīn na bhaviṣyāmi*. ko nu bhaviṣyāmi. *ka-*
thaṃ nu bhaviṣyāmiti. kena prakāreṇa kayā yuktyēty arthaḥ. *kiṃ svid idam*
 iti. atmabhāva-dravyam anveṣate. *kathaṃ svid idam* iti. kena prakāreṇa kayā
 yuktyēti. tad ev' atmabhāva-dravyaṃ nāvadhārayati. *ke santa* iti. ke vya-
 idānīm vidyamānaḥ. *ke bhaviṣyāmi* ity evaṃ nāvadhārayati. *sūtre yathākramam*
 5 *iti*. *avidyā saṃskārāś ca pūrvānta-sammoha-vyāvartanārthaṃ*. *jātir jarā-mara-*
ṇaṃ cāparānta-sammoha-vyāvartanārthaṃ. vijñānaṃ yāvad bhavaś ca madhya-
 sammoha-vyāvartanārthaṃ iti. *tathā hi sūtre evōktam* iti vistarāḥ. sūtre 'py
 evam-evam darśitam iti. sūtreṇa sva-vyākhyānaṃ samarthayati. *sa na pūrvānta-*
taṃ pratisarati. *kiṃ nu aham abhūvam atīte 'dhvani* ity vistarāḥ. sa na pūrvānta-
 10 *taṃ pratidhāvati*. kiṃ nu aham abhūvam atīte 'dhvani. pratītyasamutpāda-
 yathābhūta-darśanena nāvam atīte 'dhvani sammuhyate ity arthaḥ. *vistara-*
śabdena sa nāparāntaṃ pratisarati. kiṃ nu bhaviṣyāmy anāgate 'dhvani vistarāḥ.
 tathā na sa madhyāntaṃ pratisarati. kiṃ svid idam ity vistarāḥ.

tṛṣṇōpādāna-bhavā apīti. sarve tṛṣṇōpādāna-bhavā *aparānta-sammoha-vyā-*
 15 *vartanārthaṃ*. na madhya-sammoha-vyāvartanārthaṃ. yathā pūrvam upadiṣṭam
 vijñānaṃ yāvad bhavaś cēti. [Tib. 276^a] *kā* punar atra yuktir ity āha. *tasyāva-*
hy etc hetava iti. yasmād aparāntasyāvārīte *hetava* iti.

(26) *kleśa-karm'āsrayatvād* iti. vijñān'ādīni saptāṅgāni vastūny adhiṣṭhānāni
kleśa-karmaṇām ity arthaḥ. *phalaṃ tathēti*. saptālvāṅgāni vijñāna-nāmarūpa-
 20 *śaḍāyatana-sparśa-vedanā'ṅgāni* avidyā-saṃskārāṇām phalāni. jātir jarā-maraṇam
 ca tṛṣṇōpādāna-bhavānām phalāni. *pañca hetu-bhūtānti*. avidyā-saṃskāra-
 tṛṣṇōpādāna-bhavāḥ. *karma-kleśa-svabhāvatvād* iti. avidyā-tṛṣṇōpādānāni *kleśa-*
svabhāvāni. saṃskārā bhavaś ca *karma-svabhāvāḥ*.

vastunaḥ pañcadhā-bhedād iti. vijñāna-nāmarūpa-śaḍāyatana-sparśa-vedanā
 25 *iti*. *kleśasya ca dvidhēti*. tṛṣṇōpādānaṃ iti. *anāgate 'dhvani phalaṃ saṃkṣipta-*
taṃ dvidhā-bhedād iti. jātir jarā-maraṇam iti. *atīte 'dhvani hetuḥ saṃkṣiptaḥ*
eka-mukha-kleśōpadeśāt. avidyā-mukha-kleśōpadeśād ity arthaḥ. *na punar anā-*
gate 'dhvani phalam evaṃ pañcadhā *viśālitaṃ*. *atīte cādhvani* naivam dvidhā
 30 *hetur viśālita* iti.

(27) *yasmād upadarśito 'tra Bhagavatēti*. kaḥ.

kleśāt kleśa

ity evam-ādiko [Tib. 276^a]

bhavāṅgānām ayaṃ nayaḥ.

tato vastu

iti. tataḥ kriyāyāḥ.

tataḥ punar

vastv

iti. tato vastunaḥ vastu.

kleśās ca jāyanta

5 iti. vastuna ity adhikṛtam. jāyanta ity atrēti-karaṇo 'dhyāhāryaḥ. vastunaḥ
kleśād vēti jñāpitam iti. iti¹ kleśo vastuna utpadyamāno dr̥ṣṭo vedanāyās tr̥ṣṇēti.
kleśād api tathā kleśo² dr̥ṣṭas tr̥ṣṇāyā upādānam iti. avidyā ca pūrvānta-sarva-
kleśa-svabhāv'ākhyatā. tad yady upādānam tr̥ṣṇāyās tad utpadyate iti gamyate.
10 atha tr̥ṣṇā tad-vastuna utpadyata iti gamyate. tasmād avidyā kleśa-svabhāvā satī
vastunaḥ kleśād vēti jñāpitam bhavati. jarā-maraṇam catur-aṃga-svabhāvam
vastv iti³ vyākhyātam. vastunaś cēha kleśa utpadyamāno dr̥ṣṭo vedanā-pratyayā
tr̥ṣṇēti. tasmāt tataḥ kleśo bhāvī bhaviṣyatīti jñāpitam bhavati. nātra punaḥ
15 kimcid upasaṃkhyeyam evaṃ jñāpitatvāt. katham punar evaṃ nayo darśita iti
gamyata ity āha. evam asya kevalasya mahato duḥkha-skaṃdhasya samudayo
bhavatīti⁴ vacanāt. anyathā hi kim asya sāmānyam syād iti. yady ayaṃ ya-
thōkto nayo na syāt.

kleśāt kleśaḥ kriyā cālva tato vastu tataḥ punaḥ

vastu kleśās ca jāyanta

20 ity etāvad eva brūyāt. avidyā-pratyayāḥ saṃskārā yāvaj jāti-pratyayā jarā-ma-
raṇa-śoka-parideva-[Tib. 277^a] duḥkha-daurmanasyōpāyāsāḥ saṃbhavantīti⁵ idaṃ
na brūyāt. evam asya kevalasya mahato duḥkha-skaṃdhasya samudayo bhavatīti.
samudaya utpāda ity anarthāmtaram. tasmād yathōkta-prakārābhidyotakam asya
sāmānyam iti gamyate.

25 ayoniśo-manaskāra-hetukā 'vidyōktā sūtrāntara ity. Sahetusapratyayasanidāna-
sūtre.⁶ katham. avidyā bhikṣavaḥ sahetukā sapratyayā sanidānā. kaś ca bhi-
kṣavo 'vidyāyā hetuḥ kaḥ pratyayāḥ kim nidānam. avidyāyā bhikṣavo 'yoniśo-
manaskāro hetur ayoniśo-manaskāraḥ pratyayo 'yoniśo-manaskāro nidānam iti
sūtre vacanāt. avidyā-hetukaś cāyoniśo-manaskāra ity. sūtrāntara ukta ity adhi-
30 kṛtam. cakṣuḥ pratītya rūpāni cōtpadyate āvilo manaskāro moha-ja ity sūtre
vacanāt. kim artham tasyēhāvacanam. katham 'na bhavāṃgāntaram⁷ bhavatīty
ata āha. sa cēhāpy upādānāntar-bhūtatvād ukto bhavatīti. sa ity āvilo manaskāraḥ.

¹ hdi-na = iha? om. P. ² om. MSS. & P.; supplied from Tib. ³ v. P. 285^{2a}. ⁴ 雜阿含第十二
(辰二 67^{b20}), 中阿第二四(辰六 15^{b15}) = Digha-N. 15 (Siam. ed.), mahāvaggo p. 67². ⁵ 雜阿 loc. cit.
⁶ 雜阿第十三(辰二 75^{a6}). ⁷ ...⁷ vacanāṅg° CN. v. P. P. 159, 21. bhava is wanting in Tib.

ihēti Pratītyasamutpāda-sūtre. katham [Tib. 277^b] uktaḥ. upādānāntarbhūtatvāt.
tathā hy upādānam bhogānām prāptaye kleśa-samudācārāvasthā. tatra cāyoniśo-
manaskāro viparita-cetasa ābhogo 'ntarbhūta ity ukto bhavati. ato nāsty ahetu-
katvam avidyāyāḥ. na cāṃgāntaram upasaṃkhyātavyam dvādaśebhyo 'vidy'ādī-
bhyāḥ. na cānavasthā-prasaṃgo 'vidyā-hetukatvād ayoniśo-manaskārasya. ity
apara iti. sthaviro Vasubandhur ācārya-Manorathōpādhyāya evam āha. Ācārya
āha. katham iti vistaraḥ. katham ayoniśo-manaskārasyōpādāne 'ntarbhāvaḥ.
na hy ayoniśo-manaskāra upādāna-svabhāvaḥ. yadi saṃprayogataḥ. yady ayoniśo-
manaskāra upādānena saṃprayujyate ity ato bhavatā¹ 'syōpādāne 'ntarbhāva
iṣyate. tr̥ṣṇā'vidyayor api pratītyasamutpādāṃgayos tasyāyoniśo-manaskārasyā-
10 ntarbhāvaḥ prāpnoti. tr̥ṣṇā'vidyābhyām api hy asau saṃprayujyata iti. tataś
cāivam vaktavyam syāt. sa cēhāpy avidyā-tr̥ṣṇōpādānāntarbhūtatvād ukto bhavatīti.
na tv evaṃ vaktavyam. sa cēhāpy upādānāntarbhūtatvād ukto bhavatīti. nāi-
vam upādānāntarbhāvādvadhāraṇam kartavyam ity abhiprāyaḥ. saty api cāntar-
bhāva ity. asaṃbhavam tam apy² antarbhāvam abhyupetya brūmaḥ. katham
ayoniśo-manaskāro hetur avidyāyā iti 'vijñāpitam bhavati.³ [Tib. 278^a] na hi
tathā sūtre vacanam asti. yadi hy antarbhāvenēti vistaraḥ. yadi yasmād upā-
dāne 'ntarbhavaty ayoniśo-manaskāraḥ. tasmād ayoniśo-manaskāro hetur avid-
yāyā iti vijñāpitam bhavati. na ca tad-aṃgāntaram vaktavyam. upādāna-va-
canād eva tat-siddheḥ. tr̥ṣṇā'vidye api tarhy upādāne 'ntarbhavataḥ. atas tayor
20 api tatrāntarbhāvād aṃgāntaratvam śakyam akartum. upādāna-vacanād eva tat-
siddheḥ. ukte ca pṛthak-tr̥ṣṇā'vidyāṃge. tasmād aparihāra eṣaḥ.

anyaḥ punar āhēti bhadanta-Śrīlātaḥ.⁴ ayoniśo-manaskāro hetur avidyāyā
uktaḥ sūtrāntara ity. Sahetusapratyayasanidāna-sūtre. avidyā 'pi bhikṣavaḥ sa-
hetukā sapratyayā sanidānēti vistareṇa. sa cāpīti vistaraḥ. sa cāpy ayoniśo-
manaskāraḥ sparśa-kāle nirdiṣṭaḥ. katham ity āha. cakṣuḥ pratītya rūpāni cōt-
padyate āvilo manaskāro moha-ja ity. sparśa-kālo yo 'yam cakṣur-vijñānōtpatti-
kālaḥ. āvilo manaskāraḥ ayoniśaḥ pravṛttatvān mohajātavad vā. mohāj jāto
moha-ja ity. avidyā-saṃsparśa-jaṃ veditam iti. avidyā-saṃprayuktāt sparśāj jā-
tam avidyā-saṃsparśa-jaṃ veditam. yatra veditam avidyā-saṃsparśa-jaṃ. [Tib.
30 278^b] avaśyam tatrāvidyā saṃprayujyate. na hi veditam asaṃprayuktam avidyāyā
tr̥ṣṇā-hetur bhavatīti. tad evaṃ sparśa-kāle bhavann ayoniśo-manaskāro vedanā-
sahavartinīyā avidyāyāḥ pratyaya-bhāvena siddha ity. jñāpitam idaṃ bhavaty

¹ Bhagavatto MSS. but P. om. Tib. ² om. Tib. ³ ...³ ukta iti CT & Tib., but 眞諦 & 玄奘
read: 能證 = vijñāpitam bhavati as N & P. ⁴ 'lābhāḥ here and in the sequel MSS.

ayoniśo-manaskāra-hetukā 'vidyēti. *ato nāsty ahetukatvam avidyāyāḥ*. ayoniśo-manaskāra-hetukatvāt. *na cāṃgāntaram upasaṃkhyeyaṃ dvādaśabhyo 'nyat*. yasmāt sparśa-kāle bhavann ayoniśo-manaskāro vedanā-sahavartinyā avidyāyāḥ pratyaya-bhāvena siddha iti. *na cāpy anavasthā-prasaṃgaḥ. tasyāpy ayoniśo-*
 5 *manaskārasya punar moha-ja-vacanāt. āvilo manaskāro moha-ja* iti. tad etac cakrakam uktam bhavati. ayoniśo-manaskārād avidyā. avidyāyāś cāyoniśo-manaskāra iti.

evam punaḥ parihāram Ācāryaḥ sadoṣaṃ paśyaṃs tasya doṣasyābhivyaktyartham prasamgam ārabhate. *tat tarhīti* vistaraḥ. *tad yathōktam* ayoniśo-manaskāro hetur avidyāyā iti vistareṇa sūtrato yuktyā vā. *tarhīti* arthāntara-vivakṣāyāṃ. idānim-artha iti Bhagavadviśeṣaḥ. *etad* anyatra sūtra uktam *iha punaḥ* Pratītyasamutpāda-sūtre *vaktavyam*. *na vaktavyam* iti [Tib. 279^a] bhadanta-Śrīlātaḥ. *kayā yuktyēti* prṣṭaḥ. bhadanta-Śrīlāta āha. *na hīti* vistaraḥ. *arhatām* asti vedanā. na ca sā trṣṇāyāḥ pratyayibhavatīti. sāvidyāiva vedanā trṣṇā-pratyaya iti gamyate. *na cāvīparītaḥ sparśaḥ klišṭāyā vedanāyāḥ pratyayibhavatīti* prakṛtaṃ. *na ca punar niravidyasyārhatō viparītaḥ sparśa* iti. sparśo 'pi sāvidyā evēti gamyate. yo vedanāyāḥ pratyaya uktaḥ Pratītyasamutpāda-sūtre. avidyā cāsya sparśasya hetur iti gamyate. ity anayā yuktyā Pratītyasamutpāda-sūtre sāvidyā-sparśa-pratyayā vedanā. sāvidyā-vedanā-pratyayā ca trṣṇēti gamyate.
 20 *ato yuktyā yathōktayā*. sa cāpi sparśa-kāle nirdiṣṭa iti vistareṇātra pratītyasamutpāde siddham bhavaty ayoniśo-manaskāro hetur avidyāyā iti. atra codyate. yadi tarhi niravidyā vedanā trṣṇāyāḥ pratyayo na bhavatīty-ādi-vacanena sva-gatayāiva yuktyā ayoniśo-manaskāro hetur avidyāyā avidyā cāyoniśo-manaskārasya hetur iti gamyate. kim 'sūtrāntarāpāśrayeṇāvidyā'yoniśo-manaskārayor anyonya-hetukatva-pradarśanena prayojanam iti. atrōcyate. satyam asty etat. kim tu yuktimātram idam Pratītyasamutpāda-sūtre. na kaṃthōktiḥ. ataḥ sūtrāntare kaṃthōktyēyam [Tib. 279^b] yuktir vyavasthāpyata iti tat sūtrāntarōpanyāsa-prayojanam avagamtavyam. *atīprasamga evam prāpnotīti* Śāstra-kāraḥ. *katham atīprasamga* ity āha. avidyā-sparśa-jaṃ veditam pratītyōtpannā trṣṇēti sūtrāntare nirdiṣṭam.
 30 *na ca niravidyā-veditasārhatō vedanā trṣṇāyāḥ pratyayo bhavati*. na cāvīparītaḥ sparśaḥ klišṭāyā vedanāyāḥ. na ca niravidyasyārhatō viparītaḥ sparśa ity anayā *yuktyā* etad apy aṃga-dvayam sparśa-vedanākhyam iha Pratītyasamutpāda-sūtre 'nucyamānam apy anyatrōpadiṣṭatvād gamyate ity etasyāpy aṃga-dvayasyāvacanam prāptam. tathā sūtrāntara upadiṣṭam. sa puṇyāms cet saṃskārān abhisamka-

¹ sūtrāntarāyāśra° MSS. °r'āśra° P.

roti puṇyōpagam asya vijñānam bhavati. evam apuṇyōpagam ānimjyōpagam ca. na ca niravidyā-saṃskārasyārhatāḥ puṇyōpagam vijñānam yāvad ānimjyōpagam vijñānam iti. etad api saṃskārāṃgam yuktyā siddham. na vaktavyam atrēti prāptam. tathā jātim antareṇa jarā-maraṇam na bhavatīti yuktyā gamyata iti. jāty-aṃgam na vaktavyam syāt. ity-ādi-*prasamgaḥ prāpnoti*.
 5

acodyam eva tv etad iti vistareṇ' Ācāryaḥ sva-matam āha. *katham para-lokād iha-loka* iti vistaraḥ. tatrāvidyā-[Tib. 280^a] saṃskārābhyām *iha-lokaḥ* sambadhyate. sa *cēha-loko* vijñāna-nāmarūpa-śadāyatana-sparśa-vedanā'ṃgāni. trṣṇōpādāna-bhavaiḥ *para-lokaḥ* sambadhyate. sa ca *para-loko* jātir jarā-maraṇam ca. *ity etāvato 'rthasyātra* Pratītyasamutpāda-sūtre vineyebhyo *vivakṣitatvāt*.
 10 *etasya cārthasya pūrvam evōktatvāt*.

pūrvāparānta-madhyeṣu saṃmoha-vinivartaya

ity¹ anena uktatvāt. *acodyam eva tv etat* vistareṇa yāvan *na cāparīpūrṇo nirdeśa* ity abhisambandhaḥ.

ubhayaṃ hi sarve saṃskṛtā dharmā iti. traiyadhvikāḥ sarve saṃskṛtā dharmāḥ pratītyasamutpādaḥ. ata eva ca pratītyasamutpannā iti na kaścid viśeṣaḥ. *katham tāvad akṛtā* iti. bhāvinyā saṃjñāyā yathā 'nāgatāḥ saṃskṛtā ucyante. tathā pratītyasamutpannā ity abhiprāyaḥ. *ābhisamskārikayā celanayēti*. sarva-cetanānām sva-lakṣaṇam abhidhyotayann ābhisamskārikayēty āha. sā hi vipākābhisamskaraṇād ābhisamskārikā. tayā *cetitativāt* prāṇihitativāt. devo bhaviṣyāmi
 15 manuṣyo bhaviṣyāmīty evam-ādi. ato 'nāgatāḥ *saṃskṛtā ucyante*. na tu bhāvinyā saṃjñāyēti tam abhiprāyam vihanti. *anāsravāḥ katham* iti. ye s'āsravā anāgatā evam cetayitum yujyante. [Tib. 280^b] ye tv *anāsravā* anāgatāḥ. *te katham* cetayitum yujyante. codaka āha. *te 'pi cetitāḥ kuśalayā cetanayā. prāptim prati*
 20 *anāravā dharmāḥ prāpyerann* iti. *nirvāṇe 'pi prasamga* iti. nirvāṇam api saṃskṛtatvam prasajyate. prāptim prati cetitativān nirvāṇam prāpyetēti. tad evam anenārthenānāgatānām saṃskṛtatva-vyavasthāpane doṣa iti vidhy-aṃtaram upanyasyate. *taj-jātiyatvād* iti vistaraḥ. *yathā na ca tāvad rūpyate yad anāgatam rūpam rūpyamāṇa-rūpa-jātiyatvād rūpam ity atideśaḥ*. tathā pratītyasamutpanna-dharma-jātiyatvād *anāgatā api dharmāḥ pratītyasamutpannā ity atideśa* eṣām
 30 anāgatānām bhavatīti.

(28^{ab}) *hetu-phala-bhāvād* iti. yasmāt tad evaṃgam *hetus* tad eva *phalam*. *na cāvam saty avyavasthānam bhavatīti*. pārāparavat. hetu-phalavad iti. nāvya-
 sthitaḥ pratītyasamutpādaḥ pratītyasamutpannaś ca *bhinnāpekṣatvāt. hetu-phala-*

¹ Kārikā III, 25^{cd}.

vat pitṛ-putravād vā. tatra hetu-phalam. tad-yathā bijāṃkur'ādi. yathā yad apeksya hetur vyavasthāpyate. na tad apeksya phalam. yad apeksya phalam vyavasthāpyate. na tad apeksya hetuḥ. kiṃ tarhi. phalam [Tib. 281^a] apeksya hetur vyavasthāpyate. hetuṃ cāpeksya phalam iti. yathā ca yam apeksya pitā. 5 na tam apeksya putrah. yam apeksya putrah. na tam apeksya pitā. kiṃ tarhi. tat-putram apeksya pitēti. pitaram cāpeksya putra iti. na ca tad avyavasthitam. tad vad etat.

kilēty asaṃbhāvanāyām. prathamā koṭir anāgatā dharmā iti. anya¹-dharma-hetutvāt pratītyasamutpādaḥ samutpadyate 'smād iti kṛtvā. na pratītyasamutpan- 10 nāḥ anutpannatvāt. dvitīyā 'rhataś caramā iti. utpannatvāt. tataḥ phalānutpattē ca. tṛtīyā tad-anya iti. arhataś caramebhyo 'nye 'līta-pratyutpannā dhar- māḥ. caturthy asaṃskṛtā iti. tat-phalābhāvād anutpattimattvāc ca.

kiṃ khalv etā iṣṭaya ucyanta iti. āvasthikaḥ pratītyasamutpādaḥ syāt pra- 15 tītyasamutpādo na pratītyasamutpannā ity evam-ādyāḥ. pūrvānte 'jñānam iti. yasmād avidyālvōktā nānye skandhāḥ. tasmād avidyālvāṅgam iti. nītārtham etad iti darśayati. nītārtham iti vibhaktārtham. Hastipadōpamā sūtram.² samti 20 ca tatrānye 'pi rūp'ādaya iti. teṣu keśa-rom'ādīṣu. na pṛthivī-dhātu-mātram evēti. [Tib. 281^b] evam atrāpi yathāpradhānaṃ nirdeśaḥ syād iti. evam atrāpi pratītyasamutpāda-sūtre. dvādaśasu paṃcaskāṃdhikāsv avasthāsu yatra yasya³ 25 prādhānyam. tatra tasya-tasya nirdeśaḥ syāt. avidyā-pradhānāyām avidyēti nirdeśaḥ syāt. saṃskār'ādi-pradhānaṣu avasthāsu saṃskār'ādīnām nirdeśaḥ syāt. samti ca tatrānye 'pi rūpa-vedan'ādayo dharmā iti. na hi tatrēti vistarāḥ. na 30 hi tatra sūtre keś'ādayaḥ pṛthivī-dhātunā nirdeśyante. keś'ādayaḥ katame pṛthivī-dhātur iti. yata eṣāṃ keś'ādīnām aparipūrṇo nirdeśaḥ syāt. santi hi tatrānye 'pi rūp'ādaya iti. rūp'ādi-svabhāvā api keś'ādayo na kevalam pṛthivī-dhātu-svabhāvā 35 iti. api tu keś'ādibhir eva pṛthivī-dhātur nirdeśyate. pṛthivī-dhātuḥ katamaḥ. keśa-romāṇīti. na ca keś'ādīn abhyatītyāpy atikramyāpy⁴ asti pṛthivī-dhātur ādhyātmika iti. sampūrṇa evāsyā pṛthivī-dhātor nirdeśaḥ. evam ihāpy avidyā= 40 na sāvaśeṣaḥ. āsru-siṃghāṇak'ādīṣu iti. āsru-siṃghāṇak'ādīni na⁵ tatra sūtre paṭhyante. tasmān na tad-gataḥ pṛthivī-dhātur ukta iti sāvaśeṣaḥ evēty [Tib. 282^a] darśayati. bhavatu vā tathāvēti vistarāḥ. yathā pṛthivī-dhātor āsru-siṃ- ghāṇak'ādīṣv avāśeṣam anuktatvāt. tathāvētavidyā'vaśeṣam astu yadi śakyate

¹ enya N, eṣya P, gṣan. ² °mā-sūtre C & P, °me sūtre N; glaṅ-po cheḥi rjes-lta-bu ni mdo ṣig-go. ³ gaṅ ṣig, qu. yasya-yasya? ⁴ atyākram °P. ⁵ om. MSS., but P & Tib.

darśayitum. na śakyate darśayitum iti manyamāno yadi-śabdam prayuṅkte. pūrvānte 'jñānam aparānte 'jñānam madhyānte 'jñānam buddhe 'jñānam darme 'jñānam saṃghe 'jñānam ity evam-ādīnām sarveṣām ajñāna-sthānānām uktatvāt. 5 jāty-aṃtarasya tu vedan'āder avidyāyām kiṃ kṛtaḥ prakṣepaḥ paṃcaskāṃdhikā- vasthā 'vidyēti. na hi vedan'ādīnām avidyātvam yujyate iti. bhāvābhāva-niyama 10 iti. yasya bhāvābhāvayor yasya bhāvābhāvau yathāsaṃkhyena niyatau tad evāṃ- gam. avidyā-bhāve saṃskārānām bhāvas tad-abhāve teṣām abhāva ity avidyā- vāṅgam. na vedan'ādi. na hi vedan'ādi-sadbhāve 'rhatām saṃskārā bhavaṃti. ye vijñānāṅga-janakā ity arthaḥ. tasmād āha. saty api ca paṃcaskāṃdhake 15 saṃskārā na bhavaṃtīti vistarāḥ. saty api ca paṃcaskāṃdhake 'rhattvāvasthāyām. puṇyōpagam yāvad ānimjyōpagam ca vijñānam na bhavati. pratisaṃdhi-vijñā- nam na bhavati arthaḥ. tāṃ-tāṃ upapattim gacchatīty upagam. puṇyōpagam vijñānam puṇyōpagam. [Tib. 282^b] evam yāvad ānimjyōpagam. tathā saty api 20 paṃcaskāṃdhake niravidyāvasthāyām tṛṣṇōpādān'ādayaś ca na bhavanti. yathā- nirdeśa eva sūtrārthaḥ. yathā-saṃkīrtitānām evāvidy'ādīnām grahaṇam ity arthaḥ. 25 ato vidyamānā apy anye skāṃdhā na pratīyāḥ saṃskār'ādīnām itī na te 'ṅgam. [evam mayā śrutam ity-ādi.¹ Bhagavān Rājagṛhe viharati Gṛdhrakūṭe par- vate bhikṣu-saṃghena sārddham ardha-trayodaśabhir bhikṣu-śataiḥ. sambahulais ca bodhisattvair iti. āyuṣmāṃ Cchāripuro Maitreyaṃ bodhisattvam etad avocat. 30 śāli-stambham avalokya bhikṣubhyaḥ sūtram idam uktaṃ. yo bhikṣavaḥ pratītya- samutpādam paśyati. sa dharmam paśyati. yo dharmam paśyati. sa buddham paśyati uktvā Bhagavāms tūṣṇimabbhūva. tad asya Bhagavatā bhāṣitasya sū- trasya ko 'rthaḥ. pratītyasamutpādaḥ katamaḥ. dharmam katamaḥ. buddham katamaḥ. katham ca pratītyasamutpādam paśyan dharmam paśyati-ādi. tatra 35 pratītyasamutpādo nāma yad idam avidyēty-ādi. idam cābhisamdhāyēdam uktaṃ tatra sūtre. utpādād vā tathāgatānām anutpādād vā tathāgatānām sthītāvēyam dharmatā dharmā-sthītā dharmā-niyāmatā² [Tib. 283^a] tathatā avitathatā anan- yatathatā bhūtātā satyatā tattvam aviparitatā 'viparyastatēty evam-ādi bhagavan- Maitreya-vacanam.]³ yady anāgatā na pratītyasamutpannā iti. yad uktaṃ pra- 40 thamā koṭir anāgatā dharmā iti. sūtram virudhyate iti. jāti-jarā-maraṇayoḥ pratītyasamutpannatvam na syāt. uktaṃ ca avidyā yāvaj jāti-jarā-maraṇam iti. atha vēti vistarāḥ. atha jāti-jarā-maraṇāṅge 'pi pratītyasamutpanne iṣṭe. tayor

¹ 稻幸經 (卷七 55^a). ² Tib. adds: rten-ciñ ḥbrel-par ḥbyuñ-ba ſīd = pratītyasamutpādātā.

³ This passage is placed correctly by Poussin between ārya-Mahīśāsaka and utpādasya below. But. Tib. as the present.

anāgatādḥva-vyavasthānaṇi nāṣṭavyam iti kṛtvā. *tri-kāṇḍa-vyavasthā bhidyate.*
pūrvāparāntayor dve dve madhye 'ṣṭāv
iti.¹

nikāyāntariyā ity ārya-Mahīśāsakāḥ.² *utpādasya saṃskṛta-lakṣaṇatvād* iti.
yo 'yam utpādaḥ pratītyasamutpāda iti nikāyāntariyair nityaḥ parikalpyate. sa
saṃskṛta-lakṣaṇam uktam. triṇīmāni saṃskṛtasya saṃskṛta-lakṣaṇāni. saṃskṛ-
tasyōtpādo 'pi prajñāyate vyayo 'pi sthity-anyathātvam apīti.³ saṃskṛta-lakṣaṇa-
tvāc cānityam ity abhiprāyaḥ. brūyās tvam lakṣaṇam api nityam bhavatīti. ata
āha. *na ca nityam bhāvāmtaram anityasya lakṣaṇam yujyate* iti. na hi nirvā-
ṇam [Tib. 283^b] ākāśam vā kasyacid anityasya lakṣaṇam bhavati. prāg utpatter
hi lakṣyasya tad astīti kasya lakṣaṇam. vinaṣṭe ca lakṣye kasyēti na yujyate.
utpādaś cēti vistaraḥ. *utpādaś ca nāmābhūtvā-bhāva-lakṣaṇaḥ.* Sautrāntika-na-
yenōtpattir dharmasya tadānīmtanāiva bhavatīti. *ko 'syōtpādasyāsaṃskṛtasya tvan-*
matenāvidy'ādibhir abhisambandhaḥ. yathāūdanena pākasyāsti sambandhaḥ karṭ-
kriyā-lakṣaṇa ity odanasya pāka ity ucyate. na hy ākāśa-rūpayor abhisambandha
utpatty-utpattir⁵-lakṣaṇo 'sti. yena rūpasy' ākāśam ity ucyate. evam ko 'syāvi-
dy'ādibhir abhisambandhaḥ. *yatas teṣām avidy'ādīnām pratītyasamutpāda ity*
ucyate. padārthaś cāsambandho bhavatīti. pratyayam prāpya samudbhavaḥ
pratītyasamutpādaḥ iti padārthaḥ. *sa katham nityaś ca nāma pratītyasamutpādaś*
cēti.

pratiḥ prāpty-artha ity. prāpti-dyotaka ity arthaḥ. *'itir gatāv'* ity. dhāt-
arthaḥ. *pariṇāmād* iti. anekārthā hi dhātavaḥ. pratiś cōpasargaḥ prāpti-dyo-
taka ity ayam itir gaty-artham ujjhitvā prāpty-artham āpadyate. *padīḥ sattā'rtha*
iti. padīḥ sattāyām iti. *tenēti* kāraṇena. *pūrva-kālāyām kriyāyām ktvā-vidher*
iti. samāna-karṭṛkayoḥ pūrva-kāla iti³ vacanāt. *na cāsau pūrvam utpādāt* [Tib.
284^a] *kaścid astīti* Sautrāntika-matena. *na cāpy akarṭṛkā 'sti kriyēti.* kartari
sati kriyāyā vyavasthāpanāt. *āha cātrēti.* etad Vaiyākaraṇa-codyam ślokenōpa-
nibadhnāty Ācāryaḥ.

yadi pūrvam utpādāt pratyeti

prāpnoty

asattvān na yujyate.

na hy avidyamānaḥ kartā snān'ādī-kriyām kurvan drṣṭa iti.

¹ Kārikā III, 20^{cd}. ² Here comes above passage [. . .]. ³ 論五 14^{ab}, 4, 5. ⁴ tan MSS., but P & Tib. ⁵ anutpattir MSS. & P, om. Tib. ⁶ so P, Tib. & 玄奘 (醫底). i śrūtāv CT, om. N. ⁷ Suffix of gerund. ⁸ Pāṇini 3, 4, 21.

saha ced

atha manyase pratītya-kriyām samutpāda-kriyām ca saha karotīty evam.

ktvā na siddho 'tra

ktvā-pratyayaḥ. kasmāt.

pūrva-kāla-vidhānataḥ

pūrvasmim kāle vidhānam ktvā-pratyayasya. samāna-karṭṛkayoḥ pūrva-kāla iti
vacanāt *ktvā-pratyayo na siddho* bhavet. *punar utpattāv* iti. *utpannasya pu-*
nar utpattau kalpyamānāyām *anavasthā-prasaṃgaḥ.* dvitiye trītiye kṣaṇe punaḥ-
punar utpadyata ity aniṣṭhā-prasaṃgaḥ. *athānāgata* iti vistaraḥ. alabdh'ātmako
'nāgata ity *katham asato 'labdh'ātma-bhāvasya karṭṛtvam sidhyati.* *akarṭṛkā vā*
kriyā katham sidhyati. *yata evam ato yad-avastha utpadyate* Śābdikasya śabda-
vidaḥ. *tad-avastha eva mama pratyeti.* *kim-avasthaś cēti.* kā 'vasthā 'syēti
kim-avasthaḥ. *utpādābhimukho 'nāgata* iti. na sarvo 'nāgata utpadyate. kim
tarhi. *utpādābhimukhaḥ.* utpāde 'bhimukhaḥ. utpitsur ity arthaḥ. *tad-avastha*
eva [Tib. 284^b] *utpādābhimukhāvastha eva.* *pratyeti'ty ucyate.* *aniṣpannam cē-*
dam iti vistaraḥ. *Śābdikānām idam śābdakīyam kartuḥ kriyāyās ca vyavasthā-*
nam. kasmāt. *bhavituḥ* karṭṛ-rūpa-kalpītād *arthāt* kriyā-rūpa-kalpītāyā *bhūter*
anyatrādarśanāt. *tasmād acchalam bhavaty* utpadyate pratyeti'ty evam-ādiṣu.

āha cātreti. tat-siddhāntena prakriyām darśayati.

asann utpadyate yadvad

iti vistaraḥ. *asann* abhāvaḥ alabdh'ātmakaḥ *utpadyate* yathā.

pratyeti'ty api tathā.

asann ity arthaḥ.

atha san

atha labdh'ātmaka utpadyata ity kalpyate.

utpanna utpadyata ity aniṣṭhā.

utpanno 'pi punar *utpadyate ity* *anavasthānād anyad-aniṣṭhā* prāpnoti. tathā hi
Sāṃkhya-matānusāreṇa sata evōtpādā nāsata ity tad etad adhikṛtya bravīti.

san purā 'pi vēti.

vā-śabdō mata-vikalpārthaḥ. yadi bhavatām sann utpadyata ity pakṣaḥ. *asmā-*
kam api sann utpadyate. Vaibhāṣika-nayenānāgatānām astitvāt. Sautrāntika-
nayena ca janaka-dharma-bīja-sadbhāvāt. tataḥ kim idam ucyate. na cāsau
pūrvam utpādāt kaścid asti. yaḥ pratītyōttara-kālam utpadyata ity.¹ atha vā
yadi tarhi sann evōtpadyate. pūrvam eva ghaṭo mṛt-piṇḍ'ādīn anapekṣya svataḥ

¹ 論九 17^{ab}, 10.

prasiddho 'stīti prāpnoti. apare punar vyācaksate.

aniṣṭhā [Tib. 285^a] *san purā 'pi vēti.*

atha mā bhūḍ aniṣṭhēti. asann utpadyate iti pratipadyate. punas tad evōpati-
ṣṭhate.

asann utpadyate yadvat pratyety api tathēti

siddho naḥ pakṣa iti pūrvavad vācyam. yad apy uktam ekasya hi kartur dvayoḥ
kriyayoḥ pūrva-kālāyām kriyāyām ktvā-vidhir bhavatīti¹ tad vyabhicārayann āha.

saha-bhāve 'pi ca ktvā 'stīti

vistarāḥ. samāna-kālāyām api kriyāyām ktvā-vidhir *dṛṣṭaḥ. tad-yathā*

dīpam prāpya tamo gatam

iti. atra na pūrvam tamo dīpam prāpnoti paścād gacchati vinaśyati ity arthaḥ.
kiṃ tarhi. tasminn eva kāle tamo dīpam prāpnuvad vinaśyati. atha matam.
samanam̐taram eva tan na yugapad iti. ataḥ punar idam ucyate.

āsyam vyādāya śete vēti.

na hy asau pūrvam mukham vyādadāti vidārayati paścād chete. kiṃ tarhi. yo
mukham vyādadac chete. sa mukham vyādāya śeta ity ucyate. atha matam.
pūrvam asau mukham vyādadāti paścād chete iti. ata āha.

paścād cet kiṃ na samvṛte.

yaḥ kaścin mukham vyādāpānam̐taram ca samvṛtya śete. sa mukham vyādāya
śeta ity ucyeta.² na cōcyate. tena jñāyate. yo mukham vyādadac chete. sa
mukham vyādāya śete ity ucyate iti.

anye punar iti. bhadanta-Śrīlātaḥ *pratir vīpsā'rtha* iti. nānā-vācinām adhi-
karaṇānām sarveṣām kriyā-guṇābhyām vyāptum icchā vīpsā. tām ayam pratir
dyotayati. [Tib. 285^b] itau gatau sādḥava *ityāḥ.* tatra sādḥur iti⁴ yat⁵-pratyayaḥ.

itau vinaṣṭau sādḥavaḥ. *anavasthāyina* ity arthaḥ. *sam-upasargaḥ samavāyā-*
rtham dyotayati. *ut-pūrvāḥ padīḥ prādurbhāvārthaḥ.* dhātṽ-ārtha-pariṇāmāt.
tām tām sāmāgrīṃ pratīti. prater vīpsā'rthatam̐ darśayati. *ityānām* vinaśvarā-
nām *samavāyēnōtpādaḥ pratītyasamutpādaḥ.* na kaścid dharma eka utpadyate
sahōtpāda-niyamāt. rūp'ādīnām

kāme 'ṣṭa-dravyako 'śabdaḥ paramāṇuḥ⁶

yāvaca

*citta-caittāḥ sahāvaśyam*⁷

iti niyamāt. *eṣū tu kalpanēti* vistarāḥ. *pratir vīpsā'rtha* ity evam-ādīkā *kalpanā*

¹ 論九 17^{bs}, 9.

² ucyate MSS. but P.

³ it denotes an i.

⁴ Paṇini, 4, 4, 98.

⁵ yat denotes

a suffix ya.

⁶ Kārikā II, 23^{ab}.

⁷ Kārikā II, 24^a.

'traiva Pratītyasamutpāda-sutre *yujyate. iha katham bhaviṣyati cakṣuḥ pratītya*
rūpāṇi cōtpadyate cakṣur-vijñānam iti. na hi pratītyānām cakṣuṃṣi pratītyacak-
ṣuṃṣīti samāsaḥ sambhavaty arthāyogāt. *cākṣur* hi *pratītya* prāpya *rūpāṇi*
cōtpadyate cakṣur-vijñānam ity ayam artho gamyate. tena tad-avastham eva
tac codyam na yukta eṣa padārtha iti vistareṇa yad uktam. katham. ekasya
hi kartur dvayoḥ kriyayoḥ pūrva-kālāyām kriyāyām ktvā-vidhir bhavati. snātva
bhūṃkte iti.¹ na ca pūrvam utpādac cakṣur-vijñānam asti. yac cakṣuḥ pūrvam
pratītya rūpāṇi cōttarakālam utpadyate. na cāpy akartṛkā kriyēti.

avadhāraṇārtham paryāya-dvayam āha. asmin satīty etāvaty [Tib. 286^a]
ucyamāne. na kevalam avidyāyām satyām saṃskārā bhavaṃti. anyasminn api
satīti gamyeta. yathā cakṣuṣi sati cakṣur-vijñānam bhavatīti. na cakṣuṣy eva
satīty avadhāryate. tena rūpe 'pi satīti gamyate. dvitīyena tu paryāyēnāsyōtpā-
dād *idam utpadyate* ity anena pūrva-paryāyam evāvadhārayati. *asyāivōtpādād*
idam utpadyate. nānyasmād iti. *aṃga-paramparāṃ vā darśayitum* iti. *asminn*
aṃge sati. avidyā'mge satīdam saṃskārāṃgam̐ bhavati. *asya* punar *aṃgasya*
saṃskārāṃgasyōtpādād *idam* vijñānāṃgam̐ utpadyata iti. evam itareṣām apy
aṃgānām paramparā vaktavyā. *janma-paramparāṃ vā.* kiṃ. darśayitum paryā-
ya-dvayam ahēti vartate. *sākṣād* iti vistarāḥ. *sākṣāt pāramparyeṇa* ca samta-
tyā 'vidyādinām pratyaya-bhāvam̐ *darśayitum paryāya-dvayam āha.* asmin satī-
dam bhavatīti sākṣāt pratyaya-bhāvam̐ darśayati. asyōtpādād *idam utpadyata* iti
pāramparyeṇa. tatra sākṣād *yadā 'vidyāyāḥ* samanāntaram̐ kliṣṭāḥ saṃskārā
utpadyante. pāramparyeṇa tu yadā kuśalā utpadyante. kuśalāvasthāyām avid-
yāyā abhāvāt. kiṃ ca. avidyā saṃskārānām sākṣāt pratyayo vijñān'ādīnām
pāramparyeṇa. tad uktam bhavati. avidyā'mge sati saṃskārāṃgam̐ bhavaty asya
saṃskārāṃgasyōtpādād *idam utpadyate* vijñānāṃgam̐ sākṣād avidyā-pratyayam̐
pāramparyeṇēti. [Tib. 286^b] etat sarvam Ācārya-matam̐. *pratiṣedhārtham* ity
apara iti sthavira-Vasuvarmā. *nāsati hetu bhāvo bhavatīty ahetu-vāda-pratiṣe-*
dhārtham prathamena paryāyēṇa. *nitya-hetu-vāda-pratiṣedhārtham* na cānutpat-
timoto nityāt prakṛti-puruṣ'ādīkāt kiṃcid utpadyata iti dvitīyena. Ācārya āha.
asyām tu kalpanāyām iti vistarāḥ. *pūrva-padasya grahaṇam anarthakam* iti.
asmin satīdam bhavatīty asya. *ubhaya-vāda-pratiṣedha-siddher* iti. asyōtpādād
idam utpadyate ity anenāiva paryāyēṇa. hetor astitvam utpattimataś ca hetutvam
ity *ubhayaśāhetutva-nitya-hetutva-lakṣaṇasya vādasya pratiṣedha-siddhitāḥ* pūrva-
paryāyasy' anarthakyam̐ prāpnoti. *santi tarhi kecid* iti vistarāḥ. *santi kecid*

¹ 論九 17^{bs}, 9.

vādinah. *ya ātmani saty āśraya-bhūte avidyāyā āśraya-bhūte saṃskār'ādīnām saṃskāra-vijñāna-nāmarūp'ādīnām bhāvam utpādam kalpayamti. avidy'ādīnām cāvīdyā-saṃskār'ādīnām utpādāt tad-utpattim saṃskār'ady-utpattim kalpayantīti adhikṛtam. ataḥ kāraṇāt teṣāṃ vādinām kalpanām paryudāsāyitum pratiśeddhum*
idam nirdhārayām bābhūv'ānredāyām bābhūva. kim ity āha. yasyāvōtpādāt yāvat skandhasya samudayo bhavati. yasyāvōtpādād yad utpadyate. tasminn eva sati tad bhavati. nānyasminn ātmani. yad utāvīdyā-pratyayāḥ saṃskārāḥ. [Tib. 287^a] *avidyāyām eva satyām saṃskārā bhavanti. nānyasmin yāvād evam asya kevalasya mahato duḥkha-skandhasya samudayo bhavati. katham. jāti-pratyayā jarā-maraṇa-śoka-parideva-duḥkha-daurmanasyōpāyāsāḥ saṃbhavanti. evam asya kevalasya mahato duḥkha-skandhasya samudayo bhavati. jātyām eva satyām jarā-maraṇ'ādayaḥ saṃbhavanti. nānyasminn ātmani. anyathā hy asmin satīdam bhavati ucyamāne vaktāras syuḥ. ātmani saty āśraya-bhūte avidy'ādiṣu satsu saṃskār'ādayo bhavanti. atha punar dvtīyam eva paryāyam brūyād asyōtpādād idam utpadyata iti. evam api tathāiva kalpeyuh. satyam avidy'ādīnām utpādāt saṃskār'ādaya utpadyante. ātmani tu saty āśraya-bhūta iti. ataḥ paryāya-dvayena nirdhārayati. yasyōtpādād yad utpadyate. tasminn eva sati tad bhavati. nānyasmin ātmani saty āśraya-bhūta iti. ācāryā iti Pūrv'ācāryāḥ. aprahīṇa-jñāpanārtham utpatti-jñāpanārtham ca. avidyāyām satyām*
aprahīṇāyām saṃskārā bhavanti. na prahīyanta iti prathamena paryāyeṇa darśayati. tasyā evōtpādād utpadyanta iti dvtīyena darśayati. evam yāvaj jātyām satyām aprahīṇāyām jarā-maraṇ'ādayo bhavanti. na prahīyamte. tasyā evōtpādād utpadyanta iti. sthity-utpatti-saṃdarśanārtham ity apara [Tib. 287^b] *iti bhādanta-Śrīlātaḥ. tad-artham paryāya-dvayam āhēti. yāvat kāraṇa-srotas tāvat kārya-sroto bhavati. prathamena paryāyeṇa. kāraṇasyāvōtpādāt kāryam utpadyata iti dvtīyena. utpāde tv adhikṛta iti. pratītyasamutpādam vo bhikṣavo deśayīṣyāmīty adhikṛte. kaḥ prasamgaḥ kaḥ prastāvaḥ sthiti-vacanasya. asmin satīdam bhavati anena yāvat kāraṇa-srotas tiṣṭhati tāvat kārya-srotas tiṣṭhatīti evam asya sthity-artho varṇyata iti. bhinnakramam ca Bhagavān kim artham ācakṣit. utpattir hi prathamam bhavati. paścāt sthitiḥ. utpatti-pratibaddhā sthitiḥ itī kṛtvā. asyōtpādād idam utpadyata iti pūrvam vaktavyam syāt. paścād idam asmin satīdam bhavati. na tv evam. ato nāyam artha iti. punar āhēti. sa eva bhādanta-Śrīlātaḥ. Ācāryaḥ pratyāha. eṣa ced iti vistaraḥ. asmin satīdam na bhavati evāvākṣyad iti. nañāvābhāva-nirdeśo yukta-rūpa iti darśayati. pūrvam*
ca kāryasyōtpādām iti. asyōtpādād idam utpadyata iti pūrvam avākṣyat. utpāda-

pūrvakatvād vināśasya.

sūtra uktaṃ jāti-pratyayā jarā-maraṇa-śoka-parideva-duḥkha-daurmanasyōpāyāsāḥ saṃbhavanti jarā-maraṇa-saṃgrhitā evam te. nāmgāntaram ity avagantavyam. [Tib. 288^a] tatra sattvāsattva-saṃkhyātasya viśayasya pariṇāmād ātmabhāva-pariṇāmāc cāite bhavanti. daurmanasya-saṃprayukto vitarkaḥ śokaḥ. śoka-samutthita-pralāpaḥ paridevaḥ. duḥkha-daurmanasye vyākhyāte. vicchinna-vegam daurmanasyam upāyāsāḥ. śoka-parideva-pūrvakaḥ śrama upāyāsa ity apare. bālo hīti vistaraḥ. bālāḥ pṛthagjanaḥ saṃskāra-mātram iti. mātra-grahaṇam ātma-pratiśedhārtham. aprajānann ity āvenikim avidyām darśayati. ātma-dṛṣṭyā asmimānābhīniviṣṭāḥ pratiśṭhitāḥ kāy'ādībhiḥ kāya-vān-manobhis trividham karma puṇyapuṇy'ānimjya-lakṣaṇam ārabhate. ānimjyam iti. igiḥ prakṛty-antaram tasyāvāitad rūpam. ejater etat rūpam ānimjyam iti vā pāṭhaḥ. āyati-sukhārtham puṇyam iti. anāgata-janma-sukhārtham. kim. kāmāvacaram kuśalam karma. sukhāduḥkhasukhārtham ānimjyam iti. rūp'ārūpyāvacaram kuśalam. sukhārtham ā ṛtīyād dhyānāt. tasmād ūrdhvam aduḥkāsukhārtham. aihika-sukhārtham apuṇyam iti. iha-sukhāpekṣayā tat kṛtam n'āyati-sukhāpekṣayēty arthaḥ. karm'ākṣepa-vaśād yathōktaṃ karm'avedha-vaśāt. tāṃ-tāṃ gatim narak'ādikaṃ gacchati. jvālā-gamana-yogena. yathā dīrghā tṛṇānusaktā jvālā [Tib. 288^b] gacchatīty ucyate. tathā vijñāna-saṃtatibhir antarābhava-sambandhād antarābhava-saṃbandhenātīvīprakṛṣṭa-deśam api tāṃ-tāṃ gatim gacchati. evam ca kṛtvēti. yadi saṃskāra-pratyayam antarābhava-pratisaṃdhi-cittam upādāya yāvād upapatti-kṣaṇaḥ sarvā 'sau vijñāna-saṃtatīḥ ṣaṇṇam vijñāna-kāyānām saṃskāra-pratyayam vijñānam abhipretam tad upapannam bhavati. vijñānāṅganirdeśe vijñānāṅgasya ṛtīyasya nirdeśe. vijñānam katamat. ṣaṭ vijñāna-kāyā iti. anyathā hi yadi ṣaṇṇam vijñāna-kāyānām saṃtatīr nābhipretā syāt. saṃskāra-pratyayam vijñānam pratisaṃdhi-cittam evābhipretam syāt. atra ṣaḍ vijñāna-kāyā iti nōktaṃ syāt. evam tu vaktavyam syāt. vijñānam katmat. manovijñānam iti. na hi pratisaṃdhi-kṣaṇe pañca-vijñāna-kāya-saṃbhavo 'sti. manovijñānenāiva pratisaṃdhi-bandhāt.

cheda-saṃdhāna-vairāgya-hāni-cyuty-upapattayaḥ

mano-vijñāna evēṣṭā

iti¹ vacanāt. vibhāṅga evam nirdeśād iti. Pratītyasmutpāda-sūtre nāmarūpavibhāṅga evam nirdeśāt. nāma katamat. catvāro 'rūpiṇaḥ skandhā iti. rūpam katamat. yatkiṃcid rūpam iti vistareṇa. yāvād yac cēdam rūpam yac ca nāma.

¹ Kārikā III, 42^{abc}.

tad-ubhayaṃ nāma-rūpam ity ucyata [Tib. 289^a] iti. *kāma-trṣṇē*ti. kāmāvacarī trṣṇā. *rūpa-trṣṇē*ti. *yā sukhāyāṃ* triṣu dhyāneṣu. *aduhkhāsukhāyāṃ* caturthe. *aduhkhāsukhāyāṃ* ārūpya-trṣṇēti. ārūpyāvacarī. *kām'ādīnām upādānam* iti. kāma-drṣṭi-śilavrat'atmavādānam upādānam ity arthaḥ. *pañca kāma-guṇā* iti. 5 *kamyanta* iti kāmāḥ. *guṇyanta*¹ iti guṇāḥ. kāmā eva guṇāḥ kāma-guṇāḥ. ke punas te. rūpa-śabda-gandha-rasa-spraṣṭavyāni. *drṣṭayo dvāṣaṣṭi yathā Brahma-jāla* iti. Brahmajāla-sūtra-darśanena tā drṣṭayo boddhavyāḥ. *kukkura-go-vrat'ā-dīnī*ti. *ādi-śabdena* mrga-vrat'ādīni grhyante. *Nirgranth'ādīnām* iti. *ādi-śabdena* Pāṇḍara-bhikṣv-ādīnām grahaṇam. *Brāhmaṇety-ādi-vistarāḥ*. Brāhma- 10 *ṇānam daṇḍājīnaṃ Pāśupatānām jaṭā-bhasma. Parivrājakānām tridaṇḍa-mauṇ-ḍyam. ādi-śabda-dvayena* Kapalik'ādīnām kapāla-dhāraṇ'ādīni² grhyante. *tat-samādānam* śilavratōpādānam. *ātmēti vādo 'sminn ity ātma-vādaḥ*. yathōktaṃ. ye kecie chramaṇā brāhmaṇā vā ātmēti samanupaśyantaḥ. [Tib. 289^b] sama- 15 *nupaśyanti sarve ta imān eva pañcōpādāna-skandhān* iti vistarāḥ. *ātmadrṣṭy-asmimānāv ity apara. ātma-vādam āhuḥ. ātmano hy asat tvād ātma-vādōpādānam* iti *vāda-śabdōpanyāse* prajojanam darśayati. *bālo 'śrutavān pṛthagjana* iti. yasya pūrvābhyāsa-vāsanā-nirjātōpapattilābhikā prajñā nāsti. sa *bālaḥ*. yasy' Āgama-jā nāsti. so *'śrutavān*. yasyādhipāna-jā satyābhisamaya-jā nāsti. sa *pṛthagjanaḥ. prajñaptim anupatita* iti. yathā samjñā yathā ca vyavahāraḥ. 20 *tathā 'nugata* ity arthaḥ. *teṣām* iti kām'ādīnām. *chanda-rāga* iti. aprāpteṣu viśayeṣu prārthanā *chandaḥ*. prāpteṣu *rāgaḥ*. teṣu kām'ādīṣu yaḥ chanda-rāgaḥ. tad *upādānam*. na tu

yathōktā eva sāvidyā dvidhā-drṣṭi-vivecanād
upādānānity³

25 *abhiprāyaḥ. paunarbhavikam* iti punar-bhava-phalaṃ. *idam atra bhavasyē*ti. *idam atra bhavasya* sva-lakṣaṇam svabhāva ity arthaḥ. *viññānāvakraṇti-yogenē*ti. *jvalā-gamana-yogenāntarābhava-sambandhād anāgataṃ janma jātiḥ pañca-skam-* 30 *dhikā* nāmarūpa-svabhāvavāt. *jarā-maraṇam yathā nirdiṣṭam sūtra* iti. *jarā* katamā. yat tat khalityaṃ [Tib. 290^a] pālityaṃ iti vistarāḥ. *maraṇam* katamat. *yā teṣām-teṣām sattvānām tasmāt-tasmāc cyutis cyavanam* iti vistarāḥ. *'kevalasy' ātma-rahitasyē*ty⁴ artham darśayati. *mahata ity an-ādy-antasya. duḥkha-* *skandhasyē*ti duḥkha-samūhasya. *sa eva tu Vaibhāṣika-nyāyo yaḥ pūrvam ukta*

¹ goms-par bya-ba. ganyanta P. ² 'nādi MSS. & P. ³ Kārikā V, 38^{ab}=真諦 V, 40^{bc}.
⁴ hbaḥ-ṣig ces-bya-ba ni bdag dan bdag-gi dan bral-ba ṣes-bya-ba = kevalasyēty ātm'ātmīya-rahitasyēty.

iti. dvādaśa pañca-skandhikā avasthā dvādaśāṃgānti.

(28^{cd}) *yā na vidyā. cakṣur-ādiṣv api prasamga* iti. *cakṣuḥ-śrotr'ādīny* avi-
dyā prasajyante. tāny api hi *na vidyē*ti kṛtvā. *na kiṃcid syād* iti. *yadi vi-*
dyāyā abhāvo 'vidyā adavyaṃ syād ity arthaḥ. *na cātad yuktam* iti. *pratyaya-*
bhāvenōpadeśāt. tad-vipakṣa iti. *virodhe nañ*¹ *iti darśayati. na tu yaḥ kaścid* 5
anyo mitrād iti. *na paryudāsa-mātra* iti darśayati. *nāpi mitrābhāva* iti. *nā-*
bhāvārtha iti darśayati. *adharmānarthākāry'ādayaś cēti. ādi-śabdenāyukty-avya-*
vahārāmanuṣy'ādayo grhyante. *dharm'ādī-prati-dvandva-bhūtā* iti. *dharmā-*
rtha-kārya-yukti-vyavahāra-manuṣy'ādi-prati-dvandva-bhūtāḥ. na tu ye kecid 10
anye dharm'ādibhyaś [Tib. 290^b] *cakṣur-ādayaḥ. nāpi dharm'ādy-abhāvaḥ. evam* 15
*avidyā 'pī*ti vistarāḥ. *kuta etat. pratyaya-bhāvenōpadeśāt. avidyā-pratyayaḥ* sam-
kārā iti. *na cāvidyāyā anyeṣām cakṣur-ādīnām pratyaya-bhāvenōpadeśo* yuktaḥ.
arhatam samskārasambhavāt. na cābhāvasya. śāsa-viṣaṇ'ādīnām apratyayatvāt.

(29) *saṃyojanam yavad yogaś cāvidyōcyata* iti. *avidyā-saṃyojanam yavad avi-*
dyā-yoga iti *sūtreṣūcyate. na cābhāva-mātram tathā bhavitum arhatī*ti. *na saṃyojan'* 15
*ādi bhavitum arhatī*ty arthaḥ. *na cāpi cakṣur-ādayas tathā bhavitum arhatī*ty adhi-
kṛtam. sā ca drṣṭi-svabhāvēti nāvidyā yujyata iti. *drṣṭy-avidyayoḥ saṃyojan'āditi-*
vena pṛthak-pāṭhat. yā tarhi na drṣṭir iti. *yā kliṣṭa prajñā rāg'adi-samprayuktā.*

drṣṭes tat-samprayuktatvād

iti. *avidyā-samprayuktatvād* ity arthaḥ. *katham ca drṣṭir avidyāyā samprayu-* 20
ktā. yasmād avidyā-lakṣaṇo moḥaḥ kleśa-mahābhūmau paṭhyate. kleśa-mahābhū-
mikāś ca sarve 'pi mahābhūmikāḥ saha samprayujyanta iti. *drṣṭyā satkāya-drṣṭy-*
ādikayā prajñā-svabhāvayā avidyā samprayujyata iti gamyate. *tasmān nāvidyā*
prajñā. dvayoḥ prajñā-dravyayor [Tib. 291^a] *asaṃprayogāt. avidyōpakliṣṭā pra-* 25
*jñā na viśudhyatī*ti. *etat udāharāṇam. yenāvidyā prajñāyā arthāntara-bhūtēti.*
na ca sāva prajñā tasyāḥ prajñāyā upakleśo yukta iti. *prajñōpakleśa-deśanāyām*
prajñāyā arthāntara-bhūtā avidyā. upakleśatvena nirdiṣṭatvāt. rāgavat. ata āha.
yathā cittasyānya iti vistarāḥ. *vyavakīryamāṇā na viśudhyatī*ti. *antarā-antarō-*
padyamānāyā kliṣṭayā prajñāyā vyavakīryamāṇā kṣaṇāntarōtpannā kuśalā prajñā 30
*na viśudhyatī*ty arthaḥ. *kiṃ tad avāśyam rāga-paryavasthitam* iti. *rāga-sam-*
prayuktam ity arthaḥ. *upahataṃ tu tat tathā rāgeṇē*ti. *na² samudācaratā rā-*
geṇa. vāsan'ādhanena tad upahataṃ bhavati. tāṃ vāsanām tad dauṣṭhulyam
vyāvartayato yoginaḥ *tac cittaṃ vimucyate. evam avidyōpahatā kliṣṭā prajñā na* 35
*śudhyatī*ti. *ataḥ prajñā cāvidyā 'ca na³ doṣa* iti darśayati. *ko hi parikalpayan*

¹ nañ denotes negation na. ² Supplied from P. & Tib. ³ na ca MSS. and P.

vāryata iti. parikalpanā-mātram etad Āgama-nirapekṣam iti kathayati.
 yo 'pi manyate sarva-kleśā avidyēti. bhadanta-Śrīlātaḥ. evaṃ manyate.
 avidyēti sarva-kleśānām iyaṃ sāmānya-saṃjñā. [Tib. 291^b] na rāg'ādi-kleśa-vya-
 tiriktā 'vidyā namāstīti. kasmāt sa evaṃ manyate. buddha-sūtrāt. na ca¹ prajā-
 5 nāti na ca prajānātīty ayuṣman Mahākausthila tasmād avidyōcyata iti. satkāya-
 drṣṭy-ādayo 'pi kleśā ajñāna-svarūpā viparīta-grahaṇata iti. tasyāpy ata evēti
 vistaraḥ. tasya bhadantasyāta eva pratiṣedha-vacanād vyudāsah. pratiṣedhas tan-
 matasyēty adhyāhāryaṃ. katham ity āhā. sarva-kleśa-svabhāvā hi satī saṃyo-
 jan'ādīṣu pṛthaṅ nōcyeta. anunaya-saṃyojan'ādīṣv avidyā-saṃyojanam iti pṛthaṅ
 10 nōcyeta. śeṣa-saṃyojanāvvyatikāṭ. rāgo bandhanam dveṣo bandhanam ity
 uktvā moho bandhanam iti. kāma-rāgānuśaya ity-ādi uktvā avidyā'nuśaya iti.
 oghesv avidyāūgha iti. yogeṣv avidyā-yoga iti pṛthaṅ nāvōcyeta. kasmāt. paraspa-
 rāsamprayogāt. na hi drṣṭir drṣṭiyā samprayujyate. rāgo vā rāgeṇa. drṣṭy-ādi-saṃ-
 prayuktā cāvīdyōktā. kleśa-mahābhūmikatvena mahābhūmika-samprayoga-niyamāt.
 15 cittam api cāvīdyōpakliṣṭam evōktam bhavet. [Tib. 292^a] rāgōpakliṣṭam cittam na
 vimucyata iti² nōktam bhavet. avidyōpakliṣṭatva-vacanenāiva rāg'ādy-upakliṣṭatva-
 siddheḥ. atha matam viśeṣaṅārtham tathōktam iti. rāga-lakṣaṇayā 'vidyayōpakliṣṭa-
 cittam na vimucyata iti. prajñāyām api viśeṣaṅam kartavyam syāt. rāgeṇa pratighe-
 na mānena vēti mā bhūt sarva-kleśa-grahaṇa-prasaṅga iti. iṣṭa iti cet. citte 'pi na vi-
 20 šeṣaṅam kartavyam syāt. avidyōpakliṣṭam cittam na vimucyata ity evam eva tu
 vaktavyam syāt.

samprakhyānam prajñā jñānam ity eko 'rthaḥ. tathāva doṣo yathā 'vidyāyām
 iti. athāsaṃprakhyānam iti ko 'rthaḥ. yan na samprakhyānam. cakṣur-ādiṣv
 api prasamgaḥ. samprakhyānābhāvas tarhi. evaṃ sati na kiṃ cit syāt. na
 25 cāttad yuktaṃ iti. atha samprakhyāna-vipakṣa-bhūtam dharmāntaram. tad idam
 tathāva na jñāyate. yathāivāvidyā. kiṃ tad iti. evaṃ-jātīyako 'pīti vistaraḥ.
 evaṃ-jātīyakaḥ karma-prabhāvita ity arthaḥ. tasmād avidyāyāḥ³ karmanāḥ kāri-
 treṇa³ svabhāvo vijñātavyaḥ. asty asau kaścid dharma yo vidyā-vipakṣa iti vidyā-
 vipakṣatvaṃ tasyāḥ karmēti. [Tib. 292^b] tad-yathā cakṣuḥ katamat. yo rūpa-
 30 prasādaś cakṣur-vijñānasy' āśraya iti. nanu ca rūpa-prasāda iti svabhāva-pra-
 bhāvito 'sya nirdeśa iti. na. apratyakṣatvāt. nityaṃ cakṣur-vijñānānumeyat-
 vāc ca. asmāti sattva-mayatēti. a-vijñātārtham etat. na tena sthavireṇāsyābhi-
 dheyam avadhāritam. mayatā punaḥ Sautrāntikair avidyā prakāra-bhinnā varṇ-
 yate. māno vā. yā 'sau sūtra uktēti vistaraḥ. mayatānām ity avidyānām pra-

¹ na MSS. ² 2 論十 2^a. ³...³ karmanā kāritreṇa MSS. & P; las-kyi byed-pa-las.

kāra-bhinnānām namēti grahaṇam. tr̥ṣṇ'ādīnām pṛthag-upadeśād iti bhadanta-
 Dharmatrāṭasyābhiprāyaḥ. Ācārya āha. asty eṣā mayatā. asti sūtre uktā ma-
 yatā. tatra jāti-nirdeśād eka-vacanam. sā tv avidyēti. kutaḥ kāraṇād etat pari-
 cchidyate. sā 'vidyēti. bhadanta-Dharmatrāṭaḥ svābhiprāyam vivṛṇoti. yata
 eṣā nānyaḥ kleśaḥ śakyate vaktum iti. kasmān na śakyate. tr̥ṣṇā-drṣṭy-asmimā-
 5 nānām pṛthag-ukteḥ. Ācārya āha. nanu cānyo māna eva syād iti. asmimānād
 anyaḥ saṅgām anyatamaḥ sa¹ ca mayatā. nāvīdyēty abhiprāyaḥ. atra tu punar
 vicāryamāṇe bahu vaktavyam jāyate iti. atra punar vicāryamāṇe 'vidyā'ṅge
 [Tib. 293^a] bahur ayaṃ grantho jāyate. yathōktam iti. tasmāt tiṣṭhatv etad
 etavad evāstv iti. atha vā 'nyo māna eva syāt. na punar avidyēti. kuta etad
 10 ity evam-ādike punar vicāre kriyamāṇe. uttara-pratyuttara-vacanena bahu vak-
 tavyam jāyate. tasmāt tiṣṭhatv etad alaṃ vicārāntareṇēty arthaḥ.

(30^a) atha nāmarūpam iti. avidyā'ṅga-nirdeśānantaram saṃskārāṅgam ni-
 rdeṣṭavyam. tad-anu vijñānāṅgam. kim ity etad atikramyōpanyaste. etad ar-
 15 tham atra vakṣyaty Ācāryaḥ.

uktam ca vakṣyate cānyad

iti.² rūpam vistareṇōktam iti.

rupam pañcendriyāṅy arthāḥ pañcāvijñaptir eva cēty³
 atra. nāmēndriyārtha-vaśenēti vistaraḥ. nāma-vaśena indriya-vaśena artha-
 vaśena cārtheṣu rūp'ādiṣu namatīti nāma. katamasya nāmno vaśenēti. nāma-
 20 dvaividhyāt pṛchati. Ācāryas tv ācaṣṭe. yad idam loke pratītim iti vistaraḥ.
 gaur aśva iti. samudāya-pratyāyakam. rūpam rasa iti. ekārtha-pratyāyakam.
 tad etad vedan'ādi-skandha-catuṣkaṃ nāma-śabdenōcyate. yasmāt tan-nāma-
 vaśena saṃjñā-kāraṇa-vaśenārthesv apratyakṣeṣv api vā namati pravartate. asya
 nāmno 'yam artha iti. indriyārtha-vaśena tu pratyakṣeṣu rup'ādiṣu namati utpadyate
 25 ity arthaḥ. [Tib. 293^b] nāmni cāpy artha-vaśena namati. asyārthasyēdam nāmēti.
 etasya punaḥ kena nāmatvam iti. etasya saṃjñā-kāraṇa-lakṣaṇasya nāmnaḥ kena
 kāraṇena nāmatvam. teṣu teṣv artheṣu tasya nāmno namanād iti. yasmāt⁴ teṣv artheṣu
 catuḥ-skandha-lakṣaṇam nāma tan nāma namayati pravartayati. tasmād etasya
 nāmatvam. namayatīti nāmēti kṛtvā. iha nikṣipta iti vistaraḥ. maraṇa-kāle nikṣipte
 30 kāye upapatty-antare namanād arūpiṇo vedan'ādayaḥ skandhā nāmēty
 ucyant. yathōktam. mṛtasya khalu kalam gatasya jñātaya imam pūti-kāyam
 agninā vā dhamti udate vā plāvayanti bhūmau vā nikhananti vāt'ātapābhyām vā
 pariśoṣaṃ parikṣayaṃ paryādānam gacchati. yat punar idam ucyate. cittam iti

¹ sā MSS. ² Kārikā III, 35^d. ³ Kārikā I, 9^{ab}. ⁴ smāt teṣu P.

vā mana iti vā vijñānam iti vā śraddhā-paribhāvitam śīla-tyāga-śruta-prajñā-paribhāvitam. tad ūrdhva-gāmi bhavati viśeṣa-gāmy āyatyam svargōpagam iti.

(30^b) *ṣaḍāyatanam uktam* iti.

tad-vijñān'āśrayā rupa-prasādās cakṣur-ādayaḥ.¹

vijñānam prativijñaptir mana-āyatanam ca tad

ity² atra. *mana-indriyasya punar nīruddhasya anāgatena dharmeṇa rūp'ādina utpatsyamānena vartamānena mano-vijñānena katham samnipātaḥ. yaḥ kārya-kāraṇa-bhāvaḥ. kāryam mano-vijñānam. kāraṇam mana-indriyam. dharmāś ca rūp'adiḥ. [Tib. 294^a] eka-kāryārtho vēti. eka-kāryam evārtha eka-kāryārthaḥ. ekakāryatvam ity arthaḥ. katham eka-kāryārtha ity āha. sarve ca te trayo 'pi mana-indriy'ādayaḥ sparsōtpattaḥ praguṇā anukūlā bhavanti.*

ṣaṭ-ṣaṭko dharmā-paryāya iti. ṣaṭ-ṣaṭkāny asminn iti *ṣaṭ-ṣaṭkaḥ. ādhyātmikā-bāhya-vijñāna-sparsā-vedanā-trṣṇā-ṣaṭka-sambhavāt. ṣaṭ sparsā-kāyā* iti jñāpakam. ananyatve hi satīndriyārtha-vijñāneṣūkteṣu sparsā-kāya-vacanam punar uktam syāt. tataś ca ṣaṭ-ṣaṭkatvam hiyate. *mā bhūd dharm'āyatanād vedanā-trṣṇayoḥ pṛthag-bhāva* iti. yadi pṛthaṅ-nirdeśāt pṛthag-bhāvo bhavet. vedanā-trṣṇe api dharm'āyatanāt pṛthaṅ nirdiṣṭe. tayor api *vedanā-trṣṇayor dharm'āyatanāt pṛthag-bhāvaḥ* syāt. na ca tayor pṛthag-bhāva iṣyate. dharm'āyatanāntarbhāvāt. nāṣa doṣa iti vistaraḥ. *nāṣa doṣa* iti yathōktas *tad-vyatiriktasypī* vedanā-trṣṇā-vyatiriktasypī *dharm'āyatanasya samjñ'adi-svabhāvasya bhāvād astivāt. na cāvam* iti vistaraḥ. *na cāvam* bhavatas trayānam samnipātaḥ sparsā ity evam bruvānasya [Tib. 294^b] sparsā-bhūtād indriyārtha-vijñāna-trayād *anyad asparśa-bhūtam trayam* indriyārtha-vijñāna-trayam *asti. yasya śeṣasyātra sūtre grahaṇam syāt. ṣaṭ sparsā-kāyā* iti prayojana-vaśād apṛthag-bhāve 'pi sparsā³-bhūtāt trayāt. tasmād apṛthag-bhāve 'pi vedanā-trṣṇayoḥ pṛthaṅ-nirdešo yukto vineya-kārya-vaśāt. na tu bhavataḥ samnipāta-mātra-sparsā-vādinah kenacid api prayojanena ṣaṭ sparsā-kāyā iti pṛthaṅ-nirdešo yuktaḥ. yasmāt ṣaṭ sparsā-kāyā iti vacanenēndriyārtha-vijñāna-trayam uktam iti tad-avacanam prāptam ity atah ṣaṭ-ṣaṭko dharmā-paryāya iti na sidhyet. mama tu sidhyati. sparsā-vedanā-trṣṇā-ṣaṭka-vacane 'pi tad-vyatirikta-dharm'āyatan'ady-arthēndriya-vijñāna-ṣaṭka-sambhavāt. tasmāt ṣaṭ sparsā-kāyā iti pṛthaṅ-nirdeśād asti citta-samprayuktaḥ sparsā³akhyam dharmāntaram iti siddham. atha brūyād asau. indriyārthāv avijñānakau nirdiṣṭāv asmin sūtre. ṣaḍ ādhyātmikāni ṣaṭ bāhyānīti vacanāt. ata indriya-viśaya-vijñāna-trayam sparsā-bhūtam ity asya śeṣasya jñāpanārtham atra grahaṇam syāt. ṣaṭ

¹ Kārikā I, 9^{ad}. ² Kārikā I, 16^{ab} ³ tathā P.

sparsā-kāyā iti. asya samādheḥ pratiśedhārtham idam ārabhyate. *yady apīndriyārthau syātām avijñānakau. tat-sabhāgāv ity arthaḥ. na tu punar vijñānam anindriyārthakam. avāsyam hi vijñānam sēndriyārthakam bhavati. tac ca vijñānam apadiṣṭam atra ṣaḍ vijñāna-kāyā iti. [Tib. 295^a] tasmāt triṣu nirdiṣṭeṣu indriyārtha-vijñāneṣu ṣaḍ-vijñāna-kāya-vacanena punaḥ sparsā-grahaṇam anartha-* *kam prāpnoti. ṣaṭ sparsā-kāyā* iti. atah samnipātād anyah sparsā iti siddham. atra bhadanta-Śrīlāta āha. *na khalv* iti vistaraḥ. pūrvōtpanne cakṣū-rūpe kāraṇam. na tu vijñāna-sahōtpanne. *nāpi sarva-cakṣur-vijñānam* iti. paścād utpannam pūrvayoś cakṣū-rūpayoḥ. na sahōtpannayor. *ato yeṣāṃ kārya-kāraṇa-bhāvaḥ. te vijñānēndriya-viśayaḥ sparsā-bhāvena vyavasthitāḥ. ṣaṭ sparsā-kāyā* ity asmin sūtre. tad idam anyathā na jñāpitam syāt.

na vā evam pathanti. vai iti nipātaḥ. *na vai evam pathanti* ity arthaḥ. katham punaḥ pathanti. ya eṣāṃ dharmānam samgateḥ samnipātāt samavāyād utpannaḥ. sa sparsā iti pathanti. *kāraṇe vā kāryōpacāro 'yam* iti. samgatau samnipāte samavāye kāraṇe kāryōpacāraḥ sparsā iti. *yathā*

sukho buddhānām utpāda

iti. ati-bahu-vistareṇa prakāreṇa visartum śīlam asyā iti *ati-bahu-vistara-prakāra-visāriṇi.*

(30^{cd}) *adhivacanam ucyate nāmēti. adhyucyate 'nenēty* advivacanam. vān nāmni pravartate. nāmārtham [Tib. 295^b] dyotayatīty¹ *adhivacanam nāma. tat kila nāmāsya mano-vijñāna-samprayuktasyādhikam bāhulyen' ālambanam. ato 'dhivacana-samsparsā* iti. sparsāḥ samsparsā ity eko 'rthaḥ. *mano-vijñānena nīlam vijñānātīti. abhidheyam vijñānātīty arthaḥ. nīlam* iti *ca vijñānātīti. asyārthasyēdam nāmēti vijñānātīti. eka āśraya-prabhāvita* iti. prathama āśrayeṇa prabhāvitah pratigh'āśrayaḥ samsparsāḥ pratighasya vā samsparsāḥ *pratigha-samsparsāḥ. ālambana-prabhāvita* iti. advivacanād ālambana-samsparsāḥ adhi-

vacane vā samsparsāḥ advivacana-samsparsā iti. *vacanam adhikṛtya vacanam avadhāryārtheṣu rūp'ādiṣu mano-vijñānasya pravṛttiḥ. na pamecānām cakṣur-vijñān'ādīnām vacanam adhikṛtyārtheṣu pravṛttiḥ. atas tad evādhivacanam* mano-vijñānam vacane pravartate *'dhivacanam* iti. *tena samprayuktas tasya vā samsparsāsyaādhivacana-samsparsāḥ.*² *tena cāyam dvitīyāḥ samsparsāḥ samprayoga-prabhāvita ity ucyate.*

(31) ¹*vidyā'vidyētara-sparsā*

¹ 論五 19^{bd}. ² ...² de dañ mtshuñs-par ldan-paḥi reg-pa ni tshig-bla-dags-kyi reg-pa-ste = tena samprayuktaḥ samsparsō 'dhivacana-samsparsāḥ.

iti. vidyā 'vidyētaraś ca vidyā'vidyētare. ²te eva sparśā

*vidyā'vidyētara-sparśāḥ.*¹

vidyā'āhvaḥ avidyā'āhvaḥ² tābhyā itaraś cēty arthaḥ. *vidyē* ty *anāsravā* prajñā. *avidyā* 'kliṣṭam ajñānam.³ *nāva-vidyā-nāvidyā* 'yā *kuśala-sāsravā* yā *cānivṛtāvyaḥkṛtā* prajñā⁴. [Tib. 296^a] tat-samprayuktā ete yathākramam saṁsparśā veditavyāḥ. ⁵*punar avidyā-saṁsparśasyē* ti. vistaraḥ. *avidyā-saṁsparśasya* sarva-kleśa-samprayuktasyābhikṣṇa-samudācārī nitya-samudācārī *eka-deśaḥ*. *tasya grahaṇād dvau sparśāu bhavato*

vyāpādāmunaya-sparśāu. *sukha-vedy'ādayas traya*

10 iti. sukhasya vedaḥ sukha-vedaḥ. sukha-vede sādhuḥ *sukha-vedyaḥ*. sukham vā vedyam asminn iti *sukha-vedyaḥ*. sa ādir eṣam iti *sukha-vedy'ādayaḥ*. *sukha-vedan'* *ādi-hitatvād* iti. *sukha-vedanāyāi hitaḥ sukha-vedaniyaḥ*. prak kṛitac chaḥ.⁵ *vedyate tad vedayitum vā śakyam* iti. *vedyata* iti karma-mātre kṛtya⁶ iti darśayati. *vedayitum śakyam* ity arhe kṛtya-trcaś cēty⁷ asminn arthe kṛtya iti darśayati. *ta ete ṣoḍaśē* ti. ¹⁵*cakṣuḥ-saṁsparśo* yāvan manah-saṁsparśa iti⁸ ṣaṭ. punaḥ pratigha-saṁsparśo 'dhi-
vacana-saṁsparśo vidyā-saṁsparśo 'vidyā-saṁsparśo nāva-vidyā-nāvidyā-saṁsparśo vyāpāda-saṁsparśo 'nunaya-saṁsparśaḥ sukha-vedanīyo duḥkha-vedanīyo 'duḥkhā-
sukha-vedaniyaś ca sparśa iti *ṣoḍaśa*.

(32^{ab}) *uktaḥ sparśo vedanā vaktavyē* ti.

20 nanu ca vedanā 'py ukta

vedanā 'nubhava

iti.⁹ athōktam apy ucyate. na tarhīdam vaktavyam. yac cōktam yac ca va-
kṣyamānam. tan na vakṣyamīti.

uktaṁ ca vakṣyate cānyad

25 [Tib. 296^b] iti¹⁰ vacanāt. prakāra-nirdeśād adosaḥ. pūrvaṁ lakṣaṇam uktam idā-
nīm prakāra iti.

jāte hī ti vistaraḥ. *jāte hi* janye *dharme dharmasya* janakasya *nāsti sāmār-
thyam* saḥōtpannatvāt. *pratijñā'viśiṣṭam* iti. *pratijñāyā* aviśiṣṭam etat sādhanam
ity arthaḥ. yadī pratijñā'viśiṣṭam sādhanam nēṣyate. *anyonya-janaka-prasaṅgāt*

1...¹ vidyā'vidyā-taraś ca vidyā'vidyētare vidyā'vidyētara-sparśa iti vidyāyavidyā cēti te eva sparśa (sic) vidyā'vidyētara-sparśāḥ mss. rig-pa dañ ma-rig-pa dañ gṣan reg ces-hya-ba ni rig-pa dañ ma-rig-pa dañ gṣan ni rig dañ ma-rig dañ gṣan reg-ste. ²...² vidyā'vidyētaraś ca vidyā cāvidyā cēti. ta eva sparśā vidyā'vidyētara-sparśāḥ. vidyā'ñkaḥ. avidyā'ñkaḥ P. ³...³ non-moṁs-pa-can-gyi śes-rab-po = kliṣṭā prajñā. ⁴...⁴ kuśal-s'āsravā prajñā MSS.; śes-rab dge-ba zag-pa dañ-bcas-pa gañ yin-pa dañ. ma-bsgribs-la luñ-du ma-bstan-paḥi śes-rab gañ yin-pa. ⁵ Pāṇini, 5, 1, 1. ⁶ kṛtya denotes the suffix of fut. pass. pt. ⁷ Pāṇini, 3, 3, 169. ⁸ 論十
3^b. ⁹ Kārikā I, 14^c. ¹⁰ Kārikā III, 35^d.

tarhi. kiṁ. katham saḥōtpannayor janya-janaka-bhavaḥ sidhyatīty adhikṛtam. anena pratijñā-doṣa udgrāhyate. asti saḥōtpannayor janya-janaka-bhava iti pra-
tijñā pūrva-bhyupagama-virodhini 'ti. *iṣṭatvād adosa* iti. pūrva-bhyupagamaṁ
darśayati. *iṣṭam idam*. *sūtre tv aniṣṭam* iti. *iṣṭam idam* Abhidharme

sahabhūr ye mithaḥ-phalā

5 iti.¹ *sūtre tv aniṣṭam*. tat pratipādayann āha. *cakṣuḥ-saṁsparśam* pratityōtpad-
yate *cakṣuḥ-saṁsparśa-jā vedanē* ti. sūtra-prāmānyenānyonya-phalatvam bhaṁk-
tvā saḥōtpanna-kārya-kāraṇa-bhāva-bibhaṁkṣayā āha. *janaka-dharmātikramāc*
cāyuktam iti. *janakasyāyam dharmāḥ prasiddho yā bhinna-kālatā*. *tad-yathā*
pūrvaṁ bijam paścād aṁkura ity-ādi. *tatrāpi* [Tib. 297^a] *pūrvaṁ indriyārthau* 10
paścād vijñānam iti. *prathama-kṣaṇōtpannāv indriyārthau vijñānam* tu dvitiye
kṣaṇa iti. *yathā tarhi chāyā'ṅkurayor* iti. kiṁ. saḥōtpannayor janya-janaka-
bhavaḥ. utpanna eva hy aṁkuraś chāyāṁ janayati. na prathame kṣaṇe 'ṁkuro
niśchāyo bhavati dvitiye sacchāya iti. *evam sparśa-vedanayor apī* ti. anayor
apī chāyā'mukurayoḥ pūrva-sāmagrī hetur iti² śakyam vaktum. sahabhū-hetu- 15
nirdeśe tv ayam artha ukta iti na punar ucyate.

sparśād uttarakālam vedanēty apara iti bhadanta-Śrīlātaḥ. *so 'sau trayāṇāṁ*
saṁnīpātāḥ sparśa iti. yo 'yam janaka-janita-bhavaḥ. *vedanā ṛṭīye kṣaṇe* iti.
indriyārtha-kṣaṇaḥ prathamāḥ vijñānōtpatti-kṣaṇo dvitiyo vedanōtpatti-kṣaṇas ṛ-
ṭīya iti. *na sarvatra vijñāne vedanā prāpnotī* ti. vijñāna-kṣaṇe dvitiye vedanāyā 20
abhāvāt. *na ca sarva-vijñānam sparśaḥ*. vedanā-kṣaṇe ṛṭīye vijñānam na spa-
rśaḥ. pūrva-dvitiya-kṣaṇayoḥ sparśa eva vidhīyate. *pūrva-sparśa-hetukā hy ut-
tara-sparśe vedanā*. yo 'yam idānīm dvitīyaḥ kṣaṇaḥ sparśa-bhāvenōktaḥ. tatra
pūrva-sparśa-hetukā prathama-kṣaṇa-[Tib. 297^b]vijñāna-hetukā *vedanōtpadyate*. 25
tat-sparśa-pūrvikā 'py anyasminn ity evam *sarvatra* vijñāne *vedanā prāpnoti*. 25
sarvaṁ ca vijñānam sparśa iti. te ca sparśaḥ sa-vedanakā iti *bhinn'ālambanayor*
iti vistaraḥ. bhinnam ālambanam anayoḥ. tau *bhinn'ālambanau*. pūrvasya
rūpam ālambanam uttarasya śabdaḥ tayor *bhinn'ālambanayoḥ pūrva-sparśa-hetukā*
rūp'ālambana-sparśa-hetukā *uttaratra sparśe* śabd'ālambane *yad vedanōtpadyate*.
ity etad ayuktaṁ. katham hi nāmēti doṣam aviṣkaroti. *anya-jāṭiy'ālambana-* 30
sparśa-sambhūtā rūpa-prakār'ālambanāt *sparśāt sambhūtā vedanā any'ālambanā*
bhaviṣyati. śabd'ālambanā *bhaviṣyati*. vidhura-kāraṇatvāt kāryasyāsambhāvanā.
yadā hi rūp'ālambanāt sparśāt sambhūtā vedanā rūp'ālambanāiva vedanā bhavi-
ṣyati. tadā pūrva-sparśa-hetukōttaratra sparśe vedanēti yuktaṁ. yadā tu rūp'a-

¹ Kārikā II, 51^b. ² 論六 4^{ab}.

lambanāt sparśāc chabd'ālambanā vedanōtpadyate. tadā katham etad yokṣyate. kārāṇānurūpaṃ hi loke kāryaṃ dṛśyate. atha mataṃ rūp'ālambanāt sparśāt sambhūtā vedanā śabd'ālambana-sparśa-samprayuktā 'pi rūp'ālambanā bhavatīti. ata idam āha. yena vā cittena samprayuktā. tato bhinn'ālambanēti. tataḥ śa-
 5 bd'ālambanac. cittād bhinn'ālambanā. [Tib. 298^a] yata utpannā rūp'ālambanā. tena samālambanēty arthaḥ. kathaṃ cāsau tena samprayuktēty ucyate. samaṃ prayuktā hi samprayuktā. yady abhinn'āśrayatvāt kathaṃ śrot'r'āśrayōtpannā satī rūp'ālambanā bhaviṣyati. kathaṃ na bhaviṣyati. citta-caittānām āśrayeṇāika-
 10 doṣaḥ pradarśyate. yadi tāvad rūp'ālambanāt sparśād utpannā vedanā śa-
 bd'ādy-ālambanāntaram ālambate. sa rūp'ālambanaḥ sparśaḥ sukha-vedaniyo yāvad aduḥkhāsukha-vedaniya iti na prāpnoti. ek'ālambanayā tu vedanayā tathā nirdeśo yukta iti. astu tarhīti vistaraḥ. yady evaṃ doṣo 'stu tarhi. tas-
 15 miṃ kāle. kasmim kāle. śabd'ālambana-kāle. sparśa-bhūtaṃ vijñānam avedana-
 kam. tasmāc ca śabd'ālambanād yat pūrvam vijñānam savedanakam tan na sparśaḥ. evaṃ hi nirdoṣaṃ bhavatīti. anyathā hi yadi pūrvōtpannam savedana-
 kam vijñānam sparśaḥ syāt. tadāivaṃ sparśa-pratyayā vedanēti yathōkto doṣaḥ syāt. punaḥ kārāṇam. kiṃcid vijñānam avedanakam.¹ kiṃcid ca na sparśaḥ. pratyaya-
 20 vaidhuryāt. vidhurā hi pratyayā vipratibandhenāvasthitāḥ. na hi sarvaḥ samanantara-pratyayo vedanā-pratyayaṃ sparśa-bhūtaṃ vijñānam [Tib. 298^b] janayitum samartha iti. tad evaṃ tasya bhinn'ālambanaṃ vijñānam ek-
 āntenāvedanakam.¹ tad-utpādakam cāsparśa-bhūtaṃ. yadi tu rūp'ālambanāc cakṣur-vijñānād anantaram rūp'ālambanam eva cakṣur-vijñānam² utpadyate. mano-vijñānam vā.³ tat savedanakam pūrvōtpannam⁴ sparśa iti. evaṃ satīti.
 25 mahābhūmika-niyamo bhidyata iti. sparśa-vedanayoḥ paryayeṇa niyamāt. tisrā bhūmaya iti. savitarkā savicārā kāmabātuḥ prathamam ca dhyānam. avitarkā vicāra-mātrā dhyānāntaram. avitarkā avicārā dvitīyād dhyānāt prabhṛti yāvad bhavāgraṃ. kuśalā bhūmiḥ kuśalā dharmāḥ. evaṃ akuśalā avyākṛtāḥ. śaikṣī bhūmiḥ śaikṣasyānāsravā dharmāḥ. aśaikṣī aśaikṣasyānāsravā dharmāḥ. nāva-
 30 śaikṣī-nāśaikṣī bhūmiḥ s'āravā dharmāḥ. asaṃskṛtā iha nocyante. caitta-sam-
 bandhāt. tad ya etasyām iti vistaraḥ. tad iti vākyōpanyāse. ya iti ye caitta-
 sikaḥ. etasyāṃ sarvasyāṃ bhūmāv iti. savitarka-savicārāyāṃ bhūmau. yāvan nāivaśaikṣī-nāśaikṣyāṃ bhūmau. te mahābhūmikāḥ vedanā-cetan'ādayo yathōktāḥ.

¹ vedakam C. ² m evam MSS. ³ om. MSS.; ḥam = vā. ⁴ Tib. adds: mi-gi rnam-par ses-pa = cakṣur-vijñānam.

ye kuśalāyām eva bhūmau. [Tib. 299^a] te kuśala-mahābhūmikāḥ śraddh'ādayaḥ. ye kliṣṭāyām eva. te kleśa-mahābhūmikāḥ. avidy'ādayo yathōktā eva. te punar yathāsam bhavam iti vistaraḥ. te punar mahābhūmik'ādayaḥ. ye yasyāṃ sam-
 bhavanti. te tasyāṃ paryayeṇa. na tu sarve yugapat. ity apare. tad-yathā
 vedanā sarvasu bhūmiṣu bhavaty api na yugapat samjñā-cetanā-sparśa-manas-
 5 kār'ādibhir bhavati. tathā sparśo vedan'ādibhiḥ. tathā kuśalāyāṃ vitark'ādaya
 ity-evam-ādikaṃ. apare punar evaṃ vyācakṣate. yathā Paṃcaskamdhake likhi-
 taṃ. tathēdam grahitavyam iti. tad-yathā chandaḥ katamaḥ. abhipreta-vastuny
 abhilāṣaḥ. anabhiprete nāsti chanda ity abhiprāyaḥ. adhimokṣaḥ katamaḥ.
 10 niścite vastuni tathāivāvadhāraṇam. smṛtiḥ katamā. samstute vastuny asaṃ-
 pramoṣaḥ. cetaso 'bhilapanatā. samādhiḥ katamaḥ. upaparīkṣye vastuni citta-
 syāikāgratā. prajñā katamā. tatrāiva pravīcayo yogāyoga-vihito 'nyathā cēty
 evam-ādih Paṃcaskamdhaka-grantho' draṣṭavyaḥ. tatra² hy uktam paṃca sar-
 15 vatragaḥ. vedanā-samjñā-sparśa-manaskāra-cetanāḥ. paṃca pratiniyata-
 viṣayāḥ. chandādhimokṣa-smṛti-samādhi-prajñā [Tib. 299^b] ity evam-ādi. akuśala-mahābhū-
 20 mikāḥ tu pāṭha-prasamgen' āsamhitā iti. sūtr'ādiṣu pāṭhāt. kuśalam akuśalam
 avyākṛtam ity evaṃ pāṭha-prasamgen' āsamhitāḥ. adhyaropitaḥ paścād ity arthaḥ.
 pūrvam na paṭhyante sma. Prakaraṇa-pāde mahābhūmikāḥ kuśala-mahābhūmi-
 25 kāḥ kleśa-mahābhūmikāḥ paritta-kleśa-mahābhūmikāś cēti³ caturvidhā paṭhyante.
 saha-jātā ity ucyante. na sparśa-saha-jātā iti. aviśeṣitatvād ete vedan'ādayaḥ para-
 30 spara-sahajātāḥ. na tu sparśenēty artha⁴-parigraheṇa parihartavyaṃ sūtram ity
 arthaḥ. maitrī-sahagatam iti. ayam saha-śabdo nāvaśyāṃ yugapat-bhāve sam-
 anantare 'pi dṛṣṭaḥ. na hi maitryāḥ smṛti-sambodhy-aṃgasya ca samavadhānam
 asti. maitryā ekānta-s'āsravatvāt. smṛti-sambodhy-aṃgasya cāikāntānāsravatvāt.
 35 tasmād ajñāpakam etat. samśrṣṭā iti. sahōtpannā ity abhiprāyaḥ. tatra hi sūtra
 ity. yatrāivōktaṃ. yā vedanā yā cetanā yā ca samjñēti vistareṇa. tatra sūtra
 ity arthaḥ. tan na vijñāyata iti vistaraḥ. kiṃ tāvad ayam eṣāṃ vedan'ādīnām
 40 ālambana-niyamaḥ. ālambane niyamaḥ. yad ev' ālambanaṃ vedayate. tad eva
 cetayate⁵ yāvad vijñānam vijñānātīti. [Tib. 300^a] ut' āho kṣaṇa-niyamaḥ yasminn
 eva kṣaṇe vedayate. tasminn eva yāvad vijñānātīti. vayaṃ brūmaḥ. ālambana-
 45 niyamo 'yam iti. tasmān na sūtra-virodha ity abhiprāyaḥ. Ācārya āha. ta-
 trāiva sūtre āyur-uṣmaṇoḥ sāhabhāvye samśrṣṭa-vacanāt siddhaḥ kṣaṇa-niyama
 ity. āyur uṣmā ca samśrṣṭau. imau dharmāu na visamśrṣṭāv iti. āyur-uṣmaṇoḥ

¹ 大乘五蘊論 (來九 98^{b9-11}). ² ibid. (來九 98^{b4-6}). ³ 品類足論第二 (冬十 18^{b2}).

⁴ arthaḥ MSS. but P. ⁵ om. Tib.

sahôtpannatôktā bhavati. tayor anāmbanavāt. tad evaṃ sādhitam bhavati. avāśyaṃ sahôtpannāni vedanā-samjñā-cetanā-vijñānāni. tatra sūtre samsr̥ṣṭa-
vacanenôktatvāt. ayur-uśmavad iti. *tat katham* iti vistaraḥ. *tat katham vijñā-*
naṃ cāsti. na ca trayāṇām indriya-*viśaya-vijñānānam samnipātaḥ.* tasmād
5 avāśyaṃ vijñānāstitve samnipāto 'bhyupagantavyaḥ. samnipātas ca te sparśa iti.
tenēdam te virudhyate. na sarva-vijñānam sparśa iti. *samnipāto vā na sparśa*
iti. *punaḥ-samdhī-karaṇam cātra draṣṭavyam* iti. pūrvatrāsiddham iti¹ sa-kāra-
lopasyāsiddhatvād guṇo na prāpnoti. parihāras tu. iśad-arthe 'yaṃ nañ draṣṭ-
avyaḥ. iśat-siddham asiddham ity atah siddhatvāt sa-kāra-lopasya guṇo bhavati.
10 sāiśa dāśarathī Rāma iti yathā.

(32^{cd}) *ṣaṭ saumanasyôpavicārā* iti vistaraḥ. cakṣuṣā rūpāni dr̥ṣṭvā saumana-
sya-sthānīyāni rūpāny upavicarati. śrotreṇa śabdān śrutvā saumnanasya-sthānī-
yāṃ śabdān upavicarati. evaṃ yāvan manasā dharmān vijñāya saumanasya-
sthānīyān [Tib. 300^b] dharmān upavicarati. evaṃ cakṣuṣā rūpāni dr̥ṣṭvā *daur-*
15 *manasya-sthānīyāny upekṣā-sthānīyāni* cēti vistareṇa yojyaṃ. *trayo bhaviṣyantīti.*
saumanasya-daurmanasyôpekṣā-svabhāva-traividhyāt. eka iti. *mano-vijñāna-mātra-*
samprayogāt. ṣaḍ iti. *rūp'ādi-viśaya-ṣaṭka-bhedāt. tribhir* api *sthāpanēti.* yad
vedanā-dravyaṃ mano-vijñāna-mātra-samprayuktam ekaṃ. tat saumanasy'ādi-
svabhāva-traya-bhedāt tridhā bhidyate. tat punaḥ pratyekaṃ viśaya-ṣaṭka-bhedāt
20 ṣoḍhā bhidyate. ity *aṣṭādaśa* bhavaṃti. svabhāva-vyavasthāpanāyām asatyāṃ
saumanasya-dauamrnasyôpekṣôpavicārā iti na syāt. samprayoga-vyavasthāpanā-
yām asatyāṃ manôpavicārā ity eva na syāt. aṣṭādaśa-vyatiriktas ca syuḥ. rūp'ādi-
viśaya-ṣaṭk'ālambana-vyavasthāpanāyām asatyāṃ pratyekaṃ saumanasy'ādi-ṣoḍhā-
bhedenāṣṭādaśa manôpavicārā iti na syāt. tasmāt tribhir api vyavasthāpanēti
25 siddham. *asambhinn'ālambanā* iti. *asammiśr'ālambanāḥ. trayo dharmôpavicārā*
ubhayathēti. ye rūp'ādi-viśaya-paṃcaka-vyatirikta-dharm'ālambanāḥ. te dhar-
môpavicārā *asambhinn'ālambanāḥ.* ye tu rūp'ādīnām ṣaṇṇām viśayāṇām dvau
trin [Tib. 301^a] yāvat ṣaḍ api viśayān ālambante. te *sambhinn'ālambanāḥ.*

manāḥ kilēti. *kila-śabdaḥ* para-mata-dyotakaḥ. *manāḥ kila pratity'* āsritya
30 *viśayān upavicaranty* ālambanta ity arthaḥ. *upavicārāyantīti* pravartayanti.
katham ity āha. *vedanā-vasēna manaso viśayeṣu punaḥ-punar vicāraṇād* iti
punaḥ-punar ity upa-śabdasyārthaḥ.

nāpy upavicārikēti. asantirikēty arthaḥ. *ayoga* ity *asambhavaḥ.* yadi mana
ev' āsritā vedanā manôpavicāraḥ. *tr̥ṭiye dhyāne yat sukhaṃ.* tan mana ev'

¹ Pāṇini 8, 2, 1.

āsritam. na cakṣur-indriy'ady-āsritam iti. *tasya kasmān manôpavicāreṣv agrā-*
haṇam. āditāḥ kilēti viśtaraḥ. *adāv āditāḥ. kilēti* para-mate. *kāma-dhātav*
mano-bhūmikam sukham nāsti. tasmān na tan manôpavicāraḥ. atah paścād api
tr̥ṭiye dhyāne sukhēndriyasya mana-āsritatve 'pi manôpavicāreṣv agrahaṇam.
yathā saumanasyôpavicārasya pratidvamdvena daurmanasyôpavicāraḥ. *nāvam.*
5 *sukhōpavicārasya pratidvamdvena duḥkhōpavicāro 'sti.* mano-vijñānānāśritatvād
duḥkhasya. atah sarvatra tat sukhaṃ na manopavicāra iti.

saumanasya-sthānīyānīti. saumanasya-*janakāni. paṃcēti* vistaraḥ. [Tib.
301^b] *paṃcabhir vijñāna-kāyair abhinirhṛtatvam* utpāditatvam *abhisamdhāya* ceta-
sikṛtvā *etad uktaṃ cakṣuṣā rūpānīti* vistareṇa. *mano-bhūmikās tv ete. tad-yathā*
10 *aśubhā. cakṣur-vijñānābhinirhṛtā ca* pūrvam vinīlak'ādi-darśanāt. *mano-bhūmikā*
ca samāhitatvāt. api tv iti. cakṣuṣā rūpāni dr̥ṣṭvā yāvat kāyena spraṣṭavyāni
spr̥ṣṭvēti vacanād acodyam etat. yadi cakṣuṣā rūpāni paśyan saumanasya-sthā-
nīyāni rūpāny upavicaratīty¹ uktam syāt. yāvat kāyena spraṣṭavyāni spr̥sann iti.
syāc codyam. na tv evam uktam ity acodyam evāitat. *yo 'py adṛṣṭvēti* vistaraḥ.
15 *yo 'pi* śrutvā parato manasôpavicaraty ālambate. *te 'pi* tasya manôpavicārāḥ.
itarathā hīti vistaraḥ. *rūpa-dhātū-ālambanā rūp'ādy-upavicārā na syuḥ.* kāma-
dhātūpapannena rūpāvacarāṇām rūp'ādīnām apratyakṣikṛtatvāt. *kāma-dhātū-*
ālambanās ca gandha-rasa-spraṣṭavyôpavicārā rūpa-dhātūpapannasya na syuḥ.
tasya gaṃdh'ādīnām aviśayatvāt. *yathā tu vyaktatarāṃ. tathôktam* iti. pratyā-
20 kṣikṛta-rūp'ādy-ālambanānām manôpavicārāṇām vyaktataratvāt. *yo 'pi rūpāni*
dṛṣṭvā tat-saha-carāṃ chandān upavicarati. *so 'pi* tasya manôpavicārāḥ. *yathā*
tv anākulam. tathôktam. katham cānākulam ity āha. *indriyārtha-*[Tib. 302^a]
vyavacchedata iti. cakṣur-ādīndriya-vyavacchedena. rūp'ādy-artha-vyavacchedena
côktam iti. anyathā hy ākulam syāt. cakṣuṣā rūpāni dr̥ṣṭvā saumanasya-sthā-
25 nīyāṃ chandān upavicaratīty evam-ādi.

*asti samtānam niyamye*ti. kasyacit sattvasya samtānam avekṣya. yad asya
kimcit-saumanasya-sthānīyam eva. yāvad upekṣā-sthānīyam eva. *na tv ālamba-*
nam. kim. niyamya. kim-kāraṇam. tad eva hy ālambanam kasyacit saumana-
sya-sthānīyam. kasyacin nēti.
30

(33-35^{ab}) *evaṃ yāvad ārūpya-pratisamyuktā* iti. kati rūpa-pratisamyuktāḥ.
teṣāṃ ca kati kim-ālambanāḥ. kati ārūpya-pratisamyuktāḥ. teṣāṃ ca kati kim-
ālambanā iti.

kāme sv'ālambanāḥ sarva

¹ upavicārī vicarat° MSS. & P. ñe-bar rgyuḥo šes-bya-ba.

iti. *kāme kāmāvacarāṇaṃ manōpavicārah sarve 'ṣṭādaśa santi. sa eva ca kāmā-*
dhātuḥ teṣāṃ sarveṣāṃ ālambanaṃ. svo dhātur ālambanam eṣāṃ iti sv'ālam-
banā iti karikā-pada-vigrahaḥ

rūpī dvādaśa-gocara

5 iti. *rūpī dhātuḥ kāmāvacarāṇaṃ dvādaśānāṃ manōpavicārāṇaṃ gocaraḥ. ṣaḍ*
gandha-rasōpavicārān apāsyēti. dvau gandha-rasāv ālambanau saumanasyōpavi-
cārau hitvā dvau gandha-ras'ālambanau daurmanasyōpavicārau hitvā dvau tad-
ālambanāv eva cōpekṣōpavicārau hitvēti. [Tib. 302^b] kasmāt. tatra rūpa-dhātau
tayor gandha-rasayor abhāvāt.

10 *vinā gandha-rasa-ghrāṇa-jihva-vijñāna-dhātubhir*
iti¹ vacanāt.

trayāṇāṃ uttara

iti. *trayāṇāṃ saumanasya-daurmanasyōpekṣā-dharmōpavicārāṇaṃ kāmāvacarāṇaṃ*
uttaro dhātur ārūpya-dhātur ālambanaṃ. tatra rūp'ādy-abhāvāt.

15 *dhyāna-dvaye dvādaśēti.*

daurmanasyōpavicārāṇaṃ ṣaṇṇāṃ abhāvāt.

svo 'ṣṭ'ālambanam

iti. *aṣṭānāṃ ālambanam aṣṭ'ālambanaṃ. gandha-rasōpavicārāṇāṃ caturo hitvēti.*
saumanasyōpekṣōpavicārau gandh'ālambanau dvau ras'ālambanau ca dvau hitvēty
20 *arthaḥ. tatra tayor abhāvāt.*

ārūpyā dvayor

iti. *saumanasyōpekṣā-dharmōpavicārāṇoḥ prathama-dvitiya-dhyāna-bhūmikayor*
ārūpya-dhātur ālambanaṃ. rūp'ādy-abhāvāt. ṣaḍ upekṣōpavicārā eva santi nā-
nya iti. *rūpa-śabda-gandha-rasa-spraṣṭavya-dharm'ālambanā upekṣōpavicārā eva*
25 *santi. saumanasyōpavicārāṇaṃ api tṛtīye caturthe cābhāvāt. gandha-ras'ālam-*
banau tu tatra kāmāvacara-gandha-ras'ālambanāv ity avagantavyaṃ.

tatra catvāra iti. *ākāś'ānamty'ayatana-sāmantak'ānantarya-mārgasya caturtha-*
dhyān'ālambanatvāt. tatra ca rūpa-śabda-spraṣṭavya-dharma-sadbhāvāt. yeṣāṃ
tad vyavacchin'ālambanam astīti. yeṣāṃ ācāryāṇaṃ matena tad ākāś'ānamty'ā-
30 *yatana-[Tib. 303^a] sāmantakaṃ vyavacchin'ālambanaṃ pṛthak-pṛthag rūp'ādy-*
ālambanam asamast'ālambanam ity arthaḥ. audārik'ādibhir akārais tac caturtha-
dhyānam ālambata iti ekeṣāṃ ācāryāṇaṃ matam. yeṣāṃ ācāryāṇaṃ matena
paripinḍit'ālambanam eva *tad ākāś'ānamty'ayatana-sāmantakaṃ caturtha-dhyāna-*
bhūmika-skandha-paṃcak'ālambanam iti matam. *teṣāṃ ācāryāṇaṃ. tatrāika eva*

¹ Karikā I, 30^c.

saṃmiśr'ālambano dharmōpavicāra iti.

eka ūrdhva-ga

iti. *keṣāṃ pakṣe. yeṣāṃ*

catvaro 'rūpi-sāmanta

iti *pakṣaḥ. na hi maulānām* iti *vistarāḥ. maulānām ārūpyāṇāṃ adharo dhātur*
n' ālambanam *adhara-bhūmikaṃ s'āsravaṃ vastu n' ālambanam* ity *arthaḥ.*
paścāt pravedayiṣyāmīti.

na maulāḥ kuśal'ārūpyāḥ s'āsravādhara-gocara

iti.¹

(35^c) *prathamēti* *vistarāḥ. prathama-dvitiya-dhyāna-bhūmikair aṣṭābhīḥ*
samanvāgataḥ tṛtīya-caturtha-dhyāna-bhūmikais caturbhīḥ. katamair ity āha.
kliṣṭaiḥ. gandha-ras'ālambanān paryudasya. tatra gandha-rasābhāvāt. katham.
prathama-dvitiyayor dhyānayor dvādaśōpavicārāḥ santīty² uktam. saumanasyōpe-
kṣōpavicārāṇaṃ ṣaḍ-viṣay'ālambana-vyavasthāpanāt. tatra sva-bhūmy-ālambanā
15 *rūpa-śabda-spraṣṭavya-dharm'ālambanāḥ saumanasyōpavicārāś catvāraḥ kliṣṭāḥ.*
ye cōpekṣōpavicārāḥ kliṣṭā eva catvāraḥ. taiḥ kāmā-dhātūpapanno rūpāvacara-ku-
śalālabhī [Tib. 303^b] samanvāgataḥ. adhara-bhūmy-upapanno hy ūrdhva-bhū-
mikaiḥ kliṣṭaiḥ samanvāgato bhavati. na tu viśiṣṭais caturbhīḥ gandha-ras'ālam-
banaiḥ. teṣāṃ akliṣṭatvāt. rūpāvacara-kuśalālabhitvāt ca. nāsty akliṣṭa-rūpā-
20 *vacara-dharma-lābha* iti. *na taiḥ samanvāgataḥ. tṛtīya-caturtha-dhyāna-bhūmikā*
api ṣaḍ evōpekṣōpavicārā uktāḥ.³ teṣāṃ ye sva-bhūmy-ālambanāḥ kliṣṭāḥ. taiḥ
samanvāgatas tathā. yau tu gaṃdha-ras'ālambanau. na tau kliṣṭau. ataḥ pūr-
vōktenāiva nyāyena na tābhyāṃ samanvāgataḥ. kliṣṭenārvēti. nākliṣṭena kuśa-
lasyābhāvāt. lābhi rūpāvacarasyēti *vistarāḥ. kāmā-dhātūpapanna eva lābhi*
25 *rūpāvacarasya* *kuśalasya cittasyānāgamya-saṃgrhītasyāvītarāgaḥ kāmā-dhātōḥ*
sarvaiḥ kāmāvacarair aṣṭādaśabhir *api samanvāgataḥ. prathama-dhyāna-bhūmikair*
daśabhir *iti. katham daśabhir* *ity āha. saumanasyōpavicārāḥ kliṣṭair gaṃdha-*
ras'ālambanāv apāsyēti. saumanasyōpavicārāḥ sāmantakeṣu *na bhavanti.*
sāmantakānām upekṣēndriya-saṃprayogitvāt. ato maula-saṃgrhīṭair eva sauma-
30 *nasyōpavicārāḥ kliṣṭaiḥ sva-bhūmy-ālambanais caturbhīḥ. samanvāgataḥ. nā*
tu gandha-ras'ālambanābhyāṃ. maula-kuśalālabhenākliṣṭa-lābhābhāvāt. na hi kliṣ-
ṭam dhyānam adhar'ālambanam asti. ṣaḍbhīḥ upekṣōpavicārair anāgamya-bhūmi-
kair *iti. atrāviśeṣābhīdhanād upekṣōpavicārāḥ [Tib. 304^a] kliṣṭair* *api catur-*
bhīḥ samanvāgataḥ sāmantaka-saṃgrhīṭaiḥ. ṣaḍbhīś cōpekṣōpavicārāḥ kuśalaiḥ

¹ Karikā VIII, 21^{cd}. ² 論十 9^b. ³ 論十 9^{b,5}.

kāma-dhātva-ālabhanaiḥ sva-bhūmy-ālabhanair api. *dvitīya-trītiya-caturtha-dhyān'ārūpya-jaiḥ pūrvavad* iti. katham. sa eva kāma-dhātav upapanno lābhī rūpāvacarasya kuśalasya cittasyāvitarāgo dvitīya-dhyāna-bhūmikair aṣṭābhīḥ. yair eva. alābhī gandha-ras'ālabhanān apāsya. trītiya-caturtha-dhyāna-bhūmikais caturbhīḥ kliṣṭair eva. gandha-ras'ālabhanau paryudasya. ārūpyāvacaṛeṇākena kliṣṭeṇāiva. *anayā vartanyā mārgeṇa śeṣam anugantavyam*. katham. prathamadhyānōpapanno dvitīya-dhyāna-bhūmikasya kuśalasya cittasyālābhī prathamadhyāna-bhūmikaiḥ sarvaiḥ samanvāgataḥ. dvitīya-dhyāna-bhūmikaiḥ kliṣṭair aṣṭābhīḥ. trītiya-caturtha-dhyān'ārūpya-jaiḥ pūrvavat. lābhī dvitīya-dhyāna-bhūmikasya kuśala-cittasya tad-bhūmy-avitarāgaḥ sarvaiḥ prathamadhyāna-bhūmikaiḥ. dvitīya-dhyāna-bhūmikair aṣṭābhīḥ. caturbhīḥ saumanasyōpavicāraiḥ kliṣṭaiḥ. gandha-ras'ālabhanāv apāsya. caturbhīḥ cōpekṣōpavicāraiḥ dvitīya-dhyāna-sāmantaka-saṃgrhitaiḥ. trītiya-dhyāna-bhūmikais caturbhīḥ kliṣṭaiḥ. gandha-ras'ālabhanau paryudasya. evaṃ caturtha-dhyāna-bhūmikaiḥ. ārūpyāvacaṛeṇākena kliṣṭeṇāiva. dvitīya-dhyānōpapannas trītiya-dhyāna-bhūmikasya kuśalasya cittasyālābhī [Tib. 304^b] dvitīya-dhyāna-bhūmikaiḥ sarvaiḥ samanvāgataḥ. trītiya-dhyāna-bhūmikais caturbhīḥ kliṣṭaiḥ. caturtha-dhyān'ārūpya-jaiḥ pūrvavat. lābhī trītiya-dhyāna-bhūmikasya kuśala-cittasya tad-bhūmy-avitarāgaḥ sarvair dvitīya-dhyāna-bhūmikaiḥ. trītiya-dhyāna-bhūmikais caturbhīḥ upekṣōpavicāraiḥ kliṣṭair gandha-ras'ālabhanāv apāsya. caturbhīḥ cōpekṣōpavicārais trītiya-dhyāna-sāmantaka-saṃgrhitaiḥ. caturtha-dhyān'ārūpya-jaiḥ pūrvavat. eṣā dik. anayā diśā trītiy'adiṣv api dhyāneṣūpapannasya sva-bhūmy-ūrdhva-bhūmikair upekṣōpavicāraiḥ eva kliṣṭaiḥ kuśalais ca samanvāgamo yathāsaṃbhavaṃ yojyaḥ. *upekṣā-dharmōpavicāreṇēti. kāmāvacarasya nirmāṇa-cittasyōpekṣā-saṃprayogitvāt.*

²⁵ *apara āhēti.* ayam eva Śāstra-kārah. *na hi yo yasmād* iti vistaraḥ. *yaj pudgalaḥ yasmād rūp'āder vitarāgaḥ. na sa tad rūp'ādy ālabhanam upavicarati.* 'katham upavicarati. tatrānuniyate vā. pratihanyate vā. apratisaṃkhyāya vōpekṣata' ity evaṃ. yadā 'pratisaṃkhyāyōpekṣate n' abhujati. tadā 'kuśalātvam. ato 'pratisaṃkhyāyēti viśeṣaṇam. *ataḥ s'āsravā api na sarve.* kim tarhi. ³⁰ *sāṃkleśikāḥ.* saṃkleśe bhavaḥ sāṃkleśikāḥ. saṃkleśānukūlah. *yaiḥ saumanasy'adibhir mano viśayān upavicarati. yeṣāṃ pratipakṣeṇa ṣaṭ sātata vihārā* iti. *yeṣāṃ sāṃkleśikānāṃ prativyūhena. satatāsaṃbhavaḥ² sātataḥ. vihārā yoga-viśeṣā bhavaṃti. te ca ṣaṭ.* katham ity āha. *caḥṣuṣā rūpāṇi dṛṣtvā nārva su-manā* [Tib. 305^a] *bhavati. nānuniyate. na dur-manā na pratihanyate. upekṣako bhavati*

1...1 論十 10⁶⁵. 2 satate bh° MSS. rtag-tu hbyuñ-ba.

n' abhujati. katham n' abhujati. kim apratisaṃkhyāy' āho svit pratisaṃkhyāyēti. viśeṣayann āha. *smṛtimān saṃprajānann* iti. smṛti-saṃprayuktayā prajñayā pratisaṃkṣamaṇa ity arthaḥ. *evaṃ yāvan manasā dharmān vijñāyēti.* viśaya-ṣaṭka-bhedāt ṣaṭ sātata ity. *na hy arhata* iti vistaraḥ. *arhato laukikam kuśalam s'āsravaṃ dharm'ālabhanam dharm'āyatan'ālabhanam adhigama-dharm'ā-* ⁵ *labhanam vā saumanasyam asti.* tasya hi buddha-sāṃtānikam guṇān saṃmukhikurvataḥ kuśalam saumanasyam utpadyate. na tasyāiṣa pratiseḍho yujyate. kasya tarhi. *yat tu tat-sāṃkleśikam manasa upavicāra-bhūtam. tasyāiṣa pratiseḍho lakṣyate.* tasmāt s'āsravā api na sarve saumanasy'ādāya upavicārā ity. atra bhadant Ānāmtavarmā āha. ayuktam etat. kasmāt. sūtre 'nyathā-nirdeśāt. sūtre ¹⁰ hi Bhagavatā na sāṃkleśikā evōpavicārā' uktāḥ. evaṃ hy āha. tatra bhikṣavo ya ime ṣaṭ saumanasyōpavicārāḥ. tān āśrity tān pratiṣṭhāya.² ya ime ṣaṭ saumanasyōpavicārāḥ. tān prajāhita. tatra bhikṣavo ya ime ṣaḍ upekṣōpavicārāḥ. tān prajāhita. dve bhikṣavo upekṣe. nānātva-saṃniśritā ekatva-saṃniśritā ca. tatra bhikṣavo yēyam ¹⁵ ekatva-saṃniśritā upekṣā. tān āśrity tān adhiṣṭhāya. yēyam nānātva-saṃniśritā upekṣā. tān [Tib. 305^b] prajāhitēti. etasmāt sūtrāḥ jñāyate. na sāṃkleśikā eva saumanasy'ādāya upavicārā ity. tad 'etad ajñāpakam.³ prahāṇa-vacane 'pi sāṃkleśikatvāvinivṛtteḥ. na hitarenētarasya saṃniśraya-prahāṇa-vacane 'pi saty eṣāṃ manōpavicārāṇāṃ sāṃkleśikatvaṃ vinivartate. anyathā-saṃbhavāt. evaṃ ²⁰ āha. mānaṃ niśrity māna eva prahātavya ity. na tu jātu kvacin māno vyavadānikāḥ saṃbhavati. tasmāt kleśānāṃ paraspara-virodhena vṛtter 'vṛtty-antarasya' cāpekṣayā guṇavattvāt. guru-lāghavaṃ abhisamdhāya sūtre vacanād adōṣaḥ. nand'ādāyo 'tra nidarśanam. ataś cātad evaṃ. yad upekṣōpavicārāṇāṃ upekṣōpavicārān eva prahāṇāya saṃniśrayatvena dideśa Bhagavān. dve bhikṣava ²⁵ upekṣe ity-ādi-vacanāt. nanu ca gardh'āśrita-naiṣkramy'āśrita-bhedena ṣaṭtriṃśac chāstr-padānīti vacanāt siddham eṣāṃ sāṃkleśika-vyavadānikatvaṃ Vaibhāṣikamatānusārāt. adōṣaḥ. Ācāryasyāpi manōpavicāra-vyatirikṭās tatra saumanasy'ādāyas saṃti. *punas ta evēti* vistaraḥ. *ta evāṣṭādaśōpavicārāḥ kecid bhav'āśritā abhiṣvaṃg'āśritāḥ. kecin naiṣkramy'āśritāḥ. naiṣkramyaṃ niṣkrama-bhavaḥ* ³⁰ *saṃkleśāt saṃsāra-duḥkhād vā. gardha-naiṣkramy'āśrita-bhedena. dvāv aṣṭādaśakau śaṭtriṃśac chāstr-padāni. tad-bhedasya teṣāṃ manōpavicārānāṃ dvidhā-*

1 °cārikā P. kho-na yid-kyi ñe-bar rgyu-ba = eva manōpavicārā. 2 adhiṣṭh° P. gnaste.

3...3 etaj jñāp° MSS. but P. & de ni khuñs-su mi ruñ-ste. 4...4 vṛtty-uttar° P. vyakty-uttar° MSS; hjug-pa gṣan-la.

bhedasya śāstrā Buddhena gamitātvād deśitatvād yathāsūtram.

[Tib. 306^a] (36, 37) kleśa-karma-vastūnāti prajñāpitam iti.

kleśas triṇi dvayaṃ karma sapta vastv
iti¹ vacanāt.

5 evaṃ karmāṇi vipākōtpattāv iti.² āsannaṃ kāraṇam ity adhikṛtaṃ. kleśo
'pi hi kāraṇam vipākasya. tat tu viprakṛṣṭam.

(38) te ca vyākhyātā iti.

mṛtyūpapatti-bhavayor antarābhavatiha yaḥ.³

sa punar-maraṇāt pūrvam upapatti-kṣaṇāt para⁴

10 iti. vacanāt vyākhyātāḥ. na paryavasthānāḥ svatantryam iti. Irṣyā-mātsaryā-
krodha-mrākṣaiḥ. svatantryam eṣām. avidyā-nirmuktair anya-kleśair asampra-
yogāt. avidyā hi sarvatrāiva vidyata iti. na tat-samprayogenāsvatantryam.
āhriky'adibhis tv anya-kleśa-samprayuktaiḥ pratisamdhī-baṃdho na pratiśidhyate.
yady api sā 'vasthā mandikēti vistaraḥ. yady api sā maraṇāvasthā citta-caitta-
15 samudācārasyāpaṭutvāt.

upekṣāyāṃ cyutōdbhavav

iti⁵ vedanā-māndyāt. yas tu pudgalo yatra kleśe 'bhikṣṇam satatam caritaḥ pra-
vṛttaḥ āsannaś ca maraṇa-kālasya pudgalasya. tadānīm maraṇa-kāle sa eva kle-
śaḥ samudācarati samutthāya mithyā-dṛṣṭy-ādir api. pūrv'avedhāt pūrv'akṣepāt.
20 pūrvābhyāsād ity arthaḥ. atha vā yo 'sau tadānīm kleśa upatiṣṭhate. tasya pūrv-
vaṃ phala-bhāvena parigrah'avedhāt akṣepāt. sa tadānīm upatiṣṭhata iti. kāma-
[Tib. 306^b] rūpa-dhātvor aparisaṃkhyānāt. sarva eva catvāro bhavāḥ santīti.
traya ev' ārūpyeṣu

ārūpyeṣu eva ca traya

25 ity avadhāraṇāt. anayor itarayor dhātvor bhava-catustayam tu jñātam bhavati.

(39-41) niṣyandābhāvād iti. mūtra-puriṣābhāvād ity arthaḥ. sūkṣmāṇām vā
sūkṣmā iti. sūkṣmāṇām sa sūkṣma āhāraḥ. bālakū jāta-mātrāḥ. sveda-jantuk'ā-
dayo yūk'ādayaḥ. ādi-śabdena garbha-sthāḥ. kavaḍikār'āhārāḥ

kāma

30 iti. kāma-dhātāv eva kavaḍikār'āhāra ity avadhāraṇam. kasmād ity āha. tad-
vitarāgāṇām kavaḍikār'āhāra-vitarāgāṇām tatra rūp'ārūpya-dhātvor upapatteḥ.
kavaḍikṛtyābhyavaharaṇāt piṇḍikṛtya gilānāt kavaḍikāraḥ.

kavaḍikṛtyābhyavaharaṇam punar mukhena nāsikayā grāsa-vyavacchedād iti
gandha-rasa-spraṣṭavy'āyatanāni sarvaṇy eva kavaḍikāra ity ukte pṛcchati chāy'ā-

¹ Kārikā III, 26^b. ² °tpattāv N. ³ Kārikā III, 10^a. ⁴ Kārikā III, 13^{cd}. ⁵ Kārikā III, 42^d.

tapa-jvālā-prabhāsu teṣāṃ gandh'ādīnām katham āhāratvaṃ. na hi tatratyānām
gandh'ādīnām kavaḍikṛtyābhyavaharaṇam astīti. bāhulyena kila eṣa nirdeśa iti. na
tatratyānām gandh'ādīnām kavaḍikāratvam iti pratipadyate. bāhulikas tu nirdeśaḥ

kāme try-āyatan'ātmaka

5 iti. kila-śabdaḥ para-matena svābhiprāyo 'dhikriyate. yāny api tv iti vistaraḥ.
yāny api tu nābhya vahriyamte chāy'ādiṣu sthītiṃ c' āharamti yāpanām c' āha-
ramti. tāny api sūkṣma āhāraḥ. snānābhyamgavat. yathā snānam cābhyamgās
ca na kavaḍikṛtyābhyavahriyate. āhāraś ca. tadvad iti.

svākṣa-muktānanugrahād [Tib. 307^a]

10 iti. svākṣasya svēndriyasya tenānanugrahāt. muktānām ca. kāma-dhātor anāgāmy-
arhatām ananugrahāt. na rūp'āyatanam āhāraḥ. rūp'āyatanam cābhyavahāra-
kāla iti. yasmin kāle antar-mukha-praviṣṭa āhāro bhujyate cakṣur-viṣayātītaḥ.
tasmim kāle svam indriyam cakṣur-indriyam tan-mahābhūtāni ca tasyēndriyasya.
yāni mahābhūtāni āsrayaḥ. tāni nānugṛhṇāti tad rūp'āyatanam. kuta evānyā-
nēndriyāṇi śrotr'ādīny anugrahīṣyati. aviṣayatvāt. aviṣayo hi śrotr'ādīnām
15 rūp'āyatanam. dṛṣyamānam tarhi bhojana-kāle 'nugrahīṣyatīty ata āha. yadā
'pi ca dṛṣyamāna iti vistaraḥ. atha katham idaṃ gamyate. tadā 'pi tad-ālam-
banaḥ sukha-vedanīyaḥ sparśa āhāro na rūpam iti. ata āha. muktānām iti
vistaraḥ. yadi tad dṛṣyamānam āhāra-kṛtyam kuryāt. muktānām anāgāmy-
20 arhatām kavaḍikār'āhāra-vitarāgāṇām sumanojñam apy āhāram paśyatām anu-
graham kuryāt. yathā gandha-rasa-spraṣṭavy'āyatanāni indriya-mahābhūtānām
anugraham kurvanty abhyavahāra-kāle. tasmāt tad-ālabanaḥ sukha-vedanīyaḥ
sparśa āhāro bhavatīti siddham.

sparśa-saṃcetanā-vijñā

25 iti vijñēty ād¹-antam etat. prajñēti yathā. vijñānam ity arthaḥ. kavaḍikār'ā-
hāras try-āyatan'ātmakatvāt s'āsraṇa iti siddhaḥ.

trayas tu

sparś'ādayaḥ s'āsraṇā anāsraṇāś ca sambhavantīty atas ta eva viśeṣitāḥ

s'āsraṇā

30 iti.

na cārvam anāsraṇā dharmā iti. na cārvam te bhūtānām sthītaye yāpanāyai
[Tib. 307^b] sambhavaiṣiṇām cānugrahāyēti. mano-nirjātavād iti. nirvṛtter iti
na tūpapatteḥ.² mana ity avadhāraṇam. ata eva bravīti. śukla-śoṇit'ādīkam
kiṇcid bāhyam anupādāya bhāvād iti. ādi-śabdena kardama-puṣp'ādīnām gra-

¹ āt denotes the long vowel ā ² . . . ² hgrub-ciñ skye-baḥi phyir-ro ṣes-bya-ba yin-no.

hanaṃ. upapatty-abhimukhatvāt abhinirvṛttir iti. upapatty-abhimukhī nirvṛttir
 janmāsyēti abhinirvṛttiḥ. savyābādham iti saduḥkhaṃ. savyābādham abhinir-
 vartyēti. idam atra jñāpakam. antarābhavo 'bhinirvṛttir iti. tathā 'sti pudgala
 5 itī vistarāḥ. asmāt sūtrāc catus-koṭikād abhinirvṛttir antarābhava itī. asti pu-
 dgalo yasyābhinirvṛtti-saṃyojanam prahīṇam nōpapatti-saṃyojanam. asti yasyō-
 papatti-saṃyojanam prahīṇam nābhinirvṛtti-saṃyojanam. asti yasyābhinirvṛtti-
 saṃyojanam ca prahīṇam upapatti-saṃyojanam ca. asti yasya nābvābhinirvṛtti-
 saṃyojanam prahīṇam nōpapatti-saṃyojanam. dvi-dhātu-vitarāgasyēti. kāma-
 rūpa-dhātu-vitarāgasyēti. anāgāminā itī viśeṣaṇam. pṛthagjanānam antarābhava-
 10 saṃyojanasyātyantāprahāṇāt. tad dhi bhikṣavaḥ prahīṇam yad āryayā prajñayā
 prahīṇam itī vacanāt. tasya ca punarbhāvitvāt. tatra prathamā koṭīr dvi-dhātu-
 vitarāgasyānāgāmināḥ. dvitīyā 'ntarāparinirvāyīṇāḥ. tṛtīyā 'rhataḥ. caturthī
 tad-anyeṣāṃ asmād-ādeḥ. [Tib. 308^a] pṛthagjanasya āryasya cāvitarāgasya kāma-
 dhātu-vitarāgasya rūpa-dhātāv upapadyamānasya cēti. bhūtā vā 'rhanta itī. pūr-
 15 vam evōktaḥ paryāyah. bhūtā utpannāḥ sambhavaīṣiṇo 'ntarābhavikā itī. idānim
 ayam aparāḥ paryāyah. bhūtā arhantas traidhātuka-vitarāgatvāt. sambhavaīṣiṇāḥ
 sa-tṛṣṇāḥ. traidhātuke sambhavaīṣitvāt.

sthītaya itī. avasthāpanāya. anugrahāyēti. punarbhavāya sambhavāyēty arthaḥ.
 sarve 'py ubhayathēti. sarve 'pi catvāra āhārāḥ. bhūtānam sattvānam sthitaye
 20 'nugrahāya ca. tathā sambhavaīṣiṇām itī. yuktaṃ tāvan manaḥ-saṃcetanā
 karma-svabhāvatvāt. tat-prabhāvitam ca vijñānam bijam. sparśo 'pi tat-saṃ-
 prayukto bhavaty anugrahāyēti. kavaḍikāras tu katham sambhavaīṣiṇām anu-
 grahāyēti. ata ucyate. kavaḍikāro 'pi hīti vistarāḥ. tad-rāgiṇām itī. kavaḍi-
 kāra-rāgiṇām. punarbhavāya saṃvartata itī asya jñāpanārtham idam sūtra-padam
 25 upanyasyate. uktaṃ hi Bhagavatēti vistarāḥ. tatra rog'ādibhiḥ pañca upādāna-
 skandhā uktāḥ. tasya rogasya catvāra āhārā mūlam. mūlam¹ ca hetur itī anena
 kavaḍikāro 'pi tad-rāgiṇām punarbhavāya saṃvartata itī siddham. anye punar
 jarā-maraṇasya pratyaya ity etad evōdāharaṇam bruvate. asmāj janmanaḥ
 pareṇa jarā-maraṇam vyavasthāpitam ity abhiprāyah. kavaḍikāro 'pi bhūtānam
 30 sattvānam iha-sthitaya itī yuktaṃ pratyakṣatvāt. [Tib. 308^b] tathā sukha-veda-
 niyah sparśo vijñānam cānugrahakam ity uktaṃ. atha manaḥ-saṃcetanā katham
 itī. ata idam ucyate. manaḥ-saṃcetanā 'pi cēti vistarāḥ. ata eva manaḥ-saṃ-
 cetanā-grahaṇena sparśa-vijñāne api grhīte bhavataḥ. tat-saṃprayogitvāt. pra-
 drutā itī prasṛtāḥ. Saṃgītiparyāya ity Abhidharma-śāstre.

¹ Supplied from Tib. rtsa-ba.

teṣāṃ puṣṭaye sparśa itī. sukha-vedaniyenānugrahāt. yah kaścid vedanā-
 skandhaḥ saṃjñā-skandhaḥ. sarvaḥ sa sparśam pratītyēti vacanāt. manaḥ-saṃ-
 cetanāyah punarbhavasy' ākṣepa itī. tasyaḥ karma-svabhāvatvāt. katham ca
 punas tayā punarbhava ākṣipyate. tad-utpatti-pratyaya-paraspar'ānukūlyāvasthā-
 nāt. karma-paribhāvitād vijñāna-bijād abhinirvṛttir itī. bijād ivāṃkurasya
 5 punarbhavasyōtpāda ity arthaḥ.

yah kavaḍikārah sa āhāra itī praśne āha. syāt kavaḍikāro n' āhārah. syād
 āhāro na kavaḍikārah. syād ubhayaṃ. syān nōbhayam itī catuskoṭikam. dvi-
 tiyā koṭis traya āhārā itī. manaḥ-saṃcetanā-sparśa-vijñānāni. caturthī etān
 ākārān sthāpayitvēti. śabdo duḥkha-vedanā-saṃprayuktāś ca sarve citta-caittāḥ.
 10 evam sparś'ādibhir api yathāyogaṃ catuskoṭikāni kartavyānīti. yah kaścit spar-
 śaḥ. sarvaḥ sa āhārah. syāt sparśo n' āhāra itī catuskoṭikam. evam yā kācin
 manaḥ-saṃcetanā. sarvā sā āhārah. syāt manaḥ-saṃcetanā n' āhāra itī catus-
 koṭikam. tathā [Tib. 309^a] yatkimcid vijñānam. sarvaṃ tad āhārah. syād vij-
 ñānam n' āhāra itī catuskoṭikam. sparśasya tāvat prathamā koṭiḥ. yaṃ spar-
 15 śam pratītyēndriyāṇam apacayo bhavati. mahābhūtānam ca paribhedaḥ. dvitīyā
 traya āhārāḥ. tṛtīyā yaṃ sparśam pratītya indriyāṇam upacayo bhavati. mahā-
 bhūtānam ca vṛddhiḥ. caturthī etān ākārān sthāpayitvēti. evam yāvad vijñā-
 nam catuskoṭikam. prathamā koṭiḥ yad vijñānam pratītyēndriyāṇam apacayo
 bhavati mahābhūtānam paribhedaḥ. dvitīyā koṭis traya āhārāḥ vijñāna-varjyāḥ.
 20 tṛtīyā yad vijñānam pratītya indriyāṇam upacayo bhavati. mahābhūtānam ca
 vṛddhiḥ. caturthī etān ākārān sthāpayitvā.

syāt sparś'ādīn pratītyēti vistareṇa aparāḥ praśnaḥ. sparś'ādīn itī sparśa-
 cetanā-vijñāna-dharmān itī evam netavyam. evam ca granthaḥ kartavyaḥ. syāt
 sparś'ādīn pratītyēndriyāṇam upacayo bhavati. mahābhūtānam ca vṛddhiḥ. na ca te
 25 āhārāḥ. syāt. anya-bhūmikān anāsravāms' ca. pratītyēty abhisambandhāt dvitīyā-
 prayogaḥ. yo 'pi paribhukta itī vistarāḥ. kena sambandhenēdam uktaṃ. anyabhū-
 mikān anāsravāms' ca pratītyānāhāra ity ukte 'rthād etad uktaṃ bhavati. svabhūmikān
 s'āsravāms' pratītya āhāra itī. yaṃ cēha paribhukta itī. kavaḍikāro bhoktur bādham
 ādadhūti. sa kim āhārah. so 'py āhārah. āpāte bhojana-velāyam anugrahāt.
 30 sarvāsu sarvaḥ. evam yoniṣu itī. kāma-dhātu [Tib. 309^b] pañcānam gatinām
 cetasṛṇām ca yonīnam sadbhāvāt. catuskoṭikam bādhyate. Prakaraṇa-granthaś
 cēti. prathamē catuskoṭike yēyam tṛtīyā koṭiḥ. yaṃ kavaḍikāram pratītyēndri-
 yāṇam upacayo bhavati. mahābhūtānam ca vṛddhir itī asyā bādhaḥ catuskoṭikam
 bādhyate. na kevalam upacaya-karaḥ. kiṃ tarhi. apacaya-karo 'pi kavaḍikār'a-

hāra iti. Prakaraṇa-granthaś ca kiṃ bādhyate. kiṃśaḥ Prakaraṇa-grantha iti. tad darśayann āha. *kavaḍikār'āhāraḥ katamaḥ yam kavaḍikāraṃ pratītyēndriyānām upacayo bhavati vistareṇa yāvad vijñānam* iti. *upacay'āhārābhisaṃdhi-vacanād avirodha* iti. *upacay'āhārābhīprāyeṇa catuṣkoṭika-vacanam Prakaraṇa-grantha-vacanam* ca. tasmāt. tayo *avirodhaḥ*. yo hy upacayāya. sa mukhyaḥ. *āhāra-lakṣaṇa-prāptatvād* iti. *kavaḍikār'āhāra-lakṣaṇa-prāptatvāt*. katham ity āha. *so 'pi hi jighatsām pipāsām ca pratihantum samartha* iti. *pradīpt'āyasa-guḍa-lakṣaṇa āhāro jighatsā-pratighāte samarthaḥ*. kvathita-tāmra-lakṣaṇaḥ pipāsā-pratighāte iti yojyam.

kavaḍikār'āhāra-prasaṅgenēdam ucyate. *uktaṃ Bhagavatā yaś ca bāhyakā-nām* iti vistaraḥ. Jambūdvīpo *jambu-śaṇḍaḥ*. tathā hy uktaṃ Bhagavatā. yāḥ kāścij jambu-śaṇḍāt sravaṃtyaḥ. sarvāḥ samudra-nimnāḥ samudra-pravaṇāḥ samudra-prāgbhāra iti. tan-nivāsino *jambu-śaṇḍa-gatāḥ*. *kuṣimanto* bhojana-śakty-upetā a-kalal'ādy-avasthā ity abhiprāyaḥ. *tad-etad ayuktam. ekam iti vacanād* iti. yadi Jambūdvīpa-nivāsinaḥ kuṣimanto jambu-śaṇḍa-[Tib. 310^a] gatā isyeran. yaś ca jambu-śaṇḍa-gatān pṛthagjanān iti vaktavyam syāt. uktaṃ ca yaś cāikam jambu-śaṇḍa-gatam iti. tasmād ayam artho na ghaṭate. *kaś cātra viśeṣa* iti. kim atr' āścaryam yad bahūṃ bhojayitvā bahu puṇyam syāt. na tv alpiyasah śatamātrān vitarāgān ity arthaḥ. *saṃnikṛṣṭo bodhisattva* iti. āsannā-bhisambodhiḥ.

bodhisattvaḥ kuto yāvat. yato lakṣaṇa-karma-kṛd ity¹ abhiprāyaḥ. *na tv iyam anvarthā saṃjñē* ti. nārthānugatā. nārtha-vācakaṃ padam ity arthaḥ. *nāpi paribhāṣitā* artham anapekṣya. *bodhisattva eva tv eṣa jambu-śaṇḍa-gata* iti. kṛṣi-grāmakam vyavalokanāya nirgataḥ Sarvārthasiddho bodhisattvo jambū-vṛkṣa-mūle niṣaṇṇaḥ prathamam dhyānam utpāditavān. ata āha. sa hi *pṛthagjanaḥ kāma-vairāgya-sambandhenē* ti. sa cāpi hi bodhisattvaḥ pṛthagjanaḥ kāma-vitarāgaś ca. bāhyakāś ca tathāiva kāma-vitarāgāḥ pṛthagjanāś ca. anena sambandhena tebhyo bāhyakebhyo bahutareṇa dāna-phalena *viśiṣyamāna* ity evam uktaḥ. sa tebhyo bāhyakebhyo 'nantebhyo² *viśiṣyamāno* bodhisattvāya cāmeya anāryebhyo 'pi dakṣiṇā iti vacanāt. *śata-grahaṇam tu pūrvādhikārād* iti. tatrāiva sūtre śatādhikāro 'dhikṛtaḥ. yaś ca tiryag-yoni-gatānām śatāya dānam dadyāt. yaś cāikasmai duḥ-śīlāya manuṣya-bhūtāya [Tib. 310^b] dānam dadyāt. tataḥ śata-guṇo vipākāḥ

¹ Kārikā IV, 110^{ab}. ²² om. MSS., restored from Tib. as Poussin. khyad-par-du hphags-pas de skad-du gsuñs-so. . . . de ni phyi-rol-pa de dag mthaḥ-yas.

pratikāṃkṣitavyaḥ. yāvad yaś ca bāhyakānām iti vistaraḥ. *itthaṃ cāṭad evam* iti. *itthaṃ cāṭad evam* bodhisattva eva tv eṣa jambu-śaṇḍe niṣaṇṇo yujyate iti. *yad enaṃ* bodhisattvam *apūṣya*. *bāhyakebhya eva srotaāpatti-phala-pratipannakam viśeṣayām* babhūvē ti. bāhyakebhyo vitarāgebhyaḥ srotaāpatti-phala-pratipannakāya dānam aprameyataram. srotaāpannāya tato 'prameyataram. sakṛdāgāmi-phala-pratipannakāyēti vistaraḥ. *yadi* nirvedhabhāgi jambu-śaṇḍa-gato 'bhaviṣyat. *jambu-śaṇḍa-gatād eva vyāśeṣayīṣyat*. katham. yaś ca jambu-śaṇḍa-gatānām śatam bhojayet. yaś cāikam srotaāpatti-phala-sakṣāt-kriyāyai pratipannakam. ato dānād idam mahā-phalatarām iti. na tv evam. srotaāpatti-phala-pratipannak'ādibhyo viśiṣṭataratvād ato bodhisattva eva tv eṣa jambu-śaṇḍa-gato yujyate.

(42-44^{ab}) *āyuh-kṣay'ādibhir* iti. asty āyuh-kṣayān maraṇam na puṇya-kṣayāt. asti puṇya-kṣayān n' āyuh-kṣayād ity-adi.¹

cheda-saṃdhāna-vairāgya

iti vistaraḥ. *kuśala-mūla-samucchedo* mithyā-drṣṭyā. sā ca mānasy eva. saṃtī-rakatvāt. *kuśala-mūla-pratisaṃdhānam* samyag-drṣṭyā vicikitsayā vā. te ca mānasyau. *dhātu-bhūmi-vairāgyam* dhātuto bhūmito vā [Tib. 311^a] *vairāgyam* mano-vijñāna eva. samāhita eva citte labhyatvāt. *parihāṇir* ayoniśo-manasikāra-pravartitā. mano-vijñānena cāyoniśo-manasikāro vikalpa iti. *cyutiḥ* saṃkṣipta-paṃcēndriya-pracārasya pravāha-cchedānukūle vijñāne bhavati. *upapattir* api viparyasta-mater bhavattī mano-vijñāna eva yujyate. *antarābhava-pratisaṃdhir* *apy ukta-rūpa* iti. *pratisaṃdhi-sāmānyād* anukto 'py ukta-kalpa iti nōcyata ity abhiprāyaḥ. cyutir eva

cyutam.

ekārthatam darśayati. bhāve ktōtpannatvāt.² *itare hi vedane paṭvyāv* iti sukha-duḥkhe.

visabhāga-bhūmikatvād iti. samāhitam cittam samāhita-bhūmikatvāt visa-bhagam kāma-dhātoḥ. ataś cyuti-cittam upapatti-cittam vā na yujyate. yadā tarhi rūpa-dhātāv eva mriyate upapadyate vā. tadā samāhita-bhūmikam cittam tad bhaviṣyatīty ata āha. *ābhisamskārikatvād* iti. abhisamskāro yatnaḥ. abhisamskāreṇa nirvṛttam ābhisamskārikam. tad-bhavaḥ. tasmāt. na tad abhisamskārikam cyuti-cittam upapatti-cittam vā yujyate. maraṇāvasthāyā apatutvāt. *anugrahakatvāc* ca. yasmāc ca samāhitam cittam anugrahakam. na cchedānukūlam. ato 'pi samāhita-cittasya cyutir nāsti. *nāpy acittakasyē* ti vistaraḥ. *nāpy acittakasya*. [Tib. 311^b] kiṃ. cyutiḥ. upapattir vēti prakṛtam. acittako nirodha-

¹ Cf. 論五 10^{ab}. ² kta denotes the suffix ta.

samāpatti-samāpanno 'samjñi-samāpatti-samāpannaḥ tad-vipāke vā 'vasthitāḥ. so
'cittaka upakrāntum mārayitum na śakyate śāstr'ādibhiḥ. ato nācittakasyāsti cyutiḥ.
yadā cāsy' āśrayo vipariṇantum ārabhetēti. śāstreṇāgninā vōpakramān nirodha-
samāpattiṃ asamjñi-samāpattiṃ vā samāpannasya asamjñi-samāpattiḥ vipāke sthi-
tasya vipāk'āvedha-parisamāpter avāśyam asya tadānim āśraya-pratibaddham
cittam āśraye bija-bhāvenāsti. tat sammukhībhūya paścāt pracyaveta.¹ kaḥ pracya-
veta.¹ pudgalaḥ. yadi pudgalo 'dhikriyēt. asamāna-kartṛkatvāt ktvā²-vidhir na
prāpnoti. cittam tarhi pracyaveta. atha vāivam abhisambandhaḥ. yadā c' āśrayo
vipariṇantum anyathātvam āpattum ārabheta. avāśyam asya pudgalasya tad-āśraya-
pratibaddham bija-bhāvenāvasthitam cittam sammukhībhūya samudācarya pari-
ṇantum ārabheta. paścāt pracyaveta pudgala iti. atha vā sammukhībhūyēti sammu-
khibhāvvyēty arthe ṇi³-lopāt.

asti parṇa-ruho vāto asti parṇa-śuṣo 'para
iti yathā. upapattau cāyuktaṃ acittakatvaṃ. kasmāt. citta-ccheda-hetv-abhāvāt.
avaśyaṃ kliṣṭatayā pratisamdhī-cittasya nirodha-samāpatti-ādy-asambhavāt. vinā
ca kleśānupapattēḥ. sarva-kleśair hi tad-bhūmikair upapatti-pratisamdhī-ban-
dho bhavati. na ca cittam antareṇa kleśāḥ kadācid api bhavantīti. ato 'pi
nāsti acittakasyōpattih.

marāṇa-bhavas tri-prakāra ity uktam iti.

upapatti-bhavaḥ kliṣṭaḥ sarva-kleśair svabhūmikair
iti.⁴ upapatti-bhava eva [Tib. 312^a] kliṣṭa ity avadhāraṇāt. marāṇa-pūrvāṃta-
kālarābhavās tri-prakārah kuśalākuśalāvyaḥkrta⁵ uktāḥ. atha vā
nirodhayaty uparamann arūpye jīvitam manaḥ
upekṣām cēti

vistareṇa yāvac

chubhe sarvatra pañca cēty⁶

uktam. ato marāṇa-bhavas tri-prakāra ity utsargaḥ. arhaṃs tu
nirvāty avyākṛta-dvaye

ity evam apavādaḥ. asti cet kāma-dhātāu vipāka upekṣēti.

adho 'pi madhyam asty eke

iti⁷ ekīya-matena. nāsti ced iti.

ataḥ param aduḥkhāsukham vedyam

ity⁸ apara-matena. airyāpathika evēti. airyāpathika-jātiyam⁹ tad yatra nirvāti.

¹ °vate P. ² Absolute suffix ya. ³ ṇi denotes character of causative. ⁴ Kārikā III, 38^b.
⁵ 論十 12^b. ⁶ Kārikā II, 16. ⁷ Kārikā IV, 49^{ab}. ⁸ Kārikā IV, 48^d. ⁹ °ye MSS.

vipākaj'airyāpathika-śailpasthānika-nirmitam
caturdhā'vyākṛtam kāma

iti.¹ na etāvad evāvyaḥkrtam iṣyata iti vyākhyātam etat. tad dhi citta-cchedā-
nukūlam iti. apratisamdhika-citta-cchedānukūlam. durbalatvāt. paramāpaṭutvād
ity arthaḥ. sapratisamdhika-citta-cchede kuśalākuśalam api cittam sambhavati.

teṣāṃ yathāsamkhyam iti. pādāyor apāya-gāmināṃ vijñānam samnirudhyate.
nābhyaṃ manuṣya-gāmināṃ. hṛdaye deva-gāmināṃ. arūpitvād adesastham
vijñānam katham teṣu nirudhyata iti. ata āha. kāyēndriyasya teṣu nirodhād
iti. teṣu pād'ādiṣu. kāyēndriya-pratibaddha-vṛtti hi kāma-dhātāu rūpa-dhātāu
ca vijñānam iti. [Tib. 312^b] teṣāṃ api hṛdaye vijñānam nirudhyata iti. yathā-
samkhyā-nirdeśād evāyam artho labhyate. katham. hṛdayam ca hṛdayam ca
hṛdaye. pādaś ca nabhiś ca hṛdaye cēti

pāda-nābhi-hṛdayānīti

catvāro 'rthāḥ. adho-gaś ca nṛ-gaś ca sura-gaś ca aja-gaś cēty ete 'pi catvāro
'rthāḥ. tena yathāsamkhyā-siddhiḥ.

prāyeṇēti grahaṇam dev'ādīnam sukha-mṛtyutvāt. na tu punas tāni kāṣṭhā-
nāva cchidyante. kiṃ tarhīti. tivṛābhīr vedanābhiś chidyanta ivēti. chinnavad
vā na punas ceṣṭanta itī chinnānīty ucyante iti. chinnāṅga-pratyamgavat na
punas ceṣṭanta itī chinnānīty ucyante. saiśa kālpanikī cheda-vṛttiḥ. marmaṇam
dvidhā-bhāvākaraṇāt. ap-tejo-vāyunāṃ anyatamenēty ukte pṛcchati. kasmāt na
pṛthivī-dhātunēti. ap-tejo-vāyu-dhātu-pradhānā yathāyogam iti. yathāsambha-
vam ab-dhātu-pradhānaḥ śleśmā. tejo-dhātu-pradhānam pittaṃ. vāyu-dhātu-
pradhāno vāyu-śeṣa iti. bhājana-loka-samvratānī-sādharmyeṇēty apara iti. tisro
bhājana-samvartanyaḥ tejaḥ-samvartanī ap-samvartanī vāyu-samvartanī ca. tā-
sām ca sādharmaṇa ap-tejo-vāyu-dhātūnām anyatamenēti vistareṇōktam iti.

(44^{cd}) katham arād yātā. ātyantika-visamyoga-prāpti-lābhāt. pṛthagjanānam
tv asti visamyoga-prāpti-lābhaḥ. na tv ātyantika iti te na arād yātā evēti. te
hi mithyātve 'pi niyatā bhavayur iti. yady anantaryāṇi kuryur ity arthaḥ. na
ca ta iti vistaraḥ. [Tib. 313^a] na ca te mokṣabhāgiya-lābhinaḥ kāla-niyamena
samyaktve niyatāḥ. yathā saptakṛtvahparam'ādayaḥ. ādi-śabdena kulamkulā-
kavicik'ādayo gṛhyante. kāla-niyamāś cāiśam Pudgala-nirdeśe vakṣyate. niyate-
bhyo dvayebhya ebhya 'nye 'niyatāḥ. pratyayāpekṣam hīti vistaraḥ. yadi sam-
yaktve pratyayam labhante. samyaktve niyatāḥ. atha mithyātve. mithyātve
niyatāḥ. athōbhayasmim na pratyayam labhante. anubhayabhaktve 'pi.

¹ Kārikā II, 72^b, 73^{ab}.

(45-47) *uktaḥ sattva-lokaḥ avidy'ādi-krama-nirdeśena.*

uśaṃtīti

icchantīty arthaḥ.

lakṣa-ṣoḍaśakôdvedham asaṃkhyam vāyu-maṇḍalam

5 *lakṣa-ṣoḍaśakam vedhana-bhāvena. pariṇāhenāsaṃkhyam* iti. samanta-parikṣe-
penāsaṃkhyam ity arthaḥ. *karm'ādhipatyena karma-sāmarthyena. tatra nidarśa-*
nam. yathā bhuktaṃ pītaṃ cānnaṃ pānaṃ ca yathāsaṃkhyena nāpakvaṃ
pakv'āśayaṃ patati. pakvam eva pakva-sthānam gacchatīty arthaḥ. kusūla-nyā-
yena koṣṭha-nyāyena. samantāt prakāravat āsthitam ity arthaḥ. pakva-kṣīra-
10 *śārī-bhāva-yogena pakva-kṣīra-śārī-bhāva-nyāyena. yathā pakvasya kṣīrasya śārī-*
strī-liṅga-nirdeśaḥ śara ity arthaḥ. atha vā śarasya bhāvaḥ śārī-bhāvaḥ strī-
prayogaḥ. yathā 'sau śaro ghanī-bhāvena bhavati. evaṃ jalasyôpariṣṭhāt kām-
canamayī bhūmir iti. *śeṣam trayo lakṣāḥ sahasrāṇi ca viṃśatir* iti. viṃśati-
sahasrôttarāṇam ekādaśāṇam lakṣāṇam aṣṭāv apanīya etāvac cheṣam bhavati.

15 *tiryak trīṇi sahasrāṇīti.*

vistarāḥ. catur-dvīpakasya etat parimāṇam ucyate. na trisahasra-mahāsāharasya.
samānaṃ hy etad ubhayam. etad iti. jala-kāmcana-maṇḍalam.

[Tib. 313^b] *samantatas tu tri-guṇam*

20 *iti, samanta-parikṣeṇa tri-guṇam* etad ubhayam. sarvasya parimaṇḍalasyēyam
sthitih. yad asya tiryakpramāṇasya *tri guṇam eva samanta-parikṣiptasya pra-*
māṇam iti.

(48-51) *tena catur-dvīpakaś cakrikṛta* iti. cakram kṛtaś *cakikṛtaḥ. cakar'ākāratām*
gamitaḥ. ata eva cakravāda ity ucyate.

śastrakam

25 *iti ayomayaḥ. yathāsaṃkhyam caturṣu pārśveṣu* iti. Uttarakuru-pārśva-*suvar-*
ṇamayam Pūrvavideha-pārśvam rūpyamayam. Jambūdvīpa-pārśvam *vaiddūrya-*
mayam. Avaragodānī-pārśvam sphaṭīkamayam.

30 *nānūvidha-bīja-garbhāḥ. nānā-prakāra-sāmarthyā-yuktāḥ. bahuvīdha-pra-*
bhāva-bhinnair vāyubhir iti. tad-utpādane 'neka-prakāra-sāmarthyā-*bhinnair*
vāyubhir ity arthaḥ. *asamādhānenēti. ayugapadbhāvenēty* arthaḥ. na hi yadā
kāryam. tadā kāraṇam tiṣṭhati. 'na hi *avasthitasya dravyasyēti. rūpa-ras'ady-*
ātmakasya. dharmāntara-nivṛttāv iti. kṣīra-nivṛttau. *dharmāntara-prādurbhāva*
iti. dadhi-janma. *sa eva dharmī. nēti. rūp'ady-ātmaka-kṣīr'adi-dharme* bhyo
'nyo dharma utpāda-vyaye 'py anutpanno 'vināṣaḥ. *pariṇāma* iti. kṣīra-nivṛttau
dadhi-bhāvaḥ. *tad eva cēdam* iti. kṣīram eva dadhi. *na cēdam tathēti. na*

cēdam dadhi kṣīram.¹ *tad evēdam* iti. yat *pariṇāmenēty* uktaṃ. *na cēdam*
tathēti. tasyāiva dravyasyānyathābhāva-mātram pariṇāma iti vacanāt. *apūrvaiṣā*
vāco yuktir iti. *sva-vacana-viruddhēty* abhiprāyaḥ. pūrvôttarāyor hi kṣāṇāyor
anyathātvam iṣyate. *yayoś 'cānyathātvam tayoḥ*² anyatvam dṛṣṭam. *tad-yathā*
Devadatta-Yajñadattayoh. *tasmāt kārya-kāraṇāyor anyatvena bhavitavyam.*

suvarṇ'ādāya iti. *suvarṇa-rūpya-maṇi-mṛd-ādāyaḥ. ṣaṣṭi-yojana-śata-sahasra-*
samucchrāya iti. ṣaṣṭy-adhiko yojana-lakṣa ucchrāya ity arthaḥ.

(52, 53) *aṣṭāṃgôpetasyēti.*

śītal'accha-laghu-svādu-[Tib. 314^b] *mṛdu-nihpūtigamdhikam*

*pītaṃ na bād hate kuṣim na*³ *kaṇṭham kṣiṇoti taj jalam*

10 *iti aṣṭāṃga-samgraha-slokaḥ. pārśvatas tu tri-guṇo bhavati Yugamdhara-tīreṇa*
gaṇyamāna iti. *sa ābhyamtarāḥ samudro Yugamdhara-pārśven'* āyāmataḥ *saṃ-*
khyāyamānas triguṇa iti kṛtvā. *catvāriṃśad-yojana-sahasrādhika-lakṣa-dvīyam*
āyāmo bhavati Yugamdhara-pārśve. aṣṭīti ekā *tad-ubhayataś cētarāyor* diśos *tat-*
15 *sīmā-nadi-vaipulya-yogena* apare dve aṣṭīti 'ti *tisro 'sitayaḥ. catvāriṃśad-adhikam*
lakṣa-dvīyam bhavatīti.

lakṣa-trayam sahasrāṇi viṃśatir dve cēti.

Nimindhara-giri-Cakravādayor amtare ekasyām diśi bāhyasya samudrasya *tat-*
parimāṇam uktaṃ. atra sahasram ekam dve śate cānye ardhāṣṭāṣṭīti⁴ *evēti*
vaktavyam. nyūnatvāt. evam aparasyām diśi vaktavyam. evam dvayoh saha-
20 *srayoh paṃcasu śateṣu paṃca-saptatau ca yojanānām prakṣipteṣu sa adhāraḥ*
pūrito bhavati. ya uktaḥ

tiryak trīṇi sahasrāṇi sārḍham śata-catuṣṭayam

lakṣa-dvādaśakam cāiva jala-kāmcana-maṇḍalam

25 *iti*⁵ *anayā catur-dvīpa-saṃkhyayā yathāvinīyāsam atiricyamānatvāt. tad idam*
parihriyate. nāṣa doṣaḥ. Cakravāda-bahir-jala-kāmcana-maṇḍalasya etāvātā
'tiricyamānatvāt. na tarhi catur-dvīpakaḥ tena Cakravādena cakrikṛtaḥ. upari-
bhūmir anena cakrikṛtā. na jala-maṇḍalam ity avagantavyam. apara āha. na
Sumerv-ādāyaḥ parvatā atyanta-cchinna-taṭi-samucchrāya-ghanā bhavanti. kim
tarhi. parvat'ākāra-nyāyena kimcid-atiricyamānādharabhāgā dur-lakṣa-viṣeṣatvāt.

samôcchrāya-ghanās cata

30 *ity*⁶ *uktvā. atas* [Tib. 314^b] *tais-taiḥ kimcid-atiricyamānair adho-bhāgais tad ādheyam*

¹...¹ In MSS. this passage occurs at the end of the next section erroneously. Tib. omits the whole passage. ²...² c' āsraya-bhūtayor MSS. but P. & gṣan-ñid-du ḥgyur-ba de-ga.

³ sic MSS. contra metrum P. also. ⁴ v. 婆沙論第三百三十三 (收六 29^{ab}) & 順正理論第三十一 (冬 四 51^a). 87¹ cf. the use of ardhatrāyodaśan 12¹. ⁵ Kārikā. III, 47 ^{abc}. ⁶ K. III, 51^d.

Sumerv-ādikam ādhāram jala-kāmcana-maṇḍal'ātmakam vyāpnotīty avirodha'eṣa iti.

(54-57) anya iti vistaraḥ. *na* bodhisattv'āśrayād *anya āśrayo* vajr'āsana-pradeśād vā 'nyah *pradeśas taṃ* vajrōpamaṃ *samādhiṃ soḍhuṃ samartha* iti. *yaś ca dvīpo yad-ākṛtīr* iti. pratyakṣam etat. bhūmi-vaśat sattvānām vaicitryam.

5 Himavad-Vindhya²-vāsinām Kirāta-Śabarāṇām gaura-śyāmate dṛṣyete.

Dehā Videhāḥ Kurava

iti.³ sthāninām bahutvāt sthānasyāpi bahu-vacana-nirdeśaḥ. *eko rākṣasair* iti. Cāmar-Āvaracāmarayor⁴ anyatarah.

(58) *kiṭādrī-navakād*

10 iti. *kiṭ'ākṛtīnām* parvatānām *navakāt. tad-adhikāreṇāyam* Jambūdvīpa iti. jambū-vṛkṣādadhikāreṇa. jambu-vṛkṣa-cihno dvīpo Jambūdvīpaḥ. *phalādadhikāreṇa* vēti. jambvā vā. lup cēti⁵ phalam api jambūḥ. tat-phala-cihno Jambūdvīpa ity arthaḥ.

(59, 60) *catu-skandhā*

15 iti. *catuḥ-prākārā* ity arthaḥ. *catuḥ-saṃniveśā* ity apare.

ayah-prākāra-paryantā

iti. *ayah-prākāra-parikṣiptā* ity arthaḥ.

*ayasā prativarjitā*⁶

iti. *ayasōpariṣṭhac* chāditaḥ. *ayasā-pithita-dvārā* ity apare.⁶

sphuṭā

20 iti vyāptāḥ. *pūrvavad* iti. utkṣipte pāde punar api saṃjāyate tvaṅ-mānsa-śoṇitam ity arthaḥ.

[Tib. 315^a] *kṣura-mārg'ādikaṃ trayam*

25 iti. *Kṣuramārg'Āsipattravana-sālmalīvacnaṃ* cēti trayah. *śyāmala-śabalās ca śvūno bhakṣayanti* ti. asi-pattra-vanāntarbhūtāḥ. *ayas-tuṅḍās ca vāyasā* iti. sālmalīvanāntarbhūtāḥ. *prāsā* bhindipālādayaḥ. *adhika-yātanā-sthānatvād utsadā* iti. uc-chabdo 'dhikārthaḥ. *adhikaṃ* sīdyante 'trēti utsadāḥ. ⁹katham punar yātan'adhikyam ity āha.⁹ *narakeṣu* iti vistaraḥ. *apara* iti. sthavira-Manorathaḥ. sa ūrdhvārtham *uc-chabdam* iti. ten' āh' ā *narakāvarodhād* avicy-ādi-narakā-
30 *varodhāt ūrdhvam eṣu* kukūl'ādiṣu *sīdanti. atas tad-utsadā* iti.

praśnūt praśnāntaram iti. ṣoḍaśōtsadāḥ katama ity uktvā. caturtha utsado

¹ N adds: ity. ² ndhyā NC but P. ³ This line not in 玄奘 but 眞諦. ⁴ rna-yab gṣan = aparac? ⁵ Pāṇini, 4, 3, 165. 166. ⁶...⁶ Cf. Mahāvastu I, 9¹⁰⁻¹⁵ & III, 454⁹⁻¹⁴. 及百萬遍多羅葉. *catuḥ-sk*^o P; ⁷ *catu-karṇā* Mahāvastu III, 454¹¹; cf Pāli *catu-karṇa*; *rtsig-pa*. ⁸ *pratikubjitā* both places in MV. and P. ⁹...⁹ punar yātanād ādhikyāparaḥ MSS. but P. & jltar lhag-par gnod-pa byed ce-na.

Vaitaraṇī. *yasyām te* sattvāḥ *asi-śakti-prāsa-hastaiḥ* puruṣair ubhābhyām *tīrā-*
bhyām *prativāryamaṇād ūrdhvam* api *gacchantāḥ* *svidyante* *pacyanta* iti. *tasmād*
idaṃ praśnāntaram upajāyate. kim te naraka-pālā iti *vistaraḥ. vivartanī-vā-*
yuvad iti. *yathā* *vivartanyām* *vāyavo* *bhājana-lokābhinirvṛttaye* *ceṣtante. tadvat*
te bhūta-bhautika-mātrā naraka-pālā iti.

Yama-rākṣasā

iti. *pāpa-karmāṇaḥ* *sattvā* *naraka-pālā* *jāyanta* ity arthaḥ. *ye te Yamenēti. ye*
te Yamena *Devadūtiya-sūtrōktenānuśāsanenānuśiṣṭāḥ. tāṃ sattvān naraka-sthāneṣu*
prakṣipanti *Yama-rājadhānī-nivāsināḥ. ta ete Yama-rākṣasā* *uktāḥ. 'na tu' ye*
kāraṇā *yātanāḥ* *kārayamti* *asi-śakti-*[Tib. 315^b]*prāsa-hast'ādayaḥ. tasyēdānīm.*
karmanāḥ *kva* *vipāka* *iti. naraka-pālānām* *naraka-kṛtasya* *karmanāḥ* *kva* *vipā-*
kaḥ. teṣu evēti *vistaraḥ. yeṣu ānamtarya-kāriṇām* *vipākāvakāśaḥ. teṣu* *narakeṣu*
teṣām *naraka-pālānām* *ko vipratibandhaḥ. etad* *uktaṃ* *bhavati. teṣām* *api* *tavad*
ānantarya-kāriṇām *mahad-ānantarya-karmaṇo* *vipākasyātimahato* *narakeṣu* *avakāśo*
'sti. kim *aṃga* *punar* *naraka-pālānām* *yat* *karma* *tat-kāraṇāḥ* *kārayatām* *iti.*
kṛtāvadhivāt *kṛta-maryādatvāt* *naraka-pālān* *prati. ete* *na* *dagdhavyā* *iti. bhūta-*
viśeṣa-nirvṛtter *vā. bhūta-viśeṣas* *tādṛśas* *teṣām* *karmabhir* *abhinirvṛttāḥ. yat*
tenāgninā *na* *dahyante.*

kāya-śabda-vikārānurūpāṇi *ti. kāya-vikārānurūpāṇi* *Arbudo Nirbuda Utpalaḥ*
Padmo Mahāpadmaś cēti *nāmāni. arbud'ādy-ākāra-kāyatvāt* *tatratyānām* *sattvā-*
nām. śabda-vikārānurūpāṇi *Athaṭhaḥ* *Hahavaḥ* *Huhuva* *ity etāni* *nāmāni.*

ata evēti. dhōnya-rāśivād *adho-viśūlatvāt. bahir* *iti* *nāntargataḥ.*

(61-63) *taijasam* *sūrya-kānt'ātmakam* *āpyam*² *candrakānt'ātmakam. yathā-*
sambhavam *iti. tad-ubhaya-maṇḍalam* *dṛṣṭy-ādīnām* *deśa-kalāvasthā'ntar'ānurūp-*
yeṇa *anugrahārtham* *upaghātārtham* *ca. evam* *anyeṣu* *api* *yojyam* *iti. katham.*
yadā *Pūrvavidehe* *rātraḥ. tadā* *Jambūdvīpe* [Tib. 316^a] *sūryāstaṃgamanam*
Avaragodānīye *madhyāhnaḥ* *Uttarakurāv* *udaya* *ity evam* *anyatrāpi* *yojyam.*

prāvṛṇ-māse *dvitiye* *'ntyā*³ *navamyām*

iti. *prāvṛṇ-māsas* *catvāraḥ* *śrāvaṇo* *yāvat* *kārttikah. sarve* *ca* *māsāḥ* *kṛṣṇa-*
pakṣ'ādyāḥ. tatra *bhādrapada-śukla-pakṣa-navamyām* *rātrir* *vardhate.*

hemantakānām *caturthe* *hiyate.*

*hemantī*¹-*māsas* *catvāro* *mārga-śiṛṣ'ādyāḥ* *phalgunāntāḥ. tatra* *phalgunā-śukla-*
pakṣa-navamyām *hiyate* *nilavamlavaṃḥ.*⁵ *kālādhvanor* *atyanta-samyoge* *dvitiyā.*⁶

¹...¹ om. MSS. but Tib. ² āryam MSS. & P. chu-sel. ³ om. MSS. but P. & tha-ma. ⁴ 'ntā MSS. ⁵ sic C, nilavamlā N, nilavala T; om. Tib. Qu. iti lavam-lavam? uttarāyaṇam P. ⁶ Pāṇini, 2, 3, 5.

apara-pārsve chāyā patantī vikalaṃ maṇḍalaṃ darśayatīti. tad-yathā stambhe
pradīpa-cchāyā patantī. yathā-yathā stambha āsanno bhavati. tathā-tathā stambhaḥ
sva-chāyayā chādyate. dūre hi vartamāne pradīpe paripūrṇa-stambho dr-
śyate. kimcid āsanne kimcit kṣiyate yāvad āsanne¹ stambho naṣṭa-rūpo vartate.
5 tadvad etat. *vāha-yogaḥ sa tādrśa* iti. punas tiryag avanāmōnnāma-yogenādho-
bhāgāś candra-maṇḍalasya kṣiyate. ūrdhvaṃ vardhate cēti Yog'ācarāḥ. *cāturma-*
hārājakāyikā iti catur-mahārājānāṃ kāyaḥ. tatra bhavāś Caturmahārājakāyikāḥ.
Sumeru-pariṣaṇḍ'ādīnīti. ādi-śabdena Yugamdhara'ādīni.

(64, 65) *daśasāhasrikāntarā*

10 iti. yojana-daśasahasra-pramāṇāntarā ity arthaḥ. *ardham ākṣiptam* iti. *ardham*
avaṣṭabdhām.

Sadāmadā

iti. Sadāmatā ity vaktavye śloka-bandh'ānugūnyena *Sadāmadā* ity uktam arth-
ākatvāt. *caturthyāṃ catvāro mahārājānaḥ svayam prativasantīti.* Dhṛtarāṣṭraḥ
15 pūrva-dig-bhāge. [Tib. 316^b] Virūdhako dakṣiṇe. Virūpākṣaḥ paścīme. Vaiśra-
maṇa uttarasminn ity anukramo 'vagantavyaḥ. *cāturmahārājikā devā ity uktam*
iti. yasmāc caturthyāṃ pariṣaṇḍāyāṃ catvāro mahārājānaḥ svayam prativasanti.
ata evam uktam mahārājikā devā iti. mahārājeṣu bhavā ity kṛtvā *mahiṣṭho*
mahattamaḥ.

20 (66-69) *sa viṃśati-sahasra-dig*

iti. yady evam katham idam uktam

samōcchrāya-ghanāś ca ta.

iti.² madhya-bhāgam evābhisamīkṣyāivam uktam iti teṣāṃ abhiprāyaḥ.

adhyardham

25 iti. adhikam ardham asminn ity *adhyardham.* adhyardham yojanam asyēty

adhyardha-yojanam.

samucchrāyeṇēti adhyāhāryam. *dhātu-śatena raṅga-śatena. nānā-ratna-sthāna-*
vidhāna-sampadēti. *nānā-ratna-vidhāna-sampadā nānā-sthāna-vidhāna-sampadā*
ca. *sarvānya-bhavanānām śrīyas tāsām mahimāno mahattvāni.* *hṛeṇaṇo lajjano*
30 *lajjā-janaka* ity arthaḥ. *dairghyeṇārdha-trītiyam yojana-śataṃ pārsvam* iti. ekam
pārsvam etat-pramāṇam. yāvad caturtham apy etat-pramāṇam iti.

subhūmīnīti.

śobhanā bhūmaya eṣām iti

subhūmīni kṛdā-sthānāni.

¹ śin-tu ſe-ba-na = atyāsanne, likewise P. ² Kārikā III, 51^d.

catur-diśam

iti. catasro diśo 'syēti

catur-diśam

kriyā-viśeṣaṇam. Bhāguri-matena dik-chabdo 'kārānto bhavati. *viṃśati-yojanāny*
atikramya kṛdā-sthānāni bhavantīti. *viṃśati-yojanāny* antaritānity ucyate. 5
Trāyastriṃśānām iti. Trayastriṃśās teṣu bhavās *Trāyastriṃśāḥ.* teṣāṃ. *kāma-*
rati-prakarṣ'ālayaḥ kāma-rati-viśeṣa-sthānam. *vṛkṣānatikramam* [Tib. 317^a] *saṃ-*
dhāyōktam iti. tam kovidāra-vṛkṣam anatikramya sa gandho vartate. tasya paṃ-
cāśad-yojanāni śākhā-pattra-palāśam iti evam *vṛkṣānatikramam saṃdhāyōktam*
paṃcāśad-yojanāni prativātam gandho vātīti. atrōttaram āhuḥ. *na hi nāma* 10
prativātam vāto bhavati. yatrāivōtpadyate. tatrāiva dhvansyate. na deśāntare
saṃtānam saṃtanoti. uktam ca *paṃcāśad-yojanāni prativātam* iti. tasmād asa-
mādhir eṣaḥ. tasmāt samādhy-antarām idam āha. *tasyāiva tv* iti vistaraḥ.
kim punaḥ kāraṇam yojana-śatam atra vātam gamdho vāti prativātam tu paṃ-
cāśat. na tataḥ pareṇēti ata āha. *mandataratama-samāraṃbhāt tv* iti vistaraḥ. 15
mṛdu-māruta-pratibadhyamānatayā mandataratama-samāraṃbhaḥ. tataś ca sa
gandha-saṃtāna āśv *eva samucchidyate.* *ataḥ* kāraṇāt na tathā *viprakṛṣṭam adh-*
vānam yojana-śata-pramāṇam *prasarpatīti.*

ut' āho vāyur adhvāsito jāyata iti. yathā tileṣu puṣpa-gamdhād gandhānta-
ram utpadyate 'nyad eva na sa pauspo gandha ity āha. yadi paṃcāśad-yojanam 20
prativāta-gandho vāti. *yat tarhi Bhagavatōktam*

na puṣpa-gandhaḥ prativātam etīti.

vistaraḥ.

mauliko gandho

must'adiḥ.

kṛtyāḥkṛtyam samarthayanta iti. kāryākāryam saṃpraticchanti saṃpradhāra-
yantity arthaḥ.

(70^{ab}) *samāsena yeṣāṃ bhājanam prajñāyata* iti. bhājanam sthānam. vistare-
ṇānye 'pi devāḥ kṛdā-pramoṣaka-prahāsak'ādayaḥ santīti. ataḥ samāsenōktam.

(70^{cd}) *dvaṃdvena* [Tib. 317^b] yāvad iksitena maithunam eṣām iti 30

dvaṃdv'ālīmṅana-pāny-āpti-hasitēkṣita-maithunāḥ.

sarveṣāṃ samāpattyēti. ṣaṇṇām api kāma-bhujām dvaṃdva-samāpattyā paridāha-
vigamaḥ. *kāla-parimāṇam tu Prajñaptāv uktam* iti. yāvata kālena dvaṃdv'ālīmṅ-
gana-pāny-āpti-hasitēkṣitāni bhavanti. tāvatā kālena eṣām bhūmi-sambandha-
vāsīnām Yama-Tuṣita-Nirmāṇarati-Paranirmitavaśavartinām yathākramam dvaṃ- 35

dva-samāpattir iti Vaibhāṣikāḥ. *yāvād-yāvād* iti vistaraḥ. *yāvād-yāvāt* pareṇa paratareṇa viṣayāṇāṃ tivrataratvāt rāgo 'pi tivratarah. *tāvāt-tāvan* maithuna-kāra ity abhiprāyaḥ.

(71^{cd}) *te punaś catvāro deva-nikāyā* iti. Cāturmahārājakāyikā yāvāt Tuṣitāḥ. yathōtpanna-paribhogah sa eṣām astīti *yathōtpanna-paribhoginaḥ*. tad-bhāvaḥ. tasmāt. *yathēcchay'ātma-nirmitam*.¹ tasya paribhogah. pūrvavat. *yathēcch'ātma-para-nirmita-paribhogitvād* iti. ātmanā pareṇa ca nirmite. *yathēcchay'ātma-para-nirmita*. tayoh paribhogah pūrvavat. *yathēccha-para-nirmita-paribhogitvād* iti kecit paṭhanti. tatra pāṭhe² evaṃ vigrahaḥ. para-nirmitam yathēccham para-nirmitam. tasya paribhoga iti. pūrvavat. *nirmāṇa-ratīnam para-nirmitam kā-*
 10 *mān paribhoktum na samṛdhyati*. tad evaṃ paranirmitavaśavartinam nirmāṇa-ratibhyo [Tib. 318^a] viśeṣaḥ pradarsīto bhavati. bāhya-rūp'adi-viśaya-nirmāṇam cātra veditavyam. *viveka-jena* prathama-dhyāna-bhūmikenā. akusāla-viviktatvāt. *samādhi-jena* ca dvitīya-dhyāna-bhūmikenā. vitarka-vicāra-vigamāt. *prīti-sukhe-*
 15 *nēti*. *prīti-lakṣaṇena sukheṇa*. *niḥprītikena ca sukheṇa*. saumanasya-vigamāt. *sukham viharanta* iti. *sukham* iti kriyā-viśeṣaṇam. *sukhōpapattitvam vicāryam* iti. *sukhābhāvan* na dhyānāntaram sukhōpapattir iti śakyam vaktum. kuśala-vipākatvena sukha-kalpatvāt sukhōpapattir iti na³ śakyam vyavasthāpayitum. ca-
 20 turthe 'pi dhyāne sukhōpapatti-prasaṅga iti cet. na. tasyām bhūmau sukhābhāvāt. tasmād *vicāryam* sampradhāryam etad iti bhāvaḥ.

(72^{cd}) *evaṃ śeṣā* iti. ṛddhyā vā Yāmās Tuṣitāṃ gaccheyuḥ. yadi ṛddhimatā nīyeran. devena vā tatradyena. samāna-bhūmikās tu Cāturmahārājakāyikāḥ Trayastriṃśam gacchanti. *āgataṃ t' ūrdhvōpapannam paśyed* iti. samāna-bhū-
 25 mikam nōrdhva-bhūmikam iti. prathama-dhyānōpapanno na dvitīya-dhyānōpa-
 pannam ity-ādi. *tad-icchayēti*. ūrdhvōpapannēcchayā. *ihatyam ivēti*. iha-bhava
 ihatyaḥ. adho-bhūmika ity arthaḥ. *ihatyam iva paśyed iti nikāyāntariyāḥ*.
yathā spraṣṭavyam ity udāharaṇa-mātram etat. [Tib. 318^b] yathā śabda ity etad
 api gamyeta.

caturṇām kāmāvacarāṇam Yām'adi-sthānānam. *dvi-guṇōttaram* iti. Yāma-
 30 sthānād dvi-guṇam Tuṣita-sthānam ity-ādi. *caturtham tv aparimāṇam* iti. tāra-
 kāvat atala-vaṭaka-pratibaddha-vimānatvāt aparimāṇatva-saṃbhava ity abhiprāyaḥ.

(73, 74) *sahasraṃ Brahmālokānām*

iti. Brahmakāyika-Brahmapurohita-Mahābrahmaṇam ity arthaḥ. loke tathā
 pratītatvāt.

¹ °tas P. ² yāvāt MSS. but P. & ḥdon-pa. ³ na or ca N, na P; Tib. reads: ni, for mi?

cūlika

iti. mahato loka-dhātoś cūḍa-bhūtatvāt *cūlika* ity ucyate. *saṃbhavo hi vivarta*
 iti. *vividha-vartanam vivartaḥ*. *vividhā vā*¹ vartante 'sminn iti *vivartaḥ*. *saṃ-*
 vartanam *saṃvartaḥ*. *saṃvartante vā* 'sminn iti *saṃvartaḥ*. tasmim hi kāle
 sattvā ekasmin dhyāne dvitiye trītiye caturthe vā *saṃvartante* saṃgacchanta
 5 iti.

vivartate ca saṃvṛtta āste saṃvartate samam

*iti*² *uttaratra vyākhyāsyāmaḥ*.

(75-77^{ab}) *Jāmbūdvīpāḥ pramāṇena catuḥ-sārdha-tri-hastakā*

iti. *sārdha-tri-hasta-pramāṇa-śarīrāḥ*. *kecit tu catur-hasta-pramāṇa-śarīrāḥ*.
 10

Pūrva-Godōttar'āhvayā

iti. Pūrvo Goda Uttara iti c' āhvaya eṣām. te

Pūrva-Godōttar'āhvayāḥ.

tesām yathāsaṃkhyam *aṣṭa-hasta-pramāṇāḥ Pūrvavidehakāḥ ṣoḍaśa-hasta-pramā-*
ṇāḥ Godānīyāḥ dvātriṃśad-dhasta-pramāṇakā Auttarakauravā iti.
 15

pāda-vṛddhyēti

vistaraḥ.

yāvāt sārdha-krośā

iti vaksyamānatvāt pāda iti krośasyēti gamyate. *krośa-caturtha-bhāga-mātram ca*
śarīraṃ [Tib. 319^a] *Cāturmahārājakāyikānām*. *dvi-pāda-mātram Trayastriṃśā-*
 20 *nām yāvād adhyardhakrośa-mātram Paranirmitavaśavartinām*. *yojana-trayena*
hīnam dvi-guṇam iti. *dvi-guṇam* kṛtvā *trīṇi yojanāny* apaneyāni. *pañca-viṃśa-*
yojana-śatam Anabhrakāṇām śarīra-pramāṇam iti. *Puṇyaprasavānām* iti. *Puṇya-*
 prasavānām ardha-trītiyam yojana-śatam śarīra-pramāṇam. *Brhatphalānām pañca-*
 yojana-śatānīti gaṇayitavyam.
 25

(77^{cd}-80) *kumuda-padmavad* iti. yathēha *kumudāni* ahani saṃkucanti rātrau
 vikasanti. *padmāni* tu viparyayena. tathā tatra keśamcid eva puṣpāṇam saṃ-
 kocād ahani ca vikāsād *aho-rātra-vyavasthānam*. *śakunīnām ca kūjanākūjanāt*.
 akūjanād rātrih kūjanāt prabhātam. viparyayena vā yathā-śakuni-jāti. *midhā-*
pagamōpagamāc ca. *midhōpagamād* rātrih prajñāyate. *midhāpagamāt* pra-
 30 bhātam iti.

adhikādhikam

iti. viṃśatir *adhikam*. *adhikam* bhavatiṭy arthaḥ. ten' āha. *evaṃ teṣām yathā-*
kramam catvāriṃśat *ṣaṣṭir aśītiḥ kalpa-sahasraṇy āyuh-pramāṇam* iti. vijñān'ānam

¹ om. MSS. but Poussin. ² Kārikā III, 92^{ab}.

ty'āyatane catvāriṃśat. ākimcany'āyatane śaṣṭiḥ. bhavāgre 'śītir iti. *tasmād adho mahā-kalpasyārdham* iti vistaraḥ. aśītir antara-kalpā mahā-kalpaḥ. tasyārdham catvāriṃśad antara-kalpāḥ. tasya mahā-kalpārdhasya kalpikṛtasya yad ardham viṃśatir antara-kalpāḥ. tad Brahmakāyikānām āyuh-pramāṇam. [Tib. 319^b] yat
5 tad-ardha-kalpikṛtam catvāriṃśad antara-kalpāḥ. tad Brahmapurohitānām āyuh-pramāṇam. tad evam ātmīyārdham Mahābrahmaṇa āyuh-pramāṇam. sa hy *adhyardhaḥ kalpa* ity ucyate *ṣaṣṭy-antara-kalpa-samkhyā*.¹ *Mahābrahm'ādīnām* iti. *ādī-śabdena* Brahmapurohitānām Brahmakāyikānām ca prātilomyena grahaṇam.

10 ardham adhas ²tata

iti³ Paritt'ābhād deva-nikāyād iti nirdeśāpekṣaṇāt.

(81-83) *teṣām āyuh-pramāṇam uktam* iti. *teṣām* Mahābrahmaṇām Brahma-purohitānām Brahmakāyikānām.

kāma-dev'āyusā tulyā

15 iti vistaraḥ. Caturmahārajakāyikānām yad āyuh-pramāṇam uktam. sa Saṃjīve aho-rātraḥ. evam yāvad yat Paranirmitavaśavartinām āyuh-pramāṇam uktam. sa Tapane aho-rātraḥ.

kāmadevavad

iti. kāma-devānām iva

20 *kāmadevavat.*

tatra tasyêvétī³ vatīḥ⁴. *tena yāvat dvādaśa-māsakenēti* tena tatradyenāho-rātreṇa *teṣām* triṃśad-rātrakeṇa *māsena* dvādaśa-māsakena *samvatsareṇa tatradyāni div-
yāni pañca varṣa-śatāny āyur* ity-ādi. *evam anyeṣv api yathāyogaṃ yojyam* iti. yad Yāmānām āyuh-pramāṇam. tat Saṃghāte⁵ mahā-marake ekam rātriṃ-divam.
25 tena rātri-divena tasmin varṣa-sahasra-dvayam āyuh-pramāṇam. evam anyeṣv api yathāyogaṃ yojyam. *aṣṭāv ime bhikṣava* iti. *aṣṭāv ime bhikṣavaḥ nāgā mahā-nāgāḥ kalpa-sihā dharāṇīmdharāḥ* apratyuddhāryaḥ suparṇiṇaḥ pakṣi-rājasya devāsuraṃ api [Tib. 320^a] saṃgrāmam anubhavanty api pratyanyabhavanty api. te punaḥ katame. tad-yathā Nando nāgarājaḥ Upanando nāgarājaḥ Aśvatarī
30 nāgarājaḥ Mucilīndro nāgarājaḥ Manasvī nāgarājaḥ Dhṛtarāṣṭro nāgarājo Mahā-kālo⁶ nāgarāja Elapattro nāgarāja iti. *cūlikā-baddha* iti śikhā-baddhaḥ.

(84^{ab}) *eka-jāti-pratibaddhasyēti*. *eka-janma-pratibaddha-buddhatvasya*. *cara-mabhavikasyēti* antya-janmanaḥ, yena tasminn eva janmani arhattvaṃ sāksāt

¹ khyāḥ MSS. but Poussin. ²...² tataḥ MSS. kārikā 80^d. ³ Pāṇini, 5, 1, 116. ⁴ vatī deno-tes taddhita-suffix vat. ⁵ saṃghāte N. ⁶ kāro CN but P. nag-po chen-po.

kartavyam. tasya nāsty antareṇa kāla-kriyā yāvad arhattvaṃ na prāpnoti. *śrad-dhā'nusāri-dharmānusāriṇoḥ* nāsty antareṇa kāla-kriyā yāvac chraddhā'dhimukta-
drṣṭi-prāptau na bhavataḥ. *tad-garbhayor* iti. bodhisattva-cakravarti-garbhayoḥ. tan-mātror nāsty antareṇa kāla-kriyā yāvan na tau jāyete. *evam-ādīnām* iti. *ādī-
śabdena* nirodhāsaṃjñī-samāpatti-samāpannānām maitry-ādi-samāpannānām ca
5 nāsty antareṇa kāla-kriyā yāvat tasmāt samādher na vyuttiṣṭhante.

(85, 86) *caturviṃśatir aṃgulyo hasta*

iti. Abhidharma-vacana-kāle yaḥ puruṣa-hastaḥ. sa grahitavyaḥ. yena cāturdvī-pak'ādi-parimāṇa-vyavasthānam.

(87, 88) *hemantānām* iti. yathā *varṣā* ity ekasminn apy arthe bahu-vacanam
10 prasiddham. evam *hemantā grīṣmā* iti draṣṭavyam. pravacane traya eva rtavo na yathā loke ṣaḍ iti. śīśiro hi śīta-sāmānyād dhemanta ity uktaḥ. vasanto 'py uṣṇa-sāmānyād grīṣma ity uktaḥ. śarad api vṛṣṭi-[Tib. 320^b] sāmānyād varṣā ity uktēti.

hemanta-grīṣma-varṣānām

iti. sarva-bauddhānām hemantaḥ prathama ṛtuḥ. grīṣmā dvitīyaḥ. varṣās ṛṭi-
15 yaḥ. tatrādhikam ardham asyēti adhyardho māsaḥ. tasminn

adhyardha-māsi nirgate.

mārgaśirṣe sa-pauṣārdhe 'tikrānte.

śeṣe 'rdha-māse.

pauṣasyārdhe 'vaśiṣṭe kṛṣṇa-caturdaśyām.

ūna-rātro

vidvadbhir

bauddhair

nipātyate

tyajyate ity arthaḥ. caturdaśiko 'tra bhikṣubhiḥ pośadhaḥ kriyate. evam māghe
25 phālgun'ārdhe 'tikrānte śeṣe 'rdha-māse phālgunāvaśiṣṭe punar apara ūna-rātro nipātyate. tathā grīṣmeṣu vaiśākha-kṛṣṇa-caturdaśyām āśāḍha-caturdaśyām cāparāv ūna-rātrau nipātyete. varṣeṣv api bhādrapada-kṛṣṇa-caturdaśyām kārttika-kṛṣṇa-caturdaśyām cāparāv ūna-rātrau nipātyete.

(89-92) *gati-saṃvartanī* 'ti. narak'ādyāḥ pañca gatayo gaty-eka-deśe deva-
30 gatau saṃvartante. ekasthibhavantīty arthaḥ. *dhātu-saṃvartanī cēti*. kāma-dhātuḥ rūpa-dhātu saṃvartata iti. *sattva-saṃvartanī* 'ti. yadā sattvā eva saṃvartante dhyāneṣv ekasthibhavanti. na tu tāvad bhājanāni saṃvartante. vinaś-yantīty arthaḥ. *bhājana-saṃvartanī* 'ti. yadā bhājanāny eva saṃvartante na tu
sattvāḥ. ekasyāpi sattvasya tatrābhāvāt. *yad ayaṃ loka* iti vistaraḥ. *yad ayaṃ* 35

loko viṁśatim antara-kalpān vivṛtto jātaḥ. yāvan narakōtpatti-prabhṛti¹ niryātaṃ. [Tib. 321^a] tan niṣṭhitam vaktavyam ity arthaḥ. *tat pratipannam vaktavyam* iti *tat samvartanam ārabdham vaktavyam* ity arthaḥ. *evam tiryak-samvartanī preta-samvartanī ca vaktavyēti*. yadā tiryakṣv eka-sattvo 'pi nāvaśiṣṭo bhavati. iyatā 'yam lokaḥ samvṛtto bhavati tiryak-samvartanyā. yasya tadānīm niyatam tiryag-vedaniyam karma dhriyate. sa loka-dhātṽ-antara-tiryakṣu kṣipyate. evam preta-samvartanī yojyā yadā preteṣv iti vistareṇa. *manuṣya-sahacarīṣṇava* iti. *manuṣya-sahacaraṇa-śilāḥ*. go-mahiṣ'ādayaḥ. *dharmatā-partilambhikam* iti. *dharmatā* nāma kuśalānām dharmānām tadānīm pariṇāma-viśeṣaḥ. tayā pratilambho 'syāstīti *dharmatā-pratilambhikam*. *yan manuṣyeṣv* iti. Jambūdvīpa-manuṣyeṣv ity abhiprāyaḥ. evam Pūrvavideha-Godāniya-samvartanyau yojyau. *Uttarakuru-samvartanī tv evam vaktavyā bhavati*. sa kālo yad Uttarakurau manuṣyāś cyavanta eva nōpapadyante. *yadā tatrāka-sattvo 'pi nāvaśiṣṭo bhavati*. *iyatā 'yam lokaḥ samvṛtto bhavati* Uttarakuru-samvartanyēti. kasmād evam vaktavyā. na tu Jambūdvīpa-samvartany-ādivad ity āha. *tatra vairāgyābhāvāt*. *tatrōttarakurau vairāgyābhāvāt*. *ita eva sāmantakād²* iti. caturdvīpaka-sāmantakād ity arthaḥ. *tad-ākṣepake karmaṇi parikṣiṇa* iti. bhājan'ākṣepake bhājanōtpādake *parikṣiṇa* ity arthaḥ. *Brāhmaṃ vimānaṃ nirdahad arcīḥ paraiti* [Tib. 321^b] gacchatīty arthaḥ. *tac ca tad-bhūmikam evārcir* iti. prathama-dhyāna-bhūmikam. *kasmād* ity āha. *na hi visabhāgā visadrśāḥ apakṣālā upadravāḥ agny-ādayaḥ kramante tāpayanta* ity arthaḥ. āha. yady evam kim idam ucyate. tasmād eva cēti vistareṇēty ata ucyate. *tat-sambaddha-sambhūtāt* iti vistaraḥ. *tena kāmāvacareṇārciṣā sambaddham sambhūtam rūpāvacaram arcīḥ*. tad-bhāvaḥ. tasmād iti. *evam anyasyām* iti. yathā tejaḥ-samvartanyām uktam *evam anyasyām* apy ap-samvartanyām vāyu-samvartanyām ca *yathāsambhavam vedītavyam*. katham kṛtvā. narak'ādi-samvartanīm³ pūrvavad uktvā yāvad iyatā 'yam lokaḥ samvṛtto bhavati sattva-samvartanyā. tataḥ śūnye bhājane saha jo 'b-dhātuḥ sambhavati. yas tam bhājana-lokam lavaṇam iva vilopayati. sa kāmāvacaro 'b-dhātuḥ prathama-dhyāna-bhūmikam ab-dhātuḥ sambadhnāti. sa ca dvitīya-dhyāna-bhūmikam sambadhnāti. sa cāb-dhātus tri-bhūmiko 'pi svena-svena bhājanena sahāntardhiyate. evam vāyu-samvartanyām saha-jo vāyuḥ sambhavatīti vaktavyam. katham iti. pūrvavad uktvā yāvat saha-jo vāyu-dhātuḥ sambhavatīti. yas tam bhājana-lokam kāmāvacaram yāvat tṛtīya-dhyāna-bhūmikam krameṇa pāṃsu-rāśim iva

¹ pravṛttir N, pravṛtti C but Poussin & brtsams-te. ² The counterpart of this phrase we can not find in both Chinese translations. ³ 'niyam MSS., 'nyā Poussin.

vikarati vidhvamsayati. yāvat tenāiva sārdham antardhīyate.

vivarta-kalpam visiareṇa vaktu-kāma āha. *tathā hi samvṛtto loka* iti vistaraḥ. *tathēti* yathā varṇitaṃ. *tadēti* vistaraḥ. [Tib. 322^a] *yad' ākāśe manda-mandā vāyavaḥ spandante*. *tadā prabhṛti yad ayaṃ loko viṁśatim antara-kalpān samvṛtto 'sthāt*. *tan niryātaṃ parisamāptam vaktavyam*. *tad upayātam vaktavyam* iti. *tad ārabdham vaktavyam* ity arthaḥ. *yathōkta-krama-vidhānam* iti. yathōk-tena krameṇa vidhānena ca *sarvaṃ jāyate*. *yathōktaḥ kramo vāyu-maṇḍalam ap-maṇḍalam* tataḥ *kāmcanamayi pṛthivī* tataḥ *Sumerv-ādayaś cēti*. *yathōktaṃ vidhānam* yasya yad vidhānam uktaṃ āyāmōdvedha-pariṇāha-samsthāna-lakṣaṇam. *tat tathā sarvaṃ jāyate*. *prathamam tu Brāhmaṃ* iti vistaraḥ. *yat paścāt samvartate*. *tat pūrvam vivartata* iti sthitiḥ. *ten' āha*. *prathamam tu Brāhmaṃ vimānam utpadyate*. *tato yāvad Yāmīyam* iti. *yāvac-chabdena* Brahma-vimānānantaram Paranirmitavaśavarti-vimānaṃ tad-anantaram Nirmāṇarativimānaṃ tato 'nantaram yāvad Yāmīyam vimānam utpadyate. *tato Yāmīya-vimānōtpattyanantaram vāyu-maṇḍal'ādīnīti*. *yad uta bhājana-vivartanyēti* na sattva-vivartanyēti darśayati. *śūnye Brāhme vimāne utpadyata* iti Mahābrahmā. *anye 'pi ca sattvā* iti tad-parivārāḥ. *tataś cyutvā Brahma-purohiteṣv* iti. *tata Ābhāsvarebhyah*. *tan niryātaṃ bhavati* ti. *tad* vivartanam lokasya parisamāptam *bhavati* ity arthaḥ.

tad upayātam bhavati ti. ārabdham vivṛttāvasthānam ity arthaḥ. *ekānna-viṁśatir antara-kalpā aparimit'āyusām* [Tib. 322^b] iti. eko'ntara-kalpo Brahma-loka-vimān'ādi-bhājana-nirvṛtīyā 'tikrānta ity *ekōna-viṁśatir* avasiṣṭā *antara-kalpā aparimit'āyusām* mānuṣyānām *atīkrāmanti* ā naraka-sattva-prādurbhāvāt. sā ca vivartamānāvasthā 'tikrāntā evāvagantavyā. prādurbhūte nārake sattve vivṛttāvasthā prārabdhā. sēyam ucyate. *aparimit'āyusām eva hrasatām yāvad daśa-varṣ'āyusām eko vivṛttāvasthā'ntara-kalpaḥ*. *ten' āha*. *so 'sru vivṛttānām tiṣṭhatām prathamāntara-kalpa* iti. *tato 'ṣṭādaśa*

utkarṣā apakarṣās ca.

tatas tu

utkarṣa eka

iti. viṁśaty-antara-kalpa-parimāṇā vivṛttāvasthā 'vagantavyā.

pañca-skandha-svabhāvaḥ kalpaḥ

ta evādhvā kathā-vastv

iti¹. *muktakam* iti. na catur-Āgamāntargatam ity arthaḥ. *aṣṭakam madhyād*

¹ Kārikā I, 7^c.

vismṛtam iti. aṣṭau sthānāni kvāpi pradeśe pramuṣitatvāt na paṭhitāni. tenātra dvāpamcāśāt sthānāni bhavaṃti. ṣaṣṭyā ca saṃkhyā-sthānair bhavitavyṃ. tāny aṣṭakāni svayam kānicin nāmāni kṛtvā paṭhitavyāni. yena ṣaṣṭi-saṃkhyā-sthānāni paripūrṇāni bhaveyuh. *asaṃkhyā*¹ iti. ²asaṃkhyeyāḥ. saṃkhyānenāsaṃkhyeyāḥ² asaṃkhyā³ iti. bahu-vacana-nirdeśād anukṭā api taddhitā bhavaṃti. yady evam tad-asaṃkhyā-trayōdbhavam

iti⁴ katham uktaṃ. nāṣa doṣaḥ. nāsti saṃkhyā 'pareṇāsv iti *asaṃkhyāḥ* asaṃkhyeyāḥ kalpāḥ. *asaṃkhyāś*⁵ cāsaṃkhyāś⁵ ca *asaṃkhyāś*⁵ cēti *asaṃkhyāḥ*. teṣāṃ trayam. teṣāṃ kalpānāṃ asaṃkhyā-trayōdbhavatīti

tad-asaṃkhyā-trayōdbhavam

buddhatvam

iti evam tad vyākhyātavyam.

tasyābhimatatvād iti. *tasya* parārthasyābhimatatvāt. yo hy abhimataḥ. sa svārtho drṣṭa iti. [Tib. 323^a] *tad-dhetor* iti. ātma-sneha-hetoḥ. *ātma-snehaṃ* *tebhya* iti vistaraḥ. *ātma-snehaṃ tebhyaḥ svāsāntānikēbhyaḥ* saṃskārebhyo *nivartya apekṣāṃ* karuṇā-lakṣaṇāṃ *vardhayitvā tad-dhetor* apekṣā-hetor *duḥkhāny udvahantīti sambhavyam* pratipattavyam.

madhyo duḥkha-nivṛttim evē ti.

pratyekabuddhaḥ śrāvako duḥkha-nivṛttim eva mokṣam eva prārthayate.

na sukham.

sāṃsārikam. kutaḥ.

duḥkh'āspadam tad yataḥ.

yasmāt *tat* sāṃsārikam sukham duḥkha-sthānam bhavati.

sreṣṭho

bodhisattvaḥ

sva-saṃtati-gatair duḥkhaiḥ pareṣāṃ sukham

abhyudayikam.

duḥkhātanta-nivṛttim eva ca

niḥśreyasa-svabhāvam pareṣāṃ prārthayate. atha vā

pareṣāṃ sukham

abhyudayika-naiḥśreyasikam prārthayate.

duḥkhātanta-nivṛttim eva ca

buddha-lakṣaṇam ātmīyam para-hita-kriyōpāya-bhūtam prārthayate. kasmād ity aha.

¹ °khyeyā MSS. but Poussin. ²...² asaṃkhyeyā-saṃkhyānena saṃkhyeyāḥ MSS. but Poussin.
³ asaṃkhyeyā MSS. but Poussin. ⁴ Kārikā. III, 92^d. ⁵ °khyāś Poussin.

yatas tad-duḥkha-duḥkhy eva sa

iti. yasmāt para-duḥkhaiḥ *sa* bodhisattvo *duḥkhī* bhavati. ata eva sukham dvi-prakāram prārthayata iti.

(93) *apakarṣasyādhastād* iti vistaraḥ. varṣa-śatasyādhastāt *pañca kaṣāyā abhyutsadā bhavanti*. abhyadhiko bhavantīty arthaḥ. varṣa-śate 'py utsadā na tv abhyutsadā yathā 'dhasāt. *āyuh-kaṣāya* iti. *kīṭṭa-bhūtam pratyavaram kaṣāyaḥ*. āyur eva kaṣāya *āyuh-kaṣāyaḥ*. evam kalpa-kaṣāy'ādayaḥ. *yathākramam* iti. *jīvita-vipattir* āyuh-kaṣāyena. *upakaraṇa-vipattiḥ* kalpa-kaṣāyena. dhānya-puṣpa-phalāūśadh'ādīny upakaraṇāni alpa-rasa-vīrya-vipāka-prabhāvāni hi tāni bhavaṃti. nāiva vā bhavaṃti. *dvābhyāṃ kuśala-pakṣa-vipattir* [Tib. 323^b] iti. kleśa-kaṣāyena drṣṭi-kaṣāyena ca *kuśala-pakṣasya vipattiḥ*. katham ity aha. *kāma-sukhallik'ātma-klamathānuyogādhikārād* iti. kāma-sukham eva *kāma-sukhallikā*. kāma-sukha-linatēti vā kāma-tṛṣṇā vā *kāma-sukhallikā* yayā kāma-sukhe sajjate. *ātma-klamatha ātmōpatāpaḥ ātma-piḍēty* arthaḥ. kāma-sukhallik'ātma-klamathayor *anuyogo* 'nusevanam. *tasyādhikārah*. tasmāt. tad uktaṃ. *kāma-sukhallikā'nuyogam ātma-klamathānuyogam vā 'dhikṛty* 'arabhya kleśa-drṣṭi-kaṣāyābhyam kuśala-pakṣa-vipattir bhavatīti. evam tāvad aviśeṣeṇa. *gṛhi-pravrajita-pakṣayor vā*. *gṛhi-pakṣasya* kleśa-kaṣāyena kuśala-pakṣa-vipattiḥ. *pravrajita-pakṣasya* drṣṭi-kaṣāyena. *yathākramam* kāma-pradhānā gṛhiṇaḥ drṣṭi-pradhānāḥ pravrajitā iti. *ekenē* ti sattva-kaṣāyena.

dvividhā hi pratyekabuddhā iti. yasmād *varṣa-cārīṇo* 'pi pratyekabuddhaḥ *śrāvaka-pūrvīṇo bhavaṃti*. na kevalam khadgaviśāṇakalpāḥ. tasmād utkarse 'pi teṣāṃ utpattir na virudhyate. ye hy utpādita-srotaāpatti-phala-sakṛdāgāmi-phalāḥ amtarhite buddha-śāsane svayam arhattvam adhigacchamti. te varṣa-cārīṇaḥ. te ca pūrva¹-buddhōtpāda-kāla eva prakṛta-samvegatvān na punaḥ samvejanīyā iti. *tad-īryāpatha-saṃdarśanād* iti. pratyekabuddhēryāpatha-saṃdarśanāt paryamka-bandha-samādhi-rūpa-saṃdarśanāt. *na c' āryās santāḥ kaṣṭāni tapāṃsi tapyerann* [Tib. 324^a] iti. satya-darśana-kāla eva śīla-vrata-parāmarśa-drṣṭeḥ prahīnatvāt. śīla-vrata-parāmarśa-drṣṭi-pūrvakatvāc ca kaṣṭa-tapaḥ-kriyāyāḥ. *khadgaviśāṇakalpā* iti. yathā khadga-viśāṇā advitīyā bhavaṃti. evam te gṛhastha-pravrajitaiḥ anyaiś ca pratyekabuddhair *asamsṛṣṭa-vihārīṇa* iti. khadga-viśāṇakalpā ity ucyante.

kalpa-śatānvaya

iti. kalpa-śata-kṛta-bodhi-hetur ity arthaḥ. ata eva vyācāṣṭe. *mahā-kalpānām*

¹ om. MSS. but Poussin.

śataṃ bodhi-sambhāreṣu śīla-samādhi-prajñā-lakṣaṇeṣu caritaḥ kṛta-prayoga iti śakyam ca tair iti vistaraḥ. athāpi te pratisamvit-prāptā na bhavyeḥ. tathā 'pi taiḥ prañidhi-jñānena pūrva-buddhānām anusāsanam anusmṛtya dharmo deśayitum śakyate. rddher āvīhkarāṇād iti. akāśa-gaman'ādikāyaḥ sattvānugra-
 5 hārtham prakāśanāt. nāpi sattvānām abhavyatvāt. dharmam na deśayantīti vākya-śeṣaḥ. kasmād ity āha. tathā hīti vistaraḥ. yasmād dhi laukika-vītarāgās tadānīm samvidyamte. tasmāl lokōttara-vītarāgā api sambhaveyur ity abhiprā-
 yaḥ. yady ete na hetavo dharmadeśanāyā akarāṇe. kas tarhi hetur ity āha. kim tarhīti vistaraḥ. pūrvābhyaśa-vaśena asaṃsargābhyaśa-vaśenālpōtsukhatā'dhi-
 10 muktatvāt. tat-kṛta-rucitvād ity arthaḥ. gaṇa-parikarṣaṇa-prasaṃga-parihārār-
 tham ca nōtsahante gaṃbhīra-dharma-grahaṇāya pareṣāṃ vyāpartum. tathā vyāpāre hi sati gaṇaḥ parikraṣṭavyaḥ syāt. gaṇa-parikarṣaṇa-prasaṃgam punaḥ [Tib. 324^b] kasmāt pariharanti. vyākṣepa-saṃsarga-bhīrutvāt. vyākṣepa-saṃsar-
 gābhyaṃ bhīrutvāt. vyākṣepo 'bhipreta-samādhy-ādi-karmaṇy apravṛtīti. saṃ-
 15 sargo 'nya-saṃparkaḥ. vyākṣepa-saṃsarga-bhīrutvaṃ punaḥ pūrvābhyaśa-vaśāt.

(94, 95) eṣa Prājñaptika iti Prajñapti-śāstra-nirdeśaḥ. caturvidhās cakravartina iti. sūtre tu suvarṇa-cakravarty evōktaḥ prādhānyāt. asthānam vartamāna-kālāpekṣayā. anavakāśaḥ anāgatāpekṣayā. anāgate 'py adhvani sambhavāt yugapad dvayor iti. apūrvācaramāu iti. nākaḥ pūrvo nāparaḥ paścāt. kim tarhi. sahetū arthaḥ. samasama iti vīpsā. atha vā samaiḥ sarva-sattveṣu buddhair bhagavadbhiḥ sama iti samasamaḥ. tāvato 'nabhisamskāreṇēti. tāvato loka-dhātor anābhogena darśanāt. nikāyāntariyā iti Mahāsāṃghika-prabhṛtayaḥ. na cākatrētī lokadhātau. puruṣ'āyusaṃ iti. puruṣasy' āyuh puruṣ'āyusaṃ. 'tad bibhratētī vartate.¹ idam indriyam iti śraddh'ādi. asyāṅgasyēti asya-
 20 pratyayasya. kim idam ekaṃ lokadhātum adhikṛtyēti. eka-cāturdvīpakam trisāhasra-mahā-sāhasraṃ vā lokadhātum adhikṛtyātad uktam ity abhiprāyaḥ. cakravartīno 'pi cēti vistaraḥ. asthānam anavakāśo yad apūrvācaramāu dvau tathāgatau loka utpadyeyātām iti nānena vacanena lokadhātū-antarōtpāda-pratiṣe-
 dhaḥ. tathāgatānām tathōktatvāt. [Tib. 325^a] tad-yathā cakravartinām. cakra-
 30 vartīno 'pi hi tathōktāḥ. asthānam anavakāśo yad apūrvācaramāu dvau cakravartināu loka utpadyeyātām iti. janāḥ prakṛta-manuṣyāḥ. manuṣyās tu matimantaḥ. śāstrāṇy āvahanti utkṣipanti. gṛhapati-ratnam kośādhyakṣa-jātiyaḥ. parināyaka-ratnam balādhyakṣa-jātiyaḥ. tat-sambandha²-jātiyam³ iti. tena

1. . . . sic MSS. de-tsam-du bṣugs-pas lta-ba ṣes-bya-bar sbyar-ro. Poussin's emendation: tāvat viharatētī vartate. ² 'baddha MSS. ³ om. Tib.

cakravartinā sambaddhaḥ. tat-sambaddhasya tat-sambandhena vā samvartanam¹ tasmai hitam tad-anukūlam tat-sambaddha-samvartanīyam¹ iti.¹ yena sattvena karmōpacitam. tasminn utpanne cakravartini. svāny evānam sattvaṃ karmaṇy utpādayanti. na tu sattvaś cakravarti-kuśala-vipākōtpatti-pratyaya-bhāvam āpadyate. sa ca kuśala-vipākāś cakravartina evēty avagantavyam. deśa-sthatarāṇīti a-bhraṣṭa-
 5 sthānāni. uttaptatarāṇi prabhāsvarāṇi. sampūrṇatarāṇi akhaṇḍa-rūpāni. cakravarti-rāja-prastāvenēdam vicāryate.

(96) kim khalu yāvat sarājakā iti. rūpāvacarā iv 'āsann ity asyārthasya pratipādanāya sūtram ānayati. sūtra uktam iti yistaraḥ. dr̥śya-rūpatvād rūpiṇaḥ. upapādukatvān manomayāḥ. hasta-pāda-tad-āṅguly-ādy-upetatvāt sarvāṅga-pra-
 10 tyāṅgōpetāḥ. samagrēndriyatvāt avikalāḥ. kāṇa-vibhrānt'ādy-abhāvād ahīnēndriyāḥ. darśanīya-samsthānatvāt śubhāḥ. ramaṇīya-varṇatvāt varṇa-sthāyīnaḥ. ādity'ādi-prabhā'napekṣatvāt svayam-prabhāḥ. karma-rddhi-samyogen' akāśa-cara-
 tvāt vihāyasamgamāḥ. kavaḍikār'āhārānapekṣatvāt [Tib. 325^b] priti-bhaksāḥ. prity-āhārā iti paryāyau. tathā dirgh'āyuso dirgham adhvānam tiṣṭhantīti.
 15 madhu-svādu-rasa iti. madhuna iva svādu-raso 'sya rasa iti. ayoniśo-manaskā-rasya grāha-bhūtasya grāsātām gatānām sattvānām kāma eva grahaḥ. ten' āveśas tasy' ārambha iti. sāyam-āsārtham iti. aparāhṇa-bhojanārtham. prātar-āsārtham. iti. prātar-bhojanārtham. saṃnidhi-kārah saṃgrahaḥ. kṣetrāṇi vibhajya akṣ-
 tōptena śālinā tad-vṛtti-kalpanāt. kṣatriy'ādi-saṃjñānām nairuktēna vidhinā
 20 siddhiḥ.

(97) niryāṇam

iti parisamāptiḥ. adharmarāga-raktā iti. kāmamithy'ācāra-rāgādhyavasitāḥ. viṣama-lobhābhībhūtā iti. viṣama-lobhaḥ parakīya-svikarāṇecchā cauryād balād vā. tenābhībhūtāḥ. mithyā-dharma-paritā iti viparīta-dharma-paridīpakāḥ. a-
 25 mātṛjñā a-pitṛjñā iti vistaraḥ. punaḥ kalpasya niryāṇa-kāla iti. iha kalpasya niryāṇāni trīṇy ucyante. śāstra-roga-durbhikṣāni. kim ekasya daśa-varṣ'āyuh-
 kalpasya trīṇi niryāṇāni krameṇa bhavanti. āho-svid ekālkasya ekālkam krameṇēti. eke tāvad āhuḥ. ekālkam iti. apare punar āhuḥ. ekasya krameṇa trīṇi bhavanti. pūrvam durbhikṣam tad-anantaro rogaḥ tad-anamtarām śāstram iti. pūrvakas tu
 30 pakṣa iṣṭa iti paśyāmaḥ. tair eva doṣair iti adharm'ādi-rāg'ādibhiḥ. amanuṣyāḥ piśac'ādaya itīm vyādhy-ādikām utsṛjanti. ojo vā haranti. prabhāvato vā puṣpa-phalāūśadhi-prabhṛtīnām mahābhūtāni dūṣayanti. [Tib. 326^a] yatas teṣām asādhyā vyādhyāḥ prādurbhavanti. yato mriyante. tadā cēti vistaraḥ. yadēha Jambūdvīpe

¹ om. Tib.

śastrakāḥ prānātipātaḥ. *tadā dvayor dvīpayoḥ* Pūrvavidehāvaragodānīyayor *vyāpāda udreka-prāpto bhavati.* yadēha rogaḥ. *tadā tayor daurbalyam.* yadēha durbhikṣam. *tadā tayor jighatsā-pipāse.*

(98, 99) *tīrthakārāḥ* Kaṇabhuk-prabhṛtayah. *vāyur bijam uktam* iti. bahu-
5 vidha-prabhāva-bhinnair vāyubhir abhimathyamānā iti¹ vacanāt. *tasya nimittam*
iti. rūpāvacaro vāyur avinaṣṭaḥ kāmāvacarasya vivarta-kāle prathama-kṣaṇōtpan-
nasya vāyor *nimittam.* *bijāny āhriyamte* iti. pañca bija-jātāni mūla-bij'ādīni.
mūla-bijaṃ phalu²-dijaṃ bija-bijaṃ agra-bijaṃ skandha-bijaṃ. *evam apīti.*
yady *apy* āhriyante bijāni *na te* sthūla-bhāvanām³ *bij'ādibhyo* bijām kura-gaṇḍ'a-
10 dibhyo 'mkur'ādīnām amkura-kāṇḍ'ādīnām *utpattim icchanti.* bij'ādīni-hi teṣāṃ
nimitta-kāraṇāni na samavāyi-kāraṇāni. samavāyi-kāraṇāis ca bhavitavyam. *ata*
āha. *kiṃ tarhi.* *svebhya evāvayavebhya* iti vistaraḥ. *tad-yathā* 'mkur'ādy-ava-
yavi amkur'ādy-avayavebhyaḥ. teṣāṃ api amkur'ādy-avayavānām svebhya evā-
vayavebhyaḥ. teṣāṃ api svebhya evēti *evam yāvat paramāṇubhyaḥ.* *anyatra*
15 *paramāṇūpasarpaṇād* iti. *na* janane bij'ādīnām *sāmarthyam kiṃcid asti.* am-
kur'ādi-paramāṇūpasarpaṇāt tu teṣāṃ sāmarthyam iṣyata ity abhiprāyaḥ. *aniyamo*
[Tib. 326^b] *hi syād* iti. tantv'ādibhyo 'pi kaṭ'ādy-utpattiḥ syād ity arthaḥ. *śakti-*
niyamād iti. *yathā* bij'ādīnām sāmarthya-niyamān *na aniyamo bhaviṣyati.* *śa-*
bda-pākajōtpattivat. *yathā śabdo* 'bhigāt'ādibhyo vijātiyebhya utpadyate. *atha*
20 *ca* na yataḥ kutaścīd gandha-ras'āder vijātiyād utpadyate. abhighāt'ādīnām eva
vijātiyānām tad-utpādane sāmarthyāt. *tathā pāka-jā* rūp'ādayo vijātiyād agny-
āder utpadyamte. *atha* *ca* na yataḥ kutaścīd vijātiyāc cakṣur-āder utpadyamte.
agny-āder eva tad-utpādane sāmarthyāt. Vaiśeṣika āha. *citro vai guṇa-dharmaḥ*
sva-jātiyebhyo vijātiyebhyaś cōtpadyate. *sva-jātiyebhyas tāvat.* rūpa-rasa-gandha-
25 spars'ādayaḥ kārāṇa-pūrvāḥ rūpa-rasa-gandha-spars'ādibhya evōtpadyamte. vijā-
tiyebhyo 'pi samyoga-vibhāga-pāka-j'ādayaḥ karṇ'ādibhyaḥ. *tad evam* guṇa-dharmo
dravya-dharmam prati anudāharaṇam. *ta eva hi te tathēti* vistaraḥ. *virāṇ'āda-*
ya eva hi te tathā tena prakāreṇa kaṭ'ādi-rūpeṇa *saṃniviṣṭā* vyavasthitāḥ. *tām*
kaṭa-saṃjñām labhante. *pipīlik'ādi-paṃktivat.* *yathā* pipīlikāḥ. *tathā* saṃni-
30 viṣṭāḥ paṃktir iti saṃjñām labhante. *na* *ca* tābhyo 'nyat paṃkti-dravyam asti
bhavatām api siddhānte. *katham* gamyate tāni virāṇ'ādīni *tathā-saṃniviṣṭāni*
kaṭ'ādi-saṃjñām labhante. *na* *punas* tebhyo dravyāntarāṇīti. *ata āha.* *eka-tantu-*
samyoge paṭasyānupalambhāt. ārabdha⁴-kārye hy *ekasmin* tantau cakṣuḥ-[Tib.

¹ 論十一 2^{b7}. ² phalla MSS. ³ sthūla bhāvā MSS. but Poussin. ⁴ ālabdha MSS. but Poussin & brtsams-pa.

327^a] *saṃsparsābhyām samyukte* bhavan-matena paṭo 'pi *ca* tābhyām saṃnikṛṣṭa
iti asāv api tathāivōpalabhyeta. *yadi* brūyāt. *pratibandhāt tasyānupalabdhir*
iti. *ata āha.* *ko hi tadā sato vidyamānasyapaṭasyōpalabdhu* *pratibandha*
iti. nāsti *pratibandha* ity abhiprāyaḥ. *tasmān* *na* paṭo nāma dravyāntaram
astīti. *syān* *matam.* *ekāikasmin* tantau pradeśena paṭo *vartate* *na* sarv'ātmanā
5 *vartata* *iti.* *ata* *ucyate.* *akṛtsna-vṛttav* *iti* *vistaraḥ.* *akṛtsna-vṛttau* paṭasya
kalpamānāyām paṭa-bhāgo 'trāikāikasmin tantau *syān* *na* paṭas *tataḥ.* *kim* *iti*
cet. *ata āha.* *samūha-mātram* *ca* *paṭaḥ syād* *iti* *vartate.* *ekasmin* tantāv eko
bhāgo aparasminn *apara* *iti* tantu-vartinām bahūnām bhāgānām *samudāyaḥ*
paṭa *iti* *ca* prāpnoti. *na* *cēsyate.* *kaś* *ca* *tantubhyo* 'nyaḥ *paṭa-bhāga* *iti*
10 *Kaṇabhug-bhaktāḥ* praṣṭavyaḥ *yena* bhāgenāyam *indriya-saṃnikṛṣṭe* tantau
varteta. *tasmād* *etām* *api* kalpanām kalpayitvā nāto 'nyaḥ paṭaḥ *sidhyati.*
syān *matam.* *ekāikasmin* *api* tantau paṭo *vartate.* *paṭōpalabdhes* *tu* *paṭēn-*
driya-saṃnikarṣaḥ. *paṭasyānek'āśraya-samyogāpekṣo* *nimittam* *iti.* *ato* 'nek'āśraya-
15 *samyogāpekṣāyām* upalabdhu¹ *kalpyamānāyām* *daśā-mātra-saṃghāte* grhyamāne
paṭa *upalabhyeta.* *na* *tūpalabhyate.* *paṭa-madhya-bhāg'ādy-adarśanāt.* *atha*
matam. *nāiva* *tadānim* *apindriyeṇa* *madhy'ādi-bhāgāḥ* *saṃprayujyanta* *iti.*
ato *daśā-mātra-saṃghāte* paṭōpalabdhir *na* *bhavatīti.* *tata* *idam* *abhidhiyate.*
na *vā* *kadācid* *iti* *vistaraḥ.* *na* *vā* *kadācit* *paṭōpalabdhīḥ* *syāt.* *madhya-*
para-bhāgānām *indriyeṇāsaṃnikarṣāt.* [Tib. 327^b] *nāiva* *hi* *saṃbhavo* 'sti
20 *yat* *tad-ārambhakāḥ* *madhya-para-bhāgāḥ* *sarva* *evēndriyeṇa* *saṃnikṛṣyeraṇ.*
tathā *ca* *sati* *tantv-ādīṣv* *apy* *eṣu* *prasamga* *iti* *na* *ca* *kiṃcid* *api* *kāryam* *upala-*
bhyeta. *kiṃ* *ca* *krama-saṃnikarṣe* *cēti* *vistaraḥ.* *yadā* *krameṇa* *cakṣuḥ* 'saṃ-
sparsānēndriyam *vā* *paṭam* *grhṇīyāt.* *tadā* *paṭa-grahaṇam* *na* *syāt.* *yugapad*
anek'āśraya-samyogābhāvāc *cakṣuḥ-sparsānēndriyayoḥ.* *evam* *anyeṣāṃ* *api* *avaya-*
25 *vānām* *grahaṇam* *na* *syāt.* *tasmād* *iti* *vistaraḥ.* *yasmāt* *krameṇa* *paṭa-buddhiḥ*
kaṭa-buddhir *vā.* *tasmād* *avayaveṣu* *eva* *paṭāvayaveṣu* *kaṭāvayaneṣu* *vā* *tad-bud-*
dhiḥ *paṭa-buddhiḥ* *kaṭa-buddhir* *vā* *vikalpa-vaśād* *bhavati.* *alātacakravat.* *yathā*
'lāte *śighra-saṃcārāt* *tatra-tatrōtpadyamāne* *alāta-cakra-buddhir* *bhavati.* *tadvat.*
sādhanam *cātra.* *na* *dravya-sat* *paṭaḥ.* *avayava-grahaṇa-sāpekṣa-grahaṇatvāt.*
30 *alāta-cakravat.* *bhinna-rūpa-jāti-kriyāsv* *iti* *vistaraḥ.* *bhinna-rūpeṣu* *tantuṣu* *nīla-*
pit'ādi-bhedāt. *bhinna-jātiṣu* *dukūla-karpās'ādi-bhedāt.* *bhinna-kriyās'* *ūrdhvā-*
dho-gama-bhedāt. *paṭasyu* *rūp'ādy-asambhavāt.* *kīdrśam* *tatra* *rūpaṃ* *bhavatu*

¹ gānupalabdhu MSS. but Poussin's emendation acc. to Tib. rten-du ma-ṣig dan ldan-pa-la ltoṣ-par. Tib. has not upalabdhu.

jātiḥ kriyā vā. syād eṣā buddhiḥ citram asya rūp'āditi. tad evaṃ *citra-rūp'ā-*
ditve kalpyamāne *vijātiy'ārambho* 'pi syāt. tantu-viraṇayor api kaṭ'ārambhāḥ
 syāt. tathā sati dharma-viśeṣa-viparyayaḥ prāpnoti. atyanta-vijātiy'ārambhakat-
 vaṃ dravyāṇāṃ [Tib. 328^a] prāpnotity arthaḥ. *avicitre ca pārsvāntare* eka-pārsva-
 5 *vicitrasya*¹ *paṭasyādarsanam* syāt. tasya citra-rūpābhimatatvāt. rūpa-darśane hi
 tad-āśraya-dravyōpalabdhir iṣyate Vaiśeṣikāiḥ. mahaty aneka-dravyavattvād rūpāc
 cōpalabdhīḥ.² rūpa-saṃskārābhāvāt vāyor anupalabdhīr³ iti vacanāt. *citra-rūpa-*
darśanam vā acitre *pārsve* syāt yadi paṭo dṛśyeta. citram hi tasya rūpam iṣyate.
kriyā 'pi *citrēty aticitram* iti.⁴ ekaṃ tad dravyaṃ vicitra-kriyam iti na yujyate.
 10 *kriyā-vaicitrye* hi *kriyāvad abhimatānām* dravyāṇāṃ anyatvam iṣyate.

tāpa-prakāśa-bhede cēti vistaraḥ. agni-prabhā-lakṣaṇasya avayavina *ādi-ma-*
dhyānteṣu ārambhakeṣu *tāpa-prakāśa-bhede* sparśana-bhedo dṛṣṭaḥ. sa ca tad-
 bhedas tatra yathākramam tīvra-madhya-mandatā. tasyāvayavinaḥ prabhā-dra-
 vyasya tau *rūpa-sparśau nōpapadyete*. na hy ekasyāvayavina anekam rūpaṃ
 15 *sparśo* vā yujyate. tena nāvayavebhyo 'vayavi dravyam anyad astīti. atha matam.
 yadi tantv'ādibhyo 'vayavebhyo na paṭ'ady-avayavi vyatirikto 'sti. paramāṇūnām
 atīndriyatvāt. na ca tair avayavaiḥ aindriyaka ārabdha iti. kṛtsnam jagad ap-
 ratyakṣam syāt. pratyakṣam ca gav'ādi dṛśyate. tasmād atīndriyaiḥ paramāṇu-
 bhir arthāntaram anyad aindriyakam ārabdham iti siddham ity atrōcyate. *para-*
 20 *māṇv-atīndriyatve* 'pīti [Tib. 328^b] vistaraḥ. yathā bhavatām Vaiśeṣikāṇām
atīndriyatve 'pi *samastānām* kāry'ārambhakatvaṃ na vyastānām. evam asmākam
 api samastānām eva pratyakṣatvam na vyastānām asaty apy⁵ avayavini arthān-
 tara-bhūte. *yathā cakṣur-ādīnām* cakṣū-rūp'āloka-manaskārāṇām samastānām
 cakṣur-vijñānōtpattau *kāraṇatvaṃ* nāikāikasya. evaṃ *paramāṇūnām atīndriyatve*
 25 *'pi samastānām pratyakṣatvaṃ* nāikāikasya. *taimirikāṇām* ca puruṣāṇām *vikīr-*
ṇānām asaṃyuktānām *keśānām* samūha upalabhyate anārabdhe 'py avayavini.
 na tv ekāikāḥ keśaḥ. *teṣām* taimirikāṇām *paramāṇuvad* ekaḥ keśo 'tīndriyah.
 ity ato nāsti te 'nyad dravyam.

tad evaṃ avayavinam pratiśidhya rūp'ādibhyo guṇebhyaḥ arthāntaram guṇi-
 30 nām pratiśeddhu-kāma āha. *rūp'ādīṣv eva* cēti vistaraḥ. *rūp'ādīṣv eva paramā-*
ṇur iti samjñā-viniveśaḥ. *tad-vināśe* rūp'ādi-vināśe siddhaḥ *paramāṇu-vināśa*
 iti. Vaiśeṣikā āhuḥ. *dravyam* hi *paramāṇuḥ*. *anyac* ca *rūp'ādibhyo* dravyam.
 rūpa-gandha-rasa-sparśavatī pṛthivī ity⁶ evam-ādi-siddhānta-vacanāt. *aprayuktam*

¹ citr° N. ² Vaiśeṣika-sūtra IV, 1, 6. ³ Vaiśeṣika-sūtra IV, 1, 7. ⁴ In both Chinese transla-
 tions this phrase is wanting. ⁵ om. MSS. kyan. ⁶ 冠導勝宗十句義論二 b. Vaiśeṣika-sūtra 2, 1, 1

asyānyatvam yasmān na kenacit paricchidyante imāni pṛthivy-ap-tejāmsi. ime
 eṣām pṛthivy-ādīnām rūp'ādāyo rūpa-rasa-gandha-sparśa-guṇā iti. brūyāt atīndri-
 yāni 'tāny ato' na nirdhāryanta [Tib. 329^a] ity ata āha. *cakṣuḥ-sparśana-grāh-*
yāni ca *tāni pṛthivy-ādīni pratiññāyanta* iti. *dagdheṣu* cēti viṣṭaraḥ. *ūrṇ'*ādiny
 avayavi-dravyāni na dahyanta iti Pailukāḥ. tad uktaṃ bhavati. prāktana-guṇa-
 5 *nivṛttau* pāka-ja-guṇōtpattau tad-āśrayās tu dravyāni tad-avasthānāny eva bhava-
 ntīti. tathāivōrṇ'ādi-buddhiḥ syāt. *na ca bhavati. tasmāt* tad-dravya-buddhy-
 abhāvāt. *rūp'ādīṣv eva tad-buddhir* na dravye arthāntara-bhūta iti. yadi hi
 'ūrṇ'ādi-dravyam rūp'ādibhyo 'nyat syāt tat tad-avasthānam bhavatīti rūp'ādiny
 evāgni-saṃbandhād *uṣṇena* niruddhānity ūrṇ'ādi-buddhiḥ syāt. na ca bhavati. 10
 tasmād rūp'ādīṣv evōrṇ'ādi-buddhiḥ. Vaiśeṣikā āhuḥ. yadi rūp'ādi-mātram ghaṭaḥ
 syād agni-saṃbandhād rūp'ādīni pāka-j'ādīny anyāny utpadyanta iti sa evāyam
 ghaṭa iti na pariññāyeta. yasya tu pakād rūp'ādīny evōtpadyante nirudhyante
 cēti sa eva ghaṭas tad-avasthāno bhavatīti tasya tat-pariññānam² yujyata ity ata
 idam ucyate. *pāka-jōtpattau ghaṭa-pariññānam. samsthāna-sāmānyād* iti. rūp'ā- 15
 dy-ākṛti-sāmānyād ity arthaḥ. *paṃktivat*. yathā na vas tat pipilikānam tad-
 vyatiriktaṃ paṃkti-dravyam nāmāsti. atha ca pūrva-paṃkti-samsthāna-sāmān-
 yād anyasyām iti tat-pariññānam bhavati. sāvēyam pipilikānam paṃktir iti.
 [Tib. 329^b] āha. *katham etad gamyate*. samsthāna-sāmānyāt pariññānam na tu
 tādavasthyād iti. atrōcyate. *cihnam apaśyato 'pariññānād* iti. yasmāt khaṇḍa³. 20
 nimnōnnat'ādi-*cihnam apaśyatas* tat-pariññānam na bhavati. atah *samsthāna-*
sāmānyād iti siddham.

sā cēti vistaraḥ. *sā* ca pṛtiḥ *prasrabdhi-yogena*. pṛiter manasaḥ prasra-
 bdhir jāyata iti *prasrabdhi-yogen 'āśraya-mṛdu-kāraṇāt* ap-kalpā. *ata eva* cēti
 vistaraḥ. āśraya-mṛdukāraṇāt. *tasmīn* dvitiye *samāpatti-dhyāne* kṛtsnasya *kāya-*
 25 *sthairyasyāpagumāt*⁴. *duḥkhēndriya-nirodha* uktaḥ. sukhasya ca prahāṇāt. duḥ-
 khasya ca prahāṇāt. pūrvam eva saumanasya-daurmanasyayor astam-gamād
 aduḥkhāsukham upekṣa-smṛti-pariśuddham caturthaṃ dhyānam upasampadya

¹....¹ tatvato N; de-dagdes-na. ²....² Simply ūrṇ'ādi-dravya-rūp'ādi-vijñānam MSS.,
 this restoration is Poussin's except one word underlined. bal la-sogs-paḥi rdsas gzugs la-sogs-
 pa-las gṣan-sig yin-par gyur-na. de ni deḥi so-na ḥdug-la gzugs la-sogs-pa kho-na me dañ ḥbrel-
 pa-las tsha-bas ḥjigs-par ḥgyur-bas. bal la-sogs-paḥi blo ḥbyuñ-bar ḥgyur-ba sig-na ḥbyuñ-ba yan
 ma-yin-te. deḥi phyir gzugs la-sogs-pa-dag kho-na-la bal la-sogs-paḥi blo ḥbyuñ-bar zad-lo.
 bye-brag-pa rnam-s-kyis gal-te bum-pa gzugs la-sogs-pa tsam-yin-na me dañ ḥbrel-pa-las gzugs
 la-sogs-pa ste. tshos-par gyur-pa la-sogs-pa gṣan skyes-na bum-pa de ñid ḥdi yin-no ṣes de
 yoñs-su ṣes-par mi ḥgyur-gyi. gañ-gi ltar-na tshos-pa-las gzugs-la-sogs-pa kho-na ḥjigs-pa dañ
 skye-ba-dag tu ḥgyur-gyi. bum-pa ni deḥi so-na ḥdug-pa yin-pa deḥi ltar-na de yoñs-su ṣes-par.
³ khara Poussin. gyo-ral. ⁴ kāry° MSS. mkhrañ-po. Poussin's restoration kāṭhiny°.

viharatīti¹ vacanāt. *ādhyātmikāpakṣāla-rahitatvād* iti. ye vitarka-vicār'ādayo
 'ṣṭāv ādhyātmikāpakṣālāḥ. vitarka-vicārau² cāsū ca sukh'ādi ca catuṣṭayam iti.³
 tad-rahitatvād ity arthaḥ. *āneḥyam* iti. eḥ kampana ity⁴ asya dhātor etad rū-
 pam *āneḥyam* iti. yadā tv ānimḥyam iti pāṭhaḥ. tadā igeḥ⁵ prakṛty-antarasyāi-
 tad rūpam draṣṭavyam. *na taiḥ śuddh'āvāsa-kāyikāiḥ śākyam ārūpyān praveṣṭum.*
 5 *vipaśyanā-caritatvāt. śamatha-caritās c' ārūpyāḥ. nāpy anyatra gantum adharāṃ*
bhūmiṃ. viśeṣa-gāmitvāt. etena kramenēti. yathōktena saptānāṃ tejaḥ-saṃvar-
tanīnāṃ⁶ anantaram adbhīḥ saṃvartanī bhavaty ekā. punaḥ saptānāṃ tejaḥ-saṃ-
vartanīnāṃ⁶ anantaram adbhīḥ [Tib. 330^a] saṃvartanī bhavati dvitīyā. evaṃ
 10 *yāvat saptamy adbhīḥ saṃvartanī.*

evaṃ gate 'dbhīḥ saptake punaḥ

tejasā saptakaḥ.

tataḥ paścād ekā vāyu-saṃvartanī bhavati. *kiṃkāraṇaṃ yathā-varṇitaṃ bahunā*
kāla-prakarṣaṇenāp-saṃvartanī bhavati. tato 'pi bahutareṇa vāyu-saṃvartanī 'ty
 15 *ata idam ucyate. yathāiva hi teṣāṃ iti vistaraḥ. yathā prathama-dhyānāt dvi-*
tiya-dhyāna-samāpatti-viśeṣāt ātmabhāvanāṃ dvitīya-dhyāna-bhūmikanāṃ sthiti-
viśeṣaḥ. ardha-mahā-kalpārdham prathama-dhyānōpapannānāṃ āyuh-pramāṇaṃ.
kalpa-dvayaṃ dvitīya-dhyānōpapannānāṃ iti. tathā bhājanānāṃ api. kiṃ. sthiti-
viśeṣa iti. evaṃ dvitīyād api tṛtīya-dhyānasya viśeṣo vaktavyaḥ. evaṃ ca kṛtvēti.
 20 *yasmād aṣṭa-kṛtvāḥ tejaḥ-saṃvartanī-saptakā iti ṣaṭpamcāsat tejaḥ-saṃvartanyo*
bhavanti saptāp-saṃvartanyaḥ ekā vāyu-saṃvartanī 'ti catuṣṣaṣṭi-saṃvartanyo
bhavanti. tasmād yad uktaṃ Prajñāpti-bhāṣye catuṣṣaṣṭiḥ kalpāḥ śubha-kṛtsnā-
nāṃ āyuh-pramāṇaṃ iti. tat sūktaṃ bhavati. yathā

ūrdhvaṃ tu Paritt'ābhebhyaḥ āśrayaḥ

dviguṇa-dviguṇaḥ

25 *ity' atrōktaṃ Śubhakṛtsnānāṃ catuṣṣaṣṭi-yojanānāṃ śarīra-pramāṇaṃ. śarīra-*
pramāṇena ca teṣāṃ āyuh-pramāṇaṃ uktaṃ.

āyus tu kalpaiḥ sv'āśrayaṃ

iti⁶ vacanāt. ekāikā saṃvartanī mahā-kalpa iti kṛtvā. iyatā hi kalena teṣāṃ

30 *āyusaḥ parisamāptir iti.*

ācārya-Yaśomitra-kṛtāyāṃ sphuṭārthāyāṃ Abhidharmakośe vyakh-
yāyāṃ tṛtīyāṃ kośa-sthānaṃ. 3.

¹ Cf. 中阿含第一 (長五 6^{a10}), 論二八 9^{b9}. ² °rayoś cāsau MSS. ³ See 論二八 10^{b4}. ⁴ Dhā-
 tupāṭha I, 253. ⁵ jjaḥ CT, irjyaḥ. N but Poussin. Cf Dhātu-pāṭha I, 163. ⁶ °tanīyānāṃ
 MSS. ⁷ Kārikā III, 77^a. ⁸ Kārikā III, 79^a.

昭 和 十 一 年 三 月 十 日 印 刷	定 價 全 二 冊 金 參 拾 圓	大 正 大 學 聖 語 學 研 究 室 內	發 行 者 兼 編 者	右 代 表 者	印 刷 者	印 刷 所
昭 和 十 一 年 三 月 十 五 日 發 行		梵 文 俱 舍 論 疏 刊 行 會		友 松 圓 諦	島 連 太 郎	三 秀 舍
		東 京 市 豐 島 區 西 栗 門 四 丁 目 五 三 〇 番 地			東 京 市 神 田 區 美 土 代 町 十 六 番 地	東 京 市 神 田 區 美 土 代 町 十 六 番 地

You are free:

to **Share** — to copy, distribute and transmit the work

to **Remix** — to adapt the work

Under the following conditions:

Attribution — You must attribute the work in the manner specified by the author or licensor (but not in any way that suggests that they endorse you or your use of the work).

Noncommercial — You may not use this work for commercial purposes.

Share Alike — If you alter, transform, or build upon this work, you may distribute the resulting work only under the same or similar license to this one.

With the understanding that:

Waiver — Any of the above conditions can be **waived** if you get permission from the copyright holder.

Public Domain — Where the work or any of its elements is in the **public domain** under applicable law, that status is in no way affected by the license.

Other Rights — In no way are any of the following rights affected by the license:

- Your fair dealing or **fair use** rights, or other applicable copyright exceptions and limitations;
- The author's **moral** rights;
- Rights other persons may have either in the work itself or in how the work is used, such as **publicity** or privacy rights.

Notice — For any reuse or distribution, you must make clear to others the license terms of this work. The best way to do this is with a link to this web page.